Ladislav Kříž

Glasnik Matice Dalmatinske

Godina Druga ✻✻✻

✻✻✻ Knjiga Druga

(1 SVIBNJA 1902 — 30 TRAVNJA 1903)

Izdaje Matica Dalmatinska u Zadru

ZADAR

Brzotiskom „Narodnoga Lista“

1903.

KAZALO

SVESKA PRVA.

(Svibanj 1902).

SVESKA DRUGA.

(Kolovoz 1902).

SVESKA TREĆA.

(Studeni 1902).

SVESKA ČETVRTA.

(Veljača 1903).

Za uredništvo odgovara PETAR BILAN.

BRAĆA.

Pismo, što su ga onaj čas primili, braću uznemiri i uvjeri o onome, o ćemu su do sada sumnjali.

Otac u pismu svjetuje ih i opominje, da se čuvaju skitača Mitra iz Skadra, jer su ga sigurno poslali Osmanova braća, da osvete bratovu krv.

A Mitar danas na cesti s njima radi, pa su na čistu, što ga je k' njima dovelo: obistinila se njihova slutnja; nije za ništa, nekoliko dana, oko njih se šuljao.

Braća se pogledaju i predljivo obaziru na nj, a stariji Spasoje upoznaje ga bolje i misli: sigurno je on; potulio se, i prenaša mirno kamenje, ko da za ništa nezna. Jednako se strahivo pogledaju; sve im se oči bježe na nj. A dok njega ne uočiše, bijahu se lijepo primirili; vrijeme bijaše zacijelilo sve nevolje, što su ih podnijeli, u potonje doba.

Oni su ostavili svoje ognjište u Albaniji, i sa starim roditeljima pribjegli u Crnugoru, otkud su im se pregji iselili. Sobom povedoše krupnu i sitnu stoku, i sve ono što su u bijegu na sebi mogli ponijeti.

Ne bi oni to bili uradili, da ih na to ne nagna ljuta nevolja.

. . . Jednoga dana zla sreća namiri na njihovu kuću, u okolici, poznatoga trgovca Osman-efendiju iz Skadra.

Braća su s' ocem taj dan redili duhan, da se bolje osuši; u to im se on javi, i ponudi im, da sregjeni duhan k' njemu donesu; on će ga kupiti i bolje no drugi platiti.

Došlo vrijeme, ljudi duhan prosušili, pokupili i sredili; u kola ga ukrcali, pa s njime pravce u čaršiju k' Osman-efendiji.

Njega ne nagjoše kući, već brata mu zamjenika. Nude mu duhan i vele: dogovorili smo se s' Osmanom,

primi ga i izmjeri, pa da ga platiš, po što ga i drugi plaćaju.

Ali brat mu neće, ni da ih čuje. Kaže: „Osman mi za sigurno naredio, da duhan od nikoga ne primam, i eto već ga od nekoliko dana ne kupujem“.

Ne pomaže ni utvrgjena pogodba, ni njihove molbe: još bijesan arnaut zbiva od njih šalu, smije se starcu, i zatvara im vrata od dućana u obraz.

Stari Nikola vidi, da su se djeca počela ljutiti, a nije ih lako odljutiti, kad im prekipi, pa da ne bude zla, odredi da se s' duhanom kući povrate.

Mlagji sin potjera konje, pa s' ocem odjuri iz grada.

Starac srdit odmah se ne sjeti, da je Spasoje zaostao, a poslije kad su kola omakla, pomisli, požuriće prijećacem, pa će ih dostići.

Ali u Spasoju podžegla se mladićska krv; ne može da izdrži, a da ne upita brata Osmanova: rašta ih sramoti, a pri njihovoj muci.

Otvori vrata od dućana; na oko mirno unigje i, pogledavši ga čisto u oči veli mu: — što ti uradismo, te ti tako s' nama . . . i sve ne izusti, što htjede reći, jer se efendija uzvika, plane i ošamari ga.

Momci priskočiše; stadoše ga grditi, i potisnuše ga svom silom na polje.

Na ulici čeljad se oko njega kupi; smiju se ludome seljaku, a njemu se čisto bliješti; nešto kroz zube smrsi, pa postigjen, požuri odatle, da negdje izvan grada, odahne.

Tek kada je izbio na čistinu, i uzeo svoj dževerdar, što ga bješe u krčmi ostavio, dok se povrati, razabere se i tugom u duši, osjeti, što se s njime bješe dogodilo.

Ispije čašicu rakije i, ljuto ucviljen, požuri, da svoje dostigne.

Putem besvjesno stiska stari dževerdar, i prsti mu grčevito po njemu igraju; htjeo bi da se umiri, no ne može. Razdražen je; sramota i poniženje biju ga i savlagjuju. A osjeća u sebi život i snagu; i svijetla misao, da se osveti javlja se i u tom trenutku, ponositije stupa.

Tako u doumice, što da uradi, — ide dalje, i misli: doći će i za to zgoda. Još mu je pred očima mali komad ceste, pa da zakrene prijećacem, i sigurno, izići će pred kola.

U to, ko da ga je sama napast nanijela, ugleda prama sebi na konju Osman-efendiju. Jaše i dolazi k' njemu. Osjeti taj čas, da mu se pred očima čisto smrče; strese mu se život, a same ruke dohvaćaju se dževerdara. Ali momče se ustiže, da najedanput ne plane; naumi da se mirno s njime objasni. Pa kad mu stiže sučelice upita ga, — a napreže se, da ustavi drhtavicu u životu i glasu: — Što danas mene i moje na pravdi obruči; što ne reče bratu da primi duhan?

— Ne trebam ga već — odvrati nehajno Osman, i htjede ga mimoići.

— Stani! A što nam ne poruči, već si naredio da me brat ti bije — proslijedi Spasoje, i sve više žesti se.

— I ja ću, ako mi skriviš — odgovori on, i prezirno mane rukom.

Momče plane i čvrsto prihvati za uzdu.

— More! miči s' puta — plane i efendija; mane bičem, no ne spusti ga, već ga nad sobom drži.

— Neću dok mi ne odgovoriš — bijesni Spasoje i gleda ga čisto u oči.

— Miči skote, jer si poginuo! — razjedi se turčin, udari ga bičem po obrazu; pa isti čas maši se za revolver.

Spasoju sinu misao osvete, pusti uzdu, odmače se, i u trenutku sastavi. Puče iz dževerdara; on kroči brže, a iza nekoliko koračaja obrne se i lijepo ugleda Osmana raspružena po zemlji.

Pa potrča, držeć pušku u ruci, na priječac. Potresen izigje pred kola; vidi se htjeo bi, i napreže se da se smiri; ali zaludu, oči mu zvijeraju na sve strane, a gornja usnica jednako drhti. A kad se nagje pred ocem, pogleda ga strahivo, i istisne razgovjetno: — ubio sam ga! - i osjeti u taj čas da je slobodnije odahnuo.

— Ubio si ga — ponovi stari, i zamišljen reče sa očitim uvjerenjem: — Znaj i nas si ubio!

U trenutku svom trojicom zavlada jedna misao; nagon da spase život ispulji se svom snagom, a ko jedina uzdanica, sinu im pred očima Crnagora, stara postojbina njihovih pregja.

I kad Spasoje naglo ispriča, kako je bilo, a otac se uvjeri da je tako, reče sinovima: — Bježimo, da

spasimo glavu! — i sam pomaže ispregnuti konje. Dogjoše kući okupljeni istom mišlju: znadu dobro što ih čeka, ako turskoj vlasti u ruke panu.

— Što je vrijedno u kući, pokupi! — naregjuje stari Nikola ženi, i pohiti bratu u drugu kuću, da mu ostavi i preporuči ono, što se mahom sobom ne može ponijeti.

Za to vrijeme braća okupiše stoku, pa ni časa ne počasivši, porodica krenu, prama visovima staroga zavičaja, otkud se je Nikolin otac iselio, a kuda se oni sada žure, željni da se čim prvo dohvate golih krševa, da spase život.

Idu neprekidno, malo govore; ne opočiju, već hvataju priječace, samo da što prvo do granice dogju.

Braća ne znaju kuda će, i gdje će stići; nepoznaju stari zavičaj svojih pregja. Oni, tek iz pričanja i junačkih pjesama, poznaju zemlju u koju idu. Sjećaju se, da su toliko puta gledali pravce onome kraju, otkuda su se nazirali goli visovi, kako strše u vedrinu neba, iza kojih se sunce ragjalo, znali su da tamo svijet hodočasti čudotvorcu Sv. Vasilju. A kada su bile kućne i seoske slave, i uz gusle se pojalo, bilo je, te su se zanosili za onim brdinama, i željeli ih jednom u životu vidjeti.

Sada su im na dogledu; raspoznaju gole krševe, gdje se orlovi tiče, ali oni ne idu tamo da hodočaste, ni na nikakovu slavu, već da zaklone glavu, megju one goleti.

Kad odmakoše od granice, porodica umorna od puta i uzbugjenja sustade; ustavi se da opočine. Osjetiše se sjegurni, izmegju klanaca i krševa, u zemlji gdje od uvijeke sudi njihov soj.

A i suton već se hvata po potocima i docima; postepence, neosjetljivo diže se na više, dok ne posuriše nad njima i najviše visovi i sve se zaodjenu surom svjetlošću, koja je obavila i njihove tugaljive prilike, i ogladnjelu stoku, i izjednačila ih u boji, sa tvrdim, surim stijenama. Otac razmišlja, što će od svojih i od sebe. Poznaju ga dobro u starome bratstvu, ima megju njima i kuma, dobra čovjeka. Poći će tamo; prvih dana naći će mu se na nevolji, ali poslije?

Zar da se udomi u onim golim krševima, otkud mu se otac iselio. I dogje mu pomisao, da mu je dobro

bilo, ne bi ostavio svoju kuću i pošao u tugji svijet. I bulji u prostor, i prenaša se mišlju kod zapuštena ognjišta. Gleda puste njive, obragjena polja, i sjeća se truda i znoja, dok ga je obradio; i gleda pred sobom ogladnjelu stoku, što na goleti blene, nema čega da se maši... — i smrče mu se u duši.

Nije druge, razabire se, i lijepo shvaća svoju nevolju, — ali učinjenome nema lijeka.

A kad mu pogled pane na sinove i, u pameti mu sine, što bi se od njih bilo dogodilo, da su kod kuće ostali, — čisto mu se život potrese. I gleda ih pred sobom žive: njih dvoje, jedno do drugoga; i dok ih gleda zaboravlja na nevolju, i besvjesno u dušu mu se useljuje veselje: dok je njih, što će da žali, zar na svijetu ima išta jačega i vrijednijega mimo njih?

A braća okupljaju živinu i naregjeni su, da dalje krenu.

Oni tek što su granicu prešli, osjetiše se lakše; mladost ih nosi. Spasoje je zadovoljan što je iznio živu glavu: osjeća se živ!; a mlagji kad ga gleda, divi se njegovoj snazi i junaštvu; žesti se, i još mlad misli: — pored svoje žive glave, što je ljepše od osvete.

Najposlije i otac se diže, i porodica opet krene. Požuriše, da kumu čim prvo stignu; sigurni su da će kod njega, izgladnjeli i umorni od dugoga puta, naći topli konak.

U svanuće, stari Nikola i sin mu Spasoje, pogjoše na Cetinje, da se vlastima prijave, i da čisto ispričaju što se je dogodilo. Pa ako vlasti nagju, da su pravo radili, u obrani obraza i života, neka ih prime megju ostalu braću, kao svoje podanike.

Drugoga dana zadovoljni, darovanim puškama o ramenu, što je znak da su ih vlasti megju svoje primili, povratiše se kumu.

Nastajnih dana upriješe živo, da prvo zime i snijega sagrade komad potleušice, da zaklone glavu oni, i blago im. Pomože im i kum; i porodica se čisto veselo useli u novu kuću.

Ali nadogje jesen i zateče ih istrošene i otančale; trsiše brzo ono što su imali, a dobiće od nikuda; nije no da se skapa od svake nevolje. Otac gleda svoja dva sina, mlada i jaka, i misli: dok je njih biće i hljeba!

Pa se dogovoriše; digoše od svoje vlade putne listove i upute se u Boku, da ko i drugi štednjom, i svojim životima, teku novac, da prehrane sebe i svoje.

I sreća ih namjeri na dobiće; pa pošto im rekoše, da će biti radnje za dulje vremena, sinovi ostadoše u gradu, a otac se povrati kući, da na paši zamijeni ženu, i da uzdrži ono potrebe, što sa sobom u bijegu ponesoše.

— U podne radnici su otpušteni s' posla da se založe.

Braća su kupili za objed, kao i obično, hljeba; njima je dosta s njime se založiti do večere.

Sjeli su ko i drugi na ivicu puta, do samoga mora, na odvaljeno kamenje, što leži po još nedogragjenoj cesti. Vade kruh iz torbe, komadaju ga, no nekako im se ne prima, zalogajem u ustima zvijeraju uokolo, a pogled im i nehotice pada na skitača Mitra, koji na oko nehajno ih posmatra, ali na mahove izdaje se; vidi se, nije mu drago, što u nj gledaju, a ne može da ih čisto pogleda, buni se, pa pogje na stranu, samo da im nije na dogledu.

A braća, kad im nije na oku, grgje prédaju; u nepoznatom su svijetu; idu po noći, po onim mračnim i tijesnim ulicama; može da ih negdje iz busije napadne, i trenu oka smlati, ili ubije.

Pa može biti, da se s njime još neko krije, biće ih i više: Osmanova braća bogata su, neće štediti, samo da brata osvete

Stariji brat Spasoje, sve je uzbugjeniji, što više razmišlja; žao mu je što je dolje silazio i brata sobom poveo da obojica ludo nastradaju.

A bili su se privikli poslu, mekoti vremena, i pitomini kod mora; i odredili, da ostanu, dok god radnje bude, da ne dogje ovaj naručeni skitač, od koga jednako strepe.

— Što si zamišljen? — pita mlagji brat, namjerom da čuje, što će Spasoje reći.

— Najbolje bi bilo, da ostavimo rabotu, pa da se kući povratimo. Ne opominje otac onako — odgovori on smišljeno.

— Da ga javimo sudu — nastavi mlagji — Zašto da ostavimo radnju, potrebni smo...

Opet obojica ćute, razmišljaju, ali zaludu ne mogu da se odluče, što da urade.

A pred njima stoji raskomadani hljeb; sunce ih grije i more miruje; oko njih se sve upokojilo.

Radnici pošto se založiše, rastrkaše se, da se vina napiju, da bolje odole poslu.

Mlagji brat pokupi zaostatke i stavi ih u torbu.

Za tim se oba digoše, stresaju sa sebe mrvice, i — rastižu se u suncu.

Gledaju u more; a kad podignu glavu, oči im bježe, na njihove visove, već pokrite snijegom i plamte im snagom i zdravljem.

Ali vidi se, izražaj im je lica zabrinut i smućen; i nemirni su, a imali bi uživati u svojoj mladosti, dok je oko njih sve vedro i upokojeno.

— Najbolje je da se povratimo — ponavlja Spasoje. Nije vajde svoje poslove drugome kazivati.

— Radi kako znaš — privoli mlagji. Ali časom ko smisli se: — znaš što; nadgledalac radnje dobro nas poznaje, da ga zamolimo, da Mitra s' radnje otjera, da druge ne ometa.

— Tražiće razloga — zamišljen odgovara stariji. U to k' njima odnekuda prilazi Mitar; pogleda ih ispod oka i pored njih progje: zbuni se, pa kašljuca, i ko mimogred pita ih: — ele momci, kako ste? Braća ga u čudu gledaju i ne odgovaraju; gledaju ga kako teško koraca, i predljivo se na sve strane obazire.

— Ispričaj sve nadgledaocu — nuka mlagji brat Spasoja, kad je Mitar odmakao. Nema tu zla... branio si se... ! ugledavši nadgledaoca veli življe: — Da ispričamo, vidjećeš, biće nam lakše!

Oba onako podražena i uzbugjena, prigjoše k' njemu. Mlagji uze riječ, i u kratko sve ispripovijeda.

— Pa eto — zbori na svršetku — Sada onaj skitač zao čovjek, — i pokaza kretom glave na nj — hoće, da ga osveti, a bratu mi pri glavi bilo... Već molimo te ko boljega, otjeraj s' radnje onu napast, da ne bude zla.

Oba brata uprli očima u nj, u želji da čuju odgovor; ali on zateže, razmišlja, nezna na prvi mah, što da im reče.

Dotle pako Mitar po pogledima i kretnjama braće dosjeća se, da se o njemu vodi riječ, pa ne gubeć vremena, strugne nekamo.

Nadgledalac potraži ga; da ga s' braćom soči, a nenašavši ga uvjeri se da je onako kako mu oni ispričaše.

— Ne bojte se! — govori braći — Sada će banuti žandarska patrola, pa će oni za njim... A vi idite s' ostalim na radnju.

Braća umirena prihvatiše se posla. Kod mora u punom podzimnjem danu, sunce ih lijepo grije, toplo im, pa zadovoljno rade. Ponešto i razgovaraju, no najviše rade i ćute, ko da misli sabiru. Pa im panu na pamet dani radnje; urezuju u pameti prištednju, i u toj misli čisto življe rade, i vesele se poslu. A i kući će brzo; odmoriće se i naužívati svojih navika: svoga krša i večernjih sjednika, gdje uz dobru vatru u pričanju, lijepo se osjeća, kako zimska noć brzo odmiče.

Kad su do malo u službenoj dužnosti naljegli žandari, nadgledalac radnje prigje k' njima, i ispripovijedi im potanko, ono što su braća iskazala.

Vogja žandarski do kraja ga sasluša, pa se zamisli. U času on se odlučio, što da uradi: „Zločin je počinjen, ubojica je pred njim, a za ubojstvo nije podnio kaznu; nije druge valja ga predati zakonu".

Nadgledalac povede ih k' braći. Oni u poslu prignuti, nisu vidjeli žandara, dok vogja Spasoju nestavi ruku na rame. Tada se obojica okretoše, i začugjeni pogledaju jedan drugome ravno u oči.

Vogja lijepo upita, otkle su, i kako se zovu, i ponuka ih, da mu ispričaju redom ono isto, što su i nadgledaocu ispričali.

Oni u nadi, da će ih žandari osloboditi od skitača Mitra, ponoviše istu stvar po drugi put, a vogja zadovoljan iskazom, uozbiljivši se, naredi im u ime zakona, da pogju s njime.

Zabrinuti i u strepnji što će se dogoditi, ostaviše rad. Radnici gledaju za njima, a oni izmegju njih idu, i već ništa ne razumijevaju, ćute i ne mogu nikako da se snagju.

Putem im je pri duši sve tješnje, a kad ugjoše u grad u tijesne ulice, gdje nigda sunce ne grije, i gdje se tjeskoba u sred podne osjeća, čisto se smutiše; zla slutnja poče se javljati. A kad stupiše na prag žandarske kasarne, i ugledaše pred sobom mračni hodnik, pro-

trnuše do u srce, na vidjelu prvo no će unići, sukobiše im se pogledi, a jednakoga su izražaja: puni sumnje i bratske samilosti.

Poslije preko grada vode ih u sud. Putem besvjesno gledaju u čeljad i nažgane fenjere; nisu znali, kud ih vode, nisu ništa taj čas ni osjećali, niti su mogli da priberu puste misli, ali crna slutnja, ipak se je javljala.

A kad ih žandari predadoše tamničaru, i ovaj ih zatvori u jednu ćeliju, ostadoše dugo, jedan pored drugoga prislonjeni uza zid. Slušali su s' ulice koračaje čeljadi i viku dječurlije; gledali su u zraku svjetlosti, što je odnekuda odozgo dolazila, i zahvaćala komad obijeljena zida. I dugo su tako stajali, dok mlagji brat prozbori: — Zatvorili nas — i dohvati Spasojevu ruku, ko da pomoći od njega traži.

— Neka su mene, ubio sam! — odgovori on — No što će s' tobom?

Sjutradan izvedoše ih pred suca. Oba ponoviše i potvrdiše ono, što su već kazali.

Sudac, mlad čovjek posmatra ih; vidi se vjeruje njihovim iskazima, pomaže im kad se u govoru zapletu, no oni su zbunjeni, pa ništa ni primjećuju. Najpošlje on im lijepo kaže: — zvaću vas opet, pa ćemo bolje razviditi i predaje ih tamničaru.

Sud povede istragu, a u tome progje dugo vremena.

Braća u tamnici, s' dana na dan, sve više opadaju, i u strahu su, da će se igda sunca nagrijati.

Naslućuju iz sučevih riječi, da bi se moglo dogoditi, da ih uvrste u turske podanike i predadu turskim vlastima. Kad na to misle čisto protrnu; ne zbore, ali pogledima izražuju očiti strah, ko znadu što ih tamo čeka.

Tako prolaze dani, jedan za drugim, bez ikakovih promjena.

Jednako slušaju koračaje čeljadi, što ulicom prolazi, viku dječurlije i nerazumljive glasove mračnoga grada i šapatljive noći.

Za kišnih dana, osluškuju jednolično padanje kiše, pa ih duša boli za poljem i za kućicom, da se zaklone, za vatrom da se osuše i ogriju, i za veselim razgovorom, u društvu čobančadi.

Osjećaju promjene vremena. Kad je na polju vedro, naziru svjetliju zraku, što odozgo s' prozora k' njima dolazi, da im navjesti, da je nad njima negdje javilo se sunce i — želja ih za njim vuče.

A kad osjete da im je hladnije, no obično, i čuju na mahove huku vjetra, i šuštanje kartušine i drugoga smeća, što udar vjetra sa ulice diže i u zidove zameće, znadu da gori u njihovim krševima zavija čisti sjever.

Tada oni zamišljaju tople zaklonice, u koje sunce upire, gje su se sa čobanima zaklanjali od ljute studeni. Nad glavama im vjetar huče. i odbija se od golih krševa, a njima je u društvu milo i toplo: grije ih sunce, vreo zadah čobanica, i mladićski životi, skupljeni jedan uz drugoga, da se zajednički od studeni obrane. Tugom u duši osjećaju, svu slast pustoga života; i javlja se potajana želja. za ljepotom prostora, i ljepotom vesele svjetlosti, i ispoljava se u silnoj čežnji za starim navikama; žele da se ogriju sunca, istrču i umore od truda; i osjećaju, da im je ljepše bilo i onda, kada su u strahu od svoje kuće bježali u crnogorske krševe, nego ovdje u ovome skučenome i mračnome prostoru. A da bi ih pustili, požurili bi, kud mu drago, ako će i u hajduke, da se travom i korijenjem hrane.

Braća obgrljeni dočekuju zoru; san im u dušu unosi malo pokoja, a čim otvore oči, gledaju u zraku, što odozgo s' prozora unilazi, da i navjesti nastup, još jednoga, sumornoga dana. Ali jednoga dana, nada, da će vidjeti svoju kuću, sine im u duši, ko nigda dosle.

Uzeše ih po drugi put na ispit, a ovoga puta učini im se da je sudac s' njima, prijatan i dobar.

Ispituje ih potanko, i sa osobitom pažnjom, ali bratski, usrdno.

U njegovim živim očima, u milosti glasa, i blagom dočeku, osjetiše, sada razabranija braća, njegovu očitu samilost prama njima

To ih osokoli i gane, pa stariji isprića istu stvar, iskrenije i toplije; nijednom se ne zaplete, sigurnim izražajem, da istinu govori.

Sudac ih posmatra, zamislio se i — piše.

Najednom podiže glavu i upita Spasoja: — Možda ga i nisi na mrtvo ubio?

— Jesam! — odgovori on — Vigju ga mrtva!

— Ti ne možeš znati, da je baš onaj čas preminuo — opet će sudac.

— Ubih ga, pa eto! — ponavlja on odlučno.

— I ja bih bio isto učinio — javi se i mlagji.

Sudac pričini se, ko da je prečuo riječi mlagjega brata, i proslijedi pisanjem.

Valja da svi spisi pošalju se na stariju vlast, da ona riješi, kome da se predadu braća, crnogorskim ili turskim vlastima.

Pošlje duga pisanja, podiže glavu i stade da u sebi čita, što je napisao.

Braća ga posmatraju, ko čini im se, da od njega zavise njihovi životi On se zanio u čitanje, pa ne osjeća njihovih napadnih pogleda; na oko zadovoljan je; dosjeti se da to, što je napisao, nije službeni zapisnik burokratskoga oblika, već vruća molba, potekla iz srodne duše, ko oticaj iz živoga vrela. U njoj vlada glavna misao: „što bi od braće bilo, kad bi ih se predalo turskim vlastima, da im sude".

Pa se diže i tješio ih: Daće Bog, te neće biti zla!

A braća zafalno ga gledaju, i utješeni, vraćaju se puni nade, u tamnicu.

U nadi, što ih već ne ostavlja dočekuju oca.

Kad mu nazriješe u tmici staračko lice, za čas zaboravljaju svoju nevolju, gledaju jedan u drugoga a ne mogu da nagju riječi, da izraze svoje osjećaje.

Ne ljube se, niti zdrave, ko da se boje, da time u ovome nedostojnome mjestu, oskvrnu svoje vrele osjećaje.

Iza njih stoji mladi sudac; službeno prisustvuje sastanku, jer istraga još traje.

— Jeste li zdravo? — pita ih zabrinut otac.

— Toliko, što imamo dobra — odgovara Spasoje — Pa upita: — A kako je na domu? Možeš li sam?

— Slabo, . . . stoka tek što se drži. . . . No sve jedno — reče življe: — samo da ste mi vi živo i zdravo. A znajte, zbore naši, da neće biti zla, već da će vas do malo pustiti.

Braća se živo zgledaše; a otac promijeni govor, i upita ih: — A imate li svoju potrebu?

— Imamo; da znaš zarada nam je kod tamničara. . . . No ti uzmi kod njega, što ti je potreba, pa ponesi

kući . . . valjaće ti — odgovara Spasoje, i očito žali oca.

A kako majka? — sjeti se najednom mlagji, i stidljivo obori oči, i mače se s' mjesta.

— Drži se i ona — odgovori otac, nešto zamišljen.

Časom ćute; osjećaju, da bi imali dugo da govore, no ne mogu, pa sabiru misli, ko da žele, da sve, što imaju u duši, jednom riječju izraze.

Dugo sinovi oca posmatraju, i sve jači nagon, osvaja ih za kućom, pa i nehotice u duši budi se nemir; razdraženo gledaju oko sebe; no blagi pogled očev, pun trpljivosti, smiri ih i — nanovo se pregaraju.

A vrijeme prolazi. Toga se sjetiše, kad negdje dalje uminuše koračaji vojnika, koji su u marširanju prolazili, pored tamnice; te koračaje oni su u pameti besvjesno pratili — i kada ih nestade, ko prenuše se.

Pa i sudac ih opominje, da je vrijeme rastanku. On to izgovara toplim glasom, očite samilosti; pa otac i sinovi usrdno u nj gledaju.

— Pomoći će gospodin — izreče umilno stari.

— Hoće — potvrde sinovi, očitim uvjerenjem.

Nanovo ćute. Mladi sudac se je zamislio. Gleda ona tugaljiva, zdrava lica; u duši mu odzvanja starački, drhtavi glas; osjeća na sebi žive mladićske poglede, željne, ničega drugoga, već radnje, i slasti, u svome životu.

I ono nešto teškoga, pusta, slična njihovim životima, osjeća u sebi, pa u trenutku u pameti, sinu mu sva tragika izmorena naroda; i jaki nagon srodstva ustavlja se na njihovim tugaljivim licima.

— Vrijeme je, da se odijelite — veli im glasom, ko da ih moli.

A oni dragovoljno slušaju; ljube se, a ne govore, već izmjenice, daju jedan drugome sve što u duši imaju, i u sebi od rogjenja nose.

. . . . Braća još nekoliko dana, obgrljeni iščekuju zoru, i tek što se probude, gledaju u zraku svjetlosti, što odozgo s' prozora dolazi, i dan im navješta.

Nada im se neprekidno javlja; a život i mladost ne mogu da se odreknu svjetlosti i prostora. Pa kada jednoga dana unigje mladi sudac, da im javi, da su prosti, jer su osle crnogorski podanici, — čisto obezumiše. Silni

izlijev radosti, mahom baci u zaborav, svu muku i nevolju.

Fala brate! — punom dušom, govore mladome sucu, a njega ta riječ, potrese do u dušu.

Izilaze na ulicu; zbunjeno se gledaju, a oči im igraju, ko da hoće, da u se sakupe svu rastrkanu svjetlost dana.

Izvan grada gledaju svoje visove; mećava ih obavija, i bijele se smetovi snijega. Tamo sigurno vijavica i studen bije, ali njih za to nije briga. Na dogledu tih pustih visova, osjetiše se, ko riba, kad se iz mreže izmače i morem zastruji — osjetiše besvjesno, ko nikada dosle, svu ljepotu, svježine, svjetlosti i prostora.

Ivo Cippico.

O IZSELJIVANJU,

osobitim obzirom na prilike u Dalmaciji

Otrag dvie godine pri zasjedanju delegacija obaju sabora naše Monarkije našao je shodnim sam gospodin Ministar za izvanjske poslove, da se u svojem izvješću dotakne pitanja izseljivanja osobito preko-oceanskoga u Ameriku, koje je i dosta obširno razsvjetlio, koli u bivstvu, toli i u ubitačnim njegovim posljedicama te je javno požalio, što ovo izseljivanje sve to više raste.

Dali je gospodinu Ministru, kad je govorio o izseljivanju, bila osobito pred očima i naša Dalmacija, to mi ne možemo uztvrditi, jer je on govorio u obćenitim potezima o cieloj Monarkiji; vjerojatno je svakako, da je on radje osobitim načinom ciljao na ono izseljivanje iz Češke a osobito pak iz Poljske u Ameriku, koje godimice, pače danomice, raste sve to više, najvećom škodom samih izseljenika. Ovako izseljivanje biva poduprto i potaknuto sa strane nečovječnih agenata raznih parobrodarskih družtava i američkih *trust*-ova. Kad nestade trgovine s crncima toliko unosne, posegnuše za ovom drugom vršću ne manje okrutnom trgovine biednih i neukih poljskih seljaka, čije je stanje u Americi veliki Sienkiewicz premda ne baš onako liepo, kako zna i može, ali ipak dosta zanimivo opisao u svojoj novelici: *Za kruhom* (za chlebem).

I u našoj Dalmaciji u ovo zadnje doba, ponajpače u ovo deset godina zadnjih, izseljivanje osobito u Južnu Ameriku uhvatilo silan mah: sada ima dostatni broj južno američkih gradova, gdje su Hrvati iz Dalmacije u velikom broju, a poznati su obično pod imenom ove

pole Monarkije t. j. Austrijanaca. Tako na priliku naseobine u Punta Arenas, Calama Iquique, Antofogasta, Oruro Uyuna, Buenos Aires, Lima, Callos, Valparaiso, Montevideo i drugamo broje na stotine naših ljudi.

Tačnih podataka naravno ne ima, jer je statistika, ova znanost „po kojoj se mogu izpitivati, prikazati i prosuditi sile jedne države", statistika je kod nas u Dalmaciji tek u povoju; ono malo, što se radi, biva tek izdavano od raznih naših Ministarstva na njemačkom jeziku te su ovi izvještaji nama nepristupni. Mi zato ne znamo, dali se drži u pogled izseljivanja tačna statistika izseljenika po dobi, spolu, zanimanju i zvanju, što bi bilo veoma zanimivo a još veće koristno za proučavanje ovoga važnoga pitanja, o kojem je jedan veliki socijolog pisao: „bilo dobro ili zlo, izseljivanje jest danas jedna družtvena pojava, kojom se mora računati" (Baron Vogelsang).

I mi zato ne ćemo se prenagliti u razsudjivanju ili bolje osudjivanju izseljivanja s naših strana; ne ćemo a priori reći niti, da je dobro, niti da je zlo, niti da je koristno, niti da je štetno za našu Dalmaciju; mi ćemo ga razmatrati kao družtvenu pojavu, kojom se ima i kod nas računati, a iz cieloga teka naših opazaka sam će po sebi nametnuti se zaključni sud ob istomu

U ovo zadnjih pet godina sa samoga Brača izselilo ih je svega 1830, jer je toliko plovitbenih dopusta ili matrikula bilo izdato sa strane pomorskoga ureda u Supetru. Istina je, da njeki rabe plovitbeni dopust baš u istinu za svrhu, za koju je izdat t. j. za plovitbu po moru uz povratak, ali valja opaziti da je ovih razmjerno malo: osim toga ima mnogih, kojim ne treba i ne služe se ovim plovitbenim dopustom za seliti, nego naprosto pitaju kod poglavarstva putnu knjižicu te ravno i očito sele, a to su oni, koji su izvršili svoje vojničke dužnosti te su u tom pogledu slobodni od svake obveze. Ako se dakle gornjem izkazanomu broju nadodaju ovi, to se može bez ikakova straha opovrgnuća uztvrditi, da ih je najmanje u oblom broju izselilo sa Brača u ovo zadnjih pet godina 2000. što nam daje popriečni broj od 400. izseljenika na godinu sa samoga Brača; a pošto Brač broji po prilici 20000 stanovnika to bismo dobili 20. po

hiljadu svake godine, naime od svake 1000. stanovnika sele ih po prieko 20. na godinu.

Nego sada bi bilo zanimivo znati kakova čeljad seli, t. j. od koje dobi, od kojeg spola i kojeg zanimanja, a za to nam fale statistični podatci u obće.

Mi smo tako za svoju porabu i nauku držali ovih zadnjih godina tačan popis svih izseljenika iz jednog samog mjesta na Braču. Naravno je, da je ova mjestna statistika sasviem nedostatna, da se na podlozi iste učini zaključaka i računa obće naravi i vriednih i za sami Brač a nekmoli za cielu Dalmaciju.

Nu ipak tako za pokušaj a istodobno za poticaj i drugim, iznieti ćemo podatke iz opazaka učinjenih za prošlu godinu 1901.

Kroz godinu 1901 izselilo je iz toga mjesta na Braču svega 33; pošto ovo mjesto po zadnjoj anagrafi broji svega 1620 stanovnika, to nam baš opet i za ovo mjesto izlazi utanačeno razmjerje od 20 izseljenika po 1000 stanovnika na godinu.

Od rečenih 33 izseljenika imamo 8 ženskih a ostalo 25 mužkih. Izmedju mužkih nalazimo samo 2 nejake djece a 23 odraslih.

Od 23 mužkih izseljenika, kad su izselili:

1	je imao	42	godine	(rodjen	1859)
1	„	41	„	(„	1860)
1	„	15	„	(„	1886)
1	„	13	„	(„	1888)
1	„	12	„	(„	1889)

18 ih je imalo izmedju 32—18 godina (t. j. rodjeni su izmedju 1869 i 1883) u najljepšoj dakle snazi svoje dobi. Svi su zanimanjem težaci ili bolje poljodjelci.

Uzmemo li sada u obzir, da od 1620 izkazanih stanovnika u ovom mjestu, o kojem je govor, ima 805 mužkaraca, to ćemo imati dakle na 805 mužkih stanovnika 25 mužkih izseljenika kroz jednu godinu, biva 31 po hiljadu u oblom računu.

Ako sada od 805 mužkaraca izračunamo, da će ih biti djece do 12 godina i odraslih, koji su prošli 50 godina barem 305, to nam ostaje mužkih stanovnika izmedju 12—50 godina tek možda 500 a naravno izmedju

18—32 godine tek polovica t. j. 250. Pošto smo gori izračunali, da ih je kroz onu godinu izmedju 18—32 godine starih izselilo baš 18, to nam dolazi razmjer od 18:250 = 7:100.

Imamo dakle mužkaraca u najboljoj snazi i dobi 70 izseljenika na svaku 1000 stanovnika i to samih težaka po zanimanju.

Opetujemo da ovo računanje, za čiju tačnost i istinitost mi jamčimo, ne može biti podloga jednom računanju u obće vriednom za cielu Dalmaciju, jer bi se htjelo podataka isto tako tačnih sa više mjesta i sa svakoga kraja Dalmacije; ali ipak i ovaj pojedini primjer dovadja nas do tako znamenita broja, te je kadar, da svrati našu pozornost na ovo izseljivanje, koje, ako potraje u ovakom mahu za njekoliko godina još, može dovesti do relativnog opustošenja boljih prediela naše pokrajine. Ne smije se zaboraviti: ovi težaci, koji sele, to su izgubljene sile za obradjivanje zemlje u našoj Dalmaciji; niti se na nijedan način ove sile izgubljene mogu nadoknaditi. I ovo zavisi baš od iste naravi sadašnjega našega izseljivanja. Izseljivanje iz naših krajeva pak i u obće iz ciele Evrope, kako se sada sgadja, sasviem je različito od onog izseljivanja, koje se sgadjalo u starije doba i koje je u povjesti poznato pod imenom: „seoba naroda“.

Ova seoba sgadjala se iz Azije u Evropu, u smjeru dakle od istoka prama zapadu. Prvi udarac, koji bi krenuo one divlje ponajviše mase, dolazio je *s vana*, nalik valovima, gdje jedan tjera drugoga napred, da se pak postavi na njegovo predjašnje mjesto a da ostavi svoje predjašnje mjesto onomu valu, koji se iza njega valja; tako i u staro vrieme jedan narod potisnuo bi drugi; čim bi jedan ostavio svoju prvašnju postojbinu, da krene više k zapadu, eto odmah iza njega drugi bi narod zauzeo njegovo mjesto i tim je kompensacija bila gotova. Velika pak plodnost tih azijatskih naroda združena sa običnom kod njih bračnom pojavom t. j. poligamijom, dočim je davala kontingenat za napućenje Evrope (zapada), nije opustošila zato Aziju (iztok).

Sadašnja seoba ne nalići staroj nego samo u smieru, u pravcu sa iztoka k zapadu: iz Evrope u Ameriku, ali

inače ima sasviem svojih posebnih obilježja. I najprije tu ne imamo više seobu naroda, nego izseljivanje pojedinaca a najviše pojedinih familija.

Ne imamo kompensacije: gdje je jedan izselio, tu običajno ostaje praznina, ne ima kontingenat u pričuvi, koji će zauzeti zapušteno mjesto. Nije više izvanjski udarac, koji potiče i potiskuje narode na seobu; ono što potiče sadašnje izseljivanje to je unutrnja, ne odoljiva sila; a ta se zove bieda i nevolja. Nu ovdje moramo razlikovati izmedju izseljivanja, koje potiče sa industrijalnih krajeva i onoga čiji kontingenat davaju nam poljodjelske zemlje, izmedju kojih ubrajamo i našu Dalmaciju.

U industrijalnim krajevima, gdje je većemu broju puka dobiće radnička nadnica, lakše je nadoknad'ti izseljenike nego drugamo.

U industrijalnim zemljama davaoci radnja ne trebaju nego da povise nadnice i eto im sa svake strane gotovih četa radnika, koji će nadomjestiti izseljenike. Tako se na priliku baš dogodilo u Českoj osobito u krajevima ugljevja. Radnici češki selili su u sjevernu Ameriku, gdje su one ogromne rude ugljevlja i donekle demokratska organizacija družtva (prije uvedenja monopola i svemogućih *trust*-ova) njima pribavljale bolje nadnice, uz razmjerno manji trud. Uza sve ovo izseljivanje, rudnici u Českoj niesu zato ostali bez radnika, jer povišenje nadnica i bolje uredjenje odnošaja izmedju davaoca radnja i radnika, te izmedju istih radnika, povuklo je drugih radnika, koji su zamienili izseljenike.

U poljodjelskim krajevima stvar je sasviem drugčija a pak u našoj Dalmaciji napose.

Ovdje težak ponajviše radi o svojoj zemlji; ne ima li svoga vlastitog zemljišta, uzme tudje zemljište obradjivati na kmetstvo; u oba slučaja on dakle radi pod svoj račun i rizik. Urodi li, dobro mu je, ne urodi li, težko; izgubi i dobitak na glavnici uloženoj i radnju.

Počme li seliti takova vrst ljudi, težaka naime, nije moguće naći kompensacije. Naše zemlje niesu u obće takove da mogu svojim plodom hraniti radnike, kmetove i vlastnike. Opet žalibože kod nas nije nipošto uredjeno ovo naše životno pitanje radnika težaka: nije utanačena minimalna nadnica, niti satovi dnevne radnje,

ne ima osjeguranja radnika zemalja, ni proti nezgodama u radnji, niti proti bolesti u starosti; ne ima organizacije izmedju njih; u jednu rieč, njihov već po sebi tegotan rad nije sa nikakove strane oblakšan. Ne ima dakle nikakove jagme za takovom radnjom.

Oni, koji su se takovim rodili, ostaju, ako ne mogu, da nadju druge privrede i radnje, s toga težko je i riedko je, da će jedan član obitelji pripadajuće zanatlijskom ili obrtnom ili mornarskom zanimanju, dati se na težačtvo, naime da radi tudju zemlju kao najmenik. Dočim obratno ima množina slučajeva, gdje od težačke obitelji članovi zapuste plug i motiku i dadu se kojoj drugoj radnji.

Iz ovoga sliedi, da, ostavi li težak svoje mjesto i seli li van, odmah jedan je manje, koji će obradjivati zemlju. Tako se dogadja kao kod obala njekih rieka, gdje tekuća voda odkida komad po komad livada ili sijanica, koje su uz rieku te ih nosi sobom u more bez ikakove kompensacije. Zato se opaža na priliku na Braču, odakle je izseljivanje uhvatilo velikih dimenzija, kako se zemlje očito zapuštaju, stare, uništavaju se, opustoše, jer ne ima, tko da ih radi. Ono 7% težaka, koji godimice sele prikazuju nam razmjerno toliko zemalja, koje će ostati zapuštene bilo ekstenzivno bilo intenzivno; prikazuju nam smanjenje u plodu barem za $^{7}/_{100}$, a stalno i više. Pak mogu vlastnici zemalja i povisiti obične nadnice, neće naći ljudi, koji će izmieniti izseljene težake, jer iz drugih slojeva mučno, da se posvete poljodjelstvu, a dobaviti ih iz drugih krajeva nije moguće.

I evo kako uz nerodice, elementarne nesgode i slično, mi se sve to veće približavamo krizi, koja se može označiti ovim riečima: *ne ima poljotežioca, ponestalo je težaka.* Kolika će to biti škoda za našu Dalmaciju, koja je eminentno poljodjelska zemlja i gdje 97% pučanstva žive od ploda zemlje, to je lako predvidjeti, kad i ne bismo već sada ćutjeli posljedice izseljivanja ovih zadnjih 10 godina.

Nego sada nam je, da vidimo, dali ova ogromna šteta, koja proiztiče od opustošenja naših zemalja uslied izseljivanja težaka, dali se ova šteta kompensira onim koristima i dobitcima, što naš težak nalazi tamo u Americi, kamo idje baš namjerom da štogod privriedi i da si pribavi bolje i udobnije stanje.

Možemo razlikovati u južnoj Americi tri razna pojasa, koja služe kao pristaništa ili recimo slobodno stovarišta naših izseljenika.

Jedan takav pojas sačinjavaju republika Bolivija, gornji dio republike Chili i jedan dio Argentine.

Drugi pojas sačinjava donji dio republike Chili i Argentine, osobito pak Ognjena zemlja sa obližnjim otocima.

Treći pojas sačinjava ostali dio republike Argentinske (okolo La Platas).

Ima i naših izseljenika u Brazilu, ali razmjerno malo; ima ih u republikama središnje Amerike, ima ih još nješto više u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike ali to su sve, može se reći, slučaji pojedini osamljeni; smjer našega izseljivanja jesu one zemlje južne Amerike sačinjavajuće ona tri pojasa više opredieljena, ili tri razne skupine. Vidjet ćemo kako prolaze i čim se bave naši ljudi tamo.

Zemlje sačinjavajuće prvu skupinu a u prvom redu republika Bolivija uza sve svoje prirodno bogatstvo, osobito što se tiče rudnika, još je u primitivnom stanju.

Rudnici su se tek počeli eksploatirati od engležkih družtava i ako su prometni odnošaji sasviem otežčani s manjkavosti željeznica.

Urodjenici, na pô divljaci, tu rade uz dosta umjerene ciene u rudnicima, jer su i njihove potrebe i njihovi zahtjevi dosta umjereni, pošto još niesu prosvieljeni. Naši izseljenici ne mogu održati konkurenciju s njima u takovim radnjama te se ovdje daju na trgovinu, bolje bi se reklo na kramarstvo, jer to su ponajviše, osim malih iznimaka, sitni dućani, u kojima se nahodi tek njekoliko predmeta potrebitih za život, ali u svakom ima razprodaja žestokih pića, za kojim su urodjenici pohlepni. Dobit je razmjerno dosta velika, ali ipak od svega toga tek malu korist crpe ovi prodavaoci ili kramari. Korist najvišu crpe od toga njihova prodavanja ono malo veletržaca, koji im davaju robu za prodavanje, ili banke, i oni glavničari, koji im posudjuju novce za otvor dućana. Osobito kamate na glavnicama tamo su visoke i iste banke traže bilo na mjenicama, bilo u tekućim računima, od 12—15% a i više, a to je običajna

kamata. Naravno da prama ovoj običnoj kamati ima i onih ljudskih krvopija, koji se zovu lihvari, koji se znadu okoristiti sa nevoljom, slučajnom privremenom potrebom, te se onda ova kamata podvostruči i potrostruči. K tomu valja još nadodati, da valute ovih republika još niesu uredjene, te da zato njihovi papiri izkazuju jednu veliku nestalnost te da je padanje kursa na dnevnom redu; u jednu rieč tamo je novčano pitanje ništa drugo nego sreća, koja se obično tek samo njekim nasmjehne.

Može se lako iz ovoga zaključiti da ovi naši novoskovani trgovčići, koji su takovim postali silom okolovština, a koji su amo bili samo težaci, iza izplate kamata i svojih obveza, mogu ostati iznenada bez ikakova dobitka, što se često dogadja. Ovomu dosta doprinaša i okolovština, da su ovi naši težaci ponajviše nepismeni, da su nevješti svakoj trgovačkoj maniri i najelementarnijim trgovačkim načelima te da se zato moraju posvema povjeriti tudjemu čovjeku ili svomu pamćenju, a i jedno i drugo može se lako iznevjeriti.

Prodjimo na naše izseljenike u drugoj skupini zemalja, a to su baš one zemlje, gdje se još i sada kopa zlato. U ovoj skupini dakle mi ćemo naći one prave izseljenike slične onim starijim, koji su napučili Ameriku i koje je vodila u tako daleke krajeve u pravom smislu *auri sacra fames*

Predieli, gdje je još kakove nade, da bi se moglo naći zlata i ako ne u velikoj količini kao jednom u Kaliforniji a sada u Alasci i u Južnoj Africi, to su predieli ponajviše ne napučeni ili napučeni divljacima: saobraćaj sa svietom prosvietljenim sa tih prediela je mnogo otežčan, promet nikakav, jer su to ponajviše osamljeni otoci okolo rta Horn.

Naši izseljenici tu se ponajviše sakupe u male čete; obskrbe se hranom, živežem i svim potrebitim stvarim za više mjeseca te se dadu na put na božju sreću. Naravno je, da je sve tamo skupo, da prenos i prevoz u tako puste krajeve opet podvostruči skupoću, i tako oni ulagaju glavnicu razmjerno veliku za njihove sile a to sve na sreću i vlastiti rizik. Ne niečemo, da će ih možda njeki u svakoj četi tako empirični znati, da razpoznaju zemljišta a osobito žalo i pržinu, gdje ima zlat-

nih sastavina te ih razlikovati od onih, koji su bez njih; ali pošto ne imaju nikakova predhodna geologičkoga znanja te su bez znanstvene priprave, dogadja se više puta, da se prevare, i onda uzalud trošak, uzaludan trud. Iza višemjesečnoga težkoga rada oni se vraćaju siromasi, obnemogli, iztrošeni i bez ništa. Ovaki slučaji niesu tek iznimka, nego se može dapače uztvrditi, da su to redoviti dogodjaji i običajni uspjesi ili bolje neuspjesi tih pustolovnih izleta: iznimka je tek pojedini uspjeh njekih sretnijih četa, koji pak služi drugim na štetu, jer nadajući se istom uspjehu, dadu se i oni na iste izlete i ostaju bez ničesa. Ovakove ljude odvraćati od takovih rizičnih poduzeća nije moguće, kao što je nemoguće odvratiti tolike nesretnjake od igre na lutriju ili od hazardnih igara. Ognjica je to, koja se izliečiti ne da i koja tek popusti, kad je čovjek sasviem odnemogao i iztrošen.

U ovim predielim, koji sačinjavaju ovu drugu skupinu jedino zanatlije, koji idju tamo, pak bili oni i slabiji, mogu naći privrede, jer baš zapuštenost onih krajeva a množtvo izseljenika doprinašaju, da rukotvorine potrebite za odjeće, obuće i za stanove budu skupe Naravno ova okolnost ne vriedi za naše izseljenike, koji su ponajviše težaci; oni se ne obogaćuju, nego nasuprot napunjaju stranim zanatlijama džepe.

Treća skupina, to je veći dio republike Argentine, morala bi biti naravna cielj izseljivanju naših iz Dalmacije, jer se ovdje ponajviše izseljenici bave teženjem zemalja. Nu tamo idje najmanji kontingenat naših izseljenika. Naši težaci, koji sele, razočarani su baš radi nevjere t. j. nerodice zemalja: uvidjaju, da im se težački trud slabo plaća te bježe iz Dalmacije u Ameriku baš da se rieše težačkih trudnih posala. Za naše biedne težake baš ne vriedi ona Ciceronova: „Omnium rerum, ex quibus „aliquid acquiritur, nihil est agricultura melius, nihil „uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius“.

Nikakovo dakle čudo, da baš naši izseljenici, koji su eto pregorili i svoju kuću, svoje običaje, svoje selo, svoja siela, svoju crkvu, podju u daleke krajeve, u tudji sviet u nadi varavoj, da će poboljšati svoje stanje, nije čudo, kažemo, što se drže daleko od teženja zemlje u novoj svojoj postojbini, pošto su u svojoj domovini

toliko razočaranja od istoga izkusili. Zato i ovdje, ako mogu, izseljenici se dadu na trgovinu, ili služe kao sluge po parobrodima, po hotelima, po pivnicama; stopro kad su prokušali svaku nevolju, kad su oćutjeli gorčinu tudjega kruha, pak ne imaju čim, da se povrate kući, u otačbinu, onda se tek dadu opet na obradjivanje zemalja. Nego im je težka i ova privreda.

Najprije oni ne mogu održati konkurenciju sa talijanskim poljodjelcima, koji su vještiji obradjivanju onih zemalja, a opet imaju puno manje zahtjeva od naših, jer kako je poznato, talijanski težak, u svojim skromnim potrebama i zahtjevima, najsličniji je kinežkomu poljodjelcu, koji trudi kao živina i zadovoljava se cieli dan sa malo pirniča.

Ima pak njekih i smionijih te si nabave zemalja za obradjivanje pod svoj račun, i one zemlje još djevičanske i ne izcrpljene davaju u istinu najobilniji plod, ali koja hvajda, kad u najljepše doba, svake godine malne, navale skakavci, koji sve opustoše.

U drugim krajevima, kao na pr. u Missiones, zemljišta mnogo trpe od suše i od mravi Uz to slabe su i ovdje, kao u obće u cieloj južnoj Americi, prometne sveze, te je zato prevoz proizvoda u trgovačka središta težak i mnogo zapada te je naravno prodaja proizvoda zato dosta otežčana.

Rek bi, da se plaća i dosta visoka zemljarina, pak je i ovdje težko doći do uložene glavnice a nekmoli do dobitka.

Da bude podpuna slika još nam je ovdje napomenuti jednu posebnu skupinu, kamo su takodjer do sada selili iz naše Dalmacije u dosta velikom broju a to je Nova Zelanda, gdje su se izseljenici ponajviše bavili kopanjem gume. Ova radnja, akoprem dosta težka, rek bi da je bila i unosna.

Nu poznato je, koliko je potežkoća pribavila ovih zadnjih godina našim izseljenicim englezka vlada Ona je zaboravila na svoja trgovačka liberalna načela Manchester-škole o slobodi prometa i micanja te je drakonskim zakonima od 1. Siečnja i 30. Srpnja 1900 tako otežčala naseljivanje u Novu Zelandu, da se ovaj prediel već može smatrati kao zatvoren za naše izseljenike.

Sve ove prilike, koje smo mi opisali, kod naseobina u Americi, naravno mi niesmo osobno razvidjeli, nu ipak o tačnosti istih možemo dovoljno jamčiti, jer su nam poznate nješto iz ustmenoga kazivanja one njekolicine naših znanaca, koji su se od tamo povratili, a osobito pak iz dopisivanja sa tamošnjim izseljenicima. Običui *refra'n* sviju jest: „nije Amerika ono što se misli".

Da je pak malo koristi od izseljivanja, to se najbolje razabire od toga što sasviem slabe pomoći dolazi od tamo sa strane izseljenika svojim obiteljima, koje su amo ostavili.

Ne valja smetnuti s uma, da ih veći dio ima amo bilo ženu ili djece, bilo stare roditelje te braće i sestara; i tamo su pošli jedino namjerom, da štogod dobiju i da podpomognu svoje; veći dio njih idju tvrdom namjerom, da se povrate čim prije, a ipak možda se tek 1 %₀ povraća, a pomoć, koju šalju, kad se dobro uračuna, to je tek dobitak na glavnicu uloženu za odputovati.

Osim riedkih iznimaka, kad stigne amo od kojega izseljenika kakovih 10 šterlinga to je već mnogo, to je dogadjaj, o kojem govori cielo selo.

Kad se uzme u obzir, da takove pošiljke sliede tek iza više godina a nipošto svake godine, to je ipak ništa. Ništa kad se uzme u obzir da svaki izseljenik za poći i povratiti se, mora da uloži najmanje 1000 kruna; da je ova glavnica ili barem polovica nje, to jest trošak za odputovati, pasivna glavnica, u koliko izseljenici ne imaju u obće svojih novaca, nego si moraju ih tražiti uz kamatu. Nadodati je još izgubljene dohodke amo, jer zemlje nazaduju i uništavaju se, pak opet veliki trud, na koji su izloženi u onim zemljama biedni izseljenici, ako hoće da štogod privrede.

I tako se dogadja, da izseljivanje za nas je više štetno nego koristno.

Prosti narod vidi biedu i nevolju, koja ga amo tišti te misli, da će joj izbjeći, ako uteče iz ovih mjesta; nadje možda još gore nevolje u novoj svojoj naseobini, a naravno amo kod nas bieda i nevolja baš uslied izseljivanja još više pogoršaju. Imamo ovdje jedan pojav osobite vrsti: izseljivanje, koje je posljedica nevolje, pošto komu je dobro taj ne seli, u isto vrieme jest i uzrok

dalnjoj nevolji, jer domovina gubi najbolje svoje radnike; zemlje bez radnika ostaju zapuštene i ne davaju ploda i uslied toga nevolja raste. Imamo dakle u ekonomičkom pogledu posljedicu i uzrok nevolji u istom družtvenom pojavu.

I još niesmo podpunu sliku iznieli naših američkih naseobina.

Mi smo do sada tek normalne odnošaje i prilike naših izseljenika ocrtali. Niesmo iztakli bolesti, koje ih mogu snaći tamo i to baš uslied klimatičkih promjena; niesmo spomenuli nezgode slučajne, koje ih mogu dopasti u njihovoj težkoj i prenapetoj radnji. Kod primitivnih družtvenih odnošaja onih republika, u kojim se nalaze naši izseljenici, gdje ne imaju obično ni pripomoćnih družtava organizovanih, ni uzajamnoga osjeguranja, niti u obće nikakove od onih pogodnosti, koje u prosvjetljenijim zemljjama uživaju radnici, izuzam naravno Dalmaciju, jedan sami mjesec bolesti odnese prištednju, ako je ima, od ciele godine, pače možemo reći od cielih godina.

I bolesti, bilo sbog napora radnje, bilo sa podneblja različitog od našega, bilo sbog nečistoće, koja tamo vlada, niesu iznimke, nego baš redoviti dogodjaji.

Ovim škodam materijalnim ekonomske naravi možemo pak još nadodati ubitačne posljedice, koje proiztiču od izseljivanja u vjerskom i moralnom pogledu. Zaniekati se ne mogu ove posliedice, te ih je zato najbolje premučati.

Zaključiti ćemo, da je izseljivanje jedna izmedju težih nevolja naše Dalmacije.

Sada se nameće pitanje kako da se predusretne ovomu zlu: opisali smo bolest, te iza diagnoze dolazi sada uporaba lieka.

Ovdje se prikazuju velike poteškoće. Ne smije se smetnuti s uma ono što je u stvari sasviem opravdano opazio Vogelsang: „Svaki pokušaj da se izseljivanje bilo „smanji ili sasviem zaprieči, mora da se izjalovi sve dok „budu trajali oni preduvjeti koji ga prouzrokuju“.

Naše je skromno mnenje da glavni preduvjet, koji potiče i uzdrži izseljivanje sastoji baš u pogrešnosti sisteme.

Narodi Evrope dobili su tekom prošloga stoljeća malne svi ustavni život a to kao plod od sjemena bačena u družtvo po francuzkoj revoluciji ali istodobno u ovaj ustavni život infiltriraše se načela ubitačna liberalnoga ekonomizma poznatog pod imenom teorije Manchester škole, čiji glavni predstavnik pače utemeljitelj jest Adam Smith ¹).

Izmedju glavnih dogmata ove teorije baš jest taj, da je svakom slobodno stanovati, gdje ga volja, micati se po širokom svietu po svojoj volji, promjenjivati svoju postojbinu po miloj volji.

I ovo su načelo prigrlili zakonodavci prošloga stoljeća. koji su bili većim dielom odojeni idejama liberalizma. I dočim početkom devetnaestoga stoljeća vlade su još iziskivale od svojih podložnika, koji su htjeli seliti, jednu pristojbinu za izseljivanje, te tim naravno otežčavale isto, tekom istoga stoljeća počela se ta pristojbina smanjivati te je napokon izčezla, jer protivna tobožnjoj progl. šenoj od liberalizma slobodi micanja. Pod ovakim shvaćanjem uhvatilo je mah izseljivanje, koje u svojim posljedicama radje znači robstvo, nego slobodu.

Englezi su ljudi praktični; njima je ponestalo bilo radnika u rudnicima uglje.ja, toli u Evropi, koli u Sjevernoj Americi; u Južnoj Americi takodjer crnci težaci-robovi su počeli biti puno skupi, te posjednici onih ogromnih nasada duhana, kafe itd. s jedne strane a s druge strane vlastnici ruda trebali su novih sila i to što moguće pod manjom cienom. Onda su naravno sluge kapitalista pod imenom industrijalnog sistema, proglasili slobodu micanja i pod ovim prividno svetim geslom, na tisuće i tisuće ostavilo svoju staru postojbinu, da nadju ne slobodu nego najgore robstvo prouzrokovano od biede i nevolje. Slobodna tobože konkurencija rada, uništila radnike na korist davaoca radnje t. j. kapitalista.

I ovo načelo slobodnoga micanja privabilo iz sela u gradove množinu seljana začaranih tobožnjim gradskim ugodnostima, te je tako prenapučilo gradove i stvorilo

¹) U svojem djelu: Inquiry into the nature and causes of the wealbh of nations. God. 1776.

proletarijat, koji daje najveći kontingenat socijalizmu i anarhizmu.

I ovo isto načelo vodi u daleku Ameriku naše biedne težake, koji misle, da će oblakšati svoje nevoljno stanje a kad tamo nadju goru biedu i težu nevolju, kako smo opisali po vjerodostojnim izvještajima.

Evo dakle pogreške u načelu koju valja odstraniti, ako se hoće da se izseljivanju stane na kraj.

Mi ovo iztičemo bez ikakova straha da nas obiede natražnjačtvom. Kad jedno takovo načelo, pak bilo i obasjano liepim imenom slobode, u svojim posljedicama nosi za sobom robstvo, mi cienimo, da smo opravdani ako tražimo, da se to načelo zapusti.

Eto isti Englezi, koji su u prvom redu razvili zastavu slobodnog micanja, u ovo zadnje doba zakonima od 1. Siečnja i 30. Srpnja 1900, koje smo već napomenuli, zabranili su, može se reći, useljivanje tudjinaca u Novu Zelandu, jer su uvidjeli, da je štetno za njihove podanike. Praktični Englezi bi isto tako uzprkos načelu slobodnoga micanja zaprieč li i sasviem razlozito i izseljivanje svojih podanika kad bi vidjeli, da im je to na štetu.

Kad se dakle uvidja, da je za nas izseljivanje ubitačno i štetno mora se gledati, da ga se suzbije a i posvema zaprieči u ime humanitarnoga načela, koji je stariji od svakog drugog.

Isto tako obstoji načelo slobodne trgovine, ali nitko neće i ne može u ime ovog načela tražiti, da bude slobodno svakomu, koji hoće, trgovati otrovima, oružjem i sličnim, jer bi to moglo nanieti velike škode družtvenim prilikama. Sasviem različito dakle uza svu slobodnu trgovinu ima zakona, koji ograničuju trgovinu pomenutim tvarim.

I ako je dakle nemoguće zapriečiti sasviem izseljivanje moglo bi se ipak sgodnim naredbama postaviti takovih potežkoća, koje bi pak mnoge odvratile od istoga.

Uz to i oni, koji su bliži puku, koji su češće, pače svakdano, s njim u saobraćaj, imali bi ga podučavati, odvraćati od izseljivanja, crtati im nevoljno stanje izseljenika u tudjim zemljama a osobito pak sgodnim pou-

kama predočiti mu težke posliedice opustošenja naših zemalja koje će sjegurno donieti sa sobom podpuno osiromašenje. S toga veoma sgodno se preporuča osobito našim župnicima i obćinskim uredima, da drže ne samo tačnu očevidnost svih izseljenika, nego baš tačnu statistiku po raznom spolu, dobi, zanimanju, zvanju onih, koji sele. Ovi bi se podatci pak imali sakupiti te objelodanjivati svake godine, e da tako samim brojkama se dokaže kamo će nas ovako izseljivanje dovesti.

Uvidja li se, da se ipak nemože ništa polučiti a da se zaprieči izseljivanje, jer se u istinu u njekim krajevima ne može živjeti; onda se sgodno ima uputiti našega seljaka, da ne treba ipak da seli u Ameriku, gdje će naći istu nevolju kao doma. Ima baš žalibože u našoj domovini pustih a bogatih zemalja, koje uz pravo i racionalno obradjivanje naplatile bi trud a to je osobito u ravnoj našoj Slavoniji, gdje naš hrvatski živalj uzmiče i nestaje ga izpred njemačkih osobito i vlaških useljenika.

Ne bi li bilo bolje našim iz Dalmacije tražiti tamo privredu i zaradu? tu bi opet bili svoji kod svojih a ne bi bili tudji u tudjem svietu.

Ne može se zato nego pohvaliti ovu novo-ustrojenu poljodjelsku banku, koja izmedju ostaloga svoga rada preduzela si je i ovo da pribavi i oblakša naseobine domaće u Slavoniji.

Tako se je moglo jednom isto učiniti i za Bosnu i Hercegovinu, ali sada je, rek bi, kasno, jer su nas predusreli Niemci i Madžari.

Nego sva ova sredstva, što smo do sada iztakli to su donekle negativna, u koliko samo idju za tim, da zaprieče izseljivanje.

Pošto je ovo prouzrokovano od gospodarskoga propadanja Dalmacije i od poljodjelske krize, koja ju je snašla, to je naravno, da, tko hoće da zaprieči izseljivanje kao posljedicu ovoga siromaštva, mora da gleda, da odstrani uzrok: mora se dakle nastojati, a to je glavno, promicati blagostanje Dalmacije, a to jedino pridignućem gospodarstva.

Urediti i oblakšati vjeresijske prilike u Dalmaciji.

Usavršiti poljodjelstvo uvedenjem racijonalnoga gosoddarenja.

Oživjeti družtveni duh medju našim težacima ustanovljenjem raznih zadruga.

Nješto se već počelo o tome raditi; svakako mi ćemo se možda do prigode povratiti, da još nješto potanje i ob ovim predmetim progovorimo.

D.r Ante Milićević.

BRUNDIJADA.

Pjevanje I.

Hoću ep da spjevam, al baš po kalupu
Najboljih majstora, svjetskih velikana.
Ja se nadah, da će grmljavu i lupu
Podignut do neba božica Živana,
Al kad ona meni ne osvjetli lica,
Nek gusala mojih zuji druga žica.

Berni i Tassoni, Lippi i Homere,
Vi ćete mi sada biti kalauzi.
Ako vila moja lovorja ne bere,
Neću da se predam zdvajanju i tuzi,
Neću da se tješim ni igrom ni vinom,
Već se držim one: klin se tjera klinom!

Kad božice moje loše sreće bile,
Kušat ću da pjevam o papku i repu.
Kako šumu svoju zvijeri branile
Zapjevat ću gromko u tom novom epu.
Ne, bez borbe nije sa naših grebena
Iščupao Mlečić do zadnjeg busena.

Nama, braćo, priča anal Contarena
Kako sultan silu ratnijeh brodova
Zašuperi deblam hrvatskih hrastova,
A drugi nam jamči da Venec'ja hola,
Dok Dalmac'ja zemlja osta ko dlan gola.
Na našim balvanim bješe gradjena.

A Napoleonu vriedni Dandol pisa
Da Velebit gora, ponos naš i dika,
Krcata bijaše hrašća, omorika
I leglo je vuka, medvjeda i risa.
A Nutrizio priča da su s Biokova
Kotrljali niz stran kladare borova.

Oj, vesela Vilo, Pegaza povedi,
Razmrsi mu grivu, čičke mu ošišaj,
Turpijaj zubine, goli rep podšišaj,
(Vaj, to trošno kljuse danas malo vriedi!)
Češagijom moraš njega podrpati:
Oblieće ga muha, a kaljuža blati.

Ja ću s njim da jurnem u Velebit šumu
Gdje je leglo risa, vuka i medvjeda.
Pazi: od muke će da hrže i preda,
Pazi: potkova će ostati na drumu.
Znaj: tu mrko granje o vjetru se njiše,
A vuko zavija — to Dandolo piše.

Pridrži me, Vilo, potkriepi i vodi!
Moram medj zvjerinje gladno i kozmato.
A da kolan pukne, da se konjic propne
Vaj, publika bi se nasmijala na to.
Hoću da konj jurne ko ladja te brodi,
Na najvišji hum se Svetog Brda popne.

Bjehu prvi dani one liepe dobi
Kada lišćem pupe kim i kokornjaci,
A poljem što zelen dolamicu dobi
Čuju se kezmeta lagani koraci,
Kadno je kukuruz netom iščikao,
A na dnu japage vrutak proključao.

Velebitske šume strujo mladom granju
Svjež, jutrnji vjetrić sa slanih talasa,
Toprkala žuna na usahlu panju,
Piev se razliegavo od ptičjega glasa.
Lievale sa vode u širna zborišta,
Kùpilo zvjerinje na lanjska ročišta.

Bješe zeman lova, dugog zavijanja
Na goloj klisuri dokle uštap sije.
Doba pobratimstva i hajdukovanja,
Doba lude trke kroz rosne šiprage,
Kad dlanove jošte mekane i nage
Mladjan vučić suhih od bodljika krije.

U pamik se zore danas gladan prenu
Sa driemeža zimskog stari medvjed Brundo.
Dignu se, sa špilje, niz proplanak krenu.
Nit da gleda lišće i rosne travice,
Nit da čuje pozdrav žune i lisice:
Dobar lov ti medo!.dobar lov ti, dundo!

Al se Brundo dalje niza stran migolji,
Ljuma se kroz draču, kroz trn i kamenje;
Brunda: Zar to voda u meni grgolji,
Ili zečić mladi u crievima stenje?
Pojeo bih sada vola inoroga;
Oj, slatko korenje sred hrastika moga!

Proljetni hruštovi Južnoga Proplanka,
I sladjano saće u deblu bez srči,
Za vam, za vam čezne medo bez prestanka:
Ublažite glad mi te crijevlje grči!
Oj Proplanka Južnog mladjani jeleni,
Oj košnice medne u busenja sjeni!

Ide. Eto već se vrh kuka uspeo.
Stane, jer pot probi kroz kožu i dlaku.
Al' se jadni Brundo skamenio, smeo,
Razrogači oči kao ćuk u mraku.
Il ga stara glava danas prevarila,
Il se zbilja dol u pustoš pretvorila.

Nema ni stabalca na onoj strmini,
A dolina pusta, čisto ko na dlanu.
Popasli su konji travu na rudini,
Posjekla je brava i smrekovu granu.
Triješće i iver na zemljici gnjije,
U daščari čovjek gvozd i konop krije.

Gleda medvjed stari i čudom se čudi.
Od ljutine brunda i s litice viče:
Kamo, kamo sad ste zabasali, ljudi?
Ljute borbe bit će, mnogo krvi bit će —
Što vas potjeralo u Velebit gorje:
To su naše hridi, špilje i omorje!

Jao, jao vama u ovim klancima;
Dignut će se logor lija i vukova,
Dignut puk risova sa oštrim noktima,
Dignut leglo vepra, mrkih medvjedova,
Dignut rod mačaka što u tmini lovi:
Jao, jao vama sred klanaca ovi'!

Tako Brundo reče, i od veljeg biesa
Laloke se tresu, kičma naježuri.
Čovjek za štap segne i u nj zrno turi,
U medvjeda cilja — gora se ustresa
Od nagloga praska. Zvier pane na travu
I rilom prionu za šapu krvavu.

Ne zna medo što se danas s njime zbija
Nikad da ga tako bodljika ubola,
Nikada ga ljuće ne upekla zmija.
Diže se i hramljuć bježi zvijer hola.
Diže se i bježi što ju noge nose,
Kao da su za njom udarile ose.

Ranjena i gladna k svojoj špilji hita,
Riče: Čovjek! čovjek! i osa vatrena!
U leglu se diže vučica i pita:
Što te tjera preko trnja i grebena?
A na grani svraka kriešti sve to jače:
Stani, stani, dundo: znam za novo saće!

I ciela se šuma mahom uzvrpolji
Od Brundove rìke i žestokog gnjeva.
Ne dade l' oduška svojoj lošoj volji,
Polipsat će ljutit pr'je smrknuća dneva.
Za medvjedom osta trag rumene krvi.
Kijamet se sprema; on će sve da smrvi.

Goso medo danas ko da zaboravi
Sveti zakon šume, prava i dužnosti.
Juri, zmije čepa, poljske miše davi,
Gura koga sretne u sliepoj naglosti:
Dvie lasice pače u šikarju zgazi,
Dok napokom uz strm do špilje doplazi

Čekale ga tudjer njeg've vjerne lale
Jagnjetom medj šapam da sa lova bane.
Pridvorice one najbolje su znale
Da će njih dopasti sve što mu ostane.
S gosine trpeze uviek mrva pada,
Viek se tudjoj kosti ulizica nada.

Al' se prepadoše videć gdje se penje
Gladan, hrom i ričuć u veljoj ljutini.
Videć kako gazi uz to oštro stienje
Ostavljajuć krvnu stopu na hridini.
Bojeći se gnjeva jagnjećeg zlotvora,
Odmaknuše nešto s pećinskog otvora.

A kad pred ulazom biesna zvijer susta,
Kuso, stari kurjak, krezubi šogonja:
Gospodaru, reče, ti se danas usta
Lievom nogom. Dundo, ko mlad vjetrogonja
Ne dočeka da te iz sna probudimo.
Dobar lov i sreću pjesmom saželimo.

Ugledasmo plijen do Istočne Česme,
Otkrili smo meda u bližnjem hrastiku.
Zašto ne dočeka jutros naše pjesme
Sve u slavu tebi i tebi za diku?
Velebita gore care ponositi,
Mi ćemo ti s dlana trnje izvaditi!

Tako Kuso laska, ali Brundo prieti:
Šugavi krpelju na mojoj trpezi,
Otvori sad bolje oči krmeljoke,
Stisni rasklimane krezube laloke...
Od srdžbe se dlaka na mom tielu ježi;
Nema medo mira dok se ne osveti.

Što se, šumče, šurkaš dok se čovjek diže
Da legla uništi, šumadiju sieče.
Ajde, telebane, i šumom telali,
Da propast najveća našu goru stiže,
Na Proplanak Južni da dušmani pali.
Nek se kùpi zvjerje čim nastane veče!

Reci da sam ranjen od vatrene ose.
Neka dodje Vukan, starosta kurjaka,
Neka dodje Munjko, knez divljih mačaka,
Neka dodje Striko s lisičjeg logora.
Što ti grlo može, što te noge nose
Telali i hodi, Kuso, bez odmora.

Reče, a star Kuso niz strminu juri;
Nikad da ga tkogod zovnu za ulaka
Otkad u starosti jadno ukuburi
I ako mu noga još zdrava i laka.
Opet njegova će sada sinut slava,
Neće više riet mu: oj, ulo ulava!

K lisicama trči, tuli i zavije:
Večeraske, lije, na Sielo Kameno!
Čujte, čujte, zvieri svilenoga repa,
Brundovo je srce bolno, potišteno;
Sa ranjene šape crna krv se lije,
O čovječjoj zlobi i grmi i tepa.

Čujte, čujte, zvieri oštrljate njuške,
Odletilo nešto sa čovječje puške
I našem glavaru nokat odnijelo.
Čovječja je ruka Južni Dol posjekla,
A vatrena osa medvjeda opekla.
Večeraske, lije, na Kameno Sielo!

Juri, juri Kuso kroz pletež grmova
Gdje kostrike rastu, tanki krpiguzi.
Sada potrbuške brusi niza goru,
Sad niz glatko stienje do potoka puzi.
Za njim vika stoji planinskih zvierova.
Sve se uskomeša u tihom logoru.

Do mačjega legla ulak potrkiva.
Kliče: Oj, vi zvieri bodljikava brka
I šiljatog zuba — prolistala iva,
Nasta doba pliena i pomamna trka,
Al se noćas željna okanite lova:
Ranjena je, Munjko, šapa medvjedova.

I Brundo vas zove na Kameno Sielo.
Vaj, sjekira lupa na Južnom Proplanku
I testera škriplje, a iverje bielo
S gozden-zuba pada na travicu tanku.
Velebit je šuma, zvieri, u pogibli.
Da ste svi pred veče na ročište stigli!

Lievo oko Múnjko u grmu otvori,
Zažmuri i spazi gubava telala:
Što se, šunjo, drečiš po zelenoj gori?
Znamo deran da si, da si Brundov lala.
Briga nas za boli tvojeg gladnog gosa,
Ajde, jer ćeš poći ogrebena nosa!

A naš Kuso skokne iz svih petnih žila
Zna da zalud mačka knez ne krmauče.
Od straha mu skoro staro srce puče.
Šiba kao da ga laka nosi vila.
A kada ugleda kroz zelene grane
Pećine vukova, obrabri se, stane.

Sad se ulak boji jada i nevolje.
Još ršće od one zadnje epizode.
Zna da zub vukova uprav vraški kolje.
A on željan kože, kosti i slobode.
Boji se da knez mu uši ne izguli.
U šiprag se baca i glasno zatuli:

Slavna i slobodna pasmino vukova.
Zvieri tvrdog zuba i gorućeg oka,
Mene amo šalje zapovjed Brundova,
Meda oštre pandže i jakoga boka,
Zna da vi ste pravi planinski junaci.
Strašilo čovjeka, ponosni kršljaci.

Čujte! čovjek hara Južnijem Proplankom
Teslom i šupljačom, sjekirom i kosom.
Al to čovjek nije nožem i opankom,
Već je neljud plaštom i vatrenom osom.
Brundova je noga od rane otekla,
A čovječja ruka Južni Dol posjekla.

Večeras vas roči da se zlu doskoči.
Zna da bez vas, braćo, okršaja nema,
Zna da krjepost vaša nit spava, nit driema..
Još je laskat htio, al s pećine skoči
Do njeg čopor gusti krvavih očiju
I ščepat ga stane za bedra, za šiju.

Jadni Kuso stenje i očima vrti:
Braćo... Brundo.. dundo... bodu zubi, trnje...
Misli razniet će ga, već je žrtva smrti,
Ali Vukan prispie, nesta kalabrnje.
Starosta ga mudri ispitivat stane:
Kakav haber nosiš, mrcvinski gavrane?

Mi te istjerasmo sa našeg čopora
Jer ti starost pust je grijeh i sramota.
Što te nagna danas do našeg logora?
Zašto u smrt skačeš preko našeg plota? —
Kuso dlan mu liže, za zaslušaj prosi:
Moj pogani jezik poruku ti nosi.

Zaklinjem se zubom što mi jošte osta
I zaraslom ranom na staromu nosu,
Da me Brundo šalje, gorice starosta,
Planinskih kurjaka glavaru i gosu,
Nek ga riječ moja na Sielo pozove
Jerbo čovjek stigo u planine ove.

Reče i bojazni u kurjaka gleda,
Jer se na Vukanu dlaka naježila.
Na zlo ga je danas sudba namjerila;
Kusim repom šiba a srce mu prèda.
Kurtala ti, starče! u sebi uzdiše,
Željan da se jada toga kurtališe.

Uputi se Vukan do bližnje pećine;
U špilju ga nose lagani koraci.
Vrati se i njemu konjsko rebro baci:
Na ti, kusorepče, masne telaline!
Sa sobom povede ljutitu družinu:
Braćo, reče, deran kaza nam istinu.

Zar čekat moramo dokle noć se spusti
Da slušamo svjete Brunda budaline?
Dok jednu pogodi ono staro zine,
Mi ćemo poginut, luzi ostat pusti.
Mi smo spas jedini ove slavne gore...
Pust'mo stare glave i njihove zbore.

Jezičinom melju o slavnoj prošlosti,
I jordame ocem, djedom, sukundjedom.
Al su njima više izmučene kosti.
Ne tjera se vraga vikom i besjedom!
Slobodni čopore, pojurimo k jugu,
Zakoljimo stranca u našemu lugu!

Je li, brate Koštro, ti si mojeg mnienja
Zašto da čekamo, da tu dangubimo?
Nadošlo je doba da se sustav mienja.
Dignimo se sami! sami navalimo!
U medvjeda noga troma, lija vara,
A ris samo plahu na ptičad udara —

Tako!.. tako!.. dobro promisli i reče...
Stoji vika silna i svak ceri zube.
Nek slobodno oni snuju i dangube!
Ajmo! — i već kurjad k Južnom Dolu kreće.
Osta samo Kuso do konjskoga rebra;
Guta. Ja rod spasih! misli duha vedra.

Usto kurjad šiba strašnim zavijanjem
Travom i kamenom na Južne Proplanke.
Brusi kroz šiprage i busenja granjem
Bez odmora jednog, bez najkraće stanke.
Za Vukanom Koštro, a za Koštrom Cero...
Od kurjaka laglje ni na vjetru pero.

Mimoišli legla lija i medvjeda.
Neće da im itko za namjeru dozna,
Pak će veća biti slava i pobjeda,
Te će jednom pričat pokoljenja pozna
Kako mladi vuci sa Velebit gore
Iščeraše za čas nezvane vragove.

Al na tankim granam svrake blebetave
Zakriestiše glupo, zakričaše glasno:
Kri.. kri... gdje nosite u torbama glave?
To je djelo ludo: časno, al opasno.
Natrag, natrag, Cero! tvoja hramlje noga.
Kri... kri.. čuješ jeku teslarevog roga!

I šumom se proču oštro krikričanje;
Uplaši se žuna na hrastovoj kori,
Pobrza zelenbač niz borovo panje,
Sve se uskomeša u zelenoj gori.
Dà, dok na toj kosi ljuljala se grana,
Sjećala se buke onog strašnog dana.

Bies se spominjao mladjanih vukova
Koji udariše srca junačkoga
Kroz trnje, kupine i šipke grmova
Na čovjeka usred Proplanka Južnoga.
Još krš Velebita o tom pripovieda,
Jer junačko djelo sakriti se ne da.

Što je polet onaj kojim Afrikanci
Udariše na mir grada opsjednuta!
Trka Mandrikara, djeve, Feraguta,
Rudje, Rodomona — sve bajke i sanci,
Sve to prazne tlapnje Messer Ludovika.
Vuko, Koštro, Cero, vama vječna dika!

Umorni teslari penjali šatorje,
Prve vatre žegli granjem i šušorom.
Sumrak se šuljao kroz zeleno borje,
A svježi je vjetrić ćarlijao gorom.
Sklapale se same od umora oči,
Nadali se sanku u proljetnoj noći.

Šjor Rajnero mladi razgovaro dužbu:
Liepe li su šume te hrvatske krši!
Al daleko gori ne čujete tužbu,
Žamor? bit će vjetar koji granjem prši..
Oj Mletkinjo liepo na talasju lida,
Za tobom se uzdah iz srdašca kida!

Teslar mu odraćo: Nadgledniče, čuješ
Kako negdje kurjak u gorici vije.
Ti za dragom tvojom uzdišeš, tuguješ,
A u loncu tomu grgoće i vrije.
Zbilja, da još tkogod u pjesmi se sjada,
Pa bih slatko zaspo sred tog šumskog sklada.

Reče, a mlad Mlečić u tamburu dira:
Oj lijepe cure usred morske vesi,
Dodj'te u samoću ovog gorskog mira,
Dodj'te — Danica se nad Vučjakom kriesi.
Bit će sladak cjelov, tiho milovanje
Dok se sumrak vlaći kroz hrastovo granje.

Dodj'te liepe kćeri jadranske kraljice,
Dodj'te k ovoj šumi — — al tu pjesma zapne,
Svakom noga djipnu i smrknu se lice,
A na puški kokot šjor Rajnero napne.
Sa plamena neko crni lonac svali:
Bacaj suhu granu, nek se luč upali!

Niz proplanak pusti u biesnome trku
Silazio čopor našijeh kurjaka.
Srtali su bliže sred prvoga mraka
Spazeć med teslarim pometnju i zbrku.
Al pred vatrom onom natrag udarili
I živim obručem ljude okružili.

Tulili, prietili gorućim očima,
Al napred stupiti tko da se odvaži?
Zazujalo tane nad oštrim ušima;
Svakomu je život od osvete draži.
Škrgutaju zubma, tule, poskakuju
Dok teslari mladi smrt i propast snuju.

Oni s ognja dižu žeravke, supraške
I raljom ih nekom na kurjad bacaju.
A vukovi nagnu na stran i natraške,
Pak se tuleć opet k njim približavaju.
Rajner ih plamenom ostraniti traži,
Neće da olovom gore ih razdraži.

I goruću kladu zavitlavši desnom,
Plamne kolobare u tminama šara.
Zatreptalo srce u kurjaku biesnom,
Bježi i vraća se, od srdžbe izgara.
Dlaka na njem kao kočet na krmetu;
Nemože čovjeku zubom ni u petu.

Al sve jače vije, al sve žešće tuli.
Mnogim tvrda stiena hrbat izranila,
Mnogim jaku kičmu vatra oparila,
A to vraški žiga — sve se dlaka guli.
Već njim se teslari rugaju i smiju.
Oni dalje tule, biesne, priete, viju

Stoji Cero, shvaća da sad časak kucnu
Da, svog roda slavu do neba podigne.
Al' ako ga iskra baš u oko žigne?
Al' ako ga klade baš po hrbtu tucnu!
Stoji Cero, muca: već je pala kocka.
Moram, kad me ponos na to djelo bocka!

Usto Mlečić mladi vodu uzavreo.
Lonac s vatre skida, šulja se ko zmija.
Do Vukana bliže na kladaru sjeo,
Vukana opari: kak' ti, kure, prija!
A starosta vrli na zemlji se grči
I drugove grize, od boli se trći.

Cero onom koji kolute strahotne
Oko sebe šara približi se, skokne;
Al ga plamna klada usred prsa klopne,
I sred žive vatre puknuvši štropotne.
Kurjad od užasa nit vije nit reži,
K njoj gorućim repom jadni Cero bježi.

Glavom bez obzira uz stran brusi Cero,
A za njime čopor pokunjena duha.
Gle, opet je laglji neg na vjetru pero!
Vrišti, repina se raspada i šćuha.
Do potoka stigne, stisne suzne oči
I počinka željan u valove skoči.

Nek ti hladna bude voda, blaga rieka,
Junače na zubu, mučeniče repa!
Slaviti će tebe potomstva daleka
Dok vukova bude i mojega epa
Junački mladovo i junački pao;
Sretan ja koj' slično djelo ispjevao.

Vukan braćom svojom dalje, dalje šiba.
Sreća što se lude umirile svrake.
Svak pred sobom gleda, šuti kao riba,
Vaj, jad okušao kurjake junake!
Samo Koštro katkad u vis diže čelo:
Na Kameno Sielo! Na Kameno Sielo!

Izdala me sapa: moram malko stati;
Čim s' odmorim ja ću opet propjevati
O zgodam te stare Velebitske bruke.
U pjevanju drugom, gospe uzorite,
Nastojati hoću da svu okusite
Sladčinu i trpkost te rumen jabuke.

Vladimir Nazor.

DVIJE ZNANSTVENE PUBLIKACIJE

o

PROŠLOSTI DALMACIJE

Milo nam je, što se za nas, za našu literarnu, kulturnu i političku povjest zanimaju i izvan međa naših, a još nam je milije, kad vidimo, da se taj interes javlja napose med sjevernom nam slavenskom braćom. Da, recimo po duši, nije baš najljepše svjedočanstvo za nas, kad moramo priznati, da su često ponajbolja djela u pojedinim granama domaće nam nauke potekla iz tuđeg pera — no možebit će s vremenom biti bolje i u tom pogledu.

Želim da u nekoliko crta naš svijet upozorim na dva djela, što su ugledala svjetlo u zadnje doba, a oba se tiču prošlosti dalmatinske. Prvo je djelo Rusa N. Petrovskoga o Petru Hektoroviću, a drugo je o Romanima u Dalmaciji od poznatoga češkog učenjaka Konstantina Jirečeka, a štampano je njemačkim jezikom u Denkschriften c. akademije znanosti u Beču.

I.

Н. Петровскій, О сочиненіахъ Петра Гекторовича (1487—1572) Казань 1901.

G. Petrovskij boravio je u nas amo, da nas upozna u domu našem, pa se i pokazao valjanim poznavaocem naših prilika — vidi se, da je s marom i s ljubavlju učio našu prošlost. Najljepši je svjedok tomu njegovo djelo o hvarskome pjesniku.

U predgovoru tuži se autor na staru nevolju našu, na nestašicu radnja o prošlosti slavenskih literatura. Istina je to, no možebit je g. Petrovskij suviše strog, suviše pesimističan, kad veli, da se upravo radi toga historija slavenskih literatura još niti ne može priznati naukom. Par redaka dalje u marginalnoj primjedbi taknuo se ruski učenjak stare rane naše, pitanja hrvatsko-srpskoga.

Literaturu dalmatinsko-dubrovačku zove on hrvatskom. Hrvate i Srbe smatra po jeziku jednom nerazdjeljivom cjelinom, ali po literaturi ne. Historički i kulturni razvoj potegao je med Hrvatima i Srbima „рѣзкую границу“ — jedni su uzrasli pod utjecajem Zapada, a druge je odgojio Bizant, te nazvati n. p. Gundulića srpskim pjesnikom čini se g. Petrovskom isto tako nepravednim (несправедливо), kao kad bi netko okrstio D. Obradovića hrvatskim književnikom. To se međutim na žalost vrlo često opaža — tako završuje ruski učenjak.

Samo djelo razdijeljeno je u sedam glava. U prvoj govori autor o svjetovnoj literaturi dalmatinskoj do Hektorovića, jer tko hoće da valjano ocijeni nečiji literarni rad, valja da znade, u kakom je literarnom ambijentu pisac uzrastao, što se prije njega u literaturi uradilo, da onda bistro odredi, što je pisac sam stvorio, a u čem se poveo za predšasnicima svojim. U kratkim crtama spomenuo je g. Petrovskij Marulića, Menčetića, Držića, Čubranovića i Vetranića, i gledao da karakteriše njihov rad.

Za čudo mi je, da se ruski učenjak nije nešto više obazro na književni rad Hektorovićeva zemljaka Hanibala Lucića. U nijednoga našeg starijeg pjesnika nije narodni elemenat i prirodno, da ne rečem realistično prikazivanje tako istaknuto kano u Hektorovića. Tim se on ističe nad sve pjesnike sve tamo do Kačićevih vremena — i to je dobro primijetio g. Petrovskij. No njemu je za cijelo poznato i to, da je g. d.r A. Radić u Zborniku Jugoslavenske akademije upozorio, da je sadržaj Lucićeve Robinje uzet upravo iz narodne tradicije — pa zar ne bi zgodno bilo uz Hektorovića istaći i taj narodni momenat u radu Lucićevu, pa tako jasno i točno karakterisati položaj, što ga zauzima hvarska grupa (Hektorović-Lucić) u našoj starijoj knjizi.

Govoreći o počecima naše literature g. se Petrovskij taknuo i pitanja, komu pripada po vremenu prvenstvo u hrvatskoj knjizi: Dubrovčanima ili Splješćanima. To nije pitanje novo. Prije se općenito uzimalo, da je Marulić zbilja najstariji pjesnik hrvatski, da je svakako po vremenu pred Menčetićem i Držićem. G. Rešetar hotio je dapače i t. z. čakavizme dubrovačkih trubadura tumačiti kao imitaciju spljetske škole. No već pred kojih desetak godina g. Kreković je izrekao mišljenje, da su možda ipak Dubrovčani svojim književnim radom i po vremenu pretekli Splješćane. Onda je to bila samo oštroumna konjektura, a danas je zajamčena istina — bar koliko su nam do sada poznate vijesti o najstarijim spomenicima umjetnoga hrvatskog pjesništva.

Ne obazirući se na stihove nepoznatoga pjesnika, što ih je g. Jiriček našao u staroj knjizi dubrovačkih carinarskih propisa (stihovi potječu iz g. 1420--30), već i sam datum smrti Đore Držića, za kojega je u g. Petrovskoga konstatirano, da je umro 26 septembra 1501, jamči nam, da Držićev pjesnički rad svakako valja hronološki staviti pred Marulićev, jer se za Marulićevo najstarije hrvatsko djelo znade, da je dovršeno u aprilu iste godine, kada je Držić nakon dosta obilnoga rada već zaklopio oči na vječni san.

U drugoj glavi svoje knjige bavi se g. Petrovskij biografijom Hektorovićevom. Poznato je, da se Hektorović rodio 1487, no g. Petrovskij pokušao je prema podacima poslanica Hektorovićevih odrediti točnije datum pjesnikova poroda — i to mu je pošlo za rukom, tako da sada znademo, da se Hektorović rodio negdje izmed 18 veljače i 1 srpnja 1487. Sigurno je, da se poznavao s Dubrovčanima i navraćao se u Dubrovnik, no ne da se dokazati, da je bio na naukama u Spljetu i da se poznavao s Marulićem. Ali da su mu djela spljetskoga pjesnika bila poznata, i da je iz njih dapače štošta crpio, o tom nema sumnje. Razumije se, da g. Petrovskij prihvaća g. 1572 kano godinu smrti pjesnikove, buduć da je njegova oporuka otvorena u Starom Gradu 14 ožujka 1572. Ne bih znao, na čemu se osniva, što neke naše knjige još i danas bilježe g. 1576 kano godinu smrti Hektorovićeve.

U trećoj glavi začinje g. Petrovskij raspravljati o djelima Hektorovićevim, i to najprije o prijevodu Ovidijeva De remedio amoris. U starijim vrelima spominje se taj prijevod u književnom radu Hektorovićevu, no kasnije se općenito mislilo, da je izginuo u požaru Staroga grada 1539 g. Rukopis (vlasništvo d.ra A. Spalatina) otkrio je g. 1892 g. V. Oblak, te je početak prijevoda publicirao u Jagićevu Archivu sv. XV. (Ein verscholle nes Gedicht P. Hektorović's) Prijevod je posvećen Pelegrinoviću. U cjelini ga je izdao pok. Š. Ljubić u Građi za povjest književnosti hrvatske I. Hektorović je od 814 stihova Ovidijeve pjesme preveo samo 144, a prijevod mu je po običaju naših starih literata sasvim slobodan, pun amplifikacija, katkada je dapače i sam smisao promijenjen, te je mjestimice prijevod besmislen. Očito je, da je koješta izmijenjeno prema komentaru Bartolomeja Marule u mletačkim izdanjima, 1494 i 1509 g.

U četvrtoj glavi latio se g. Petrovskij glavnoga djela Hektorovićeva „Ribanja i ribarskog prigovaranja". Prispodobivši Riba je sa raznijim talijanskim ribarskim eklogama punim pravom ističe autor, da ih je Hektorović sve daleko natkrilio svojim realističnim prikazivanjem ribarskoga života Dakako, taj je realizam samo relativan, te se ne smije zamijeniti s onim, što smo mi naučni tom riječi razumijevati. Nego da ga pravo shvatimo i ocijenimo, valja nam se prije upoznati s djelima Berardina Rote, Bernarda Tassa, Andrije Calma, pa ćemo vidjeti, koliko je Hektorović napredovao u realističnom shvaćanju svijeta.

Čudno mi je samo, da g. Petrovskij misli, da sam taj fakat, što su Rotine peskatorije štampane (1560), dakle četiri godine poslije toga, kako je napisano Ribanje, ne dokazuje sam po sebi ništa, te da se Hektorović mogao poslužiti i rukopisom Rotinih ekloga, za koje se zna, da su bile dovršene već 1533, jer — veli — i onako je poznato, da su često hrvatski književnici upotrebili talijanska djela još u rukopisu, kao n. p. što je Zlatarić prijevod Tassova Aminte štampao već u Mlecima g. 1580, a prvo je štampano izdanje talijanske drame izašlo iste godine u Cremoni sa posvetom 15 prosinca 1580. Ne znam, smije li se primjer Tassova

Aminte navoditi kao eventualna paralela Rotinim eklogama, kad se zna, da se Aminta prije štampe prikazivao, i to upravo po sjevernoj Italiji (1573 na otočiću Belvedere u Padu kraj Ferrare), dakle u najbližoj blizini onih krajeva, gdje je od prilike u isto doba Zlatarić bio na sveučilištu. Može li se to isto reći o Hektoroviću i Rotinim eklogama?

Hektorovićev opis ribarske ekskurzije isprepleten je sentencijama i pjesmama, što ih govore i pjevaju ribari, da prikrate vrijeme sebi i gospodaru (Hektoroviću). Tim elementima bavi se g. Petrovskij u petoj glavi svojega djela. Po njegovu istraživanju glavnim vrelom Hektorovićevih sentencija bio bi Diogen Laertski, grčki književnik iz drugoga vijeka prije Krista, i to ne u originalnom tekstu, nego po svoj prilici u latinskom prijevodu Ambrozija Traversarija, štampanom prvi put u Mlecima 1475. Osim toga ima i sentencija, koje potječu iz Sv. pisma, no sva je prilika i tu, da Hektorović nije posegao za prvim vrelom, nego da je crpao iz Marulićeva De institutione. Te upletene sentencije nijesu nipošto na uhar djelu, tako da je upravo radi njih realistični karakter Ribanja, koji se opaža u osnovi i općoj koncepciji, mnogo potamnio, jer se od prilike četvrti dio cijeloga djela pokazuje posvema neuspjelim, nezgodnim i nenaravnim, te ruši harmoniju cjeline. Najinteresantnije su dakako u cijelom djelu narodne pjesme, pa je naravno, da je i g. Petrovskij upravo njima posvetio osobitu pomnju. U prvom redu spominje se *„počasnica"*, zdravica što je Paskoj i Nikola govore Hektoroviću, a sastavljena je sasvim u stilu narodnom u različnim metrima (5—10 slógova u stihu). Interesantno je, što ruski učenjak upozoruje na vanrednu sličnost prvoga dijela te počasnice sa zdravicom „Daku", koju je u svojim „Korčulanskim čakavskim počašnicama" štampao g. V. Vuletić-Vukasović (Slovinac 1881). Dalnje dvije pjesme o Radoslavu Siverincu i o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu nazivaju ribari izrično *bugaršticama*. Nakon pokušaja Jagićevih i Soerensenovih, da se ličnost Radoslava Siverinca lokalizira, iznosi g. Petrovskij i svoje mišljenje, po kojemu bi se domaja junakova nalazila u Severinu na Kupi u Hrvatskoj, a njegov dušmanin Vla-

tko Udinski bio bi iz Udbine u Lici. Bugarštica o Marku Kraljeviću i njegovu bratu mnogo je nježnija, više se doima srca i duše: brat Andrijaš spominje se i inače u našim narodnim pjesmama, a po Ruvarčevim istraživanjima Marko je faktično imao dva brata: Andriju i Dimitrija. G. Petrovskij ni malo ne sumnja o riječima Hektorovića, koji veli, da je bugarštice čuo od ribara — jer već i samim jezikom razlikuju se one u koječem od ostaloga Ribanja Treće epske pjesni, što je nalazimo u Hektorovića, ne zovu ribari više bugaršticom, to je samo *„pisam"*, pa dok su one dvije prijašnje *svaki sam za se „bugarili"*, ovdje *obakva* „klikoše.... *„jedan niže držeć, drugi više pojuć"*. Ni stih nije više onaj običajni, što ga nalazimo u bugaršticama, nego koleba izmed 12 do 16 slogova. Lazar, što se u pjesmi spominje, i za kojega brat mu Andrijaš moli milost u Turaka (car Pajazit), bio bi sam car Lazar. Historija doduše ne zna, da bi Lazar imao braće, no kako je u narodnim pjesmama genealogija sasvim spletena i pomućena, ne bi bilo nemoguće, da je narod Andrijaša, brata Marka Kraljevića, doveo u najužu rodbinsku svezu s carem Lazarom.

O bugaršticama i njihovu stihu misli g. Petrovskij, da su porijetla umjetnoga, a ne narodnog. Prvotni stih bio bi šesnaesterac, koji je istom kasnije „проникнувъ въ народъ" izgubio zadnji slog u prvom polustihu, a katkada i u drugom. Po tom je „размѣръ" bugarštica istovetan sa osmercem dalmatinskih pjesnika, te se i istraživanje o porijetlu metra bugarštica identifikuje sa istraživanjem o postanku osmerca. G. Petrovskij se ne slaže s mišljenjem, što ga je g. prof. Jagić istakao o postanku imena bugarštica: glagol „bugariti" znači po Vuku Klaggesang anheben, a riječ bi potjecala svakako od „Bugarin", te bi bila valjda u svezi sa širenjem naše narodne poezije od jugoistoka k sjeverozapadu. No za što se onda treća pjesma ne zove „bugarštica", već samo „pisam"? — pita g. Petrovskij, pa razvija svoje nazore o tom. U prvom redu ističe fakat, da su sve do sada poznate bugarštice iz primorja (Hektorovićeve, Barakovićeva i one u dubrovačkim zbornicima), samo bugaršti ca o Svilojeviću je iz nutarnje Hrvatske, no ne smije se ni tu zaboraviti, da je Zrinjski svojim životom u svezi sa pri-

morskim krajevima. I tako ruski učenjak dolazi do misli, da bi ime bugaršticâ moglo biti talijanskoga porijetla, i to da potječe od volgar (osmerac i šesnaesterac bili bi i onako uzeti iz poesia volgare). Tako bi onda bilo jasno, za što se treća pjesma o Lazaru ne zove u Hektoroviću bugarštica, već samo *pisam*. Na to navodi g. Petrovskij nekoliko primjera, koji bi imali pokazati, da prijelaz od volgar u bugar ne bi u našem jeziku bio ništa neobična. Potanje se ne mogu u to upuštati, no moram reći, da se nisam o tom uvjerio, te u opće mislim da u svojoj teoriji o bugaršticama g. Petrovskij nije bio sretne ruke.

Tim bi bilo za pravo završeno ispitivanje djela Hektorovićevih izuzevši ono nekoliko sitnijih produkata pjesnikovih, o kojima se govori kasnije (u glavi VII), te je g. Petrovskij hotio da u glavi VI. još raspravi pitanje o prikazanju Sv. Lovrinca. Danas smo već na čistu, da to nije djelo Hektorovićevo, jer niti starija vrela niti ikoji rukopis ne označuju našega pjesnika autorom toga prikazanja, a prvi put se ta vijest nalazi tek u Šafažika, ali bez ikakove osobite potvrde. G. Petrovskij je upozorio, da se i jezik toga prikazanja razlikuje od jezika u onim djelima, za koja stalno znademo, da su zbilja Hektorovićeva — a tim se dakako još bolje utvrđuje rezultat, do kojega se mora doći trijeznim ispitivanjem najstarijih vijesti o tom prikazanju. Razredivši rukopise prikazanja, napose upozoruje g. Petrovskij na jedan rukopis Jugoslavenske akademije (nekoć Š. Ljubića), u kojem je naše prikazanje gotovo za polovicu manje i znatno različno od onih rukopisa, na kojima se osniva akademsko izdanje u Hektorovićevim djelima (Stari pisci VI.). Hrvatsko djelo, onako kako ga je štampala akademija, jest prerađena talijanska Rappresentazione di s. Lorenzo, kojoj se ne zna ni autor ni vrijeme postanja, no bit će da prvo štampano izdanje sine loco et anno potječe iz konca XV. vijeka. Kasnije je ta raprezentacija u XVI. vijeku nekoliko puta preštampana, a g. Petrovskij služio se florentinskim izdanjem 1558. g. Hrvatski pisac se vjerno povodio za talijanskim svojim uzorom, samo je koješta amplifikovao i mnogo toga umetao. Nasuprot onaj hrvatski tekst, što se nalazi u rukopisu akademije, pokazuje se mnogo slobodnijim u obrađivanju predmeta,

te nije neposredno zavisan ni od teksta svetačkih žića ni od talijanske raprezentacije. Rukopisna drama (kojoj se također ne zna za autora) bit će svakako starija od one u Starim piscima, jer je očito da je autor štampanog prikazanja neke stihove (često dapače iskrivljene) uzimao iz rukopisne drame i uvrštivao u svoj prijevod talijanske rapresentacije. Naslanjajući se na srodnost, što ju je g. Kuhač zamijetio među napjevima bugarštica, kako ih je zabilježio Hektorović, i med melodijama, koje su se do našeg vremena sačuvale na Hvaru pri prikazivanju drame o sv. Lovrincu, misli g. Petrovskij, da je Hektorović možda komponirao muziku za koje prikazanje o Lovrincu, a tradicija kasnije zamijenila libretistu i kompozitora. Kombinacija je sama po sebi vrlo dobra — željeti bi samo bilo, da se nađe još momenata, koji će je nešto bolje rasvijetliti i utvrditi.

U zaključnoj (sedmoj) glavi svoga djela taknuo se g. Petrovskij pomanjih produkata Hektorovićevih, te zaključuje sasvim opravdanim generalnim sudom o našem pjesniku. Hektorović je u hrvatsku poeziju svoga doba unio zdrav realizam, pa premda je bio odgojen u aristrokratskom ambijentu, shvaćao je živu dušu narodnju — i to je njegova velika i neosporiva zasluga. Nego suvremenici njegovi, po odgoju svojem naučni na sasvim drukčiju literarnu hranu, nijesu shvatili hvarskoga pjesnika, i tako je Hektorović ostao osamljen, bez ikakova utjecaja na dalnji razvoj hrvatske knjige — dakako bez svoje krivnje, jer zar je on kriv, što se za tri stoljeća prerano rodio?

II.

Constantin Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Erster Theil. Wien 1901.

Veoma je interesantno pitanje o romanskom elementu na Balkanu u opće, a u dalmatinskim gradovima napose. Na osnovi vijesti u starih historičara, pa onda još više po dokumentima, natpisima, osobnim i geografskim imenima dade se stvoriti dosta jasna slika o romanizaciji

Dalmacije za Rimljana, pa o uzmicanju i nestajanju romanskoga elementa nakon pada zapadnoga rimskog carstva u seobi naroda i u kasnijim stoljećima srednjega vijeka. Nego za taj posao hoće se duboke stručne naobrazbe, bistra pogleda i hladne naučne objektivnosti — pa za to upravo mislim, da je jedva itko tomu poslu tako dorastao kao g. K. Jiriček, čist učenjak od glave do pete.

Pred nama je samo prvi dio djela zasnovana u tri dijela — u drugom doći će na red stare listine, a u trećem popis osobnih imena. Do sada izrađena radnja raspada se u osam glava: 1. Vorwort. — 2. Römer und Romanen im Norden der Balkanhalbinsel bis zur Einwanderung der Slaven. — 3. Dalmatien nach Einwanderung der Slaven. — 4. Die Romanen der dalmatinischen Städte des Mittelalters. — 5. Romanische Orts- und Flurnamen. — 6. Die Personennamen des Mittelalters. — 7. Der romanische Dialekt der Dalmatiner. — 8. Die Slaven in den Städten.

Gledat ćemo, da se barem u glavnim crtama upoznamo sa rezultantima Jirečekove radnje.

Okupacijom rimskom nastao je na Balkanu etnografski proces, koji se svršio time, da su se tračkoilirski narodi niže kulture, koji su stanovali na poluotoku, polatinili. Bujica latinska zaustavila se tok pred područjem jezika grčkoga. Razumije se, da se ni tu, kao u opće u jezičnim pitanjima, ne da precizno odsjeći granica med sferom latinskom i grčkom, jer je bez sumnje na međi bio teritorij, u kojem su oba jezika živjela jedan uz drugi. Tako se dakle za vrijeme carstva dade samo od prilike odrediti granica med područjem jezika latinskog i grčkog: ta je granica polazila s Jadranskoga mora kod mjesta Alessio (Lissus), pa je tekla južno od današnje ceste iz Skadra u Prizren, tada je ispod Skoplja (Scupi) zakrenula sjeverno prama Nišu (Naissus), tako da je taj grad s Belom Palankom (Remesiana) bio još na teritoriju latinskom, a Sofija (Serdica) na grčkom. Dalje je granica tekla sjevernim obronkom Balkana prama istoku do Crnoga mora. I naš narod eto bio je tako nesretan, te se naselio baš u onim krajevima, gdje su se stjecala dva velika naroda klasične starine. U prvom

času, kada se javlja u povjesti, nije mu zasjala sretna zvijezda: Istok i Zapad razdvojio nas je za tisuće i tisuće godina, a tko zna, hoćemo li ikada tu ranu preboljeti.

U grčkih historičara imamo sigurnih vijesti o Slavenima, kako u VI. vijeku već prodiru duboko u Balkanski poluotok, tako da se za cara Tiberija II. (578—582) spominju slavenske invazije u Heladu. U svome listu na nadbiskupa solinskoga piše (600) papa Grgur, kako mu je poznato, da Slaveni prijete već Solinu i Istri. Po mišljenju Jirečekovu valjalo bi zauzeće Dalmacije i razorenje Solina staviti u nešto raniju perijodu, nego se to obično uzima, dakle već u zadnje godine vlade cara Foke (602—610). Bilo sad koju godinu prije ili poslije, Solin je pao od ruke naroda, što su se od istoka tiskali prama zapadu, a da su med njima bili Slaveni svakako na jednom od prvih mjesta, jamči nam spomenuti već list pape Grgura. Isti je udes zadesio i druge romanske gradove duž istočne obale Jadranskoga mora. Pučanstvo gradsko bježalo je na sve strane, u prvom redu dakako na otoke, a poslije se stalo obazirati, gdje bi se na kopnu našlo mjesto sigurno ili bar donekle zaštićeno od navala barbarskih — nije dakle čudo, da su stari Solinjani u prvom redu pomislili na Dioklecijanovu palaču, sagrađenu na morskoj obali pet kilometara od Solina, a stanovnici Epidaura naselili su se na hridovitoj obali nešto na sjever staroga svog grada. I tako su se zarodili današnji Spljet i Dubrovnik. Razumije se, da im je stanovništvo u prvi kraj bilo čisto romansko. Nego napeti i neprijateljski odnošaji med tim gradskim Romanima i slavenskim življem, koji je bio zaokupio svu zemlju do pod zidine gradske, nije naravno mogao ne znam dokle potrajati — domala su nastala mirnija vremena, te su Romani i Slaveni stali med sobom općiti. I sada je začeo spomenuti već proces kroatizacije romanskoga gradskog elementa, koji se — katkada doduše umjetno zaustavljen, kao n. pr. okupacijom mletačkom — nastavio kroz vjekove i nije se zaustavio do doba današnjega. Ni s otocima nije bilo bolje, jer već 948. bili su Mljet, Korčula, Hvar i Brač, dakle upravo najznatniji otoci Jadranskoga mora, u rukama Neretvana.

Romanski elemenat u nutarnjosti Balkanskoga poluotoka nije pokazao ni iz daleka toliko životne snage, ali ipak ga nije u čas nestalo. Napose u gorama pokraj dalmatinskih primorskih gradova dugo je živio pastirski puk narodnosti romanske. Po dijalektu svojem razlikovali su se od gradskih Romana, budući da su se istom kasnije, kad je moć istočnoga rimskog carstva u nutarnjosti poluotoka stala slabiti, povukli prama moru, i to za cijelo, ne na jednoć, već po malo i polagano, kako se to već zbiva u životu naroda. Sve Romane od Ponta do Adrije (dakle i Rumunje oko Dunava i građane dalmatinske) zvali su Slaveni Vlasima, no već rano u srednjem vijeku stali su Slaveni romanske pastire u planinama dalmatinskim zvati Crnim Vlasima, *Μαυρόβλαχοι za razliku od gradskih stanovnika u primorju. U spomenicima spominju se u XIII. vijeku Vlachi i Moroulachi, Morolacchi, a u XV. već Morlacchi. Ti romanski Vlasi stanovali su po gorama oko Kotora i Dubrovnika, u području Neretve, oko Spljeta, Klisa, Sinja, Nina i Obrovca, pa u planini Velebitu od Zrmanje do Senja. U šesnaestom vijeku čini se, da nijesu ti Vlasi još bili pohrvaćeni, nego da su govorili svojim jezikom (cf. Dominici Marii Nigri Veneti Geographiae commentariorum libri XI, Basileae 1557.), to je svjedočanstvo svakako sumnjivo, jer su po riječima historičara Lucića u sedamnaestom vijeku već bili *sasvim* napustili domaći svoj govor i govorili *samo* hrvatski. Jezik je dakle propao, no ime je ostalo u promijenjenom etnografskom značenju, te još i danas hrvatskoga dalmatinskog seljaka iz Zagorja zovu primorci vlahom ili morlakom.

Kako je već rečeno, romanski elemenat u gradovima pokazao se mnogo žilavijim. Već u rano doba srednjega vijeka zovu vrela dalmatinske građane Romani (u Einharda, biografa Karla Velikoga) i Ῥωμᾶνοι u Porfirogenita (911—959), koji veli za njih, da stanuju u Dubrovniku, Spljetu, Trogiru, Zadru, Rabu, Krku i Osoru. Kasnije su ih općenito zvali Latinima. Interesantno je pratiti te Romane u dalnjim vijekovima, kako na svojem vlastitom teritoriju sve više uzmiču pred Hrvatima, koji iz nutarnjosti prodiru u gradove, a mnogo su tome doprinijele i ženidbe građana sa kćerima susjednih hrvat-

skih knezova; tako se n. pr. znade, da su ponajodličnije zadarske patricijske obitelji bile u rodu s hrvatskim kneževskim porodicama. Najstarije listine, što ih imamo, iz X. su vijeka, pa se već i u njima — rijetko dakako — javljaju med odličnicima gradskim slavenska imena, a u XI. vijeku već ih se nalazi više, i to dapače med prijorima, tribunima, arhiđakonima i med samim biskupima. Poslije godine 1200 procvali su gradovi, jer se znatno razvila trgovina, brodarstvo i zanati, pa im se naravski i pučanstvo pomnožalo, a ti su novi doseljenici gradski bili gotovo sami Slaveni. Staro pučanstvo se nije miješalo s njima, te je od njega nastalo gradsko plemstvo, koje je zadržalo u svojim rukama gradsku upravu. Znanje hrvatskoga jezika u gradovima bilo je još u XIII. vijeku sasvim slabo, te su n. pr. ćirilske listine gradske pisarne dubrovačke od godine 1230—1260 loše pisane i pune pogrješaka, koje potječu očito od nepoznavanja jezika. Kasnije je već mnogo bolje, te n. pr. poznati dubrovački kancelar Rusko Krisoforović (1392—1430), piše sasvim okretno i korektno, premda nije domaće dijete, nego sin liječnika iz Beneventa, koji se nastanio u Dubrovniku. Kad se za velikih kužnih pošasti XIV. vijeka u nekoliko puta (napose 1348) gradsko pučanstvo prorijedilo, nagrnuli su opet u gradove slavenski elementi iz nutarnjosti, a tim je dakako romanski karakter gradova sve više blijedio. Uza sve to sačuvao je javni život karakter romanski — službeni jezik općina bio je uvijek kroz cio srednji vijek latinski ili talijanski — g. 1472 je dapače senat dubrovački izrično zabranio upotrebljavati u javnim raspravama „lingua sclava“ No to je upravo dokazom, da je koncem petnaestoga vijeka hrvatski jezik u samim romanskim gradovima stao snažno prodirati i u javni život — jer kakova bi smisla imala inače ta zabrana? I tako se susrećemo s čudnim kulturnim pojavom, da se u gradskim kolegijima dubrovačkim sve do pada republike (1808) vijeća talijanski, a javne se knjige i listine pišu latinski. Dubrovčanin Razzi (oko 1587) veli, da dubrovački mladići ne razumiju dobro talijanski, pa za to ne će da idu u stolnu crkvu na talijanske propovijedi, nego rade polaze k dominikancima i franjevcima, gdje se hrvatski propovijeda. Mlečanin pak Giustiniano piše 1553 o Spljetu: „è ben vero, che i

cittadini tutti parlano lingua franca, e alcuni vestono all' usanza italiana, ma le donne non favellano se non la loro lingua materna (sc. hrvatski), benchè alcune delle nobili vestono secondo l'usanza italiana". Isto od prilike veli Giustiniano o Zadru i o Trogiru.

Govoreći o romanskom elementu u Dalmaciji prije okupacije mletačke, hotice sam se klonuo imena talijanskoga, a to ne bez razloga. Jezik romanski, kojim se govorilo u Dalmaciji prije Mlečana, nije prema današnjim pojmovima talijanski, nego se od njega bitno razlikovao, tako da mu je moderna filologija romanska dala i posebno ime, zove ga starim dalmatinskim jezikom. Tim se jezikom govorilo na jadranskim otocima i duž obala Dalmacije pa uz primorje do Istre Na Krku se sačuvao taj govor sve do pod konac devetnaestoga vijeka — zadnji individuum, koji je govorio tim jezikom bio bi Tuone Udaina (umro 10. VII. 1898). Po tim ostancima na Krku, pa onda po pojedinim romanskim riječima starih dalmatinskih listina i današnjeg živog hrvatskog govora (napose oko Dubrovnika), te napokon po imenima mjesta u našim krajevima dadu se rekonstruirati neke glavne karakteristike toga romanskoga govora, koji je u gdjekojim točkama vanredno vjerno sačuvao latinske osebine starijih jezičnih faza, te se u tom može s njime mjeriti samo dijalekat otoka Sardinije, koji radi svojih osobitih arhaizama zauzima posebno mjesto u romanskoj filologiji. Nije ovdje mjesto, da se upustim u linguistično razlaganje osebina staroga dalmatinskog jezika — toliko je tek stalno, da se taj govor ne smije ni po što identificirati sa današnjim mletačkim dijalektom, koji je u Dalmaciji mnogo mlađi ne samo od staroga dalmatinskoga romanskog dijalekta, nego i od hrvatskoga jezika. To nam potvrđuju i vijesti iz XV. vijeka, tako n. pr. poznati Philippus de Diversis (oko 1440) kaže, da u dubrovačkom javnom životu govore „latine ..... non autem sclave, nec tamen nostro idiomate italico, in quo nobiscum fantur et conveniunt, sed quodam alio vulgari idiomate eis speciali, quod a nobis latinis intelligi nequit nisi aliqualis". Dakle bio je to romanski govor i to pučki, koji se čuo samo u Dalmaciji (vulgari idiomate eis speciali), tako da ga Talijani ne mogu gotovo ni razumjeti.

Današnji dakle mletački dijalekat bez svake je sumnje kasnija tuđinska importacija, te mu se ni po što ne može priznati indigenat u Dalmaciji. O tom je danas romanska nauka na čistu. Nastaje samo pitanje, kada je u nas nestalo toga starog autohtonoga romanskog dijalekta, i po tom dade li se kontinuitet romanizma u Dalmaciji spasiti bar tako, da se dokaže, da se još za života starog dalmatinskog stao mletački dijalekat govorit u Dalmaciji.

I time za pravo reć prelazim granice referata o Jirečekovu djelu, no cjelini za volju nastavit ću.

Pred nekoliko godina zasnovala je c. akademija znanosti u Beču posebnu balkansku komisiju, kojoj je zadaća ispitivati dijalekte našega poluotoka. U krilu te komisije obrađuje romanista g. d.r Matteo Bartoli pitanje staroga dalmatinskog jezika. Radnja, u kojoj će biti sabrani rezultati njegovih studija, nije još publicirana, pa se valja zadovoljiti za sada s onim, što je priopćeno u Vorläufige Berichte der Balkan-Commission, I. Heft, Wien 1900. Pri koncu svoga kratkog referata izriče g. Bartoli mišljenje, da je stari romanizam Dalmacije još u zadnji čas, kad je već bio na umoru, bio spasen i pomlađen importacijom mletačkom. Da je stari dalmatinski dijalekat bio zbilja već na umoru, i to već u zadnjim časovima, najboljim nam je dokazom to, što nije u sebi više imao ni toliko života, da se bar u pojedinim riječima sačuva u nasljedniku svojem, u mletačkom govoru u Dalmaciji, dok se općenito zna, da *živi* jezici jedan na drugi utječu — eno elemenata slavenskih, specijalno hrvatskih u mletačkom govoru i obratno, a isto tako je i stari dalmatinski ostavio tragova u hrvatskom današnjem živom jeziku, jer je s njime došao u doticaj još onda, kad je imao u sebi životne snage. Potpuni prijelom kontinuiteta romanizma u Dalmaciji, teško bi se po mom mišljenju dao dokazati — s linguističnog gledišta, sudeći bar po kratkim dosadašnjim vijestima Bartolijevim, ne bi to baš bilo nemoguće, no čini mi se, da se prema onakim vijestima kano u Diversisa, koje već sežu u doba iza okupacije mletačke u sjevernim krajevima, ne može taj prijelom kontinuiteta dokazati, barem ne za južnu Dalmaciju.

D.r Tomo Matić.

NOVE PRIPOVIJESTI

Jesu li baš nove? Nove za to što su teke sada ugledale svijeta, ali u njima nije otkriven nov kraj našega života, niti je s njima što umjetnički novo u naš roman uvedeno, niti su se u njima s nove bolje strane pokazali već poznati pisci. Nema u njima ni nova života, ni nova duha, ni nove umjetnosti. Hrvatski roman nije s njima naprijed koraknuo. A od Borothe, Draženovića i Novaka moglo se očekivati i to. Borotha proučava zagrebački život, Draženović ostao pri malogradskom životu, a Novak htio dublje zaorat psihološkim romanom. koga se prihvatio od nekoliko godina. Njihov pogled nije zasegao duboko, malo su što vidili, a još su manje toga na vidilo iznijeli i to mutno neizvjesno nejasno, i nekoji prosto oh! jako prosto.

* * *

Borotha je svoje slike iz zagrebačkoga života nazvao *U malome svietu*. Zaista mali je to svijet. Grjehota samo što pjesnik koji ga proučava nije se velikim, bar on, pokazao. Junaci romana toga maloga svijeta jesu Janko Krivošić i žena mu Suzika, a pisac našarao cijelih 25 stranica da nam ih prikaže; a da nas je barem s njima dobro upoznao! Čitajuć dalje, na sto mjesta prikazuju nam se nešto drukčiji nego li smo ih u početku tu upoznali; sve izbijaju na svjetlo neka dobra i zla svojstva njihova, za koja nijesmo ni znali. Velik pisac bio bi nam ih u malo stranica i ako ne redaka, pokazao kakvi su. Umara čitanje, što dalje čitaš.

Ne koristi ni to, što je amo tamo pisac umetnuo neka svoja razmatranja. Nijesu nova ni duhovita, koji mu drago mogao bi ih napisati, a onda bolje je bilo i

izostavit je. Za čudo ti je da to piše Borotha, pa da ne vidiš gdjegdje po koju oštru psihološku refleksiju, nebi ni vjerovao da to piše on. Kao da se preveć hladno drži, sad se ruga, sad ismijehiva a samo časom plane pa bičem šiba. Napokon malo po malo kao da se i on nešto više zanima za taj mali svijet. Gleda ga kao liječnik, zgraža se i srdi se kao moralista, a često zaboravlja da je umjetnik.

On je dušom i srcem psiholog, neda se to zatajati. Zaludu mu pisati socialne romane. Mjesto da pogledom obuhvati svijet, on samo pod lećom pretražuje zadnje, najdublje žilice nekojih duša, mjesto sinteze eto vam uvijek analize, mjesto društvenog života imate samo dvije tri psihološke študije. Ne samo što hoće da vam psihološki rastumači svaki kret, svaki mig, svaku riječ jedne ili druge osobe, već hoće i da raspravlja i da pokaže kako se ovo ili ono moglo odgojem odstraniti i drukčije karakter kakav preobraziti, razviti i oplemeniti. Kad psiholog izvrši svoju, nastupa moralista a često ni kod psihologa ni kod moraliste, umjetnika nema.

Ne fali ni ispovijed. Sa Tolstojem ušlo u modu da junaci u romanu pri svečanom kojem času javno ispovijede svoje grijehe i pogrješke.

Samo Tolstoj zna te na to pripraviti tako, da ti čekaš sve čas po čas tu ispovijed, a kod Borothe kad se Klinar ispovijeda, mi neznamo zašto to baš radi; iznenadjuje nas.

I glavnija i drugotna lica u pripovijesti prikazana su tako da ne pobudjuju ni sućuti ni samilosti, jer se opaža da sam pisac je preveć hladan prama njima i da ih ne obavija svojom simpatijom, već da ih uvijek posmatra okom oštroga sudije.

Zato ni pri koncu, kad padaju žrtve svoje lakoumnosti i nekog čudnog fatalizma, neke nevidljive sile, njihova nas se sudbina ne doima mnogo.

Možda sam daleko zabrazdio zamjerkama, dočim bi se dalo što i hvaliti u pripovijesti. Ali koja korist reći piscu taj ti je prizor lijep, ta ti je psihološka študija dobra, itd. kad radnja u svojoj cjelini nije uspjela?

Ja sam Borothi pred nekoliko godina u „Novom Vijeku“ već rekao na koja lijepa svojstva pripovjedača

naidjoh u njegovim djelima. Kad ugledah njegovo novo djelo latih ga se odmah, nadom da ću otkrit što nova u njemu. Prevarih se, pa mi je žao i za njega što sam se prevario.

Naslov njegova romana sjeća me nehotice dvaju Fogazzarovih romana „Piccolo mondo antico“ e „piccolo mondo moderno“. Koliko je toga vidio talijanac u tom malom svijetu.

Borotha nije vidio ili nije htio iznijet neg jednu samu bolest: „pokazivati se pred svijetom, zablenuti prostotu sjajem najprije onoga, što imaš, a poslije i lažnim sjajem onoga što bi htio da drže, e toga ima u tebe“. Za to je odabrao čovjeka, koji sve da i nije imao te bolesti, nebi ništa vrijedio. Janko Krivošić, i da ga nije žena upropastila, nebi ni tako bio što vrijedio, ni kao čovjek, ni kao otac, ni kao gradjanin. Bio bi imao nešto hiljadarka u žepu pod starost i to ti je sve.

Objem pak u kom se kreće život toga čovjeka i njegove obitelji, ako nam ima prikazat objem zagrebačkog života, ne vrijed' vele. To je prosto obično društvo, što se susreta kod raznih sličnih romana kojeg mu drago naroda; tu su prosti obični tipovi i prosti obični prizori, što svakomu davaju u oko, i što se obično od svakoga iznašaju i prikazuju kao karakteristični, valjda zato, što su najobičniji i najmanje karakteristični. Toga ima posvuda i to nije dostatno da prosudiš ni da osudiš jedan grad, jedno društvo, a opet tu nema nikoga, tu nema ništa da podigne u tebi nadu u taj grad, u to društvo.

Sve o sve slabo djelo, o kojem bi se moglo cijeli dan govoriti baš za to jer je slabo. Pisac je i oklijevao stavit na prvu stranicu svoje ime, i postavio samo početna slova. Valjda je sumnjao da je djelo slabo? Meni je bar drago tako protumačiti njegovo oklijevanje.

Želim da se drugi put našim pripovjedačima, pa makar i samomu Borothi prikaže bolje zagrebački život, a i da njihov i pravi realni zagrebački život bude bolji.

* * *

Novak mjesto maloga svijeta htio prikazati nam *Dva svijeta*, a reći ću odmah da i ako nije potpuno uspio, uspio je bar bolje od Borothe.

Novak je ogrijao dahom vruće simpatije svoga junaka i cijelo svoje djelo.

Napisao je knjigu zanosom hrvatske umjetničke duše, zanosom koji ne jenja nikad, od prve do zadnje stranice. Tu je simpatiju i taj je zanos znao ulit u srca čitatelja tako da se čitatelji istovjetuju s piscem, koji se pak istovjetuje sa svojim junakom I tako mu je uspjelo podat nam djelo puno života, i to je njegova najljepša zasluga i pohvala ujedno.

„Ne smiješ umjetnika štedjeti, neka mu se razbukti u duši požar. On će u sebi izgarati od njegove vatre, ali koliki će se grijati o njoj! Ta to je udes umjetnika i poziv umjetnosti“. Ove Jahodine riječi kao da su sjale pred očima pisca od početka do kraja njegove knjige.

U duši maloga Amadeja za rana se razbuktio požar. On je izgarao od njegove vatre. Nije ga štedio ni život svojom grubom neumoljivom realnošću, nijesu ga štedili ni ljudi. On je pao žrtvom svoje vatre, žrtvom života, žrtvom ljudi. Pa ako o njegovoj vatri mnogi nijesu se grijali, grijati će se potomci. Nijesu se na žalost o njegovoj vatri grijali ljudi koji su s njime i okolo njega živjeli. Jadni su to ljudi, jadan li ti je njegov narod. Ali ti ljudi, taj narod, to su naši ljudi, to je naš narod; pisac ih je dobro upoznao, i mi ih poznajemo: takovi su. Nu on ih ne proklinje, on ćuti za njih samilost, kao da vidi da bi ti ljudi htjeli biti bolji i da nijesu baš ni sami krivi što su takovi, što su tako nemarni, skoro glupi, a nadasve maleni, maleni, zaokupljeni jedino materijalnim svagdanjim svijetom, bez smisla, bez snage za duševni polet, za viši duševni život i svijet.

I tako eto nam Amadeja mladoga umjetnika, koji pada s jednog razočaranja u drugo; kojemu grubi materijalni svijet oskvrnjuje svetinju njegove duše, koja ostaje ljudima nerazumljena. S jedne strane muče ga Veselyjeva umovanja o svijetu i ljudima, s druge nemar i nehaj njegova naroda, a s treće neshvaćanje njegove mile žene Adele. Nigdje oko sebe ne nalazi što bi ga bodrilo i dizalo u njegovu radu. Svima su na umu samo niske brige za novac. Tragična je zaista sudbina njegova života, a pisac je tu tragiku života iznio nam u cijeloj groznoj veličini pred oči.

Amadej ljubi Adelku, i ova ga ljubi, al oba su nesretna. Ne shvaćaju jedan drugoga On uvidja da se ona nemože dići svojom dušom u svijet njegove duše. Ona svojim neshvaćanjem ideala, i vječnom brigom za materijalne potrebe ubija u njemu polet, a on svojim umjetničkim poletom zanesen vrijedja ženu u najsvetijem čuvstvu njezine ljubavi, postaje nepravedan prama njoj, ubija ju oskudicom. Malo po malo počima i on padati. Shrvala ga tuga i beznadje, njegov polet stao se kršiti, želja za slavom lomiti, mjesto taštine na svoj umjetnički poziv, osjećao u sebi gorčinu uvjerenja, da je sve ispraznost, uzaludna borba za nedostiživim, čeznuće sapeta orla, da se digne u blizinu sunca. I stala ga se hvatati odvratnost od vlastitog života. Nemože da uzdrži visoko svoju umjetnost. Ljudi nemogu dignut se tako visoko do njega. Treba saći s visine, jer treba živjet, treba tražiti pomoć od tih niskih ljudi. Popušta dakle od svojih načela, gubi se, pada. A kako je cijenio do tada svoju jakost, svoj karakter! Hoće da opravdava tu svoju slaboću. Treba živjeti. Odriče se i imena na svojim kompozicijama, da ih samo prodade, prodava svoje ime, ponos svoje duše i ostaje prazan kao posuda od proste gradje, iz koje ste istočili plemenitu tekućinu. A zadnja njegova misao je, da je gradnja ovoga svijeta takova te je svako približavanje k onome, što je nad njom nemoguće. Kultura, napredak, sve je to samo prividno sve ostaje pri starom, tek se mijenja forma. Zadnja nje gova želja: O Bože, učini me drugojačijega, jer propadam!

Bio bih volio da tim svršava i roman. Nu pisac je htio doći do skrajnije točke. Njegov Amadej izgubio ženu. Umrla od nevolje. On tupo podnaša svoju bol a razum se mrači....

Ovako svršava umjetnik, koji je živio uvijek razapet medju nebom i zemljom. Njegov duh hrlio je uvijek u nebeske visine, a tijelo mu bludilo kroz tminu, noge se izranjavale o drvlje i kamenje ovoga svijeta, oštro šiblje realnog života zadiralo mu se o lice i o čelo.

Rekoh već u početku da ni ova pripovijest nije savršeno umjetničko djelo, i zaista u proizvadjanju glavnih junaka: Amadeja i Adelke, ima nedostataka odveć vidljivih. Psihološki razvitak Amadejeva karaktera nije

dovoljno opravdan, ni rastumačen. U njegovu dnevniku ima čudnih umovanja, ima preveć načitanosti i znanstvene kulture. Ima i drugih nedostataka u knjizi, kojih i ne opažaš na prvi mah, uspavan pod dogmom muzikalnih emocija, vješto rasijanim od pisca po cijeloj knjizi. Ali uza sve mahne, knjiga je dosta lijepa; rado se čita i nakon Gjalskieva *Radmilovića.* Ja sam htio istaknut njezine mahne, pa nijesam. Pišuć opet me se uhvatio zanos, što se u meni budio pri čitanju, a nemogu mu se otet da hladno što i trijezmeno pišem. Valjda u tom je i vrijednost umjetničkog djela? Možda je bolje ćutjeti neg umovati.

* * *

Draženović za doba mojih mladjih dana bio jedan od naših ljubimaca. Za dugo vrijeme malo se kad javljao, a sad se javlja po prvi put ovećim djelom. Gradju svoje novele uzeo je iz primorskog života, i kao da je imao bar neke uvjete potrebite za takvu radnju.

On je dugo živio medju tim svijetom i zna kako žive. Vidio je svoje ljude u svagdanjem njihovom životu. Kad je sve to vidio, i nakon što je dugo s njima živio, odalečio se od njih I tako ono što, živeći medju njima, činjaše mu se naravno i skoro ne upadaše u oko, pričinilo mu se sad drukčijim, i vidjeno s daleka pokazalo se karakterističnim, nečim što odiva duše različite od drugih Ima pak dosta simpatije za svoje ljude, da ih ne prezre, a opet ima dobrahno i humora da im se kad i kad nasmije.

Zna postaviti ljude u njihov objem, i zna stvorit oko njih osobitu neku atmosferu, tako da čitajuć ulaziš u novi neki svijet, a on ti ga malo po malo detaljno opisuje, tekom pripovjedanja, bilo u dialozima, bilo unašajuć te u njihova sijela, zabave i sastanke, makar kod brijača, gdje jasnije izbijaju na vidjelo njihove male krijeposti, strasti i mahne.

U pripovjedanju pak ima i fantazije i duhovitosti, i ironije i sjete i veselja, za to se i mili. Zna istodobno uzbuditi razne senzacije i lako prelazi s jednog utiska na drugi i dira u sve žice bez napora. Njegova je pripovijest mala stvarca: povjest jednoga vjenčanja.

Barbu Frana, zovu svi svecem i žive kao svetac. S prvice išlo to teško, pa se priučio a hinio samo. Če-

kao bolje dane i više novaca da slobodnije i bolje žive. Došli i novci ali kasno, no ipak na vrijeme. Ali s novcima došle i stare uspomene. Sjetio ga netko na jadnicu koju bijaše za mlada zaveo, pa ostavio. Sjetio ga baš, kad je naumio da se ženi s lijepom udovicom Žvanicom. Bila uspomena jača od njega. Nije druge, valja otkupiti stari grijeh, snimiti teret s duše. Odluči ostaviti Žvanicu i vrati se prvoj ljubavi. I tako sve svršava dobro i sretno. Bolji je Frano sada, nego kad se gradio svecem i kad su ga tako nazivali.

Pisac je htio pokazati pravu vrijednost i smisao života u slobodi duha i kretanja, ustajuć istodobno proti onima koji misle okajati grijehe i mirno živjeti, hineć svetinju i neradeć ništa, da poprave pogreške.

U knjizi dišeš zdrav primorski zrak. Ova Draženovićeva novela u ostalom ne razlikuje se od drugih njegovih novela, nego samo u tom što je opsežnija, a valjda i mnogo opsežna. Da je kraća, bilo bi bolje.

U njoj se Draženović pokazao onakvim, kakvim ga već odavna poznajemo. Djelo je dosta zanimivo, ali nema u sebi ništa što bi mu zajamčilo trajnu vrijednost. Rekao bi da ga je napisao čovjek, koji pozna ljude i njihov život, koji zna dosta dobro jezik kojim pripovjeda. Fali mu samo to, što nije umjetnik. On me sjeća drugog nekog pisca kog se nekad rado čitalo, a koga sad malo tko spominje: Kokotovića. To je sudbina takvih pisaca.

Jakša Čedomil.

KNJIŽEVNA PISMA

Hrvatska.

(Fra Grgo Martić — nove knjige — književni časopisi).

Dne 5 Veljače Grgo Martić navršio osamdesetu godinu, a hrvatski narod sjetio se starca Radovana. Rek bi da su udes i domovina htjeli popraviti nepravdu nanešenu mu. Tvrdi i neharni s njime u početku, nakloni su mu i zahvalni u starosti. Mladež koja se držala smiono i prezirno da sjekirom utuče stara debla, nastoji da okaje mladenačke nepravde počitanjem sijedih naših starina. Jučer je slavila Trnskoga, danas slavi Martića. I pravo je. Sve kad i njihova književna djela nebi imala trajne ni realne vrijednosti, ljudi koji su svojim radom doprinijeli našem književnom preporodu boreć se s prvacima zanosom i ushitom jednakim vrućoj ljubavi za svetu stvar, kojom su bili zadojeni oni kao i tadanji njihovi čitatelji, zaslužuju da ih djeca i unučad hvali, slavi i blagoslivlje. Pravo je da ovi junački pobornici prožive svoje stare dane, zaokruženi ljubavlju i pohvalnim klicanjem mladeži, za koju su radili, pravo je da dožive što su oni u svojoj mladosti drugim starijim muževima priredjivali. Njima će to priznanje biti milije jer svijesni da su ga zaslužili, valjda su ga očekivali i jeka glasova što se širom domovine njima ore na čast i slavu, prenijet će ih u zanosno doba prve njihove mladosti, kad su oni većim oduševljenjem i življim nadama pozdravljali kao apoštol,e kao polubogove začetnike hrvatskog preporoda.

Martićevo ime prenaša nas u drugo doba, u doba koje bilo pa prošlo kako sam pjesnik kaže . . . pridodavajuć tužno . . . „i ja sam prošao“. Vara se dobri starac. On nije prošao a neće ni proći. Privezao je sebe i svoje ime uz narod, a naroda valjda neće brzo nestati. Ima knjiga koje opisuju čovjeka, a ima ih što opisuju cijeli jedan narod. Ovima pripadaju Martićeve knjige. Rodiv se i odrastav u narodu za doba kušnje i patnja, on se sa svojim narodom istovjetio, s njim je živio i trpio i stradao, a kao što ga je narod ljubio, tako će ga uvijek ljubiti, jer pjevajuć njegove boli, opjevao je što je

boljeg plemenitijeg, kreposnijeg i ljepšeg u njega, jer što je bolje kod ljudi to u nevolji se pokazuje najbolje, kad nepravedno trpe i kad se bore za dom i za život. Tu vidjamo što smo bili, i što nijesmo više. A dobro je znati što smo nekad bili. Istina je da je sam narod sebe i svoju prošlost opjevao, ali narodne pjesme za nas su sad kuriozitet neki, filološka gragja i gradivo za folkloristička istraživanja. I narodne pjesme kao što i Kačića ostavili smo prostomu puku. Trebalo nam modernijeg umjetnika, da nam prekroji narodnu pjesmu za današnji naš ukus. Hvala Bogu dobili smo ga u Mažuraniću i u Martiću.

Oni su stvorili čudo i pridržali su ljepotu narodne pjesme, spojiv ju sa umjetničkim ruhom, od narodnih pjesama stvorili modernu epopeju, epopeju kakva je, na žalost, bila moguća jedino još u našem narodu. Jer dok su drugovdje razni narodi već odavna skupili se bili u velike države i dok tako bijaše i nestalo nekadašnjih vitezova, jer se svaki narod skrbio da uredi javni unutrnji život i priskrbi sebi dobrostanje radeć i ujedno za napredak, ustrojiv se uredno u zakonodavnom i društvenom životu, nekoji dijelovi naše domovine bijahu još pod turskim igom, te moramo zaći u sredovječno doba da nadjemo nešto slična životu, koji se razvijao u Bosni i Hercegovini za naših vremena. U tim zemljama epska pjesma imala je prava opstojati i u naše doba. Život bosanske raje bijaše strašan, čovjek se borio za opstanak, a na školu, promet i društvene urede nemogaše ni misliti. Koje čudo da se našao pjesnik da pjeva te kobne prigodjaje da im negda ostane pričanje. Kao što sredovječni epici, i naš fra Grgo pozivlje svoju vilu da mu oslovi:

. . teške popijevke
Od junaka i oružja ljuta
Od mejdana i mrtvijeh glava
Od mejdana i zadanih rana.

I tako postadoše „Osvetnici". Neću o njima ni o njihovu sadržaju na dugo pričat. To sam već učinio god. 1893 u „Iskri" u povećoj študiji, koju ovdje spominjem jer za nju valjda niko nezna, pošto nije spomenuta bila ovih dana ni od onih, koji bili stavili sebi zadaćom da navedu sve što se je ikad kod nas o Martiću pisalo. U toj sam študiji analizovao Martićeva junaka u moralnom i u društvenom njegovom životu i u njegovim odnošajima prama prirodi. Uz unutarnju stranu junaka istakoh kako se u opisivanju lica, stasa i izvanjštine Martić povadja za narodnom pjesmom, a napokon proučih upliv narodne pjesme na Martića, gdjegod se opaža. — Ovo istakoh samo za to da nebi mi sad tko prigovorio da pišem tobože o Martiću, a da o svemu tomu ne govorim ni riječi. Neću da opetujem što sam nekad pisao, a bolje pisat ne bih ni sada znao.

Da tko hoće da danas pjeva epopeju poput Martića, valjda nebi uspio, jer su se vremena promijenila. Martiću nije trebalo izmisliti što će pjevati. Njemu je bilo dosta opisat što je vidio. Najkarakterističniji tipovi, što nam

prikazuje, prikazali su se već njemu živi. Medj njima je živio, pa su zato njegove epopeje djelo pjesnika i povjesničara zajedno, te kad pjeva, piše i stranicu povjesti svoga naroda i slika sasma naravno i vjerno cijelu jednu stranu svojeg naroda i njegove običaje. U njegovoj pjesmi odrazuje se narod ne pri besposlici ili u krčmi, već narod prisiljen udesom života da razvije sve svoje energije i životnu snagu i prirodjene krijeposti u borbi za opstanak.

On je pjevao jednom dijelu svoga naroda život i muke drugoga dijela istoga naroda. Tim se nekoč uzbudjivala narodna solidarnost i zajednica, a pjesniku bijaše lako uzbudit za narod ljubav koju je i sam ćutio. Tada i tako su pjevali i pisali Botić i Martić, Vodopić i Bakotić i toliko drugih. I mi se rado još i danas vraćamo tim piscima i njihovim djelima, vraćamo se Fra Grgu i on nam se mili jer se njegova pjesma upravlja našemu zanosu a ne našoj refleksiji, kao današnji pjesnici filozofi, a zanos. entuzijazam jest ono što se najlakše daje zadovoljiti u nama. Lakše ćeš uzbudit u nama ljubav neg prijateljstvo i povjerenje. A opet bojni usklik, bolni jauk, kletva ranjenika, plač nevoljnika, čuju se bolje i dalje neg tužne strune pesimiste koji u osami misli i mudruje o ništavilu života i svijeta.

Ružno je gledat uvijek bojna polja gdje se krv lije, ali čovjek gleda ipak ta polja ako se tu lije krv njegove braće, ako se tu bori narod za slobodu a ne za pustu slavu, ako je tu mač orudje za oslobodjenje a ne za podjarmljivanje. Pobjeda je tad slava i život, a ne nova ljaga i grijeh kojeg se treba sramiti i što treba okajati.

Martićeve će knjige biti uvijek u narodu ljubljene, jer su muzej naše prošlosti. Vrijeme mijenja više ljude neg stvari. Današnje bošnjake i Hercegovce nać ćemo u knjigama Lepušića, Osman-Aziza i Mulabdića a njihove djedove moramo tražiti u Martićevim djelima. Jeli bolja unučad od djedova? Na to sad neću da odgovorim. Želio bih samo da sad vlada mir i ljubav bratska kod unučadi onih djedova što su se grdili, proklinjali i klali u Martićevim „Osvetnicima“. Moje se želje hvala Bogu ispunjavaju, a to je dosta. Budućnost biti će valjda i bolja. Ali medjutim nek nam je dopušteno vraćat se mišlju na našu prošlost, na prošlost dugu i jednoličnu, jer što je Martić opjevao, to je samo zadnja stranica naše prošlosti koja ima na stotine stranica kao što ima i na stotine godina, pa su i stranice jednake kao što su i godine jednake. Hrvatska povjest svadja se na same dvije riječi: „Za krst časni i slobodu zlatnu“.

Ovakova djela kao što su Martićeva imala bi Matica Hrvatska izdavati. Ovo su djela koja su baš stvorena za najširu publiku, jer pretpostavljaju u čitatelja samo ljubav svoje domovine, a ne iziskuju filozofske ni književne osobite naobrazbe. Ovo su djela koja svatko bez razlike vrlo rado čita i čitajući uživa.

U naše doba kad nas individualizam goni da tražimo samo vlastito dobrostanje uživanje i sreću, dobro je čitat djela starih ljudi koji su živili

radili i pisali za ideju neku uzvišeniju, za opći boljak, dobro je gledat u tim djelima ljude koji su znali i umirat za nešto, na primjer za domovinu. I tim sam se odužio našemu Martiću. Pitat će tkogod: Jeli sve suho zlato u Martića da ga se samo hvali? Na to neću odgovorit. Martić pripada velikomu pokoljenju naših preporoditelja, a mi koji smo malo pokoljenje malenih kritičara, nemojmo bar biti veliki nezahvalnici.

* * *

Nov pjesnik, B. Lovrić, izdao je prvu zbirku pjesama *Iris*. Prva je stranica najljepša.

Tresić je pretiskao iz „Vienca“ kanconu *Sa Kninske tvrdjave*, poprativ ju vrlo lijepim predgovorom. Kancona je na prvi mah nejasna i tvrda kao što su većinom Tresićeve pjesme pri prvom čitanju, ali kad si ju po drugi put pomno pročitao, ne samo što joj dobro smisao shvaćaš, već te na više mjesta upravo zanese veličanstvenim slikama što ti pred očima razvija.

Nazor, kao odjek Marulićevoj proslavi, spjevao *Pjesmu naroda Hrvatskoga*, koju je naš Jeretov na korist družbe Sv. Ćirila i Metoda lijepim ruhom u svijet opremio. Prvi dio pjesme pjeva našu prošlost i najslabiji je, jer se ne odlikuje originalnom ni velebnom koncepcijom. Drugi dio sam po sebi je pravi biser. Pjesnik je znao oživjet i pjesničkom slikom obuhvatiti i prikazati naše doba tako jasno i snažno da neznaš dali se više diviti velebnosti i harmoniji cjelokupne vizije dali tipičnosti i izrazitoj točnosti pojedinih dijelova. Evokacija dalmatinskih gradova tako je sretno uspjela pjesniku i tako je zgodno zamišljena i upletena u glavnu sliku, da bi sama spasila cijelu pjesmu sve kad bi i drugo slabo bilo. U trećem djelu gdje pjesnik baca pogled u budućnost imamo pjesmu nakovala jednu od najljepših himna hrvatske poezije, ostalo malo valja.

Julije Kempf nakladom hrv. pedagoškog zbora izdao je za mladež knjigu *Po hrvatskom Primorju* u kojoj je zanimivim i lakim načinom opisao lijepe predjele oko Rijeke i hrvatsko primorje do Karlobaga.

Marija Jambrišak objelodanila je treću knjigu svojih *Znamenitih žena*. U ovoj knjizi nalazimo životopis Kornelije Kukuljevićke, Mile Gojslavića Ane Boškovićke i drugih hrvatica.

Zofka Kveder poznata više sa njemačkih novela što često donašaju zagrebačke novine iz njezina pera, izdala je knjigu pripovjedaka pod naslovom *Ljubezen*.

D.r Hinković kupi u posebne knjižice pod naslovom *Misli i dojmovi* neke svoje članke već štampane po novinama. Dosad su izašla dva sveska. Čitajuć ih čini ti se da slušaš čovjeka koji je nešto svijeta proputovao i koji ima običnu kulturu današnje inteligencije i ništa više. U prvoj svesci ima i članak o modernizmu u lijepoj knjizi, gdje je preveć lakoumno proučen i sudjen simbolistički pokret, koji bar u Francuskoj ima veliku važnost, koju je i sam Brunétiére odavna uvidio i priznao.

O simbolizmu koji je zadnjih decenija zavladao francuskom lirikom nakon propadanja parnasijanaca toliko se pisalo da se nesmije čovjek držati jedino nekih smješnih i pretjeranih formula navještenih u početku tog pokreta i kojim se sami simboliste danas smiju, kao što ističu danas i Gourmont i Régnier i Kahn i toliki drugi.

Živan iz Srema ispričao, kako on kaže, po istini *Zgode i nezgode jedne deputacije.* Pisac u njoj priča kako su nekoji iz Srema pošli u Zagreb i što su tamo vidjeli i što im se dopalo i što su oni sve u svojoj glavi mislili. Ima pri svemu tomu dosta humora i satire. Da se malo nasmiješ i ništa više.

Ivan Androvié, mlad samouk priopćio dvije knjige *Hrvati i Talijani* i *Dvanaesti sat.* Sadržaj im je politički.

Otac Kaliksto Tadin preštampao iz „Crvene Hrvatske" poveću radnju *Evolucija misli u XIX vijeku.*

Matica Hrvatska počela je razašiljat svoja nova izdanja. Kad ih dobijemo reć ćemo štogod i o njima.

* * *

U „Nadi" Dušan Plavšić priopćuje študiju pod naslovom *Hrvatski umjetnički pokret.*

„Vienac" donaša prevod lijepe Čehovljeve novele *Dvorana br. 6* i izvornu novelu *Lucija* od V. Novaka.

Isto u „Viencu", Ferdo Šišić proučava *Istorički elemenat u Šenoinoj „Kletvi"*, a Iveković odgovara na Jagićevu kritiku o Rječniku.

U „Prosvjeti" Tresić prikazuje i ocjenjuje pjesnički rad *Sully Prudhommea.* Dva su broja 3 i 4 većinom posvećena Fra Grgi Martiću.

„Hrvatska Misao" ne bavi se u prvom redu književnošću, te čisto književnih priloga imade razmjerno malo. Od ovih spomenuti ću samo dva Marjanovićeva članka: *Slavenska drama* i *Naša moderna beletristika.*

2 Travnja 1902.

J. Čedomil.

Srpska.

(*Pro domo. — Novi književni listovi. — Proslava 50-godišnjice P. Petrovića Njegoša. — „S mora i s planine" od Sima Matavulja.*)

Ovi moji izvještaji o novijim pojavama u srpskoj književnosti, kao što se čitalac mogao i sam uvjeriti, ne mogu biti onako neposredni i onako iscrpni, kao što bi to slučaj bio, kad bi ih *Glasnik* primao iz kojeg specifično srpskog središta — recimo iz Biograda ili iz Novog Sada. Ovako su oni prosti refleksi ograničene obaviještenosti jednog ne najzgodnije smještenog Srbina, koji sa svoga položaja ne može da prati sve važnije publikacije u srpskoj književnosti, i stoga nije u stanju ni da pred čitaoce ovoga

lista periodično iznosi, kao što bi trebalo, pravu sliku umnog života u srpskome narodu. Prema tome, čitaoci ovijeh referata treba da se unaprijed izmire s mišlju, e oni ne mogu biti drugo već nepotpune bilješke, hitni pabirci, koji ne pretenduju na iscrpnost, nego im je svrha da u ovaj književni zbornik unose, s vremena na vrijeme, i po koji odjek iz književnog svijeta srpskog.

Polazeći sa toga stajališta — koji je, priznajem, za mene vrlo komotan i otvara široko polje samovoljnom švrljanju — ja ću danas, prije svega, da se u kratko obazrem na najnovije pojave u srpskoj književnoj žurnalistici. Nova godina donijela nam je na tom polju nekoliko prinovâ, koje bi možda prenagljeno bilo nazvati tekovinama. Što u kraljevini Srbiji, a što u ćesarevini, pojaviše se januarskijem suncem četiri nova književna lista, tako da kad se taj prirast sa ranijim sličnim publikacijama u jednu rpu stavi, izlazi e će danas u raznim srpskim krajevima književni „verbum“ propovijedati kakvijeh četrnaest listova. To je doista mnogo. No, mi smo Srbi čudnovat svijet: ili patimo od književne anemije, ili pucamo od književne pletore. Srednjega puta mi ne znamo: *aut Caesar, aut nihil.*

Od novijeh listova, dva su ugledala svijeta u Biogradu, naime *Pokret* i *Iz stranih književnosti*. dok je treći, *Srpska Domaja*, pokrenut u Novom Sadu, a četvrti, *Srgj*, u Dubrovniku. O ovom zadnjem listu neće trebati da ja ovdje govorim: čitaoci ga, kao domaću pojavu, već poznaju. Što se tiče *Srpske Domaje*, to je neka vrsta zabavno-didaktičkog lista za srpske familije, kojemu zadatak nije čisto književan; *Pokret* je organ biogradske velikoškolske omladine, a *Iz stranih književnosti* je list koji, kao što mu ime kaže, hoće da presagjuje u domaću njivu odabrane biljke iz tugjijeh literatura.

Kao što to već obično biva, novi listovi izagjoše pred čitalačku publiku obilatijem programima. Da li će ih i u koliko održati, idemo da vidimo. Megjutijem prvi brojevi nijesu bez lijepijeh obećanja za budućnost. Osobito mi se svigjaju prvi brojevi *Pokreta*, koji se skromno javio kao organ nove generacije, kao književno ogledalište mlagjih i najmlagjih srpskih pisaca. Možda će ovi mladi ljudi mnogo manje održati, nego li nam svojim mladačkim samopouzdanjem obriču; šta više, ja i ne očekujem Bog zna šta od njihova oduševljena podhvata; ali pošto je sve što iz omladinskijeh krugova izlazi nekim osobitim čarom obojeno, ja ne mogu a da ne simpatišem sa ovim omladinskim rabotama, pa čak i onda, kad bi me iskustvo upućivalo da o njima mislim drukčije. Najzad, ovaki pokušaji, i kad samo na pola uspiju, ne prolaze nikad sasvijem naprazno; uvijek se nagje po koje zrnce, koje na zgodno zemljište pane i kadli tadli ploda donese.

Inicijativom jednog starijeg, valjano uregjivanog književnog lista, mostarske *Zore*, proslavljena je tihom literarnom apoteozom prva pedesetgodišnjica od smrti Petra Petrovića Njegoša, besmrtnog pjesnika *Gorskog Vijenca*

koja je padala prošle godine na 1.og oktobra. Tom su se prilikom odlikovala osobito uredništva mostarske *Zore*, biogradskoga *Kola* i srijemsko-karlovačkog *Brankova Kola*, koja u slavu pjesnikovu prirediše naročite spomen-brojeve, u kojima donesoše razne članke i studije slavljeniku i pogdjekoju neštampanu stvar iz njegova pera. *Zora* i *Br. Kolo* donesoše, uz to, i pjesnikovu sliku prva izvan teksta, a drugo u samome tekstu. Sjem toga, ovom je svečanom prilikom srpski književnik prof. Pavle Popović iz Biograda izdao i posebnu opširnu kritičko-biografsku studiju o Njegošu, koja se po iscrpnosti svojoj i vještini kojom je napisana, mora smatrati ne samo kao djelo dostojno velikog pjesnika, nego i kao lijep dobitak za srpsku književnosti. Knjigu o kojoj je riječ izdala je, u vrlo ukusnoj tipografskoj izradi, knjižarnica Pahera i Kisića u Mostaru.

Čitaocima *Glasnika* nije jamačno potreba tumačiti ko je i što bio pjesnik *Gorskoga Vijenca*, za kojega zagrebački *Vienac* tu skoro reče da je „kao sjajni meteor zasjao na slavenskom jugu i postavio sebi klasičnim svojim pjesmotvorima *monumentum aere perennius*“. Njegoš je, zaista, na našem jugu bio onaj književni Titan, koji je narodni jezik — podignut iz mrtvih marom Vukovijem — uznio na dostojanstvo *nacionalne književnosti;* koji je iz kaotične gomile narodnijeh uspomena i predanja stvorio pjesničko remek-djelo, koje se iz njegova duha izvi kao Minerva iz glave Jupitrove. Njegoš je bio bogodani pjesnik, koji se srećom našom rodio i odnjihao na izvoru narodne poezije u svetilištu narodne slobode, i zato je on, razdajući nam svoje lične utiske, ostavio budućijem naraštajima divan obrazac visoke poezije i uzvišenog patriotizma. A da vrli pjesnik nije uzalud pjevao, to nam kažu oni krasni tići, koji se u neposrednoj blizini njegova orlovskog gnijezda izlegoše, i koji već svoja mlagjahna krila šire da se dignu letom u one s ajne visine, gdje je duh njehov carstvovao. Imegju raznih pjesničkih sastavaka, što ih mlagji srpski pjesnici ovom prilikom posvetiše velikom lovćenskom bardu, vrijedna je pomena alegorija Alekse Šantica *Bilo jedno momče Crnogorče...*, u kojoj mladi hercegovački pjesnik opisuje momačke snove i rodoljupske polete budućeg autora *Gorskog Vijenca*, kad je još kao golobrado crnogorče osluškivao „vješte zvuke divnijeh gusala“, dok ne dogje doba da i sâm zapjeva i pjesmom svojom svjjet zadivi:

Zaigralo srce u junaka,
Na prsima teške toke zveče,
Toke zveče, zlatne gusle ječe,
Dok uz gusle propojalo momče
Divnu pjesmu, kakvu čule nisu
Naše gore ni vile na visu...
Pa kô talas valovitog mora
Odbila se od krša i gora,
Razlila se u krajeve srpske,
Pojila ih viteštvom i snagom,
Kô što jarko proljeće napaja
Bistrom rosom cvijeće i travu;

Odbila se od krša i gora
I, kô jeka Vaskrsnijeh zvona,
Orila se u dubokoj noći
I besmrtnim, proročanskim glasom
Vječnu zublju uždila u tami...

Topli, oduševljeni stihovi, koji ljepotom i snagom narodnoga jezika kojijem su ispjevani, pokazuju ujedno da ono gorsko cvijeće iz kojega je najprije neuveli *Vijenac*, a za njim krasni *Smajil-Aga* spleten, nije prestalo cvasti, i da će ono po rodnijem nam lugovima i dalje svoj miris širiti, na čast i diku našeg dvoimenog naroda!

Dovle o pjesmi i pjesnicima, a sada ću da nekoliko redaka posvetim jednom djelu u prozi.

Megju pošljednjim izdanjima *Matice Srpske* u Novom Sadu ima i jedna knjižica, koja nije velika po opsegu, no koja zaslužuje, po sadržaju svom, najveću pažnju. To je najnovija zbirka pripovjedaka Sima Matavulja pod natpisom *S mora i s planine*, u kojoj je pisac sabrao pet svojih priča crpljenih mahom iz narodnog života u Dalmaciji. Matavulja, svojega zemljaka, čitaoci ove smotre bez sumnje odavna znaju kao valjana pripovjedača, od kojega je nekoliko izabranijeh pripovjedaka u svoje vrijeme izdala i Matica Hrvatska. Pripovijetke u ovoj novoj zbirci iznose na vidik one iste opservatorske vrline i onaj blagi humorizam kojijem se Matavulj odlikuje od svih ostalih pripovjedača srpskih; ali one pokazuju i jedno novo, ili bolje reći novije lice piščeva talenta, naime ono emotivnu silu, koju jedan talijanski pisac zgodno nazva „il dono delle lagrime“. Jak realista, Matavulj je do sada pretežno privlačio našu pažnju svojim živim slikanjem malovaroških i seoskih ambijenata i, tako reći, animalnih pokreta u svojijeh junaka, dok nam se u ovoj knjizi, a osobito u pripovijeci *Povareta* javlja i kao jak, sugestivan psiholog, koji zna da osluškuje i pokrete ljudskoga srca. U *Povareti* je ispričana sjetna istorija jednog dalmatinskog ostrvljanina, seoskog sina, koji se vraća s vojnice noseći u srcu potajnu želju da svoju ljubav otkrije jednoj siromašnoj curi, za kojom je na morskoj pučini dugo „ginuo“. Na žalost, u selu ga dočeka crni glas o djevojčinoj smrti... Marica (*Povareta*) se naprasno razboljela i tiho preminula, i ne sanjajući jadnica, koja joj se radost sprema. Momak ostane preneražen, i ovaj bi se mali dramat, po svoj prilici, žalostno svršio, da se momku uz bok ne nagje starica majka, koja ga jednom milostivom doskočicom izmiri sa životom i skloni da svoju *Povaretu* zamijeni mlagjom, rogjenom joj sestrom Pavicom.

Kao što čitalac vidi, predmet je u sebi vrlo prost i ne svjedoči ni o kakvom inventivnom daru piščevom; ali je *prosta* psihologija njegova junaka u nekoliko poteza, i tako srećno ocrtana, da se ova pripovijetka, ili bolje, ova slika iz života, prikazuje kao mali remek. Ja sumnjam da li je publika van Dalmacije uočila svu ljepotu ovog djelca, koje podsjeća na neke breton-

ske crtice Lotijeve, te jeli ona, prema tome, u stanju bila da *Povaretu* po zasluzi ocijeni; a sumnjam o tome zato, što je udaljeniju publiku pri čitanju mogao možda ometati onaj ikavsko-čakavski govor dalmatinskijeh ostrvljana, koji je u Matavuljevoj pripovijeci vjerno pridržan. Ali sam uvjeren da će se kod nas, dopasti svakome ko ima osjećaja za poeziju srca ljudskoga.

C. M.

Češka.

(Pedesetgodišnjica smrti Fana Kollára. — Pozorište. —)

Ove godine 24 siječnja proslavila je češka kolonija na bečkom groblju sasvim tiho pedesetgodišnjicu smrti velikog pjesnika „Slavy Dcery". Harna kolonija preuzela je zadaću cijelog češkog naroda, jer uz nju u tudjini leže pjesnikove kosti, sa ponosnim napisom na grobu:

Jsa živ, v srdci cely nàrod nosil
zenwčev, žije u srdci národu celého.

U pjesnikovoj širokoj domovini nije bilo nikakvih manifestacija, nikakih svečanosti, tek su dnevnici i časopisi češki i slovački sa većim ili sitnijim bilješkama popratili milu uspomenu. To bijaše sasvim prirodno, jer je sav narod sa književnim svijetom na čelu dostojno proslavio prije deset godina stogodišnjicu Kollárova rodjenja, pa je iz te proslave nikla pregršt iscrpljivih studija o pjesniku i njegovoj dobi, te se danas jamačno i ne bi moglo ništa nova reći. Pisao je tada medju inima, o Kolláru T. G. Masaryk, profesor i pjesnik Vrchlicky, D.r Jakubec i mnogi drugi, a već g. 1888 izdao je francuski slavista Louis Léger krasnu studiju: „Jean Kollar et la poésie panslaviste an XIX siècle". To je trajna proslava, pa što bi se moglo k pedeset godišnjici pjesnikove smrti postići do bučne i prazne svečanosti?

Jan Kollár rodio se u Mošovcu u turčanskoj župi 1793., dakle u ono doba, tad se je najjače razmahalo istoričko istraživanje, koje je i u Čeha našlo opremne ljude, ma da su pisali latinskim i njemačkim jezikom. Narodnostne ideje ne bijaše u tom radu. Dobrovsky ističe svoje uvjerenje, da će veliki i blizi kulturni narodi izbrisati češki narod sa zemaljske kruglje i zato ne piše češki, a češku i staroslavensku gramatiku piše njemačkim i latinskim jezikom. U to odgaja Kollára mekoća majke, obrtnost i praktičnost oca, te pronicavost i kulturne intencije učitelja mu Šuleka, koji je već tada uredjivao československu biblioteku II dio. Otale pjesnikova golema i revna čežnja za knjigama i unutarnjim životom. Osjeća svetost svakog tiskanog slova, pa zato u silnom gnjevu nemilo žigoše jezuitu Konjasa, koji je u nekoj staroj knjizi izbrisao mnoga tobože heretička mjesta. Protiv očeve volje i bez roditeljske

potpore ode u Požun na gimnaziju. Već u rodnome mjestu 1806. upoznaje se sa karaktreom ruskog jezika, kadno su ruski vojnici prolazili Mošovce, te je upravo ganut njegovom finoćom, jer je Ruse sve pojimalo kao nešto divljeg i okrutnog. Taj jezik mu je zvučio tako ugodno i poznato. U Pešti čuo je prvi put Srbina. U Požunu učio je rodoljub Ljudevit Štur mladež ruskome, poljskome i našemu jeziku. Tada se najljepše počela razvijati filologija kao nauka, te je i ona mnogo k ovome maru pridonesla. Uopće će učenje i poznavanje slavenskih jezika ostati najljepšom značajkom preporoda slavenskih naroda; samo ovako si možemo zastumačiti veće tadašnje doticaje dapače najintimnija pobratimstva slavenskih literata. A učili se i drugim evropskim jezicima. Zavirimo samo koliko je osim slav. jezika znao drugih u nas Vraz, Preradović, Mažuranić, Vežić i drugi. Kollár je uz slav. jezike već u gimnaziji dobro naučio latinski, grčki, talijanski, francuski, engleski, i njemački.

Najviše je poticaja za svoj rad i za pravac njegov primio Kollár na sveučilištu u Jeni. Tamo se sastaje sa rodjenim Rusom, a njegova Mina, u koju se je pri tako romantičkoj zgodi zaljubio, uči ga lužičku srpštinu i polazi s njime u tamošnju rusku crkvu i on sve većma zaoštruje svoj sud da „svi Slaveni mogu lako jedan drugoga razumjeti". Šetajući jenskom okolinom s meko i nježno osvještenom Minom „kćerkom Slave", snatrio je pjesnik o Slavenima, koji su nekoč nastavali ovu zemlju. Pod stopom osjeća grobove pradjedova: to je ključ k njegovoj poeziji. Pa i njegova proslavljena Mina, potomkinja lužičko-srpskih otaca, već je ponjemčena, pa bi i ona bila jedan takovi greb, da je pjesnik nije oživio svojom bezsmrtnom „Slavy Dcerom". Posjetio je i Göthea, koji se živo zanimao našim narodnim pjesmama. No najjačih mu je impulza za borbu dao tadašnji politički život u Njemačkoj Ona se tek oslobodila jarma Napoleonova, a narodni germanski ponos radjao je pokretima, koji su najjače izbijali na univerzama, osobito na jenskoj. Objavila se želja za sjedinjenom Njemačkom, a sveučilištni profesori njetili su živom riječi tu čežnju, pokazivajući, kako je Njemačka sasvim drukčija od one za Hohenštaufovaca, da je razdrobljena na državice i mjesta sa svojim ustavima, koji sjećaju na sredovječni feudalizam. Protestantske su svečanosti svojim slobodnim i čisto narodnim značajem takodjer lijepo podupirale takove misli. Za jedne svečanosti čuo je Kollár riječi svog skorog poslanja, a sa ustiju njemačkog djaka: „Ta sramota je obrazovanomu djaku ne biti ničim već Sasom, Hesom, Švabom, Prusom, Austrijancem, Bavarcem, Han verancem; neka nestane u buduće medju nama ovo narodno seciranje i budimo jedno tijelo, jedan narod njemački". U toj veliko-njemačkoj struji i zanosu mislio je Kollár na slavensku mlitavost, na kukavne domaće prilike primjenio je te riječi slavenskim odnošajima i postao pjesnik i propagator panslavizma Kad se vraćao kući imao je već osnovu i neke dijelove svoje „Slavy Dcery"

jedna belgička: *Heijermansova „Nada"*, o kojoj je ovdje već referirano, a druga je poljska: *„Karikature"*, scenički študij u četiri čina od *Jana Augusta Kisielewskoga*. Heyermansova drama probudila je u kritičara uspomenu na Vojnovićev „Ekvinocij", koji je bio prije nekoliko godina glumljen u Pragu, te je našoj drami priznata prednost u živom crtanju pomorskog millieua.

Kisielewski, mlad dvadesetpetgodišnji Poljak, koji živi u Parizu, stupio je prvi put pred publiku sa dramom „W sieci" (U mreži) 1899 u krakovskom kazalištu. Zasnovao je i počeo izradjivati tu dramu već kao šestogimnazijalac i preživljavao je već tada kozmičku tugu svoje junakinje Julke i njene okoline, koja se s njome sva nalazi u „mreži života". Povrh drame dršće velebna harmonija osjećaja, što znači, da je u prvom momentu začeća bila cijela i jednaka u pjesnikovoj duši, a dulje vremena tražila je tek izraz odgovarajući jačini prve emocije. Iz ove drame melankoličnih ćućenja, prešao je Kisielewski naglo u dramu sarkazma i ironije (što je dosta značajna crta kod Poljaka, koju možemo razabrati lijepo i u dramatičkom razvoju Wyspianjskoga), te je prikazao običan naš život u karikaturama zbilje. To je njegov scenički studij „Karikature", koji je danas na repertoaru krakovskog i varšavskog pozorišta, a i u Pragu je lijepo uspio.

Kako Halbe u svojoj „Mladosti" tako i Kisielewski polazi u bučan i bogat vir djačkog života. Poljak, prikazuje nestalne djačke duše u ovo prelazno, neustavljeno doda svjetovnog nazora. Prvi čin himnus ovakovu je dekadentizmu, tome se pjesnik milo podsmijeva. Iz ovog života izaći će njegov junak Relski u pravi život — iz bezbriga u konflikte. Silna krika i vika, pustopašnost, smijeh, crna kava, ironije, protesti . . . iz čega u zadimljenoj sobi ko da prše riječi: Ibsen, Kowalewska, Maeterlink, Sebel, Nietsche, Boecklin, Strindberg, feministkinje, palladisti, osamsatni rad, barikade, mistici, redaktori i t. d. — to je taj djački život sa sjajnom i originalnom površinom bez dubljine i značenja u koji dolazi Relski, kadno je upoznao, da život treba sadržaja, baš kadno je u svoje instrukcijentice ljepušne . . . . . spoznao što može njemu biti žena. Svejedno, koja . . . kakova. Nova spoznaja naglo ga odijelila od ovog radosnog al praznog života, no ne otvara mu sretne budućnosti, jer njegova je ideja otrovana onim „svejedno, koja — kakova". — Iz ocrtanog djačkog života nije se ni mogao drukčiji čovjek iščahuriti i tako Relski stupa sa konsekvencama svog društvenog millieu-a u život karikature, Iznenada dodje k njemu nesretna Zosia, da nadje u njega skrovište od nasilne udaje za nekog starog pijanicu. Ona voli samo Relskoga, s kojim se intimno upoznala prije par godina, kad je u njenih roditelja stanovao. On ju već zaboravio, al Zosia ga pričama oživi i Relski je rado prima k sebi, jer treba života, ljubavi. Njegova ideja, jedini postulat njegova života je oživotvoren. — U slobodnoj ljubavi rodi se njihovo dijete, a Relski je prisiljen, da primi suplentsko mjesto. Počinju skrbi i proza. Zosia je najno-

vije, najljepše i najbolje čedo, što sam ga na daskama vidio, al ona ga baš tom beskrajnom dobrotom i ljubavi ubija, jer lomi krila njegovome poletu svojom neobrazovanošću (Zosia je izučena švalja), a u tom teškom životu Relski ne može da misli i radi, te propada na profesorskome ispitu. On bi je ostavio, bio bi sretan i oslobodjen, ali ona ga tako silno ljudi, pa ne može surovošću tako plemenito biće sasvim uništiti. Dolazi nova spoznaja, nije „svejedno, koja . . . kakova . . ." Pogreška bijaše počinjena u času obmame, nepromišljeno, jer on voli svojoj učenici, lijepo obrazovanoj plavoj maturandici Štefaniji i ona je odavna oduševljena za nj, ona ga shvaća i nosi u grudima knjižicu njegovih pjesama, a roditelji njeni neprestano snuju o njihovoj sreći, te im ne smeta što on dolazi na atove nepočešljan, neuredjen, sa perjem u vlasima. Oni su bogati — sve će ispraviti. Ovaj tragički konflikat od dvije ljubavi nosi Relski sâm u svojoj duši, niko za nj ne zna. Ni Zosiji ni Štefaniji ne može da bude iskren, a tom svojom neodredjenošću i klimavošću navlači na sebe užasnu sumnju jedne i druge. Odlučio se je: iscjelivao je posljednji put Štefaniju i naglo pobjegao, da se nigda više ne vrati, pa da se posvema pokori dužnosti, al mlada emancipantka prisili starog oca, da podje u njegov stan i da ga umoli da dodje još isti dan na večeru, inače se grozi, da će sama k njemu i u njega svu noć ostati... Stari Borkowski raspleo je ko deus ex machina mrežu, koja je splela toliko ljudskih udesa: vidio je pri tom posjetu neslućenu, nevjerojatnu golu istinu svoga zeta in spe, a uboga Zosia sad više ne sumnja, jer vidi, da ju je varao, da je ljubio drugu, u drhtanju, jecanju i prigušivanju uhvati bijesna ko tigrica svoje dijete i ode, rekavši slomljenom Relskome: „e da Vam to nigda Bog ne oprosti!" I Borkowski pljuje na nj, nazivlje ga podlim i odlazi, a on ostaje sam u noći, u turobnoj, nijemoj, namrštenoj noći, pada grčevito na stolicu i još istisne iz grla: „Reko mi je... podli... a — ja mu ne priljepih ni zaušnice!" Tim svršava drama.

U borbi heroička rezignacija, a na koncu borbe potpuna neodlučnost i slaboća glavnog junaka, to je najizrazitija crta najveće česti savremenih poljskih drama. Ne može se reći, da ta crta nije obična i u dramama drugih evropskih naroda — ta to je oznaka vremena u ovom kržljavom i polaganom klimaksu našeg duševnog metamorfoziranja. Fa stovskih junaka nema, a pokušaji (Hauptmanovo „Utonulo Zvono," Rydlovo: „Zaczarowane koto" itd.) veoma su slabašni. U Poljaka ne nose tu crtu razni Relski, već ona izravno izlazi iz cjelokupne atmosfere njihova života, ta je crta u njih upravo narodna. Poljaci nijesu samo izgubili svoju slobodu, već se danas moraju pomalo odricati i svih onih ideja, koje su zahvatile sve slojeve naroda, i donosile bar utjehu neke apokaliptičke mesijanske slobode, jer ove ideje su u današnje trijezno tvorničarsko doba upravo nemoguće. Ta slabost junaka nije dobra strana za uspjeh drame, al Kisielewski tu slabost prikriva lijepim pri-

zorima ugodnog djačkog života, obilatom radnjom i punim humorom i sarkazmom, što ga dijeli od Przybijszevskoga, a čini ga sličnim Wyspianjskomu. Njegov svaki čin je jedna drama. Prvi je čin najljepši portrait života, što ga ispunja buka debela uz crnu kavu; drugi je čin nesreća u svezi dviju nesrodnih, nejednakih bića, tragedija sa nesuglasica želja tijela i duše, u koju unose vesele djačke lakrdije još veći nesporazumak i tugu. Treći čin prikazuje bogati i raskošni domaći život u kući konzervativca Borkovskog, koji ipak daje svojoj djeci, mladoj emancipantki Štefaniji, i silom „modernomu" sinu gimnazijalcu, da se slobodno razvijaju u novom duhu. Ova sreća je opet zadimljena prisutnošću jadnog dekadente Relskoga, o kome misle, da posjećuje noću groblja, i da ima pod jastukom mrtvačku glavu. Pošljednji je čin katastrofa, konac takovog karikovanog „idiotički matematičkog" života, bez nade u budućnost. Šta je Relski poslije ovih dogadjaja? Ništa. Ne znaš, je li to bila kupaonica, iz koje je izašao osvježen, iskušan, il to bila borba, koja ga je sasvim satrla, il ni jedno ni drugo. Rolski je slab, on ne bi mogao ni poslije rastanka sa Štefanijom, da nešto odlučna za život učini, bi se jamačno opet k njoj vratio i nastavio lagani proces trovanja sebe i drugih, pa zato mora da dodje stari Borkovski u njegov stan, da otkrije njegovu podlost, koju Relski ipak ne vidi, jer se ne osjeća krivcem.

Drama je gradjena u koncepciji drama pariškog „slobodnog kazališta," puna je afekata i života, tehnika preizvrsna, a uspjeh svagdje sjeguran.

Branko Drechsler.

Francuska

Važnije pojave na književnom obzorju.

Paul Meurice: „Derniére Gerbe."

U svojoj vrlo lijepoj studiji o Viktoru Hugou, objelodanjenoj u pariškoj smotri „Revue de Paris" *Gregh* veli da sve što je bilo štampano od Viktora Hugo-a, nakon smrti velikoga pjesnika, izgledalo je kao da je to dar što nam ga šalje pjesnik živ, ali koji boravi, negdje daleko, vrlo daleko.

S izdanjem Paul *Meurice ove* „Derniére gerbe" svršila je eto posmrčad Viktora Hugo-a; ali je za to pjesnikova slava besmrtna; on sveudilj živi u oceanu ostavljenih stihova, tako da nam ne treba onoga nešto umjetnoga sredstva, o komu Gregh govori, pak da podržavamo iluziju, da je Viktor Hugo još uvijek medju živućima. Paul Meurice, koji zaista nekim ganutljivim pijetetom njeguje kult Hugove poezije, sabrao je u „Derniére Gerbe" sve neobijelodanjene stihove što nam ih je „Maitre" ostavio nakom svoje smrti.

Vrsnoća sabranih pjesama doduše je nešto raznolika, kao što se to obično dogadja kod ovakvih zbirka. Ima u njima srednjega, dobra, nepotpuna,

ali ima i izvrsna. Citirati ćemo samu jednu kiticu, jerbo sadržava jednu vrlo liepu i duboku refleksiju, te dokazuje da Hugova filozofija baš i nije tako općenita i ne-originalna, kao što se to mnogokrat i često s nepritajanom zlobom znalo reći. (Lonis *Veuillot* je govorio za pjesnika, da je „mlin s praznim frazama.“):

„Dien, qui créa la nuit, ne peut punir l' erreur.
„Toi, qui t'es seulement trompé sois sans terreur,
„L' homme un jour contre lui, dans ces ombres si hautes
„N' aura pas ses erreurs, mais il aura ses fautes.

Savršenstvo forme ne zaostaje u ovim stihovima za dubinom misli.

U krasnoj pjesmi „Terre de l' eau“ on je znao u malo stihova zbiti svu povjest holandeškoga naroda počamši od ratova za oslobodjenje do danas.

Paul Adam: „Enfant d' Austerlitz.“

Ovaj historički roman nije sastavljen po običnomu kalupu historičkih romana. Ako se pomisli, koliko su historički romani Aleksandra Dumasa diskreditirali ovaj literarni genre vrijedno bi se bilo upitati, hoće li ga Adam, koji svojom plodovitošću malo ustupa piscu „Reine Margot“ ili „Trois mousquetaires,“ rehabilitirati. U Paul Adama ima mnogo svojstava, koja odlikuju vrsnoga pisca; ali ima i mnogo mana. Najveća je njegova mana onaj teški i često vrlo zamršeni stil, koji čini da je lektira njegovih romana vrlo naporna i samim čitateljima, kojima dobra volja ne fali. Paul Adam filozofira *a tout propos* i često vrlo *mal á propos*. Ne mislimo dakako reći, da nije zanimljiv čitati knjigu protkanu zgodnim filozofskim refleksijama, koje su dobro asimilirana erudicija i direktno opažanje socijalnih pojava piscu inspirirali, ali i u ovomu se treba držati nekoga mjerila, te ne dozvoliti da pretjerano filozofiranje postane nesnosno i da posvjedoči o pretencijoznosti samoga pisca.

Nema sumnje, da mi danas i od romana tražimo nešto više od zabave, da tražimo intelektualni užitak, ali ne smije se zaboraviti, da je romanu ipak glavna svrha zabavljati. On ne smije naime da se pretvori u neki filozofski ili pedagoški traktat. Ako je do toga, to ćemo pretpostaviti i najboljemu romanu s čisto didaktičnom tendencijom stručno djelo osrednje ruke. Nagnuće filozofiranju čini, da se neki pisci dadu toliko zanijeti, da i najobičnije stvari pobudjuju kod njih najsmionije refleksije i najčudnovatije teorije. Tako se je n. pr. dogodilo Bourget-u u njegovomu „Disciple.“

Najbolje svojstvo Paul Adama kao pisca historičkih romana jest, da on umije velikom snagom, da restituira jednu prošlu epohu sa svim njezinim detaljima. On primijenjuje u historičkom romanu metodu i proceduru pisaca psihološke i naturalističke škole. Razlika je ipak u tomu, što on ne može poput ovih potonjih ispitati živuća lica, kao što su, niti kako treba, dokumentirati na licu mjesta, pošto se vremenom mnogo toga promijenjuje. Adam osjeća tu inferiornost i da joj doskoči, on se služi sredstvima intuicije i divinacije. Ne smije se naime zaboraviti, da je Paul Adam neka vrst maga u

savremenoj francuskoj literaturi, koji se utječe okultizmu gdje god mu eksperimentacija nedostaje. Za to i opažamo u njegovim romanima neku mješavinu realnoga sa fantastičnim. (Aplikacija psihološke metode u historičkomu romanu može, da dade vrlo dobrih rezultata, ali kako je vidjeti iz samih savremenih psiholoških romana, psiholog motri na vanjske pojave kroz vrlo povećavajuću leću). Paul Adam nam prikazuje u „Enfant d'Austerlitz" jednu epohu i jedno društvo. On nam iznosi sliku Francuske za Restauracije, koja je došla nakon velike krize, kroz koju je francuski narod prošao za prvoga carstva. Ljudi nam iz vremena Restauracije izgledaju sitni, pravi pigmejci; to jest kad ih se prispodobi s ljudima iz prediduće herojske epohe. Kao što i u atmosferi ostaje nakon velikih oluja nešto elektriciteta, tako i u društvu nakon velikih moralnih i socijalnih kriza ostaje neko čudno uzbudjenje i trzavica. Ljudi Restauracije su pod dojmom velikih dogodjaja, koji su još vrlo svježi u uspomeni savremenika. Generacija, koja se je rodila za Napoleona, tako reknući na bojnomu polju, uz „bivouac-e" medju dva okršaja, nosi na sebi pečat nečega improviziranoga, nervoznoga, gotovo bismo rekli morboznoga. To je vrijeme romanticizma, čežnje za nečim nejasnim i prošlim, prezira prama kukavnoj realnosti. Taj je prezir to jači, to markantniji, što ljudi osjećaju kako su slabi i kako im faktične sile ne dozvoljavaju, da ostvare njihov ideal.

Kult nadčovjeka žive medju njima. Pred očima sviju lebdi slika samotnoga obitavaoca ostrva sv. Helene, koji predstavlja silu, energiju. Mi smo čitali negdje drugdje opis te epohe i taj je opis ostavio u nama dublji dojam nego li je onaj, sto ga ostavlja roman Paul Adama. Valjda za to što se je Stendhal pokazao boljim psihologom, valjda za to što je kao savremenik bolje proniknuo duh epohe, u kojoj je živio, njegov je „Rouge et Noir" ljepše djelo od „Enfant d'Austerlitz." Medju oba romana ima dakako znatnih srodnosti, koje mi prostor ne dozvoljava da detaljno iznosim.

Camille Pert: „Nos amours et nos vices."

Ja bih volio „nos vices et nos amours" jer porok zauzimlje prvo mjesto u romanu Gospodje Pert, dočim ljubav ili bolje neka vrst flirta pomješana s iskrenom čuvstvenošću igra tu dosta sporednu ulogu. U ovoj knjizi nalazimo nešto slična, što smo gledali u najnovijem komadu od H. Lavedana i to u „Marquis de Priola." U potonjemu markiz Priola; ostarjeli don Juan pun odvratnoga cinizma, nastoji da prikalemi na svoga nezakonitoga sina sve svoje niske i odurne nazore o svijetu, o ljudima i poglavito o ženama, koje stari don Juan to više prezire što se je mogao sam često uvjeriti o njihovoj slabosti. Markiz Priola ima demonski, mefistofelski nagon da hoće da perpetuira svoju poročnu individualnost i svoje ideje, koje on u prekomjernoj taštini tako visoko cijeni, da smatra potrebnim, da ih, prenašanjem na drugoga, obesmrti. Isto tako u romanu „Nos amours, nos vices," stara Koketa koja osjeća da 45 godina ipak mogu da potkopaju i najveću fizičku ljepotu, uzimlje

mladu, čistu i nevinu djevojku iz Tongéres, maloga bretonjskoga mjesta (izbor bretonjskoga mjesta možda je hotimičan pošto je Bretonja poznata kao zemlja gdje vjera ima golemi utjecaj), te ju na svoj način uči: „U svijetu je sve taština. Laž je obaveza, gotovo akt poštovanja prama drugima.“ Dakako duša mlade djevojke, bogobojne i zadojene u krilu svoje obitelji boljim osjećajima, otimlje se ubitačnomu utjecaju, ali živući neprestano u ovoj kužnoj atmosferi, u njezinu dušu prodiru malo po malo otrovni miazmi, koji djeluju na njezin moralni organizam. Duša se mlade djevojke transformira u pravcu poroka. Spisateljica je znala vrlo vješto opisati ovu polaganu transformaciju, jasno bilježeći njezine etape i ona je pri tomu pokazala, kako je kod nje dar intuicije i observacije silno razvijen. Djevojka dolazi do ruba propasti, od koje će je Pert ipak spasiti. Borba medju njezinom krepkom i zdravom prirodom, medju baštinjenim svojstvima i onima. što su plod umjetnoga odgoja svršava se u istinu triumfom prvih nad potonjima. Ovo je od lijepoga efekta. Ali spisateljica kao da se time ne zadovoljava; ona hoće, da moralni efekat njezine fabule bude i ljepši i jači. Ne samo, da je djevojka sama spašena, već ona jošte djeluje i na svoga vjerenika Armanda, tako da od ovoga skeptičnoga i nešto blaziranoga mladića, postaje plemenit i energičan čovjek, koji je gotov na sva velikodušna pregnuća. Ima dakako u svemu tomu nešto Feuillet-ovskoga konvencionalizma, koji se ne može osuditi, ali koji nam se ipak čini suvišnim u ovako reskim študijama modernoga društvenoga života kako ih piše gdja Pert.

* * *

Frédéric Masson: „Mémoires du comte de Moriolles.“

Ja neznam, o komu bi radije govorio, o djelu ili o samomu piscu. Da govorim o jednom i o drugom, bojim se da ne odem predaleko. Ali uza sve to ne mogu na ino, a da ne prikažem pisca, pa makar o djelu bio i kraći.

Masson je od onih strpljivih i vrlo darovitih historičara, koji su se posvetili gotovo isključivo proučavanju Napoleonove epohe. Samo je on više privatni, intimni historičar te epohe, nego li vojnički ili politički. On brižno istražuje sve što se odnosi na tu epohu, a što još nije ugledalo svjetla. Obiteljski arhivi, sadržavajući kolekciju pisama. uspomena itd. privlače poglavito njegovu pažnju. Sve su njegove monografije rezultat toga savjesnoga ispitivanja privatnih arhiva. Te su monografije dakako historija, ali imaju ipak *cachet* romana; one su pune interesa, života, ako ćete i intriga, te im ne fali poglavito čitateljica. A napokon i čitatelji — ozbiljni i mudri, — pristupiti će k njima doduše u početku s nekim nepouzdanjem, ali njihov će interes postepeno rasti, da se pretvori pri koncu u pravi zanos. Ne govorim o stilu, o koloritu — sve je to savršeno kod Massona, — već o samoj važnosti štiva. Doduše važno, vrlo je važno znati plan bitke kod Austerlitza, ili sve etape pregovaranja u Leobenu i u Campoformio; ali nije li zar isto tako važno poznavati i privatni život velikoga Korzikanca, koji je u svojoj osobnosti

zaista kondensirao najveći kvantitet energije svoje epohe? Masson nam ga prikazuje u negligè-u, u intimnosti svagdanjega života, ali nam on ipak ne izlazi za to manji. Napoleon koncentrira oko sebe čitavo jedno društvo; on baca poput sunca svoje zrake na sve okolne predmete, tako da se u privatnoj njegovoj historiji ogleda historija čitavoga tadanjega društva.

Metoda Masson-ova je kritička i to u najvećoj mjeri, a kriticizam je zaista vrlo potreban u njegovu žanru. Znati se služiti memoarima, upoznati čitatelje sa svim pikantnim historijama i anekdotama, nije baš tako težak posao. Teško je naprotiv, vrlo teško, stvoriti od svega toga pomičnoga materijala historičko djelo istinito *á toute épreuve*, uspostaviti ispravnost svih tih historija i anekdota, znati razlikovati apokrif, ono što je bilo napisano *post festum* i tako reknući s namjerom mistificiranja, od onoga što je autentično i što potječe iz epohe, koju pisac obradjuje. Posao to teži, što je samoljublje auktora stavljeno na kušnju. Koliko truda i napora da dodje do kojega interesantnoga dokumenta, pak da taj isti dokumenat mora zanijekati, žrtvovati jer je sporedjenjem drugih dokumenata došao do spoznaje da je apokrifan! Treba za to velikoga samoprijegora, moralne snage i svijesti poštenja razvijene u jakoj mjeri. A koliko li pak treba kriticizma jednomu, piscu, kad mu zapanu u ruke uspomene ili memoari glasovitih ljudi. Ti su memoari napisani nakon dogodjaja, a tendencija im je gotovo uvijek autoapologetska. Pisci su memoara često puta tako malo skrupolozni, da se ne žacaju niti najkrupnije laži, da obmane svoju čitalačku publiku i da pribave sebi u dogodjajima, što ih pripovjedaju, lijepu ulogu. (Čitanje memoara Talleyrand-a, Beusta, Metternicha itd. ostavilo je u meni skora vazda taj dojam).

Masson je u ovoj restituciji istine pravi majstor, a to poglavito za to što posjeduje veliku spremu i historičku erudikciju, te poznaje epohu, kojom se bavi, do u njezine najmanje tančine.

Memoari grofa Mariolles, koje je eto upravo izdao, svjedok su njegove vještine u izboru materijala i njegova kapaciteta kao historičara. Oni obuhvaćaju vrlo zanimljivu i potresnu epohu izmedju 1789 i 1833. Grof Mariolles bio je emigrant te je kao takav živio sa drugim francuskim iseljenicima u tudjini. U njegovim memoarima upoznavamo život emigranata, a pošto su oni živili po raznim evropskim dvorovima, to upoznavamo istodobno i život na tim dvorovima. Junak memoara, koji je bio g. 1792 u Condé-ovoj vojsci, živio je dugo vremena u Pruskoj. Iz njegova pripovjedanja imamo prilike, da naučimo štošta iz života pruskoga društva i poglavito pruskoga kralja. Zatim je otišao u Poljsku i Rusiju. On nam priča potanko sve što je tamo doživio, a to je pričanje bogata riznica zanimljivih i do sada nepoznatih historičkih detalja.

* * *

Želio bih progovoriti koju i o dva pozorišna komada, koja su bila noviteti u ovogodišnjoj kazalištnoj, sezoni.

Prvi je *„Marquis de Priola,“* o komu smo malo gore rekli par riječi. Komad je od H. *Lavedana* člana pariške akademije. I ovaj komad (davao se je u „Comédie francaise“) pripada poput predjašnih komada istoga pisca („Nouveau Jeu,“ „Vieux marcheur“ itd.) čisto pariškomu žanru, to jest študijama pariških društvenih običaja, s kojih je Lavedan toliko na glasu, Lavedan je zaista Juvenal modernoga društva u ovoj svjetskoj Babeli, u ovomu mnogojezičnom Kozmopolisu. On ga smijehom i sarkazmom šiba do krvi. Kroz cinematograf njegovih pozorišnih komada prolaze svi tipovi pariške „hig-life“ i mora se priznati, da ih taj psiholog i verista prvoga reda ne prikazuje baš u najlaskavijemu za njih svjetlu. Nož toga analiste je vrlo oštar i on zadire duboko u socijalnu ranu. Njegov „Marquis de Priola“ razgaljuje zastor, koji pred očima neupućenih sakriva pokvarenost viših društvenih slojeva ili kako se sami njegovi članovi drzovito nazivlju „monde“ Pariza. „Marquis de Priola“ je študija i istodobno portret. Študija društvenih običaja, koja je tako rekući potrebita da protumači glavnoga junaka. Markiz Priola je uz to i portret. Portret don Juana, staroga, vazda vječnoga don Juana, ali zaodjenuta u moderno ruho. Priola je eminentno pariški don Juan, samonikla biljka pariških boulevarda. On je ocrtan vrlo jako, vrlo snažno i to je glavna vrlina novoga Lavedanova komada. Markiz Priola ima sva svojstva don Juana, kako ga je ovjekovječio Moliére: on je egoista, ciničan, bezbožan i zločest. Zavodnik je uvijek ofenzivan, te pun samouvjerenja da nema žene, pa bila odjenuta u sklop najčistije vrline, koja bi mu odoljela. Pošto je sav interes komada koncentriran u glavnomu junaku, druge su osobe nekako zanemarene a i sama je radnja prilično slaba. Ali kao portret markiz Priola je zaista pravo remek djelo.

Drugi kazalištni novitet o komu sam naumio takodjer nešto reći jest *„Les deux Ecoles“* od *Alfreda Capus-a.* Capus je postao čuven kao komediograf poglavito od lani, to jest od kako se je davala s ogromnim uspjehom njegova „Veine“ (Sreća). Naslov toga komada kao da je bio predestiniran, jer je u istinu moralno a i materijalno usrećio našega pisca.

Novi komad je pun života, pun fantazije i neprisiljenoga humora, što piscu pribavlja u velikoj mjeri simpatije njegovih zemljaka, koji, su takodjer prijatelji duhovitosti i neprisiljene šale. Figure u ovom komadu nijesu onako detaljirane kao u „Veine;“ one su prikazane u velikim potezima, te se ne odvajaju oštro od običnoga fonda, ali su za to vrlo prirodne i tačne. Radnja u komediji nije bogata, a i u situacijama se ne opaža baš ništa vanredno originalnoga, ali za to čitavi komad prožet je onim vedrim optimiznom i veseljem života, koji na nas vrlo prijatno djeluje.

* * *

Htio sam završiti ovo književno pismo, kad mi pogled pade na posljednu svesku smotre „Revue.“ Ja doduše ne običavam prikazivati smotre,

ali u ovoj, što upravo preda mnom leži na stolu ima jedna študija od *Pellissier-a* o francuskoj savremenoj književnosti, za koju bi mi žao bilo, da ju i moji čitatelji ne upoznadu.

Govoreći o karakteru sadašnje literarne epohe u Francuskoj, Pellissier veli, da je njezina najizrazitija značajka definitivno odstranjenje škola. Nikakova konvencijonalnost i nikakov umjetni pravilnik ne može više da stoji na putu originalnosti i slobodnoj manifestaciji najrazličitijih temperamenata. Pellissier govori za tim o konačnom porazu dogmatizma u kritici. Po njegovu sudu ako je taj dogmatizam triumfirao neko vrijeme nad individualizmom, to je za to što je imao vrlo odličnoga predstavnika u Brunétiére-u, koji ga je branio silnom smionošću, neosporivim auktoritetom i velikom elokvencijom. Brunetiére je pomješao znanost s umjetnošću. Pollissier veli da bi Brunetiére mogao primjenuti svoju metodu kakvom geometrijskom problemu, ali ne kad se radi o literaturi. Histori a kritike u Francuskoj reasumirala se je u borbi medju relativnim i absolutnim ili bolje ona je već dva stoljeća historija napretka što ga relativizam čini na uštrb absolutizma. Pellissier sudi, da se treba staviti na ovo stanovište kad se hoće govoriti o evoluciji literarne kritike.

Poezija se je najpotpunije, od svih književnih žanra, oslobodila okova, u koje ju bjehu sputali prestavnici dogmatizma u poetičnoj umjetnosti — Malherbe i Boileau i kojemu se niti sam Viktor Hugo, taj veliki revolucijonarac, ne mogaše potpuno oteti. Danas se stih može nazvati slobodnim, i ako on to nije posvema, pošto bi se inače mogao pretvarati u prozu. Današnji su pjesnici većinom „vers-libristes.“ Oslobodjenju metrike odgovara iščeznuće škola u poeziji. U čitavoj prvoj polovici 19 stoljeća gospodovali su u francuskoj poeziji romantičari. Nakon njih dolazi naturalizam, koji zastupa u pjesništvu parnasijska škola. Parnasijci su nastojali da zabilježe što tačnije sve osjećaje duše kao i pojave vanjskoga svijeta. Proti njihovoj analitičkoj metodi reagira simbolizam. Za simboliste se poezija sastoji u nekoj vrsti sugestije, u kojoj mjesto slika pjesnik se služi zvukovima. Simboliste su svi današnji pjesnici koji vojuju protiv parnasijskoga mehanizma, ali sami nemaju nikakvih zajedničkih načela koja bi ih spajala. (Oni su šta više medju sobom često i neprijatelji). Njihov zadatak bio je ne da stvore novu školu, već naprotiv da oproste današnju poeziju od spona parnasijske. Simboliste, su u ostalom svršili svoj posao.

Promotri li se evolucija dramatske umjetnosti opaža se ista tendencija, da se pozorište oslobodi silništva škole ili sustava. To se isto dade reći o romanu. Naturalistička i psihološka škola bile su jednako ekskluzivističke. Kod prvih sve se je podredjivalo proučavanju fiziološkoga čovjeka, onoga, što čovjek ima zajedničkoga sa životinjom (bête humaine), kod drugih se je sve svadjal ona duševnost pojedinca. Danas roman, po Pellissieru, ne treba

da slijedi ni jedan ni drugi pravac: njegova je svrha, da prikaže život ljudski i to u svoj njegovoj cjelini.

Pellissier veli, da se dvadeseto stoljeće otvara za književnike u vrlo povoljnim prilikama, pošto je zemljište očišćeno od svih škola i metoda. On vjeruje, da će novi-pisci osvježiti literaturu, jer od postojećih i najvećih ne nada se, da će dati više što bolje od onoga što su već dali. Roman, teatar i poezija u Francuskoj prolaze periodu čekanja. Svako se pita: što će nam dati novi naraštaj? Nema mogućnosti, da ćemo doživiti postanak koje nove škole. Jedna se škola stvara protiv druge. Svrha i raison d'être škole jest borba proti drugoj. Pošto danas nema nikakve škole, ili bolje pošto su se postojeće škole već iscrpile u borbi, to nema izgleda da se sada pojavi nova škola. Nova će nam dakle generacija, po mnenju Pellissiera, donijeti literaturu oslobodjenu od svake formule. Svaki će pisac imati vlastito. posebno shvaćanje umjetnosti, koja će se prilagodjivati njegovu temperamentu, njegovu načinu promatranja i njegovoj mašti. Dodu:e će vazda biti moralnih intelektualnih „familija.“ Medju njima će biti srodnosti u prikazivanju života i njegovih pojava, ali nijedan pisac od sele neće htjeti, da mu jedna stanovita formula podjarmi čitavo djelo. Sve su škole do sada okrnjivale istinu. Pellissier očekuje od novoga naraštaja da dade *potpunu* istinu.

U Parizu 10 aprila 1902.

Vjekoslav Jelavić.

Njemačka

(Važnija izdanja).

Malo koja književnost producira toliko romana kao njemačka ali opet i malo koja dava toliko loših i voduih romana kao njemačka. Produkcija će biti popriječno od hiljadu romana na godinu, od te silne produkcije najviše da bude 6% dobra štiva, sva druga masa od 94% jedva da je i spomena vrijedna. Ozbiljniji njemački kritičari pitaju zašto i za koga se tiskaju te knjige? Tko ih čita? pitaju se oni, koga mogu da interesiraju? A ipak se prodavaju i čitaju se premda većim dijelom nemaju ništa umjetničkoga ni znanstvena, ništa originalna ni interesantna, a da se i ne govori o siromaštvu ideja i sižea. Teško je s toga iz cijele te mase papira naći nešto što vrijedi i što zaslužuje, da predje granice Njemačkog naroda, nećemo li uvijek ostati kod poznatih imena Omptede, Rossegera, Viebiga, Reutera i još kojega. Ja ću pokušati da spomenem ono, što mi se pričinilo da može koristiti, interesirati pa i zabavljati i druge smrtnike a ne samo njemačke dame, kad se voze u željeznici ili „Kelnerice“ i kuharice njemačke, kad se odmaraju od truda i zabave.

Jedna od najboljih ovogodišnjih stečevina njemačkog romana je *„Der Weg Thomas Truck“* („Život Tome Trucka“) od *Felixa Hollaendera*. Rekoh jedna od najboljih s toga, što taj roman ima jako malo njemačkoga duha, dočim je tako jak njegov sjeverni, ruski i skandinavski dah. Upliv velikih sjevernih pisaca izbija iz svake stranice te knjige, bilo u stilu, bilo u akciji. To i čini taj roman zanimivim i važnim. Svi nazori ljudskog duha, svi proizvodi ljudskog mišljenja, kojim se bavio čovjek kroz devetnaesti vijek; sve struje književnosti i umjetnosti zadnjih decenija, sve nam se to niza pred očima u ovom romanu.

„Thomas Truck“ riše život moderna čovjeka, od mladih dana do muževnosti. Evolucija je to jedne duše. koja iz okova obiteljskog i društvenog robstva, prodre u prostrano polje slobode; iz svijeta tudjih upliva i nazora dodje do vlastite jake individualnosti. Neću crtati cijeli Truckov život, njegove patnje iz djetinstva i mladosti, spomenuću ono što je najinteresantnije u toj knjizi, njegov boravak u Berlinu naime. Tu je on zapao u neko društvo „Noćnog svjetla“, gdje se upoznao sa najpogibeljnijim i najoriginalnijim, ali u isto vrijeme uvjerenim i jakim individuima. Tu počima on tek poznavati ljude i duh vremena, društvo i njegove nepravde. I postaje apoštol nove dobe i spasa. Zanesen Nietzscheovim i Tolstojevim idejam, socialističkim i anarhističnim teorijam postane propagator i agitator borbe proti društvenim uredbam. Naravna stvar da je cijela njegova akcija tek posljedica tudjih ideja i nazora. Tek kašnje, kad uvidja da njegova misija nikomu ne koristi, da nemože spasiti ljudstvo, a njega malo pomalo duševno i moralno ubija, hoće da dodje do vlastite individualnosti. Počima proučavati, misliti i suditi vlastitom glavom i dolazi do zaključka, da čovjek bez iskrenog vjerskog uvjerenja nemože imati ni mira ni zadovoljstva.

Najveća piščeva vrlina su njegovi uspjeli karakteri, pomoću kojih uspije da nam dade vjernu sliku naše dobe. Njegovi su ljudi djeca našeg vremena, svi imaju vlastitu individualnost, svi su živi, vjerni, tipični dapače. „Thomas Truck“ je djelo tendence i kao takovo je ono i uspjelo.

Ljubimac njemačke — osobito austrijske — publike *Petar Rosegger* opet se je pojavio sa zbirkom novih pripovjedaka. Sa *„Sonnenschein“* („Sunčana svjetlost“) potvrdjuje se stara tvrdnja, da je Rosegger dobar pučki pisac ali slab umjetnik. On žrtvuje obično estetičnu stranu svojih djela moralnoj, radi česa su mu veoma često karakteri i kompozicije loše. Nema kod njega ni velikih ideja ni problema, al on zna tu veliku manu pokriti krasnim stranicam opisa naravnih ljepota i prostih seoskih duša. I tako je kod njega sve prosto, sve veselo ili tužno, kako to zahtjeva predmet ili dispozicija. Ozbiljan nezna biti, pun je šale i „vitza“, al onog zdravog i pravog humora rijetko je kod njega naći, kad hoće silom da do njega dodje postaje nenaravnim. Njegova jakost sastoji u obilnom brbljanju, umije da vam govori na

dugo i široko o najneznatnijim stvarima i dogodjajima i radi toga je on simpatičan onoj njemačkoj publici, koja umije da ga shvati, jer onaj koji nepoznava taj njegov svijet neće nikad shvatiti odakle tolika Roseggerova slava.

Mi smo dosad poznavali gospodjicu *M. C. delle Grazie*, jednu od najsimpatičnijih njemačkih spisateljica, kao dobru retorkinju, koja je znala svoje uzvišene i velike ideje zaodjenuti krasnim riječima i jakim stilom. Prije malo vremena je ona izdala *„Die Liebe“* („Ljubav“) novu zbirku pripovijesti, iz kojih proizlazi da je ona i izvrsna psihološkinja. Nije to jedna od onih mnogobrojnih knjiga, koja nam govori o običnom ljubakanju ili o divljim nezasitnim strastima. Ljubav je tih žena jaka i trajna ljubav, koja kad jednom usplamti, gori svom snagom, katkada radi okolnosti i sudbine zatinja, al ugasne tek u grobu. U ovim pripovijestim istraživa ona ženska duša u najtamnijim njenim skrovištima, ispituje najslabije njene drhtaje, najrazličitija njena čustva, prama tomu su i raznolične „ljubavi“ ove knjige. Počima sa *„Prvom ljubavi“*, u kojoj pripovjeda o idealnoj ljubavi mlade trinaestgodišnje djevojke, koja ne traži u ljubavi sexualnih strasti već zadovoljstva i — blaženstva — a svršava sa *„Majkom“*, sa najjačom, najtrajnijom ljubavi.

Žene ove knjige su velike i jake duše, koje može tek ljubav svladati. Nekoje se poslije poraza opet pridignu, druge postanu žrtvom. Već po tendenciji, takva knjiga mora biti skroz realistična, mora pokazati sav trulež društvenog života. Delle Grazie umije da nam to tako vješto predoči i prikaže isključujući sve ono što je odvratno i gnjusno. Ljubi život i hoće da ga liječi, al ne kao sociolog, već kao pjesnik.

Rudolf Herzog je bez dvojbe jedan od najvećih talenata mlade, ili bolje moderne njemačke književnosti. Bez ikakvih subjektivnih tendenca, bez kompromisa, pravila i šablone ikakve škole stupa on slobodan vlastitim putem. Njegov zadnji roman *„Graf von Gleichen“* pokazuje da je on samostalna umjetnička osobnost. Herzog obično uzima jedan dio običnog života, da ga skroz epično ocrta, time dobivaju njegova lica svoju potpunu cjelinu, milieu svoj karakter. U ovom je romanu htio iznijeti berlinsko aristokratsko i umjetničko društvo, a to kao da mu je do savršenstva uspjelo. „Graf von Gleichen“ je ujedno psihološki roman i kulturna studija, u kojem nam pokazuje nekoliko jakih individua, koji se dižu iznad mračnog i dekadentskog drustva. Alfred Douglas — Graf von Gleichen — ima nešto Rousseauskoga, koje se poslije pretvara u „Übermenscha“, ipak Alfred nije produkt Nietzscheanskih teorija, on je čovjek akcije i realiziranja svojih idea i nauma. On ljubi lijepu židovku Ottiliju, o toj ljubavi radi taj roman, kako on ne priznava nikakvih zakona društvenih, po gotovo ih ne priznava u ljubavi i tu dolazi u konflikt sa društvom. — Pojedine, pjesnički obradjene, scene, prikazivanje puno života i istine, jaki stil, savršeno crtanje karaktera dižu ovo djelo nad drugim sličnim njemačkim romanima i prave od njega umjetničko djelo.

Spomenuću *Gerharda Duckama Knooka* kao dobrog modernog romanopisca. Njegovi se romani bave osobito patološkim ljudima, a njegova bolesna psychologia stoji često pod uplivom Dostojewskoga. Obradjuje obično spolni problem, kojim se bavi i ovaj zadnji njegov roman *„Das Element“*, u kojem crta tragiku jednog mladog žića. Uspjele su mu osobito one stranice, koje se bave karakterizacijom prostih radnika i buržoaza.

Njemačko je kazalište ove godine dosad iznijelo jako malo uspjelih i „umjetničkih“ stvari, naravno je da se i tu mnogo stvara, prikazuje i tiska, al djela, koja bi imala i za nas neku vrijednost ima jako malo. Ovaj put ću se baviti samo sa dramama dvaju pisaca, koji stoje izmedju prvih u njemačkoj književnosti.

Osobiti je interes pobudila drama bečkog pisca *Artura Schnitzlera „Lebendige Stunden“ (Živući satovi“).* I ovdje je Schnitzler, kao u svim svojim dramama, htio obraditi jednu ideju, riješiti jedan problem. Za njega je sve drugo tek sporedna stvar. „Lebendige Stunden“ su četiri jednočina (einaktera), koja po svojoj temeljnoj ideji sačinjavaju jednu cjelinu, premda svaki stoji po sebi, izgleda dakle kao mala tetralogija. Htio nam je pokazati dva različita nazora o životu, razliku naime izmedju običnog realnog života i života umjetnika. Za njega u realnom životu imaju vrijednosti samo oni časovi u kojim uživamo, oni uopće u kojim živimo pravim životom, bio taj užitak fizični ili intelektualni; u artističnom životu čovjek živi samo onda, kada kao umjetnik stvara svoja djela. To bi bili ti „živi satovi“. Nećemo se upuštati u opravdanost i istinitost njegove theze, rećićemo samo da pjesnik voli ovaj zadnji život, a to vidimo iz obradbe dvaju tipa čovjeka, koji u pojedinom komadu zastupaju te nazore. Odmah u prvom dijelu stupa pisac pred nama sa svojim themom, dočim ga u dalujim dijelovima svoje drame obradjuje, razvija, i dokumentira. U prvom dijelu stoje zastupnici tih dvaju nazora jedan prama drugomu. Jedan je star i prosti čovjek, drugi je mlad i umjetnik. Starac je za cijeli svoj život iskreno i vruće ljubio umjetnikovu majku, dočim se njezino neprestano bolovanje i njezine patnje tako dojmile sina, da je on izgubio svaku stvarajuću moć. Majka je to shvatila i da spasi sina počinja samoubojstvo, o čemu sin i ne sumnja. Prije smrti je ona javila svoj naum starom prijatelju, zaklinjući ga da to nikad ne otkrije sinu. Starac, koji je njezinom smrću sve izgubio, nemože da se ne osveti sinu, koji je po njegovom nazoru majčin krvnik, i otkrije mu tajnu. Ovaj ostaje satrven, al onda se osnaži, shvati majčinu žrtvu, počima raditi i u radu mu se vraća malo pomalo umjetničko stvaranje. Tu je jasno već što želi Schnitzler, starica je bila i tako bolno stvorenje, trpila je bez da ikomu koristi a uništavala sina, ona se žrtvuje i ubija se i dočim starac — prijatelj svršava ovim činom da živi, sin njezin počima tek živjeti.

Drugi dio drame *„Žena sa bodežem“* je najuspjeliji i najinteresantniji

već po tome, što je tu Schnitzler udario putem, koji je u drami jako slabo prokrčen. Da riješi svoju thezu prihvatio je tu drugi problem, problem okultne znanosti. Teorija je to o seljenju duše, po kojoj opstoji osoba, koje poslije mnogo godina ili još bolje stoljeća opet dodju na svijet, i imaju istu sudbinu kao predjašne osobe. Tako zvani problem paralelne sudbine. Leonhard i Paula ugledaju u nekoj galeriji slika, sliku pod naslovom „žena sa bodežem“. Paula opazi odmah silnu sličnost izmedju sebe i te žene, kao u snu pak vidi jednakost osoba i sudbine. Uspavana u toj viziji ona gleda i traži i dolazi do slijedeće drame, koja je utisnula onaj bodež u ruci naslikane žene. *Donna Paola* je imala muža, kojemu je umjetnost bila sve, život dapače sredstvo za umjetnost i ona, *Paula*, ima takvog muža. Donna Paola, poslije nekoliko vremena braka, usplamti divljom ljubavlju za lijepim mladićem *Lionardom*, isto kao i ona za prijateljem *Leonhardom*. Dovle je obim Paulam sudbina jednaka, Paula naime je tek do te etape svog života došla. Nastavak i svršetak sudbine Donne Paole, ono što ona tek vizionarno preleti, za nju je budućnost. Lionardina i Paolina ljubav je svršila tako, da je Lionardo sve njenom mužu otkrio, a donna Paola u času ludila i straha probola Lionardu srce, te da je na koncu Remigio — Paolin muž — nadahnut tim prizorom stvorio svoje remek — djelo. Naravna stvar da se sad već znade kakva će biti sudbina Paule i Leonharda. Ovo malo redaka moglo je tek iz daleka i u najširim potezima skicirati situaciju i naum pjesnikov, ipak se vidi i ovdje veoma dobro kako on riješava svoj problem.

Trećem je dijelu naslov „*Zadnje Maske*“ četvrtom „*Književnost*“.

Schnitzler — taj najveći predstavnik Jungwienera — je u prvom redu liričar, u tomu leži sva snaga njegovog djelovanja, odatle njegova moć osjećanja i čustvovanja. Osobitost je te mlade bečke literature, što kod svih njenih privrženika jako ozvanja ženska nota. Schnitzler je učinio od žene apoštolicu, koja u ljudskom životu ima veliku misiju, da dade naime čovjeku snage za čustvovanje za život. — U svojim djelima ne mari puno za dogodjaje i pojave realnog života; stil mu je krepak i kratak; karakteristika lica mu je vjerna i savršena, premda katkad voli da ju samo skicira („žena sa bodežem“); maistor je u crtanju milieua („Liebelei)“. —

* Hermann Sudermann iznaša u svojoj novoj drami „*Es lebe das Leben*“. („Neka živi život“) svoj omiljeli stari thema o konfliktu izmedju pojedinca i društvenih zahtjeva. I kao uvijek, tako i u „Es lebe das Leben“ zagovara on prava pojedinca: ta tko ne poznaje Magdu! Ovi njegovi junaci, ili bolje junakinje, hoće da prekinu svaki odnošaj sa društvenim zakonima, oni misle, uvjereni su dapače da uvijek rade dobro i pravo, „jer, (veli Beata svome mužu u „Es lebe das Leben“) je li to grijeh? Ja ga tu ne nazrijevam, ja sam učinila najbolje, ono naime što sam uzmogla po mojoj naravi učiniti. Ja nijesam htjela, nijesam dozvolila da me vaši zakoni unište. To je bilo pravo

*

mog samovoljnog djelovanja". Ne govori li slično i Magda u „Zavičaju"? „Biti veći od svojih grijeha, — veli ona —, to je vrijednije od čistoće, koju vi propovijedate". Ovakve su žene specialitet Sudermannov, on ih je obradio skoro u svim svojim romanima i dramama od „Mosta mačka" („Katzensteg") do „Johannisfeuer". I Beata u „Es lebe das Leben" ja takva žena, samo što ona nadmašuje sve svoje predjašne drugarice svojom plemenitom i dobrom dušom, u kojoj nema ni pohote ni okrutnosti. Ona ljubi i trpi, znade da je u konfliktu sa društvom, al trebuje mira, da umiri svoje bolno srce i zato šuti pred svijetom a radi za sebe. Ona si je stvorila cilj svoga života i da dodje do tog cilja djeluje po zakonima, koje si je sama diktirala. Ti zakoni, ti njezini nazori o svijetu i životu je najinteresantnije u tim dugim pet činima. Za Beatu je život svrha za življenje, za ono življenje naime koje mora koristiti „idejam, društvu i državi"; naša je pak najveća dužnost djelovati i „živjeti" za takav život. To je njezin nazor na svjet i život, za nj radi i živi.

Po tim nazorima Beata je uvjerena, da je mogla varati muža, kako je to učinila prije 15 godina, kad je bila ljubovcom baruna Völkerlingka, koji je sada najveći prijatelj njenog muža. Beatin muž je bio duševno neznatan čovjek i da bi ona za toga patuljca živjela nebi imalo smisla. Völkerlingk je za nju umno i duševno veliki stvor; prije je u njegovoj ljubavi našla mira i zadovoljstva; sada živi s njime u čistom prijateljstvu i nalazi onaj mir i zadovoljstvo u radu i življenju za napredak i razvoj njegove individualnosti. Tome razvoju je posvetila cijelu svoju dušu, to je njezin cilj, u tome je ona sretna i ne ćuti se najmanje krivom. Ona zna i predvidja da će se sve otkriti, znade da će to biti strašan udarac za njenog muža, al ju to ni najmanje ne boli, ako se ona žrtvuje sasvime, može i muž štogod za Völkerlingka žrtvovati.

Kako dolazi do katastrofe neću pripovjedati, jer odveć dugo; spomenuću samo, da puki slučaj prouzročuje tu katastrofu: nekoliko pisama Völkerlingka, koje mu je ukrao njegov politički protivnik. Ovaj slučaj je već sam po sebi velika dramatična pogreška, Völkerlingk veli Beati, kad mu Meixner (onaj koji mu je pisma ukrao) vraća pisma: „Da je on to jučer učinio, mi bi bili spašeni. Sad je već prekasno". Prava tragična sudbina mora biti opravdana i nužna poslijedica ljudske duše, djelovanja i života, a ne zavisiti o pukom slučaju.

Poslije otkrića Beata dobro znade da će se Völkerlingk ili sam ubiti ili pustit ubit u dvoboju, ona vidi da sada društvo prijeti rasulom cijeloj njenoj mučnoj i životnoj zgradi. Sada kad je Völkerlingk na putu k slavi da propane? Ne! Zato se ona žrtvuje i njezina smrt čini njega *živjeti*. To je glavni moment drame; leži u toj samovoljnoj smrti nešto velikoga, leži sva moć njene silne ljubavi, koja nije ni strastvena ni erotična, ta smrt je posljedica njenog duševnog prijateljstva i njenih čustava i nazora. I ona umre

otrovana, ne kao griješnica i pokajnica, već kao junakinja i mučenica, uvjerena o veličini vlastite dužnosti i misije. Poslije njene smrti veli Völkerling njenom mužu: „Vidiš dobro, da ja *moram* živjeti, ne da ja *hoću* živjeti, jer sam ja umro“.

Poslije katastrofe moramo se pitati dvoje; je li samoubijstvo Beate pos'ljedica tragične nužde i je li ona time uspjela? To proizlazi odatle što je psychologična motivacija u glavnim prizorima veoma slaba. Jeli Völkerlingk po svojim djelima i kao individuum zaslužio takovu žrtvu? Iz drame proizlazi da je on čovjek nikakve energije i odvažnosti, tek dijete tudjih upliva i nazora. Samoubojstvo Beatino, pak mu nije ni najmanje koristilo jer on sam veli da je sad moralno umro. To su glavne mane Sudermannove što je u tragičnom konfliktu promatrao Beatu više očima dramatskog tehničara nego pjesnika i psychologa. I tako nama ostaje uvijek neriješeno jedno pitanje: Zar je zbilja to tako moralo biti?

Jedno ostaje tek nepobitno, da je Sudermann jedan od najvećih njemačkih *kazališnih* pisaca, al nema one tragične moći, koja je potrebna *dramatskom* piscu.

Graz 23 ožujka 1902.

Ivo Tartaglia.

Talijanska.

Nove knjige.

Početi ću moje izvješće proslavljenim imenima *Fogazzara* i *D' Annunzia*. Prvi htio se ogledat i na dramatskom polju i ovih dana dao nam dvije drame *Ritratto mascherato* i *El garofolo rosso*. Publika koja nosi na jagmu njegove romane, pokazala mu negodovanje na pozornici, a i kritičari uz svu dobru volju nemogli da ga hvale ni da ga spase. U *Ritratto mascherato* Fogazzaro nam je iznio opet uzvišeni ženski tip, kakvim obiluju njegova djela. Ceciliji požrtvovnoj i plemenitoj ženi umre muž Carlo. Kad se otvarala oporuka prikaže se Ceciliji neka žena molbom da joj se povrati pismena neka izjava od nje učinjena pokojniku, da je nebi našao medj pokojnikovim spisima njezin suprug, koji je kućni bilježnik.

Cecilija smilovav se toj ženi pristane na njezinu molbu, ali rodbina bojeć se da medj pokojnikovim spisima nebi se našlo što bi moglo i Ceciliju ražalostiti, mole ju da nebi prisustvovala pretraživanju tih spiša. Ali ona nehtjede se udaljiti. I zaista medj spisima našao se i portret maskirane žene. Cecilija ga pomno razgledava i opazi neku sličnost medj portretom i ženom što je došla k njoj onom molbom, ali ona mjesto da se na to naljuti i ožalosti ne posumnja ni za čas u čast i vjeru pokojnog svog Carla.

El garofolo rosso je još slabija stvarca. Tu nalazimo staru contessu

Marietu već ižnemoglu i propalu u nekoj bolnici. Ljuta je i psuje staru služavku Toninu i upravitelja bolnice jer je doznala da će biti primljen u istu bolnicu njezin muž od koga se odavna rastavila jer bijaše lupež, pijančina i nevjeran. Ali uzalud; muža su primili u bolnicu i on pošao k njoj da ju uvjeri da se pokajao i obratio na pravi put, pa ju molio i za oprost. Na to pobijesni starica i u ljutini ispusti dušu. Kad ju vidio mrtvu pokuša da odnese iz škrinje staričine novce, ali začuv neke korake u blizini prečini se kao da plače pokojnicu i da neće od nje se odijeliti. Ali čuvar nije mogao dopustiti mu da tu ostane, i onda od jeda neznajući što će, stavi pokojnici u ruku crven karanfil, cvijet što je ona toliko mrzila jer ju sjećaše bračne nesreće pošto treba znati da je nekoč baš on bio učinio ju poljubiti crven karanfil precijedjenom zlobnom namjerom da bi kasnije došao do usana drugih žena.

Surovi naturalizam tih prizora bio odurnim publici, premda u bolesnoj contessi pisac je pokazao veliku psihološku vještinu i poznavanje ljudskog srca. Cinizam muža odveć je pretjeran.

* * *

D' Annunzio ne prepušta nijednu znamenitiju zgodu a da se ne javi kojom kanconom, pa bilo se nadati a bilo je i na sve strane javljeno već odavna, da će prigodom Hugove stogodišnjice i on zapjevati. Zapjevao je ali u Rimu a ne u Parizu kako se govorkalo, ta u Parižu su pjesnike slavili samo ministri i oficiozni svijet a pjesnici ako nijesu bar bili akademičari nijesu mogli nać mjesta blizu spomenika ni u Panteonu. D' Annunziova pjesma bila je pak tiskana u krasnom izdanju kod Trevesa istodobno i u francuskom prijevodu u pariškom „Gaulois".

U prvim kiticama ode pjesnik ističe da se slavi veliki junak koji je stvorio djelo vječnih riječi koje se gordo diže na obzorju i skriva u sebi cijeli jedan svijet, i da ga se slavi u Rimu, kamo se preobražen vraća pjesnik koji je za pravicu toliko stradao. Zatim u osam kitica slavi Huga kao rodoljuba i predstavnika svoga naroda i kao pjesnika koji se u pjesmama pokazao junakom cijelog ljudstva i Francuski velikan iz tih kitica izvija se živ pred nas i dižuć se kao orijaš evocira velebnu zamisao boljeg društva koje će živjeti i bolji život. Vraćajuć se pri koncu svoje ode pjesnik na Rim, pita kako će vječni grad proslaviti tog velikog gosta koji dolazi na kapitolij ovjenčan slavom. Nek Rim klikne: „Italia, Italia" to ime koje je francuz naučio ljubiti u Danteovu djelu.

* * *

O pjesnicima neću ovoga puta govoriti, premda se je u malo mjeseci sila božja novih pjesnika pojavilo. Sve je to slabo i rijetko ćeš naći traga pravoj poeziji u svim tim novim zbirkama. Jedino krasno djelo što sam pročitao zadnjih dana to je nova zbirka *Angiola Orvieto Verso l' Oriente*, ali o njoj drugom prigodom kad budem mogao k njoj još privezat koju drugu lijepu

knjigu pjesama a sad predjimo na romane i na novele. Na žalost i ovdje mnogo toga, ali malo što dobra. Svakako spomenuti ću nekoje bar od tih pripovjedača.

A. Panzini. je svojim novelama *Lepida et tristia* stekao pohvalu Gaetana Negria, a to je nešto. Vrlo sam ih rado čitao ali nebih znao hvaliti je.

Luigi Pirandello već poznat kod nas pojavio se opet romanom *Il Turno.* Mlad odvjetnik zaveo mladu ženu sedamdesetgodišnjeg starca i dobiv za nju razvod braka na sud., odvede ju sobom ali naskoro umre naglo od kapi, a ona ostala slobodna da bira i trećeg muža. U romanu ističe se fini humorizam, koji je vrlo karakterističan u svim Pirandellovim knjigama, pa i u novelama novije zbirke *Le beffe della morte e della vita* od kojih je prvi svezak sad ugledao svjetlo.

I drugi dobro poznati pisac *Alfredo Oriani* javlja se novim romanom *Olocausto*, koji zaostaje za drugima. Evo još naslova drugih novijih romana i novela: *Cuor di fanciulla* od *Terese Avetta; Come presi moglie* od *Carla Dadone; Nella vita ed oltre* od *Pasquale Parisi.* Ova zadnja knjiga ističe se nekom čudnom spiritističkom i fantastičnom sadržinom. Mogu se preporučiti kao čitanje za zabavu roman od *Tommasine Guidi l'Amore dei quarant' anni* i *Alle soglie d' eternità* od *Jolande.* Obe su spisateljice već mnogo toga izdale. Guidieve knjige odlikuju se kao obiteljsko zdravo štivo, a Jolanda je stekla priznanje uvaženih kritičara.

Od starijih i u opće od priznatijih pripovjedača u ova prva tri mjeseca nije se javio nitko. Grjehota jer je publika bila željna dobrih romana i novela.

* * *

Od neko doba književna kritika poučna i historička djela učestala su kod nas, a valjda i općinstvo rado čita takve knjige jer veći nakladnici dragovoljno je tiskaju i u vrlo ukusnim izdanjima, dok nekoč izuzev Boccu teško je bilo naći nakladnika koji bi tiskao poučno djelo.

Povješću kršćanstva bave se dva pisca, oba učena i ozbiljna, ali sa raznih gledišta. *S. Talamo* izdava po treći put svoje znamenito djelo *Le origini del Cristianesimo e il pensiero storico.* U toj knjizi pisac katolik i svećenik raspravlja o književnom i znanstvenom uzgoju prvih širitelja kršćanstva i o metodi i kriteriju morala stoika i kršćana pak o ideji Boga i slobode i o konačnoj svrhi čovjeka.

Rafaele Mariano izdao dva nova sveska svojih študija o kršćanstvu. Naslov im je *Il cristianesimo nei primi secoli. Quadri e figure,* a u njima je govora o početku kršćanske Crkve, o moralizmu i o papstvu. Još ima izać sedam knjiga vjerskih študija od istoga pisca.

Od kritičnih djela istaknut mi je *Pietro Aretino e le sue opere* od *Carla Bertani.* Nakon Luzia Bertani nastoji da obrani tog pisca od tolikih zločina

ZNANSTVENA SMOTRA

Pogled na važnije izume XIX vijeka.

(Rasvjeta).

Velike je uspjehe postiglo čovječanstvo u srednjem vijeku koliko u znanostima, toliko u umjetnostima, pa ipak u pogledu rasvjete nema tu ni traga kakovom napretku: luč i ulje to su jedini izvori svjetla, koji su služili starovjekim filozofima i sredovječnim učenjacima.

Prvi početak usavršenja rasvjete nalazimo tek u XVIII. vijeku. 1770. godine Francuz Ami Argand opazi, da slaba svjetlost, što ju podaje plamen iz uljene svjetiljke, te velika množina čagje, koju baca, stoji do toga što taj plamen nema dovoljno dotika sa okolišnim uzduhom. Toga radi on opskrbi uljenu svjetiljku šupljim stijenjem i staklenim valjkom. Tim načinom uzduh je lizao plamen i s nutarnje strane, a opet dolazilo ga i mnogo više, radi staklenog valjka, koji ga je usisavao. Ono uzduha naime, što se nalazilo povrh plamena, svrućilo bi se, rasteglo, te namah s gornje strane valjka izašlo; a megjutim nahrupio bi odmah u valjak, s donje strane, novi uzduh.

Argandove su svjetiljke zbilja davale lijepo svjetlo, ali su imale tu manu, da im nije bilo dosta ono ulja, što ga je stijenj sam mogao potegnuti, već im ga je valjalo na koji način nadomjestiti. To pokuša najprije (1800. god.) francuski urar Vilim Carcel, postaviv u svjetiljku malu sisaljku, koju je tjerao stroj sličan satnom stroju. Sisaljka je tako potezala ulje do plamena toliko, koliko ga je trebovalo.

Nego premda su ove svjetiljke krasno svijetlile, ipak se nijesu puno rasprostranile jer su bile dosta skupe. Poradi toga izumi godine 1836. Francuz Franchot drugu vrst svjetiljke, pri kojoj, umjesto stroja, goni u vis ulje prosto ocjelno pero u nejednakim zavojima, koje na donjem kraju nosi kovni čep. Pero čepom pritište ulje, koje se onda uzdiže kroz tanku cijev do plamenika (engl. outfall, talij. beccuccio) gdje se nalazi stijenj.

Tako je išlo sve dotlen, dok se nije saznalo za petroulje. Istina i u staro doba poznavali su petroulje, ali su ga rabili samo kano lijek; nikomu nije palo na um da ga upotrebi za svjetlivo.

Istom okolo 1854. g. Amerićanin D.r Brewer sklopi, nakon velikih napora, družtvo za industrijalno priregjivanje petroulja kao rasvjetne tvari. Ali su mu s početka poslovi slabo išli, jer nitko ne htijaše kupiti tu nepoznatu trgovinu. Usprkos tomu američki industrijalci odmah uvidješe važnost petroulja i stadoše istraživati njegove izvore.

U državi Pensilvaniji godine 1856. neki Drake provrti arteški zdenac namjerom da nagje slanu vodu, nu, mjesto na vodu, namjeri se sretni Amerikanac na bogat izvor petroulja, iz koga je istjecalo te važne kapljevine okolo 4000 litara na dan!

Kad se o tome razglasi glas po svoj Americi, čitave se vojske novih istraživalaca prosuše po Pensilvaniji, Virginiji, Georgiji te po ostalim okolišnim državama, i u kratko vrijeme brojilo se na hiljade petrouljevih izvora, gdje nagjoše zarade stotine tisuća radnika! Ljudska povjest ne poznaje nijednog industrijalnog poduzeća, koje se je tako naglo razvilo i toliko blagostanja donijelo koliko proizvoditeljima, toliko potrošačima. Dapače ne ću pretjerati ako rečem, da je od tada sjeverna Amerika i procvala, te postala prvom industrijalnom državom na svijetu.

Petroulje onakovo, kako iz zemlje istječe, ne može se odmah uporabiti za rasvjetu. U njemu naime imade do deset vrsti raznih, više ili manje ishlapljivih ulja (neka se upale samo približimo li im oganj), pak bi bilo veoma pogibeljno njim baratati; osim toga petroulje ima puno neugodan vonj, osobito kad gori. S toga morao se naći način, kako da mu se oduzme sve ono, što mu škodi. To se postiglo grijući petroulje u velikim kotlima: nešto slično kao što se pravi rakija. Sva ulja tu redom ishlape, pak se može svako napose uhvatiti i odijeliti.

Plamen petrouljne svijeće daje lijepu svjetlost, mnogo jaču od prvašnjih uljenih svjetiljaka ili voštenica. Ali marnom i umnom čovjeku nije to bilo dosta; u kući mogao se zadovoljiti svjetlom petrouljevim, nu za vanjsku, gradsku rasvjetu nijesu bile dostatne ovakove svjetiljke.

Već od najstarijih vremena opaziše ljudi, da iz nekih mjesta na zemlji izlazi plin, koji se zapali u dotiku sa plamenom. To se dogadja ondje, gdje se pod zemljom nalaze paklinaste tvari, koje su, poradi posebnih geografičnih prilika, podvrgnute velikoj vrućini. Najviše imade ovakovog plina u okolici grada Baku, na južnoj obali Kaspijskoga mora. Tu lukavi svećenici od vijekova pomljivo paze, da im se na posebnim žrtvenicima nikad ne ugasi ovaj — kako oni zovu — sveti oganj, jer njim zgrću silno blago. Oni naime, za skupe novce, razašilju plin u posebnim posudama svojim vjernicima u daleke krajeve, koji ga jedva dočekaju kao ozebli sunca, te su blaženi, što se mogu njegovom plamenu klanjati ma samo i za nekoliko časaka. Toliko ima tog plina u okolici grada Baku, da ti je dosta načiniti malu rupu u zemlji i već ti on izmili na dvor. Tamošnji stanovnici na njemu kuhaju, te njim si, pomoću dugih trstika, rasvijetljuju na daleko i široko čitavu okolicu.

Buduć naravnog plina imade i u Engleskoj, tu se najprije i počelo proučavati ga na znanstvenom temelju. Najprije 1667. godine pisalo se nešto o njemu, a zatim 1733. i 1739. Od te godine pak sve do 1792. bezbroj se pokusa učinilo sa naravnim plinom, te su se iznašale najrazličitije teorije o njegovom postanku, ali nitko nije do tada bio promislio, da se okoristi dragocijenim njegovim svojstvom gorenja i svijetlenja.

Kao što skoro svaki veliki izum ili iznašašće većinom nije plod mišljenja i promatranja jednoga samoga čovjeka, već tu se stječu misli i djela tolikih i tolikih, što većih što manjih, velikana; tako isto i ovdje ne ćemo reći, da je niti Francuz Lebon, niti Englez Murdoch pronašao plinsku rasvjetu, već ćemo i jednoga i drugoga brojiti najzaslužnijim ljudima u tom smjeru, cijenit ćemo ih umovima, koji su se znali popeti iznad običnog niveaua, te svojom genijalnom zamisli pružili najjače uporište, recimo temelj plinskoj rasvjeti.

Pa zar bi ova dva tvorna duha bila kadra izvesti i takovo djelo, da im nijesu objeručke pritekle u pomoć moćne, najmoćnije poluge ljudskoga uma: marljivost i ustrajnost? Htio se tome jedino hladnokrvni Englez, gvozdene volje i neobične poduzetnosti, kakav je bio Murdoch, da svoje djelo kraju privede, da naime svijet poprimi taj novi način rasvjete. Da nije to bio lak posao najboljim nam je dokazom njegov takmac Lebon, komu, usprkos takogjer velikoj energiji, nije bilo moguće uvjeriti svoje sunarodnjake o koristi plinske rasvjete.

Pošto je Lebon vadio plin iz drveta, te pošto svog nauma nije mogao do kraja izvesti, mi ćemo slijediti Murdocha u razvijanju njegovog načina proizvagjanja plina.

1803. godine Murdoch se združi sa Wattom, izumiteljem parostroja, te njegovom pomoći rasvijetli mu plinom radionicu u Soho-u. Evo kakav je bio stroj za proizvodnju plina: Ispod velike valjkaste posude, pune kamenog ugljena, gorila je vatra, koja je tjerala iz ugljena sve plinove, što se u njemu naiaze. S gornje strane posude pričvršćena je bila cijev, kojom su razvijeni plinovi izlazili iz te posude i ulazili u drugu široku posudu, tako zvani *gazometar*. Tu se je kupio plin, a odatle ga se opet cijevima vodilo onamo, gdje ga se htjelo goriti.

Malo vremena iza namiještenja takove rasvjete, opazilo se da plin, pri gorenju, razvija sasvim neugodan i nezdrav vonj, te dimom ocrnjuje predmete. Uzrok je tome bio taj, što ga se odmah gorilo bez ikakvog čišćenja; jer treba znati, da u rasvjetnom plinu ima svakovrsnih primjesa, a najglavnije su: sumporovodik, koji smrdi poput mućavih jaja, pa ugljična kiselina i amonijak. Valjalo je dakle ove plinove odstraniti. To je pošlo prilično za rukom Englezu Cleggu. On postavi izmegju gazometra i posude sa ugljenom, drugu posudu punu vode s vapnom. Plin, što se je razvijao, prolazio je prvo kroz

tu vodu — gdje mu je vapno upijalo sumporovodik i ugljičnu kiselinu — a onda je stoprô ulazio, tako očišćen, u gazometar. Ali pošto vremenom vapno izgubi moć upijanja, valjalo ga je učesto mijenjati.

Rekoh da vapno upija samo ugljičnu kiselinu i sumporovodik, pak zato, da ga očistimo još od katranovih para i amonijakovih soli, valja ga voditi kroz studenu vodu, u kojoj se rastope soli amonijakove, a zgusnu katranove pare. A da ponestane i najmanjeg traga ovim mješavinama, vodi se najposlije plin, kroz duge valjke napunjene ugljenom coke-om, koji, buduć šupljikav, zadrži svaku nečistoću.

Nemojmo misliti, da se je plinska rasvjeta lako i brzo raširila svijetom. To je išlo sasvim teško, usprkos postignutim sjajnim rezultatima. Zaludu su bila sva razlaganja i pokusi Murdochovi, industrijalni svijet nije za njih mnogo mario, dapače našlo se i očitih protivnika. Naravno da je bilo i pristašâ i braniteljâ plinske rasvjete, a med tima se osobito isticaše neki Nijemac imenom Winzler, čovjek okretan i neutrudiv u svojim odlukama, te bezobrazan do skrajnosti. On je mnogo pomogao Murdochu do konačne, tako brze pobjede.

Već prvo spomenuti Clegg namjesti god. 1813. u Peter-Street, u Westminsteru, prvu tvornicu plina u velikom opsegu. Od tog doba, u kratko vrijeme, svi oveći gradovi engleski biše plinom rasvijetljeni.

U kopnenoj Evropi naprotiv sasvim je teško išlo sa plinskom rasvjetom; ovdje se je nekim nepovjerenjem gledalo u nju, premda je pokazivala tako lijep uspjeh u Engleskoj. Najveći uzrok bio je tomu taj, što su proti plinskoj rasvjeti bili skoro svi tadašnji glasoviti učenjaci, a po isti način i glavniji industrijalci. Nu ipak brzo svak je morao priznati prvenstvo ovakovoj rasvjeti nad svim ostalim vrstima — i do skora zasjaše pariške ulice lijepim bijelim svjetlom, s kojim se nije ni iz daleka moglo takmiti svjetlo iz prvašnjih uljenih svjetiljaka.

Ne ću sad da kazivam, na koji se način vadi i čisti plin iz ugljena, jer to amo ne spada, a opet nije ni osobito važno da se znade, već ću ragje nabrojiti kronološkim redom nekoliko plamenika, jer do njih i je i jakost i vrst svjetla.

Godine 1807. znalo se već za dvije vrsti plamenika. Jedan se je sastojao iz male svinute cijevi, štono se svršavala čunjem, na komu su se nalazile tri okrugle rupe: dvije sa strane čunja, a jedna u sredini, tako da je plamen iz tih rupa, u svojoj cjelini, naličio ljiljanu. Drugi plamenik jest tako zvani *Argandov plamenik* ili na dvostruku vazdušnu struju. Argandov je plamenik sastavljen od rašljaste cijevi koja vodi plin u jedan šuplji valjak sa dvostrukim stranicama. Prostor med jednom i drugom stranicom valjka s gornje je strane zatvoren kovinskim vijencem, koji nosi sve naokolo male okrugle šupljinice, široke koliko zrno pržine; obično ih je na broju 12 do 25. Plin

što dolazi iz gazometra, kao što je naravno, izlazi iz svih tih rupica u jednakoj količini, a buduć razmak med šupljinicama nije veći od tri milimetra, čini se da je plamen jednoličan, neprekinut.

Uslijed takovog razmještaja naravno da uzduh prolazi u isto vrijeme s vanjske i nutarnje strane kovinskog vijenca, — drugim riječima: s nutarnje i vanjske strane plamena.

Te iste godine (1870.) iznmilo se je i onu vrst plamenika, što je i u Spljetu rabe za javnu i privatnu rasvjetu. To je mala cijev, koja često svršava jednom pokrugljom (sferoidom), na kojoj je potezom pile učinjena mala pukotina, širine ne veće od četri petine, a ne manje od četvrtine milimetra. Plin izlazi iz ovakova plamenika u obliku tanke pločice — a takav oblik ima i plamen —, to pako dopušta vazduhu, da se pravilnije i jednoličnije miješa, ne samo na korist temperaturi plamena, već i na korist rasvjetnoj jakosti.

Ne manje znamenit je plamenik „manchesterski", koji se bitno razlikuje od gornjega. Obično ima oblik zatvorenog kusastog čunja, kojemu su na stranici gornjeg presjeka načinjena dva mala prereza, nagnuta jedan prama drugom. Plameni što iz njih izlaze, sukobe se, a tim sukobom se postigne, da se zajednički plamen raširi poput lepeze; ne samo, nego se smanjuje i potrošak plina, a svjetlost je bolja.

1879. godine M. Lewis napravi plamenik, u kom je plin gorio pomiješan sa uzduhom, a plamen mu bio bačen na čunj sačinjen od veoma tanke platinove žice. Čunj bi se na taj način ražario, te izdavao jaku svjetlost. — Nego takav plamenik nije se onda održao u porabi s toga, što je mnogo zapadao; dočim je kasnije isto načelo žarenja, naosob trudom i marom Denayrouze-ovim i Auerovim — koje su načelo ovi uporabili za kise (okside) rijetkih kovina — sačuvalo industriju rasvjetnog plina od nedvojbenog propadanja.

Uzroci, uslijed kojih neke tvari, kad su ražarene, imadu moć da jako svjetle — ali samo onda, kad su u dotiku sa sasvim malim količinama nekih drugih tvari — nijesu još poznati. Ipak mnogo se ta stvar proučavala, te su se o njoj izrekle mnoge teorije.

Najprije moramo spomenuti činjenicu, dobro poznatu u metalurgiji, da mnoga tjelesa imadu velik upliv na druga tjelesa, nagju li se u njima u sasvim malim količinama. Tako n. p. nàdo za svoja svojstva — različita od željeza — ima zahvalit jedino primjesi od 4—15 tisućina ugljika.

Godine 1895 D.r Westphal, buduć pronašao, da kisi — od kojih se sastoje mrežice — kad bivaju prostim svrućenjem ražareni u posudi od platine, ne svijetle, pripisa moć svjetlenja ludžbenoj reakciji, koja nastaje pri visokoj temperaturi.

Malo vremena iza toga Killing dokaza, da nije potrebno pomiješati kise, jer da svojstvo ražarenja pokazuje i mrežica od torija, pokrivena rastopinom cerijeva nitrata. Na temelju toga je, poslije mnogih pokusa, zaključio,

da se svijetlenje tjelesa mora pripisati pojavu oksidacije; jer svi kisi što se upotrebljuju kao žareća tjelesa, služe za prenašanje kisika na okosnicu od torija. Killing misli, da torijeva okosnica ima veliku moć izlavanja topline. Ta činjenica je dovoljna da protumači čitavo žarenje, jer bi po tome ono moralo biti posljedak pretvaranja eternih valova u svijetle valove u samoj masi žareće okosnice.

Dok se učenjaci prepirahu o većoj ili manjoj vjerojatnosti raznih teorija, izumitelji se okoristiše poznatim činjenicama, za nove postupke pravljenja mrežicâ.

* * *

I ovim smo gotovi sa najvažnijim izumima XIX. vijeka; gotovi smo sa izumima, koji su stajali toliko truda i prijegora pojedinim ljudima, a koji su veliki obrat proizveli na svijetu. Pa ipak ti izumi, ta iznašašća nijesu nego slabi početak svega onoga, što će iza njih slijediti. — I već se pokazuje — premda u dalekom i jedva zamjetljivom svjetlu — velebna zgrada ljudskog napretka; već se javlja na obzorju gorostas, okružen mističnom, nevidljivom aureolom, iz koje će se po malo razviti sjajna zvijezda, da siplje svoje božanstvene trake na bijedno, na trpeće čovječanstvo....

Josip Buzolić.

Knjige stigle na Uredništvo:

D.r J. Turić — Metodika obrazovne obuke u pučkim osnovnim školama — Petrinja — Kr. 4.
Ivan Andrović — Studije o Božanstvenoj Komediji I Dio — Donja Tuzla — Kr. 1.
D.r Trešić Pavičić — Sa Kninske Tvrdjave pretiskano iz „Vienca" — Zagreb — 50 hel.
B. Lovrić. — Iris — Spljet.
Ivan Šajković — Die Betonung in der Umgangssprache der Gebildeten im Königreich Serbien — Leipzig.
D.r Ostaszewski-Baranski — Z Krainy Stu Wysp-Lwow.
D.r Giorgio Wondrich — La Rovina — Zara — Kr. 2.

Umoljavaju se Gospoda Pisci i Naknadnici i Književna Društva da šalju na *Upravu Glasnika Matice Dalmatinske* svoja izdanja.

Za uredništvo odgovara *Petar Bilan.*

O VJERESIJISKIM PRILIKAMA

težaka i manjih posjednika u Dalmaciji [1]

Izseljivanje, o kojem smo već nješto napisali [2] nije nego samo izvanjski pojav ekonomičkoga razsula težačkoga stališa u našoj Dalmaciji. Ovo se razsulo, ovo ekonomičko propadanje kod nas osobito ovo zadnjih godina, kao što inače biva i kod drugih naroda, pojavljuje izseljivanjem.

U njekim okolnostima izseljivanje sa družtvenoga gledišta može biti ne samo koristno dali i potrebito kao na pr. u prenapučenim zemljama: dopuštamo da i kod nas s početka t. j. petdsetih i šestdesetih godina prošloga vieka izseljenici naši dovinuli bi se u tudjem svietu do udobna stanja a njeki i do bogatstva, tako da baš kod naših otočana ime *karavanista* istovjetovalo bi se sa onim čovjeka dobrostojeća i koji ima gotova novca; ali prošla su ona vremena: izseljivanje ovih zadnjih godina ne naliči u ničemu onom u prvašnjemu: niesu više pojedini slučaji, sada, kako smo već brojkama dokazali,

[1]) U Dalmaciji, gdje se pretežna većina pučanstva bavi poljodjelstvom i od njega živi. mogu se razlikovati dvie vrsti poljodjelaca; oni naime, koji posjeduju svojih vlastitih zemalja te ih obradjuju pod svoj račun ili po drugomu, i oni, koji ne posjeduju svojih zemalja te rade na tudjim zemljama kao kmeti. Odnošaj kmetstva, kako se je kod nas razvio, razlikuje se u mnogočem od onog drugih naroda. Kod nas su kmeti takodjer posjednici barem svojih poboljšica te kao takovi uživaju i oni ne samo osobne vjeresije nego i realne, jer kod nas i težačke poboljšice podvrgavaju se hipotekama. — Ovdje se piše i o jednoj i o drugoj kategoriji pod obćim imenom težaka; a pošto u nas ne ima veleposjednika u pravom smislu rieči, kao što na pr. u Italiji i u Englezkoj a ponješto u našoj užoj Hrvatskoj i Slavoniji, to je ovdje govor o svim našim posjednicima u obće.

[2]) Vidi „Glasnik Matice Dalmatinske" God. II. Sv. I. str. 14.-29.

cielo čete sele i to najboljih i najkrepčijih poljodjelaca, te je ovako izseljivanje za naše okolnosti i prilike posvema škodno. Škodno je za pojedince, t. j. za iste izseljenike, škodno za njihove obitelji, jer povećava nevolju te je uzrokom još gore ekonomičke propasti, škodno je pak za cielu pokrajinu, za državu istu. Pokrajina gubi svoje najbolje radničke sile; država gubi svoje najbolje vojnike. Poznato je, kako vojnoprimstva povjerenstva moraju zabilježiti svake godine to više ne pristupivših novaka a naravno moraju stjerati do najskrajnije mjere svoje zahtjeve glede fizičnih sposobnosti vojaka, jer inače ne bi nipošto nadopunili potrebiti broj.

I eto baš u pogled ovih družtvenih posliedica izseljivanja, koje upravno utječu i u isti državni stroj, mi smo počeli svoja socijalna razmatranja o prilikama naše pokrajine dotaknuvši se najprije izseljivanja. Iztičemo opetovano: izseljivanje za nas, i ako je donekle i u sebi relativno zlo, mi ga ipak držimo zanimivim i vriednim najveće pažnje osobito u toliko, u koliko je ono izraz družtvenog propadanja, ekonomičkog sužanjstva našega težačkoga stališa: mi ga smatramo kao termometar, koji nam bjelodano biilježi ognjicu, u kojoj se nahodi družtvo; kao barometar, koji nam predočuje ekonomičku depresiju težačtva, koje ipak ima pravo da žive.

Slično je izseljivanje fizijologičnomu pojavu one bolesti, koju naš narod zove zlatinjom. Zlatinja baš u sebi nije nipošto bolest; ona je tek simptom kakove druge bolesti, bilo to uslied bolesti crieva, bilo to uslied pokvarenja jetre, bilo uslied karcinoma ili ekinokoka, itd.; a ta obstojeća unutrnja bolest pojavljuje se izvanjski onom žutkastom bojom prouzročenom od žuči: umni liečnik, koji ima pod svojom pažnjom takova bolestnika, nastoji, da iznadje uzrok tomu pojavu te onda obraća svoju vještinu ozdravljenju unutrnje bolesti, koje kad nestane, nestaje po sebi i izvanjski nje pojav. Tako je isto i sa izseljivanjem. Bilo bi sasviem pogrešno te bi se mislilo, da se direktnim sredstvima upravljenim proti izseljivanju može podpuno pomoći bolestnomu našemu družtvu. Ni iz daleka: takova sredstva mi ih držimo tek paljativnim ali ništa više. Moglo bi se možda uspjeti te drakoničnim mjerama suzbiti podpuno izseljivanje.

Onda će se siromaštvo naroda pojaviti na drugi način. Siromaštvo nije moguće skrivati; da nije one naše kobne baš iztočne apatije možda se je moglo na vrieme svemu predusresti te predteći stanovitim liekovima ovo nevoljno stanje koje nije drugo nego logični razvoj stanovitih premisa, ali su naši ljudi „imali oči a ne vidjeli, imali uši a ne slušali“ [1]) a sada je već dogorilo do nokata. Sada se očito vidi, da je narodni organizam pokvaren i da su temelji, na kojim se osniva družtvo i družtveni život sadašnji razklimani i u razsulu. [2])

Istodobno dakle dočim se mora u istinu nastojati, da se zaprieči ili barem ograniči izseljivanje, valja posegnuti i za radikalnijim sredstvima liečenja, naime gledati da se odstrani uzrok izseljivanja, zapriečiti dalnje razsulo težačkoga stališa, suzbiti njegovo očevidno ekonomičko propadanje, pomoći mu u ovoj ubitačnoj krizi, u kojoj se nahodi, te barem spasiti ono što se još spasiti dade.

U istinu pri njekim i ne riedkim prizorima potištenja, glada, nevolje, siromaštva i možemo reći donekle i poživinčenja naših težaka i nami se je u više navrataka nametnulo pitanje kao što i onomu piscu pri razpravljanju radničkih odnošaja, dali nije možda kasno i dali je mogući još spas od tolike nevolje i propasti. [3])

Nije ipak sdvajati: narode je učinio Gospodin izliečive, kaže nadahnuti pisac, pak zašto da se i naš narod ne dade izliečiti? Da prinesemo samo jedan konkretni primjer, u Belgiji nazad malo godina bilo je slično težaku kao sada kod nas: pod vladom ovih zadnjih

[1]) Jes. 6., 9.

[2]) Inače ovako je i kod drugih naroda, samo što si oni znadu bolje pomoći nego mi. Zanimivo je ipak, da ovo nevoljno stanje nazad 40. godina proročanskim rek bi duhom, nu svakako bistrim okom uočio je i prorekao Anton Cherbuliez. Evo njegovih rieči: „Još petdeset godina mira i svagdje „će veliki obrti uništiti male, svagdje će posjed zemalja biti mobiliziran t. j. „pretvoren od nekretnina u pokretnine, svagdje će kapital razrušiti stare „društvene granice i zamieniti razdiobu čovječanstva te ga razrediti u boga„taše, koji uživaju i vladaju i u siromahe, koji rade i slušaju“. Antoine Elisee Cherbuliez bio je profesor u Zürichu i umro je još god. 1869.

[3]) Cfr. D.r Johann Angerer. Über Socialismus im Allgemeinen und die Socialreform in Österreich. Ovaj je pisac inače prožet podpuno socialističkim načelima, te mi se nipošto ne slažemo s njim nego tek u koliko pripoznajemo s njim, da je potrebito radikalno preobraženje družtva ali nikako u onom smislu i smieru, kako on to hoće.

decenija, o kojoj se ipak po liberalnim novinama toliko zla piše i koju su baš u ovo najzadnje doba htjeli srušiti njekim prevratom, koji je obstojao samo u plaćenim i naručenim liberalnim brzojavnim agenturama i pod mudrim i tihim nastojanjem i djelovanjem ove vlade procvalo je tamo poljodjelstvo i uzvinuo se težak do blagostanja. [1])

Više puta se kod nas govori i piše, da su elementarne nesgode, nerodice, bolesti na lozi, pak naravno trgovačke naše prilike a u prvom redu „klauzula“ uzrok težačkom propadanju. Sve je to istina niti se ovo može zaniekati; mi smo ipak mnienja, da sve ovo skupa nije **glavni** uzrok propadanju; mi smo uvjereni da uza sve ove neprilike još bi se dalo živjeti, da nije one rane, koja najgore tišti težaka a to su dugovi njegovi i to, valja dobro paziti i iztaknuti, *oni dugovi, koje je on učinio još onih godina, kada je dobro radjalo*, kad se nije znalo ni za modru galicu ni za tršnu uš, kad nije bilo klauzule, nego se je naše vino izvadjalo uz visoku cienu u Francuzku. Ne valja smetnuti s uma dugovi, o kojim mi govorimo to su baš stari dugovi. Težke kamate, koje mora plaćati i sada za ove stare dugove, pak naravno sadašnje neprilike, da nadje potrebitih novaca u vrieme za obradjivanje zemalja, u jednu rieč vjeresijske prilike, kakove vladaju kod nas u Dalmaciji, to je po našem mnienju jedan od glavnijih uzroka propadanju naših težaka. [2])

Mimoišav sada uzroke, koji dovode težaka do potrebe, da si traži novaca u zajam, premda i ovi uzroci baž proizlaze iz primitivnih družtvenih prilika, ili bolje iz nikakovih redovitih družtvenih uredaba težačkoga stališa, mi ćemo za sada uzeti u obzir samo činjenicu, to

[1]) Svom prilikom, da se u kojem nastajnom članku dotaknemo pobliže socijalne akcije u prilog poljodjelstvu u Belgiji, e da tako budemo i mi imali konkretnih primjera djelovanja a ne samo teorije. Ovdje samo prenašamo iz uvažene jedne smotre sliedeće rieči: „Aujourd'hui nous voyons surgir comme „par enchantement... des habitations confortables de petits cultivateurs. qui „remplacent *les chaumieres d'antan ou le paysan vivait miserablement de „pain noir et de lait battu*, quand il pouvait elever une vache. (Revue des questions scientifiques. tome 1902).

[2]) Već smo o tomu nješto napisali u smotri „Novi Viek“ god. 1898. Tečaj III. Bbr. 1., 2., 3., 4., 5. i 10. te upućujemo čitatelja i na ona razmatranja.

jest razmotrit ćemo težaka baš kad se nahodi u neprilici, te mu je prieka potreba, da si traži novaca, te je on, nagnan od nevolje, odlučio, da ih gdjegod pita u zajam; vidjet ćemo, koje su prilike, pod kojim on može tražiti i naći vjeresiju.

Uzmimo konkretni slučaj, a da nam budu računi obli uzmimo težaka, kojem je potreba od 100 samih kruna.

Nego naravno kad iznašamo konkretni slučaj od duga za samih 100 kruna ne valja, da smetnemo s uma da mi govorimo o vjeresijskim prilikama u našoj Dalmaciji.

Mi ne govorimo o vjeresiji kako i kakova bi imala biti i kakova obstoji kod drugih naroda i normalnih prilika, gdje naime svaki ima toliko vjeresije koliko mu mogu podnieti njegove ekonomičke prilike. U nas u Dalmaciji, kako će se bolje tekom ovih redaka uočiti, sasviem je drugčije.

Težak, koji je kod nas tražio samo 100 kruna u zajam, to je siromah, koji posjeduje tek nješto poboljšica na tudjoj zemlji i koji će iz ciele svoje baštine naći možda na godinu 5·6 najviše 10. hktl. vina. Posjeduje li više on će onda tražiti više zajma ali upravna razmjerja izmedju zatraženoga zajma i dohodka o tomu ne ima govora: naši težaci za to niesu marili, a naši zajmodavaoci niesu na tanko gledali, kad su davali. Zato se došlo do ovih kobnih rezultata.

Mi možemo uslied raznih računa konkretnih slučajeva uztvrditi da kod nas ondje gdje bi kod redovitih vjeresijskih prilika težak mogao tek računati na 30. najviše 40. kruna vjeresije, on je nalazio i do 100 kruna. Imamo dakle razmjer od 35 : 100.

Na prvi mah moglo bi se pomisliti, da je ovo dobro po težaka koji traži zajam a zlo za onoga, koji mu daje novaca: bilo bi dobro, da mu ovaj daje novaca bez kamata i da nije plaćati svake godine mastni dobitak, ali to nije slučaj, dobitke valja plaćati. Baš ova lakoumnost u pravljenju dugova iznad svojih ekonomičkih sila, t. j. iznad mjere osrednjeg godišnjeg dohodka upropastila je naše težake. I to ćemo sada dokazati konkretnim slučajem težaka, koji traži 100. kruna u zajam.

Takav težak mučno je da nadje tu glavnicu u svome selu; on mora, da se uputi u obližnji grad ili varoš, gdje je ponajviše sielo poznatijih glavničara ili kesedžija. O banci kakovoj on ne ima ni pojma, razumijmo se o banci u pravom smislu rieči; za kakovu zajmovnu štedionicu on nije nikada ni čuo; on će se naravno obratiti na kojeg privatnika, a taj je ponajviše kakav občinski prisjednik, ako ne i načelnik ali, barem kakav občinski viećnik, svakako sve ljudi, koji uživaju povjerenje naroda. Pošto je pak pri zadnjim izborima glasovao za toga čovjeka, on ima njesto više pouzdanja, da će naći što traži, nu da bude još stalniji on nosi sobom *„ljubav"*, kako kaže naš narod, a to je: nosi u dar ili pršut ili tuku ili par dobrih kokoši Kad je stigao, kad je prikazao i predao „ljubav" te mu obrazložio uzrok svoga dolazka, on je presretan, ako mu taj gospodin obeća, da će mu dati zatraženu svotu te mu opredieli dan, kad ima opet doći, da primi novce ili, ako mu odmah dade novce, da sklopi s njim na obćini dotični pismeni ugovor u posredničkoj knjizi obćine. O dobitku se i ne govori: 8% to je već velika milost, 10% to je obična kamata a i za 12% ne bi se ipak naš težak tužio. Sada učinimo malo računa.

Za predtečnu dobit ciele godine, jer se običajno plaća u napred.	Kr.	10.
Za „ljubav" t. j za prikazani dar	„	4.
Za pogodbu i prepis obćinskomu pisaru	„	2.
Za biljegovine na dvostrukom formularu po ljestvici III	„	1·28
Za dvie nadnice izdangubljene	„	4.
Skupa troška		21·28

Naš težak dakle efektivno mjesto da primi 100 kruna prima ih samo kr. 78·72 čistih: budući već platio u napred kamatu za 1. godinu, on ima dakle za 1. godinu čisti iznos od kruna 78 72 glavnice uzajmljene, a iza godine dana on mora da plaća po ugovorenoj kamati 10 kruna, jer je na ugovoru nominalna vriednost od 100 kruna, na koju uz 10% dolazi baš 10. kruna: on dakle faktično iza godine dana plaća na glavnicu od kr. 78·72 kamate 10. kruna, to je 12·7% dobitka posticipirana.

I ovdje nam je opaziti, da smo baš naumice opisali najjednostavniji način i, da se baš po trgovačku izrazimo,

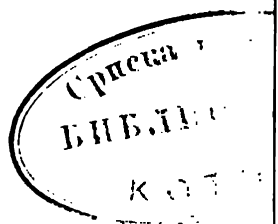
najkulantniji, kojim se naš težak može u potrebi domaći novaca; on je sasviem zadovoljan on je sretan, da mu je tako pošlo za rukom obaviti ovaj posao.

Mi niesmo mu uračunali eventualne bilježničke troškove, troškove za uknjiženje tereta te sdružene s njima dangube, dočim se mora pripoznati, da u više prilika zajmodavaoci niesu zadovoljni sa ugovorom skopljenim na obćini. Nu i sve ovo bila bi ipak redovita manipulacija, proti kojoj se ne bi moglo ništa prigovoriti sa pravnog gledišta. Ali ima i drugih neprilika, na koje može nab:sati težak i valja dobro upamtiti, koje kod nas još niesu smatrane kao lihvarstvo.

Tako na pr. težak će primiti češće mjesto novaca barem za jedan dio uzajmljene glavnice jestiva ili stvari potrebitih mu za polje kao modre galice, sumpora itd. naravno uz cienu, koju mu stavi zajmodavaoc trgovac i to svakako skuplje nego li je obična prodajna ciena, jer nije za gotov novac nego u dužak.

Kao da ne plaća dobit na glavnicu uračunanu mu! Težak će pak godinu kašnje opet mjesto novaca, kojih ne ima, donieti trgovcu, svomu vjerovniku za dobit ili masta, ili vina ili buhača ili pšenice, koja će mu opet biti uračunana izpod tržištne ciene, jer je on dužnik!

Sve su ove eventualnosti na dnevnom redu i možemo reći i bez straha uztvrditi, da su ovo običajne i redovite vjeresijske prilike kod nas u Dalmaciji te da ovakom slikom još mi niesmo dosegli onu mjeru, koja kad se tek promaši, onda smo doprli do lihvarstva, kakovim se ga kod nas u Dalmaciji drži! Dapače uza sve ove prilike ili bolje neprilike dužnik se scieni vezanim ne samo vezom dužnika nego još misli, da je dužan harnosti i zahvalnosti prama takovom svomu dobrotvoru vjerovniku i naravno pri izbor.m on će mu dati svoj glas te ga pomoću istoga uzdignuti na koje mjesto povjerenja i na koju obćinsku čast u obćin'. A kad to ne bi htio učiniti iz ljubavi, mora iz straha, jer će ga inače utjerati u razne ovršne troškove te ga podpuno upropastiti. A sada vraćajući se na oni konkretni slučaj, u kojem smo pratili težaka, gdje se dočepao potrebite glavnice na koju plaća 12·7%, kako smo vidjeli, razmotrimo bolje za koju svrhu je težak uzeo te novce. Običajno kad

se radi o težaku, a osobito, kad on založi ili bolje zajamči dug svojim imanjem ili baštinom, on bi imao uložiti, taj tako dobiveni novac u istu baštinu t. j. u melioracije svoga imanja. Naravno pod sada vladajućem kapitalističnim sustavom, koji je baš mobilizirao nekretnine na veliku škodu težaka i posjednika, sada se na to ne gleda i kod nas pak u Dalmaciji još manje. Ali koliko je ubitačna ova zloporaba nekretnina, to može u prvi mah svatko uvidjeti, pak se i ne bavio nipošto ovakim pitanjima. I u istinu, ako težak uzajmljeni novac ne uloži u poboljšanje svoje baštine t. j. u intenzivnije obradjivanje tla, nego te novce on uloži za prehraniti svoju obitelj preko zime ili za izgraditi nješto kućiće ili za izplatiti zaostale poreze i kamate, a ova je u obće svrha zajmu, on mora, propasti u najkraće vrieme. Ako ga plodovi njegova imanja niesu mogli uzdržati do zajma. te je on bio primoran sklopiti zajam, naravno je, da ga ti isti plodovi neće moći niti uzdržati u napred, kada osim dosadanjih potreba mora još plaćati kamate na novi dug i misliti se donekle i za amortizaciju istoga. I onda je ekonomička propast dotičnika neukloniva.

Nu mi ćemo ipak staviti, što nije, da je naime težak uprav cielu uzajmljenu glavnicu uložio u poboljšanje (melioraciju) svoje baštine te da on po intenzivnijem radu uprav se nada i boljem plodu od svoga imanja. Po nauci vriednih ekonoma te istodobno po zdravim načelima socijalne ekonomije nepobitna je istina da težak može tek živariti i to velikom mukom, ako plaća u kamate polovicu čista dobitka svojih zemalja. Mi smo vidjeli, da naš težak u najboljem slučaju plaća 12·7 % dobitka na glavnicu; ako se tome nadoda još barem 2·3 % sa amortizaciju, što nije previše uračunano, jer melioracije tla, u koje smo predpostavili, da je uložena glavnica mogu trajati najviše 20-25 godina, imamo skupa 15 %: po gori iztaknutom načelu težak mora dakle pobirati dvostruko čista dobitka iz tih melioracija; one mu moraju rentirati najmanje 30 % čista dobitka, od kojih 15 % to jest polovicom plaćati će kamate i glavnicu a drugom polovicom moći će tek živariti i to velikom mukom.

A sada mi pitamo, koje su te poljodjelske poboljšice koje mogu iznositi 30 % čista dobitka? Jeli dakle

čudo, da težačtvo propada? Nije li dakle ovo propadanje logična neukloniva posliedica stavljenih premisa t j. obstojećih u istinu vjeresijskih prilika u Dalmaciji, koje upropastiše našu pokrajinu, dotjeraše do nevolje i biede težački stališ a na korist samo njekolicine hitroumnih spekulanata, koji su znali se poslužiti dobrom sgodom, e da na obćoj propasti težaka razšire svoj posjed i pedeseterostruče svoje glavnice.

Opetujemo što smo već iztakli, niesu nerodice, niesu elementarne nesgode, niesu trgovačke neprilike, koje upropastiše težaka i posjednika, ove su samo pospješile njegovu propast, ove su uskorile njegovo siromaštvo, ali glavni uzrok jesu ogromne kamate, koje se moraju plaćati na dugove: težak ima već klicu bolesti t. j. ekonomičkoga propadanja u ustrojstvu družtvenom naše pokrajine te u njezinim vjeresijskim prilikama; ova klica napreduje, obuhvaća polako cieli organizam i naravna je posliedica razsulo. Dopuštamo, da sa poljodjelskog gledišta: peronospora, grad, suša, žiloždera, a sa trgovačkoga klauzola, našavši već težaka slaba srvaše ga naravno prije vremena; ali da mu je zdrav bio organizam, on bi ipak prebrdio i ovake neprilike i odolio svim tim navalama. Nasuprot da su ostale i one dobre i obilne godine, (ne kažemo preobilne, jer je· to iznimka), da su se naše trgovačke prilike udesile u podpuni prilog poljodjelstva ništa ne manje uz obstojanje sadašnjih vjeresijskih prilika došlo bi se isto, možda tek malo kašnje, do jednakih nepovoljnih resultata [1]).

Došlo se do takovih rezultata u zemljama, gdje je racijonalno obradjivanje zemlje bolje uspjevalo i gdje su vjeresijske prilike bile ponešto bolje nego kod nas u Dalmaciji: naravno je, da se je moralo doći do razsula

[1]) Prenašamo doslovce za potvrdu u izvorniku, jer baš krasno izraženu ovu istu misao od jednog njemačkoga pisca: „Auch alle Verbesserungen im landwirthschaftlichen Betriebe vermehren nur die Gefahr für den Besitz. Diese Investitionen sollen sich rentieren, ihren Zins bringen; aber die Landwirtschaft weigert sich, den ihr fremden und feindseligen Gesetzen des Capitalismus zu gehorchen; die Meliorationen, die Benificationen des Staates, die intensive Wirtschafft — alles vermag das Danaidenfass nicht zu füllen: das Fass ist durchlöchert, als Hypothekenschulden fliesst alles fort in die feuerfesten Schränken der Capitalisten. (Die socialen Lehren des Freiherren Karl von Vogelsang — zusammengestellt von D.r Wiard Klopp — St. Pölten 1894 — S. 419).

i kod nas, gdje uz primitivno obradjivanje zemlje, uz nikakovu zadružnu ili zadrugarsku sviest vjeresijske prilike su takove, kakove smo ih već onim konkretnim slučajem ocrtali, gdje najobičniji i najjednostavniji način sklapanja zajma jest najočevidniji slučaj otvorenog lihvarstva za svakoga, koji se imalo bavi takovim poslovima samo ne naravno za naše težake, koji su mu obikli i koji su izloženi i na gore. Mi možemo doći do zaključka, a željeli bismo da nas tko opovrže, ali činjenicama: ***naše vjeresijske prilike kod težačkoga stališa osnivale su se do sada podpuno na lihvarstvu.*** Naravno bit će i ovdje iznimaka, častnih iznimaka, ali dosta riedkih.

Mi smo u stanju, da dokažemo ovo brojkama, i baš uredovnim podatcima iz zemljištnih knjiga i ovršnih spisa jednog sudbenoga kotara u našoj Dalmaciji, a možemo reći, da baš u ovom kotaru ima relativno mnogo manje lihvarstva nego li u mnogim drugim sudbenim kotarima Dalmacije. Uzeti ćemo samo u obzir ovo zadnje petogodište.

U tom sudbenom kotaru bilo je podnesaka za prisilnu upravu sa strane vjerovnika na imanjima nesolventnih dužnika,

god. 1898		br. 26
god. 1899		br. 91
god. 1900		br. 189
god. 1901		br. 115
god. 1902	do sada	br. 31

Naravno svi ovi podnesci bili su primljeni, prisilna uprava pripuštena, postavljen privremeni upravitelj.

Od ovih prisilnih uprava pripuštenih još ih ima ove godine obstojećih

od god. 1898	br. 7
od god. 1899	br. 14
od god. 1900	br. 16
od god. 1901	br. 42

Sve su druge uprave bile odbačene i zapuštene, a tekom ove godine bit će ih još više.

Ako iztražimo sada razlog, zašto su te prisilne uprave bile zapuštene poslie nego su zapale toliko no-

vaca za dotične biljegovne i odvjetničke troškove, naći ćemo izmedju razloga najčešćih slučajeva, što te uprave niesu odgovaralo svrhi, naime niesu se mogli naplatiti iz čistog prihoda *niti dobitci na glavnici.* I takovih slučajeva ima 99%; ima njekoliko slučajeva, gdje su se stranke nagodile, a tek 3—4% svih slučajeva, gdje se je dug izplatio.

Mi ćemo navesti njekoliko samo slučajeva.

1. Bila je zatražena prisilna uprava na imanju jednog dužnika za iznos od kr. 640 i nuzgredice.

Račun godišnji prikazan od upravitelja iznašao je manjak od kr. 6·20. Dakle ne samo što dobitci niesu se mogli platiti; imanje je bilo pasivno a naravno o troškima sudbenim i ovršnim, i ne govori se.

2. Prisilna uprava za ne izplaćenu glavnicu od kr. 166·22, izniela je opet manjak od kr. 5·64.

3. Prisilna uprava na ne izplaćenu glavnicu od kr. 1510, izniela je čista prihoda kr. 117.

4. Za glavnicu ne izplaćenu od kr. 350 bilo je u prisilnoj upravi čista prihoda kr. 20.

5. Za glavnicu od kr. 500 čista prihoda nikakova.

6. Za glavnicu od kr. 12000 izniela je prisilna uprava čista prihoda kr 274·03.

7. Za glavnicu od kr. 600 čista prihoda kr. 33·58.

8. Za glavnicu od kr. 803·76 izniela je manjak od kr. 8·60.

9. Za glavnicu od kr. 1270 čista prihoda kr. 14·95.

10. Za glavnicu od kr. 1009 manjak od kr. 27·18.

I tako bismo mogli napried navesti slučajeva na pretek — a svakako bi bilo dobro, da se drže statistični podatci kod svih sudova, koji bi mogli pak služiti, e da se do prigode promiene postojeći ovršni naputci, jer, kako se iz ovoga vidi, sve ove uprave ne uspjelo daju velikih pisanija dotičnim sudcima i nekoristna gubitka vremena, a prouzrokuju troškova suvišnih dužnicima a nikakove koristi vjerovnicima. Nego pripuštajući, da ovo pitanje sa ovoga gledišta razbistri koji od naših strukovnjaka i jurista, kojih ima dosta i vrstnih mi ćemo samo sa našeg gledišta nadovezati njekoliko opazaka na ove navedene konkretne slučaje.

Vjerovnici, koji su zatražili prisilnu upravu za utjeranje svoga duga a njeki i zaostalih dobitaka od dvie

ili tri godine najviše, kad su prije mučali, to znači, da su redovito primali dobitke. I jesu i mastne. Kako je pak moguće, da u razmak tako kratka vremena ta imanja su postala pasivna? Po našem mnenju ona su bila i prije pasivna, ali naš nevoljni težak naravno nezna računati. On je davao cieli prihod svomu vjerovniku u račun dobitaka, on nije gledao ni svoje nadnice ni svoje troškove, on je gladovao i žedjao a trudio kao pas, e da pošteno namiri svoga vjerovnika, koji je uz to pobirao liepe kamate na svoj uloženi novac. Ali ni daleko, da se je dug smanjio; mnogo puta niesu baš bili namireni podpuno ni dobitci po ugovorenoj mjeri bilo pismeno a ponajviše ustmeno; ali ipak ako ta glavnica nije rentirala 20 %, uviek je 15 % ili 12 % ili 10 % — a i to je bilo dobro za vjerovnika. Ali ovake kamate i na ovaj način mogle su se od težaka plaćati za dobrih godina; dobroćudan naš težak ih je plaćao, a izkopati se iz duga nije niti mislio ni nadao se. Kad su sada navalile uzastopice zle godine, težak ne može da plati ni kamate, vjerovnik čeka jednu ili dvie godine; vidi da mu se tobolac ne napunja kao do sada a on navali ovrhama ili bolje prisilnim upravama. Ali kad su prisilne uprave redovite, valja naravno zabilježiti sve troškove obradjivanja, i onda se dolazi do pasivnosti, koje bilo je faktično i odprije, ali ju težak nije iznašao.

Sada je pitanje sasviem opravdano: kako je vjerovnik dao na rizik toliko novaca u zajam, ako ne jedino privabljen od mastnih dobitaka, koji graniče sa lihvarstvom? To su žudije glavnih gradova preneseni pod kršćanskim imenom i narodnom patriotičnom firmom u naše varoši i pokrajinske naše gradove. Osim ovih podataka ovršnih tjeranja, koji sami po sebi govore, ako otvorimo zemljištne knjige mi ćemo naći zanimivih i ne riedkih slučajeva: na težačkim imanjima, koji možda imaju vriednost od kakovih 1000—2000 kruna, naći ćemo hipotekarnih dugova na teret u dvostrukom, trostrukom i četverostrukom iznosu; kamate su običajno zabilježene sa 8—9 % kadkad i sa 10 %.

Ovakovi vjeresijski odnošaji i ovakove vjeresijske prilike ne mogu se nikako pojmiti nego jedino po načelu iztaknutom da se temelje na lihvarstvu.

I u istinu, kad se uzme u obzir, da običajno svi zajmodavaoci kod nas, osim riedkih iznimaka, jesu ljudi dobrostojeći i bogati, koji napreduju u posjedu i u glavnicama, to znači, da njihove glavnice, premda na taj čudni način uložene, ipak ne idju izgubljene. Mi ćemo odmah razjasniti ovo. Ako jedan uloži glavnicu od 100 kruna uz 10 % dobitka on će u samih 12 godina, kapitilizirajući samo svake godine dobitak, potegnuti samih kamata kr. 213·81 ostajući mu netaknuta uložena glavnica od 100 kruna. On je dakle u samih 12 godina potrostručio glavnicu. Metnimo da je njegova glavnica i ne utjeriva, on ju je ipak samim utjeranim dobitcima podvostručio. I ovo je najjednostavnijim načinom. Ali nami je poznato, da se dobitak kod mnogih utjelovljuje glavnici svako tri mjeseca; nami je poznato da se uzimlje i više nego li 10 %, kako smo već iztakli, nami je poznato ono plaćanje kamata u naravi, kojim se naš težak upropašćuje a po kojem vjerovnik može podvostručiti svoju glavnicu u 4—5 godina, I to je baš velika propast našega težaka. Poslie nego je radio i mučio se cielu godinu i pod žegom i pod zimom, kad dodje jematva ili berba on ne nosi ništa u svoju kućicu nego upravno iz polja goni svoj mast i svoje plodove u konobu svoga vjerovnika. Nije dakle za naš narod ono što smo već iztakli, da od čista prihoda svojih zemalja mora težak barem polovicu zadržati za se i svoje potrebe za tek živariti: on običajno sve daje: daje cieli mast a tek za milost izprosi od svoga vjerovnika malo dropa za navodnicu, kojom se zalije; daje mu masline ili ulje a ostavlja za se mutež, koju će pak prekuhavanjem dotjerati, da može imati začine i tako naravno propada ekonomički, propada fizički, a što je najgoro počeo je propadati i moralno, jer je počeo gubiti onu vjeru, koja mu je do sada bila naimiliji amanet. Na njegovim razvalinama dižu se spekulanti, koji pak imaju obraza to se hvale, da su oni dobrotvori naroda i koji naravno uz monopol ekonomičkih probitaka uživaju i monopol tobožnje popularnosti i narodnoga povjerenja. O njima se može u istinu držati ono što ženijalni premda pogubni francuzki pisac Viktor Hugo piše, da svaki čovjek ima u sebi po koju narav živinsku; to su hijene, koje izglodiše do kosti našeg nevoljnoga težaka.

Mi smo eto pokazali ranu, koja raztače težački naš stališ.

I ovdje ćemo opet usvojiti rieči već pomenutoga Angerera: „Kad je jednom rana očitovana i iztražena „nije li ovo prvi potrebiti korak izcieljenju?"

Ako dotjeramo do toga, da se ova rana izcieli, mi smo spasili težaka: mi smo ga opet učinili slobodnim čovjekom, koji neće ostavljati kao do sada svoju domovinu i baštinjenu grudu zemlje, da podje u tudje krajeve, gdje opet nalazi onu istu nevolju, koju je ovdje ostavio.

Inače ne smjemo se varati ni obsjenjivati pretjeranim nadama: nije ovo lak posao a svakako nije to stvar, koja se dade u malo godina izvesti. Ali valja početi. Bude li i buduće pokoljenje odahnulo od ove móre i to je već nješto.

Moramo priznati, da se ipak opaža njeko micanje; još je naravno neizvjestno i tek osjetljivo ali sve je do toga, da se uputi i to pravom kolotečinom. I ako znaci ne varaju, rek bi, da se je baš i uočila dobro rana, te da se baš za tim idje, da se jednom urede i vjeresijske prilike kod nas u Dalmaciji. Počelo se pospješenjem uredjenja i uvadjanja zemljištnih knjiga, koje naravno moraju, da budu podloga svakoj operaciji u pogled vjeresije a osobito hipotekarnih dugova [1].

Počele su nicati osim Vjeresijskoga Zavoda i razne Banke; konstatujemo u ovo zadnje doba otvor Podru-

[1]) U poslu zemljištnih knjiga sada se je počelo sa strane sudbenih vlasti urgirati kod dotičnih sudaca osnovatelja uredjenje istih. Ovo je sasviem u redu, ali valja opaziti da i velika brzina mogla bi škoditi stvarnoj tačnosti zemljištnika. I do sada već otvoreni i djelujući zemljištnici niesu baš uzori najbolje tačnosti a njeki dapače izkrivljeni su mnogim pogreškama kako nas uvjeravaju koji se u tome razume. Uzrok je tomu dvojak a valjalo bi ga odstraniti: ne povjeravati osnovanje zemljištnika neizkusnim mladim silama, koje su tek napustile klupe sveučilišta i iziskivati od osnovatelja da idju na lice mjesta uz sudjelovanje naravno vriednih tehničkih vještaka, a da se obazru i na zahtjeve biednih kmeta, i to baš na licu mjesta, jer pozvati našega čovjeka da na katastalnoj mapi pokaže svoj posjed to je uzaludna danguba.

Još nam je opaziti da i noviji ovršni postupak sada idje u prilog dužnika, u koliko više nije moguće o bezcienje dobiti na dražbi stanje dužnika, kako je to do sada bivalo. Mnogi tomu prigovaraju s razloga što je sada teže naći novaca; pri uredjenim vjeresijskim odnošajima svatko će uviek naći novaca prama svome stanju i dohodku, i to je prava mjera. koja kad se prekorači, škodi se ponajviše dužniku i dolazi se do lihvarstva, kako smo već gori iztakli — i do njegovih ubitačnih posliedica. Da su srećom u prošlo doba zajmodavaoci bili nješto oprezniji u dieljenju zajmova!

žnice kreditne Ljubljanske Banke u Spljetu, pak navještene već Banke u Zadru i u Dubrovniku. Naravno svi ovi novčani zavodi ne utječu upravno u korist težaka i manjih posjednika; to su trgovački ponajviše zavodi, koji rade mjenicama, ili, kao Vjeresijski Zavod, uz neoborivu sjegurnost hipotekarnu, o kojoj se ne može ni govoriti kod nas, kad se radi o težacima. Doprinašaju ipak i ovi neupravnu barem korist u koliko bacaju u promet više kapitala uz nižu kamatu nego li je to do sada bilo [1].

Za težake puno važnija jesu osnivanja seoskih blagajnica (štedionica-zajmovnica) po sustavu Raiffeisena, o kojim baš hoćemo da nješto pobliže progovorimo, prije nego li završimo ovaj članak.

Ne imamo statističnih podataka ni o broju ni o poslovanju pojedinih seoskih blagajnica u našoj Dalmaciji. Znamo ipak i čitamo češće po novinama, da se je osnovala uzduž i širom naše pokrajine sada u jednom selu sada u drugom po koja takova blagajnica te da je naravno i bila registrirana kao takova kod dotičnoga trgovačkoga Suda *„na neograničeno jamčenje i na ne opredieljano vrieme"*. Bojimo se, da u mnogim slučajevima, njeki su nam baš i poznati, pri tomu i ostaje, t. j. ta zakonito registrirana blagajnica; štedionica-zajmovnica niti ima blagajne, niti je primila kakovu svotu u prištednju niti je dala kakovu u zajam.

Iztražimo li uzrok tomu, uz mnoge nuzgredne glavni je taj, što te blagajnice ne imaju kapitala niti ga mogu naći. I to je naravna posliedica gori ocrtanih naših vjeresijskih prilika. Ove blagajnice ne mogu plaćati visoku kamatu a glavničari, koji kod nas imaju novaca u pretek, niesu voljni davati svoje glavnice uz nizku kamatu. Tim manje pak oni podupiraju takove blaglajne što razume i uvidjeli su, da su baš te blagajnice naperene proti njima i proti dosadanjim njihovim probitcima. Oni, koji su do sada pobirali najmanje 10 %, naravno da im je težko davati svoj novac na 5—6 %.

Težaci naši ne imaju ponajviše glavnica a ono malo prištednje da i ulože u blagajnicu, malo je koristi od istih.

[1]) Čujemo na pr. da je Spljetska Pučka Banka iza otvora Podružnice Ljubljanske u Spljetu već snizila za 1 % svoju običajnu kamatu.

Naravno pak i težaci, koji su po sebi sumnjivi i bez pouzdanja (a imaju i zašto, jer su do sada malo nalazili milosrdja) i njima je težko ulagati svoje prištednje krvavo stečene uz nizkomu kamatu kad znadu da su oni morali plaćati u potrebi dvo truko i više dobiti.

Obratiti se na koju banku nije bilo moguće, jer ih do sada nije bilo u pravom smislu rieči, a i sada mučno da će se naći, ako se i nadje, novaca, uz kamatu nižu od 6—5½ %. Ovo pak znači, da blagajnica mora tražiti od svojih članova dužnika najmanje 7—6½ % t. j. 1 % više za troškove administracije i manipulacije.

Priznajemo, da je i ovo korak napred. Od 12—10 %. 7—6 % ipak ima nješto razlike ali morati će nam priznati i najoduševljiniji pristaša i zagovoratelj ovakih blagajnica, da je i ova kamata dosta visoka te da nije kadra izbaviti težaka iz propasti, a s druge strane poznato je raznim upraviteljstvima naših seoskih blagajnica, kako je težko i uz onu kamatu naći dostatne glavnice od novčanih zavoda i kako su te težkom mukom dobivene glavnice dosta ograničene, da se uzmogne priskočiti podpuno potrebi i zahtjevima težaka-članova.

Kada seoske blagajnice u Dalmaciji budu mogle razpolagati sa priličnom glavnicom te ju budu mogle razdavati najviše uz kamatu od 4—4½ % svojim članovima, onda će se oćutjeti blagodat njihova djelovanja, onda će biti nade temeljite, da će se naš težak izbaviti iz propasti, u koju, kako već rečeno i dokazano, srće. Da se pak do ovoga uzmogne doći, morale bi naše seoske blagajnice imati prilike, da dobivaju od njekuda novaca bare n uz 3 % kamate.

Mi ćemo sada razmatrati, bi li se mogla ostvariti ovaka eventualnost. Mi cienimo, da bi mogla, te ćemo ovdje iznieti način, kako bi se to dalo po našem mnienju izvesti. Naravno mi ćemo samo iztaknuti načelno pitanje bez ikakove detaljne osnove, izvedenje koje u slučaju zavisit će od zanimanih faktora

Nami je još izjaviti, da po našem shvaćanju k preustroju družtvenih odnošaja te k poboljšanju bilo poljodjelskih, bilo obrtnih, bilo vjeresijskih prilika prvi, koji su pozvani na to, jesu isti zanimani čimbenici: u nas se

u tomu mnogo grieši i pretjerava te se misli, da sve: i inicijativu i izvršenje kojeg mu drago posla mora preuzeti država dotično vlada: u nas se pozivlje uviek vlada, da učini to i ovo a ostaje se pak prekrštenih ruku. Vlada dotično država pozvana je tek, da podupre nastojanje privatnika, da ne stavlja fiskalizmom birokratičkim zapreka radu pojedinaca ili zadruga a da priskoči u pomoć ondje gdje vidi, da sile ovih ne mogu odoliti, tim više što ona razpolaže tolikim sredstvima, koja niesu u dosegu privatnika.

I baš za nabavu potrebite glavnice cienimo, da bi se mogla vlada zauzeti. Naravno ni iz daleka ne mislimo da bi nam ona tu glavnicu imala darovati, ona bi mogla tèk da bude posrednicom, da se ta potrebita glavnica dobavi.

Mi cienimo, da za sadašnje naše prilike, za započeti sretno novčanu operaciju bila bi sada potrebita za cielu Dalmaciju glavnica od 10. milijuna kruna.

Ova glavnica za sada potrebita imala bi se nabaviti od vlade jednim zajmom uz kamatu od najviše 4% slobodnu od svakog poreza izplativu u semestralne obroke bez ikakvog ni najmanjeg odbitka: a za amortizaciju glavnice moglo bi se opredieliti doba od 90. godina. Ovaj bi se zajam imao samo i izključivo upotrebiti za Dalmaciju i to za zakonito registrirane i djelujuće seoske blagajnice po Dalmaciji. Vlada to jest država jamčila bi naravno za taj zajam. Da bi se ovaj zajam pokrio podpuno kod naših domaćih novčanih zavoda, o tome ne ima dvojbe: novčane su konjunkture sada tako povoljne, da su sve državne rente već prekoračile paritetni tečaj te s toga niesu prikladne više za ulaganje glavnica; te glavničari traže naravno novih investicijonalnih zajmova, u koje će uložiti uz bolji dobitak svoje glavnice.

Država je pak lani zakonom od 11 Lipnja 1901 preuzela jamstvo za zajam od 250, milijuna kruna i to u prilog pokrajina Češke, Moravske, Sležke, Galicije i Donje i Gornje Austrije, te bi mogla zajamčiti za ono 10. milijuna kruna u prilog našoj pokrajini. Kad bi se jednom smogla tako glavnica od 10 milijuna kruna, pri čemu bi država najviše možda izgubila 100.000 kruna, jer bi se stavno pokrio cio zajam uz tečaj od 99%; tada

bi država stavila na razpolaganje ovu glavnicu raznim seoskim blagajnama uz 2 ½ %. Naravno iznosi pojedinim blagajnama opredielili bi se prama potrebi, jamstvu i djelokrugu tih blagajna. Niti bi se cieli iznos opredieljen u jedan put dao, nego bi svaka blagajna imala sa središnjom blagajnom državnom otvoren jedan tekući račun uz opredieljeni godišnji iznos, a kako gori rečeno uz kamatu od 2½%.

Pošto ove seoske blagajne osnovane su na neograničeno jamstvo, to bi se naravno po broju njihovih članova, po njihovim imovinskim prilikama ustanovio dotični iznos, e da ovi svakako garantiran državi, a da bi se kamata od 2½% redovito plaćala o tome ne ima dvojbe.

Nego pošto smo mi već predpostavili, da se taj državni zajam ima sklopiti uz kamatu od 4%, odakle bi se pokrio još preostali dobitak od 1½%? To bi pokrila država od svojih zaklada. Ona već svake godine opredieljuje za Dalmaciju iznos od 300·000—400·000 a kadkad i 500·000 kruna za oskudične svrhe ili za razne elementarne nesgode. Mi ćemo očito kazati, da taj novac u obće ne nosi nikakove koristi, kako se kod nas dieli i ulaga.

Nego eto sviet privikao na to, pak bilo bi težko sasviem izkorenuti taj običaj. Ali moglo bi se ovo učiniti. Od doznačene svote za oskudične svrhe neka država najprije odbije ono 1½%, što još preostaje od kamata a to bi iznosilo na glavnicu od 10 milijuna kruna svotu od 150·000 kruna. Ostala pak svota neka se slobodno dieli i ulaga onako kao što se i do sada dielila i ulagala. Ovim načinom učinit će se bez dvojbe više koristi nego li je do sada bilo od ovih državnih godišnjih podpora.

Tako mi imamo pokriven cieli dobitak na glavnicu, država ne gubi ništa a blagajne imaju novaca uz 2½%.

Pošto pak, kao što je naravno, država ne bi razdielila u jedan put cielu ustanovljenu glavnicu od 10-milijuna kruna, nego bi svake godine ostalo kod državne srednje blagajne pretička, kojim bi država mogla slobodno razpolagati, to bi bilo pravedno, da se za amortizaciju ovoga zajma, koja, pošto se radi za 90 godina ne-

bi iznosila niti $\frac{1}{4}$ procenta kvote [1]) sama država misli i to baš iz dobiti t. j. koristi, koja bi ona crpila iz onih glavnica ne porazdieljenih u blagajne.

Kad bi dakle ovako blagajne imale novac uz $2\frac{1}{4}\%$ one bi mogle dieliti zajmove svojim članovima uz $3\frac{1}{4}\%$ ali ako stavimo i uz 4%, i opet bi težak imao veliku korist i blagodat a blagajna bi takodjer crpila koristi te bi u malo vremena razpolagala i svojom vlastitom glavnicom. I na ovi način onda i naši dosadanji spekulanti i zajmodavaoci našli bi se primorani ulagati štogod iz svojih glavnica u blagajne za imati barem kakav dobitak, jer uspjeh koje mu drago ustanove jedino je kadar pribaviti joj prijatetelja, dočim neuspjeh razočarava i prvašnje nje zagovaratelje.

Da se pak obezbiedi podpuna sjegurnost uloženih novaca sa strane blagajna imale bi ove dobiti od države jednu povlasticu a ta je naime da one budu imale pri eventualnom ovršnom utjeravanju prvenstvo reda u onom obsegu po prilici kako ga uživa državni erar u pogled svojih tražbina za poreze i slična.

Ovo bi bila jedna, da ju tako okrstimo, pedantična mjera opreza, koja bi jedino mogla imati praktične uporabe, kad bi jedan izvanjski vjerovnik tjerao ovršnim mjerama a osobito ovršnom upravom dužnika, koji je istodobno i dužnik blagajne, te da se u tom slučaju prva uzmogne namiriti blagajna a onda tek privatni vjerovnik. Izvan ovog slučaja ta povlastica ne bi mogla naći praktične uporabe.

Ovim načinom jedino mogle bi naše seoske blagajne razviti svoju djelotvornost i doprinieti onih plodova, koje su dopriniele i kod drugih naroda i u drugim pokrajinama. Bez novaca nije moguće da obstoje u narodu nego tek u registrima trgovačkih sudova: naravno je, da bi ipak imao se ustroj tih blagajna donekle preinačiti prama potrebama, naravi i običajima našega naroda; na što se baš iz početka nije pazilo, nego su se jednostavno presadile u nas onako kako su obstojale u Rajnskim pokrajinama Njemačke. I u Italiji bile su preinačene te

[1]). Računa se, da se jedna glavnica uz 4% sa godišnjom amortizacijonom kvotom od 1% amortizira u 41 godini i 11, dana po prilici.

nije podpuno sustav i ustroj Raiffeisena usvojen a to se po sebi razumije.

Ovako preinačene i snabdjevene sa priličnom glavnicom one će naći oduševljenih privrženika i kod težaka, koji do sada niesu baš u više mjesta pokazali puno zanimanja za nje. Tako će se istodobno i kod naših težaka razviti sviet slobodnih gradjana i oćutjeti potreba za zadrugarstvom, koje mora da se istodobno i sustopice uvadja i razvija, hoćemo li imati podpuni ekonomički preporod.

Nu možda o tome budemo imali prilike da još što napišemo. Još nam je jedino jedno glavno pitanje u poslu vjeresije ostalo ne riešeno, a to su stari dugovi težački. Nemojmo misliti niti iz daleka, da će seoske blagajne moći razterjetiti sve stare dugove: za to ne imaju kapitala uza svih 10 milijuna kruna, niti im je ta svrha. Štogod će i one doprinieti, ali za podpuno razterećenje starih dugova moralo bi se upotrebiti drugih sredstava, o kojim ćemo možda do skora izraziti svoje nazore.

D.r Ante Miličević.

BRUNDIJADA

Pjevanje II.

Gospodo i gospe, koje saslušaste
Prvi spjev tog novog epa hrvatskoga,
Pristupite opet do Pegaza moga,
A od velje sreće, ponosa i dike
Na meni će kika da dulje naraste
— To jedino tješi vila miljenike.

Ja se jadan mučim, vlažem sve sile
Da zapjevam muški, glasno, tankovito.
Još je carsko grlo moje mlade Vile,
Još Pegaza konja ne sagnie kopito:
Iz svih petnih žila nastojim i radim
Da vam ne dodijem i da ne dosadim.

Vjerujte mi, još se vatra ne utrnu
Od koje je Tasso i Berni izgaro;
Još se ep ne svali u grobnicu crnu,
Još pupi i lista ono deblo staro,
Još uz cievi proljet sok i mezgru tjera:
Vjerujte mi, gospe — tvrda vama vjera!

Pričat ću vam sada na Kamenu Sielu
Kako prvom tamom onog strašnog danka
Velebita Brundo svu živinčad smjelu
Tješi, opominje, bodri bez prestanka.
Vidjet ćete, Gospe, — o, moj stih ne štedi!—
Da zvjerinje manje od ljudi ne vriedi.

Uštap za Pločam se dizo Baranovim;
Bješe voljno, tiho u gorskijem klancim;
Bludile su vile humim i lugovim,
Ljuljale se ptice u sladjanim sancim,
Gorile na plotu stražnjice kriesnica,
Mirila na polju zelena travica.

Danica i Sirij na nebu vedrome
Sipali na zemlju svoje svietle zrake;
Sad u rosnom grmu, sad do sivog stienja
Čuješ plahog zvierja lagane korake.
Tko bi, mòre, reko da u času tome
Mnoge srca biesne sred najljućeg vrienja?

Mučaljive, mrke sve se sjene kradu;
Veru se, migolje put Siela Kamena.
Oduška svak dat će svom gnjevu i jadu
K Sielu brza svaki koji nije žena.
Sve češće se čuju glasi i koraci;
Mniš: po gori idu noćni vukodlaci.

Na golim liticam zvjerinje se reda.
Na najvišjoj liti mrki medvjedovi.
Ta traga na druge sa visine gleda,
Dostojanstva puna, ko kakvi knezovi.
Iz njinog se kola staroste biraju;
To je staro plemstvo u stoljetnom gaju.

Rod risova do njih potrbuške leži;
Ostre brke suče, noktom kamen grebe.
Puk je to pred kojim miš i gušter bježi,
A srce zatrepta tetrieba i zebe.
Tranjavi su danju, al su striele noću;
Rod ptica i gmaza zna za njinu zloću.

S druge strane ćuli i ušima strši
Traga lija, zvieri njuške oštrljate.
Vole one grm i tropošljive krši;
Najbolje su škrgi i šljuki poznate.
Brundo — to se tiho po gorici tepa —
Rado svjete sluša svilenoga repa.

Vise vjeverice o bližnjim granama;
Jedna lišće čupa, druga hvojku ziba;
A lasica traga do busenja sama
Od umora čuči za gomilom gliba.
Al na jednom grmlja stale pucat grane,
Na Sielo veprova jaki čopor bane.

To je plemeniti puk dugoga rila
I bijela zuba, takmac medvjedova.
Ta se vrla traga u rupam sakrila.
Svak zna njenu jarost sred proljetnog lova.
Otkad šumom vlada medvjede i vuko,
Vepar u sjeverne špilje se povuko.

Nepozvan i ljutit danas Kiso vodi
Veprove na Sielo da svoj gnjev iskali.
Derani ga nisu na ročište zvali;
Ne štuju ga; samcat uviek gorom hodi;
Kao da ga tobož s logora prognaše;
Do njegovog legla ne traže ni paše.

Začude se druge trage i pasmine
Kada u svom kolu vepra ugledale.
Od ljutine medvjed zabrunda i zine,
Jurnuše uz debla vjeverice male.
Al muk opet nasta — eto Brundo hita;
Za njim Kuso ulak i ostala svita.

I starosta sjedne na višju pećinu:
Za vas zovnuh, reče, planinski sinovi;
Tebe, puče lija, što se grmljem šetaš,
Pasmino risova, te obnoć gorletaš,
Trago vjeverica, vepri i vukovi
Jer zloslutna zviezda nad tom šumom sinu.

Gori od vihora koji hrašće nose,
Strašniji od gube, kobniji od kama
Što glezno i gnjat nam, kad udara, krši,
Podmuko ko suša, zlobniji od ose,
Čovjek, djeco, čovjek sad je medju nama;
Na Južnom Proplanku grozno djelo vrši.

U ruci mu blista tesla i testera,
Sieče šumu, našu zipku i domaju.
Ne ostade traga zelenome gaju;
Sjeći do Jelovca njeg'va je namjera.
Kud će zvierje onda? kamo u ravnice?
Kud iz šume ove, stoljetne majčice?

Ja vas pozvah, razne pasmine i tràge,
Logori, čopori, legla i družine,
Lovci bielim danom i lovci sred tmine,
Rode velje šape, puče noge nage,
Da viećamo noćas kako vraga maknut,
Kojem se prohtjelo tog se hrašća taknut.

Sjetite se, djeco, onih drevnih dana
Kad vladaše s nama zvier dugačke grive,
Lavo prvi, vladar duše milostive.
Oj, tad sreće bješe usred ovih strana!..
Nije bilo borbe, osvade i bruke.
Držao na uzdi Lavo svoje puke.

Jeste l' ikad čuli za biesne čegalje,
Za ljutite psine što žive kraj mora?
Njih zadivi jednom naša zelen gora,
I gle, jednog dana druga Čego šalje
Da nam javi kako oni šumu žude
I da nas preziru gore nego ljude.

Lavo k moru tjera drskoga ulaka,
Poručuje Čegu da još zvierka nije
Pod vimenom svojim nosila junaka
Koj' bi banut smio usred gora tije'.
Ljutit Čego tada pokupi čopore,
I u zoru udre na naše bregove.

Nasta ljuto klanje na Morskom Brijegu
Kakvog šume ove više vidjet neće.
Borili se oni kroz cielo proljeće
Dokle Lavo hrbat ne ugrize Čegu.
Bez Siela i vieća, bez psovke i vike
Onim biesnim psima iščupaše kike.

Al sad inad pasta, osvada i bruka.
Svak hoće da sebe ko junaka slavi:
Bez mene će čegalj da sve vas zadavi!
Ris na méda, medvjed zamrzi na vuka.
Lavo, da trvenje ne bude još gore,
Po tragam ih dieli, drobi na čopore.

A kad Lavo pomre, staroste i knezi
Zaklaše u leglu laviće mladjane.
Jedan na drugoga diže se i reži,
Hoće svak da kraljem u gori postane.
Nasta pokolj Čegalj opeta navali,
I gle, i sad njeg'vi svi su morski žali.

Otkada bez kralja, djeco, ostadosmo
Vladaju staroste, knezovi, glavari
Koliko se dosad puta sastadosmo,
Raspršismo opet i ljutoj se jàri.
Al pogibelj prieti — djeco, složimo se!
Sjetimo se Lava — braćo, pomir'mo se!

Zvierje, u jedno se sad stisnimo kolo,
Zaborav'mo stare bruke i osvade,
Batalimo lanjske sprdnje i inade:
Već je Južno Gorje ko i mjesec golo.
Na tu goru našu ljudi uvariše,
Jutroske mi, djeco, nogu izraniše.

Reče i pun svojeg gordog dostojanstva
Na runjava prsa glavinu spustio.
A sto grla riče, sto očiju gori:
Ne ćemo zuluma! ne ćemo tirjanstva!
Miau... brum... brum... krogro, slobode slobode..
To su naša stabla, krši, trnje, vode!

A Brundo nastavlja: Pobjeda je laka;
I čovjek je, djeco, od mesa i kosti —
Vaj, al gdje je tràga srčanih kurjaka,
Ti hajduci puni jàre i naglosti?
Gdje je noćas čopor divljijeh mačaka,
Ti majstori šale, varke i hitrosti?

Driemlju il lienčare dok nas brige more.
Gje si, dobo našeg prvog mladovanja,
Kad se čovjek bojo ove zelen gore,
Strepio od naše pandže i brundanja?
Oj drugova onih četo uzorita,
Koliko je danas mladež različita!

Gdje su, gdje su sada... Još je zborit htio
Al Kiso zagrokće: Svrši, jednom, svrši!
Pest ti omlivati, uzdu si spustio;
Sve na gore kreće i zakon se krši.
Pustaš da te mladji za repinu vuku,
Podastro si ćilim lisici i vuku.

Gle, plodove kakve sada, starče bereš!
Ti si nad drugima postavio glote;
Ne vide ti oči kad se gorom vereš
Pogažena prava, rugla i sramote;
Meteža ne vidiš u čoporim svima,
Pak će takav gad se borit sa ljudima? —

Što ševrdaš?.. šuti... prestani prznico...
Stoji silna vika u tragi medvjeda.
Ali Kiso biesan u starosta gleda,
Jezičinom dalje bljuzga, melje, mlati.
— Kusasti trboko... krnje... ukoljico,
Mi ćemo ti kíšu pandžom išarati!

I zvieri sve žešće na Sijelu buče,
Vjeverice lake uz hvojke se penju,
Lija štekće, ris se ljuti, miauče,
A lasice plahe tuže se i stenju;
Medvjed brunda, grokće vepar — a s visoka
Gleda blieda Luna radoznala oka.

I ne bi se ota kalaburnja bila
Utišala nikad da sa južne strane
Ne začu se trka kroz plote i grane.
To su naši vuci koji bruse dlane,
Lete ko da svakog nosi biela vila;
Na ledja im strava perje posadila.

Banuše na Sielo ko olujno krilo
Ranjeni, kozmati, gladni, opareni.
Što je?... otkud?.. Koštro... što se, braćo, zbilo?.
Upiti su razni na njih upravljeni.
Al oko njih zalud svak se muči, trapa;
Od trke i straha izdala ih sapa.

Polegoše ko da sad će polipsati.
Vukane od boli štekće ko da mrije.
Oko njeg se zvierje u klupko skùpilo,
Molbam i upitim na njeg navalilo.
On sad glasno tuli, sad tiše zavije:
Čovjek... Cero, Cero! žalosna mu mati!

A kad strah ih minu i jad se ublaži
Vukan družbu bodri: Oj, junački druzi,
Zalud predati se jauku i tuzi
Jer u borbi pade ortak nam najdraži.
Ustaj! moj će jezik da Sijelu reče
Od kog rana ova što mi hrbat peče.

I u gluhom muku Vukan pričat stane
Kako se digoše na grozna Čovjeka,
Kako su trusali niza južne strane
Dok junačkog srca na njeg navališe;
Reče kako usred jada i leleka
Skoro da sve ljude u prah oboriše.

Slušala ga zvjerad mrka i tronuta
Slaveć rod kurjaka, svetu srdžbu njinu
Al kad on joj kaza Cerovu vrlinu
Bjehu suzne oči, a srca ganuta
Uzdisao Koštro: Sudbino opaka,
Ti nam ugrabila najboljeg junaka!

A sad — Vukan vrši — planinski drugovi
Zašto viećat? vodit divan i govore?
Čovjeka su danas potukli vukovi,
Neće više k nama u zelene dvore.
Dà, al griesi vaši izbili na javu.
Bez nas svak bi od vas izgubio glavu.

Vjerujte mi, druzi, nema za nas spasa
Ak' se u zadruzi sustav ne promieni.
Nov nam vidik puče; tko u tmini kasa
Mučno je da stigne lug il plien žudjeni.
Bez nas bi vam sjutra kožu odrijeli.
Nam se hoće vodja odvažnih i smjelih!

Nov se sistem hoće, kneza druge ćudi...
Ostarjeli zakon promjenit, uništit!
Ukoljenčit gordost vlastela u grudi!
Tirjanstvu se starih smjelo ukopistrit!
Sablazan se danas u krajini zbila.
Nek se jača ruka prihvati kormila!

Moramo se opriet težnjama većine,
Okresat i skršit ostarjele grane,
K istoku otvore obratit pećine
Neka u njih svjetlost, zlotvor tmina, pane!
Već odavna ljudi šumu sjeći stali,
A vi da ste išta o tom jadu znali. —

U jatu kurjaka nasta divlja buka.
Vukana za vodju!.. on će da nas spasi!..
Stoji zavijanje ,metež, vika, bruka;
Tulenje se ludo do Golića glasi.
Na Vučjaku brdu bude se vučice,
Štekćući se penju na bližnje litice.

Medvjed ljutit biesni, s klisure brunda:
Zvieri, šumski zakon promienit se neda!
Velje je iskustvo našeg starog dunda,
Ne sm'je mlada glava da nam zapovieda!
A Kiso uživa, grokće u metežu:
Svim će da vam ljudi repinu odrežu.

Al i puk risova uz kurjake stoji;
Vodja Riso davno rod medvjeda mrzi.
Od gnjeva se na njem svaka žila trza,
A Vukana kneza plaši se i boji.
Miauče: Brunda baš mi, zvieri, žao!
Ja sam za promjenu — miau, miau, miao...

Još se nebi bura utišala bila
Da se sada nešto užasna ne zgodi.
Na klisu se zvier il sjena pojavila.
Rep joj ,gô, tminom ju jedno oko vodi.
Dlake oparene, nosa izgrebena,
Hramlje i krvari noga izranjena.

Nasta muk na Sielu, svak se zgrozi, prepa.
Tko je avet ona biedna, jednooka?
Od kog rana ona gnjusna i duboka?
Tko je šepo onaj opaljena repa?
Avet se na hridi tuži i šemuta,
I krvavu pjenu na usnama guta.

Al je lija Štriko junačkoga srca
K litici se šulja, približava sjeni,
Koja sve to jače tuli na stijeni,
Kojoj se sve žešće sad stuca i grca.
Pobrza, nad onim jadnikom se prigne;
Sćešće: Cero! Cero! — Nov se urlaj digne.

Zvjerinje navali na strmu klisuru.
Svak kurjaka tješi, viče i galami.
Tko će sad tu novu utišati buru?
Tronuće na oko Ceru suze mami:
Ko da rosa pada na list svela drvca,
U junačko srce povraća se krvca.

Lija mu cjeliva nos i ogrebine,
Medo šape pruža, na noge ga diže,
Ris mu zadnje dlake promatra repine,
Vjeverica mlada ljute rane liže.
Cero već se smieši ko što vuk se smije.
Da je kurja dika shvaća, razumije.

A kad Brundo zvjerad na red upozori
Cero pričat stane što se s njime zgodi.
Priča o svom činu, o vatri i borbi,
O kladam, o dugoj čovječjoj oporbi,
O kropu, o onom plamnom kolobaru,
O njegovom gnjevu i mladjanom žaru.

A kad kaza kako navali i skoči
I čovjeka šćepa za glot i za prsi,
U zvijeri čudno zabliestiše oči,
Ispod kože hladni preletiše srsi.
— Kroz vatru sam prošo, kroz jezike plamne,
Al sam proslavio trage naše slavne .—

I o trku priča uz golu strminu;
Da bi plamen repa brže ugasio
Reče kako skoči u naglu rječinu.
Tu se hladnim valom u tami borio,
Dotle na obalu jedva doplivao
I put Siela toga gorom zakasao.

Braćo, braćo — tuli — od pobjede staza
Mučna trnovita! al ko srca ima
Može i kroz vatru, preko trnja, gaza
A starog se gvoždja lako rdja prima.
Još šumi čovječja prieti desna jaka...
Ej, da tu sam imo barem dva ortaka!

Daj mi pet drugova, al nek su ko i ja
I čovjek se više usuditi neće,
Da šume nam hrašće i borove sieče.
Dajte mi tri druga, al nek su ko i ja!
Vukana su vuci strepeć pobjegnuli.
Ta, on samo znade da prieti i tuli.

Pa ni Koštro bolji od svojeg jarana.
Naučio hire medvjedovog jata.
Nema na njem znaka tučnjave ni rana,
A ja k vama dodjoh istučena gnjata.
Dajte mi tri druga, ali moje vrste,
Pak ćemo Čovjeku sve izgristi prste! —

I sad vika stoji tulenje i dreka
Vukane kukavče!.. lažče!.. travožderče!..
Klancem i dolinom ozivlje se jeka.
Kiso sretan grokće, larma mlado zvierče,
A Vukan se ljuti da iz kože skoči,
Na Cera goruće izrogači oči:

Oparena huljo, šepavi junače,
Kožu ću ti odriet, kosti prokušati!
Ti gorućim repom uz stranu pobjegnu,
Hvalisava rdjo, ćoravi kurjače.
Čim za tobom oštre moje zubi segnu
Puknut će ti glezna, laloke i gnjati!

Sielo dalje buči ko vali kad šûme;
Viče Brundo: Djeco, mir, obzir i sloga!
Zašto prekršiste sveti zakon šume?
Gdje si, slavna dobo, mladovanja moga?
Već zapada uštap, a oblak se diže...
Mir i sloga! Škropac hita sve to bliže.

Mir i sloga, puci, trage i čopori!
Zašto se koljemo i trošimo snagu?
Blieda zvijer eto u našoj je gori...
Izmir'te se, šumu obranite dragu.
Zlotvor će nas, djeco, s Velebita maknut,
A pomladak na nas dignut se i graknut.

Vid'te stabla ova, ove tvrde liti;
Vid'te... Al tu Brundo stane; kiša složi.
Počnu vele kapi krš i lišće biti;
Pokisnule dlake na zvjerinjoj koži.
Škropac goru šiba i prugljice rije.
Bježi plaha zvjerad — kiša jače lije.

I star Brundo gleda sa puste litice
Mokar i pokunjen, trom i smalaksao
Kako kroz žbunove ko lagane ptice
Put legla se vepra čopor zatrkao.
Čuje ludu trku lija i kurjaka
Pod kadžijom kiše usred noćnog mraka.

Starosta se pita: na ovom divanu
Što smo uglavili? čeg se prihvatismo?
Vaj, kako su brzo jurnuli niz stranu...
Dà, dà – ta mi više ni zvijeri nismo!
I brundajuć: Zvjerad? Nè, nè: glupa rulja...
Pod kišom se medo put pećine ljulja.

Gospodo i gospe, sade izvinite:
Znam ova je pjesma nešto mlaka bila.
Sjednica i ova ko sve druge. Vila
Moja kriva nije; velim: izvinite!
Kad je predmet takav što pjesnik jadan?
Ta, svaki je divan bučan i — dosadan.

Vladimir Nazor.

FINIS REIPUBLICÆ

U Shakspearovoj tragediji „Julij Ćesar“ kad Ćesar pada ubiven od bodeža urotnika, Kasij veli: „Koliko će vijekova gledati na pozornici ovaj sjajni prizor, u jezicima još ne stvorenim, u državama koje još ne opstoje.

I zbilja Kasijevo se proročanstvo ispunjava. Ne samo što se divna Shakspearova tragedija još uvijek u svim jezicima i po svim državama predstavlja, već i kod drugih naroda u raznim vijekovima javljaju se pjesnici da iznesu na pozornicu onu veliku urotu, koja izabra žrtvom jednog od najvećih muževa, da očuva i spasi slobodu domovine U Italiji Alfieri g. 1789 davao je narodu svomu tu urotu opjevanu u tragediji „Bruto secondo“ a ovih dana opet dva valjana pisca obradjuju na novo onaj veliki dogadjaj U Itaiiji Enrico Corradini izdava dramu pod naslovom „Giulio Cesare“ a u isto doba kod nas D.r Tresić-Pavičić objelodanjuje historičnu dramu“ „Finis Reipublicae“ Mladi talijanski učenjak Guglielmo Ferrero šalje pak u svijet debelu knjigu, drugi dio svog velikog djela: „Grandezza e Decadenza di Roma“ i to baš „Giulio Cesare“. Nakon Nerona i Julijana eto i Julija Ćesara koji na se priteže pažnju pjesnika i historičara.

Prihvatih se rado čitanja tih djela što nam iznašaju pred oči rimskog velikana i urotu koja ga je smakla. Obveselilo me vidjeti u kolu lijepih umova što ta djela iskitiše, našega Tresića, a još me više obradovalo što se uvjerih e ne spada njega baš ni zadnje mjesto medju njima.

Tresić je napisao krasnu dramu, dramu kakove još naša književnost nije imala do dana današnjega, dramu koja je i njemu i našoj knjizi na čast.

* * *

Tresićeva drama, reći ću odmah, djelo je originalno. Tresić premda za stalno poznaje Alfierovu i Shakspearovu tragediju, nije se poveo ni za jednom ni za drugom; o Corradinievoj nema ni govora, jer su obe izradjene valjda i objelodanjene u isto doba.

Poznato je da je Shakspeare uzeo gradju svoje tragedije iz Plutarhovih života, te zato i najoštriji kritičari priznaše uvijek da je u njoj ostao sasma vjeran historiji, što je kod njega rijedak slučaj. Warburton pače nije se žacao reći da nikad nije sjajnije bio oživljen pred očima modernih ljudi, stari Rim. Kod Shakspeara, nakon raznih prizora o Ćesarovu slavlju u Rimu i o postanku i razvitku urote u trećem činu imademo Ćesarovo ubojstvo U četvrtom činu razvija se već prije nacrtana Antonijeva premoć i njegova mržnja prot urotnicima, a u petom bitka kod Filipa i smrt ili samoubojstva urotnika.

Alfieri pak svršava svoju tragediju sa ubojstvom Ćesara pri koncu petog čina. I Shakspeare i Alfieri htjeli su u svojim tragedijama prikazati Bruta kao najplemenitijega čovjeka i rimljanina, komu je sama ljubav domovine utisnula bodež u ruke.

Corradini nasuprot napisao je dramu očitom namjerom da uzveliča Ćesara, za to nam ga i predstavlja u najsjajnijim momentima. U prvom činu eto Ćesara na Rubikonu, u drugom navješta medju slavljem u senatu svoju osnovu o porimljenju svijeta, u trećem vidjamo ga na Farsalijskim poljanam ovjenčana slavodobićem, u četvrtom prolaze nam pred oči Ćesarovi triumfi, a u petom zlokobni Marčeni idi donose smrt.

Tresić je dramu razdijelio u dva dijela. Prvi je dio Urota. U prvom činu je Ćesarov afrikanski trijumf. Drugomu je činu naslov Anti-Katon, od Ćesarova djela proti staromu Katonu, a treći se čin zove Anagnorisis i svršava se utanačenjem Ćesasova ubojstva. Drugi su dio Erinije koje muče sve do smrti Brutovu dušu. U prvom činu imamo Ide marta u Brutovoj kući, i Ćesarovu smrt, a u drugom progonstvo Bruta Treći čin „Heimarmene“ dijeli se u dvije slike. Prva nam predstavlja proskripcije Fulvije koja grozotom mori Rim, a druga zadnje rimljane koji umiru na bojnom polju kod Filipa.

Nastojati ću sada da u kratko, premda je to teško, ispričam sadržaj drame.

Drama započimlje Ćesarovim afrikanskim trijumfom. Na foru je plebejaca, matrona i rimskih odličnjaka; svi govore o Ćesaru o trijumfu, čuje ih se svakojakih, tako da već odmah po prilici znaš kako se u Rimu u raznim staležima misli o Ćesaru i o njegovoj vlasti. Tu su već na okupu nezadovoljnici. Kasij im je na glavi u uzanj Bruto, donekle Cicero i razni senatori. Plebejci za njih ne mare, rugaju se i njima i Ćesaru, ali ipak naginju više ovomu od kog se nadaju da će im dati ba štogod. Medjutim trijumf Ćesarov sve to više se razvija, dok nastane i nereda kad se vuku slike Katona i drugih velikih muževa u trijumfu. Porcija uvrijedjena hoće da spasi od sramote očevu sliku. Zaludu Antonij i Fulvija hoće da se opru. Ćesar štuje Porcijino čuvstvo, da ju umiri daje joj očev pepeo.

Ćesarov trijumf od navedenih dramatičara predstavlja nam uz Tresića sam Corradini. Stariji pisci su valjda izbjegavali sve što je moglo donijeti sobom poteškoća na pozornici, danas pak pisci kao da traže velebne prizore, kao da hoće izvanrednom *mise en scène* još više zanijet i začarati općinstvo, te je po tom vrlo shvatljivo što su i Tresić i Corradini poslužili se prizorom veličajnog starog rimskog trijumfa da bolje zamane publiku da proizvedu veći vefekat. Kod Corradinia imamo trijumf u četvrtom činu, pa i tu vidjamo Porcijinu srdžbu, servilizam puka i senata, kao što i s druge strane Kasijevu mržnju na Cesara, i kušnju da predobije za se Bruta koji još krzma izmedj udivljenja prama Ćesaru i namisli da oslobodi Rim od tirjanina.

U drugom činu nas Tresić sve to bolje upoznava objemom i dobom u kojim se drama razvija.

U raznim prizorima, gdje susretamo Pocijine ropkinje i pjesnika Katula i slušamo njihove preveć smjele ali i duhovite uprav rimske dosjetke, vidjamo tadanju raskvarenost i blagost kojom ju sudilo i bolje društvo. S takvim dosjetkama miješaju se i šale proti slabim pjesnicima. Istodobno dramatička se akcija razvija i napreduje. Porciji ogorčenoj Ćesarovim trijumfom i Antikatonom, djelom u kom je opet obružena uspomena njezina

oca, dolaze velikaši da joj se poklone i čestitaju za od važnost kojom je stupila bila pred Ćesara. Medjutim govori se opet o Ćesaru o pripremama rata proti Partima, o nastajnim Idima u senatu, i što će učiniti, ponudili Senat krunu Ćesaru, a tim malo po malo navedu Bruta, koji još krzma, da obeća te će ubiti Ćesara, da spasi slobodu Rima. Urota je gotova. Porcija hoće da iskuša tajnu od Bruta. Lijep je prizor gdje žena upotrebljava svu svoju moć ljubavi da sazna tajnu od muža, pa kad nemože da ga cjelovima i ljubavlju predobije, hoće silom svojeg plemenitog značaja, dok vidiv da ju muž neće sudionicom svojih misli i boli, rani sama sebe nožem. Bruto zadivljen kaže joj sve, a ona hoće da ju spase da joj očuvaju život, da žive i pomogne svomu čovjeku da izvrši plemeniti njegov naum.

Krzmanje Bruta i nagovaranje Kasija, koji hoće da Bruto bude glavom urotnika, nalazimo kod svih dramatičara. Kod Alfiera to se zgadja u drugom činu, kod Corradinia u četvrtom. Nu Tresićev drugi čin ima najviše srodnosti sa Shakspearovim drugim činom, što se urote tiče. Već u prvom činu kod velikog engleza, Kasij nastoji da predobije Bruta pa u drugom činu vidjamo Bruta zamišljena, gdje nemože više ni da spava pod dojmom Kasijevih riječi.

K njemu dolaze urotnici, i odluče ubit Ćesara. Porcija sluti nešto, uznemirena od Brutove zamišljenosti, hoće da dozna tajne njegove misli, upotrebljava svu moć svoje ljubavi i na koncu opažamo da joj je negdje (al ne na pozornici) Bruto povjerio tajnu. Njoj je teško čuvat tajnu drhće za svoga Bruta.

Lijepo je što je Tresić pokušao da na svoju ruku izradi istu stvar, pridržav uz to strogo povjesnu istinitost Brutova i Porcijina karaktera. On je samo htio više istaknut mušku jakost Porcijina značaja, dok Shakspeare u rimskoj junakinji vidja ipak ženu i njezinu prirodjenu slabost, a to je naravnije pa i ljepše.

U trećem činu dramatička akcija postepeno raste, sve to više novi se vidici otvaraju. Tresiću kao da je do toga da u svoju dramu prenese cijeli tadanji rimski život, i javni obiteljski od najnižih do najviših društvenih slojeva, i valja priznati, to mu krasno uspijeva. Još

smo u Brutovoj kući. Ropkinje čine svakojake i nepristojne aluzije na Brutovu mater Serviliju, nekadanju Ćesarovu ljubovcu, i na raskvarenost rimskih matrona. Servilija koja ljubi i Ćesara i Bruta svoga sina, hoće, da ih izmiri medjusobno. Govori vrlo vješto i nastoji oko Bruta kao majka, nebi li saznala tajnu o kojoj nešto samo sluti i nebili mu u srcu uzbudila ljubav prama Ćesaru

Ali eto urotnika, hoće da utanače dan Ćesarove smrti, hoće li ubiti i Antonija. Porcija želi da se samo brzo ubije silnik, ona strepi za Bruta, a ružno je živjet u strahu. Ubiti će Ćesara javno u Senatu na ide marta. Kad urotnici odoše, dolazi k Brutu Ćesar. Kuša nebi li dobio Brutovu naklonost, vidi se, ljubi ga i štuje, pa kad nemože inače otkrije mu se ocem. Servilija pozvana potvrdjuje. Ćesarovu ispovijest. A tad imamo krasne prizore, gdje je pisac znao prikazat nam vještački Brutovu duševnu borbu, pred ocem i majkom, gdje najedanput nahrupe svakakva protivna čustva, ljubav prama roditeljima, naravni zakon, čustvo dužnosti i ljubav domovine. Ta duševna borba još traje kad se opet nalazi medj urotnicima i kod svoje Porcije, premda njima ne otkriva još svoje teške tajne.

Nastojanje Ćesarovo da predobije ljubav i naklonost Bruta, kao historička nepobitna činjenica, nalazi se i kod ostalih dramatičara. Corradini nam pri koncu četvrtog čina predstavlja Ćesara koji uzalud mami Bruta; ne uspijeva jer ga Kasij tvrdo drži. Nu kod Corradinia nije izričito kazano da je Ćesar Brutov otac. To ne priznavaju kao istinu današnji povjesničari, i Ferrero u svojoj knjizi to stavlja medju basne. Alfieri nasuprot koji se drži starijih pisaca vjeruje u to, te kod njega u trećem činu Ćesar se otkriva Brutu kao otac. Nu, uz svu čast koju gojim prama velikom talijancu, slab je to prizor. jer malo govori u Brutovu srcu narav, već gordo uvijek još Bruto navaljuje na Ćesara. U četvrtom činu Bruto kod Alfieria javlja tu tajnu urotnicima, a spominje se i rana, koju si je Porcija zadala da se pokaže dostojnom da sazna tajnu. To idje tako daleko da u petom činu sam Bruto otkriva tajnu pred svima u Senatu prije neg će ubiti Ćesara. Ne pazeć na to dali je historička istina ili basma

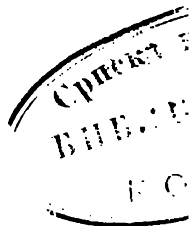
da je Ćesar Brutov otac, o čem u ostalom nijesu složni ni svi povjesničari premda to posprdno Ferrero nazivlje „leggenda fantastica“, meni se čini da je Tresić kao što je i Alfieri prije njega punim pravom mogao se poslužiti tom starom predajom, koja se najbolje zrncali u poznatim riječima „tu quoque Brute, fili mi!“ što nam dodjoše od davne starine. Ova predaja dramatičaru daje prigodu da upotrebiv ju poluči veliki efekat; da razvije njekoliko potresnih dramatičnih prizora, kao što je zbilja to i slučaj u Tresićevoj drami, što se opaža u trećem činu i još bolje, poslije u cijelom drugom dijelu drame, koji se od toga i zove „Erinije“, jer one moraju da muče srce čovjeka, koji diže ruku na svog oca.

Prvi čin drugoga dijela ima valjda najviše dramatičnih prizora. Idi su Marta, urotnici se spravljaju, Porcija hrabri Bruta, a Servilija znajuć za urotu u strahu za Ćesara i za Bruta odvraća ga od nauma i htjela bi ga zadržati kod kuće. Bruto odlazi, a majka pada u nesvijest proklinje Porciju i u očajnoj svojoj boli kaže joj da je Bruto Ćesarov sin. Porcija ne vjeruje Servilija došav k sebi, hoće silom da idje u Senat, ali joj nedadu, u strahu da izdade urotnike Svladana silom, proriče urotnicima da će svi od mača umrijeti. Porcija se boji za muža, šalje svaki čas u Senat kogagod da vidi što se zgadja i da joj sve prijavi. Ropkinja neka javlja joj da je urota otkrivena, ali malo za tim drugi ispravi krivu vijest i dojavi da Bruto živе. Krasno je prikazana briga Servilije oko Porcije i dojam glasa o Ćesarovoj smrti. Finom psihološkom pronicavošću razvijeno nam je pred oči kako se u Servilijinom srcu bori ljubav za Ćesara sa ljubavlju prama sinu Brutu, kao što je i jedan od najljepših prizora povratak Bruta sa fora i njegov susret sa ženom i sa majkom. Za tim se vraća u Senat da drži govor narodu premda ga mati hoće da zadrži da ga nebi narod u svom gnjevu ubio. U ovom se činu Porcija premda prava junakinja, pokazuje i pravom ženom. Kad pada u nesvijest pri glasu otkrivenja urote. Ćesarovo ubojstvo i govor narodu nalazimo kod Alfieria i kod Shakspearea. Kod potonjega jošte iza toga imamo i govor lukavog Antonija, koji braneć Ćesara hoće da se nametne puku kao njegov naslijednik Shakspeare je

naravno time htio rastumačiti ono što se pak dogadja u zadnjim činima gdje je sva vlast skoro u rukama Antonija.

Corradini u svom petom činu kao i Tresić spominje razne augurije o Idima Marta i predstavlja nam Porcijin strah i skrb za Brutov život te šalje uvijek koga po vijesti na forum i pada u nesvijest, a Bruto joj poručuje da samo muči da ne oda urotnike.

U drugom činu Tresić riše progonstvo Bruta. Približavamo se kraju, Erinije se pojavljuju. Brutoje u svojoj villi u Veliji sa Kasijem. Drhće i govori mu o svojem zlom geniju i o dvojbi što ga muči da li je njegov čin bio dobar i koristan Epikurejac Kasij tješi ga svojom filozofijom. Dolazi i Cicero, pripovijeda im kako u Rimu vlada Antonij i Fulvija groznim tirjanstvom. Bruto i ostali urotnici spremaju se na zadnju borbu proti Antoniju, i Bruto oprašta se u tu svrhu od svojih ukućana

Shakspeare sam od spomenutih pisaca nastavlja svoju tragediju opisujuć i dogodjaje poslije Cesarova ubojstva

U četvrtom činu prikaziva Antonijevu premoć, Bruta gdje se Kasiju jada i priča mu da se Porcija ubila progutav živu vatru kad je čula za prevlast Oktavija i Antonija, dok je Bruto bio sam i daleko od kuće. Dva prijatelja spominju kako Antonij ubija senatore i idje u Filip. Bruto svjetuje urotnike da podju i oni tamo pokušat sreću. Tu još imamo glasoviti prizor gdje se Brutu prikazuje njegov zli genij i dovikuje mu: do vidjenja kod Filipa Kako je vidjet iz ovog malog nacrta Tresić samo u glavnijim historičkim točkama sudara se sa Shakspearom, u ostalom on je prikazao i razvio to u prizorima sasma novim i originalnim. Što je Shakspeare natuknuo o ubijanju senatora i o groznoj vladi Antonijevoj, to je Tresić htio zorno prikazat te vidjamo u prvom dijelu trećeg čina rimski forum, gdje se lakoma svjetina natječe da ubijanjem čestitih rimljana zadobije pohvalu i nagradu od Antonijeve žene Fulvije, i vidjamo u najokrutnijim crtama živinsku krvoločnu ćud te žene koja hoće da slavi svoj triumf nad krvlju svojih neprijatelja i same Porcije, dok se i sama svjetina diže prot njoj zgrožena od tolikog krvološtva.

Drama pak svršava drugim dijelom, bojnim poljem kod Filipa gdje padaju sami sebi zadav smrt zadnji ri-

mljani koji su mislili spasiti ipak rimsku slobodu, a s njima pada i Bruto. — Njihovu je smrt prikazao i Shakspeare u petom činu.

* * *

Nacrtah širokim potezima sadržaj i tek Tresićeve drame, uvjeren da time nijesam iznio ni sami jedan dio njezine ljepote, ali učinio sam to samo s toga da čitatelja ponukam da sam uzme u ruke ovo krasno djelo i da se čitanjem naužije.

Ovo je djelo mogao napisat samo čovjek koji poznaje rimsku povjest one dobe vrlo dobro, koji poznaje tadanje rimske pisce i historičare i pjesnike, jer ih je čitao i učio. Jer u djelu nemamo samo glavne neke historičke ličnosti, već i cijelu jednu dobu sa svojim javnim i privatnim životom. Tresić je uspio da nam dade putpunu i veliku sliku tadanjeg Rima i raznih stranaka što su u njem vladale, istaknuv ujedno kako i zašto su se te stranke stvarale i što su tražile i za čim su išle. On nam je dao uz to pravu sliku tadanje raskvarenosti i veličine, ilustrovav moralno rasulo privatnog obiteljskog života, i nauke što su tad vladale i tomu doprinašale, pokazav, da slika ne bude jednostrana i kriva, ujedno i ono što bijaše tada još plemenitoga, bilo u Ciceronovim djelima i spisima, bilo jošte u Brutovoj filozofiji. Pokazao nam svakojake i različite ljude, junake i ljude koji su svaki na svoj način težili da uzvise Rim do najveće slave, premda su uz to gledali i na svoju slavu i na svoje ime, pokazao nam svjetinu pokorenu svojim nižim strastima i interesima a donekle još zadahnutu duhom rimske slave, koja premda nezna poznat uvijek prave ljude i prijatelje, spravna je da slijedi i u smrt onoga koji joj se zna nametnut i biti vodjom.

Njegovi junaci govore, kao što samo mogu govoriti Rimljani one dobe. Slušajte Cicerona, Katula, Kasija, Bruta, i vi čujete ljude koji govore duhom one dobe, po načelima tadanjih filozofskih škola i pravaca. Slušajte matrone, plebejce, ropkinje i druge proste ljude, i vi mislite da je njihov govor preveden iz kakva rimskog pisca i pjesnika, tako je znao vjerno pridržati kolorit i navijanje rimskog govora i jezika. Da pravo rečem, promislio sam više puta da bi Tresićeva drama još veće se

dojmila obrazovanog čitatelja kad bi latinski bila prevedena. Tad bi čovjek mislio da sluša starog latinskog pjesnika. Tresić se znao prenijeti glavom i srcem, idejama i čustvima pa samim govorom u doba i u svijet što opisuje, a to je najveća pohvala koju mu mogu iskazati i njegova najveća zasluga.

Karakteristika njegovih junaka uspjela je. Nećeš lako zamjeniti jednu osobu s drugom, svaka ima svoju karakteristiku i to vjernu na historičkom temelju, niti je pisac išao za tim da pretjerava u dobru ni u zlu, u mahnama ni u krijepostima, da bi tim bolje isticali se njegovi junaci i usjekli se u pamet čitatelja.

Ova historička drama je ujedno i socijalna drama, jer je sinteza ideja i nauka koje su težile da ostvare nešto velika, veličinu Rima. Glavni junaci te drame predstavnici su i simboli velikih nauma i aspiracija, nauma i aspiracija koje pod drugim imenom ili na drugom polju, uvijek se na svijetu pojavljuju, jer proističu od velikih umova ili od energičnih volja.

Tresić je sam za se analizovao svoje junake i njihov svijet, a nama je u drami podao orijašku sintetičku sliku tadanjeg Rima. Tko hoće da se još bolje nasladi tom dramom nek uzme u ruke rimske pisce, nek uzme povjesne knjige, makar i najnovije Ferrerovo djelo o Juliju Ćesaru, pa i nebude li dijelio Ferrerovo mnenje o Ćesaru, kad bude tu čitao na temelju dubokih povjesnih istraživanja, kakvo bijaše rimsko društvo one dobe, kad bude se tu upoznao sa Ciceronom, Brutom, Kasijem i s drugima, tad će još bolje znat procijeniti Tresićev rad i tad će možda priznat da kad kad pjesnik može bolje neg i sami povjesničar rekonstruirati cijelu jednu dobu i intuicijom bolje prodrijet u dušu nekih ljudi neg istraživači pergamena i starih knjiga i dokumenata.

A Tresiću poručujem, da kad priredi drugo izdanje svoje drame, ublaži neke prizore odveć smjele i da nešto ispusti, jer i na pozornici treba držati pravu mjeru, ne prevršiti nikad.

Još jednom prije neg završim nek mi je dopušteno radovati se piscu i hrvatskoj knjizi na lijepom djelu i dobroj stečevini.

Bude li se ikad kod nas ova drama prikazivala, i glumci i intendanti nać će u pomnim i potankim piščevim napucima i tumačima, oblakoćen posao i trud, a budu li se oni držali tih uputa, publika može biti sigurna da će i u sceničkom pogledu naći sve što može željeti.

* * *

Pri koncu osvrnuti ću se na nekoje prigovore iznešene od naše kritike proti Tresićevoj drami.

Ako Bruto pada žrtvom osvete i kazne etičkog principa proti komu se ogriješio kao ocoubica, to ne padaju ni ostali republikanci, ni Brutova ideja, porad toga- i vara se tko misli da je to Tresićeva ideja. — Republikanci i Brutova ideja padaju uslijed mlohavosti, beznačajnosti i neizvjesnosti narodne mase, i radi velike Antonijeve premoći. Ideja Brutova pada pred silom jednostavno, jer veličina Brutove ideje nije mogla biti shvaćena i cijenjena dostojno neg od same nekolicine odabranika. To nam prikazuje povjest, to samo po sebi izvire i iz Tresićeve drame. Valja pak držati na umu da je pokretač i duša cijele urote bio Kasij a ne Bruto. Kasij je čovjek od akcije, a Bruto je čovjek od ideja i misli, dočim kad se o akciji radi često koleba. Brutov karakter je jasno ocrtan kod starih povjesničara. Tresić ga je vjerno pridržao i učinio je dobro. Nije ni opravdano što se zamjera da Bruto nakon Ćesarove smrti malo misli na Ćesara i na svoj zločin, i dokaz tomu tobože nalaze u pogrdama Brutovim proti Ćesarovoj Sjeni kod Filipa. Čudan način shvaćanja! U onom prizoru dapače vidjamo pravu tragiku Brutova grizodušja. Njega tišti ideja ubojstva svoga oca. On hoće da se riješi te ideje što ga muči, ćuti za to potrebu da umovanjem uvjeri sama sebe da nema šta u svojoj savjesti da sebi spočitne kao grijeh, a pošto to nemože, tad je naravno da se unutrnja muka izlije u srdžbu i u pogrde. To sjeća na Julijanov usklik: Vicisti Galilee, koji bio ili ne bio istinit, ipak psihološki je sasma opravdan i veličanstven.

Neumjesno je takodjer prigovarati Tresiću da shvaća Erinije kao vanjsku jednu fatalnu silu, silu odmazde za grijeh, koja progoni Bruta. Tresić je htio u izvanjsku neku sliku utjeloviti samo silu odmazde za grijeh, kao što je i Shakspeare utjelovio zli genij Brutov, i to odgovara potpuno rimskom pojmu o nekoj višoj nad

ravnoj božanskoj sili Erinija. U skladu je dakle sa svijetom i idejama što predstavlja, i koncepcija Erinija.

Vraćajuć se na Brutovu ideju o republikanskoj slobodi i veličini Rima, opet mi je istaknuti da u drami kao i u povjesti ideja ta pada pred silom. Brutovo veledušje koje nije htjelo nasilja te je ostavilo Antonija u životu, upropastilo je njegovu ideju. Prigovara se još da Porcija ni ostali ženski karakteri nijesu uspjeli u Tresićevoj drami. Naravno kod ženskih karaktera povjesni dati nijesu mnogobrojni kao kod mužkih junaka, te s toga je teže suditi. Ali ipak neznam što bi se dalo prigovoriti bilo zamisli, bilo izvadjanju, glavnijih ženskih lica, kao na primjer Servilije i Fulvije. Prva je matrona rimska, koja želi veličinu svoju i svojega sina, i htjela bi da u svom srcu čuva ljubav i za sina Bruta i za negdašnjeg ljubovnika Ćesara, pa je jedina njezina briga i želja da bi se ta dva mila joj bića ljubila; a vidjeli smo koliko je trpila zbog nesuglasja njihova i kako se u najstrašnijim časovima u njenom srcu borila ljubav za Bruta sa ljubavlju za Cesara. — Fulvija je tip ženske rimske okrutnosti i oholosti, jer okrutnost kod nje služi njenoj oholosti i slavohleplju, kako se najljepše vidi u prizoru gdje hoće da svlada i sebi podjarmi Porciju, i u tom se baš vidi ženska ćud i osebujnost koja ju razlikuje od trijanstva kojeg mu drago muškarca.

Porcija, najglavnija junakinja, u istinu više puta malko nam je čudna. Kriva je tomu donekle sama povjest i tradicija, koje nam u toj ženi dadoše višu neku skoro nadnaravnu predstavnicu duševne jakosti i krijeposti. A u naše doba mi nećemo da priznajemo da takovih stvorova obstoji, niti da ih je opstojalo ikad. Zato sam i tekom rasprave naglasio zašto nam se bolje svidja Shakspearova Porcija, kod koje je manje junaštva a više ženske slabosti. Tresić kano da se je bojao dirati u Porcijin tip, te nam ga ostavio onakva kakvim nam ga je prikazala rimska predaja. Njegova je Porcija žena koja misli da je pozvana da u sebi još očuva izmedj rimskog svijeta, sve duševne vrline oca Katona. Ona je uvijek Katonova kći, samo kad joj je Bruto u pogibelji, kad je otišao da sa urotnicima ubije Cesara, onda je i ona samo žena koja drhće u strahu da se ne bi urota otkrila i da ne bi joj ubili

muža, i onda nam je draža jer nam je i bliža. Nu zašto baš da zaniječemo toj rimskoj junakinji vjeru i samosvijest nekog višeg zvanja. Ona je neobična, viša neka žena, da nije takva ne bi se ni za toliko vijekova bilo iznašalo njezino ime i njezin značaj kao nešto velebno i divno.

Za čudo je pak što je netko mogao reći da Tresić nije shvatio historičku dobu što opisuje, dočim cijelom dramom provijavaju kao glavne struje političke ideje koje su tad vladale u Rimu, bilo kod imperialista, bilo kod republikanaca. Čitateljima koji ne poznaju rimske pisce, svjetovati ću samo da pročitaju zadnje poglavje, Ferrerova djela o Juliju Cesaru, pa će se uvjeriti da Trešić nije mogao bolje shvatiti ni bolje prikazati historičku epohu u njenoj historičkoj vrijednosti, zamašitosti i značenju za sam Rim i za razvoj ljudstva.

O socijalnom i familiarnom životu neću više govoriti jer mu priznavaju svi da je u tom se pokazao pravim vještakom.

Prigovara mu se napokon da je posvetio poglavitu pažnju samomu Brutu, njegovoj ideji i njegovim sumišljenicima a da je zanemario ili jednostrano iznio protivnu stranu, da ga je zaokupio patos idealne republikanske osobnosti Brutove, više nego li sama historija ove epohe, dočim je trebalo da dade u drami sintezu historičke konstelacije. Neznam zašto ne bi smio prama svojoj zamisli Tresić posvetit višu pažnju urotnicima neg protivnoj stranci. Nu nije ni to. Ako on nije od protivne stranke iznio neg Cesara, to je opet s historijskog razloga, što se može reći da je Cesar bio jedini pravi predstavnik imperijalističke ideje, pače u njem je ta ideja bila utjelovljena. Drugi koji su uz njega bili, bili su više uz njega neg uz njegovu ideju, bili su uz njega jer su mu se divili ili jer su ga smatrali kao jedinog čovjeka koji može uzdržat veličinu Rima, ili jer su se nadali što dobiti od njega. Sam Antonio je bio načela i stranke protivnih Cesaru, a u zadnje doba uhvatio se Cesara rad egoističkih razloga.

Evo zašto i Trešić i ostali dramatičari koji obradiše taj dogodjaj i ako s gledišta sasma protivnog Tresićevu, nijesu iznijeli neg nešto malo Cesarovih pristaša i to

ljudi bez važnosti, evo zašto i sam Corradini imperialista i obožavatelj Cesara, nije mogao ni on naći neg nešto puzavih senatora Cesarove stranke. A kod Trešića vidjamo historičku skrupoloznost do toga da u razgovoru Cesara sa Brutom, ne samo nam htio predstavit svu plemenitost i veličinu nekih Cesarovih ideja već je i njega takovim prikazao da izbija njegova veličina iz svakog stiha te nas sili da mu se divimo i ako ga ne ljubimo, premda znamo da ga ni sam Tresić ne ljubi. Mislim da nije se više od Tresića moglo ni iziskivati, i da nije ni malo opravdan prigovor da u drami nije dao sintezu historičke tadanje konstelacije. Cijela drama nije neg sukob i trvenje imperialističke i republikanske ideje. Što pjesnik simpatizuje za jednu više neg za drugu, to mu je slobodno, ta i sami povjesničari simpatišu neki za Cesara, a neki za Bruta, neki vidjaju u Brutu spas Rima. a drugi u Cesarovoj smrti propast njegovu, dok treći kao Ferrero vidjaju u svemu tomu nešto što se moralo dogoditi i što predstavlja korak u naprijed u razvoju ljudske uljudbe i društvenog napretka.

Jakša Čedomil.

EVOLUCIJA POEZIJE U DALMACIJI

od početka XIX vijeka do smrti Pavlinovića i Despota.

Dalmacija se može ponositi, da je kolijevka hrvatske umjetne poezije. Dapače može se reći, da je do konca XVIII vijeka skoro bila i jedina hraniteljica umjetne poezije, izim rijetkih iznimaka; a te se iznimne pojave svakako pojaviše uvijek pod uplivom i dojmom dalmatinskih pjesnika. Dubrovnik je bio uvijek središte i duša našega pjesništva. To sve prvenstvo održao je Dubrovnik ne samo do propasti svoje države, nego je nastavio prednjačiti, može se reći, sve do nedavna. Te od pjesnika, koji se pojaviše u Dalmaciji od 1835, to jest od Preporoda Ilirskoga, do godine 1855, kad je padalo pedeset godina hrvatske književnosti, iz Dubrovnika poniknuše ponajbolji naši pjesnici u Dalmaciji.

No što je važnije, da se istakne, jest, da su pjesnici, što se pojaviše od prilike u vrijeme pada dubrovačke republike, i nakon toga, nekako narodniji Cijela dubrovačko-dalmatinska književnost nije ni iz daleka išla narodnim smjerom. Ona bijaše u opće ogledalom i odsjevom sebi savremene talijanske i u opće evropejske književnosti. Istina, ima kod pojedinih pjesnika i primjera čisto narodne poezije i njezina traga, ali se baš tu ogleda razlika medju umjetnom poezijom te dobi i narodnom. Kraj toga oni niti pjevahu za narod, niti im je do njega bilo. Jedinu iznimku pravi Kačić, pa ga i jest za to narod jedinoga prigrlio.

Rekoh dakle, da su pjesnici prelaza iz XVIII u XIX vijek narodniji, te po tome nekako pretekoše onaj smjer,

što će ga naša književnost uzeti, kod Srba pojavom Vuka, a kod Hrvata pojavom Gaja. U tom cijenim, da je i najveća vrijednost i važnost tih pjesnika, te zaslužuju da ih se časno spomene.

Gjuro Higja (1752—1833) osim što je prevadjao, latinske klasike (dapače od njega imamo prijevod svih Horacijevih oda) pjevao je i umjetne pjesme; a te su sve u desetercu i u čisto narodnom duhu, što bi uzalud tražio u dotadanjih pjesnika.

Drugi je pjesnik te dobi Marko Bruerević Derivaux (1774—1823) koji kao i Higja, pjeva u desetercu, a jezik mu je od prilike čisto narodan Ma da podrijetlom tudjinac nije samo pjevao čisto narodnim jezikom, nego je dotjerao dubrovačke narodne „kolende". Dubrovačke kolende bijahu natrunjene talijanskim riječima i duhom. „Za rana Marko uvidi, koliko je to štetno kolendama dubrovačkim, te se otrese tog grdila, i stade pisati te pjesme barem trijeznije i čišćim jezikom. One iz njegova pera postanu češće, nježne satire, koje bodu, ali ne grizu, lakotom se odlikuju, nijesu nadute ni prečinjene, nego proste i naravne a uz to šaljive." („Slovinac" god. 1878 str. 146).

Treći njihov drug je Antun Kaznačić (1784—1874), koji je pak doživio narodni preporod, to jest, doživio je vrijeme, kad je književnost udarila čisto narodnim putem. Njegove su pjesme većinom prigodnice, koje se mogu podijeliti u dvie grupe: u pjesme šaljivo-satiričke i kolende, i u pjesme ispjevane u slavu nekih odličnih pojava. Tako je g. 1841 pozdravio zanosno Gaja, kad je došao u Dubrovnik, da iskupa iz pohrane Gundulićeva „Osmana", i da ga na svijet izda. Ma da je gledao ići narodnim smjerom, opet nije se oteo uplivu starije dubrovačke poezije, te je prilično njom natrunjen.

Narodniji smjer ovih dubrovačkih pjesnika nije imao nikakav politički ni narodnosni poticaj ni cilj, kao što nije u svoje vrijeme ni Kačićev. Kačić je htio pružiti puku nešto duhovne hrane, a Higja, Bruerović i Antun Kaznačić pjevaše, jer je to tako bio običaj i tradicija u Dubrovniku. za se i svoje prijatelje. Ali velika pojava Napoleona u našim krajevima sa oživljenjem Ilirije, dala je prigode, da su se duhovi stali nešto trzati, te se je

stalo snovati o književnosti, koja će imati uz čisto narodni smjer i narodnosnu i političku svrhu. Taj će smjer ne samo prevladati, nego će se vući kao osnovna nit kroz sav XIX vijek u svim našim književnim pojavima. Što kod srba počimlje Dositej, a dokončava Vuk sa Brankom i Daničićem; to kod Hrvata načimlje iMhanović, a u djelo provadja Gaj i njegovi drugovi. Književni pokret Vuka i Gaja ne zahvati Higju, Bruerevića i Kaznačića, jer bijahu već stari, ali ideje onih zahvaćaju njihove izravne književne nasljednike; a ti su: Antun Kazali, Matija Ban, Medo knez Pucić, Ivan August Kaznačić i Mato Vodopić Na ove ću se dubrovačke pjesnike osvrnuti, prije nego li predjem na rad ostalih dalmatinskih pjesnika njihovih savremenika; jer ovi završavaju časno slavni pjesnički rad Dubrovnika koji je vodio prvenstvo za skoro četiri vijeka; a s isčeznućem ovih prestalo je na žalost ne samo to prvenstvo Dubrovnika, nego u opće svaka književnost u njemu.

Rad ovih pjesnika, osim u posebnim izdanjima, ogledava se u nekoliko svezaka „Dubrovnika-Zabavnika narodne dubrovačke štionice“ i u tečajevima „Slovinca“. Općenito govoreći njihov je smjer čisto narodan, a i savremen, jer mi je čitav rad većinom plemenite patriotičke tendencije, toli potrebite za ono doba narodne borbe, kad je Dubrovnik prednjačio i na političkom popništu. Ma da im je jezik pjesmotvora i predmet njihov čisto narodan, opet ne oteše se uplivu savremenih tudjih književnosti. Većina njih, dapače svi poznavahu dobro ne samo talijansku nego i francesku savremenu književnost, dapače neki i englesku. A bijaše to vrijeme romanticizma, vrijeme Lamartinea i Victor Hugoa, Manzonia i Grossia, Pratia i Aleardia. Za to su i njihove pjesme u tome smjeru i ispjevane.

Antun Kazali (1815—1895) udara najviše u oči sa njegove pjesničke originalnosti. Prvi mu je rad pjesnička pripovijest „Zlatka“; on je zove „pjesanca“. Ispjevao ju je g. 1845; kasnije mu je pregledao Pučić, pa ju je ispravljenu izdao tek g. 1856 u Zadru tiskom Battare. „Zlatka“ je pravi romantički epos svoje dobi. Već sam je predmet nekako smion a i dosta morbozan: udata žena Zlatka, Dubrovkinja zaljubila se u časnika Poljaka ;

iz te griješne ljubavi radja se dijete, koje Zlatka zapušta. A kad joj dijete umre, onda se tek porodi u njoj prava materinska bol. Cijeli pjesmotvor, a posve je dug, nije drugo nego većinom niz lirskih ljubavnih pjesama, punih plača, uzdisanja i boli. Zlatka iznajprije uzdiše za svojim dragim, a onda kasnije plače za mrtvim plodom svojega grijeha. Ne samo predmet nego je i obradba smiona i nekako čudna. Nije to romantični epos, kakvih ćemo kasnije vidjeti kod Pucića, Botića, Vodopića i drugih; to je više nagomilanje vlastitih lirskih izlijeva, nego li redovno ispjevana pjesnička pripovijest. Dok pripovijeda dogadjaj, pjesnik upotrebljava narodni desetarac, nasuprot u lirskim pjesmicama rabi sve moguće metre, što ih se može zamisliti. Ma da se vidi, da se pjesnik trudi, da bude posve narodan, do toga još nije došao, tek se je približio u pripovjedačkom dijelu pjesmotvora, dočim je u erotičkim i elegičkim pjesmicama još dobro pod uplivom stare dubrovačke poezije.

Drago mu je djelo „Glas iz pustinje“ (u Zadru Battara 1862). Obradba je u deseteračkim oktavama Predmet je pjesmotvora patriotičan, a ogledava se u stihovima:

Liepo sunce premaljetno sjaje
Svim narodom — još jednomu da je!

To nije pjesnička pripovijest, to je nekakva velika dapače ogromna elegija o Slavenstvu U ovome pjesmotvoru Kazali još se nije dovinuo do čisto narodnoga, pjevanja. To tek polučiva „Grobnikom“ (na Rijeci g. 1863). „Grobnik“ se sastoji od Uvoda i triju pjevanja. Uvod je upravljen Strosmajeru i Anki Zmajevićevoj. Taj uvod, narodni desetarac, spada u najljepše pjesničke fragmente Kazalieve poezije. Ali ne samo Uvod nego čitav pjesmotvor je sa svoje jezične i čisto narodne obradbe znatan napredak prama prijašnjem radu. Tim se je pjesmotvorom Kazali postavio na čisto narodno polje.

Prvo je pjevanje opis bitke na Jelenskom polju g. 1242, koje, nakon te bitke, bi nazvano grobničkim. Pjesnik epskom duljinom priča na temelju historičkih podataka tu krvavu bitku. Dočim se s jedne strane vidi pjesnik, koji je proučio u tančine našu narodnu epiku

te mu je dobro došla za njegov pjesmotvor, s druge, strane vidi se čovjek klasički naobražen, koji pozna osobito Homera. Vrijedno bi bilo prispodobiti upliv Ilijade na Kazaliev „Grobnik“, jer tada on prevadjaše Ilijadu, što mu je još u rukopisu. Prvo je dakle pjevanje čišto epsko-herojično. Drugo je pjevanje ljubav i život jednoga od legendarne troje braće, što oslobodiše kralja Belu, sa mongolkinjom, kćerju Batulcana. To bi bio drugi epos, i to romantični. Treće pjevanje prolazi na savremeni dogadjaj; to je rodoljubna proslava na grob ničkome polju, koju opisuje potanko. To je treće pjevanje čisto političko, te se i svojim predmetom a i svojom vrijednošću odvaja od onih prvih. Po umjetničkoj vrijednosti je slabo, a moglo bi to treće pjevanje slobodno izostati, a da se ne samo ne opazi, nego bi cjelokupni pjesmotvor bio bolji, dočim ovako ovo treće pjevanje pravi neki dizakord.

Vrijedno je spomenuti iz Kazalijeva pjesničkoga rada „iz Milke“ („Slovinac“ br. 1 1879). To je krasan, čisto po narodnu ispjevan, zbor djevojaka, koje se medjusobno nadmudruju, kakva bi draga svaka od njih htjela imati. A sve ih nadmudruje Milka. Zanimivo je i originalno osobito nabrajanje, koje vrline traže djevojke od svojih ljubovnika.

Despot u „Idem do pjesnika Kazalia“ („Malo Zrnje“ — Spljet 1885) priča u opisu svojega posjeta kod pjesnika o Kazalievom životu, radu, ćudi i načitanosti. On spominje i nekakav osobiti, do sada neštampani pjesmotvor „Ćoso“, koji ima 30.000 stihova. U „Slovincu“ g. 1880 br. 14, str. 254, gdje je pjesnikova biografija i slika, evo što pišu o tome: Najprije je počeo pisat pjesmu, u kojoj *sit venia verbo,* ako ponovimo što nam reče sam Kazali: *facit indignatio versum,* i zove se *Ćoso.* Načeo je tu pjesmu prvih dana g. 1840, i stoprva je sad na svrsi nakon 40 godina. Pjesma je mnogo duga. Dosta puta, kad bi pitali pjesnika, što je taj Ćoso. „Što hoćete, rekao bi, da odgovorim na to. Sve što mi se činilo vrijedno spomene ovijeh kobnijeh godišta, što proživljeh, tu je sve; ali kako sam radio, dostoji li hvale radili prijekora, neznam, a i ne hajem. Znam samo, da mi je *Ćoso* bio drug u nevoljama i suprotivama, koje sam u

životu ne malo pretrpio; *Ćoso* mi bi vazda utjeha i razgovor, po kojima u progonstvu, u siromaštvu, u potvorama ne klonuh duhom; od ovih posljednjih ne dostojah se ni opravdati, znajući, da ljudi vazda vjeruju kleveti, kad im ugadja, a s druge strane mišljah svedj sam sobom: A nu ti mi Ćoso! Jeda me nadživi!" O Kazaliu veli Despot: „Pravo je čudo, koliko je taj čovjek pročitao. Rijetkom kritičnom pronicavošću on zbori ob evropejskoj književnosti u opće. Ponajviše mu omilio polet pjesnika engleskih, tih silnih ljudi maglovite Britanije. Milton, Byron, Tennyson, najbolji su njegovi prijatelji."

Iz čitanja Kazalievih pjesničkih umotvora, uvjerio sam se, da je to bio jak pjesnički talenat sa silnom fantazijom. Valjda mu naše osobite prilike ne dopustile, da se razvije do one visine, do koje bi se bio uspeo, da se je našao u drugim individualnim životnim prilikama, i u drugome ambijentu.U nekim ćeš njegovim pjesmotvorima naći i maglovitosti. Ova je, osim upliva iz čitanja, proizvirala iz same pjesnikove naravi. U njegovim moždanima kao da naviru visoki poleti i smione misli, a on kadkada neima ni riječi, da ih jasno izrazi, ili nije gospodar, da čvrsto mota narodnim jezikom pa to naknadjiva nagomilanim frazama i slikama, kojima manjka jasnoća i plastičnost, a nasuprot na mjesto njih nastupa retorika starih Dubrovčana; a kadkada se i neizrazuje jasno, jer i ne smije, i ne može. Svakako, ko ga pomnjivo i duboko proučava, nahodi i pjesničkoga poleta i velike naobrazbe. Žalosno je, da još neimamo izdanja njegovih pjesničkih djela.

Matija Ban (rodio se 1818), već rano izselio se je naprije u Carigrad, a kasnije u Beograd, pa ipak je u najranijoj mladosti pridružio se narodnoj književnosti. Počeo je već g. 1834 pjevati prve pjesme. Prve su mu pjesme lirske i većinom ljubavne, a uz njih je pjevao i balade po ondašnjemu kalupu. Sve te pjesme iz najmladje dobi ispjevane su čistim narodnim jezikom i smjerom. Neima sumnje, da je odmah rano izučio narodnu poeziju, te je stajao pod uplivom srpske književnosti, koja se Vukovim pokretom borila za čisto narodni jezik i smjer. Većina je njegovog pjesničkoga rada iz rane dobi objelodanjena u tečajevima „Slovinca" od g. 1878 do 1884.

Ali je pravi pjesnički rad. M. Bana na dramatičnom polju. Za taj je rad prionuo u kasnijim i zrelijim godinama. Skupljene njegove tragedije su izašle ćirilicom. U koliko mi je poznato one su sve u stihovima, i to u narodnom desetercu. Nekima je predmet uzet iz Dubrovačke prošlosti. Po imenu spominjem „Maricu Kabogu" iz dobe, kad je g. 1667 potres razorio Dubrovnik. Tu tragediju neki drže ponajboljom. Predmet je plemenit, a svrha patriotična. To je tragedija „iz prošlosti za sadašnjost", kojoj je svrha, kako krepostan gradjanin sve žrtvuje na oltar domovine. „Kobna tajna" je i tako iz dubrovačke prošlosti. Ta me je tragedija osobito zanimala, jer nekako, i ako iz daleka, predmet je sličan Shakspeareovom „Otellu". Banov Mucijo i ako ne ubija Jelicu, kao Otello Dezdemonu, ipak ju je moralno ubio. Mnogo je Banovih tragedija iz srpske povjesti kao: *Car Lazar*, *Uroš V i mati mu Jelena*, i druge; pa onda iz češke: *Jan Hus*; a iz poljske *Vanda.* Kod nas je najviše poznat *„Knez Nikola Šubić-Zrinjski"*.

Matija Ban obuhvaća u svojem pjesničkom radu čitavo Slavenstvo, osobito južno. Za to pjesničkim zanosom suradjuje u starosti za „Slovinac". Kad je Bosna počela ustajati u groznim baladama sliha, muke i patnje naše braće! Ma da živi u Beogradu, i osjeća iskreno za svoju novu domovinu, koja ga je gostoljubivo primila, opet nije nikada prestao osjećati i čeznuti za svojim rodnim Dubrovnikom. To je ono, što razabireš iz njegovoga pjesničkoga rada.

Medo knez Pucić (1821—1882) svakako je najveća pjesnička pojava u Dubrovniku kroz XIX vijek, te spada u opće u niz najboljih naših pjesnika. To mu odlično mjesto dava, uz neke lirske pjesme, njegov epsko-lirski pjesmotvor „Cvijeta".

Medo Pucić završuje slavno galeriju dubrovačkih pjesnika; on je posljednji ogranak one vlastele, što su našoj knjizi kroz toliko vjekova dala najodličnije pjesnike. On utjelovljuje duševno stanje plemstva nakon propasti republike. U njegovim žilama teče stara plemićska krv, koja ne može, da se nikako umiri i prilagodi novim nastalim prilikama. Njegov duh čezne za starom slobodom i slavom svojega rodnoga grada. Pa iz duše mrzi

na prilike, koje ga okružuju, i bolno uzdiše i plače. Da se smiri, skita se najprije po Italiji. Ali ni tamo nije slobode. Za to ide u Srbiju, u zemlju slobode. Kako ga s jedne strane muči duh naviknut po krvi slobodi, tako mu razum uvidja, da više za njegov rodni grad neima uskrsnuća. On napušta ograničeni vidik rodnoga grada, a prihvaća zanosno misao slavensku. Kako godinama utaživa se onaj atavistički nemir i mržnja na nove prilike, tako se sve to jače u njemu razvija ljubav za svu slavensku braću. A kako se njegov narod nalazi u sužanjskim prilikama, to se ta ljubav razvija u oduševljenje za borbu, što se je onih godina pokrenula za uskrišenje narodnog jezika i ujedinjenja. Prvašnji elegičar, postaje narodni borac u Dubrovniku.

Pjevati je počeo već rano g. 1840, kad je bio na naukama u Padovi. Medo je djelovao ne samo kao pjesnik, nego kao političar i kao historičar, osobito osvijetljivajući prošlost Dubrovnika.

Na Pucića kao pjesnika morao je već u najranijim godinama djelovati Vukov i Gajev pokret. Vidi se da je rano proučio dobro narodne pjesme. Odmah su mu prve pjesme iz godina 1841—42 i 43 ispjevane čisto narodnim metrom, jezikom i intonacijom. Kod njega ne opažaš dojma starih Dubrovačkih pjesnika. On je moderan i naravan. Dosta je napomenuti: *Braća, Ivanu Kolaru, Slovincim u Mletcima.* Pucić je klasički naobražen. Već g. 1848 prevadja Homerovu Odiseju. Kasnije nastavlja taj prevod. Zanimivo je, da su prva pjevanja iz mladjih godina u deseteru, dočim su kasnije prevedena pjevanja u starinskome petnaestercu. Pucić je prihvatio taj metar iz bugarštica, jer mu se činilo, da bolje odgovara grčkome heksametru. Pucić je stekao velikih zasluga i za upoznanje naših narodnih pjesama u tudjini.

Medo je liričar, tankoćutan i nježan. Kroz sve njegove pjesme vlači se neka urodjena sjeta, nemirna bol i tuga, što mu poeziji podavaju jači čar. Načitan i znalac tudjih savremenih književnosti ne otimlje se njihovom uplivu, ali opet prihvaća čar i ljepotu narodne pjesme, i to lijepo slijeva. Najljepše mu je djelo „Cvijeta". To je epos romantičnoga kroja. Ali opet u toj romantičnoj epopeji prevladjiva lirski elemenat. Tim je pjesmotvorom

opjevao i slavu i propast rodnoga grada. Neki ulomci te epopeje mogu pristati ne samo u najljepše pjesničko biserje naše poezije, a ma i u antologiju svjetskoga pjesničkoga cvijeća. „Cvijeta“ je uz Botićevo „Pobratimstvo“ najljepši naš narodno-romantični epos. „Cvijeta“ je započeta već g. 1856, a izašla je čitava tek 1864. Kao i u Kazalievoj „Zlatki“, tako su i u „Cvijeti“, po ondašnjoj maniri, umetnute mnoge pjesmice, svakako u manjoj mjeri nego li u Kazalievoj „Zlatki“. Med tim pjesmicama, od kojih bi bolje bilo da se mnoge ni ne nalaze u pjesmotvoru, jer prave neko nesuglasje, ipak ima biseraca. Po imeno spominjem: *Teci vodo studena* (na str. 18 V pjevanja-izdanje g. 1864 u Beču). Razlika je izmedju njega i Kazalia ta, što se je Pucić odmah svojim prvim pjesmama oteo „dubrovčanizmu“, te se čisto odvojio svojim prvim pjesmama od svojih dubrovačkih savremenika, dočim je Kazali u prvim radnjama pod tim uplivom, a tek se kasnije otresuje i postaje narodan i moderan.

Pucić kao i Kazali velik je pjesnik. I jedan i drugi posjeduju i klasičku i modernu naobrazbu. Pucić je svakako narodniji od Kazalia. Kazaliev je polet smioniji, obzorje misli veće, ali ih Pucić zna pristalije, jasnije i plastičnije izraziti. Kazali obiluje više mislima, a u Pucića je forma dotjeranija i savršenija; riječi odgovaraju mislima. U epopejama je Kazali epičniji, Pucić je i u njima više liričar. Kazali je više pjevač dogadjaja, oduševljenih ideja, Pucić je tugaljivi, elegičar. Kazalia mori i muči unutrnja borba idejâ, Pucić je nemirnjak i nezadovoljnik, pa s toga sjetan i tugaljiv sa vanjskih prilika. Ja držim Pucića največim našim elegičarom, ili ako ne to, a ono svakako prvim po vremenu. U opće njegova poezija odgovara karakterističnom epitetu, što sam ga za njega negdje čitao „Medo medeni“.

Kad bi Pucića htio okrstiti po opće evropejskim nazivima i dijeljenjima književnim, nazvao bi ga narodnim romantičarom. Romantičar je, jer je pjevao u dobi odjeke i slave toga smjera, i jer je i njegova bol, tugaljivost i sjeta kadkad takova, ali je opet i formom i predmetom i obradbom narodan. Tehnika je romantična, ali je duh i ruho pjesme narodno. Takav je on narodni romantičar ne samo u „Cvijeti“, nego i u prvim svojim pjesmama.

Mato Vodopić (1816—1893) kao seoski svećenik pridružio se je književnom pokretu svojih sugradjana, i ako nešto kasnije. Za pravo njegov je rad na pripovjedačkom polju, ali je pjevao i pjesama U prvim godinama pjevao je satiričke i ljubavnje pjesme. Njegovih pjesama ima razasutih po koledarima „Matice Dalmatinske“, u zabavniku „Dubrovniku“, u „Biseru“ g. 1863. i u „Slovincu“. Prve su pjesme nekako u smjeru i stilu starih Dubrovčana i Antuna Kaznačića, ali kasnije su mu pjesme u narodnom duhu. U sasvim čisto narodnom duhu je pjesma odulja „*Što je vila?*“ (u „Slovincu“ g. 1878 br. 3). Ali sav je taj pjesnički rad od male vrijednosti. Tek častan i odličan spomen zaslužuje pjesmotvor „Robinjica“, što je prvi put izašao u IV svesku „Dubrovnika“, a g. 1875 napose izašao u Pretnerovoj „Narodnoj Biblioteci“. Pjesmotvor ima 1206 stihova. Predmet je oslobodjenje robinjice iz kule Asanage u Stocu. Angjelija robinjica prepoznava u svojem osloboditelju Stjepanu, gorskome hajduku, koji je sa svojim drugovima ne samo nju spasao, nego i zapalio kulu i Turke, rodjenoga brata, Pjesnik pri kraju nadovezuje redoljubne refleksije o jedinstvu ukupne domovine, koju treba svu sloboditi i u jedno okupiti. Tendencija je savremena, jer se je tada radilo ob oslobodjenju Bosne i Hercegovine. Nego što je glavno, to je, da je „Robinjica“ u desetercima ispjevana čistim narodnim stilom, i jezik i slike i izrazi sve je po narodnu. Vodopić kao pjesnik, nije tako mekan i nježan kao Pucić, nešto je tvrdji od Pucića. ali je od njega i narodniji. Svakako red je ovdje spomenuti, da je „Robinjica“ ispjevana mnogo kasnije od drugih epopeja, koje su narodnim smjerom ispjevane, kao „Cvijeta“, „Grobnik“, „Pobratimstvo“ i druge. Vidi se, da Vodopić zna biti epski pripovjedač i opisivač, kakav se je ukazao u svojim pripovijestima. Neki su ulomci krasni, osobito je plastički, a jedrinom narodne epike, opisan požar kule u noći.

Ivan August Kaznačić (1813—1883) sin Antuna, osim što je stekao lijepih zasluga upoznavanjem tudjinaca sa našom književnošću i praučavanjem i osvijetljivanjem dubrovačke prošlosti, pjevaše i pjesme. Suradjivao je i bio neko vrijeme urednikom „Zore Dalmatinske“. Saku-

pljaše i proučavaše narodne pjesme. Njegove su pjesme ispjevane u čisto narodnom duhu. Sa već spomenutim pjesnicima ne može se usporedjivati, jer je njegov pjesnički rad od niže književne vrijednosti spram Kazalia, Bana, Pucića i Vodopića. U desetercu i u narodnom duhu pjev. šo i Nikša Gradi. Neke njegove lijepe pjesme štampane su u tečajevima „Slovinca". Po imenu spominjem: „Nikšina molitva" (g. 1878 br. 15), pa „Kosovka djevojka" dramska pjesan (g. 1884 br. 1).

* * *

Dakle se u Dubrovniku ne bijaše nikad prekinula tradicija umjetne poezije, a Vukov i Gajev pokret, koji se je i staroga Kaznačića ugodno dojmio, dao je poticaj mladim dubrovačkim vilenjacima, da udare ponajprije narodnim smjerom i pjevaju u narodnom duhu, a onda da budu savremeni, to jest, da ne samo narodnim jezikom pjevaju, a ma da pjevaju i njegove težnje i ideale, i da u poeziji zastupaju narodnu borbu, koja se započimala Osim toga u Dubrovniku se inteligencija ne bijaše otudjila ni malo narodnom jeziku. Te makar su mladi vilenjaci učili na tudjem jeziku, u svojim kućama općili su svojim jezikom, kao i izmedju sebe. Nasuprot inteligencija ostale Dalmacije bijaše već posve iznenarodjena. Vukov i Gajev pokret teže je mogao dakle u ostalu Dalmaciju prodrijeti. Kao odjeka Vukovu pokretu jest d.r Božidar Petranović, koji poče izdavati već g. 1839 „Srpsko-Dalmatinski Magazin" ćirilicom. Za pravo rad u „Magazinu" ne bijaše općenitoga smjera; bijaše više namijenjen grko-istočnjacima. U to vrijeme, kad izvan Dubrovnika, niko ne pjevaše narodnim jezikom u Dalmaciji, za čudo javlja se niko drugi nego jedna žena u već dobro otudjenome Zadru po imenu Anka Vidović. Ona izdava u Zadru g. 1841 tiskom Demarki: „Anka i Stanko ili Dubrava, Mojanka blizu Splita, pjesanacu". A tri godine kasnije, dok se pokreće „Zora Dalmatinska" počimlje kod braće Battara objelodanjivati u sveščićima „Pjesme Ane Vidovićeve." U sveščićima na jednoj je strani hrvatski original, a na drugoj je prevod talijanski. Prevod mislim, da potiče od njezinog muža Mark' Antuna Vidovića. koji je preveo cijelog Gundulićevog „Osmana" na talijanski, kao i Gjorgjića, i osim toga izdao g. 1827

u Mletcima zbirku ljubavnih pjesama. U izdanju „Pjesme Ane Vidovićeve“ od g. 1844 nalaze se ovi pjesmotvori: *Alva i Alko ili stavnost u ljubavi*, *Harač prijateljstvu i Prevara osujećena i dobrodjetelj obdarena*. Anka odmah pjeva u narodnom desetercu, dapače isključivo pjeva tim metrom bez ikakva rimovanja. Mislim, da je na nju uplivao pokret iz Zagreba, ali opet mora, da je proučavala narodne pjesme izdane Vukom. Čim g. 1844 Kuzmanić sa Preradovićem pokreće „Zoru Dalmatinsku“, pridruživa se i ona svojim pjesmama listu. Odmah Kuzmanić u prvom tečaju g. 1844 piše o njoj na str. 240. u opasci ispod pjesme „Mišljenja Ane Vidovićeve“: „Ova gospoja našu hvalu zaslužuje, jer se drži narodnih naših pjesama, u kojima stihovi su ponajviše od deset slogova, i vrlo lipo glasaju, kad je uho prirodnoj lipoti naviknuto. Pak još i na to gleda, da podoboglasnoća iliti slika (rima) izadje poboljna neusiljena. I naši vrsni stihotvorci valjalo bi, da se bolje zagledaju u naše plemenite narodne pjesme, s kojih siva nika osobita gizda i krasota, koja nas posve od drugih narodah odlikuje. Tu, tu se nalazi prava jezgra našega slavnoga jezika, koga Nimci i Taljani hvale, a neki uskovrčeni Srblji i Hrvati grde. Doći će vrime, kad ću ja s razlogom tu istinu potvrditi.“

Anka je nastavila svoje pjesnikovanje u „Zori Dalmatinskoj“, sve do njezina prestanka. G. 1863 nahodim u „Biseru“ njezinu pjesmu „Dieva Vitezica ili nesrećna i hrabrenita ljubav“. Čim je počela novo-pokrenuta „Matica Dalmatinska“ izdavati svoj „Narodni Koledar“ eto skoro svake godine Anke Vidovićeve u njemu sa svojim pjesmotvorima. Dinko Politeo priča, da je starica, dok je on bio na „Narodnom Listu“ donosila pjesme i čitala ih njemu i uredniku Biankiniu. Ja nijesam čitao sve njezine pjesme, ali sam ih ipak nekoliko čitao. Cijenim, da bi bila dosta velika zbirka, kada bi se to sve skupilo u jednu knjiku, što je ona ispjevala. Kako rekoh, svi su pjesmotvori u desetercu. Predmeti tih pjesmotvora jesu većinom kakvi romantično-fantastični dogadjaji, kojekako ishitreni. Inače svi su dogadjaji ili dosadni ili odveć nevjerojatni ili obične priče, stavljene u deseterac i razdijeljene u pjevanja. Jedini pjesmotvor, što ja znam iz povjesti je „Teuta“. Pjesnikinja je u čitavome svojem radu, koji

broji jedno trideset godina pjesnikovanja, ostala može se reći na istoj visini. Ima kadkada koji ulomak bolji, gdje te stane osvajati, a onda na jedanput padne. Svakako je intonacija i izraz uvijek narodan, a to je za onu dobu nešto. Da je uz dobru volju, uz narodni smjer, kojega se bila prihvatila, nešto više bilo u nje pjesničke umjetničke naobrazbe, nešto više realizma u njezinim junacima i junakinjama, a manje fantastičnog romanticizma, mogla je zauzeti lijepo mjesto u našoj poeziji. Opet ovako ona zaslužuje biti uvrštena u galeriju slavnih hrvatskih žena, jer je pjevala i osjećala za svoj narod u vrijeme, kad izvan Dubrovnika, nije bilo ni muške glave, koja se je svojega naroda opominjala. Anka Vidovićeva i ako ne bi živjela trajno u uspomeni svojega naroda radi vrijednosti svojih pjesama, živjeće i mora da žive u harnoj uspomeni, kao ona, koja je pretekla svojim pjevanjem u narodnom duhu kasnije pjesnike: Sundečića, Botića i Pavlinovića.

Pokrenućem „Zore Dalmatinske“ g. 1844 počimlje i po ostaloj Dalmaciji oživljavati i javljati se poezija. Kako je „Zora“ nastala, polemike i borbe za pravopis i smjer lista, nije ovdje mjesto, da govorim. Činjenica stoji, da je „Zora Dalmatinska“ prvi književni list u Dalmaciji. Godinu kasnije tek izadje „La Dalmazia“ na talijanskom jeziku. „La Dalmazia“ bijaše više učeni istorijsko-kritički list za inteligenciju, dočim je „Zora“ bila i pisana i namijenjena za puk. Izmedju tih dvaju listova ne bijaše nikakove opreke, jer oni se nekako nadopunjavaju, a bilo je saradnika, koji su pisali i u „Zoru“ i u „La Dalmazia“. Da je bilo jednodušje razabirem iz zanimive i važne korespodencije Petra Niziteo (1774—1866) učenjaka i pisca, koji bijaše stup „La Dalmazia“, a šiljaše narodne pjesme s otoka Hvara za „Zoru“, kao i njegov sugradjanin, tada mladić Šime Ljubić. Kuzmanić nastojaše dati listu čisto narodni smjer i duh, za to rado štampavaše narodne pješme.

U „Zori“ propjevaše i umjetni pjesnici. Odmah u početku uz Anku Vidovićevu, nalazimo još jednu: Anku Verdoljak iz Imotskoga. Tu nahodimo još polu-pučke pjesnike: Starca Cipika, Janka Danila, i Ivana Jakašu. Od umjetnih pjesnika javljaju se; Jerolim Verdoljak

Imoćanin, pjeva na pô pučki a na pô umjetno; Mate Kurtović pjeva poučno-didaktične pjesme; Stjepan Ivičević pjeva nekad po narodnu, nekad po dubrovačku, i to najviše prevadja. Što je najboljega izašlo to je od Preradovića, ali on nije iz Dalmacije. Inače je sve ono drugo slabo: vidiš pisce, koji se trude, da budu pjesnici, ali to nijesu, jer je to većinom pusta versifikacija bez trunka poezije, tek natrunjena dubrovačkom pjesničkom retorikom. Tu pjeva, ali u vrijednosti kao i drugi, Mato Ivičević iz makarskoga Drvenika. Njega spominjem naпose, jer je on pjevao i kasnije. Godine 1861 izdao je u Splitu „troškom knjigoprodajnice Piperatove" „Vinac pisamah mirisa dalmatinskog, hervatskog i slovinskoga." Čitava zbirka nije nego u pjesmama razvijeni program sjedinjenja s Hrvatskom, što je onda bilo na dnevnom redu. Ivičević hoće, kao gorljiv rodoljub, da oduševi puk za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, te ga poučava o koristi toga sjedinjenja. Jezik mu je pučki, pučki je izraz, za puk su prilagodjene i misli i slike u pjesmama. Umjetničkoga neima tu ništa, a neima ni nadahnute poezije, koje inače uvijek nahodiš u narodnim pjesmama. Što su drugi u ono vrijeme pisali brošure učeno dokazajući korist i potrebu sjedinjenja, to je Ivičević htio puku predočiti, pa jer je znao, da puk naš voli sve da mu je u pjesmi, kušao je da ga u pjesmi poduči i osvoji za misao sjedinjenja. Godine 1867 izlazi njegova „Jabuka"; zbirka je prigodna, i to u slavu Marka Kalogjere, koji je te godine naslijedio biskupa Pinia. U „Jabuci" je i jezik bolji, i izraz pjesnićkiji. U zbirci ima ulomaka, koji svakako Ivičeviću daju pravo na častan spomen. Ima i nekoliko krasno prevedenih i u pjesmu složenih psalama, koji su mu lijepo za rukom pošli, te je grjehota, da ih nije sve preveo. Onakav prevod psalama bi se bez dvojbe u puku uvriježio.

U „Zori" štampano je i nekoliko pjesama Antuna Zorića (1822—1872). O njemu kao pjesniku, koji stoji visoko nad svim drugim Dalmatinskim pjesnikima one dobi osim Dubrovčana progovorio sam ja već prije (vidi „Glasnik" svez. III 1901). Kad sam onaj prikaz pisao nijesam imao potanjih vijesti o njemu i njegovom životu. Bio je do g. 1848 u Padovi na sveučilištu; kao takav

sudjelovao je u borbi za slobodu Italije. Kasnije se vratio u domovinu i postao svećenikom šibenske biskupije. Kako sam ja već istaknuo, Zorčić je samo ondje uspio, gdje je kušao po uzoru narodnog pjesništva pjevati. Kao prilog ondašnjem duhu i mišljenju dalmatinske mladosti evo ovdje lista, što ga Zorčić piše uredniku „Zore“ iz Padove šaljući mu jednu prevedenu pjesmu: „Ovu pěsmu ispěva talijanski naš valjani domorodac Ferdinando de Pelegrini. Budući cvětie našega vertla, uhvam se da primitiće dobrovoljno iz ovih stranah ovoga věnca koga sapleto i eto savih na našu. Znam da rečeni naš domorodac dosta je na glasu, ne samo po Dalmaciji dali jošter i po Italiji, radi njegovih lěpih pěsnih, dali za nikakvu drugu sverhu preneso ovu pěsmu iz talijanskoga na hrvatsku, nego za onu ljubav koju nosim miloj Domovini i Slavnom jeziku našemu; zahvaleći, u isto vrěme našemu mudromu i pripoljubljenomu g. Stěpanu Ivićeviću od strane mladićah Dalmatinskih, učenikah sveučilišti Paduanskoga na njegovu lěpu spomenu koju on učin od tu skoro u našu „Zoru“, gdě govori ovako da ma reste serce slišajući, kako mi u bratinskome sastanku dobavljamo se „Danice Hrvatske“, „Zore Dalmatinskeu i „Novinah“, zabavljajući se i razgovarajući se medju nami našim jezikom i. t. d. Radi česa mi ga jošter pozdravljamo danas, noseći mu sve to veće čas i poštenju da imamo i komu.

Ala brate da je komu čuti od naših kako li to grmu, kako li še to oru berda Euganeah kada mi gromovitim glasom zapěvamo pěsmu od kraljevića Marka, po onu našku po onu vlašku, kako se reče: pokazujući tako svakomu Němcu i Taliancu kako:

Svakud pravi Dalmatin
Ljubi jezik materin.“
(„Zora Dalmatinska“ g. 1846 br. 14)“.

Odmah druge godine (1845) postaje urednikom „Zore“ mladi Ivan August Kaznačić, jer je Kuzmane morao napustiti uredništvo ne hoteći popustiti, da list uredjuje novim zagrebačkim pravopisom. Za to u drugoj se godini pridružuje listu otac novog urednika „Zore“ stari Antun Kaznačić: U br. 2 nahodi se njegov prevod Manzonieve ode „Pet Svibnja“ (Napoleonu), a u br. 13

objelodanjena je njegova pjesma u slavu grada Dubrovnika za prigodu kad bi izdan od Gaja Gundulićev „Osman", uz popratno pismo Antuna Kazalia.

Kasnije se „Zori Dalmatinskog" pridružuju Medo Pučić i Antun Kazali, koji tu štampa ulomke romana „Lopudska sirotica". A pri koncu se javlja, tada još posve mlad, Jovan Sundečić.

U opće pjesništvo je u „Zori Dalmatinskoj" razmjerno dosta zastupano, samo, što je vrijednost pjesama u njoj štampanih u opće slaba. Ali pjesništvo u „Zori" nije ni moglo biti bolje, kad se uzme u obzir vrijeme. Osim Dubrovčana, svi drugi morali su se boriti s poteškoćama jezika, jer uzgojeni na tudjemu jeziku. K tomu većinom oni koji su učili pjesništvo, posizali su za starim dubrovačkim pjesnicima, jer to bijaše onda moda, i struja, koja je prevladjivala. Jedino preko Velebita Vraz, a u Dalmaciji Kuzmanić preporučivahu narodnu pjesmu. Anka Vidovićeva i Ante Zorčić, koji su narodnim duhom gledali pjevati, oni su i najbolje uspjeli. Za to vrijednost njihovih pjesama daleko stoji nad onom onih drugih, koji su skoro uvijek puki versifikatori, ali su svakako svojom dobrom voljom doprinijeli svoj kamenčić narodnoj zgradjj, pa su zaslužili barem to, da ih literarna historija spomene.

* * *

Prestankom „Zore Dalmatinske" nije prestalo sjeme, koje se posijalo: Ono je za toliko godina ležalo, da jače i jedrije iznikne. Narodna iskra stajašo zapretena, ali će ona u svoje vrijeme dati pravog oduška no samo u poeziji nego na svakom drugom poprištu. Duh narodni bijaše zahvatio omladinu učeću, i makar nije imala, gdje da iskaže svoje osjećaje i težnje, ona je u potaji medjusobno radila i spremala se. Stanje i duh tadanje omladine opisuje Pavlinović u životu Luke Botića pred izdanjem njegovih pjesama. Učilo se tada uz druge najviše Vukove narodne pjesme i Kačića. Vrijeme od g. 1850, pa do 1870, to jest do prevladanja narodne misli, jest najslavniji i najobilniji perijod poezije u Dalmaciji. Tih su godina ispjevani: *Cvijeta*, *Grobnik*, *Pobratimstvo*. *Ognjišar*, *Sigetski junak*, *Krvava košulja*. Vrijeme od 1850 do 1860, jest vrijeme priprave za narodnu borbu u Dalmaciji, a

vrijeme od 1860—70, jest prava narodna borba. Za to i poezija tih dana nosi većinom na sebi biljeg tih vremena. Ona je uvijek patriotična i plemenite tendencije. Tad se pjevaju ili junačke epopeje *Ognjišar*. *Sigetski junak*. *Krvava košulja*, ili kad se kao u *Pobratimstvu* i *Bijednoj Mari* pjevaju romantične ljubavne zgode, uvijek epopeju provijava duh narodnog pobratimstva i otačbeničke ljubavi. Inače se pjevaju junačke davorije, zanosne himne i ratoborne poslanice. To je epičko doba narodnoga oduševljenja. A ipak je to najslavnija perijoda naše poezije, kako ćemo vidjeti. Razumije se, da i ako su pjesnici ove dobi i duhom i smjerom narodni, nijesu se oteli dojmu talijanskih pjesnika: ja velim, da je to u opće nemoguće za dalmatinske pjesnike. Tendencija naših pjesnika ista je, koja i talijanskih njihovih savremenika. Prati i Aleardi bore se za isto, što Sundečić i Botić. Inače, bez da me u tome ikakva strast zasljepljuje, tvrdim odlučno, da je Luka Botić veći pjesnik, nego li ijedan njegov savremenik u Italiji. A .Luka je umro u dobi. kad drugi istom počimlju pjevati. U dobi od 23 godine spjevati *Pobratimstvo*, za mene znači roditi se genijem.

Jovan Sundečić (1825—1900) i ako se nije baš rodio u Dalmaciji, jest na granici, a svakako u Dalmaciji se je uzgojio, prvi se put pojavio na književnom polju, kroz dugi niz godina sudjelovao svakom pokretu kulturnom i književnom, i u Dalmaciji umro. Premda Srbin po osjećaju, pripada svojim pjesničkim radom hrvatskoj književnosti. Počeo je pjevati g. 1848 u „Zori". Već u prvim svojim pjesmama on je na čisto narodnom polju poezije. U prvim su mu pjesmama odmah uzorom tako zvane „ženske" narodne pjesme ili lirika. Kroz dugi niz godina pa sve do najkrajnije starosti ispjevao je i izdao je silesiju i epskih i lirskih pjesama. One sve nijesu iste umjetničke vrijednosti, a mnoge od njih su ispjevane bez pjesničkoga nadahnuća. Kao što je znao biti nadahnut pjesnik, tako opet bio češće i puki stihotvorac. Mislim, da kad bi se skupile sve njegove pjesme u jednu zbirku, ta bi bila veća nego li Zmajeva „Pevanija". Što je bilo najboljega savio je u lijepu i ukusnu zbirku Hugo Badalić, a „Matica Hrvatska" izdala g. 1889 u ukusnom i dostojna ruha izdanju. Jovan Sundečić je umjetni pjesnik

skroz i skroz prožet narodnim duhom. Jezik mu je dobar, izraz jedar, poezija mekana i nježna, stihovi glatki i pravilni, misli proste, ali jasne i bistre.

Sundečić je poznavao dobro talijansku savremenu književnost; ona je nešto djelovala na njega što se tiče smjera, osobito u baladama i pjesničkim pripovijestima, ali je predmetom i obradbom ostao samostalnim, to jest narodnim pjesnikom. Stekao je velikih zasluga u početku narodne borbe u Dalmaciji. Za sadržaj njegovih pjesama karakteristično je, da je već u prvim svojim pjesmama počeo slaviti Crnugoru i njezina slobodna brda. Tako je i „Krvava košulja", jedan od najboljih njegovih pjesmotvora, ispjevana još u Dalmaciji, kad nije ni sanjao, da će u Crnugoru. Lako se je domisliti, da je Sundečić slaveći Crnugoru, i njezine slobodne sinove, koji krv lijevaše, da obrane ono komad krši, htio učiti ostale, osobito onda u početku narodne borbe u Dalmaciji, kako se ima ljubiti rodna gruda i zlatna sloboda. Ta plemenita političko-narodnosna tendencija i odgovaraše osobitu duhu i prilikama one dobi, kad se je rodoljube, koji imadoše osjećaja za svoj narod, stavljalo na svakojake muke i neprilike. Od epskih pjesama u narodnom kroju i realističko-narodnoga izvora, osim „Krvave košulje", osobite su ljepote: *Angjelija Kosorića* i *Majka Crnogorka.* O sebi stoji, i vrijedi napose spomenuti lirsko-didaktički pjesmotvor *Sjetba* i *Vršidba*, gdje uz opisivanje sijanja i vršenja, slavi narodni rad i slogu za prosvjetu, e se tako zgradi na podlogi rada i sloge velika narodna zgrada.

Luka Botić (1830—1864) plod je onoga pokreta, što je nastao g. 1848, a sjedinjivao se je u jednoj misli: u narod za narod. Da narod upozna, ne samo iz knjiga, nego iz života na izvoru, krenuo je mlad pedesetih godina u Bosnu, da je proputuje i dodje u Srbiju. Za tog dugog putovanja upoznao je i naučio narodni jezik, narodne običaje, narodno mišljenje, narodne težnje. Osobito ga se je ugodno dojmio život Muhamedanaca. Prvi plod toga putovanja i narodnoga upoznanja, jest „Pobratimstvo", koje izadje prvi put u „Nevenu" g. 1854. God. 1861 ižašla je „Biedna Mara", a god. 1862 „Petar Bačić". Botić je velik pjesnik, a da bi se u par redaka moglo istaknuti sve njegove pjesnike ljepote, njegovu veličinu,

i njegov položaj kao umjetnog pjesnika spram narodapjesnika. Jedno je nedvojbeno, da je njegovo „Pobratimstvo" najbolji naš romantički epos, kao što je „Smrt Smail age Cengijića" najbolji naš herojički epos. Ima nešto, što Botićev epos stavlja nad Mažuranićev. Istina, Mažuranić je stvorio epos, koji uza svu kratčinu, spada u najljepša svjetska djela. Osim kratčine drugoga nedostatska ni neima. Jedar i krepak jezik, bogata i bujna narodna dikcija, kratko i ožeto, ali slikovito prikazivanje, kod kojega svaka je riječ na svojemu mjestu. Ipak je Mažuranićev epos kadkad težak; treba mu i tumača; pa za to ne može u ruke puka, jer je uzvišen i klasički epos. Botić je narodniji; u njega je sve narodno: početci pjevanja, pričanja, opisi, usklici; pa će ga i seljak rado čitati, a još bolje razumjevati. Stogodj savršenijega, a narodnijega od „Pobratimstva" ne mogu ni zamisliti. Istina naš težak ne čita Botića, ali za to jer neima jeftinog pučkog izdanja.

Botić je kao gimnazijalac izučio pjesnike romantičkih epopeja talijanskih, gdje su predmeti romantičke ljubavne zgode, a gdje junake i junakinje pjesmotvora u njihovim ljubavnim težnjama priječe svakojake zgode i nezgode, a svršavaju ponajviše bolno i tragički. Taj je dojam ostao jako utisnut u Botića. Kako je pak za proučavanja narodnih pjesama, a još više za putovanja po Bosni našao potvrde takve romantike u narodu (dosta je spomenuti „Hasanaganicu"), to je on pokušao narodnu romantiku, koja uvijek ima kratke dimensije, obraditi u čitavu epopeju, gdje je upleo i uveo ne samo materijal iz toga područja, nego je usvojio ljepote lirike (ženske narodne pjesme) i epike (junačke) te je prama uzoru, što mu je ostao utisnut još iz učenja romanskih literatura, sve to zbio u jedno. Kako je pak za svojega putovanja po Bosni upoznao, da smo s Muhamedancima jedan te isti narod, tako je prvi uveo u svoje pjesmotvore i taj elemenat, ne već onako, kako do tada bijaše običaj kao tip silništva, mržnje i osvete, da li kao braću, koja osjeća isto onako plemenito kao i ostali naš prosti narod. Pjesme Luke Botića izdala je „Matica Hrvatska" g. 1855. Život je njegov opisao Mihovio Pavlinović, a dugom književnom studijom popratio d.r Frano Mar-

ković, na koju svakoga napućujem, ko hoće, da upozna rad, karakteristiku, vrijednost i zasluge Luke Botića. Šteta samo, što se još ne nadje niko, da preštampa „Pobratimštvo“ i uz nisku cijenu rastura u narod. To bi bila najveća počast Luki Botiću i njegovom prahu, koji će se, kako sam pjeva, razigrati, u narodnoj sreći.

Vladislav Vežić (1825—1894) rodio se je u Podgorju u Dalmaciji. Pokle je izučio škole u Zadru, krenuo je u Zagreb na pravoslavnu akademiju, i tamo se pridružio narodnom pokretu i narodnoj književnosti. U Dalmaciju se nije više vratio, niti je sudjelovao našem književnom pokretu. Počeo je rano pjevati izvorne pjesme, osobito balade. Veoma uspjela mu je balada „Kralj Pasoglav“ pram narodnoga pričanja u krajevima, gdje se rodio. Mnogo je prevadjao iz franceskoga i talijanskoga, te je svoje prevode izdao i u posebnoj knjižici. Koli je vrstan prevadjač bio dokazuju osobito krasno uspjeli prevodi „Hermana i Doroteje“ i „Ifigenije na Tavridi“ Goethea. Sjećam se još kao učenik da sam u „Nevenu“ od g. 1854 čitao njegov prevod Grossieve „*Rondinella pellegrina*“ iz romana „Marco Visconti“ te mi se taj prevod čini mnogo boljim, nego li kasniji Buzolića. Ponajglavnije mu je djelo herojični epos „*Siget ki junak*“. Neima dvojbe, da je to poslije eposa Mažuranićeva i Martićevih po redu najbolji naš herojični epos. Ispjevao ga je prvobitno g. 1866 za proslavu Zrinjskoga, a kasnije ga proširio. Jezik mu je u svim djelima, a osobito u eposu čist i narodan. Njegovu epopeju provijava čist junački duh narodne pjesme, pa je narodnu epiku spojio sa epskom dužinom naučne umjetne herojične epopeje. Po načinu i izrazu, koji je uvijek osječit i nekako uporan i tvrd odraziva se u njemu ćud i klima, u kojima je niknuo: naime ona vedra, ali burna uvala, što se pruža u Vlaškom kanalu, gdje je predjel gol i tvrd, ali oku ugodan i mio. Zadnjih godina svojeg života dovršio je zbirku „Milovanka“: to bi imao biti nastavak Kačićeva „Razgovora“. Da li će narod obljubiti „Milovanku“ kao i Kačića, na to će tek budućnost odgovoriti.

Mihovio Pavlinović (1831—1887) veliki heroj u borbi za osviješćivanje naroda u Dalmaciji i za povratak njegovih prava, bijaše i pjesnik. Prve su mu pjesme sitne

druga stvar u prirodi, kad je se izrabljuje, onda se osvećuje na onoga, koji je izrabljuje. Poslije smrti našao mu se je prevod Danteova „Pakla“, kojega je lijepo preveo.

Od godine 1870 unaprijed do osamdesetih godina ne javlja se uz starije nijedan mladji pjesnik, koji bi svojim pjesničkim radom svratio na se osobitu kakvu pozornost. Stari nastavljaju svoj rad ne samo kao pjesnici, nego u opće na kulturnom i na političkom popri· štu. Pod kraj osamdesetih godina naime početkom g. 1878 Dubrovčani pokreću list „Slovinac“, koji ishodi sve do konca g. 1884. Duša je lista sve do smrti svoje Medo Pucić, suradjuju od starijih Vodopić, Kazali, Ivan August Kaznačić i Buzolić. Javljaju se i mladji svojim pjesničkim pokušajima, kao Vid Vuletić-Vukasović, Marko Car, Grgur Urlić-Ivanović (Grgur Biokovac) i još neki drugi, a pri koncu i Josip Bersa, koji je od svih ovih najbolji pjesnik. Spominjem poimence njegovu krasnu pjesmu „Panteon“.

Okolo osamdesetih godina javlja se Fra Ivan Despot (1851—1886). God. 1881 ishode u Zagrebu njegove prve pjesme „Prve Iskre“. Nekoliko se pjesama nahodi u knjizi „Malo Zrnja — razasuo T. I. D. Split 1885“; ostalo će biti razasuto po novinama. Osim pjesama pisao je književnih članaka i putopisa. Napose je izišao „Put na Lovćen“; a radio je i na prosvjetnom polju prevadjajući korisna djela (Značaj i Zdrav razum i pošteno srce). Despot je mlad umro; pa kako sam amo tamo priznaje, da on tek započimlje svoj književni rad, to se o njemu ne može reći konačna suda, jer valja uzeti u obzir, da je tek započimao. Jedno stoji, a to je, da je to bila prava pjesnička duša. Bez da čitaš njegove pjesme, čitaj njegove sastavke u prozi, osobito „Put na Lovćen i „Malo Zrnja“, pa ćeš već iz te proze zaključiti, da ju je ispisalo pjesničko pero. Sin Makarskoga Primorja, gdje puk govori slikovito, kad piše prozom veći je pjesnik, nego li i onda, kad pjeva. Njegova proza zvoni nekako ritmički i muzikalno. Jezik mu je jedar, bujan, pjesnički, pun narodnih slikovitih izraza. Osim toga njegova proza ima nešto osobita, neku slatčinu i ugodnost, koja te očarava, pa ma da i ne nalažiš u njoj velikih misli, ni kritičarskoga uma i oštroumnosti.

Kao pjesnik još se nije bio osovio na svoje noge. Ne stoji ni iz daleka pod dojmom njegovih starijih dalmatinskih predšasnika. U njega je jak i očit dojam Preredovića, dapače u njega često uzimlje i formu i maniru u mnogim svojim pjesmama, osobito u odama. Vidi se, da je ugledavao se i na Šenou. Upliv Preradovića i Šenoe veoma je jak onda, kada pjeva patriotičke pjesme. Inače su mu ostale pjesme pune nekog bolnog sentimentalizma, a to je svakako upliv talijanskog romanticizma, osobito Pratia i Aleardia, od kojih ovaj posljednji bijaše osobiti njegov ljubimac.

Najljepši su mu neki soneti kao „*Angjeoska pjesma*“ i „*Polnoć na mrtvih dan*“, a onda ciklus „Suze“; sa ciklusom „Suze“ bijaše mnogo se odvojio od istih pjesnika.

Vidiš, kad plače i uzdiše elegijom, da mu češće iskreno i od srca naviru suze na oči, jer ga muči unutrnje raspoloženje duha. Čini mi se, da je Despot uspio bolje u pjesmama u opće elegičkoga tona, dočim, kad je pjevao himne i davorije, a to je žalibože najčešće činio, ne diže se mnogo nad običnim stihovorcima.

I Despotom završava se niz pjesnika, koji su djelovali do godine 1885, kad se je ispunjalo pedeset godina preporoda započeta Gajem.

Tako pregledasmo novije pjesništvo u Dalmaciji Nakon toga dolazi još — najnovije. *)

Ante Petravić.

Opaska. O najnovijem pjesništvu hrvatskom u opće, *Glasnik* će donijeti posebnu študiju od Jakše Čedomila.

STRANICA IZ ŽIVOTA.

(Nacrt novele)

Ona ga je čekala naslonjena na mekom fotelju, više put bi se dignula i nervozno prošetala do prozora, te se opet bacila u f telj. On nije dolazio. To se nije još nikada dogodilo za njihovog poznanstva. Dà biće obolio, stalno obolio, kad ga nema. Ona ustane i pomisli: da pogjem k njemu? K njemu?! Tà ona mu nije znala ni prezimena, ni stana. Znala ga samo po imenu: Arnauld. Grad je tako velik i golem, Pariz, pa ko da ju upravo uputi na pravog Arnaulda. U časovima sreće, u trenucima slatke zaboravi nije nikada ni pomislila, da ga pita za ime, za rod, za njegovu kuću. Bila je sretna kô sretna, što da na drugo i misli, van na svoju sreću. I sad joj skoro navriješe suze na oči Ona progje rupcem preko očiju, uze knjigu sa stola i stade, da čita. Al posvuda joj misli lete, samo nijesu sabrane nad tim banalnim bulvarskim romanom.... I eto nje od jedared sve u mašti na šeštome katu one visoke, tamne kuće u odaljenom faubourgu, do koje niti ne dopire šum velegrada. Ona tu živi sama uz staricu majku radi i šije. Za nju je čitavi svijet njezina sobica i njezina mila starica majka, koja je uvijek savjetuje, da se čuva zla, a osobito, osobito mlade gospode, koja sve obećavaju siroti djevojci, al zatim ne ispune niti jedno obećanje. I uvijek ju je majka pitala, napastuje li je koji, a kćerka je odgovarala toli naivno, toli prostodušno: — Gledaju me toliki, vele, da sam lijepa. Jesam li, mamice, lijepa? — ha, haha, ha upitala bi smiješeći se vragoljanka.

— Čuvaj se, čuvaj se Lisette drhtala bi starica.

— Ne boj se, mamice, ja idem uvijek svojim putem

ravno u veliki *magasin*, gdje predadem radnju. I tamo mi se smiješe mladi pomagači i gospodar me znade pogladiti po licu. U ostalom ja ne marim za cijeli svijet, mamice, niti za svu tu gospodu — ti si za mene sve!... Neke večeri, eto dobro se sad sjeća zakasnila je kući dobrano. Majka ju dočeka nestrpljiva, pa ju zapita bojazljivo pogledav ju u oči:

— Tà noć je, gdje si bila Lisette, tako dugo? Ona je bila sva smetena, ipak to starica nije opazila, pa je odvratila majci: — Bilo je toliko svijeta u magazinu, pa mi nijesu mogli odmah da isplate radnju — morala sam čekati tako dugo. Starica uzdahne lakšo, a Bože moj, ona joj je lagala prvog puta u životu. — Kad je prolazila kući kroz park Luxemburg nagovori ju neki gospodin, što je *flanirô* na klupi posve sam:

— Kud to bježite, mlada djevojko?

Ona ga pogleda i nehote. Njegov je glas bio tako čaroban i nježan, tako topao. Nè takova glasa nije još nikada čula. Taj joj je mili glas doprô baš nekud do srca, i ona odgovori neznancu ljubezno protiv običaja oborenih očiju:

— Kući, moj gospodine.

— Gdje stanujete!

— Ona mu reče i to.... I tada se on upusti š njome u razgovor, i ona mu je pripovjedala o svojoj radnji, o majci, o svome životu — i kako su lijepo živili, dok joj je bio otac živ. On ju je slušo baš sa zanimanjem, gledô ju milo u lijepe, crne oči, rekô joj je tako ljubezno, da je Lisette prekrasno ime, da je ona začarana, urečena — što li? - sjela kraj njega na klupu. I on je š njom razgovarô tako učtivo, pristojno, dà, dà on nije bio sličan onoj običnoj drugoj gospodi, ipak Lisette, nije imala snage, da reče staroj majci, da se zadržala u parku sa nepoznatim. ljupkim čovjekom. Činilo joj se, da je već pogriješila, što ga je pustila, da ju pogladi nekoliko puta po maloj ručici. Na rastanku reče joj on, da će ga i sutra naći na istome mjestu u isto doba. Rekô je to nekim začudnim tonom, kô sjeguran, da će ona stalno doći. Do kuće ju nije htjeo odpratiti, dà nešto je spomenuo o svijetu, o zlim jezicima, al tako obziran, tako dobar gospodin. Ona se borila druge večeri bi li prošla

parkom ili ne, al u njezinome srcu prevlada neko nepojatno, silno čuvstvo, koje ju nekako nagna, da se odazove pozivu onog čovjeka. I prošla je, i opet se š njime dugo razgovarala, pitala ga za ime. On joj reče kratko: Arnauld Lisette nije dalje ni pitala, sastajala se zatim češće skoro svake večeri u tom parku, i podala mu se neke tihe večeri cijela i dušom i tijelom... Iza one kobne večeri uvijek ga je pitala, kad će smjeti, da otkrije majci tu ljubav, al on ju odvraćao riječima: doć će i za to čas. Ona se počela pobojavati nečesa groznog i strašnoga i sama nije znala čega, al opet bi se umirila, kad bi ju on poljubio vruće, te joj utješno rekô: nikad, nikad te neću ostaviti!... Vrijeme letilo, a njoj se razboljela majka, tad je Lisette neke večeri došla na obični sastanak u neki hôtel garni (on je postao oprezniji) sva zaplakana, uzbudjena i rekla mu suznim očima:

— Ja sam otkrila sve, sve mojoj majci. On je drhtnuo, problijedio i zamljaskao: zlo si učinila!

— Majka mi je teško bolesna — odpovrnu ona — obećala sam joj, da ćeš večeras doći k nama. I Arnould je došao blijed, sav ganut, dršćući u šesti kat š njome u onu nizku i vlažnu sobicu. Starica se veselo pridigla na krevetu, kad ga je opazila i prozborila mu milo, slabim glasom, materinski:

— Vi ćete usrećiti moju kćer?!

On je lanuo drhtavo, ganuto: *da!*

I tad je više večeri š njom došô u onu nizku, tijesnu sobicu i zatvorio oči onoj bijednoj starici, a ona, isette bacila mu se satrvena u naručaj i proplakala:

— Sad imadem još samo tebe!

Nekoliko dana iza majčine smrti preselila se u ovaj udobni stan u lijepom faubourgu Passy-u i tuj stanuje već treću godinu. Arnauld je postô nekako čudnovat, uvijek prevrće govor, kad mu ona spomene vjenčanje. On joj se pričinja više puta zamišljenim, rastrešenim. Doduše ona to nije opazila sve do večeras, al večeras, kad ga nema po običaju, nekud joj se to valjda tek onako samo prisanjalo... Lisette se opet digne i videći, da ga još nema baci se na fotelj i zajada:

— Majko moja, što će to biti?

. . . .

Dok je Lisette u svom stanu tako prosanjarila cijeli roman svog života, pušio je Arnauld lijep, kipan i stasit čovjek, u elegantnom, malenom fumoaru nervozno smotku za smotkom. Još ćas i on pozvoni i zapita nadošlu sobaricu:

— Kako je gospogji?

— Bolje .. sve je svršeno . dobili ste .

— Dobio sam .. skoči gospodin.

— Sina! — odvrati veselo sobarica. Arnauld potrči blažen u ložnicu svoje supruge, koja je ležala još iznemogla od rogjaja na krevetu i upirala slabi pogled po polusvjetloj sobi. Novorogjenče već je bilo oprano i primalja ga je zavijala.

— Vidite, dobili ste krasnog momčića. Čekali ste dugo šešt godina, al sad imadete nasljednika.

On se sretno nasmjehnu, približi se gospodji, koju poljubi prvi put vruće i istinski. Ona mu se sva blažena nasmjehnu. Po tom na primaljinu molbu vrati se u fumoir i baci na divan. Pogleda na sat — sedam sati! — Već sam morô biti kod Lisette — šapne sam u sebi... Zašto se to nije prije dogodilo? Sirota djevojka, što će biti, kad ona doznade jednom istinu. I Arnauld zapali nervozno cigaretu i u onim kolutima dima sve se pred njime dizalo ono milo Lisettino lice, kô da ga proklinje... Njegova ženidba bila je obična gospodska ženidba interesa. On nije ljubio svoju ženu, a postô je upravo sasma hladan spram sirotice, kad ga ova nije usrećila čedancem iza dvogodišnje bračne sveze. Postô je samo hladnim, tiranom nije postô, al je živio na svoju ruku ne davajući računa o svome djelovanju svojoj gospogji. Ako je bila ona bogata i on je bio bogat, i tako mu nije mogla, da predbaci ništa, u ostalom ona je bila odviše ponosna, da mu štogod reče, a opet ga je silno ljubila i znala, što bi joj vratilo muža, što bi taman usplamtilo u njemu ljubav za nju. Gospodja je gutala svoju bol i molila potiho Gospoda, da joj pokloni sitno dijete, a on se zabavljao sa svojim ljubovcama u vilinstanima krasne pariške okolice. Ta i se namjeri na Lisettu. On je doista zavolio tu djevojku iskrenom, prvom, svetom ljubavi. Iz početka mislio je, da to kakova obična grisetta, onakova kakovih je on sreo svu silu, al kašnje,

kad je upoznô njezinu krasnu dušu, plemenito srce, djevičansku čistoću.. počeo se kajati, što je svojom poganom rukom sgnječio takav lijer... Bilo je kasno! Što da čini? Otkriti joj sve? Lisette bi umrla, tà on je bio uvjeren (a nije se varô) da ga to djevojče silno ljubi, dà, obožava. I on je padao od grijeha u sve to veći grijeh. On je prevario tužnu njezinu majku na umoru, da će joj uzeti kćer, on oženit čovjek! Što da učini? — mislio on opet i sada i bilo mu, da poludi. Svakako on neće tu nesretnicu nikada ostaviti — nikada! I uza sve to, što mu se bilo rodilo dijete, on pohiti i one večeri k njoj, jer je znao, da će ona trpiti s njegovog odsuća. Kad mu je pala u naručaj on je bio već spreman, da klekne pred njome, da joj klikne: oprosti angjele, da se ubije nevrijednik pred njezinim nogama il što takova. Sjetio se sina, šutio je i opet izmislio nove laži, da ju umiri . . . .

. . . .

Bilo je krasno ljetno popodne. Sunce se u cijelome svome sjaju smijalo svijetu. Arnauld je sjedio sa Lisettom u malom perivojiću za njezinim stanom, a ona ga je opet pitala za tog žarkog popodneva kô uzbudjena jačom ljubavi, kad će ona moći sa ponosom reći, da je njegova. Arnauld joj na to od jednom progovori:

— Čuješ, Lisetto, mà čini li ti se, da ti mene upravo iskreno ljubiš. Nijesam li ja star za tebe?

— Šuti, nemoj da se tako nezgrapno šališ. Nakon moje majke, ja imadem sada samo tebe na svijetu... Da te nijesam ljubila, ne bih ti se bila nikada podala. — Čemu ti razgovori, zar me ti više ne voliš?

Arnauld, koji je počeo sasma smeteno bez podloge svoj govor, ušutio je i opet dao se u nova opsjenjivanja i laži. Kad ga je nešto pred sunčanim zalazom, fiaker odnio put velikog grada, Lisette je ostala nekako nervozna, radoznala kud je to otišo? Kad se fijaker povratio iza pola sata na svoje mjesto Lisette se obuče na brzu ruku i podje do onog fiakera:

— Kud ste odveli onog gospodina?

— Odveo sam ga u perivoj — i kočijaš naznači ime.

— On je ostao tamo?

— Ostô je tamo!

— Vozite me u taj park žurno, samo žurno.

Konji zabrzaše. Četvrt sata zatim stade kočija pred ulazom perivoja. Lisette se izvi iz kočije, plati cocher-a i uzšeta se nervozno po svim cesticama tražeći Arnaulda.

Na ovećoj čistini opazi ga uz dojilju, što je nosila djetešce. Htjede, da pohiti do njega, kad mu dojilja izruči dijete, te se uputi stazom prema njoj. Dršćući, taman kô polugjela zaustavi Lisetta dojilju:

— Onaj gospodin?!

Gojna žena omjeri začugjeno tu neznanku, pa odvrati: — Moj je gospodar!

— Ono dijete — zadrkta i zaplače skoro Lisette.

— Ono dijete? Gospodin je već sedmu godinu oženjen — ono je njegov sin. Bilo je veliko veselje u kući. Gospodja je rodila nakon šest godina.

Ono je baš njegov sin, Arnauldov sin?! zapita kô mahnita Lisette, kô da ne vjeruje svojim ušima.

— Dakako njegov je sin. Ja upravo sada idem, da pozovem njegovu gospodju — uzbrblja se dobra i gojna dojilja, ona je u susjednoj kući u prijateljice.

I odbrza žena.

— Gospogja, — njegov sin — prozbori još kô luda Lisette — Bože, majko moja i padne na zemlju onesviješćena. — A gospodin je Arnauld tamo na čistini ljuljuškao djetešce, cjelivao ga blaženo i zapjevao, da ga umiri umiljatu ljuljanku Bothrelovu:

Dors mon petit gâs . . . .

Rikard Katalinić Jeretov.

KNJIŽEVNA PISMA

Hrvatska

(Knjige i Časopisi).

Osim pripovijesti, o kojim je bilo govora u prvoj svesci Glasnika, Matica Hrvatska je razaslala u svijet još šest drugih knjiga.

O „Pticama" prof. Gjurašina nemogu reć neg da se rado čitaju, o Marulićevoj *Juditi* pisalo je u Glasniku bolje pero od moga. Čitatelji će pak naći u predgovoru Kasandrića još bolju i ljepšu studiju o Maruliću nego li je ona što je isti pisac objelodanio u „Glasniku". G. Kasandrić je prikazao opširnije život i rad starog pjesnika i iznio nam je u vrlo krasnoj formi plod svojih istraživanja. Izmedju toliko študija i članaka o Maruliću, Kasandrićev predgovor Juditi zauzima prvo mjesto.

Od beletrističnih Matičinih izdanja Kuzmanovićev „Vitropir" i Velikanovićeva „Otmica" slabe su stvare. *Vitropir* je šaljiva slika u tri čina. Pisac htio da se našali i naruga novomu duhu što je u zadnje doba uhvatio maha i medj katoličkim hrvatima u Bosni, dovadjajuć u sukob sa starim narodnim običajima i nazorima kojekakvo povadjanje za tudjinskim životom, manirama i jezikom, i to naravno kod nižih slojeva, u kojima nova kultura nije zavrgla korjena, već samo njena izvanjština zaprašila nekima oči. Sa strane dramatičke tehnike komad hramlje, ali u ostalom nije posve loš. Nekoji su tipovi lijepo ocrtani, najskoli stari kovač Marko Lučić koji se drži uvijek starih adeta. Slabije su uspjeli tipovi koji predstavljaju novi duh, kao na primjer Jele i Ivica Srećković. — Ovaj zadnji pak najedanput vraća se u staru domaću kolotečinu i ostavlja se švabčarenja i finih manira. Preokret je vrlo čudan i kvari vrijednost cijele komedije, koja bez toga bila bi mnogo bolja. — Ipak ima šale i humora dosta, šteta samo što je gdjegdje satira vrlo oštra i sarkazam odveć jak. Da je pisac ostao pri šali i blagom humoru, bio bi polučio bolji efekat. Pisac ima dara za slične radnje, samo nek malo izbrusi pero i jezik.

Isa Velikanović opjevao šaljiv dodogjaj u *„Otmici“* pjesmi u šest pjevanja. Djelo je nagradjeno iz Koturove zaklade, a Hranilović ga hvali u velike u dugom članku što je donio „Vienac“. Ta pjesma, ili kako ju drugi nazivlju taj komično — idiličan ep, mene nije zanio, pače ispovijedam da me i prvi i drugi put čitanje silno umaralo.

Nijesam našao ni humora ni umjetničkih ljepota. Djelo je samo fantastično jer je objem takav, da ga nemožeš postavit ni u današnje naše doba, niti u našu proslost. Našao sam jedino nekoliko lijepih stihova, dobar narodni jezik, i uspjelo povadjanje za narodnom pjesmom, čijim duhom su proniknute mnoge stranice. Aluzije na današnje poroke su veoma nategnute. Zašto je djelo bilo nagradjeno neznam.

Od prijevoda, dala nam je Matica četvrti svezak *Turgenjevljevih „Izabranih pripovijesti“* naime „Prkonjicu“ „Zapiske suvišna čovjeka“ „Tri susreta“ i „Mumu“ u Miškatovićevu prijevodu, a „U predvečerje“ u prijevodu Divkovića. Miškatović je poznat kao izvrstan prevoditelj ruskih knjiga, a Divković piše lijepo hrvatski — Ova lijepa ruska knjiga kao da je tu da uz nju jasnije iskaču mahne i nedostatci izvornih belestrištičnih radja. Da hvalim Turgenjeva suvišno je nakon toliko godina što se njegovo ime slavom pronaša kroz cijeli svijet. Neka Matica i unaprijed izdava prijevod njegovih djela, to nemože neg biti korisno za publiku i za pisce. Valjda će se i kod nas malo po malo razviti bolje pravi umjetnički ukus. Još mi je spomenuti *„Krčke knezove Frankopane“* od Klaića. Ovo je bez dvojbe najbolje djelo izmedj ovogodišnjih Matičinih izdanja. Imademo hvala Bogu dosta povjesnih radnja, ali nekoje su suhoparne da ih nemožeš dati neg strukovnjaku u ruke, a druge su pisane za proste vjernike, koji vjeruju i gdje je teško vjerovati Klaić je nasuprot u ovoj knjizi znao spojiti lakoću i zanimivost forme sa najstrožom točnošću. Njegova je knjiga zanimiva što proučava povjest glasovite porodice sve do god 1480. i tim ilustrira dobar dio hrvatske povjesti iznašajuć mnogo toga što je dosada bilo nepoznato. Ali još više je njegova knjiga zanimiva za to, što u njoj je sve kritički obrazloženo i dokazano na temelju savjesnih naučnih istraživanja. Čitatelj može se povjeriti vodstvu povjesničara stalan da ga neće prevariti. Drago nam je što ćemo doskora imati i drugi dio koji će doseć do kraja povješću Frankopana.

* * *

Poleti okolo Biokova, to je naslov jednom od najnovijih Tresićevih djela, jer Tresić radi kao malo tko kod nas, te u isto doba šalje u svijet dramu „Finis Republicae“ roman „Moć Ljepote“ i sprema za tisak putopis „Po ravnim kotarima“ i filozofičnu knjigu „O odmazdi dobra i zla“.

U „Poletima oko Biokova“ pjesnik vuče čitatelja po trnju njegovih uzdisaja, za poletima svojih čeznuća, za vihorom svojih čustava za bljeskovima svojih misli; kako on kaže „za slavu i ljubav naše prelijepe Majke“.

U knjizi ima svega i svašta i vrlo lijepih originalnih opisa, filozofskih refleksija, napadaja na političare i na moderniste, prijateljskih izljeva, i moralnih razmatranja. Varao bi se tko bi knjigu smatrao kao putopis kakav Vrijednost i smisao knjige treba tražiti u duševnom stanju samoga pisca koje ga je potaklo na pisanje, te ima po tom najveću vrijednost kao niz autobiografijskih ulomaka. U doba kad ljudi budu nešto mirniji i nepristrauiji, te budu u Tresićevim djelima tražili jedino pjesnika pisca i umjetnika, ovo će im djelo biti od velike pomoći da bolje prodru u piščevu dušu. — Kao umjetničko djelo zaostaje za knjigom „Po moru“ ali ipak iz njega dala bi se otrgnuti koja krasna stranica zadojena najfinijom poezijom.

Knjiga čovjeka koji nakon duševne borbe i boli, svraća se usred divlje prirode, nemože biti neg lirično zanosno djelo, jer se jedino takvim zanosom dade zatajati unutrnja bol i borba. Čim jenja zanos, unutrnji glas jače odjekuje. Zato su u knjizi i isprekrižani lirički poleti i himne prirodi sa subjektivnim lamentacijama. Više puta i utisak prirodnih sila ili ljepota uzbudjuje kod pisca ne esthetičke emocije, već čudne apstraktne misli ili personalne osjećaje. To ovisi o njegovoj ćudi i duši. Ima duhova, kojima duša zatitra jedino pri spoljašnjim podražajima i utiscima. Oni jedino pišu kad ćute i osjećaju. Ima i drugih koji više umuju, a spoljašnji utisci pobudjuju u njima jedino svijet generalnih ideja ili davaju povoda razvijanju kojekakvih filozofskih teorija. U ove potonje spada donekle i Tresić. — On u istinu, preveć umuje i filozofira, ali to mu je u naravi, to je nešto jače od njega samoga.

Tresić je u prvom redu filozof, i onda kad je pjesnik. U glavi mu ključa bujica misli i ideja, koja svud i uvijek hoće da provali i kad bi morala se umiriti da pusti maha čuvstvu i spoljašnjim utiscima, a kako često nahrupi silno, to se više puta ideje nemaju kad ni složiti ni rasporediti harmonično i skladno. Ali toga si je svijestan i sam pisac kad veli „često uzalud se muči pisac i mjesto jedne rieči, rabi per.fraze i opise pa još nemože dati jasno odredjena pojma“ — To je i zaista najveća Tresićeva mahna, što lijepa ideja nenadje kod njeg često lijepu formu, lijep izraz. Zamjeraju ljudi Tresiću što neprestano u njegovim djelima izbija erudicija, zaboravljaju valjda da je u njega i imade, i to ne kojekakve ni od druge ruke, nabrane po priručnim knjigama, već jezgrovite i duboke iscrpljene iz samih izvora. Što je kod drugih često navika i pretencioznost, to je kod njega potreba; donekle subjektivna karakteristika njegova rada. Treba pisce uzest onakove kakov ih je Bog stvorio i kako su se sami odgojili i razvili. Zašto da svedemo svakoga na obični filistarski niveau.

Neznam da je još itko prigovorio ni upisao u grijeh Carduccia njegovu subjektivnost a ni surovost prama nekojim epigonima ni njegovu srdžbu i kandžiju kojom nemilo šiba naokolo po svojim neprijateljima. To će mnogi

bez dvojbe osudjivati, ali to nema šta raditi sa njegovim pjesmama ni kritičkim djelima, i kritika talijanska to dobro shvaća.

Ali dosta o Tresiću; o njem će drugi put biti govora u posebnoj študiji, jer takav čovjek zaslužuje da se njegov rad promotri s višeg gledišta. Uz sve velike mahne, on je ipak velik pisac.

Ivan Andrović zagrizao je u pogaču ponešto tvrdu za njegove zube, u Danteovu božanstvenu komediju i dao nam je za sad samo prvi dio *Študija o Božanstvenoj Komediji.* To je prva slična radnja kod nas, pa držeć se one: bolje išta nego ništa, neću da budem strog s tom knjižicom. Knjiga odava dobru volju piščevu, marljivost i trud u proučavanju raznih komentara, ali i odava slabu spremu i podlogu za takove študije. Služiti će ipak za one koji čitaju Dantea u hrv. prijevodu i neznadu drugih jezika ili neimadu pri ruci drugih komentara. Divim se ustrajnosti i radinosti mladoga pisca, ali bih mu svjetovao da ograniči polje svojih nauka ili bar svoga pisanja. Teško je pisat o svemu i o svemu dobro. To nije pošlo za rukom ni većim talentima. —

Nakladnik Pissenberger, koji je izdao pomenute dvije knjige izdao je i nekoliko crtica od Alberta Webera *Ispod pučine svjetla;* Sheridanovu tragediju *Pizar* u prijevodu Mata Ostojića, a tiska već i dvije druge knjige pjesama od Nazora i Kranjčevića. To je jedina nakladnička tvrtka koja nešto radi. Naši zagrebački nakladnici nemogu se zaista pohvaliti da pomažu hrvatske pisce, premda ovi ne traže masnih honorara. — Pissenberger zaslužuje da ga općinstvo i kritika potpomažu na daljnji rad, ali i njemu bi na korist bilo da taj rad bolje priudesi prama našim potrebama. On je izdao do sad i nekoja djela, koja niti su hrv. knjizi korisna niti mogu njemu donijet koristi jer će slaba biti im prodaja. Dobro je bodriti mlade pisce i tiskat njihova djela, ali ne svakojaka. Najskoli nov nakladnik, koji hoće da prodre u narod ima nastojat da prva njegova izdanja budu vrijedna svake preporuke. Kritika u istinu bila je dosad uslužna novomu nakladniku, ali ni njemu ni kritičarima ne hasni preporučivat i hvaliti što je slabo. To može za čas zavarat općinstvo, pa će ovo nepovjerenjem gledat i kritičare i nakladnika i onda kad bi to nepravedno bilo. Navještena izdanja Kranjčevićevih i Nazorovih pjesama razveseliti će svakoga i u izboru ovaj put bez dvojbe nakladnik je bio sretne ruke.

Kako bi bilo da se i Dionička knjižara potrudi malo oko naših pisaca nebi li joj dali bar pretiskat neke dobre radnje što su na žalost još raštrkane po časopisima, kad i tako naši pisci bez novčanog gubitka skoro i nemogu da sami uzmu na se nakladu svojih djela. Izuzmeš li Maticu Hrvatsku i na drugom polju ostale kulturne zavode, nakladnika kod nas i nema. A čemu onda raditi i mučiti se kad nemozeš da nadješ tko će ti djelo štampati? Tako bar sumnju nekoji naši pisci i nemaju krivo.

Ovih se dana pojavio opet nov pjesnik Mate Marinić. Zbirka nosi naslov *Male moje pjesme.* Da su male ni pô štete, ali što je najgore nijesu

ni pjesme. Sve sami stihovi bez poezije. Zaludu je, *literarum intemperantia* stara je bolest. — Na stolu je preda mnom debela knjiga Dragutina Franića: *Putovanje s dj cima kroz Bosnu Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju po Jadranskom moru, Istri i Hrvatskoj.* Naslov joj je dug, ali knjiga je ipak lijepa. Ukrašena je velikim brojem dobrih slika, i sadržava sve što čovjeku treba znati putujuć po tim zemljama. Uz povjesne crte nać ćeš i vijesti o zemljopisu, o književnosti, o trgovini o umjetnosti o folkloreu i što ti ja znam. Pisac je znao gradivo pokupit iz raznih knjiga i djela o zemljama što je proputovao i nadodao je uvijek mnogo svoga, i to sve tako jasno da može služiti svakomu, neuku i učenomu. Za nas koji nemamo vodja, ni dobrih putopisa za našu domovinu, ova je knjiga od velike koristi. Uz Baedekera nek je preporučeno našim ljudima nositi i Franićevu knjigu na putu, jer što je u njoj neće nać u Baedekeru, a svoju domovinu nije dosta obać kao turista.

Jugoslavenska Akademija dovršila je drugu seriju svojih publikacija za g. 1901, i to ukupno šest knjiga, naime dvije knjige „Rada" šestu knjigu „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena" pak jedan svezak „Monumenta" 21 svezak „Rječnika" i Šrepelovu „Gradju za povjest književnosti hrvatske". U srpnju izać će prva serija publikacija za godinu 1902 — Za one koji se gospodarstvom bave javiti mi je *Kratku uputu u narodno gospodarstvo* od D.r Jurja Vrbanića.

Zbornika pouke i zabave, što uredjuje Vladimir Jelovšek izašla je četvrta sveska, prijevod češke knjige *Ideali uzgoja.*

D.r Gustav Gaj pokretač spiritističkog pokreta u Hrvatskoj dobiva sve to više pristaša, tako da je priredio već i drugo izdanje knjige *Iz tajinstvenoga svijeta.* Bolje je sreće on, neg naši najbolji pjesnici i pripovjedači.

* * *

A sad predjimo na književne časopise.

Vienac javlja da pošto se je dosadašnji urednik D.r Arnold, bivši izabran predsjednikom Matice Hrv. odrekao uredništva, skupni odbor Matice povjerio je uredjivanje „Vienca" Bosancu i Šenoi. Hoće li ovima poći za rukom da okupe opet oko „Vijenca" hrvatske pisce? Mi im to želimo. U zadnje doba „Vienac" je donio dugu pripovijest iz istarskog života *Kontesu Ninu* od Cara Emina, lijepu novelu *Šestero* od Potapenka, studiju o *Josipu Voltiu Istraninu* od Mirka Breyera, nekoliko pjesama od Nikolića i Tresića i prikaz o *Mariji Baškirčevoj i Sonji Kovalevskoj* od Gjalskoga.

Nada donaša opis *Vrborske i njezinih rijetkosti* sa ilustracijama od Petra Kuničića. *Prosvjeta*, objelodanjuje *Sutonske Sonete* od Tresića i nastavlja započete romane od Deželića i Sienkiewicza. —

Nekoliko mladjih ljudi pokrenuše mjesečnu smotru kojoj je ime *Mlada Hrvatska.* Dok se „Hrvatska Misao" sve to manje bavi književnošću, nova smotra posvećuje najveću pažnju lijepoj knjizi. Donaša novela i pjesama. Kri-

tiku piše ponajviše Branko Drechsler. Treći broj *Mlade Hrvatske* donaša studiju o *Lazareviću* od Matoša. *Hrvatska Misao* donaša članke D.r Dežmana u kojima traži *Reformu Matice Hrvatske* i nekoja razmatranja M. Marjanovića pod naslovom *Naša književna izolacija*. Oba su članka vrlo zanimiva.

Jakša Čedomil.

Ruska

Narodni duh i najnovija književnost.

Vaš redoviti izvjestitelj za rusku knjigu, vrijedni D.r Vergun bez dvojbe prikazati će vam glavnije knjige i pisce, o kojima se u Ruskoj i po Europi sad toliko govori, a meni dopustite da sad mjesto njega nešto našaram u glavnim crtama što bi moglo služiti kao uvod u poznavanje ruske moderne književnosti. Što ću vam ovdje iznijet to nijesu moji privatni nazori već radije zaključci do kojih je došla suvremena ruska kritika.

Treba učiti narodni duh u cjelokupnom ruskom životu da shvatiš njegovu manifestaciju u književnosti. Proučavanje ruskog duha još je potrebitije za shvaćanje današnjeg književnog pokreta u Rusiji. Ima za stalno u naše doba pisaca koji su zaminivi rad unutrnje vrijednosti njihovih djela, ali njihov utjecaj u pokret ideja je još zanimiviji. Uz takva djela ima sijaset drugih značenje kojih je simptomatično jer su izraz nekih težuja bilo osnovnih, bilo prolaznih. Treba ih uzet sve u obzir, jer Rusija prelazi sada intelektualnu krizu i pokazuje ako ne velike genije to bar borbe ideja koje su sintezom književne prošlosti jednog vijeka. Prihvaćaju se opeta književna pitanja koja su se već davno riješila, raspravlja se o vrijednosti Puškina i Gogolja, Tolstoja i Turgenjeva itd. i ovakove rasprave služe uvijek kao polemično sredstvo za afirmaciju nekih ideja, i za obranu nove filozofske ili književne teorije. Ima tu i pretjerivanja i ozbiljnih stvari. Treba samo znat razlučiti ono što je trajne vrijednosti kod tih rasprava od onog što je prolazno. Zato treba tražiti samo ono što je originalno i što se privezuje samoj narodnoj duši. Književnost je posebni svijet u Rusiji. Ima neki jaz izmedju nje i narodne mase ali istodobno obstoji neki nerazriješivi vez izmedj glavnih književnih djela i samog izvora ruskog života, naime narodne duše. Ove dvije protivne težnje — odalečivanje od života mase i prislanjanje na narodnu grudu — sačinjavaju originalnost ruske književnosti. Ovi čudni odnošaji izmedju zemlje i knjige imadu svoje historičke razloge. Ruska civilizacija ima neki karakter odveć šarovit. Ima masa koje živu u sredovječnim idejama, a te su djevičanska šuma koja spava vijekovitim snom. Ništa pa ni knjiga nemože u nju prodrijeti. Ta masa obuhvata veći dio žitelja na selu i po većim gradovima i opire se svakomu intelektualnomu napretku. Povrh te mase stvorili se neki izobraženi slojevi u duhu zapadne kulture, a to je manjina nedostatno pri-

pravljena za civilizaciju ali željna da ju prigrli. Ona nastoji da se izobrazi i zadovoljna često površnim znanjem, hoće da si priskrbi rezultate zapadne kulture a da ne prebrdi put koji do njih vodi. Nad tom intelektualnom klasom obstoji mali neki skup, koji prekoračuje ne samo ruski intelektualni život, već i pokret ideja cijele Europe. To su žarki duhovi smjeliji i slobodniji neg sistematični i obzirni duhovi zapada. Od ove neznatne manjine jedine originalne i plodne, dolazi ruska knjiga i svaki novi pokret. Izviruć iz tog izvora, današnja ruska književnost jest odcijepljena od života što ju zaokružuje, ona nema publike, svojim originalnim i slobodnim idejama nenalazi naslona, i nemože vući za sobom druge u nove staze. Da bude shvaćena i odobrena od srednje inteligencije, treba da književnost idje za zapadnom kulturom i da odgovara potrebama društva malo izobraženoga. Sve što nadmašuje praktičnu korist pobudjuje nepovjerenje, sve što je čista umjetnost i apstraktna filozofija ne nadje odziva. Smrtni muk zaokružuje knjigu koja misli da može ostat van društvenog života. Bio dubok i originalan koliko hoćeš, pisac, on ne opstoji za publiku, ako ne doprinaša štogod riješenju društvenih sadašnjih pitanja. Osamljenje književnosti usred ruskog života jest žalosna činjenica, tim više što proizlazi baš iz velike razlike intelektualne kulture.

U svojoj jezgri knjiga je ruska eminentno narodna, ona je privezana uz dušu naroda u svemu što je duboka i izvorna u njoj. Njezina je dražest u mističnim dubinama, u duševnim poletima što se pojavljuju najviše gdje je manje kulture. Duša ruskoga naroda puna je spontanosti, a to je znak mladosti. Duševne snage prelijevaju se vani i stvaraju potpuni nesklad izmedj čustava i zahtjeva života. Tu je izvor neočekivanih djela, i beskorisnog trošenja moralne snage, što ne donaša nikakve neposredne koristi. Sućut i ljubav žarka, mistična ekstaza više puta nahrupe bez vidljivog razloga i nemaju izlaza. Ovaj unutrnji život slijedi svoj put dočim stvari idju drugim putem koji bi zahtjevao manje spontanih moralnih snaga, koje bi bile više podložene potrebama intelektualnog i materijalnog napretka zemlje.

U književnosti, spontanost ruskog duha pokazuje se u svemu što izrazuje ruski život. Roman i drama zadivljuju čitatelja inostranca obilnošću čudnog donkišotizma, plemenitošću skoro mističnom duše, koja se pokazuje u primitivnim naravima. Pokajanje kod junaka Ostrowskoga i Tolstoja, duševno stanje junaka Dostojevskoga koji se muče neprestano tužeć sami sebe, dokazali su do kojeg se stepena diže ova spontanost, prirodjeno svojstvo ruske duše.

U današnjoj književnosti, obstoji ova ista osebujnost, premda slikanje veličine u padu, i moralnog donkišotizma prešli su u drugi red. Ruski duh danas se pokazuje u slobodi i smjelosti realizma i u neodvisnosti misli, koja poprima najsmjelije zapadne nauke i primjenjuje ih prama svojim aspiraci-

jama na ideal moralne slobode. Svaka politička nauka je dotjerana do skrajnosti, a u pogledu socialnih ideja, Rusija je više anarhistična neg socialistička, željama dakako, jer u realnosti ona je toliko daleko od triumfa jedne koliko i druge te nauke. Idealizam suvremene europske knjige, u Rusiji je zaodjeven misticizmom slavenske naravi. Ali ako se po jezgri književnost privezuje narodnoj duši, od nje se odijeljuje rad svojeg ukusa i težnje za intelektualnom kulturom preveć visokom za masu. Položaj je književnosti tragičan uslijed kontrasta izmedju spontanosti koja slijedi svoje vlastite zakone i kulture koja zahtijeva strogu disciplinu duše I ove protivne sile čine se čuti ne samo u odnošajima književnosti sa ruskim životom, već i u samoj književnosti, u njenim strujama i grupama što se u njoj stvaraju.

Prosvjetne ideje i nastojanje da ih primjeniš intelektualnim potrebama zemlje prevladjuju u velikom dijelu današnje ruske književnosti. To je struja koja se pojavila za vlade Aleksandra II kad se ukinulo Kmetstvo, i koja žive i dan danas. Pisci te struje nemare za l'art pour l'art, ni za absolutnu ljepotu i istinu, a njima izbjegavaju i dubine narodnog duha. Oni su apoštoli gotovih ideja, što oni nastoje da uvedu u intelektualni život naroda. Umjetnost je za njih sredstvo propagande, oni idju za onim što je korisno, i bave se pitanjima koja su na površini života; njihov ideal teži za poboljšanjem životnih uslova narodne mase, i svoju pažnju posvećuju jedino onima koji najgore stradaju: težacima i radnicima. Odatle veliki razvitak književnosti zadahnute životom težaka. Ima tu vrsnih pisaca kao Uspenskij i Nekrasov. Oni nastoje da pobudjuju samilost, i da dobiju dobre praktične reforme. U tu struju spadaju i oni, koji otkrivaju mane vladajućih krugova, i njihov zlokobni upliv na život, te zato i predstavljaju sentimentalnošću žrtve društvenog pritiska. Romani i novele Čedrina, komedije Gogolja i Ostrowskoga i mnoštvo knjiga drugih njihovih sljedbenika modeli su takve struje. Iste ideje nalaze se i kod nekojih kritičara i filozofa, koji smatraju književnost kao orudje za život. Na tim idejama pred 30 godina osnovali su kritičnu školu Dobroljubov, Pisarev i Černiševski. Njihova načela još nalaziš u grupi kojoj je na glavi Mihajlowski.

Ovaj skup mnogo doprinaša intelektualnom napretku ali nema vele važnosti za strani svijet. Glavna mahna tog skupa je nedostatak originalnosti u idejama što hoće da širi. To su većinom političke i socialne nauke engleških i francuskih pozitivista, i načela utilitarnog morala drugih naroda. Ali ruski duh je čišće predstavljen književnom strujom protivnom onoj o kojoj smo sada govorili. Pri početku ruske književnosti već kod Puškina pojavljuje se spontanost ruske duše, slobodne u svojim pokretima i naravno težeće za najvišim idealizmom. U Gogolju mistični kolorit akcentuira idealizam, i od onda sve do danas imali smo pripovjedača i filozofa koji utjelovljuju ruski duh često odalečujuć se od intelektualne srednje ruke i njenih

praktičnih težnja. Takovi bijahu Baratinski i Tučev i Leskov, i u tu kategoriju spadaju Dostojevski Tolstoj i Turgenjev. I tim smo došli do današnjih pisaca, ali o njima puštam da govori tko ih bolje pozna, ruski publicista vaš dopisnik Dr. Vergun.

Beč 1 Srpnja 1902.

U. G.

Poljaka.

(Stanislav Wyspianski: Protesilas i Laodamia, tragedija.)

U poljskoj književnosti prije nekoliko godina jednim mahom osvojila literarnu publiku, kritičare i sve književnike bez razlike smjera, pjesnička ličnost Stanislava Wyspianskoga. Ni o kom se danas ne piše i ne govori toliko, koliko o njemu, a on je neprestano veoma produktivan i time podržaje svoje obožavatelje u trajnoj trzavici. Literarni historičari, koji sa svih najmodernijih i modernističkih gledišta objašnjuju i slave poeziju Mickievicza i Slovackoga, govore, da je Wyspianski zaustio njihovim jezikom; borioci za umjetnost „nage duše" moraju, da mu se poklone ko istočni kraljevi Kristu, a narod je u njemu otkrio svog narodnog pjesnika, u sadašnjosti najvećeg svog genija.

Wyspianski je počeo raditi već g. 1892 94, ali je s prvim djelima izašao tek g. 1897 i 1898., a do danas je izdao deset svojih umotvora, ponajviše dramatičnih. Autoru znamenite historije poljske literature, Piotru Chmielowskomu, koji je u velikom zborniku „Wiedza i Życie" štampao svoju opsežnu studiju o Wyspianskome, najviše imponira pjesnikova raznolikost motiva i zamišljaja, koji su stvorili tih deset djela. Dvije tragedije („Meleager" i „Kletva") stvorene su dubokim shvatanjem tragične katastrofe; jedna episkolirska rapsodija u formi dialoga („Legenda"), jedna dražesna scena („Protesilas i Laodamija"), jedna velika situacija „Stimmunga" („Warszawianka"), edna široka dramatička disputacija „(Lelewel"), pa rpa slika, što diraju u srce, zastrašuju i uznosè („Legion") i napokon drama stvorena čarobnom smjesom realnih i fantazijnih scena (Wesele) — to je pjesnik Wyspianski u kritici Chmielowskoga. Ja ću ovaj put prikazati samo jednu crtu na njegovoj pjesničkoj Janusovoj glavi, crtu modernog klasicizma, kako se je odrazio u njegovom najnovijem i najizradjenijem djelu ovoga smjera, u tragediji „Protesilas i Laodamia".

Klasicizam u današnje moderno iznio je trajnih plodova u Italiji, osobito u djelima G. D'Annunzia, koji je velikoj frazi, koja se nužno iz klasicizma izvija, umio podati uvijek neku mekoću i dršćuću iskrenost umjetnika; klasicizam njeguje podosta mladja francuska literatura, a od slavenskih literatura zauzimlje ovdje prvo mjesto Poljak Wyspianski. Staroklasička forma

i svjet rado privlači k sebi dušu umjetnika, ali je i često nezahvalno odbija . . . Wyspianski po svoj prilici i ne poznaje klasični svijet iz originala, već iz francuskih vrela, tako svjedoči sam napis njegove tragedije: „Protesilas i Laodamia“, što je francuski oblik prema: „Protesilaos i Laodamia“, kako bi se grčki reklo. U formi starogrčke tragedije imao je Wyspianski u poljskoj novijoj književnosti predšasnika Felicina Faleńskoga, koji je po mnijenju Chmielowskoga i utjecao na nj. U prvoj svojoj starogrčkoj tragediji „Meleager“, duboko je Wyspianski zahitio grozu starog fatuma, prodahnuo je svojom dušom, a to je poljska čista duša: sve se krivine moraju izravnati svaki će ono steći, što je sâm sebi upisao u knjigu udesa. U najnovijoj svojoj tragediji „Protesilas i Laodamia“, pustio je pjesnik svaku napred označenu ideju s vida, pa se je predao svome osobitome zvonkome čuvstvu ko ladjica srebrenim talasima, podao se je razmnivi i vizijama, izradjuje dubok i tragičan konflikt ljubavi, ali ko da to nije odbolovao, u toj izradbi ipak nema one tragike, tu se razlijeva čista i meka poezija, možda jer je pjesnik očevidno i s prevelikom ljubavi obradjivao svoj klasičan svjet, koji je uzeo valjda iz mita Alkestide i Protesilaja, što se vraćaju iz Hada, bude nadu na povratak iz carstva sjena u naručja svojih milih. Ako možete osjetiti tragičnost trave i cvijeća, koje u osvitu mladoga dana plače rosom, onda ćete i u „Protesilasu i Laodamiji“ naći tragike.

Laodamia je mlada udovica kraljevskoga koljena. Njezin muž, kralj Protesilas otišao je na vojnu i pao pod Trojom, ne misleći na jade svoje ljubljene žene, željne života, već samo na maslinovu granu i na pustu slavu u pjesmi . . . Tužna je i tjeskobna ko one koje očekivaju . . . . a zna, da s onih zamorskih strana ne će ni koga dočekati. Tješi je kor od djevojaka i onaj homerski pjevač Aojdes, što danomice dolazi kad se dan sklanja k zapadu, — „a pri zveku njegova razgovora pada mrak“ lice mu je zapaljeno, broncano, na glavi mu svježi lovor, a smije se smijehom Aegineta. Njegova pjesma stvara je tužnom i uzrujanom. Protesilas je stekao slavu u pjesmi, ali grobom i smrću, a mladoj nevjesti na praznom pragu srce puca . . . Aojdes ustaje, priklanja se k Laodamiji, govori joj šaptom milosnika vlastite njene riječi, što ih je davno od nje čuo. Stiskanje plamenih ruku . . . bljeskovi očiju . . . od čega i u snu lica plamsaju . . . sve je u njega, samo jedan trenutak . . . Laodamia je pogrdjena, bijesna. Aojdes smeteno se odšuljao.

Stara sluškinja prirediti će kondir meda i kondir vina, a u tren, kad će početi da pada mrak, odnesti će pune kondire i sakriti je kraj grobnice u vrtu pokraj kuće. Izvesti će bijelo janje i crnu ovcu, pa je privezati uz ciprese kraj grobnice. Laodamia će danas dirati na grobu u tajinstvene strane, pjevati će tajinstvene spjeve, u koje će saliti sve što joj u duši ječi bolom, jadom, pogrdom . . . Djevojku, ćercu starca Eunoja šalje u mjesto, da dovede oca kad pane mrak, nikome da ne reče ni slova . . . Ta ona i onako

rado biti u mjesto, gdje ima ljubovnika . . . Kad se djevojke udalje, Laodamia, će praviti noću čarolije, a ona neka sretno sprovede ovu noć u ljubljenju.

Laodamiu savlada osjećaj sumornosti i na stolcu kraj nje sjeli, iz zemlje izašla Sumornost u crnome odijelu, kamenita ko kip, lijena. Otvara oči i vidi je. Ona je svako veče posjećuje, a danas joj je bliža nego juče. Šutnjom joj priča duge, tihe priče, koje vode njenu misao oko palače, oko vrtova, cipresa do grobnice . . . Dolazi u večernje doba, kad ju je nekoč gasnući sunčani trak vodio sretnu s mužem u ložnicu. Mazlila se tada u naručju Protesilasa, sad je sama, a sunčeva gasnuća ždraka sipa zlatni prašak na pusti prag njene ložnice . . .

Sumornost nestaje u zemlju. Dolazi San. Ona osjeća njegovu blizinu po tišini i polumracima, kojima je optočen. U duši joj zuji kor Nereida, spletene su ruke vila povodkinja, iz daljine od velikih mora brza roj Okeanida u raskoši, pljuskanju i šumu vode . . . I San je došao, da je uspava šumom i grgoljem voda — San — njezin najljepši svijet. Njezin život to su vizije, a u njima duša joj klikće samo jednu riječ: Kochanku! . . . Kor djevojaka ne može se oteti dojmu Sna, i one padaju na zemlju ko sjene. A dolazi dublji san, Mora, a onaj odlazi, što se na usnuloj Laodamiji odrazilo lakim trzajem. Mora joj rastvara u duši veliku i živu sliku. Na valovima safirovog mora plovi k njoj velika crvena ladja, na njoj se vraćaju oboružani junaci. Čuje glas njegov, gdje je zove, trgne se, krikne, vikne . . . a njegov glas slabi i vizija iščezava, a u susret joj ide Hermes sa kaduceusom u lijevoj ruci. Savladana vidjenjem prijašnjim, moli ga, kad mrak zamrači bregove filačke, da joj dovede iz podzemlja žudjenoga Protesilasa, koji i sam žudi. Hermes nestaje — odlazi po nj, a ona prelazi u živu radost, puca u smijeh budi i miče začudjene djevojke i kliče: Plesti vijence, djevojke! Besjeđene ogrlice, naušnice, urese za glavu, pas, vonjavke, mirise! Dažd ruža, dažd ruža, dažd mirisa! Eros! Eros!

Pala je noć. Oko palače je vrt i cipresove aleje; u sredini grob Protesilasa, — daleko more. Sa praga ustaje starac Eunoje, koji je tu sjedio, očekivajući mrakove. On je rob i odgojitelj Laodamie. S njene domovine privukao se je za njom u dan njezine svatbe, kada ju je vodio, ugrabljenu iz očinske kuće, Protesilas u filačku zemlju. Taj dan je njezin roditelj proklinjao. Laodamia daje starcu prsten, koji će pokazati dvojici sluga, što stoje kraj skale morske sa ladjom, koja ih je dovezla u dan svatbe. Oni će ga povratiti rodjenim bregovima, kamo neka odnese i priču o njoj i njezin posljednji blagoslov ubavu Folku, gdje vlada sin Peliasa, kralj Akastos, štu ju je rodio. Ona nestaje u onome glasu, što samo kao jeka živi u ljudskoj pameti. Vidjela je pogrdjenu ljubav rad puste hvale himusa. Sin Maje će doći po nju, žrtva je spremljena, a starac ima znanje, on joj mora — mora joj reći, kojim redom se žrtvuje na grobu hljeb, muka, vino, med, mlijeko i krv, da se nasite

blijede duše i da se pojave, pa kako će medju njima raspoznati svoga muža. Zato mu je poklonila prsten. Starac je zamjetio, da kraljevnu hvata žar paklenih sila, ali nada, da će vidjeti svoje sinove i unučad, privede ga ka grobu i svjetuje je, a Laodamia onim redom žrtvuje. Žlijebom teče crna krv a duše iz podzemlja kruže oko njega: rasplakane duše mladenaca, staraca, djevica i djece sklanjaju se nad krv i požudno piju, a u očima im se cakli trulež. Protesilasa ne raspoznaje . . . možda ga nema medju njima. Njegova duša, rastužena njenim vječnim jadanjem i naricanjem, ne može uljesti u svete gajeve.

Starac se izgubio medju cipresima. Laodamia se je oslonila na grob. Kroz maglu svijeti mjesec na cijeli vrt. Grob se otvara, izlazi Hermes, vodeći Protesilasa u junačkom viteškom oružju sa poguutom glavom. Hermes njegove ruke sklada u njene i iščezava. Oči Protesilasa gledaju na nju dubinama noći čelo mu je mirno i bijelo, ko grobna ploča. Rukom dira njezino čelo širi ruke prema Laodamiji, a ona se baca u naručaj sjene, govoreći: Mužuti si me u svježini godina ostavio . . . Izbrane riječi ljubavi na mojim su u stima venule nedorečene . . . Vraćaš se s vojne, povraćaš se meni . . . stišti, se k meni, ljubi me! . . . Protesilas je obujima a ona se onesvještu̦je na njegovim rukama, udara čelom o njegov željezni štit, a on tako gluho odgovara, ko da ga ne napunjaju muške grudi i snaga bojovnika. U pustoj jeci gube se njene rije i. U njegov m oč icima je noć, a u njoj gasnu njezine misli. Poljubio ju, a ona njega na usta i hlad joj se uvukao u dušu. Šireći ruke, triputa hoće da zahvati sjenu Protesilasa, a on se gubi i ishlapljuje medju cipresima u vrtu.

Kor djevojaka optače Laodamiu i raduje se, što je vesela, nasmijana što joj od ljubovnih čeznuća čitavo tijelo plamti — a ona najednoč trga sa sebe sav nakit, traži odijelo žalosti, jer nju ubija mokoština. Tamo kraj grada puklo je more, a ona vidi, kako prema njoj u maglama vesla Charon, starac krvavih očiju. Na ladji su sjene duša, uvite bijelim plahtama i stojeći žalobno cvile, a u nje je pusti dom, pusta je ložnica, samoća je mladu ubija. Pusta želja za hvalu u himnusu ote joj život. Ona je beskrajno nesretna — a je li na njoj samoj krivnja? Njena je jedina smrt. Udara se nožem u grudi i pada.

U dubini vrta ide duh Protesilasa i Laodamije, obuhvaćeni i zagrljeni; idu lagano prema grobnici i iščezavaju u tami; broncana vrata lupe i jeknu za njima.

Kako u „Meleagru“ tako i u ovoj drami ima neki grčki fatum, ali nije onako accentuiran. Ova se drama može nazvati tragedijom samo rad toga što je kralj Akastos prokleo svoju kćerku, jer je uzela Protesilasa protiv njegove volje. No Laodamia ne osjeća ni izdaleka tako pritisak očeve kletve, koliko gubitak i smrt mladoga muža, pa samo jednoč, bez svijesne tragičke

poze, diže ruku na kletvu svoga roditelja. Sofoklova Antigona i Elektra nose u sebi tragičnu krivnju svoje propasti i svaki prizor, svaka riječ je njome za dahnuta, zato ove tragedije tako duboko sijeku u srce; Laodamia nosi u svojoj duši gotovu već nesreću ljubavi bez konflikata, a otale lirični karakter ovoga djela. Dvostruki je lirizam u Wyspianskoga: jedan je nutarnji, dublji, što zagrijava i privlači direktnim čuvstvom pjesnika, kojim je čitava tragedija ispunktirana; drugi lirizam je više spoljašnje naravi, njime je čitava tragedija zalijana ili upravo stvorena, on leži u nedostiživom pjesnikovom izrazu i koncepciji. Ovaj lirizam, što bih ga za nuždu nazvao estestičkim, veoma je interesantna pojava u modernoj poljskoj literaturi, a uzrok mu je jamačno u suverenom vladanju s umjetničkim sredstvima. Kazimierz Tetmajer, veliki autokrata forme i jezika, veli, da ni jedan od današnjih poljskih pjesnika „nema tako lijepi, individualni, od svega odlišeni, samostalni jezik, kako ga ima Wyspianski, pa ako je kada bio jezik vrijedan, da njime progovori Mickievicz i Krasinski na usta drugoga pjesnika, to je onaj u djelima Wyspianskoga". Tako je odmah u prvim svojim radovima zaustio zlatousti Wyspianski. A što on sve ne bi učinio s ukusom i bogatstvom svog jezika; kako ga on gipko privija uz svoja čuvstva i umjetničke inspiracije. Wyspianski je dobro poznat i kao izvrstan slikar i ilustrator, koji si je umah s početka tražio i utirao nove patove i u slikarstvu. Nezaboravne su njegove polihromije u krakovskoj franciškanskoj crkvi. Wyspianski prenosi boje svoji bogate palete iz ateliera u svoju poeziju, što govori, ili bolje — u poeziju što bo i one boje kliče, pjeva u raskoši i nadima se . . . Ovo je važan i osobito osjetljiv pojav u poljskoj literaturi. Umjetnici sve većma koncentriraju svoje sile u izradbi djela, a kod Wyspianskoga se na prvi pogled opaža, kako razvija svoj osobiti individualni stil i diže supremaciju riječi, izraza i forme nad misao; opaža se impresionizam u izrazu. U općenitom ovom nastojanju u umjetnosti evidentno je, kako velika većina ne raspolaže i ne vlada lako tehničkim i svim umjetničkim sredstvima. Kiparstvo danas svagdje propada, ako ga usporedimo sa razmjerom prema drugim granama umjetnosti nekoč i sada, a to zato, jer kipari uče redovno samo modelovati, a prema modelu izradjuje djelo obrtnik u tvornici u trajnom materijalu, pa tako sam umjetnik nema usvojene sve podatnosti i teškoće materijala svoga djela, jer on faktično nije objekt njegova rada, već meka sadra. Obratno: osobita je vrlina, kad umjetnik suvereno vlada svim sredstvima i bogatstvom iz dvaju vrela umjetnosti, jer tu se djelatnost i artistička izradba raširuje i obogaćuje Tako Wyspianski stapa plastiku boja sa plastikom pjesničkog izraza život i čar riječi sa životom boje. Tako je Przybyszewski poznat kao izvrstan virtuoz na glasoviru, a ova melodija virtuoza razlijeva se i u njegovim djelima i u onim koja nijesu pisana visokim stilom „Vigilijā", već sasvim jednostavnim stilom „Homo Sapiensa". Baš rad ove glazbe u poeziji ostaju Przybyszewskijevi učenici tek — imitatorima.

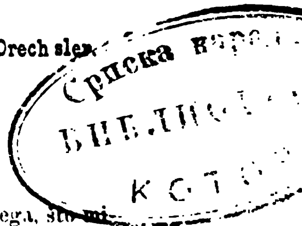
Wyspianskijev klasicizam spajaju s ovim i s onim. Bez sumnje, da je najbliži francuskom shvatanju i Maeterlincku. Otale onaj lijepi ukus, kojim Wyspianski rasporedjuje i čuvstvo, misao, motiv i formu, pa onaj grobni muk njegovih vizija. Rimski klasicizam možda najbolje označuje lapidarnost misli i čuvstva, pa nam se zato često pričinja, da rimski klasici nemaju osjećaja, no i Grčka klasička poezija nije dosta mekana za našu dušu. U stranim literaturama se zato više vole čitati prijevodi mekog D' Annunzia, nego li tvrde ode Carduccijeve. Prvi je više grčki umjetnik, drugi rimski. D' Annunzio ko da to shvaća, pa mu je Francesca Riminska još mekanija od prijašnjih drama, on sve većma oplemenjuje svoj klasicizam nježnom lirikom. Tom današnjom mekoćom, upravo raznježenošću, salijeva i Wyspianski svoja klasička djela, jer u tom stapanju se razbira i djeluje projeciranost prošlosti na savremenu dušu, što je ovdje cilj moderne klasičke drame.

Sa pjesnikovom paletom treba spajati i realnost njegove fantazije — kako veli Jan Sten — tu drzovitu smjesu prirodnoga i nadprirodnoga; ideje i forme, tu smjelost u tehnici, to bezobzirno trganje svoga sadržaja iz sebe ne obazirući se na to, kako će se izviti, hoćeli biti shvatljiv, samo — ako bude lijep. Ovo bogatstvo odrazuje se i u već istaknutoj raznoličnosti motiva, i kompozicije njegovih djela. Wyspianski je velik majstor u opisivanju. Gotovo su mu najljepša mjesta drame, gdje u zavorkama opisuje situaciju i dolazak Sumornosti, Sna, More itd., košto su najduhovitija mjesta u Kisielevskijevim „Karikaturama", gdje u zavorkama stavlja svoje biljeske.

Drugom zgodom govoriti ću o Wyspianskijevim narodnim poljskim umotvorima, a sad ću završiti riječima njegovog kritičara Jana Stena: „duh Wyspianskijev u svojim najdubljim koncepcijama još je jeka minuloga pokoljenja, jeka je silnih pjesni naših velikih pjesnika".

Zagreb, 15 lipnja, 1902.

Franko Drechsler.

Njemačka.

Nove knjige - pozorište

Početi ću sa knjigom postumom, jer to i onako najbolje svega, što mislim prikaz ti.

„*Ausklang* iz ostavštine *Ludwiga Jakobowskoga*. Jakobowski mi je uvijek dozivao na um Leopardia. Ima nešto srodna izmedju njih u preziru, u ljubavi, u bolima i radostima, u životu i sudbini, uz jedinu iznimku da Jakobowski nije onoliki filozof, nije onako dubok kao Leopardi.

„Ausklang" je druga zbirka njegovih pjesama, koja nam se predočuje kao nastavak prve „Sjajući dani", tako da nam poput nekakovog memoira ove dvije zbirke pružaju cijeli pjesnikov život. Jakobowski je od onih pjes-

nika, koji su većinom opjevali sama sebe, i zbilja njegovi su stihovi odjeci njegovih boli i radosti, njegovog života i sudbine Naravno da je to više škodilo njemu nego koristilo, jer, u inače obilnoj produkciji, nije čudnovato ako je postao jednoličan, ako se opetuje, ako kopira sama sebe.

Kako rekoh pjesme su mu odraz života, pa kako mu je ovaj bio buran, tako su i one burne. Sada plače i kriče, sad se smije i šapće, sad, proklinje i psuje, sada moli i blagosivlje. Pesimista do skrajnosti, žestoki temperamenat hoće borbe, i on se neprestano diže i bori proti usudu i ljudima. Čuti se slabim i srami se, hoće da se osveti, da se iskali i onda plane gnjevom i mržnjom na sebe i na narav. Al opet ljubi i obožava narav, „kiša" i „tutnjava" su dva poema, hymne veličini i moći naravi. Kao Leopardi upada u protuslovlje veoma često i onda pri kraju, poslije borbe proti naravi, proti Svemu, slomljen i umoran kliče: „Bog je radost Bog je tuga" . . . a on je „samo listić, što no ga vjetar nosi" . . . I onda sluti da mu se približuju zadnji časovi i pjeva smrti, hoće da umre al prije nemože a da se ne sjeti „one" žene, koju je toliko ljubio a ona ga ostavila, uništiv tako njegov život, i on se obara na nju svom žestinom svoje bolne duše, i tim zadnjim nujnim akordima dava oduška svom mrtvom srcu i pjeva sebi mrtvačko opijelo.

„Der Narr des Glücks". Paul von Szezpánzki. Szezpánzki je izvrstan pripovjedač, to je sve što se o njemu može reći. Njemu teku riječi i periode kao iz rukava, konstruira svoju zgradu kao izvrstan graditelj i time jedino osvaja ili bole zabavlja čitatelja. On će nas interesirati, pobudit će u nama znatiželjnost za katastrofom, ali nešto dubljega nešto psihološkoga, riješavanje kakova problema je za njega nepoznanica.

A ipak si znade izabrati tako sretne sižee za svoje romane, da bi ovi kad bi bili obradjeni sa malo više mara i spreme, mogli biti od velike važnosti, dokumenti dapače za studij modernog čovjeka.

Ovaj put nam on crta život u igračnici Monte Carla, crta život čovjeka koji si u potragu za zlatom skrha vrat. Ta špilja, gdje ljudi, počinjaju danomice kradje — naravno legalne — jedan na drugome, za misaona je čovjeka mnogo važnija nego špilja razbojnika. Strasti koje se tu razvijaju težko je drugovdje naći, ta tu na svršetku većina ih i prestaje biti razumna bića. Szezpánski kao da nije ni opazio sve to, kao da nije ni mario da nam prikaže tu psihološku evoluciju, koja se tako brzo dogadja, on se zadovoljava da nam pripovjeda kako je neki igrač uporabljivao neki novi „system" pri „rouletti", kako mu se prije nasmješila sreća a onda kako ga njegov „genialni izum" izdao, crtajući pri tomu, možda naravno ali jako površno onaj bečarski i lakoumni život. Sve to spojeno dava nam, kako rekoh, „njemački" zabavni roman, koji se jedino u finoći pripovjedanja razlikuje od drugih običnih i svagdanjih njemačkih romana.

„Frau Eva“ — Das Buch unserer Liebe — Georg Niedenführ.

Vidi se silni upliv Przybyszewskog, ali tek upliv i ništa drugo. Przybyszewski je unicum, njega se ne može uspješno ni imitirati. a da se to ne izrodi u pravi kaos malih idea a velikih težnja. „Vigilie“ su rodile ovu „E-u“ ali joj „Vigilie“ nijesu niti maćuhom.

„Fran Eva“ je knjiga mlada pisca, napisana mladenačkim žarom, knjiga idea i čustava, iz kojih ali pisac nije uspio da stvori cijelinu, pazeći više na ljepotu i armoniju riječi, nego na drugo. U njoj se sve miješa, sve se diže i obara, ona sadržava sve što „novi čovjek ljubi i mrzi u naravi“, sve što se „novoga mora znati“, sve što mora stvoriti „nova umjetnost“.

Narav, znanje i umjetnost su stupovi pjesnikovog hrama. u kojemu on jubi „ženu Evu“. Izlievi i čustva te ljubavi sačinjavaju najljepše stranice te knjige, ljubav je tu opisana vatrenim i zvučnim riječima koje imaju tu manu da ništa nova ne pripovjedaju. Pisac uvijek govori o nečem „novom“, al sva knjiga, cijele rasprave o naravi znanosti, umjetnosti, ljubavi i simbolima ne otkrivaju ništa nova, ništa originalna. „Frau Eva“ je mala knjiga koja ima veliku sličnost sa velikom jednom knjigom ili bolje debelom jednom knjigom koja je pisana istim stilom i istom svrhom a to je D' Annunzieva „Vatra“

„Nietzsche als Philosoph“ Hans Baihinger

Poslije smrti ovog velikog filozofa napisalo se o njemu silno i svaki mjesec maldane izlazi koja knjiga, koja se bavi njime. Važnost ove knjige leži u tomu, da je ona prva koja nam nekako sistematično predočuje idee tog modernog filozofa. Za one koji ne žele da si umaraju glavu a hoće imati jasan pojam o Nietzscheovoj nauci, ovo je izvrstna knjiga, jer je Baihinger uspio da sa nekoliko aforizama, iskrica i citata jasno predoči Nietzscheovu nauku. Da li će to koristiti nauci i uspomeni Nietzscheovoj jako je dvojbeno, Nietzsche i system su dva oprečna pola ta on je bio perzonifikacija kaosa, bio krvni neprijatelj sistematiziranja, a u tome stoji i dobrim dijelom njegova veličina. Nietzscheova se originalnost i individualnost sastoji u tom neredu asimetriji i disharmoniji. Ta to je na svršetk i Nietzscheanizam!

Još ću spomenuti jedno novo izdanje, koje se indirektno i s nama bavi, a to su *„Neue Skizzen von der Adria“* von *Josef Stradner* Stradner je poznati prijatelj Adrie, bavi se često i Dalmacijom, nedavno je playdirao za uzdržavanje Dioklecianove palače u Spljetu. Ove se „Skizzen“ ne bave ovog puta Dalmacijom, već Trstom, Istrom i Italijom. Stradner je vidi se putovao i boravio na jugu i pozna dobro naše krajeve, da li je i ljude i narod upoznao dvojim! Knjiga se bavi ljepotam južnih krajeva, njihovom etnografijom povješću i umjetnošću; Pisana je lijepim stilom, gdjegdje dotjera i do pjesničkog poleta, prikazuje predjele živim i svježim bojam, pripovieda živahno i kiti pripovjedanje kadkada humorom. Knjiga je u opće lijepa i interesantna, samo se gos. Stradneru potkrala po koja omašna pogreška, osobito ondje gdje

govori o narodnostima Istre i Trsta. Rekoh da ima i dosta šale, evo vam jedne: *„Die Sprache der Adria ist italienisch"* („Jezik kojim se govori na obalam Jadranskog mora je talijanski).

Prije malo vremena izišla je na njemački jezik studija *„o Antonu Aškercu" od Dr. Gojmira Kreka.* Krek nam jakim potezima prikazuje karakterni profil tog slavenskog pjesnika, koji je jedan od najjačih prestavnika slovenske moderne literature.

* * *

„Das grosse Licht" Schauspiel in 4 ak. von Felix Philippi.

Drama je ovo, koja bi se htjela baviti dubljim psychologičnim problemima, nego joj zato nedostaje jakosti i spreme pa se pretvara u dugi niz teatralnih prizora efekta i senzacionalnosti. Ma bilo ovo djelo slavljeno u Berlinu i Monakovu, ma bilo primljeno od publike silnim ushitom ono će uvijek ostati slabim dramatičnim djelom, koje u opće i nije drama jer nema jedinstva, jer nema sveze, jer je raskomadan.

Nema dvojbe da i stanovita dramatska književnost ima neke zahtjeve da bude „trgovačkim poslom". Svrha trgovine je spekulacija novcem, kazališta je često spekulacija za senzacijom. U tom je Philippi majstor i zato se latio nečesa „aktualnog", zato i obradjuje u svojim djelima karaktere znamenitijih njemačkih ljudi, kojima kiti svoja lica, tako je u „Dobročinitelju ljudi" kopirao Cara Fridrika, u „Baštinstvo" Bismarka, a Ferleitner u „Veiko Svjetlo" kao da ima govornički dar cara Vilima II!

Ovim je djelom Philippi htjeo obraditi jednu stranicu borbe izmedju mladih i starih u umjetnosti. Naravna stvar da mu je to služilo jedino kao zaledje, jer je ta borba aktuelna i jer mu je služila za efekat.

Problem drame bi bio pokazati kako malen talenat u blizini genija potamnjuje mjesto da cvate, jer ga ovaj uništava jakošću, jer se malen talenat ubija vlastitom zavišću i ljubomorom.

Tu se sukobe dva umjetnika. Arkitekt Ferleitner koji je tako silni auktoritet, da se i zavist pred njim zagiba. Ferleitner se dao zanijeti individualnošću mladog slikara Rasmussena i njemu nalaže da svojim kistom ukrasi kapelice nove stolne Crkve. U jednoj od ovih mora biti, po pričanju geneziše, prikazano „veliko i malo svjetlo". Rasmussen naslika tu sliku u duhu moderne i njegova je slika triumf alegoria i simbolistike. Idea se ne svidi Ferleitneru, koji to i prizna slikaru. Ovaj da mu se osveti ispjeva mu — satiru! Dotle ide već nekako, al onda njegova srčba prima forme patološke bolesti i on se strmoglavi sa najvišeg tornja crkve! Bog zna da li iz zavisti, ludila ili samoljublja! Ovo je drama, svi ostali prizori nemaju skoro nikakve sveze sa istom, stoga je radnja u silnom nerazmjerju prama themi. Pogreška leži već tu, da bi središtem tragične akcije morao biti mladi Rasmussen, dočim je to Philippi drugačije shvatio i koncentrirao svu akciju u

Ferleitneru, i tako dolazimo do katastrofe, do smrti Rasmussenove, koja je isto tako tragična, koliko je nenaravna i nemotivirana, tako da nas ona začudi al ne uzdrma našom nutrinom.

Motor svega djelovanja je morala biti zavist zanata i struke, da li ta ima smisla i može li uopće opstojati u tolikoj mjeri izmed umjetnika raznih umjetničkih grana, Philippi nije mario da dokaže. I onda dolazimo do zaključka da cijelu dramu moramo prenijeti „a conto" *ludila* mladog Rasmussena.

Vidi se da je Philippi izvrstan mekaničar ali ne poznaje ljude, to se pokazuje to djelo koje je akustičnog, optičnog i sceničnog djelovanja ali šablonsko do krajnosti, pretjerano u karakterim i situacijam do nevjerojatnosti.

Jedna je jedina istina koju on stavlja u usta svome umjetniku, koja bi se mogla provlačiti i na Philippova djela, a ta je „kritika je maćuha umjetnosti".

Graz, 26 junija 1902.

Ivo Tartaglia.

Češka.

(Položaj i literarna produkcija najmladje generacije).

Ona generacija, što je prije deset godina počela glasati češku modernu, danas je već zaobljena, iskristalizovana. Svaki od tih modernista nešto je učinio, izdao po koju knjigu, što može označivati njegovu individualnost, pa tako časopis „Moderni Revue" gubi negdašnju zanimljivost, koja je potjecala iz zajedničkoga oduševljenoga rada. Nadošlo je diferenciranje, pa se danas može govoriti o češkoj modernoj, ko o nečem podosta svršenim, a pisci stoje u literaturi pojedince te ih čovjek danas više ne može smatrati skupinom. Ali prije godinu dana stvorila se je nova skupina mladjih književnika, te je počela da izdaje mjesečnik „Srdce" u Žamberku. Kritičar Krejči ignorirao je u zametku taj pokret, no to puno ne smeta. Mladi ljudi naglasili su sasvim jednostavan, ali za češke prilike nuždan i prirodan program. Oni traže češku narodnu literaturu u modernom smislu ove riječi, a bore se protiv svega, što sprečava razvitak takove literature. Osobito su akcentuirali boj protiv t. zv. krvavih romana, u to su obično prijevodi najloših njemačkih i francuskih kriminalnih pisaca, koji po sigurnim podacima duševno hrane i odgajaju najveći procenat češke čitaće publike. Maleni češki narod rasprostire kulturu u najšire slojeve, pa je razumljivo, bar dok kulturni ideal još nije postignut, da ne može imati toliko producenata, koliko osjeća potrebe duševne hrane. Tako izlazi u Čeha možda više prijevoda, nego u Rusa i Poljaka, a u današnje trgovačko kulturno doba daleko nadmašuju u prijevodima loša djela osrednja, a da o dobrim i ne govorim. Biblioteke romana ponajviše su u rukama obrtnika knjižara i tiskara, koji svoje edicije preporučuju u novinama

sa riječima: „izišao je veoma napeti roman itd..“, pa tu pljevu ne mogu pokriti pšenicom izdavači: Pelel, Moderni Revue i Symposion. Mladi književnici oko „Srdca“ zapremili su prema ovome nepovoljnome položaju osobito svoje stanovište: valja da se prijevodna češka literatura ograniči tek na najveća svjetska djela, ali zato treba da više producira češka duša, jer samo ona će se moći intimno priljubiti k češkoj publici. Oskudica domaće književne produkcije osobito u pripovijesti i u drami, osjeća se valjda već odavna. a tu je našla tek snažan i odvažan izraz. Ta kako bi se moglo rastumačiti, da je Vrchlicky, koji je pronicav kritičar, napisao potpunih dvadesetpet drama, ma da je znao i vidio, kako ne uspjeva i ma da ga nijesu mogli kao dramatičara, pohvaliti ni najbolji njegovi prijatelji. Publika je trebala drama, pa kad nijesu nikle u srcu pravoga dramatičara, Vrchlicky ih je stvorio upravo improvizatorskom lakoćom čitavu pregršt, ma i veoma loših. Samo da i ova mladost, pouzdanica narodne kulture, podavajući suviše tendenciji popravljanja i nadoknadjivanja, ne proslijedi tijem udesom . . .

Ova praktična tendencija uzrokom je velike plodnosti, a slabe umjetničke vehemencije V. Otomara. On hoće da zatrpava pukline u zgradi češke literature, pa tako ne stvara *svoje* palače, *svoje* vilinske dvorove, što bi možda i mogao. Češki dramatici još nijesu proslavili Jana Husa, što ga čitav „narod Husov“ svake godine na dan spaljenja tako iskreno slavi. Pozorište se tom zgodom nekoč posluživalo dramom „Jan Hus“ od Matije Bana. A sada je napisao V. Otomar dramu u 3 čina „Mistr Jan Hus“, no ni on nije dramatičar, stvorio je samo skicu, a grijeh još nije opran. Bolja je njegova pripovjest „Dve Ženy“ str. 211, koja je izišla u knjižnici mjesečnika „Srdce“. Cijena knjizi 2·30 K.

Dvije žene — jedna je prosta, nerazvijena, tiha, sentimentalna blondina, koja nekako odgovara neodredjenom duševnom raspoloženju Vaclava, te je uzima za ženu, a druga je duševno razvijena, bruneta, živahna, glazbena prava Mériméeova Carmen. Prvoj je ime Cili, drugoj Vilma, koja prelazi preko vedra neba svoje ljubavi kao sjajan meteor, izgara i pada u zemaljsku prašinu, jer Vaclav nije imao sile, da nju — tu goruću, žarku sopku, dočeka svojim rukama. To je dojam knjige. Vaclav nije imao tolike snage, ali je nastojao, da se bar primiri u svome braku kraj beške čela, nad koju se sklanjala i Cili, tražeći ljubav. Dijete je oboljelo. Ljekar konstatira šarlah i skrofolozu, baštinu očeve nesmotrenosti, a dijete doskora umre. Cili je neutješljiva, izčeznula je u crnoj jami pošljednja zraka ljubavi, poboljeva, hvata se mističkih sanjarija i crkve, odlazi u daleku šumu, da se u samoći oporavi i duševno pridigne, jer sobom nosi razorenu ljubav, razoren život i ljubomor spram Vilme. Vaclavova sentimentalnost u tom srazu sa realnim životom postaje tragičnom, slučaj mu neprestano dovodi u susret Vilmu i on je moli, da mu udara na glasoviru nešto veoma tužna — Beethovenov . . . a ta glazba

plače čitavom sobom, jer je neko umro: umrla je i njihova ljubav i prije nego je cvala... Vilma ga na rastanku poljubila — to je bilo jedini njihov cjelov, a Vaclav je reko, da je jedan krasan časak više od dvadeset godina dosade. Tako se oprostiše, jer Cili je posjetila Vilmu i molila je i zaklinjala svojim crnim odijelom i mrtvim djetetom, da joj pusti muža, a ona je pružila Cili prijateljsku ruku. Vaclav sa ženom ode u daleko mjesto, gdje se njihova ljubav preporodila, živjeli su sretno, a Vilma je ostala i dalje sama — šaka praška od meteora, koji je s neba pao . . .

U dosta nerazvijenoj češkoj pripovijesti osobito me raduje jedna lijepa crta: ona se razvija sa duhom vremena. U našoj pripovijesti još nema junaka, koji bi proživjeli današnju modernu kulturu i bili njena posljedica. Nemamo za naše doba ono, što je za doba pred tim označio Gjalski svojme Radmiloviću. Ako mi takovih današnjih i savremenih tipova nemamo, bolje je, da se ne unose u književnost, ali ne bi bilo dobro, da ih nemamo. U Čeha prikazao je Laichter u velikom romanu od dva dijela „Za pravdu“ dojam modernih ideja kod kuće i u tudjini na mladoj češkoj generaciji. Takovi su junaci V. Dyka, K. Kaminka i A. Sove, a s najvećom psihološkom vjernošću crta ih Jirži Karásek. Otomarov Vaclav i Vilma takodjer su rezultati, ma i jednostrano shvaćenih modernih ideja, koje u tom slučaju radjaju prekomjernom senzitivnošću. No Otomar ipak nema dosta snažnog izražaja ni tehničke prirodjene spreme, da salije ta umjetnička lica u prave ljude, pa hoteći da probavi realizam i da stvori nešto novo, što bi bolje odgovaralo njegovim junacima, pada na završetku u romantičnost, koja sama sobom nije zlo, ali je neprirodno, da ona ko u kakovoj staroj priči završava tragičnost prikazanoga života, koja ja baš prema završetku sve većma rasla. Otomar nema one junačke umjetničke smjelosti, te bi mogao postaviti u izravan sraz svoje ljude: Vaclava, Vilmu Cili, suočivši ih ko sudac krivce i svjedoke na sudu. U tom romanu sve se odigrava nekako tajno, na slučajnim sastancima u šumi, na izletu ili šetnji, na kakvoj svečanosti, proslavi, u lovu, u kazalištu — to je slaba strana ove knjige.

Ove godine izdao je Otomar u knjižnici „Srdca“ još jednu knjigu: oveću zbirku pripovijedaka sa naslovom „Povidky“.

U tom krugu mladih radenika osobito mi se mili Karel Rožek (pseudonimom: K. Egor), koji je ujedno redaktor „Srdca“. U ovo nekoliko godina ima od njega dvije zbirke pjesama: „Návrat“ i „Odmazda neznane Krivnje“ dvije drame: „Črev“ i „Bolesno cvijeće samoćá“, dva romana: „Petar Šuk“ i „Zališni život“, a u rukopisu ima knjigu „Ponorima duše“. Uza svu produktivnost i svestranost on zna svagdje jasno sačuvati i očitovati svoju umjetničku individualnost, pa se baš u pjesmama lijepo zrcale dvije složenice jednog elementa: pjesnikova života i njegove umjetničke tvorbe.

Ovo je pjesnik „*Navráta*“: u mrtvoj je pustinji, koja je u daljini zakrvavila suncem na zapadu... Dva stupa su uposred pustinje. Pjesnik kleči pod stupovima iz pijeska i uspinje ruke, što dršću, jer zapada dan... Ruke dršću, a on se ipak ne moli... jedva diše... Usta su izmorena, a riječ je onijemila u muci. Oh, ali Bog valjda i njegov muk čuje! Čeka. Znade, što će skoro nadoći: kad sunce potamni, zaujati će vihrovi pustinjom, hrvat će se i dignuti je u mrakove... a njegove čežnje Lit će razvaljene, raznesene — ona dva stupa iz pijeska . . .

Roškova drama u 4 čina „Červ“ ne zaostaje za prvim dramama Šimáčkovim, a bolja je od njegove potonje, no Rožek uza sve to neće biti usrećen, da njgovo djelo primi Nar. divadlo u Pragu, jer se birokratizam ove kazališne uprave nikako ne obazire ne proizvode mladočeške literature, a i u publici je time već sasvim pokvaren umjetnički ukus i tako je ova lijepa drama, poput mnogih drugih, osudjena već pri porodu na milost i nemilost putujućih kazališnih družina.

Lica su ocrtana izvrsno. Ponešto ozvala gospodična Eliška mila je pojava, ljubiteljica Garborgovih romana, a prozaičnome, egoističnome ljubovniku Kleinu može dati tek čistu ljubav, a ako on hoće više, neka traži drugdje A taj Klein — to je njeni crni udes, on traži više, pa zato voli njenoj sestri gospodji Svobodovoj, koja je uvjek bila ponešto raspuštena, raskalašena. Eliška je sanjala o velikoj ljubavi, u to je bio tako krasan san, te joj bilo neiz mjerno žao, kad se je probudila; ali u to je osjetila, da njegove ljubovne riječi izlaze iz prazne duše. Klein je gadan — na kuću staroga dobrička Svobode navlači se užasan grijeh, a neceljivano cvijeće vene, bijeli cvijetovi venu . . . Eliška i sin gospodje Svobodove, pravnik Eduard, nešto slute i istražuju. Kraj njihova ribnjaka stara je kruška, a pod njom klupa. Ona je još nedavno obilno rodila, a u proljeću se bjelasala cvatom. Sada polako gine trune. Edo sluti, da se je u drvo zavrtao crv, koji je uzrokom toga umiranja. Jednoga dana, kad zazuji zimski vihor, drvo će se slomiti i pasti krošnjom u ribnjak. Tako se zbilo, Svobodova hoće da ukloni Elišku iz kuće, dariva Kleina zlatnom urom, a Edo se sve većma uvjerava o grijehu svoje matere. Zaujao je onaj naslućivani vihor. Otac je otputovao, a mati dade sinu novaca, da ode u gostionu, ali on ostaje kod tete Eliške. Slušaju. Sa stepenica ozvanjaju koraci, otvaraju se vrata materine sobe u prvome spratu. Edi se zapali krvca uz obraze, oči mu se zaliju divljom strasti... šulja se gore i vraća se za čas shrvan, teško, grčevito zaplakan. Klein i njegeva majka — crv u zdravoj kruški. On će ga pregaziti. Pričekao ga je negdje u zasjedi, htio ga ubiti, ali ga samo teško ranio i okrvario. osjećajući se ipak ubojicom, jer je imao ozbiljnu namisao da ga ubije, izčezne bez traga. Gospodja Svobodova je sada još veća grješnica pred andjeoskom dušom Eliške, ona to osjeća, a u svome sinu vidi ubojicu svoga ljubovnika. Klein leži ranjen u

njihovoj kući, njeguje ga Eliška, ali on ni sada ne može da bude pošten Nad kućom je velika tajna, stari dobričak Svoboda i ne sluti kako je grozna, on bi samo rado svoga sina, a Klein traži goleme novce, da ga ne optuži. Dobivši novce odlazi iz kuće podlo, kako je i unišao, a Edo se vraća, jer nije htio, da se s tim gadnim čovjekom suoči. Majka će i dalje ljubiti, ali ona treba da se uzdigne na tako visoki stepen štovanja, kakav pristaje majci prema sinu, a jedino je sredstvo: iskreno priznanje ocu, kojemu je sasvim nejasno, koji je motiv vodio mirnoga Edu, da je namislio ubit Kleina. Gospodja Svobodova prima predlog mirno — odlazi u svoju sobu i objesi se u momentu, kad se otac vratio i sastao se srctan sa sinom.

Slavenska sklonost k tišini i inokoštini, koja se u nas javlja ponajčešće u obliku prozirne sentimentalnosti, koja je i u Poljaka izbila sentimentalnošću, ali potenciranom velikim dahom umjetnosti, u Rusa se je očitovala prirodjenim pesimizmom, u Čeha je uhvatila oblike misticizma i Stimmunga. Umjetnička duša K. Rožka je smjesa jednoga i drugoga, ali u pjesmama preteže misticizam, a drama „Červ" neodoljivo djeluje Stimmungom.

* * *

Češka proza trajno se obogatila ovećim romanom Antonina Sove: „Ivuv roman". Lijepo i jezgrovito je ocjenio i odredio značenje ovoga romana u češkoj literaturi J. Karásek, iza Šalde prvi kritičar, pa prihvaćam njegov sud. Silan lirički dah, najveća je prednost Sovinog romana. Historija je sasvim prosta. Mladi muž, više sanjar, nego li sposoban u životu nešto realizovati, zaljubio se u ženu, u koje je manje sanja, ali zato više sposobnosti, da realizuje svoje čežnje. Dok Ivo sanjari, u Štefanije se radja i sili novi, snažni svijet slobodnoga umjetničkoga djelovanja. Njena čežnja ne vodi je k obiteljskom ognjištu, gdje bi pripadala samo jednome mužu, već je vodi u široki svijet, gdje bi kao umjetnica bila vlasnost sviju. Zato odlazi od Ive, koji bijaše takav sebičnjak, te je htio da bude samo njegovo takovo slatko biće. U njemu je našla muža sa starim nazorima o ženi i zato odlazi sa svojim velikim čežnjama u široki svijet. Sovin roman nije samo erotička epizoda ili ljubovna intriga, već je bojadisan i tragikom nazora dvaju različitih značajeva i dvaju oprečnih svijetova; Štefica je nositeljica ideja nove generacije, a Ivo je odraz staroga svijeta, pa i ako gdjegdje Ivo govori u ime moderne generacije, to je samo vanjština ponešto usvojenih nazora, dok je taj nazor u Stefice unutrašnje uvjerenje, osnova i jezgra njene egzistencije. Ivo je tip sadašnjega češkoga čovjeka, odvažan je sanjar, ali slab i nemoćan čovjek. Štefica govori malo, ali više misli. Najjači momenti romana crtani su sjegurnom rukom, finom i vjernom psihologijom. U razvoju češke proze zaprema Sovin roman jedno od najvažnijih mjesta i to ne samo svojom čistom liričkom intonacijom, tako odličnom iza dosadne i teško probavljive proze pošljednjega vremena, nego i

svojom idejnom perspektivom, a osobito pojavom Štefice, koja je sasvim novi lik u šabloni ostale produkcije, koja je doslije poznavala ženu samo kao biće pasivno, a Sova je iznio ženu, u kojoj drijemlju velike čežnje i visoki poleti.

Branko Drechsler.

Francuska.

Bourget — Maeterlinck — Constant.

Paul Bourget: L' Etape:

Paul Bourget napisao je „L' Etape", djelo, koje u sebi sadržava više problema nego li mnoge filozofsko-sociološke knjige zajedno. Knjiga takodjer vrvi citatima iz grčkih i rimskih klasika, citatima u originalu, pa pored svega toga ona je roman. Pisac „Disciple" naučio nas je bez sumnje na visoku intelektualnost i na veliku erudikciju u svojim romanima; ali moramo ipak priznati, da nam je milije u njima naći elemente, kojima treba da zahvalimo, da smo s tolikim uživanjem čitali njegovo remek-djelo „Mensonges", nego li sve one znanstvene teorije i naučne disertacije, koje nalazimo u „Disciple" i koje — akoprem crpljene na drugomu vrelu — pisac preuzimlje sada u „L' Etape". Govoreći nedavno na ovomu mjestu o „L'Enfant d' Austerlitz" od Paul Adama izrekli smo svoje skromno mnijenje o prekomjernomu doktrinarizmu u modernom romanu (Zola, Bourget, Adam) te smo požalili, da taj doktrinizam oduzimlje često romanu ono što sačinjava njegovu draž, to jest onu poetsku svježinu i kolorit, i jasnoću stila; to jest sve ono što privlači masu čitatelja i naročito čitateljica. Jer štogod rekli o romanu, štogod sudili o postepenoj transformaciji ovoga literarnoga genre-a — od frivolnoga ozbiljnomu — ipak valja priznati, da je romanu glavna svrha zabavljati i da zbog toga u svojoj čitalačkoj publici ibroji poglavito krasni spol. Gospodje pak, što istom da kažemo o gospodjicama, ne vole velikoga filozofiranja, ne vole disertacija; jerbo ih smatraju neprobavivom, teškom i dosadnom lektirom. A jao si ga romanopiscu komu ženskinje okrenu ledja!

Doduše u Bourget-u osim romanopisca ima i filozof. Njegova psihološka analiza kreće se uvijek u vrlo solidnomu okviru, te joj podlogom služe jake filozofske teorije (Spencer, Taine, Le Play itd.) U „Disciple" pisac je analizirao efekt što ga proizvode filozofske ideje na dušu pojedinca, koji hoće da tim idejama prilagodi i svoje djelovanje. Taj je pojedinac mlad čovjek čija osobnost može da posluži representativnim tipom intelektualne moderne mladeži. Bourget nam je prikazao u istomu romanu fatalni konflikt medju realnim, konkretnim i društvenim s jedne i filozofskim, abstraktnim i individualnim s druge strane. Iz toga konflikta medju suprotnim elementima poradja se moralna kriza, koju je pisac u svim njezinim detaljima magistral-

no opisao. U „L' Etape" Bourget je proširio djelokrug svoga romana. U njemu se je pisac dotaknuo sve sile problema, filozofskih, moralnih i političkih, koji su danas u Francuskoj na dnevnom redu.

Najnoviji Bourget-ov roman je po tomu zrcalo savremenoga francuskoga društvenoga života, ali upravo jer pokreće tolika pitanja, koja su danas svagdanja hrana političkih stranaka i koja po tomu još nijesu prešla u vlasništvo bespristrane historije, Bourget će naići na oduševljene pristaše; ali istodobno i na žestoke protivnike.

U „L' Etape" pisac je nastojao pokazati učinak zakona, s kojim nas je upoznao glasoviti francuski socijolog Le Play i koji se sastoji u pogibelji, kojom uradja za pojedinca nagla promjena milieu-a ili društvenoga razreda. Iz romana Bourget-ova dade se izvući za zaključak, da se u životu treba ravnati po nepromijenljivim zakonima postepene evolucije, koja ne dozvoljava bezobzirnih skokova. Svako nepoštivanje tih zakona može da privuče velike katastrofe na glavu onoga, koji se je ogriješio o te zakone. To se dogadja Josipu Monneronu, jednomu od glavnih junaka Bourget-ova romana. Monneron je sin seljačke obitelji, koji je svojom radinošću postao sveučilištnim profesorom. Zadojen sam demokratskim i slobodoumnim idejama on je nastojao da i svojoj djeci dade demokratski i slobodoumni odgoj. Ali, izuzam njegova sina Ivana, koga je neprestani doticaj s jednim katoličkim učenjakom spasio, sva ostala djeca odu po zlu i stari Monneron razočaran prisustvuje konačnom rasulu obitelji, kojoj je on mislio, da je udario trajan i solidan temelj.

Bourget hoće da nam primjerom obitelji Monneron pokaže kobne posljedice, života čovjeka odgojena racijonalistički i bez spoznaje Boga. Doduše pisac u romanu postupa nešto aprioristički, aksiomatički i to je bez sumnje jedan nedostatak najnovijega njegova djela. Generalizirajući Bourget traži i nalazi u ovomu bezvjernomu odgoju glavni uzrok moralnoga propadanja čitavoga francuskoga naroda. To propadanje pisac „L' Etape" datira od g. 1789 to jest od Velikoga Prevrata i on veli, da od te godine Francuska ne prestaje hrliti prama propasti. Za njega je francuska Revolucija apokaliptična zvijer, a g. 1789 godina „Kobnoga ludila". Velika pogreška Revolucije bila je, da je uzela pojedinca socijalnom jedinicom i time ga otrgnula od njegovoga prirodnoga milieu-a: obitelji. (Ovo odgovara Le Play-ovoj teoriji o „famille-souche" to jest teoriji pra-obitelji, što ju je glasoviti franc. socijalog izložio u svojoj „Science sociale.") Bourget pobija takodjer ideju jednakosti, koja je bila jedno od glavnih načela franc. Revolucije. On veli da je koncepcija jednakosti ne samo absurdna već i škodljiva, jer da sadržava u sebi princip moralnoga opadanja i degradacije uma.

Paul Bourget ne zadovoljava se samo diagnozom zla, on pokazuje i način, kako to zlo treba pobijati. Protiv revolucije on zagovara princip društvenoga očuvanja. Taj princip on nastoji takodjer dovesti u sklad sa znan-

stvenim postulatima. Pisac „L' Etape" veli, da su dva glavna uslova života neprekidno trajanje i selekcija. Napredak je razvitak po zakonu kontinuiteta. S druge opet strane problem života je problem obitelji. Obitelj pako razvija, se postepeno, po etapama. Nagli skokovi su pogibeljni, jer su protivni prirodnim zakonima i uslovima razvitka obitelji. Ljudi Revolucije mislili su, da se može potezom pera ili konstitucijonalnim aktom preskočiti prirodne etape. To su mislile i sve generacije, koje dodjoše nakon Revolucije, tako misli i savremeni naraštaj. Ali ta pogreška skupo stoji moderno franc. društvo, jer se narav znade ljuto osvetiti za krivicu koja joj se je nanijela. Da se zlu doskoči, to treba protiv duha revolucije uspostaviti duh tradicije. A tradicija se — veli Bourget — nalazi u krilu katolicizma. Katolicizam je za pisca „L' Etape" jedini ustuk protiv socijalne i intelektualne anarhije, u kojoj se danas Francuska nalazi.

Ovo je teza najnovijega Bourget-ova romana i ako smo se pri njoj nešto predugo zaustavili to je za to, što joj je sam pisac posvetio najveću brigu. To je možda krivo, da je pripovijedački dio samoga romana nešto manjkav. Pogledajmo ponajprvo sujet. Sujet „L' Etape" je neinteresantan, banalan, dosadan i što je najgore za pisca kakov je Bourget, on je melodramatski, po prilici onakov kakov je sujet feljetonskih romana Mary-a ili Zaccone-a.

Lica su u Bourget-ovu romanu takodjer automatska i više reprezantativna nego li živuća. Ima uz to u romanu i krupnih nelogičnosti, koje neće jamačno niti najpovršnijemu čitaocu umaći. Tako n. pr. otac Monneron, koga nam Bourget prikazuje kao čovjeka odlična uma i velike naobrazbe, akoprem odrešita antiklerikalca, govori često najveće gluposti, te se služi tako absurdnim argumentima, da, zaboravivši za čas ono što nam je pisac malo prije o njemu rekao, pomišljamo è imamo pred sobom kakvoga čaršinskoga bakalina. Tip pretencijozna antiklerikalca prikazao nam je Flaubert u „Madame Bovary" u osobi apotekara Homes-a. I Homes govori kao što često zna govoriti Monneron; ali Homes je od početka do svršetka knjige dosljedan samomu sebi. On ne pripada svijetu intelektualaca, njegov je obzor vrlo skučen, te je sasvim prirodno, da govori onako kako govori. Monneron naprotiv je naučen čovjek i njegova inteligencija podobno nadilazi običnu razinu. Uza sve to Bourget stavlja pokadšto u njegova usta argumente, koje je Flaubert stavljao svomu malovaroškomu apotekaru. Što se iz toga mora zaključiti? Da se je Bourget — za ljubav možda svojoj tezi — ogriješio o najelementarnija pravila logike.

Ali pored tih mana i romantični dio „L' Etape" ima svojih dobrih svojstava. Situacije su u romanu vrlo dramatske sbog konflikta strasti kojima prisustvujemo. Nego ipak ta dramatika ne ulazi gotovo nigdje u patetički stadij, a to za to što ju česta intervencija psihološke analize moderira.

Ali, kako su naši čitatelji mogli prosuditi iz ovoga članka, u Bourget-ovu romanu je glavna stvar teza i pisac je mnogo što žrtvovao samo da dokaže ispravnost te svoje teze. Ima doduše u „L' Etape" misli, s kojima se mi ne možemo složiti; ali uza sve to mora se priznati, da se je pisac pokazao čovjekom, koji se ne boji da kaže otvoreno i bez okolišanja ono što smatra istinom.

Maeterlinck: Monna Vanna.

U pariškom pozorištu „L' Oeuvre" predstavljao se je nedavno Maeterlinckov novitet „Monna Vanna". Maeterlinck je pjesnik i filozof. Studirajući velike filozofe i naročito metafizičare, Maeterlinck je stvorio posebnu filozofiju, koja se u mnogo čemu odvaja od postojećih velikih filozofskih sistema. Ovo vrijedi poglavito za njegovu psihologiju, koja je sasvim različita od one, koja se danas na velikim školama predava.

Maeterlinck je za pravo postao filozofom u potonje vrijeme (Njegova filozofska djela „Le temple enseveli", „La vie des abeilles", „La Sagesse et la Destinée" itd. su iz novijega vremena). Pred tim je u Maeterlincku prevladjivao pjesnik. Kao pjesnik on nam je pričao krasne legende, zatim jednostavne i tragične historije, što su se dogagjale u osamljenim kućama i u stoljetnim šumama.

Ali od nekoliko godina on je napustio polje ovih fikcija te se je približio realnosti. U njegovom djelu „La Sagesse et la Destinée" vidimo napor pjesnika-filozofa da odgonetne zagonetku života. Ne možemo baš reći, da je taj moderni Edip uspio u ovomu svomu poslu, ali njegova knjiga, posijana lijepim i originalnim refleksijama o raznim etičkim problemima, zaslužuje svakako da se čita i da se nad njom ili bolje s njom u ruci razmišlja. Uza sve to dojam što ga ta knjiga u nama ostavlja, jest dojam nečega nepotpunoga. Iz nje ne proizlazi zapravo nikakov zakon, već samo osjećaj naše umišljene veličine i naše stvarne neznatnosti pred vječnim i nepoznatim.

Maeterlinck je mistik; ali njegov misticizam mogao bi se gotovo nazvati pozitivističkim. On zna naime da su naše spoznaje vrlo ograničene i da naš duh unatoč toj svojoj svijestnoj inferiornosti, nastoji ipak da shvati misterije naše zemaljske eksistencije. U „Temple enseveli" pjesnik nam nastoji dati filozofiju života. On veli, da se čovjek nalazi danas osamljen pred ravnodušnim, gotovo neprijateljskim svemirom. On se je trudio, da savlada tvar (materiju) i u tomu je pogledu počinio prava čudesa; ali uza sve to on ipak nije našao sreću. Tajna sreće je u njemu samomu. On treba da se razvija po svomu najprvomu nagonu, a taj mu nagon nalaže, da kultivira inteligenciju i da ostvari ideal pravde; ali najprvo u sebi pak za tim izvan sebe, u svojoj okolini. Tada će on istom postati vedar, miran i strpljiv pred „Nepoznatim" — tada će postati mudracem. „Zakon našega života" veli Maeterlinck „jeste uspostavljenje ravnovjesja megju pravima pojedinca i zahtjevima vrste". —

Najnoviji komad Maeterlinckov „Monna Vanna" pokazuje kako je nekadanji pjesnik nejasnoga, zagonetnoga, nepojmljivoga postao jasan i logičan popust kakova klasika. Da vam ispričam dogogjaj njegova komada. Nalazimo se u gradu Pizi pod kraj 15 stoljeća. Taj je grad opsjednut florentinskim četama, kojima zapovijeda glasoviti „condottiere" Prinzivalle. Branitelji Pize iznemogli su. Glad i neprekidni okršaji iscrpili su svu njihovu otpornu snagu. Ovaj teški položaj po Pizance sklonio je mladoga Guida Colonna, zapovjednika gradske posade, da otpremi svoga oca Marka u tabor Prinzivalle da ga upita za uvjete mira. Neprijateljski vodja pristaje na mir i obećaje, da će ne samo dići opsadu, već opskrbiti Pizance hranom i ratnom municijom da se mogu i nadalje braniti od Florentinaca; ali za to on traži da mu mladi Guido pokloni za jednu noć svoju lijepu suprugu Giovannu ili kako ju svatko skraćeno zove Vannu. Starac Marko donosi ovaj za Guidovu čast teški uslov. U gradu je tako nesnosno stanje zavladalo, da svatko i starac Marko pa i sama Vanna pristaju. Guido se jedini otimlje, ali videći da ga sve ostavlja, niti on ne može na ino već prigne glavu pod teškim udesom, jer to od njega zahtijeva spas njegovih sugradjana. Maeterlinck postavlja dakle pitanje, da li kolektivnosti pripada u nekim iznimnim slučajevima pravo, da traži od pojedinca da joj žrtvuje život i više od samoga života: ljubav i poštenje.

U drugomo se činu nalazimo u taboru neprijateljskoga vodje. Ovaj je svijestan odgovornosti što ju preuzimlje na se time što se odriče osvojenja Pize. On zna da mu ljubomorna florentinska republika toga neće oprostiti. U ostalom on osjeća kako se oko njega mreža plete, kako se urota stvara. Gragjanski izaslanik, što ga je republika poslala u njegov tabor, da nadzire njegova djela urotio se je protiv njega. Taj ga čovjek sumnjiči kod republikanske vlade, koja to sumnjičenje prima tim radije, što se više boji mladoga generala, koji je zadobio simpatije vojske. Republika strepi od Prinzivalla jer naslućuje u njemu diktatora i cezara. Prinzivalle vidi pred sobom gotovu propast u svakomu slučaju — bio pobjeditelj bio pobjegjen. Zato on i stavlja sve na kocku. Ima još jedna jača sila, koja ga nagoni na to: njegova ljubav prama Vanni.

Prinzivalle se bješe upoznao s Vannom u Veneciji, kad mu je bilo 10 a njoj 8 godina. On je već tada osjećao veliku simpatiju prama njoj i nije mogao nikada ju zaboraviti. Njegov je daljnji život bio vrlo buran i pustolovan. Bio je zarobljen u Africi od Arapa, zatim od Turaka, pak od Španjolaca. Oslobodivši se iz ropstva on se unajmi u Florentinske republike kao vojskovodja. Republika ga pošlje, da opsjeduje grad Pizu, s kojim se je otimala o gospodstvo nad Toskanom. Kad je Prinzivalle saznao da se Vanna nalazi u gradu on ne mogaše da obuzda svoju želju. Opis njihova susreta pod šatorom „condottiere-a" divan je. Vanna se nije sjećala svoga druga iz djetinstva; ali kad joj on isprića čitavu svoju historiju, ona se živo spomene svih časova što ih zajedno sprovedoše u gradu laguna. Prinzivalle joj očitova

svoju žarku ljubav, ali ju niti prstom ne dirnu. Vanna je duboko ganuta, i u njezinu se srcu radja ljubav prama plemenitom vitezu. Znajući pak što ga čeka za njegovo izdajstvo, od florentinske vlade, ona ga nagovori da dodje s njome u Pizu, gdje će ga njezin suprug i posada uzeti pod svoju zaštitu. Nakon dugoga oklijevanja Prinzivalle pristade. Ali u Pizi on se nadje pred razjarenim suprugom, koji ne vjerujući što mu priča Vanna, tvrdo je osvjedočen da je Prinzivalle obeščastio njegovu ženu. On hoće dakle da kazni Prinzivalla znajući da ga Pizanska svjetina, neblagodarna kao obično, neće zapriječiti da utali žedju osvete na mladom junaku koji je došao tražiti utočište u gradu, što ga je sam spasio, od propasti. Sada Vanna da spasi svoga ljubovnika, odluči lagati. Ona reče da ju je Prinzivalle u istinu obeščastio i da se je ona poslužila varkom da ga u grad domami. Ona ipak ne dozvoljava drugima da ga kazne već hoće sama da mu se osveti za nanešenu joj sramotu. Ona zapovijedi da se Prinzivalle baci u najdublju tamnicu i da se njoj izruče ključi tamnice. Tako svršava komad. Taj je svršetak iznenadan i nešto nejasan; ali svatko se domišlja da Vanna želi sama čuvati ključe tamnice, u koju zatvaraju mladoga Prinzivalle, jer se nada da će ga na taj način kasnije lakše spasiti.

Mi nećemo govoriti o moralnosti komada. Svakomu će iz naše analize biti jasno da pisac ima o moralu, naročito o dužnosti suprugę malo čudne pojmove. Možda u ostalom ima pravo historički. Vjerojatno je naime (imamo za to obilje dokaza) da su ljudi iz tal. Renaissance shvaćali moral drugčije nego li se danas shvaća. Rennaissance je bila restitucija poganstva i u moralnom smislu. To je bilo doba sjajno sa intelektualnoga gledišta, ali s razvitkom znanosti i umjetnosti išla je uporedo i velika pokvarenost i razvratnost. Unatoč tomu treba pohvaliti tehničku stranu Maeterlinck-ova komada. U njemu ima vrlo lijepih prizora, a najljepši je onaj, u komu se Vanna sastaje s Prinzivallom. Karakteri su takodjer vrlo dobro prikazani (Prinzivalle, Marko, izaslanik Florencije itd.) Nego osim toga „Monna Vanna“ je svjedok preokreta što je nastao u potonje vrijeme u Maeterlinckovu shvaćanju života. Pisac se je ostavio legenda i nejasnih alegorija, te se je povratio životu, istinskomu životu. I on uvidja da naš zemaljski život, ma kako kukavan izgleda, jeste još bogata riznica osjećaja i senzacija za umjetnika. „Monna Vanna“ svjedoči takodjer da je Maeterlinck postao od pesimiste, kojega poznavasmo iz prijašnjih njegovih drama, odlučan optimista. Iz njegova najnovijega komada probija veselje nad životom ono što Francuzi zgodno nazivlju „joie de vivre“. Svuda osjećamo tu ljubav prama životu, kojoj sve treba žrtvovati i ono što je čovjeku najdraže i najsvetije. Da se spasi život Pizanaca Vanna pristaje na odvratni uslov Prinzivalla, a tako isto kasnije ona laže, ona se ponizuje, da spasi život onoga koga ljubi. Opaža se da je pisac pri tomu prevršio mjeru, da je prećerao, ali to se obično dogadja piscima komada „á these“.

U *Benjaminu Constant-u*, koji je umro u naponu muževne snage 27 maja ove godine, Francuska žali gubitak jednoga od svojih najboljih slikara. Constant-ova umjetnička karijera započinje u g. 1869 kad je njegova prva slika, izložena u Salonu spomenute godine, polučila veliki uspjeh. G. 1872. slikar, koristeći se gostoljubljem franc. rezidenta u Maroku *Tissota*, proputova Maroko. To je putovanje po kraju, punom svjetla i fantazije, vrlo povoljno djelovalo na razvitak njegova slikarskoga talenta. Tomu putovanju treba da zahvalimo ako imamo od Constanta nekoliko krasnih orientalnih slika. („Harem“), „Soir surles terrasses“, „Derniers Rebelles“, „Passe-tempo d' un Khalife“, „Justice du cherif“, itd.) Ali Constant nije za dugo ostao privezan uz orientalni žanre. On se baci na dekorativnu umjetnost, nadajući se da će valjda ubrati na tomu polju lovore, koje su ubrali impresionisti i naročito Besnard. Nego ta mu se je nada izjalovila. Njegove dekorativne kompozicije u Hotel de Ville zaostadoše daleko za kompozicijama Puvis de Chavannes i Besnarda. Doduše mora se priznati, da je njegova dekoracija plafonda u pariškoj Opera Comique, remek djelo; ali u Constantu se je bila već porodila želja, da se lati drugoga žanre. On se dade na slikanje portreta i njegovi uspjesi kao portretiste pokazaže mu da je dobro učinio što je zamijenio dekoraciju portretom. Medju njegove najljepše portrete treba ubrojiti portrete njegove djece, zatim portret „kraljice Aleksandre“, i „gospodje Landier“. U ovogodišnjem Salonu „Francuskih umjetnika“ bila su izložena dva izvrsna njegova portreta („Lord Savine“ i „M. Blowitz“.)

U Parizu 28 Juna 1902.

Vjek. Jelavić.

Talijanska.

Nove knjige.

Počet ću poezijom, i tako u zadnjem pismu obećah da ću nešto reć o zadnjoj zbirci Orvieta; nu najprije govoriti ću o novijoj važnijoj knjizi, a ta je *Poesie* od *G. Marradi.* Njega broje u najmuzikalnije i u najjasnije moderne pjesnike. Nema kod njeg ni varvarskih metara, ni mitologije ni simbolizma On je rodjen pjesnik za to je sve kod njega spontano prosto i puno ritma. Pjeva ljubav i bol i prirodu, a u socijalnoj poeziji uspjeva slabo, upada u konvencionalnu retoriku. Ali kad pjeva velebnost svoga mora, uspomene iz djetinstva, ili kad plače mile pokojnike i slavi ljubljenu ženu, njegova je poezija divna njegovi su stihovi krasni puni čara. Priznat mi je da je i njegova „Rapsodia Garibaldina“ vrlo krasna epička pjesma, i nitko još ni D'annunzio nije bolje shvatio ni opjevao toga junaka. U novoj svojoj zbirci dao nam je sve što je boljega dosad ispjevao i nekoliko novih pjesama. Marradi

kad je počeo pjevati bio jedan od najvrsnijih *Nuovi Galiardi*, koji su uz Carduccia borili se proti staroj retoričkoj pedanteriji, ljubio je umjetnost svim srcem i ostao joj vjeran pridržav uvijek svoju vlastitu originalnu fizionomiju. Za mlada učio i vješto zapjevao pun nade i života, pak opjeva prve boli i prve radosti zrelog čovjeka, pak umjetnost i ideje a najkasnije visoko se uzdigao narodnim žarom, talijanskim rodoljubnim poletom. On je ostao vjeran tradiciji talijanske poezije premda je moderan. Vjeran tradiciji u obliku i harmoniji, moderan idejama. Drugi su se povadjali sad za jednim sad za drugim, on je skoro sam ostao uviek originalan. A sad predjimo na zbirku *A. Orvietto — Verso l' Oriente*. Mladi pjesnik već poznat uslijed svojih *Sposa mistica* i *Velo di Maya*, pred malo godina učinio je put okolo svijeta, a kao plod tog putovanja dao nam tu novu knjigu pjesama. Njegova duša koleba izmedj plača i straha. Plače i žali ono što je ostavio uslijed neodoljive čežnje za novim, a boji se i drhće pred onim što mu može budućnost donijeti. U Londri, u New-Jorku u Kini u Japanu u Africi svud gledao i proučavao čovjeka, o sebi i o ljubavi ne pjeva. Njega zadivljuje sve što je čovjek veličajnoga i strašnoga proizveo na raznim krajevima svijeta ali ipak ćuti da je i to mala stvar prama pojmu o vječnosti vremena, ćuti da će sve to s vremenom možda propasti, kao što je toliko toga već propalo. Pojam smrti uvijek mu je pred očima, a taj pojam uzbudjuje mu u srcu čustvo samilosti i ljubavi prama svim ljudima. Svojim pjesmama kao da hoće da nam kaže Treba ljubiti život jer je kratak, ili treba odreći se svake nade u sreću i uživanje, pošto nada i tako je varava, a užitak samo časovit i pomućen uvjerenjem, da je sve prolazno i da je konac blizu.

* * *

Hoćemo li spomenuti i koji roman? Svi malo vrijede, ali ipak nek se znade za nekoje. *Ugo Ojetti* izdao *Le vie del peccato* nekoliko novela što je pisao kad mu je žurnalistika davala mira, jer ga sad zaokupila politika. To su ljubavni grijesi i ljubavne zgode i pustolovine smiješne vesele, nikad tragične. Malo je koja novela uspjela, većinom su slabe, vidit je da su napisane u hitnji. Ali je Ojettiu se mnogo toga prašta jer mnogo radi.

Grazia Deledda u romanu *Dopo il divorzio* ustaje proti razdvoju braka. Roman je ipak zanimiv ne radi toga već kao študije o životu i običajima u Sardiniji.

Amilcare Lauria pada, a tomu je dokaz nova knjiga *Sulla Lyone* u kojoj na yachtu Lyoni vozi nas po moru usred čudnog svijeta gdje se zgadjaju svakakovi grozni prizori, prevare, preljubi i zločini.

Giusppe De Rossi je već bio stekao svojim romanima simpatiju općinstva, tako da nekoje su njegove knjige doživjele do 4 izdanja. Njegovu novomu romanu naslov je *Quando il sogno è finito*. Roman će jedino moć dobro procijeniti njegovi prijatelji rimski književnici, od kojih je neke upleo kao junake naravno uza se.

Clarice Tartufari polučila lijep uspjeh romanom *Ebe*. Uvadja nas u čednu kućicu siromašne obitelji, gdje stari Leonard Ebin otac bavi se rješavanjem velikog znanstvenog pitanja, a sin Vittorio goji velike aspiracije. U obitelji razvija se obični svakidašnji život svojim bolima i radostima. Roman je pisan zanimivo težnjom. da oplemeni srce i dušu čitatelja. Povadja se za starom školom, ali nije ni ta bila najgora.

Attilio Barbiera u *Vita paesana* daje nam nekoliko neloših novela iz sicilijanskog života, a *Ugo Valcarenghi* proučava svijet malogradski u dugoj noveli *Alta Marea* koja zaostaje za drugim njegovim radnjama.

* * *

I ovoga puta da nagjemo lijepih knjiga valja nam ostaviti novele i romane i zaći u polje one duhovite, lagane i ujedno temeljite kritike koja istražuje stariju dobu i to više društvo i život te dobe nego li pojedine znamenite pisce. Ovoga puta imamo dvije krasne knjige na tom polju. *Un salotto fiorentino del secondo secolo scorso* od *De Amicisa* i *La principessa Belgioioso* od *R. Barbiera*. De Amicisova knjiga je krasna slika florentinskoga života, kad je Emilija Peruzzi okupljala oko sebe svijet inteligencije. On nam predstavlja tu ženu kao neku sveticu koja je htjela svakoga usrećiti i tješiti Svak ju ljubljaše. Njezino dobro srce, velika izobraženost, lakoća i finoća u govoru pribavljale joj simpatije najvećih umova. De Amicis kao mladić bijaše ju upoznao. Zalazili su tada k njoj Bonghi, Giorgini i Spaventa, a uz njih Lampertico Bonfadini, Villari, Amari Tenca, Visconti-Venosta, Malo je koja gospodja dolazila, a nije bilo stranca na glasu koji ne bi putujuć po Italiji; zašao i do gospodje Peruzzi. Njezina kuća za vlade velikog nadvojvode bijaše ognjištem nada u bolju budućnost, ondje se mnoga iskra zavrgla koja je kasnije zaplamsala za slobodu domovine. Knjiga De Amicisova je najviše važna s toga što nam vjerno crta glavne talijanske ličnosti pred 30 godina, a kako je netko dobro rekao, tko ih gleda u daljini od 30 godina misleć na ono što ti ljudi bijahu tada, spopada ga nostalgija i promatra koliko bogastvo izabranih umova, koliko žrtava odjeknulo je medj zidovima one kuće, koja je smrću svojih gospodara za uvijek zanijemila.

Još je ljepša knjiga *La principessa Belgioioso*, od *Raf. Barbiera*. Barbiera je stekao lijepo ime i zahvalnost talijanskog općinstva svojim djelima: *Immortali e dimenticati*, *Figure e figurine del sec. XIX*, *Il Salotto della Contessa Maffei*, a ova zadnja knjiga još ljepša od svih tih podigla je pravi zanos kod kritičara i kod publike. Koliko ga je stala truda ova knjiga vidi se iz njegovih riječi: „Nema ništa težega što tražiti savjesno i točno podatke životu tako burnom i promjenljivom izmedj smrtnika i besmrtnika, malih i velih, u Italiji, Švajcarskoj, Francuskoj, Engleškoj, Grčkoj, Aziji... Pet godina istraživanja, učenja, dopisivanja putovanja... hoće li biti dostatni da sastavim dostojno ovo djelo?“ — Pisac je bio dovoljno spravljen na to djelo

usljed dugog proučavanja one periode prigodom drugih njegovih radnja iz te dobe. Njegova je metoda slijedeća: Oko glavnog lica okuplja drugotna lica. Važnost njegovih djela pak je u tom, što se ona bave dobom, kad se razvila borba za nezavisnost i ljudima koji su domovini posvetili um i srce i život, a istraživati njihova djela je naša dužnost i utjeha. U ono doba bilo je i žena, koje su radile i trpile za narodnu stvar, a izmedj njih jedno od prvih mjesta zauzimlje Belgioioso. Nenašav za mlada sreću u braku, tražila je drugovdje ideal komu će se posvetiti. a to bijaše domovina. Bianca Milesi uvela ju je u politiku, te već godine 1830 mora bježat iz Milana u Švajcarsku Kad se vratila u Genovu policija ju tražila, a ona pobjegne u Francusku. Vlada joj konfiscirala imutak od više milijuna. U Parizu živjela je siromaški ali joj se klanjali najveći francuski umovi. Thiers bio joj najveći prijatelj, Kad je Car naredio da joj se povrate dobra, uzme u Parizu sjajan stan, gdje se skupljalo parisko i kozmopolitsko društvo oko te čudne žene foemina sexu ingenio vir kako se tad govorilo. Nije se bojala smiješnosti, te je čudno živjela i dala povoda kojekakvim čavrljanjima. Hanotaux o njoj veli da nitko nije učinio u Francuskoj više od nje za talijansku ideju, i da joj je ona posvetila imanje i srce. Vratila se u Milan god. 1845 pišući članke za novine i smotre o političkim i socialnim prilikama Italije. Kad je god. 48 buknuo prevrat vodila je iz Napulja u Milanu bataljun dobrovoljaca, u Rimu je u bolnici dvorila ranjenike, a kad je pao Rim pošla je u svetu zemlju i življela je svojim perom i svojom iglom. God. 1859 nastani se u Turinu, gdje ju pohadjao i više puta pitao za savjet sam Cavour. Zadnje je godine sprovela bolestna u Milanu, gdje je umrla g. 1871. O ljubavi te žene Barbierra malo govori, valjda nije našao pisama ili valjda je i krivo i izmišljeno sve što se je o njoj pisalo. Kritika talijanska hvaleći u velike ovu krasnu knjigu nada se da će Barbierra obdariti nas i drugom, koja bi bila isto zanimiva, naime opisom života Marije Leticije Rattazzi.

* * *

A sad još nekoliko poučnih kritičnih djela.

A. Caccianiga izdaje po treći put krasnu knjigu *La vita campestre* u kojoj slavi prirodu i njezine ljepote i nastoji da uzbudi ljubav prama poljima i zemlji i da nas pouči o najnovijim rezultatima poljodjelske znanosti *Guido Menani* u knjizi *Tra i pirati del Rif* pod oblikom zgoda i nezgoda mladog mornara koji je pao u ruke morskih gusara, opisuje nam život i čudne običaje Rifskog naroda, koji žive na sjevernim obalama Afrike.

G. Vaccai nastoji da u *Le feste di Roma antica* nam dade potpuni opis starih rimskih svečanosti i da nam pokaže odnošaje, što su one imale sa predajama i povješću grada. Djelo je zabavno i kritično.

G. C. Cesareo obdario nas je vrlo krasnom i originalnom djelom *Vita del Leopardi*, koje je valjda najbolji životopis velikog pjesnika.

Nakladnik *A. Roux* poslao u svijet znamenito Danteovo djelo *La vita nuova* sa ilustracijama *Dante Gabriela Rossetti*, koji kao prerafaelista najbolje je mogao nadahnut se umjetnošću Danteove dobe, i ilustrirat djelo. *Guglielmo Ferrero* objelodanio je drugi svezak djela „Grandezza e Decadenza di Roma" pod naslovom *Giulio Cesare*. Pisac smatra Julija Cesara kao čovjeka kog su prilike i okolnosti same po sebi izuijele u vis te se u tom ne slaže sa Momsenom, koji ga drži velikim državnikom. U ostalom knjiga je važna, jer podava pravu sliku društva i života tadanjeg Rima. *Carducci* koji je nedavno priredio lijepo izdanje svojih sabranih pješama, poslao u svijet XI i XII svezak sabranih djela. U XI svesku sakupljeni su nekoji predgovori i kritični člančići o starijim i novijim piscima i djelima i veliki broj pisama. XII svezak naime drugi *Confessioni e battaglie* je mnogo važniji i sadržaje autobiografične bilješke i mnogo polemika gdje nalazimo njegove ideje i načela umjetnička i politička. Uz to ima i lijepih književnih studija o Manzoniu, Shelleyu, i političkih rasprava o Garibaldiu, Oberdam, Saffiu, Crispiu, Cavalottiu i. t. d. Mnogo članaka sad za prvi put ugledaše svjetlo u ovoj knjizi. Još ću spomenuti jedno djelo o umjetnosti, a to je *Fra Filippo Lippi* od *Supina*. U toj lijepoj monografiji Supino kritički ispravlja hronološki red Lippievih slika, i opisuje potanko njegov život i rad. Djelo je ukrašeno finim ilustracijama.

Rim, 10 Srpnja.

D. C.

Za uredništvo odgovara *Petar Bilan*.

U MRAKU

....Le hibou fuit dans la nut, tache noire qui passe á travers l' espace noir, et, réjoui, grisé par la noire immensité, il pousse son cri vibrant et sinistre...
Guy de Maupassant: „La Nuit“.

I.

Lagašan drhtaj, što je već podulje vremena potresavao njeno tijelo, odjedanput se završio naglim, jakim trzajem i ona rastvorila oči širom i vanredno začudjena, gotovo prestravljena pogledala oko sebe pitajući se: gdje li je to? i kako je ovamo dospjela?

No ona ne bijaše u stanju, da to u isti mah odgonene, jer kaošto je god granje i lišće, što se nad njenom glavom savilo u zeleni svod, branilo tracima sunca nagnuta k zapadu da ne prodru u šumsko zatišje, gdje je ona sklonjena bila, tako se i na dušu njezinu naslagalo nešto mutno, nešto kruto, što je njenu pogledu kratilo da pronikne u ono što se zbilo.

Sjedjela je na drvenoj klupi do uzane, pjeskom nasute stazice, nedaleko mora raskopana valovima, koji se neprestano gomili i jakim se šumom lomili o oštre hridi skropeći obilnom svojom pjenom izdrtu, golu obalu. Sva se pako ta buka i tutnjava izvodila muklo — nepraćena rikanjem žestoka vjetra: bura imala da bjesni negdje vani — daleko, daleko; ovamo se samo razbijala moć i sila valovlja, što ga ona podigla.

Ali zato nije ni zrak bio posvema miran: vidjelo se to na lišću okolna drveća. To je lišće gotovo neprestano podrhtavalo, — pače od časa na čas prohujio bi

naglo i na djevojčine se obraze prelio i pojači zamahaj vjetra; nego kako bi naglo navalio, tako bi se naglo i izgubio. U takovim zamahajima vjetra imade nešto vanredno melanholično, gotovo tragično: čini se kô da je to posljednji uzdah nečega golema, golema, što se negdje daleko lomi i ruši — — i čega nestaje... A sličan je dojam poćutjela i samotna djevojka, i bilo joj, kao da nije jošte n kada u životu tako duboko shvaćala tragiku onoga, što se lomi i ruši i čega nestaje, kao upravo sada, u ovom trenutku — dapače u ovaj je mah taj njezin osjećaj bio tako jak, on je njeno srce napunio s tolikom i takovom gorkosti, da se nije mogla oteti bolnom jecanju a najposlije i obilnim suzama, s kojih joj je ujedared postalo nekuda meče i blaže.

I po tome se u nju vraćala svijest, a sa sviješću novi jadi, nove boli. Pred duševne joj se oči izvili zadnji dogodjaji, strašna, niti u snu neposlućena iznenadjenja, koja su u ovo nekoliko sati upravo pobrkala i isprevrnula sva njena mišljenja i vjerovanja kao i sav dojakošnji njeni život.

A ti se dogodjaji izvijali pred njenom dušom redom — taman onakovim redom, kako se ono odista i slijedili.

Ponajprije: jučerašnji dan. Koliko li radosti, kolika li veselja u ono pripremâ za današnju gozbu, kojom se imao proslaviti dan njene punoljetnosti. I tu joj dolazio na pamet njezin vjerenik Vice, koji se cijelo poslije podne šmuljao oko nje i dražio ju pitajući je, kako da joj je pri duši prigodom toga „jubileja", koji, da pravo reče, ne bi smio, da joj upravo osobito laska — — — „najzada godine su tu: dvadeset i četiri i ni jedna manje" — — — „U ostalom", dodavao on s nekom komičnom važnosti, „on mora da je pohvali s odvažnosti i sa samozataje, što ju pokazala time, što se dobrovoljno dala na slavljenje toga „jubileja" — — — ta kolike bi se djevojke njenih godina — pa mâ i vjerene bile, odlučile na takov korak!?" — — —

Tako ju on dražio, a ona se svemu tomu od srca smijala i uzvraćala milo za drago, kako joj je već to dolazilo na misao; u riječ: bio to jedan od njenih ljepših dana, slavan dan, kakav se u životu rijetko ponavlja.

Neiskazana je bila slast, što ju ona tom zgodom uživala: i u tom svojem intimnom, blagom raspoloženju ona je vidjala obećanje bližnje sreće, koja joj nije više bila zagonetkom, jer ju u nju uputila milovanja dragoga čovjeka.

Po tom onaj današnji put u Volosko. Neočekivano primila poziv da s roditeljima dodje na sud, i to upravo poradi te blažene punoljetnosti. Ukrcali se na parobrod u Lovinju. More bijaše nemirno kô i sada što je, no dan bijaše prekrasan i pun rujanskoga čara.

Na parobrodu bilo živo, a ta se živahnost uhvatila i nje same. Milo i voljko podavala se ona lakom talasanju broda i uživala čas gledajući u krasne predjele, kraj kojih je prolazila, čas slušajući kako joj se otac razglagoljao u krugu svojih prijatelja — sve samih starih pomoraca.

Jedine joj se majke nije primala opća dobra volja; ona je na krmi sjedila muče i nekuda ukočeno gledala ispred sebe. Njoj je i u očima i u naborima čela ležala nekakva tajna zabrinutost.

Anka, (to je bilo ime djevojci) zamjetila to, pa u nekoliko navrata zapitala majku, što da joj je, no majka nije ni sama znala, otkuda njoj ono sumorno raspoloženje.

Anka je prestala pitati: znala je ona, a to je bio i jedini oblačak na obzorju njena života, da majka nije najboljega zdravlja. Ona se često puta jadala na svoje srce — na svoju „staru bolest“, kako je ona govorila. Anka se toga sjetila, pa nije majku napastovala dulje takovim pitanjima, toliko manje, što je i ona sama, na veliko svoje čudo, poćutjela, kako se i nje počeo hvatati nekakav tajni nemir, kome nije znala ni uzroka ni povoda.

Taj je osjećaj jošte jače izbio u času, kad je ulazila u dvoranu, gdje ih čekaše sudac.

Mlad čovjek taj sudac. Obilat mu je nos vanredno jako iskočio na blijedu licu bez brade i brkova. Polupritvorene, ljenive i pospane oči oživjele su za trenutak u času, kad mu je pogled pao na Anku. Vidjelo se, da ga njena pojava zanima. A djevojka bila odista ljupka i umiljna. Nije u nje bilo one bezbrižne, čestoput obijesne

i jogunaste pustopašnosti, koja tako lijepo pristaje svježem istom procvalom djevojčetu; ne, na njenu licu, kretnjama i držanju ležalo nešto naivno — ozbiljno, nešto zrelo, rascvalo, — u čemu se očitovala dražest neke posebne krasote. A bila je djevojka i inače lijepo gradjena, a i odijelo na njoj, jednostavno ali ukusno sadjelano, pristojalo je vanredno dobro umiljnom njenom licu, na kome se u onaj mah čitala smetnja i neko začudjenje.

— Čemu sve to? upitala se ona ogledajući se odajom. Na odgovor nije imala da dugo čeka.

— Marija Petrić! javi se sudac, koji je medjuto bio skinuo s djevojke svoje pospane oči i zaronio ih u nekakvu artiju, što je ležala pred njime na stolu.

Djevojka pogleda majku, koja se sucu osmijehnula i zaintačila:

— Marija Petrić?! — — — pa odmah dodala: — Bit će Marija rodjena Petrić — — —

— Zar se vi ne zovete Marija Petrić? Spusti sudac oči opet na spis, što je pred njim ležao.

— Tako sam se zvala prije no — — —

— A dà — — prekinu je sudac. Sad vidim — — — dà, dà — rodjena Petrić... Slaže se — — potpunoma se slaže. Vi ste sada: udata Marčelić — je l' te?

— Tako dà — —

A sudac produžio:

— Upravo tako! Tek što je ovo pismo napisano prije Vaše udaje... Eto — datum glasi: 22 rujna 18**. U ono vrijeme Vi niste bili udati jošte, je li da ne?

— Nisam... odvratila ona s malim drhtajem u glasu.

— Slaže se posvema — — posvema — — A evo, ovo pismo, proslijedi sudac okrenuv list i baciv oko na potpis, napisao je i potpisao neki — neki — Gustav Stein — — —

— Gustav! — — otme se ženi krik i sva uzdrhta, te sva blijeda i kô u nekakvu strahu progledala na kćer i na muža, — koji se sa svoje strane zgledaše u veliku čudu.

— Gustav Stein, proslijedi sudac, posjednik u Ljubljani.... U ovom pismu veli on, da polaže u ljubljan-

sku banku dvije hiljade fiorina, koji da se imadu podjedno s kamatima uručiti njegovoj kćeri, Anici Petrićevoj...

Žena se spustila na stolicu razmahala se rukama, htjela da nešto kaže, ali nije mogla. Anka je gledala sad u suca a sad u majku s velikim nerazumijevanjem, dočim je otac joj, Mato Marčelić pristupio k stolu i lupiv šakom o stô, grunuo:

— Što? — Kako? — Što ste to rekli? Ona — Anka — — —

A sudac i ne pogledav ga, produžio:

— Njegovoj kćeri Ani Petrićevoj, u času kad postane punoljetnom.

— Ali Marčelić ga nije ni slušao do kraja. On se grohotom nasmijao, pa primirivši se, prihvatio:

— Prostite, gospodine suče, ali eto u sve mi se to čini nekuda tako čudno... i — da kažem — — — smiješno — —. Nego to se ne tiče moje kćeri — — ona nije Petrićeva, već Marčelićeva — —. Za cijelo kakova pometnja — — — Svakako! No, a ti — obrativ se ženi, a ti Marijo, što ne govoriš? ne čuješ li, što — —

Ona se s trudom pridigne sa stolice. Sva blijeda i smućena stajala je ona prislonjena o sučev stol i nije znala što da kaže.

— Govori! vikne Marčelić glasom, koji je odavao nešto grubo, što se u njemu dizalo u onaj trenutak.

— Molim, ja sam sudac — — na meni je, da zapovijedam, prosvjedova sudac sanljivim glasom. Pa obrativ se k Mariji: — Jeste li već bili udati u vrijeme, kad Vam se rodila kći, o kojoj je govor?

— Nisam — — — izlane žena jedva čujno.

Anka učini korak natrag i ostane nepomična, kao da bi skamenjena.

— Gustav Stein! Gustav Stein! lupi se Mato Marčelić šakom po čelu. Sad mi puče ispred očiju... to je onaj — — onaj — — znam ga ja — znam ga ja!... Ali gdje mi je bila pamet, gdje, gdje, gdje?

I on se srušio na klupu ukraj zida i zastenjao. Po tom se pridigao, zgrabio ženu za ruku i doviknuo joj:

— Govori, ti si bila njegova — — —

A ona kanda je izgubila svu svoju svijest:

— Ne pred njom — ne pred njom — —

I pokazivala na djevojku, koja je na smrt blijeda gledala u ono dvoje sasvim izgubljeno malne suludo Nego njoj se je nekuda tupo i glupo prividjalo sve to, što je sada slušala, i sama se sebi čudila, što je to u njoj, te ju drži, da ne prasne u bučan, gromovit smijeh. Ta sve je to tako smiješno, tako smiješno, sve: i ta odaja, i onaj pospani sudac, i majka njezina i otac joj — — dà, on joj se čini jošte i najsmješnijim onako blijed, s onom raščupanom kosom, i onim nespretnim, grozničavim kretnjama. A gle, kako se ono sada uzvikao na majku:

— Šta? nje se ti bojiš? tebe je dakle strah? ti se stidiš? bit će dakle nešto u svemu tomu, à? Govori, čuješ li? govori!

A kako je ona šutjela, on joj se približio i u lice joj dobacio grubu, vrlo grubu riječ.

Tu se oglasio sudac.

— Molim, ja sam sudac — ja ne mogu dopustiti — — Van! — van! čujete li? Vi nemate tu ništa — — — Van, inače ću upotrebiti silu, da vas van baci — — — Van! — —

Mato Marčelić ošinu suca jarosnim pogledom — htio da nešto ispukne, no svlada se i mljasnuv nešto nerazumljivo, dotetura do vratâ, otvori ih, pa izidje zalupiv ih za sobom. A Marija, bacivši se na stolicu sva iznemogla:

— Ja više ne mogu... meni je zlo — — — zlo je meni — — žalosna sreća moja. Anka — — Ankice! — — kako me to gledaš! — — — (djevojka je svedjer stajala na svom mjestu kô drvena) žalosna sreća moja!.. Gospodine suče — — meni je sada teško — — oprostite — doći ćemo koji drugi dan — jer sada, sada mi je ne moguće, ne moguće — — —

Sudac pristade na to vrlo rado, i Marija se približi k djevojci i rekne joj, da podje za njom. Anka ju slijedila nekuda mašinalno.

Izidjoše. Na hodniku dočekao ih Marčelić.

Tu se on okrenuo spram svijeta okupljena na hodniku i zarogoborio pokazujući prstom na ženu svoju:

— Gledajte, ljudi, gledajte ženu, koja me je dvadeset i pet godina varala... gledajte ju, zmiju!

I opet ona gruba riječ.

Ljudi, medju kojima je bilo više Lovinjčana, udarili u grohot.

Marijino je lice, prije ko snijeg bijelo, postalo ujedared vanredno žarko, tako te se činjaše, da joj je sva krv udarila u glavu.

Ona se branila i oštro nastupila protiv muža. No, ni on joj ne ostade dužan — sasuo je sve, što je znao. Nastala graja, grdna prepirka. Anka pritezala majku za rukave haljetka, no ona je turnula od sebe, a na to se oko Anke zavrtio sav svijet i bude joj kô da je ostavlja svijest.

Što se dalje zbilo, to ona ne zna, jer se ujedared trgla i kao mahnita zaletjela se niza stube te ispala na cestu, a odovud kud ju noge nosile.

I tako je eto ovamo dospjela, a da ni sama ne zna kako...

II.

Sunce se sakrilo za goru. More postalo nemirnije: što dalje, to je sve silnije udaralo o grebenje. I krošnje nad djevojčinom glavom šuštile jače; od časa do časa otkinuo bi se od njih po koji isušen listak i opao djevojci na krilo. Ona bi nesvijesno uzela isušeli listak u ruke, i kidala bi ga i kidala i ne bi mirovala, doklen ga ne bi posvema razdrobila. A uživala je ona kod te rabote neku posebnu slast — i pomišljala, kakov bi to bio tek užitak kad bi poput toga suhoga lista mogla da razmrvi, razdrobi cijeli svijet. Njoj ga ne bi žao bilo i ona bi golemi njegov rasap gledala istom onom ravnodušnosti, kakovom je i ono golemo drvo nad njenom glavom gledalo suhi list, gdje mu ga otkida vjetar. I prezirnim je okom pogledala ona na ono besćutno drvo, koje joj se onako uzbudjenoj prikazivalo tako odvratno, kao što joj se prividjali odvratnima i oni, koji ju zarinuli u toliko blato.

— Majka!... otac!... imena za nju do pred nekoliko sati tako sveta, tako idealna... A sada? a sada? —

— A sada? — tutnjela u njenoj duši jeka neriješena pitanja. A sada?

Pokušala, kako bi se pridigla; no nije isto. I noge i ruke i sva njena uda bila su kô polomljena. A tek glava, srce, duša? — — — I gledala ona ispred sebe lišće, kako pod utiskom vjetra tiho podrhtava. Gledala je s osobitim zanimanjem suhe listiće, i računala, kako će oni biti kratka vijeka. Nek vjetar jače zadune — i oni će jedan za drugim popadati na zemlju, a noge nehajnih prolaznika strti će ih, i od njih ne će biti ništa — — ni prahe, jer će se i on prilijepiti k nogama prolaznika i rastepsti će se kojekuda.

I tome lišću, što već zamire, ona je sada zavidjala. Ona bi tako rada dijelila sudbinu njegovu! — —

Odjednom sva se trže. Po svem ju tijelu prošli srsi. Njeno živčevlje prije tako napeto, iznenada popustilo i ona zapala u veliko klonuće. Hvatala se večer, pa ju podišao osjećaj straha. Ona tu, u toj šumi, sâma, a do kuće još sat i više hoda.

Ustala i brzim se korakom uputila spram ceste. Tu joj malo odlanulo i kao za čudo minuo ju onaj osjećaj straha.

A bila je i tu sâma, na toj širokoj cesti, na kojoj je pojačali vjetar visoko u zrak vitlao bijelu prašinu. Ali ona nije toga osjećala i nova ju misao zaokupila.

Ona je mislila na svoga Vicu. Što će on, kad sazna za toliku sramotu? A saznat će je — možda već i znade za nju. I ta joj misao stisla srce.

— Sve je izgubljeno — utaman — — govorila ona u pô glasa.

Vjetar joj je igrao bujnom, smedjom kosom i smato joj lake haljine. Ptice, neke čudne ptice, prolijetale nad njenom glavom nekuda lijeno i sanljivo...

— Odvratit će ga — gotovo je, zastenje.

I sjetila se jučerašnjih riječi barbe Luke, staroga ujaka neženje, vječnoga gundjala i nepomirljiva neprijatelja ljudi i svijeta. Od njega nikad blage ni utješljive riječi, a jučer bio još i sumorniji nego li obično. I kad ga ono dražili, ona i Vice, blaženi i jedna i drugi, on se na njih okosnuo i kroz suhi, podrugljivi smijeh odrezao:

— Što? Vas dvoje? Ni vi ne ćete proći *lišo* *) —

*) Glatko.

i od vas će se naći jedno, što će prevariti drugo. Tako je na svijetu — gdje se dvoje sastane, mora da se ñadje barem jedan, koji će drugome otrovati život.

Oni su se juče iz svega srca smijali tim zlogukim riječima... ta tko bi bio od njih ni u snu pomislio, da će te iste riječi za nekoliko sati biti tako blizu ispunjenju svome — — —

Suhi njeni koraci odjekivali tvrdom cestom. Mimo nje prošlo nekoliko prolaznika, koji je znatiželjno posmatrahu. I ona je mislila, da i oni već znadu — — — svi da znadu, svi, svi — — —

Pred očima joj se stvorio lik Vicine majke i sestre mu, zagrižljive i uvele usidjelice. One joj nisu nikada bile sklone; one su dapače Vicu i odvraćale od nje izmišljajući svašta protiv nje i dobra joj glasa. A što će tek sada? — — —

— Odvratit će ga, odvratit će ga — stenjala joj duša.

Već su na nebu bile iskočile sve zvijezde, kad se domogla prvim lovinjskim kućama. Tu ju obuzelo neko osobito čuvstvo Pričinilo joj se, kao da iz svakoga kuta, iz svakoga prozora, iz svake pukotine, vreba na nju po koje oko, iz kojega vrcaju spram nje iskre poruge, zloradosti i prezira.

I taj je osjećaj bio u nje tako jak, a bilo je u njemu toliko sugestivne snage, da njoj se činjaše, kô da na sebi osjeća svu težinu tih njoj tako neprijateljskih, premda umišljenih pogleda. I žurila se i žurila, ne bi li što prije stigla kući. Tu je čekale nove, gadne mrskoće.

Još nije naime pravo ni stupila u vežu i već ju zgodila u dušu grdna graja, što se razdavala iz kuhinje. Otac se i majka svadjali.

Otac je vikao:

— Ubila si me, ubila — prokleta gujo!

A majka se jecajući branila:

— Ali čuj me, slušaj, da ti iskažem — — —

No on nije htio, da išta čuje, već je neprestano rogoborio:

— Ubila si me — prokleta gujo!

Anka stane. Pod pritiskom nečega, što bijaše jače od njene volje ona se prislonila o stijenu i ostala na

mjestu kô prikovana o pod prisluškujući s paklom u duši onoj jadnoj raspri.

Mato je Marčelić i nadalje rogoborio. Psovao je i lupao nogama grmio, bjesnio - ma kô da je pomahnitao. Po tom, kô da se nekuda umorio, stao mu glas polagano padati i padati, dok mu nije na posljetku prešao u nekakvo muklo mrmljanje, kojega smisao Anka nije mogla da razabere. Tu je priliku, regbi, jedva dočekala majka, jer je u taj isti mah podigla svoj plačni glas i prihvatila:

— Već te cijeli dan molim i zaklinjem, da me slušaš, pa da mi onda sudiš, a ti, a ti - — —

Stari je još uvijek mrmljao ono nešto nejasno, a po tom, zastavši trenut napanuo ju pitanjimâ:

— Ja da te slušam!? Ili je to možda sve laž? izmišljotina? a ti nedužna i čista kô djevica, à?

— Tako sam nesretna! — — — A ti me ubijaš — — Poposta časak, pa dometne: - Najzada, u svome si pravu... ubij me! — — ali, Mato, produži odmah zatim, jedno bih ipak htjela, da usadim u dušu tvoju: uvjerenje naime, da sam ti kô žena uščuvala vjeru tako čistu, tako svijetlu — — jesam, Bog mi je svjedokom!

Mato se Marčelić nasmija suho.

— Ali prije? — — prije? — — zagrmi on na to.

— Moj grijeh! — — — ali je za to i pokora teška, otpovrnu ona s uzdahom.

I opet zastala trenut, pa proslijedila:

— Bila sam mlada, ostavljena od svih — — — Majka umrla, otac se oženio, a maćuha zla, da se gore ni predočiti ne da. Tijesno i zadušljivo bilo je meni pod rodjenim krovom — i ja sam žudjela za životom, za slobodom. I na to je došao on — Gustav — — — i — — — no čemu da duljim: — obmamio me — — —

— Zašto ga nisi otpravila, otjerala? grunu Mato Marčelić.

— Kamo sreće, da sam tako uradila! — — Ali on mi obećavao, da će me uzeti, osloboditi, riješiti — — — A kao mladić bio pristao i ja sam ga uz to i voljela — —

— I ti imaš obraza! — — — ti — — ti — — grajao Mato Marčelić, a nagli njegovi koraci odjekivali vani u veži.

— Čuj me, Mato — — još riječ — — samo riječ — — Primiri se, evo, meni nije dobro, meni je mučno — — — gle! tu u grudima — — u srcu — Mato, još samo riječ! — — —

— Govori, iskaži, ali hitro — — jer velim ti, ja toga ne mogu da slušam, ne mogu, čuješ li?

A ona se požurila da proslijedi.

— Obmamio me — i — — — Tu je Marija snizila glas, koji je gotovo prešao u pridušen šapat.

Anka se lecnu i učini, kô da će se udaljiti. No ono nešto jako, što ju već od nekoliko vremena ondje držalo, nije joj dalo iz mjesta. Ali čuti nije mogla, što je majka govorila. Nego tu je Mato Marčelić ujedared zarogoborio:

— Što? — za to da sakriješ svoju sramotu, ti si se za to pripela uz mene, à? Da sakriješ svoju sramotu — — ti — — —

Marija zastenjala.

— Mato, Mato — — — ja ću umrijeti — — — umrijeti ću — — —

Zaridala, popostala trenut, pa preuzela:

— Strah me bilo života, Mato!.. I nije mi preostajalo drugo, nego ili u more, ili — — ili — — tako — — —

— A ti si odabrala ovo potonje — — — Udobnije je — svakako, doda on uz sarkastički smijeh.

— Uradila sam to radi djeteta, Mato. Jer čim sam ja poćutjela u sebi prve znakove mladoga života, što se u meni budio, moju je dušu zahvatila silna zebnja i od toga časa kako da se na moje srce svalila nekakva vanredno jaka težina velike odgovornosti. —

— Razumijem sve — — — Moja ti je ljubav bila znana, a znala si, da je ta moja ljubav bila topla i iskrena. Znala si i to, da si tu ljubav uzbudila u meni davno prije tvoga poznanstva s onim — s onim podlim nitkovom (Anka se ustrese) a znala si takodjer i to, da u meni nije ta ljubav bila ni najmanje ohladnjela ni jenjala. Ti si sve to dobro znala, pa onda — čim te onaj podlac sramotnu ostavio, ti si preko noći pala iz njegova u moj naručaj — — — i bila si spram meni tako popustljiva — — vanredno, preko svake mjere popustlji-

va... i podatno-spremna da udovoljiš mojim najkrajnjim. požudnim željama. Riječju: — divna komedija, a ja u njoj prvoga reda — *buratin* — — —

— Znala sam ja, Mato, da griješim spram tebe, ali sam i' obećala i pred Bogom se zaklela, da ću ti biti vjerna, da ću ti biti dobra i — — —

Mato se Marčelić suho nasmije.

— Dašto, i time misliš, da je već sve uredjeno i opereno — — —

Mato Marčelić zarida i zaintači:

— I ti misliš, da je time sve opereno — — A ljaga na mome imenu?

Bože jedini, kakva li ja bijah bluna! Kako sam se ono iza prvih zagrljaja s nevrijednim ovim stvorom požurio u svijet da štogod skuckam za ženitbu, pa kako se ono još i žurnije podadoh na povratak, netom saznah, da mi se rodilo dijete?...

Kako sam ono hrlio kući, da zagrlim tobožnje to svoje dijete, da ga priznam za svoje ne mareći za glasine, što su se oko mene širile o preuranjenom njegovom porodjaju! I ja bluna, ne htjedoh da išta čujem, već sam kô pomaman obletao oko župnika, da me što prije vjenča! Ja — bluna, ja — glupak! — — —

Anka nije mogla ni htjela, da dalje sluša. Ta i onako čula je i suviše! — Kakova bijeda! kakovo blato! kakav glib! otimali joj se iz grudiju bolni uzdisaji.

Na stubama, što vode u prvi sprat, srela barbu Luku.

Svjetlo petrolejke, što ju držao u ruci, osvjetljivalo mu dio lica, koje je u onaj mah bilo i sumornije i mrče nego li obično.

— Lijepe stvari! promrmlja on i sadje u prizemlje.

Djevojka zagadjena onim, što je netom čula, uspela se na prvi sprat, dopipala u tmici vrata svoje odaje, otvorila ih, uljezla i ne zapalivši svijeće sjela do otvorena prozora i zagledala se van — u mrak...

III.

I gledala je ona u mrak — u noć tamnu bez mjeseca. S nebeskog svoda namigivale joj zvijezde tako milo, tako sjetno — — — i kao da nije mogla odoljeti

njihovim pogledima, njene se oči nekuda same od sebe spuštale sve niže i niže, dok im se najzada pogled ne izgubi u mraku — — —

Po tom je pogledala u samu sebe. Tmurne li slike za njeno duševno oko! Kako je to u nutri sve podrto porušeno, polomljeno! A i njene dojakošnje misli, čuvstva i vjerovanja, kako sve to leži pobrkano, isprevrnuto i skrenuto s prave kolotečine!

A eno kako se k tomu jošte nad sve te ruševine i podrtine nagnula i ona dva idola, koja su do sada ispunjavala cijelo njeno srce, a ispunjavala ga ljubavlju i tihim obožavanjem. A ta se dva idola već tako nagnula, kao da će se od časa na čas prevaliti i razmrviti se u prah. — — Otac! majka! nazivi za nju do sada tako slatki i uzvišeni, ujedared kao da su izgubili sav svoj dojakošnji čar i privlačivost — — — ona, ta do sele tako sveta imena, zvuče joj sada nekako razbito, kao mrtvačko zvono, kada koga vode tamo pod crne čemprese...

Pa onda joj se ujedared prividjelo, da u svemu tomu nema ništa istine, da je sve to san, tlapnja, obmama — ta eto, ona se još netom podavala sva blažena najnježnijim čuvstvima svoje lijepe sreće. Ali se odmah na to vraćala zbilja, i ona je s nijemim očajanjem gledala u tu blizu daljinu svoje sreće, daljinu, koju je tako naglo odmicala. I njeno srce uzdrmano nedavnim utiscima provrelo raznim osjećajima, nego u skoro sva su mimogredna osjećanja uminula i ona se našla sama s onim živim i jakim utiskom, kobnoga dogodjaja, koji kan da je jednim mahom pretrgao sve, što joj je život činilo lijepim i zamamnim, a nju ostavio samu, pred crnom i grubom stravom života....

Ona je već davno stupila u dobu, kad se dremljiv veo, kojim bivaju na dnu djevojačke unutrašnjosti zastrti najintimniji porivi, pomalo stao da diže otkrivajući joj mnogošta, te joj je do tada bilo nedokučivo, tajinstveno i zagonetno.

I njoj je sada više toga pucalo pred očima, i misao joj se sustavljala na gdjekojim pitanjima, kojih se prije ne bi bila ni htjela ni mogla dotaknuti. I tim pitanjima bavila se ona sada i pred njenom prostodušnom i

bezazlenom unutrašnjosti sinuo prvog puta u svoj svojoj zamašnosti problem, kome je izvor i koren vidjela u odnošaju muškoga i ženskoga.

— Čemu sve to? pitala se ona, doklem su se njenom glavom vrzle tolike crtice, kojima je obilovala mjesna kronika. Te bi crtice u predjašnja vremena budile u njoj nekakvu tek površnu radoznalost, koja bi brzo minula, dočim je sada bilo nešto u njoj, što ju je nukalo, da u te sitne dogodjaje dublje prodre.

Nju su sada nekako osobito zanimali izvjesni preljubi, o kojima je u svoje doba bilo u mjestu mnogo govora, a tako se njena misao bavila i onim nekim djevojkama zavedenim i napuštenim sa žigom sramote na čelu. Sve je to sada u njoj budilo duboko zanimanje, i ona se pitala:

— Čemu sve to? Zašto je to tako? Ta sve je to tako grubo, tako gadno i odvratno — — —

A da je to tako grubo i tako jadno — ona je to dobro znala.

Tiha sreća, što je poput lagane ptice, razastirala do sele svoja meka krila nad njenom kućom, smrtno je pogodjena zlokobnim onim otkrićem, i djevojka je slutila, da se nikada više pridignuti ne će. Tko da je pridigne? tko da je uspostavi na novi život? i kako? — dà — i kako, da se uspostavi na novi život ta prošla sreća, taj izgubljeni, za uvijek narušeni obiteljski mir? Gdje je ta zavjesa, koja bi imala, da za sva vremena prikrije toliko zlo? Utaman sve — bruka je tu: — tko da je sustavi u kobnom, njenom toku?..

A kad i ne bi toga bilo, što će na to *misao?* — tko da skrene nju — tu misao, da se ukloni toj ogavnosti?

To su bile misli, što su sada vrvile njenom glavom i mâ koliko se osjećaji izazvani tim mislima, činili raznovrsni, oni su uz zajednički izvor imali i neku zajedničku sličnost, tako da su se na posljetku prelili u jedno jako, općenito čuvstvo gnusna negodovanja i prezira spram svega, što ju okruživalo, spram svijeta kao i spram sebe same: — —

Ona se je i samoj sebi zgadila — — — —

A vani je bilo mrko. Iz daleka čulo se muklo gruvanje mora o litice. Kuće se na suprotnoj strani uli-

ce protegle u noć, i crne se njihove silhouete dizale nekuda sumorno u noć, tako da joj se pričinjalo, kô da su joj i one protivne — — — U opće sve je izgledalo, kao da se grozi nečim nepoznatim, nekom grdnom, nenadnom provalom, koja kan da će progutati sve, i te kuće i tu ulicu i — nju samu — — —

IV.

Vrata, na koja je netom ona unišla bila, polako zaškrinu i gotovo u isti čas razlilo se odajom obilje svjetla.

Djevojka se lecnu i pogleda prema ulazu.

— Ha! tu si?! javi se krupni, starački glas.

— Barba! — — — izlanu djevojka i sakrivši rukama lice, zarida.

On joj se približi. Njemu je i sada bila u ruci petrolejka i u njenu svjetlu drhtala sijeda njegova brada, drhtali i nabori na izrovanu mu i vanredno blijedu licu.

— Lijepo plovimo! mljasne on posadiv se do nje.

Ona ga zamoli, da utrne svijeću.

— Barba, rekne ona, ja tako volim mrak, ja bih htjela da bude uvijek mrak, uvijek, uvijek — — —

On utrne svijeću i položi je na pod do sebe.

— Sad smo lijepi!

Ona je šutjela. Barba Luka hraknu dva puta, pa prihvati:

— Sad su eto već na putu zaboravi — — —

— Tko to? upita djevojka naglo.

— Oni dolje: Tvoja majka i — — — otac — — —

Ona nije htjela da dalje pita.

— Izmirio sam ih, doda on. S prva išlo teško, produži kroz sarkastički smijeh, ali najzada je i tvoj otac došao k sebi — i ujedared se stvorio pristupačnijim razlogu. Dokazivao sam mu, kako ima na svijetu i mnogo grubljih stvari — — — i kako onaj, koji hoće da se s ljudima druž', mora da bude pripravan da primi od njih svako zlo, i — — i — — —

Tu se prekinuo i kao nehotice svrnuo očima dolje na ulicu, gdje se već od nekoliko vremena amo kupio svijet i u hrpama zaspravljao uz smijeh, kikot i pociki-

vanje mladjarije. Od časa do časa prodrò bi vazduhom po koji oštri zvižduk, a tamo iza ćoška javljala se hrpa momčadi, pjevajući nekakvu ne lijepu pjesmu.

Anka protrne.

— Što rade ovi ljudi dolje? zapita ona ujaka.

— Vesele se, otpovrnu on nakon kratke stanke. Slušaj de!

I ona naćuli uši i onako letimice uhvatila evo ovaj razgovor:

— Sad će i „frajlici" pasti krila — — — Ne će nam se više pauniti ovuda poput kakove „principese", govorio okrupni, ženski glas

— Ili joj je majka bila drugačija! — Ta jedva što bi se udostojala i pogledati nas! *Figura!* — — ter *figura!* — — govorio drugi ženski, nešto piskutljivi glas.

— Znala sam ja već odavna, da u nje nisu čisti posli — — Ta dovoljno je bilo pogledati je, pa — —

— *Vergogna!* — A zar mislite, da će joj kći biti bolja? — — —

— Hoće — baš! Jabuka ne pada daleko od stabla — —

— *Giusto! giusto!* Kakva mati — takva i kći! Niškoristi jedno — niškoristi drugo!..

Anka zastenjala:

— Barba Luka, čemu sam ja kriva?

— To znadu oni dolje — mljasnu Luka i zašuti.

— A što znadu? zapita Anka nakon stanke.

On ne odgovori odmah. Činilo se kô da prisluškuje glasovima, što su dolazili odozdô.

— Što znadu? zaintači on. Ništa ne znadu — — — Ali njima je i to dosta — dapače cijelo se njihovo znanje i sastoji upravo u tome, što ne znadu ništa! — — — Pogledaj ih, koliko ih se okupilo! I još ih dolazi — sa svih strana dolaze! — —

Iza stanke trgnuv se:

— Što je to? — Ni da je sajam! — Ovi ljudi namjeravaju nešto — ali što? — — —

— Bog hoće, da se grijeh kazni, barba — — a našu kuću tišti težak grijeh — tiho će ona.

— I ti misliš, da bi Bog ovim ljudima.... Lijepih li mi sudija! Ali kakva je to u tebe pamet, Anko! — Ha, eto — slušaj! Nije li ovo glas Marte Kalčićeve?

Žamor glasnih i bučnih razgovora nadglušivao jak ženski glas.

— Recite ljudi, nije li to sablazan! nije li to *škandaj* cijelome mjestu, à? à? à? Gore nego li *škandaj!* pi! pi! pi! pi!

— Jest, Boga mi — to je ona — — — Marta!

Barba se Luka suho nasmija.

— Čemu se smijete, barba?

— Kako da se ne smijem! Pomišljam na neku zgodu iz mojih mladjih vremena — — Onda je drugačije sudila — — U ono li doba ona je davala svome mužu, inače velikom dobrijanu, nešto groša, da ide u krčmu, samo da budemo na samo — ja i ona — Pa eto — ona hoće da brani čast mjesta! — Djavolja baba!

I Luka prasnuo u takav grohot, da je prečuo pitanje svoje nećakinje, pitanje, u kome bijaše tolike boli, tolike gorčine — —

— I vi, barba, i vi? — — —

A malo po tom još većma zagadjena:

— Blato, blato — svuda sve samo blato — — —

— Crno blato — reci, crno blato. No sada ti je valjada jasno, zašto sam ti ono uvijek govorio, da bježiš od ljudi! doda stari mizantrop.

A odozdô se razdao glas:

— Po *late!* — hajdmo po *late!* — —

A za ovim drugi:

— Po pokrovce! — po pokrovce!

Stotina se glasova diglo: Alaj po *late!* — po pokrovce!...

— Aha! progundja barba Luka — bit će vardanje! — — —

Pogleda niz prozor: — Sva se ulica napunila svjetinom.

— Gle, dometnu on, kako se motaju. Ovako u tmici, reklo bi se, kô da sva ova silesija dolje sačinjava jedno tijelo — — jednu zvijer sa nebrojeno mnogo glava... Čuj ih, kako riču! — — —

Silna se graja podigla odozdô. Povici, psovke, uvrede, poruge — sve se to miješalo s tulenjem i zviždanjem u sijaset inih divljih glasova.

— Kad gledam ove nakaze ovdje dolje, preuze Luka odmaknuv glavu s prozora, tad mi se krivnja tvoje majke čini odista puno manjom.

Pa pošutiv trenut:

— Nego što ja to govorim?! — Kakova krivnja? U čemu je ta njezina krivnja? Zar u tome, što je prevarena od čovjeka, kome je ludo i slijepo povjerovala, najzada i ona sama sa svoje strane prevarila drugoga, koji je njoj povjerovao? Gdje je tu ikakva krivnja? Takovo je najzada pravilo medju ljudima; svak brusi nokte svoje i nastoji, da ih što dublje zarije u srce bližnjega svoga. Tako je i medju životinjama, pa ne ćeš da bude i medju ovom ruljom dolje! — — Čuješ li ih? — — —

Graja se na ulici sve to jače širila. Psovke i poruge slijedile se bez prestanka — a padalo je i grubih riječi...

Luka preuzeo:

— Tvoja majka nije počinila lijepo djelo. Ona je sagriješila — otuda na nju i poslijedice njena grijeha. A te su poslijedice bile: — s jedne strane njena vječna sramota — a s druge tvoja pojava, Anko, na svijet! —

— I nema sumnje, te je ovo potonje mnogo više nego li ono prvo tvoju majku tako smelo, da je ne birajući sredstva posegnula za prvim načinom, što se je predočio njenoj smućenoj duši, samo da te putem zakona privede u kolo takozvane zakonite djece Ne pitaj, da li je tu postupala pravo ili krivo. Ti pogledaj samo na ovaj svijet dolje! Čuješ li ga, kako ne smiljeno proganja tudje krivnje, tudje grijehe — i – tudju nesreću! A tako bi postupao i s tobom. Svijet bi u tebe gledao samo posljedak grijeha, prezreno kopile, gadnu „mulicu" — izmet ljudskoga roda — a što je najviše: čedo-nesreće, slabo i bez obrane, i ljudi bi te bili upravo ovako proganjali, ruži'i i mrcvarili... I otrovali bi bili prve dane tvoga života, najljepši vijek mladosti tvoje. A ovako? Proživjela si dvadeset i četiri godine u najljepšoj sreći i miru, ne znajući za svoje jadno podrijetlo, na koje nije padala ni najmanja sjena kakove sumnje, jer ga štitila izjava čovjeka, koji te svojom priznao. Tako si ti eto živjela dvadeset i četiri godine, a dvadeset i četiri go-

dine računaju nešto u ljudskom životu — — a bila bi i nadalje tako živjela, da nije onaj nesmotreni sudac — — — —

Silna vardanja, što je na to na ulici nastala, prekine ga u riječi.

V.

Dosadašnja zaglušna vika, grohotan i raskalašen smijeh i kikot, podrugljivo pocikivanje i dovikivanje u jedan je put zamijenilo divlje urlikanje, lupanje po kovnim posudama, udaranje pokrovaca o pokrovce te tulenje iz rogova. Iz svega se pako toga razdavao urnebes, od kojega se na prozorima tresla stakla, a glava pucala.

Anka se uspravila i grčevitim se rukama uhvatila za ujakova ramena.

— Barba, mene je strah — — — to je tako strašno — — —

A on i ne maknuv se s mjesta:

— Smiri se — — zvijer će se ubrzo utruditi — — — sustati će — — — Ali zvijer nije sustajala i urnebes je sve više jačao a tako se i zaglušni zveket kovina sve više širio i širio. A svjetina urlala, kô da je pomahnitala. Od časa na čas odjeknula bi i ona nelijepa pjesma, pa opet povici, buka, lupa, tulenje, psovanje, pusta galama žena, muževa i djece.

U to se u prizemlju razdala silna vika. Neko je bio uljegô u kuću. Barba Luka ostavio otvorena vrata odaje, tako da se moglo čuti sve, što se dolje vikalo.

I Anka je čula. A ono što je čula bilo je tako grozno — — —

— I sina ste mi htjele zavući u svoje blato — — — ali promašile ste... On ne će da zna više za vas... Svršeno je! — — Sâm Bog ga je obranio od te proklete kuće i one bezočnice — — —

— Bezočnica, dà — još i gore nego li bezočnica, dobacila druga, u kojoj je Anka raspoznala glas sestre svoga vjerenika.

Po tom se čuo slabi ženski glas, koji kan da je prosvjedovao protiv tolike uvrede, a za ovim razdao se krupan glas Mata Marčelića:

— Otale, guje, otale! — —

I čas zatim zalupila se kućna vrata takovom silom, da se sva kuća ustresla.

A halabuka je na ulici zahvatila još i većega maha. Odmnio i cilik razbijenih stakala: svjetina polupala dvoje prozore. I sred te užasne strahote zagrmio glas Mata — dolje sa prozora:

— Gdje su oružnici, da rastjeraju tu gamad! —

Glas mu zamrô u zaglušnoj kiši najprostijih uvreda, što mu ih dobacivali oni odozdô.

— Ja ću poludjeti! — — — dahnu Anka držeći se s trudom na nogama.

Luka umuknuo.

Njegova je duša upala u neku osobitu tišinu. Je li ta tišina imala da znači sustalost ili tugu ili pako što drugo?... O tome nije ni on sâm bio na čistu — — —

A djevojka stenjala u sebi:

— Zašto posežu ovi ljudi za mojim mirom, ako mi ga u opće jošte koliko preostalo? Što sam ja njima ikada na žao učinila?

I dozivala je sebi u pamet, kako je ona cio svijet voljela i svakome željela onu sreću i zadovoljstvo, kojega je njeno srce još u jutro kobnoga toga dana prepuno bilo.

Tu se trgla. Vani u predsoblju zamnjelo dugo, bolno stenjanje.

Anka se okrenu: Iz mračnih krugovâ sjenâ iziknula prikaza, koja se s trudom bližala.

— Anice! — — — izlanula prikaza, kô da joj se duša odvaja od tijela.

Anka zaridala:

— Majko moja! — — —

U tom uskliku bilo je jada, čemera, tuge i boli, — a bilo je i prikora.

Djevojka se medjuto nije ni maknula s mjesta, već se nekuda čvršće pripela uz svoga staroga ujaka, koji je još svedjer šutio.

A sjena se bližala, a kad se prikučila k prozoru, raširila ruke i dopipavši nekako glavu svoje kćeri, ona ju obujmila tu milu glavu, pritisnula ju na grudi i čvrsto, grozničavo držala ju ona obasipljući je vrućim, žarkim cjelovima.

A djevojci se pod utiskom majčinih draganja otvarala duša, u nju joj se preljevalo nešto milo, ljubezno i dobro, od čega joj se srce u grudima dizalo i dizalo. I njoj se i sada oteo uzdah pun boli i jada ali bez prikora. — —

— Majko moja!

Ali majka jedva što ju čula. Njezine su oči ujedared nekuda čudno zasjale u mraku i ona pogledala na ulicu prisluškujući neko vrijeme divljoj onoj graji, što se dolje razgonila. Silni trepet potresao njeno tijelo; ruke joj se kô omrtvjele spustile niz kćerina ramena, ona se uznjiše i kriknuvši bolno — sruši se na pod.

— Majko! — vrisne djevojka. Odskoči korak dva natrag, pa sklopivši ruke klone i ona k podu i sva užasnuta tražila usnama majčino lice, a rukom njeno srce, doklen je Luka, potresen krikom sestre svoje skočio na noge i zapaliv svijeću poletio na vrata i zovnuo Mata Marčelića, da gore dodje.

— Anko! — — — dijete moje — — lanu u to žena uz hropot — moli Boga za mene — — — za tvoju majku — — moli kćerce — — — za onu ljubav — — Anko prosti! — — —

Sav blijed i užasnut banuo na to Mato Marčelić u odaju i zalomio:

— Što se to — prosti! Marijo?! — — — ti?

Glasom, koji je zamirao lanula ona:

— Mato — — — — — — — ljubila sam te — — —

On se uzvrpoljio.

— Po popa! — po liječnika! — — Ah! jadna li mene, što li se to sve survalo na mene siromaka — —

I ispao iz odaje, i poletio na ulicu ne mareći za divlju riku, što ga je odasvud pozdravljala.

A Marija protegla ruku i položila ju na lice svoje kćeri. No malo ne u isti čas ta je ruka spuzla na pod, žena rastvorila oči širom, nekakva divlja strava nagrdila joj lice — ona huknu — i zapade u nepomičnost...

Anka kriknula, i obasipajući ono blijedo lice obilnim cjelovima neprestano je dozivala majku. No majka se nije odazivala....

Bila je mrtva.

Barba Luka uzeo, da kô pomaman krstari odajom.

— Pušku mi dajte! — — — gdje mi je puška, da poubijam ove nakaze dolje! — —

A kako je halabuka na ulici još svedjer trajala, on se ujedared sustavi sred odaje i pruživši obje pjesti protiv svjetine, zagrmi:

— Sikći, sikći otrov, zmijo u ljudskoj spodobi, rogobori, buči, bijesni, tuli ruljo, zavijaj stoglava zvijeri, ali ni to tvoje bjesnilo ni taj tvoj licemjerni gnjev ne očisti tebe od poroka, kojih si prepuna, i za kojih se utaman naprežeš, da ih zatomiš u urnebesu svoga urlanja i zavijanja! — — —

U tom času vardanja je na ulici zahvatila vršak, a Luka, kome je u taj mah sva krv u glavu udarila bila, uhvati se za vlasi, pa popostav trenut, sagnu se k podu, podmetne mrtvoj sestri ruke pod pojas i učini, kô da će je pridići.

— Što to radite? zgrozi se djevojka, odmaknuvši glavu s majčine lješine.

— Dići ću jê, položit ću im je na prozor, da jô vide — da vide žrtvu svoju — — —

Bio je kô izvan sebe. Anka ga gledala sva zgrožena i prestravljena.

— Da dići ću jê, produži on gledajući djevojku sa staklenim očima, dići ću jê, i položit ću jê na prozor, onako kao što su nekoć uradili s mrtvim sultanom, da Turci, gledajući ga, jače pobjesne — — — Tako ću ja i nju dići nad prozor, da i oni dolje jače pobjesne i da se više pomame — — — Da vidiš, što sve može čovjek! — — —

Nego kao za čudo — sva se graja na ulici na jednom stišala, a časak po tom uljegô u odaju mjesni župnik u pratnji Mata Marčelića, koji se onako bez šešira, sa raščupanom kosom, te onako blijed i satrven pričinjao kao da je vanredno postarao u ovo nekoliko potonjih sati. . . .

VI.

Duboko je u noći

Dolje na ulici — mir, a mir vlada i u kući Mata Marčelića.

Tek nad odajom, u koju su smjestili pokojnicu, odjekuju teški ali odmjereni koraci. Barba se Luka povukao u svoju sobu.

A Mato Marčelić i Anka sjeli jedno do drugoga i ostali sami u odaji pokraj odra. Dugo nisu progovorili riječi: njihove misli kao i njihove oči bile su uprte o nepomično ono tijelo, o blijedo, posljednjim, smrtnim trzajima nakrivljeno lice, na kome je slabo svjetlo stare lukijerne tako čudno igralo . . . I obama se činjaše, da to nakrivljeno lice moli jošte i sada za oproštenje . . .

I popuštajući nekom naglom unutrašnjem pozivu, djevojka uhvati Mata Marčelića za ruku i napadne ga u naprečac ovim pitanjem:

— Jeste li joj prostili — — — oče? — — —

Ta riječ „oče“ zvučila joj je sada nekuda tako čudnovato i tako neobično, da joj je trebalo i nešto napora da jê izgovori.

Sve je to poćutio i Marko Marčelić, a podjedno s time poćutio je on i veliku nekakvu tjeskobu, tako da je onako smućen i potišten ostavio njeno pitanje bez odgovora.

Taj je pak njegov muk djevojka zlo shvatila — — i nju je zaokupila misao. da on nije pokojnoj njenoj majci prostio ni sada jošte.

Na tu je pomisao poćutjela neku vrst odvratnosti spram toga čovjeka, koji ne će da se smiluje ni mrtvoj njenoj majci. Ali taj je osjećaj bio od maloga trajanja. Pred njenom je dušom na jednom stala sva težina jadna položaja toga nesretnoga čovjeka, koji je još do juče imao i ženu i kćer, dočim danas nema više ni jedne, ni — druge. . .

— Ubogi oče! dahnu ona primivši ga i opet za ruku.

A on ju čuo. Kako je ovog puta drugačije zvučila u njenim ustima ona riječ: „oče“! — — —

— Ti me jošte voliš? — upita on drhtavim glasom.

Ona ga pogledala milo-tužno i za sav odgovor stisnula mu ruku.

Mato je Marčelić za neko vrijeme upao u šutnju. Grud mu probijalo teško pitanje . . . Dugo je trebalo dok ga formulovao . . . Pak kako je jadno zvučilo, kada ga ono izgovorio:

— Ali ja nisam tvoj otac, Anko? — — ti znaš — pa — — —

Tu se smeo — i sam se sebi sažalio

A sažalio se on i njoj. Ona mu još i čvršće stisla ruku.

— Vi ste još uvijek moj otac — — — moj dobri otac, dodala ona s iskrenim čuvstvom. Vi ste poradi mene pretrpjeli toliko, toliko — — a trpjeti ćete i još — — i za to ćete vi meni ostati za sva vremena moj najbolji prijatelj, moj branitelj — — — moj otac, a ja, a ja do vijeka vaša kćerka, vaša jedina i dobra kćerka . . .

I ona mu ovi ruke oko vrata i plačući nasloni glavu na njegova ramena.

Mato se Marčelić zagledao u lukijernu, koja je dogorala i stao, kao da prisluškuje odmjerenim i teškim koracima staroga mizantropa. Vidjelo se, da nije posve umiren tim izljevima djevojčinih osjećaja. On je na dnu svoje duše imao tešku i veliku sumnju — ali se nije podufao, da je iskaže. Tek je primjetio:

— Da nije to, Anko, tek prolazni osjećaj tvoga srca? — — —

Ona pridigne glavu:

— Kako to mislite, oče? — — —

— A evo kako: Ja sam, na priliku, uvjeren, da me danas voliš — — ali mene misô muči, da li će biti tako i sjutra, prekosjutra — — — u opće, kad uzmeš, da premišljavaš — — —

Ona prisloni lakat jedne ruke njemu na rame a drugu je provodila po sijedim njegovim vlasima i po obrazu njegovu. I ona probesjedila:

— Uvijek, uvijek ljubiti ću ja vas — — — Niste li vi tolike i tolike godine iskazivali meni pravu, iskrenu, neizmjernu očinsku ljubav? Nije li u ovo dvadeset i četiri godine svaka vaša najnježnija misao, svaki vaš topliji osjećaj bio namijenjen meni — vašemu djetetu?

A onda proslijedila tronutim, gotovo razmiljenim glasom:

— Pa koliko me divnih uspomena s vama veže! — Koliko smo mi toga doživjeli zajedno! — — Koliko lijepih dana — koliko krasnih večeri! — — — Ili vi

mislite, da bih ja ikada mogla da zaboravim na sve one tople iskaze vašega dobroga srca i vaše mile duše?! —

— Kad se samo sjetim, kako ste vi mene pazili, kako ste vi mene njegovali i tetošili me i ugadjali, a sve od moga djetinstva ovamo! Ne, takova se šta ne zaboravlja tako lâko. Vi ste meni preduboko usadjeni u srce, a da bih vas ja mogla a ma samo i za jedan trenutak ljubiti manje, nego li vas ljubim sada — — Ne, u nas neće biti nikakvih promjena, mi ćemo od sele kô što i do sele živjeti zajedno u miru i ljubavi . . , Ja ću vama biti dobra i poslušna kći, a vi meni isto tako dobri i dragi otac, je l' da ćete?

On ne odgovori. Njegove je usne zahvatio grčevit drhat . . On uze njenu ruku u obje svoje i prinese je k usnama. Ona se branila i poljubila ga u čelo.

U taj se tren ugasnula lukijerna, koja je već od nekoliko časaka veoma žmirkala i na mahove praskala vrcajući iskre u vis.

Mrak, duboki mrak obujmio i odar i njih dvoje. I tiho bilo u odaji. Oni suzdržavahu dah, da ne naruše tu svetu i gluhu tišinu, koju nisu više prekidali niti koraci iz gornje odaje I u tome muku, u kome se dublje osjećala blizina smrti, Anka je opet mislila na majku. U djevojke se opet otvarala duša, u njoj se je iznovice preljevalo ono nešto milo, ljubeznivo i dobro, od čega joj se srce u grudima dizalo i dizalo, tako da je ona istom sada zapravo poćutjela kako je o njenu dušu stao da se lomi val goleme tuge za majkom, za majkom, koje ne će nikada više vidjeti ni čuti, za majkom, u koje je za sve vijeke zamrla i zanijemila ona velika i topla ljubav, bez koje se čovjek osjeća tako ubog, tako jadan i osamljen — — —

A taj jad i osamljenost poćutjela je ona sada u svoj svojoj strahoti, njoj je sada bila jasna sva težina i veličina njene nevolje, jer mâ kolika bila ljubav ovoga nesretnoga starca, ona znade, da je osamljena i ostavljena od majke i od onoga, kojega joj je srce tako vruće zavoljelo — — — I na tu spoznaju njoj je odjedanput postalo tako teško i mučno, da je udarila u grčevit jecaj i muklo ridanje. — —

A Mato je Marčelić nije čuo. Njega je već od neko vrijeme zaokupljala jedna misao — crna, gruba misao.

A nije on o njoj dugo rasudjivao, već joj je, kao pod poticajem nekakva jaka, unutarnjega poziva, dao oduška u pitanju:

— Ali Anko — — — da se ikada nadje na tvome putu *on* — — *onaj* — — *onaj drugi* — — —

Ona podigne u mraku oči k njemu. Prva je njena misao bila za Vicu. Ne, on je za nju izgubljen — — posve izgubljen — —

Mato Marčelić uvidi, da ga je krivo shvatila.

— Ne mislim ja, Anko, na Vicu, već na *onoga drugoga* — — — na *onoga* — na *onoga* tvoga oca — — — *pravoga* tvoga oca — — —

Ona počuti trenut. Pa priupita spustivši glas:

— Zašto to pitaš, oče?

— Pitam, jer — — — —

Nije dokrajčio, a nije ni mogao da dokrajči. Prekinuo ga u riječi stid i strah, da bi do toga susretaja moglo jednom ipak doći — — —

A ona je šutjela. Njezina se misao vinula nekuda tamo daleko, daleko u njoj posve nepoznate krajeve, gdje je izmedju hiljadâ i hiljadâ stranih ljudi tražila lice, koje je nekoč tako zanijelo njenu majku, i ona se upitala: Što bi ona za pravo učinila, da ikada dodje do toga kobnoga susretaja?... Na tu pomisao nju je sada obuzelo neko strano čuvstvo, kao da bi neodoljiva nekakva čeznja, da se to zbude....

A Mato Marčelić ostao neko vrijeme gledajući tupo u mrki lik svoje kćeri.

Odgovora od nje nije iščekivao više... On kao da ga je pogadjao...

Tu je on poćutio, da je njegov život prekinut za uvijek, za uvijek... I pogledao na odar.

Vidio nije ništa, ali je osjećao, kako se od one crne gromade diže nešto silno i veličanstveno — — —

Bila je Smrt, koja kano da se je krilima svojim sagnula k njemu, da prikrije sve što je u njemu polomljeno i da izmiri, što se u njemu buni i roti...

On sagne glavu — — — Uzdahne, zastenje pa — umukne...

Tiha i blaga resignacija uzela da sebi malo po malo utire put u njegovu dušu.

U to poćuti on, kako se na njegovo rame nešto tiho spušta...

Bila je glava usnule djevice.

Shrvao ju san — i ona klonula glavom na njegovo rame.

A on stajaše miran i nepomičan, da je ne probudi.

S nekim osobitim čuvstvom blage razmiljenosti prisluškivao je on njenom tihom disanju.

— Ah! samo da *ga* ne bi susrela nikada! — — — javi se opet u njemu nešto, što ne bijaše dobro.

No i to se domala izgubilo.

On pogleda na prozor, kroz koji je izvana duvalo hladnoćom. A dopirao je i šum mora, čudan, pridušen šum, kao da bi nekakva mukla glazba crnih onih sjena što se k njemu valjale iz mračne i tajinstvene beskonačnosti....

Viktor Car Emin.

BRUNDIJADA

Pjevanje III.

Oj liepi uranci sred šume zelene,
Kad grgolji vrutak na dnu klanca tiesna,
Od rose je mokro stabalje i stienje
A priroda jošte nujna, trapoviesna!
Oj vi prvi traci ružičaste zore,
Prvi ćuše vjetra kroz lipe i bore!

Al proljetnom dobi življe pri uranku
Lišajima buje stiene, puč i hrapa;
Ne otev se jošte sasvim noćnom sanku,
Medvjed uz goricu ljuljajuć se hlapa
Ako kreneš grmom što još skupljen driemlje,
Čuješ topli zadah travice i zemlje.

Drozd fićkuta, žviždi kos, a ševa slaže
Najljepšu pjesmicu, u oblake leti.
Za goricom sviće, zora se pokaže,
To milje najljepše sred rane proljeti;
S obale se toka diže para laka,
Čuješ prve glase risa i kurjaka.

I ti šumom ideš ko po gordom hramu,
Gledaš trepet lišća na zelen kubetu,
Osjećaš tronuće, nemir i osamu,
Misliš: što je čovjek na tom bielom svietu?
Što smo pred tim čarom slobodne prirode?
Zašt' nas lude želje u dolinu vode?

Oko tebe kukci lete, kruže, zuje
I život se budi u zelenoj gori.
Izvor u jaruzi više ne tuguje,
Sve jače i jače ključa i žubori.
Napaja te miris kupine i smilja.
Ti — da se rastopiš od velikog milja.

Oborit bi htio i plot i šiprage,
Jurnuti uz šumu kao zvijer plaha
Krzna orošena i nožice nage,
Nasrkat se jošto planinskoga zraka,
Skakat preko grma ko srna il vila
I na travu pasti iscrpljenih sila.

Oj ti, Vilo moja, utjeho pjesnika,
Poletimo mladi uz rieku vremena,
Spustimo se usred Vučjačskih hrastika
Dok nas ružam gadja zorica rumena.
Slušaoc ne mari za moje izljeve,
Pita: što je s Brundom? kud se danas vere?

Uranio jutros kurjače Vukane.
Al gle, dlaka na njem nešto probliedila.
Do pet puta proljet šume i poljane
Od onog je dana, znajte, pohodila
U kôm tràga vučja na Vraga navali
I junačkom Ceru vatra dlaku spali

Sad je Vukan deblji, samo bies ga mori
Jer netom se Brundo na knežtvo zahvali,
Kiso vodjom posta u zelenoj gori,
Sustav se ne mienja, čovjek dalje sieče,
Na hrbtu ga rana jošte katkad peče,
A to, braćo, bogme, nisu jadi mali.

Al nemojmo dirat u te tužne strune:
Dosta je na svietu nevolja i jada.
Zore s bielog dlana ružice se trune,
Mjesec u tor vodi svoja sjajna stada.
Do skora će sunce nad Pločama granut,
A požarom sjajnim rub istočni planut.

Ide Vukan niz brieg, k priju Koštru hita;
Već do legla stigo: Ustani jarane!
Sad će sunce sjajno da na istok bane.
Ustaj, našeg jata diko uzorita!
Pod Vučjakom plaha divokoza pase.
Ustaj! već kriesnice svoje svieće gase.

A Koštro se šulja iz ležaja tiesna:
Ogladnieh ti druže, bika bih proguto.
Znaj: glad ti je moja ko u vepra biesna...
Joj, kako je liepo to proljetno jutro!
Lagane ptičice na granama ćule...
Hajmo! u snu mi se noge utrnule —

Zabrusiše niz stran vukovi bećari,
Jezičinom lapću i rep u vis dižu.
Koštro se u trku šengrca i jari,
Trusaju; za tili časak u dol stižu.
Ptičice im kliču sa zelene grane:
Dobar lov ti Koštro! dobar lov Vukane!

Oni glavu dižu, pozdrav odvraćaju:
Dobra sreća vama, pjevači perjati!
Kaž'te da l' blejavci pod Vučjakom brste,
Da l' na bistrom toku loče puk rogati —
Stoji čirikanje i cijuk u gaju:
Či... či... do vrela su i baš bolje vrste...

I Koštro za Vukom na trbuhu puzi.
Ta, vrelo je blizu a divljač je plaha.
Zna rogata traga iznjušit kurjaka,
A busenja puni sjenoviti luzi.
Čuju već gdje vrutak za žbunom grgolji,
Za Vukom se Koštro ko medvjed migolji.

Plašljivo zvjerinje već Vuko ugleda.
Na njem duga brada i maleni rozi.
Al već koza dršće, obraća se, prèda,
Bleje, poskakuje na tananoj nozi.
Ne zna kud da nagne: uz stran il niz brdo,
U grmlje zeleno il niz stienje tvrdo.

Vukan Koštru šćešće: jurni, jurni desno!
Ja ću preko krši — nasta luda trka.
Vukovi su za njom zagrabili biesno.
Kozi od straha se trese brada mrka.
Al je kurjak Koštro velikoga skoka,
Opeta ju svrne k izvoru potoka.

Uz litice ona da pobrza kuša,
Ali tudier Vuko oštre zubi ceri.
Tulenje i larmu ciela šuma sluša;
Zatreptalo srce tankonogoj zvieri.
Zalud opet k dolu obratila oči.
Pomamni joj Vuko ispod vrata skoči.

Mogla bi ga tuknut papkom i rozima,
Al joj straga Koštro kozju kožu dere.
Zbogom struče rozga, tetivice, vlaće!
Tko će da odoli biesnim kurjacima?
Pod vratom je Vukan zubom stisno jače;
Još živoj joj Koštro tanka bedra ždere.

Sojke vijoglave, zebe vrtiguze
Začiriknu glasno na bližnjim granama.
Gledaju gdje k doli sivim klisurama
Krvi rumen pruge i mlazovi puze.
A sa sviju strana do potoka hrupi
Čopor člankoliza da mrve pokupi.

Medj njim je i Ujka blebetava zvierka
Čupave džingafe, krezubih desana.
Ona zna u šumi i gdje pada grana,
Znade koga voli svaka vučja kćerka.
Brblja stara lija kako Kiso diše,
Gdje lovi i loče, kad spava i kiše.

Čim kurjake spazi: oj Vukane, šćešće,
Uz svu gozbu otu: žalosna ti mati!
Lako u dolini Koštrom čekrljati,
Al Cero u gori sve življe i češće
Tvoju liju grli oko tankog vrata,
Gubicu joj liže, za kičmu ju hvata.

Slušala sam juče sred noćne tišine.
Kako ju iz legla slatkom rieči mami,
On joj vije: Dodji!... Debele su tmine;
Ti u gori ovoj prva ljepotico,
Ti svilene dlake vučja mezimico,
Dodji: biti ćemo slobodni i sami!

Zavijao tiho: lijo, tvoje oči
Ko zviezde su, noga laka ko u srne...
Još je brbljat htjela, ali Vukan skoči,
A starica sva se zguri i protrne.
Lagah... lagah... jedva jadna Ujka drekne.
Bijesni ju kurjak u potok strmekne.

Brbljava se lija jedva s toka spasi
I pobjegne uz brieg da s' ukloni vragu.
Tuli Vukan: ti ćeš moju liju dragu
Da klevećeš, kujo? sad su tvoji časi
Izbrojeni: kad te opet zub moj šćepa
Ostat ćeš bez nosa, bez uha i repa!

Al se Vukan više ne može da gosti.
Sad mu jelo ono mrsko, preporito,
Postale mu tvrdje one kozje kosti.
— Zašto, mrmlje, nije potoka korito
Dublje? al je luda moja naglost bila...
Možda sve baš nije baba izmislila...

I ne može jadan da miso batali;
Osjeća da mir mu pomućen u srcu.
Bacila na slamu Ujka živu vrcu,
Ako plamen bukne sve će da popali,
Još se kurjak neda, al na jednom plane,
I ko plahi vjetar uz stran jurit stane.

Brusio tabane proklinjući: lijo,
Ako li me baka nije prevarila,
Slatko ću ti oči iskopati, zmijo!
Rastrgnut ću lalu, liepu kao vila.
A tebi će, colo repa oparena,
Udarit iz grla zadnja krvna pjena.

Uzdiše i tuži: Ijo nevjernice,
Zašto me u gori osramoti tako?
Da se sada sa mnom mačke i lisice
Brukaju... od jada i gnjeva bih plako.
— Brusi gorom Vukan, zavije i prieti;
Ne će se utješit dok se ne osveti.

Već na vrh Vučjaka biesni kurjak stiže.
Od jednog ležaja do drugoga hita.
Krvavim očima zavije i striže,
Gdje je hulja ona? gdje je Cero? pita.
Iz glogovog grma jež mu odgovara:
Od ljubavi, vuče, do Ije izgara.

A Vukane brza što ga noge nose.
Pred Ijinom špiljom djuvenglije spazi.
Cero lali zbori: ko kapljica rose,
Luče, riečca tvoja po mom srcu plazi.
Već te davno nosim na mom srčaniku,
Nosim Iju mladu, moj ponos i diku...

Ali biesni Vukan na mladence skoči
I dokonča otu ljubavnu idilu.
Takmaci se propnu, i oči u oči
Stadoše — koji će da izvojšti vilu?
Predvidjaju da će borba ljuta biti:
Grist će se do kosti; dà, krv će se liti!

Sa ležaja bližnjih skočile vučice,
Umuknula ptica i tu borbu gleda.
Pomoliše s rupe glavu guštarice.
Jadnoj Iji srce od užasa prèda.
Šumski zakon prieči do krvi se klati.
Vaj, sada će jedan od njih postradati.

Vukan Ceru veli: Ćoravi bekrijo,
Dugo čekah da te vidim na biljezi,
Al se ti preda mnom sklanjao i krio,
Kad m' ugledaš dlaka na tebi se ježi.
Znam da časno nije za vrla junaka
Udarat na jadna, šepava kurjaka;

Al ako se tkogod za moj ponos maši
Bio knez il deran, propala mu kika.
Bolje da se na rog namjerio bika,
Il da na njem tigar niz goricu jaši.
Svršilo je sada tvoje bećarenje.
Nemoj ni pokušat zabrusit uz stienje.

A Cero odvraća: Pogani jeziče,
Ljutiš se na moju vrlinu i slavu.
Ne bježim, ne bježim... čekaj... krvi bit će.
Pr'je neg sunce zadje izgubit ćeš glavu.
Reče, natrag skoči, skupi se i cucne,
Jurne te o tjeme Vukanovo busne.

Vodili su negda borbe strahovite
Hektor i Ahilej, Tankred i Argante,
Sunčanica naša, Veliki Morgante,
Klorinda, Marfiza, mome ponosite;
Al ni borba medju kraljem i Rolanom
Ne bî ko skob medju Cerom i Vukanom.

Pridrži me, Vilo, izdat će me snaga.
Nisam jadan vičan u te diple svirat,
Nisam se naviko u te žice dirat...
Pokriepi me sada, moja Vilo draga!
Vaj, zadatku tome nisam dorasao...
U što sam u vraga sada jadan dao!

Uvidio Vukan da baš šala nije
Na biljegu stati tom kozmatom psetu.
U grudi mu srdžba sve biesnije vrije.
Ne će da se bori po kurjem adetu,
Već ko mačka gleda da na hrbat skokne
I da ga za kičmu oštrim zubom zvokne.

Al je Cero košćan i lagan ko pero;
Ugiba se, libi, skakuće i vrti
Jak, ljutit je Vukan, al je lukav Cero
Znade da izbjegne grdnom žvalu smrti.
Srta Vuko, misli: sad mi ne umače,
Al colavi djavo vješto na stran skače.

Misli Vukan: desno ćoravo mu oko
Ja ću da navalim za to s one strane.
Na zadnjim se nogam propinje visoko,
Jurne, Cero na stran, Vukan na nos pane
Za uho ga takmac oštrim zubom šćepa.
Sad će jada biti! jadni Vukan tepa.

I bojeć se gore bruke i sramote,
Trgne naglo glavom i uho izgubi.
Biesnim okom vrti i šk goće zubim',
Dršće i zavije sred jare žestoke.
Na oko mu krvca s ogrebine teče,
A sramota više nego rana peče.

Cero uho guta, Vukanom se bruka:
Joj, prijane, sladje nisu konjske džoke!
Gled' te zvieri, toga mrkoga hajduka
Glave inoroge, a slabe laloke! —
Vukan žešćim biesom skače na takmaca,
Al se ovaj vješto lievo, desno baca.

I ta borba neće nikad da prestane.
Sve to niže sunce kreće sa zrenika.
Još nijedan teške ne dopao rane.
Gledalaca stoji tulenje i vika:
Prestanite... dosta... oba ste junaci,
Oba dike naše, valjani kurjaci!

Ali oni biesne, već se dugo mrze;
Što se davno zgodi na Sielu Kamenu
Vukan jošte pamti, a Iju ljubljenu
Neće tom deranu da danas popusti.
Jednog smrti mora da mrak snadje gusti.
Navaljuje Vukan sve žešće i brže.

Napokom se oštrim zubim uhvatiše.
Grizu, stenju, viju, krv udre s bedara.
Svaki od njih travu crven prugom šara.
Budu li se dalje u toj jàri klati.
Napokom će jedan drugog progutati
— Takvom sad naglošću vuci udariše.

I vučice šćešću: prestanite... dosti...
Pozvat ćemo Kisa... Vuko... Cero... stani!
Al oni ne čuju u biesnoj jarosti.
Kiso!.. kriči svraka na zelenoj grani.
Ide pusta graja od gore do gore:
Kiso, kneže Kiso... požuri se, mòre!

Drži Vukan Cera za kičmu košćanu;
S njime o krš lupa, sve to jače stiska.
Stoji oko njizih zavijanje, vriska.
Zadnji čas otkuco kurjaku valjanu.
Vukanu trzaji sve češći i jači,
I našem se Ceru pred očima smrači.

Vukan u svom gnjevu mrcinu ne štedi,
Još ju o kam bije, još joj kožu dere.
Al se eto Kiso kroz šiprage vere,
U naglom se trku iz sveg srca jedi
Pred njim Vukan kao okamenjen stane,
Čeka da starosta kao vatra plane.

Kiso muče čeka dok mu svita stiže.
Hoće da svak čuje što se s onim zbiva
Koji se u šumi na komšiju diže.
Hoće da svak čuje što se s onim zbiva
Koji zakon krši i drugove mori,
Krvarinu prvi zameće u gori.

Eto drugi idu, i Kuso medj njima.
Starog gospodara nitkov zapustio.
Veli: rietko lovi, jadan ostario,
A Kiso je prvi medj zvierima svima.
Al pustimo radje tog gladnog derana,
Čujmo što starosti lebdi na usnama.

Vukane, prozbori, otkad šumu otu
Velebitsko gorje nosi na ledjima
Ovo drugi put je (poznato je svima!)
Što zvjerad doživi tu velju sramotu.
Nema ispričanja, nema prigovora:
Zaslužena kazna tebe stignut mora!

Onoga su puta zvieri raznijele
Ubojicu, ali tvoj je zločin veći.
Domalo će Čovjek svu šumu posjeći
Ak' ju ne obrane ove zvieri smjele,
A ti si na svoju braću zajurišo
I junaka Cera života kidiso.

Propadamo; braćo, tužno propadamo;
Na Velebit slavni, gle, dušmanin vreba,
A mi se još uviek do krvi svadjamo.
Zvieri, zajedničkog nama rada treba!
Ljubavi i sloge! jer smo na umoru...
Posječenu vidim našu zelen goru.

Sviet se s nama bruka, na nas hajku diže.
Malo nas je i to slabi i kozmati.
Mudra lija samo gosu šape liže,
Vuk i ris bi htjeli proganjat i klati,
Troma je i liena meda šapa jaka...
Vaj, da nas još sprži munja iz oblaka!

Spremamo se dugo na oporbu ljutu,
A ti iz inada daviš borce bolje.
Čovjek šume sieče, a zvjerad se kolje:
Zbilja, sudbu ćemo dočekati krutu!
Moram izgled dati i vam i potomstvu:
Tvoj ćeš grieh okajat, Vuko, u — progonstvu

Reče, a Vukane na te mudre rieči
Što da odgovori? znade da sagrieši.
Bojao se pače: jad će bit još veći.
Nema nade da ga Sielo kazne rieši.
Zalud da se opre, kopištri i ljuti.
Prignuv holu glavu niz brieg se uputi.

Gospodo i gospe, ja ću za sad stati.
Nastao već suton proljetnoga dana.
O Brundu bih htio opet zapjevati,
A srest ćemo skoro kurjeg Kor'jolana,
Koji reći može (jelte milostive?)
Da su mnogom jadu često ženke krive!

Vladimir Nazor.

DALMATINSKI PRIPOVJEDAČI.

Kad bih se htio držati strogo naslova, morao bih zasegnuti na dugo i široko, nanizati mnogo imena i radnja, što spadaju u pripovjedalačku struku te ih, barem letimice, ocijeniti. Morao bih skupiti hrpu djela napisanih njemački, franceski, a osobito talijanski, jer, kao što na polju znanosti, tako i na polju mnogo struke umjetnosti, Dalmacija je glasovita, kaže Tommaseo, s toga što je rodila velikih muževa više tugjim narodima nego li sebi. S toga moram odmah s početka ograničiti svoju zadaću te se obazreti samo na one dalmatinske pripovjedače koji su pisali hrvatski. Ne odbijam one, što su pisali u tugjim jezicima, za to kao tobožnje izrode. Kad je neki talijanski časopis, pišući o Tommaseu, nazvao odmetnikom svakoga dalmatinca, koji talijanskim jezikom piše, ovaj, pogogjen usred srca, planu: „Zar su bili odmetnici oni Rimljani, koji pisahu grčki? Zar su bili odmetnici oni Talijani, koji pisahu franceski i engleški? Dalmatinci, ovjenčani slavom u tugjini, ne izdadoše svoje domovine niti je se odrekoše (??) Mnogo je Dalmatinaca učilo Talijane jezik Cicerona i Tacita. Više su Dalmatinci učinili za slovensku književnost nego Talijani za svoju (??) Okolnosti prisiliše Dalmatince da uče talijanski....“

Da su osobite prilike natjerale mnoge Dalmatince, da uče i rade na polju talijanske književnosti, o tome nema sumnje. Prilike su učinile i Tommasea protivnikom hrvatskih narodnih težnja, te od njega stvoriše, talijanskoga otadžbenika i priznatoga poligrafa. Uza sve Matice, Akademije, društva, uz mnogobrojne časopise, uz pro-

bugjenu narodnu svijest ne može dan danas ni najdarovitiji pisac uzdržavati pristojno sebe i obitelj svojom književničkom privredom, ako se ne baci u krilo moćnih političkih stranaka i ako ne radi za njihove stranačke svrhe. Ako je danas tako, kako je tek moralo biti za Tommasea, koji je želio živjeti od svoga književnoga apostolata. Za Vuka znamo, da je živio od tugje milosti od potpore mogućnika, koju je Tommaseo uvijek suverenskim ponosom, otpornošću rogjenih litica, odbijao na uzor hrvatskim piscima.

S toga nije pisac odmetnik ako piše u tugjem jeziku, nego, ako osjeća i radi protiv svoga naroda.

* * *

S toga mukom prelazim preko Tommasea kao pripovjedača i preko svih kasnijih talijanskih pisaca rogjenih u Dalmaciji. Ali ne mogu a da ne spomenem iz osobitog pieteta Marka Casotti-a, koji je prvom polovicom prošloga vijeka napisao nekoliko pripovjesti iz dalmatinskoga pučkoga života, i ako ih je pisao na talijanskom jeziku, jer su sve proniknute patriotskim čuvstvom, ljubavlju prama rogjenoj mu grudi. Ako je pisao talijanski pisao je jedino s toga, što ne bi bio našao čitatelja pišući hrvatski, i što je želio, da susjedni narod upozna naš narod i da ga štuje. Izdao je najprije *Crvenu kapu* (La berretta rossa) pripovjest iz hajdučkoga života za mletačkoga gospodstva. Tu je iznio narodne guslare, ocrtao plemeniti karakter našega seljaka. Tom prigodom Tommaseo napisa kratku recenziju ističući pripovjedalačku Casotti-evu vrlinu, te se mimogred obori na roman „*I Morlacchi*“ contesse Rosenberg, koja opisa Dalmaciju i Dalmatince, a da ih nije ni vidjela. Za tim je objelodanio odulji roman, što ga je kasnije preveo na hrvatski pučki učitelj Bartul Matijača pod naslovom „Miljenko i Dobrila“, nakladom Hartmanove knjižare. Ne mogu prežaliti prieku sudbinu što nije Casottiu dodijelila u većoj mjeri umjetničkog dara, da od Miljenka i Dobrile stvori Romea i Juliettu. Taj historijski dogogjaj nije našao Shakespeare-a. Casotti ne samo što nije bio veliki umjetnik, dali se nije

mogao podignuti ni do ravni osrednjih oponašatelja Manzonia Grossia i drugih velikih talijanskih savremenih pripovjedača. Za nas je znamenit Casotti samo za to, što je obragjivao narodne motive i nadahnjivao se pojezijom hrvatske prošlosti.

Kad smo na narodnim motivima, spomenuti ću da je god. 1852 izašla tiskana u Spljetu pripovjest: „Maria di Lopud, racconto storico romantico“, posvećena spljetskom okružnom kapetanu Zanchi-u od nekoga Fiorentinca Karla Benvenuti, koji, proputovavši Dalmaciju, ču za poznati historijski dogogjaj Lopudske Sirotice, opjevan od Truskoga i Preradovića pa ga ispripovjedi na svoju. Nu to se dade jedva dočitati. Nema nikakove tehnike, nikakove psihologije, te nema života, nema radnje. Sve je sama deklamacija, erotički dijalozi nenaravni, dogogjaj ničim obrazložen. Prosta seoska djevojka deklamuje o jednakosti društevnoj, o pravima duše, spominje filozofe i pjesnike da ti pobugjuje smjeh.

Ako u Dalmaciji i nikne po koji talijanski književnik, to ne smijemo pripisati odmetništvu njezinih sinova nego osobitim prilikama i historijskom razvitku i geografijskom položaju ove pogranične zemlje. Mogu se opet pozvati na Tommasea: „Dalmacija, milujući vladavinu i prosvjetu talijansku, nije zaboravila sebe ni svojih dužnosti, zadržala je svoju narodnost, običaje, nošnju jezik, sačuvala se je više slavenskom (!?) nego Italija talijanskom“. I zbilja; kao što u prošlosti tako ni u najnovije doba, za književnoga preporoda, ne dade se napisati povjest hrvatske kulture a da se ne zaletiš u Dalmaciju. Kao što u svim granama lijepe knjige tako i na pripovjedalačkom polju dala je vrlo liepi broj valjanih pregaoca.

Neću se na svakoga osvrnuti ili s toga što ne znam za nekoje radnje rasijane po novinama, ili s kojeg drugoga delikatnijega razloga. Dotaknuti ću se samo poznatijih i uvaženijih.

* * *

Držeći se kronološkoga reda dolazi prvi Šćepan Mitrov Ljubiša budvanin. Njegove je „pripovjesti crnogorske i primorske“ izdala u više navrataka knjižara Pretner u Dubrovniku u svojoj „Narodnoj biblijoteci“, nakon što su bile tiskane prvih pet u dubrovačkom „Za-

bavniku“, šesta u Koledaru Matice Dalmatinske, a sedma u biogradskoj „Otačbini“. Pred njima je mjesto uvoda, krasan opis Boke Kotorske.

Ljubiša je te pripovjesti „slušao u otadžbini, kupio, i slagao za svoje mlado doba“. Namjera mu je bila „očuvati nekoliko znamenitijeh dogogjaja svoje otadžbine a uzgred opisati način življenja, mišljenja, razgovora, vrline i pokore svojijeh zemljaka, pak sve to predati potomstvu onako, kako je čuo i upamtio od starijeh ljudi, jer vidi da se svagdano te stvari preobražuju i ginu, što je napredniji doticaj i poplavica tugjinstva“.

S toga ne smijemo tražiti umjetničke originalnosti u zapletu, vještine franceskih novelista u formi i u izradbi. Njegove su pripovjesti dignute iz prostoga naroda vjerno predate izobraženoj klasi toga istoga naroda, da im se divi. Nose na sebi karakteristiku našega društvenoga ili bolje političkoga života iz one dobe, kada ih je Ljubiša pisao.

U narodnoj borbi proti talijanštini ističe se u njima težnja, da dokaže kako je hrvatski jezik bogat i prikladan za književne proizvode. Najveća vrlina njegovih pripovjesti jest u formi: obilan izraz čaran kolorit Njegova je dikcija ostala do sada nenatkriljiva. Ne opaža se, kao u drugih, natrpavanja narodnih fraza, lokalnih izraza, tu je ogledalo prave hrvatske stilistike. Izuzmeš nekoliko bokeških idijotizama, sa jezične strane, njegove pripovjesti ne zaostaju za Vukovim.

Nu i s realne strane Ljubišine pripovjesti odaju borbu proti talijanskoj prevlasti u Dalmaciji. Tu ćeš naći i prezira i mržnje na mletačku vlastavinu, za koju je naš narod kroz stoljeća toliko krvi prolio u ratovima proti Osmanliji. U „Kanjošu Macedonoviću“ po priči iz XV vijeka izvrgava ruglu kukavičluk i lukavstvo Mlečića, koji su znali izrabljivati velikodušje i junačku požrtvovnost naroda, kojega su kasnije nemilo tlačili. U „Skoči djevojka“ iznosi groznu sliku Mletačkoga zuluma iz iste dobe. Nema vjere, nema poštenja u toj vladavini, te je narod prisiljen pogaziti na Krst, potlačiti Vjeru pradjedova, da im se otme i sveti, kao što učini Stevan Kalugjerović.

U „Šćepanu Malomu“ vješto nam prikaza smiješnu sliku toga pustolova, koji je sredinom XVIII vijeka,

davajući se za ruskoga cara Petra III, zaveo cijelo primorje od Kotora do Bara i svu Crnu goru. „Taj čovjek zdravog razuma, umjerene rječitošti, vrle razboritosti i dobroga srca, govorio je jasno i otresno. Najviše se starao, da miri narod, da pretijeca zla, i da iskorijeni osvetu. Bio štedljiv a ne tvrdica, ni prostoruk ni lakom. Živio o malom u manastiru kao kalugjer, i njegove su osude bile bespristrane i pravedne. Da se nije ranjivao i da je bio boljega zdravlja, čisto bi bio Crnu goru uredio i zar obnovio staru kneževsku vlast". U pet godina njegova gospodstva dosta je muka i gubitka propatila Crna gora i primorje od Turaka i Mlečića: „ali pravoga napretka bez muke nema".

Iz iste je dobe i „Prodaja patrijare Brkovića".

Kao što u ovim tako i u ostalim omanjim pripovijestima hoće da prikaže Mletačku vladu za neprijateljicu narodnosti i vjere rodnoga mu kraja, kao himbenu i varavu, začetnicu svih narodnih nevolja. „Nije moglo biti na svijetu naroda tvrgjega u zadanoj vjeri što srpskoga. Kad izgubi svoju neodvisnost i spusti se u hajdučke borbe za slobodu, nije nikada ni Turčinu prevjerio zadanu riječ. *Ako je ova poštena i junačka vrlina na mnogijim mjestima, gdje Srbi žive, danas smalaksala, to se pripisuje sramotnome primjeru onijeh, koji su š njima himbeno vladali" !!*

Osim političko narodne, na mjestima je prozirna i vjerska tendencija Ljubišinih pripovjesti „Bubićeva kuća bivala je starinom naše vjere pravoslavne, dok je naša ruka gospodarila, kao što su listom bivali i Medini i Zanovići iz Paštrovića, Vraćeni i Beskuće i Bolice kotorani, svi pridvorice i povlasnici Dušanovi, pak se oni svi redom, po predaji bana Zeckoga, upiši u nekakovu mletačku zlatnu knjigu, koju gospoda zatvaraju pod devet ključeva i tako postanu svomu narodu najhugji dušmani, kao vještica što podavi unučad i pastorčad te u tom liku obeća. Zaborave na soj i poreklo, od svog se jata liče i stide, mrze mu jezik, starinu i običaje, samo što jošte šaraju jaja, slave krsno ime i nalagaju badnjake, ili da nas bolje varaju, ili što im nije milo s Bogom ratovati. Mi siromasi nosimo im kolače, da nam ne pakoste, jer mi jedan djed veljaše: „sinko, uždi svecu jednu svijeću, a gjavolu

dvije...“ Ovo ide bokeške katolike. Sada ide na Muslime: „Jao viteške nevolje! Tako ti je, pobro, po Hercegovini i Arbaniji, svi redom prevjeriše: Čengići, Ljubovići, Vukovići i mnogi drugi postaše Age i padišine Spahije, ter su narodu hugji no Turci došljaci“.

Vidi se na prvi mah, da on nije mnogo mario za historijsku istinu. Iznio u vjerskom pogledu što ne može historijska kritika nikako progutati. Neke je stvari pobio blagopokoj.i prof. Vulović Don Srećko u Starohrvatskoj Prosvjeti god. 1895. Čudnovato je mnenje Ljubiša imao o povjesti. „Povjesnica, veli on, mora da stvara i nagagja Sreća da se je tome davno navikla“.

Nu i o narodu, koga hoće da prikaže žrtvom mletačkoga zuluma, imade na mjestu veoma oštrih primjetaba. „Ne poznaš ti ćud našemu narodu! Danas se popa (Androvića) svako boji, jer je pop živ i silan. Nu da ga sutra sud okujo i pošalje put Mletaka, čuo bi šta o njemu govore i pričaju. Neko bi rekao: A pas! to je odavna zaslužio. A neko drugi: Našli mu karte tajne. A treći: Potegnuo je vreću dukata, da preda Turcima primorje. Kad se zec pokrene svako pašće za njim laje.“

Ljubišine su pripovjesti dakle odjek stranačkih borba šezdesetih i sedamdesetih godina u Dalmaciji, zadojene idejama onoga krila narodne stranke, kojemu je on bio vogjom.

Njemu je veoma blizu Vrčević po formi i po idejama. Nu njega smatram sakupljačem narodnih pripovjesti, a ne samostalnim pripovjedačem. Pošto je on prosti prepisač te su njegove priče i pripovjesti puno idijotizama i osebina bokeljskih narječja, za to on ne spada u ovu radnju.

Simo Matavulj jest najbliži Ljubiši. Napisao je pregršt pripovjesti, izašlih amo i tamo u nekoliko svezaka, od kojih „Matica Hrvatska“ pribra pet i razdijeli megju svoje članove (god. 1890) pod naslovom: „Iz primorskoga života“. Za tim napisa tri pripovjesti „iz Beogradskog života“, četiri „Sa Jadrana“, pa historijsku pripovjest: „Uskok“, i roman: „Bakonja fra Brno“.

Osim lijepe forme, bogata jezika, osim vjernog opisa narodnih običaja, s tog pogleda može stati o bok

Ljubiši — uzalud ćeš tražiti umjetničkog užitka, uzalud vješto izragjenih samostalnih karaktera, dramatskih situacija potresnih dogogjaja. S te strane veoma se malo diže nad Ljubišu. Od dalmatinskih pripovjesti ostala je znamenita ona: „Ljubav nije šala ni u Robesinju", i ona: „Je li se Čavrlja ogriješio", u kojoj drastično ocrta vjeru prostoga puka u čare, uroke i vještice, od kojih se iskopa cijela obitelj.

Na ovom mjestu, mimogred ću spomenuti Vida Vuletića Vukasovića, koji se je htio ogledati i na beletrističkom polju, te napisa „priču iz starostavne knjige" pod naslovom: „Gjuro Harambaša ili Konavoski ustanak" tiskanu u „Slovincu", pa pretiskanu od Pretnera u Dubrovniku god 1885. Gragja je uzeta iz dobe borba izmegju Konavljana i Dubrovnika, prve polovice XV vijeka za Radoslava Pavlovića, unuka moćnoga Hercegovačkoga kneza. [Zanesen uspomenom narodne prošlosti, htio je u obliku romana poučiti čitatelje u bogumilsku vjeru, obrede, uredbu, kako ih je naučio iz Račkoga, iz onodobnih spomenika i narodnih pjesama, iz kojih uzimlje stereotipne fraze.] Da dade veći oblik starine, hini da je priču napisao neki gjak. Ova radnja, *si licet parva componere magnis* nešto je slična „Drevnoj priči" Krazsewskoga. Iz težnje, da pripovjest bude i sadržajem narodna, niču i njezine mane. Premda je vješt pučkom govoru, ne bi smio natrpati lokalne idijotizme. Na jednom mjestu piše: „Malena, ali skladna dubrovačka država, koja je bila *krušna* i *rušna*, pa ako hoćeš bolje no mnoge *predrte* carevine". U opisima su mu neumjesni epiteti narodne pjesme: „Gospogja Todora bude sahranjena po obredu bosanske crkve, te joj pobožni gjedo Ilija opojio sedmine i nad *rusom* joj glavom posvetio, čateć časne riječi, domaći hljeb, med i maslo, a sam gospodar Pavlović zadio je nad grobom vezenu mahramu i ponude, po narodnom običaju, a sinu postavio na *junačku* glavu *krunu majčina stida.* U talijanskijem je Mlecima naricao Pavlović tri *bijela dana,* pa glavom starac kapom u ruci, sabljom raspasanom, dijelio koljivo tekljićima, momčadi, gospodi mletačkoj, da bi Gospod Bog, krsno mu ime sveti Gjorgje pomilovali u vječnoj slavi gospogju Todoru".

I ako nema u ovoj pripovjesti tehničkih vrlina, ne da se poreći jedna, da je, to jest, pisac htio pružiti svojim čitateljima pripovjest čisto narodnu i pokazati gragju za historijski roman. Nije uspio u izradbi, ali vrijedan je spomena radi zamisli i plemenitog početka.

Mato Vodopić je koraknuo dalje i podigao novelistiku u Dalmaciji do umjetnosti. Napisao je tri pripovjesti u prozi: „Mariju Konavoku", „Tužnu Jelu" i „Na Doborskijem razvalinama", a jednu u stihovima: „Robinjicu", koja te potsjeća po nešto na Botićeve a nada sve na Grossieve pjesničke novele.

„Poglaviti čar tih njegovih pripovjesti stoji u vjernom i živom prikazivanju narodnoga, osobito domaćega, života i u bogatom, čisto narodnom jeziku. Sve su proniknute trijeznim, blagim utješljivim kršćanskim duhom koji im taj čar još povisuje. Neke imaju moralnu, a neke i rodoljubnu tendenciju. U tom se je Vodopić poveo za Manzoni-em u talijanskoj književnosti, kako je ovoga i u koječem drugom imitovao". (Kušar)

Po sudu Nika Velikoga Pucića, objelodanjenom u uvodu Marije Konavoke (Matičino izdanje str. XXXIII) najbolje su mu radnje „Tužna Jele", i „Marija Konavoka" I ako je on nastojao da umjetnički obradi svoju pripovjest, ipak mu Pucić zamijera pomanjkanje mašte: „Isuknuti i razviti konac jedne pripovjesti, ne izlazi mu tako za rukom, kao opisati muke i zloće ljudske".

Kao što Ljubišine i Matavuljeve, tako i Vodopićeve pripovjesti nose na sebi lokalni karakter. U „Mariji Konavoci" iznosi nam jedan istiniti dogogjaj iz dobe svoga župnikovanja u Konavljima. Glavna mu je svrha, da nam opiše Konavlje i konavoski narod, a mimogred, da uglavi one seljane o golemim štetama, u koje padaju kuće i cijela sela uslijed barbarskog običaja djevojačke otmice, koji još danas vlada. U „Tužnoj Jeli" prikaza idilički obiteljski život dubrovačkoga pomorca patnje kukavice žene, koja osta rano bez djece. „Robinjica" je izljev rodoljubne Vodopićeve duše. Formom narodnih pjesama slika nam robovanje kršćanske djevojke u Stocu u kuli Asan-age, koji ju još mlagjahnu bješe ugrabio rastuženoj majci. Nju oslobagja četa hajduka, megju kojim je i

ńjezin rogjeni brat. Imade universalniji karakter historijska pripovjest iz XVI vijeka u Bosni pod naslovom: „Na Doborskijem razvalinama“. Tu nam crta udes kršćanske obitelji Vraničića i poturice Ćorića. Poznavalac Manzonievih „Vjerenika“ uvidjeti će na prvi mah, da se je Vodopić, u crtanju nekih lica, za njim poveo. Tu bi se dale izvesti krasne paralele. Manzoniev Renzo i Lucia sliči Vodopićevu Milanu i Angji, Fra Cristoforo ocu Danilu, Don Rodrigo Begu Ćoriću.

Ne samo radi dogogjaja i opisa ove pripovjesti nose na sebi lokalni karakter, nego nada sve radi forme. Osobito „Tužna Jele“ nosi na sebi oznake dubrovaštva, koje ju čine razumljivijom i ugodnijom dubrovačkom puku, ali ju za to čine na mnogim mjestima nerazumljivom velikoj većini naroda, te se slabo čita.

I ako je Vodopić prama Ljubiši i Matavulju dotjeraniji s umjetničke strane, ni ovdje nije tehnika najbolji dio. Zapletaji su slabi, a radnja sporo napreduje. Psihologiji nema gotovo traga. Najveća je vrlina uz bogastvo jezika slikovitost u opisima predjela, običaja i u opće pučkoga života; u tome on natkriljuje Ljubišu, kao što i u vješto izgragjenim dijalozima. Njegove i Ljubišine pripovjesti znamenit su prilog za narodnu folkloristiku.

Kao pučke pripovjedače htio ih je slijediti Nikola Šimić. Nu forma njegovih pripovjesti jest preveć pučka i to lokalna, te izgleda kao zbornik mjesne frazeologije, koju većina ne samo čitatelja, nego i prostoga puka, ne može razumjeti. Realni dio tih pripovjesti posjeća na talijanca Vergu. Iz tih razloga on nije našao odziva.

Ne znam hoće li bi i bolje sreće Imoćanin Don Ilija Ujević. Prve sam mu radnje čitao u „Novom Vijeku“, te sam nehotice pomislio na Nikolu Šimića. Kasnije su se pojagmile za njim naše beletristične novine, uvjeren sam radi slikovitosti forme. Zanaša te bogastvom, čarom svoje dikcije, koja potpuno odgovara sadržaju. Nu ni on ni Šimić nijesu pokazali kako bi se dalo onim jezikom obraditi, neću reći apstraktniji predmet, dali barem zapleteniji i opširniji. — O Ujeviću kao piscu-umjetniku neumjesno je još suda izreći, dok ne napiše štokod oma-

šnijega. Izvan svake je sumnje da raspolaže bogatim jezikom i slikovitom frazom.

O bok Vodopiću ističe se na polju narodne beletristike Juraj Carić. Ne samo u Dalmaciji, dali gdje se hrvatski čita, poznat je pisac „Slika iz pomorskoga života“. Tu je odao svoj pripovjedalački talenat, što ga je kasnije razvio u pripovjestima: „Ribareva kći“ i „Obitelj kapetana Opovića“. U prvoj nam slika životarenje siromašna ribara i vruću ljubav krasne prostodušne djevojke, njegove kćeri, na južnoj obali hvarskoga otoka.

Tko ne pozna mora, tko se nije naužívao njegovih krasota, tko nije živio idilički primorski život izmegju mreža, udica, osti, parangala, čamaca, vesala, itd. tko se nije vozio po uvalama, uza škrape, ispod litica, tko nije osjetio kako duvaju bure, juzi, *maestrali*, tko nije vidio, kako se more pjeni, kako bjesni, kako se lomi o hridine, pa kako se stišava, taj ne može shvatiti krasotu poezije u ovoj pripovjesti. Pjesničkim kistom crta nam pisac rodne obale zarubljene morem ogrijane žarkim zrakama južnoga sunca. Čitajući tu pripovjest sto puta sam se sjetio onog usklika njemačkog pjesnika: O more, majko ljepote!

U „Obitelji kapetana Opovića“ crta nam život u malenim gradovima naših otoka za epskih borba proti tako zvanom autonomaštvu a za sjedinjenje hrvatskoga naroda. Stari kapetan Tade Opović je protagonista ove pripovjesti. U njemu nam je pisac živo predočio tip neotesana ali poštena i plemenita mornara, koji se znade uzdići visoko, ganuti se nad tugjom nevoljom, žaliti svoju pogrešku. Čovjek staroga kova, bez velike naobrazbe, konservativac u svemu pa i politici, besvjestan je protivnik narodne ideje, ali velika srca. Očevidna je rodoljubna tendencija piščeva.

Ne samo prama Ljubiši i Matavulju, nego i prama Vodopiću ova je pripovjest sa tehničke strane veliki napredak i ako zaostaje obzirom na formu za njima. Pisac je nastojao razviti radnju po pravilima novelistike.

Kapetan Tade, stup autonomaške stranke u Starom gradu, čovjek je bogat i ugledan. Imade dva velika broda: „Darinku“ i „Olgu“. Ovoj je savlasnik Fapković, vogja

hrvatske stranke. Fapkovićeve duševne vrline ne nadmašuju Opovićeve. To su dva tipa posve jednaka, koji su prihvatili dvije protivne ideje. Opovićeva obitelj se sastoji. osim njega, od dobre stare žene, gospogje Ane, od kćeri Olge i sina Stanka. U kući mu još živi stari izsluženi njegov mornar Marko. I ovaj imade dvoje djece: Cvijetu koja je odrasla u Opovića, i Ivana, koji, čim se opaše snagom, otide trbuhom za kruhom u Ameriku. Opović je, kroz mnogo godina rada, stekao lijepi imetak, pa kad stadoše propadati jedrenjače, njegova je kuća bila puna svega. Dok on rado daje svoju Olgu sinu svojeg političkog protivnika Fapkovića, ne može ni pomisliti, da bi njegov Stanko uzeo siromašnu Cvijetu. Ali Stanko nju ljubi, oni se sastaju na razgovore. Jadna djevojka je izvrgnuta svakojakim napadajima mjesnih blebetuša i zavidnih gospogjica, koje se otimlju za bogatim Opovićem. Stari Marko, uvrijegjen u svojoj kćeri, kad mu Opović po drugi put ponudi potpore, samo da uda Cvijetu, ostavlja bolnim srcem kuću, u kojoj je proživio gotovo cijeli svoj vijek, te se, pod stare dane, daje na strišarštvo. Cvijeta uvrijegjena u svojem najsvetijem čuvstvu, radi dan i noć, odijeljena od svijeta, da prehrani oca, koji, shrvan od boli i od bijede, umire u svojoj rodnoj kućici, odbijajuć svaku pomoć od Opovića, a ostavljajući kćeri za amanet vjeru i poštenje. „Poštenje je sve, što ti jadnoj ostaje, govori starac izdišući, svijetu oprosti, takav je, nijesu ni oni svemu krivi .... plakala si jadna i još ćeš plakati, ali uzdaj se u ovoga — i pomakne križ, koji mu je bio na prsima — poljubi ga, ovo je sve ....“

Nu iznenada, malo dana nakon očeve smrti, vrati se iz Amerike Cvijetin brat pun novaca. Prožet slobodoumnim idejam novoga svijeta svrsta se u prve redove hrvatske stranke i nametnu se cijelom mjestu. Cvijeta je sada gospogja u novoj krasnoj kući na obali. Njezin brat kupi u Opovića „Olgu“, na kojoj je plovio njezin Stanko snatreći o njoj. Kao što je njezin brat pomogao srušiti, bedem autonomaštva u Starom gradu, tako je njezina postojanost i njezina čestitost srušila sve zapreke, koje je stavila ljudska zloba i taština, da dogje do svoga Stanka.

Nije ova pripovjest bez mana. Forma nije uvijek dotjerana. Imade lokalizama na pretek. Neki su oprav-

dani potrebom kolorita, ali neki odaju piščev talijanski odgoj i talijanski način mišljenja. Neke je prizore umetnuo, i ako ne doprinašaju ništa razvitku čina (briškula) očevidno za to, da popuni sliku malogradskoga života. Nu jedna njegova opaska svraća pozornost pomnjiva čitatelja. Gdje govori o bogatoj djevojci, apodiktično tvrdi: „Ona je bila lijepa, i imala je novaca: dva svojstva koja ljudi mogu zavidjeti, ali koja niko nema prava da prezire". Ne znam na čemu se osniva ovaj aksijom. Niko nema prava prezirati ljepotu i novce!! Cijenim, da imade mnogo slučajeva, gdje čovjek mora da prezire i jedno i drugo. Novac i ljepota bez drugih vrlina su ništa a uz opak karakter moraju postati prezirnim.

Ova pripovjest spada megju najljepše što su ih Dalmatinci napisali zadnjih godina.

Ivo Vojnović je obradio veoma sličan predmet u svojoj „Ksanti" izašloj nakladom „Matice H." I tu nam se pruža pred oči život pomorske obitelji iz Lapada kod Dubrovnika Ali koja razlika izmedju Vojnovićeva junaka kapetana Iva Dubovića i kapetana Tade Opovića!! Dubović je izrod svoga stališa. On nema drugog ideala, druge vjere, drugog čuvstva osim za novac, za vlast, za silu. Nikakovo čuvstvo, pa ni sama roditeljska ljubav, ne može ni za čas u njemu utomiti gramzenje za dobitkom. Spravan je sve žrtvovati, svoju vlastitu krv, svoga jedinca, samo da vlada i da grne novac, da time tobože, pobugjuje zavist suparnika.

Isprvice Dubović „bijaše imućan, al ne bogat. Vuletići, Vukasovići, Miletići i stotina drugih naših pomoraca grnuli su vreće cekina — ali on se borio, životario, a da nije dostigao ni jednoga od njih. Bio je osoran, ponosit, strastven — samo novac bijaše cilj i sreća njegova. Nije čudo da se na tome tlu porodila zavist, okrutnost, da je svršio zločinom".

Od rane mladosti, kad je prvi put zajedrio pučinom nastavljala se je ta crna nit njegova života, te ta neutaživa pohlepa za bogatsvom. Sumnjive trgovine, kriomčarenja, potucanje po tržištima Istoka; uvijek zapleten u poslove sumnjive naravi, uvijek mešetareći sa tugjincima, da uklepa u zamku kakova domaćega poštovanoga po-

morca; mešetar i trgovac, neka vrst novovjekog gusara — dočepao se bio nešto novaca — al izgubio svoj glas. Domaći sinovi, brodovlasnici velikih dubrovačkih kuća, koji su krcali i prenosili robu na sve strane svijeta, čija su se imena natjecala sa prvim tvrtkama inozemstva, gledahu prezirno na toga zemljaka, koji se smucao po svim neznatnim lukama tjerajući cincarski gnjusni posao, prenašanjem robova med Tunisom i Marokom, iznajmljen sada od pohlepnih vezira ili od kakova paše, da navali noću na koji otok Egejskoga mora i opljačka, pokrade, popali uboge zaseoke.... Sami Arbanasi i Maltezi sačinjavahu njegovu momčad, hajdučka lica i čudnovate nošnje. Duša njegovih poduzeća bijaše neki Maltez rodom — Santo Mauri imenom. Više trgovac nego li mornar, mešetar prvoga reda, poznavajući sve krajeve i sve varke svoga zanata — on mu bijaše desna ruka. Laskao mu, lizao mu pete, ali ga tjerao ostanom lakomosti i natjecanja. Njegovim nagovorom postade Dubović orudjem špekulacije inozemskih firama, neka vrst brodećeg agioteura, kojim se otvarala konkurencija cjenika i vožnja. Ta dva lopova dolozno razbiju brod „Angjelinu". Od tada poteče velika Dubovićeva moć, kojoj pade žrtvom nesretni Mauri ostaviv dvije sirote: ženu i kćer Ksantu bez ikoga na svijetu. One se preseliše u Lapad.

Dubovićev sin Pero ljubi kćer te očeve žrtve. Zavoli je, nakon što ga je otac vjerio iz špekulacije za nevino djetešce, za Klaru, bogatu kćer svoje susjede, da ga time priveže kući, da mu lijepim načinom otme zapovjedništvo zadnjega broda i time da se ugne pogibelji da ga sin ne izdade. Ljubi tu zapuštenu sirotu očaran njezinom egzotičnom ljepotom, ljubi ju žarom napaćene mornarske. duše, ganut nad njezinim uboštvom, nad njezinom bijedom....

Načelo atavizma kao da se ne dojimlje Vojnovića Stari Dubović je sin poštena trgovca iz Stona, a u mladom je Peru nešto bolje od očeve krvi, te čitatelj mora da pita samoga sebe: odakle ovoj zvijeri u ljudskoj puti ovakav karakter? Baštinio ga nije. A onda kako se je razvio? Shvatljiviji je značaj mladoga Pera, koji baštini od mučenice majke dobrotu i tankoćutnost, a krug ga njegovih domorodaca i patnje života očeliče. S toga on hoće da saznade za sve, što je na njemu, cijelu očevu

prošlost, da je okaje i da je popravi. Pisac nam je majstorski izveo kontrast karaktera oca i sina osobito borbu čuvstva i dužnosti u ovomu zadnjemu.

„Ksanta“ je valjda sa tehničke strane najuspjelija pripovjest naše regijonalne literature Nu nedade se nikako odobriti što je pisac uzeo za protagonista tako odvratno lice kao što je Dubović. Ako je zadaća umjetnikova *vitam cum fictione imitari* onda ovo nije život. Iznimke ne mogu se uzeti za uzor. Što je izvanredno, ma kako majstorski izvedeno, nije svagdanji život. U tome Carićeva pripovjest imade prednost.

God. 1897 pojavi se na obzorju naše književnosti Ivo Cippico iz ubavih spljetskih Kaštela. Dok svojim čednim činovničkim položajem nije mogao svratiti na se ničiju pozornost, čim objelodani svoje prve pripovjesti u „Dubrovniku“, u „Novom Vijeku“ pa u „Nadi“, pobudi silno zanimanje u književnim krugovima osobito kod Srbijanaca. Kritičari u njemu otkriše silan pripovjedalački talenat.

Pošto se je od nedavna pojavio, pošto je do sada njegov rad ostao ograničen na nekoliko slika iz seoskoga života, a pošto književni krugovi opravdano od njega očekuju zamašnijih radnja, valjalo bi mi njega sa svim ispustiti. Ali pošto držim, da kritika nema samo tu zadaću da ocijeni rad pisca, nego po mogućnosti da njemu i općinstvu štogod prišapne, s toga ću se osvrnuti na njegov dosadanji rad.

Prvi svezak njegovih pripovjesti sačinjavaju „Primorske duše“. Pet ih je na broju. U prvoj: „Pogibe ko od šale“ prestavlja nam objesna mladića iz Zagorja, koji ludo pogine opirući se oružanoj sili. „Na sami Badnjak“ je slika s ostrva. Obitelj neka živi od lupeštine, ali ju na sami badnji dan zatekoše i jedva živi utekoše. Najstariji ostavi uho na megdanu. Valjda će biti ovakovih obitelji na ostrvima, ali veoma rijetko, te je čudno što pisac baš ovakove rijetke epizode iznosi pred čitatelje. Tko ne pozna naše otočane, pomisliti će, da su lupeži. „Kraj mora“ je takogjer crtica s otoka, gdjeno mladić gine od slabo pritajene osvete raskalašenoga momka što mu je pomrsio račune u pogled jedne djevojke. „Na povratku s rada“ nam predočuje crnu sliku bijede i ne-

volje zagorske obitelji, iz koje je prisiljena domaćica da ide na Brač, da kupi masline, da zasluži komad hljeba.

U petoj, pod naslovom „Zapad“, obradi tragičnu smrt jednog doktora i načelnika u Kaštelima.

U Cippicu neki uvigjaju Gorkoga a neki Čehova. Neću ispitivati u koliko su opravdani a u koliko pretjerani ti sudovi o njemu. Svakako mogu ustvrditi, da se na njemu najbolje odrazuje rad tih velikih pisaca. Kao što oni tako i Cippico obragjuje najgore, najžalosnije strane života najzapuštenije ljude, kao da se ne mogu zanijeti za ljepšim, kao da ne nalaze u čovječanstvu ništa zamamljiva ništa uzvišena Uživaju crtajući tugju bijedu, argusovim okom idu za njom, ona ih mami. Pa dok iznašaju pred obćinstvo ljudske poroke, društvene nedostatke, ne znadu se podignuti, ne znadu ih opravdati, ili im ne znadu naći lijeka ni melema. Uvjereni su, da je zadaća pisca umjetnika po svojoj volji izabrati predmet obraditi ga vjerno, onako, kako se predstavlja njihovim očima i ništa drugo. Oni ne riješavaju probleme, oni se ne prte u ništa, oni ne tješe, ne žaloste. To je mana najnovijih ruskih pisaca, pa je i Cippicova.

U Cippica imade još nešto, što mi valja istaknuti a to je njegov subjektivizam On ne napiše ništa što ne osjeća, ništa što sam nije vidio, nije iskusio, nije osjetio. U ovećoj pripovjesti izašloj u „Nadi“ pod naslovom: „Za kruhom“ očevidno predstavlja samoga sebe u onom Ivu Poliću, koji besposlen u očevoj udobnoj kući, ne nalazi utjehe, smuca se po selu, i opaža bijedu i nevolju propalog bračkoga seljaka, koji je primoran ostaviti rogjenu grudu stoput svojim znojem orošenu, da seli trbuhom za kruhom u daleku Ameriku.

Ali kakav je to subjektivizam? Jesu li plemeniti uzvišeni osjećaji piščevi, dostojni umjetnika? Mjesto predgovora gori spomenutoj zbirci, napisao je nešto pod, naslovom: „Čežnja“. Zanešen maštom, obraća se seoskoj djevojci, svojoj mladoj drugarici iz prve dobe djetinstva, te se tuži na svoju sudbinu, na društvo na ideje.. „Silom me strpaše u mrak, da se tobože prosvjetlim i izučim. Divljakom me okrstiše. Htjeli su prosto prirodno obilježje s mene svući, te me zaodjeti njihovom kulturom. Pripovijedali mi: *o ćudoregju*, *domoljublju*, *dužnosti čovje-*

čanstvu. Vruće osjećaje zatomili umišljenim oblicima Svijest upokojiše njihovim lažnim naukama. Prostodušnost utukoše bujicam praznih riječi. Čednost slavom prijekornog junaštva. *Zdravi razum i čisti nagon obezumiše doskočicam i izmišljenim bludom* ... Do mala progledah. Odrekoh se svečano njihove tašte nauke. Dogjoh u rodno selo (kao Ivo Polić u „Za kruhom".) Tužan vrzah se oko tebe... Napokon raščitah se. U zao čas! *Glava mi se napuni naravim idejama;* hoće da pukne.... Sve je opsjena! *Rugu izvrgoše prave kreposti* Pogrdiše život, svjetlo i poštenje. Mjesto toga, da pokriju svoje nečovještvo, izumili su sijašet zamamnih riječi, bez smisla i značaja, s njima zavaraše mene i druge. Sve su izigrali...."

I on ne nalazi druge utjehe, druge slasti u životu nego puteni užitak u krilu djevojke, što on nazivlje „čistim nagonom". To je prava krepost to je poštenje a blud tek izmišljotina i doskočica. Sve je nagon, časoviti osjećaj. To je njegov moral, to je njegova vjera. Dok Tolstoj pripovijeda (na svoju) evangjelije, dok kori blud, dok preporuča brak i vjernost u njemu, Cippico je za udovoljenje nagona za slobodnu ljubav.

Tim idejama su prožete neke najnovije njegove pripovjesti, osim znamenite „Za kruhom", kao ona „Na jesenjem suncu" tiskana u „Nadi" lanjske godine.

Uvjeren sam da će tkogod držati ove moje misli za natražnjačke i protivne literaturnoj slobodi. Iz megju neobuzdanosti i slobode ipak mora biti razlike. Ne sve što čovjek opazi ili osjeti smije on predočiti drugima. Mora se držati granica pristojnosti pa i ne vjerovao u nje. On se može izrugavati „ćudoregju, domoljublju, dužnosti i čovječanstvu" ali se na tim pojmovima osniva ljudska zadruga, on to mora da poštuje, ako želi ostati u zadrugi i za nju pisati. Deklamovati je lako, a još lakše izrugavati se svemu, ali je teško graditi za budućnost, teško je raditi korisno za čovječanstvo. Lako je otkrivati rane, ali ih je teško liječiti, lako je pokazivati na suze, ali ih je teško utirati.

Ili Cippico vjeruje u ono što piše, a onda je dužnost cijeloga društva, to jest svih onih koji drže njegove ideje pogubnimi, ustati proti njemu, ili on to piše samo iz zabave, a da mu nije uvjeren, onda je to ružna šala.

Sa umjetničkog pogleda Cippico je izvrstan kolorista. Imade veliku silu opažanja i reprodukcije, nu nema tehnike u izradbi. Dogagjaj se u njega gubi, iščezava, detalj je sve. On ne zna okupiti sve što je nuzgredno i podrediti glavnom činu. To mu je ne malo pogreška. Cijenim da za omašno djelo fali mu moć koncentracije i ustrpljenje. A bez tih svojstva nema pravoga noveliste.

Š njim ću zaključiti. Imade, istina, još dalmatinskih pripovjedača, omanje vrijednosti. na koje se za danas ne mogu osvrtiti Svi gori spomenuti diletanti su na književnom polju, jer profesionalnih književnika u nas i ne može da bude. Svaki gotovo nosi na sebi lokalni karakter mjesta, u kojem se je rodio, te prama tomu je li gragjagjanin ili pučanin njegove su pripovjesti pučke ili gragjanske. Sve, osim Vojnovićevih i Cippicovih proniknute su nekom političko-narodnom tendencijom, te nose na sebi oznaku osobe, koja ih je pisala prama ulozi, koju je igrala u našem društvenom životu. Svi osim Cippica i Vojnovića, regijonalni su pisci, na njima se opaža nešto što bih nazvao dalmatinstvom.

Cherubin Šegvić.

„PISNI LJUVENE“ HANIBALA LUCIĆA

I.

U opće o životu Hanibala Lucića malo nam je šta poznato, a o mladosti njegovoj još i manje, skoro ništa. Počnimo od toga, da se još ne zna pravo ni kad se je rodio; te da ne možemo nego jedva od prilike nagagjati kad su mu mladi dni cvali, a kamoli što potanje doznati o tadašnjim zgodama i nezgodama njegovim. Nemamo pouzdanih biografičnijeh vijesti, pa ni takvijeh kojima bi se čovjek mogao makar kako koristiti u proučavanju pjesnikove mladosti. A to je velika zapreka kritičnom istraživanju Lucićevih ljubavnih pjesama; jer obilate i tačne vijesti o životu pjesnika od velike su koristi i pomoći učenju njegovih djela. Mi se dakle moramo, od nevolje, zadovoljiti tijem da proučimo i istražimo sadržinu i pjesničku formu ovijeh njegovijeh prvina, i da se pri tom pomažemo kakogod mršavim i sitnim podacima, što nam je pošlo za rukom tamo amo popabirčiti.

Nego najprije nam je ustanoviti, dajbudi od prilike, kada su „Pisni Ljuvene“ sastavljene i u koje doba Lucićeva života.

Svi su Lucićevi biografi u tom složni, da „Pisni Ljuvene“ kao što i prijevod Ovidijeve poslanice „Paris Eleni“ spadaju u prvine našeg pjesnika. U pismu s kojim je Lucić pratio 1519. god. Jeronimu Martinčiću, uz XV Heroidu, i ove pjesme, zove ih: *davnjena od pisni našega jezika skladanja* i *pisni od davna složene* [1]); pa je po

[1]) Stari pisci hrv., knj. VI, str. 185.

tom Rački izvodio da ove zadnje idu u početak XVI. ako ne na kraj XV vijeka. [1]) Ali ovo odviše neodregjeno doba možemo svesti u uže granice, ako ne tačno na stanovite godine. I eto zašto. Kako ćemo kasnije vidjeti, u ovim pjesmama Lucić ne samo što se je poveo za Petrarkom, već i za njekim talijanskim Petrarkistima, svojim suvremenicima, a najviše za Bembom i Ariostom. Bembove *Rime*, i knjiga mu *Degli Asolani*, Ariostove ljubavne pjesme: *Sonetti*, *Madrigali*, *Elegie* najviše su utjecali na Lucićev pjesnički rad. Sad, kako je poznato, knjiga *Degli Asolani* štampana je prvi put u Mlecima god. 1505 [2]) a *Rime* osim što su u rukopisu hodile od ruke do ruke, bile su štampane na mahove i prije 1508. godine. [3]) Ariostove ljubavne pjesme spjevane su skoro sve god. 1512. i koju godinu kasnije [4]). Po tome bismo mogli dakle izvesti da su Lucićeve ljubavne pjesme spjevane većinom izmegju 1505. i 1515. godine; u koje doba, kako je vrlo oštroumno razložio Fr. Maixner, Lucić je preveo takogjer Heroidu „Paris Eleni“ [5]),

Kad je Lucić, 1519. godine, poslao Martinčiću svoje pjesme, nije bio više toliko mlad. I ako ne možemo tačno ustanoviti koje su mu godine bile, možemo to od prilike nagagjati. Prvi put što nalazimo u listinama spomenuto ime Hanibala Lucića, to je u maticama rogjenih hvarske župe, gdje je upisan na 4 juna 1516. god. kao krsni kum Hortensiju sinu prvencu Jeronima Brtučevića: *Hanibal de Lucis Judex pharae.* [6]) On je dakle te godine već bio sudac. Nije u štatutima grada Hvara izrijekom kazano u kojoj je dobi jedan mogao po-

[1]) Ibid. Franjo Rački u biografiji Lucićevoj str. XLV.

[2]) V. Cian. Un decennio della vita di Pietro Bembo. Torino, 1885 — str. 157.

[3]) V. Cian, o knjizi „La ortodossia di P. Bembo“ Gior. storico della letter italiana Vol. V. str. 436.

[4]) G. Carducci. Delle poesie latine edite ed inedite di Lodovico Ariosto. Bologna 1876. str. 17 i 18.

[5]) Fr. Maixner. O hrv. prijevodu XV. (XVI) Ovidijeve heroide. Rad jug. akad. knj. XCI, str 86—100.

[6]) „1516 die 4 mensis 7 Floris de georgys Canonicus pharensis baptizavit Ortensium primogenitum prestanitis viri d. Jeronimi de bertucys rectoris scolarum et consortis suae dne Jeronime de barbis quorum compatres fuerunt d. H. Cont. . . . o arcis pharae clarissimus Castelanus Eximius artium et medicinae doctor d. Jo. . . renus phisicus pharensis Hanibal de Lucis Judex pharae egregius d. J. Franciscus. preg. comunitatis pharae Cancelarius d. Stephanus draciza q. d. vidosij . . . .“ Matica rogj. hvarske župe sv I.

stati sucem; ali znamo da je već 1418. god. kralj Sigismund bio naredio gradu Hvaru, da se u biranju sudaca ima držati pravila koja vladahu u Spljetu; [1]) a u spljetskim je statutima bilo odregjeno da sucem ne smije nitko biti ako nije presukao dajbudi tridesetu. [2]) Iz toga možemo izvesti da se je Hanibal Lucić okolo tridesete godine još bavio ljubavnom pjesmom. A kako je Lucić, dajbudi sudeći po njegovim uzorima, morao o svojoj ljubavi pjevati sve do 1515. godine, ne valja uzeti *ad litteram* ono što je 1519. god. pisao Martinčiću: da su mu to „pisni *od davna* složene“ kao da su mu sve još od rane mladosti. On je valja da htio tijem riječima odbiti na nezrelo doba nesavršenost njihovu.

Sudeći po uzorima za kojima se je poveo, rekosmo da je mogao počet pjevati oko 1505. godine, kad mu je dakle moglo biti od prilike dvadeset godišta, a da je svakako morao ljubavne pjesme pjevati do 1515. god; to se potpuno slaže s onim što sám često kaže u pjesmama svojim, da se je mlad zaljubio [3]) i da mu je ljubav bila duga vijeka [4]).

Izmegju 1515. i 1520 godine rodio se Luciću nezakoniti sin Antun, kojega on odgoji brižljivo i s velikom ljubavi, a kad odraste povjeri mu sve imanje, da upravlja s njime, i postavi ga, po smrti, nasljednika svemu. No može se baš tačno ustanoviti koje mu se godine rodio ovaj sin, ali se dade ipak nagagjati po njekim riječima Petra Hektorovića u parnici, što poslije smrti Hanibala Lucića, zametnuše sinovi Petra Golubinića proti sinu mu Antunu, a iz kojih se riječi može izvesti, da mu je 1855. godine bilo nješto 37 godina. [5]) Je li porod ovoga sina u kakvoj svezi s ljubavlju o kojoj je Lucić pjevao, ne

[1]) Monumenta hist. juridica Slav. meridionalium. Zagr. 1882—3, Pars. I. Vol. III. str. 392.

[2]) Id. Pars. I. Vol. II. „Statuta et leges civ. Spalati“. Zag. 1878, str. 40.

[3]) Stari Pisci Hrv. knj. VI. str. 202. „Ter dokle ne znaše angelska tva radost — kom bolju boljaše nesrićna *ma mladost*. Str. 206. pj. 9. „Od kad se zamota *ma mladost* gospoje“.

[4]) Ibid. str. 211. „Ja se molih *duga lita* ponižen i umiljen“.

[5]) Rukopis 1555 god. u Arhivu Benedektinskih koludrica u Hvaru „Processus cu d.no Ant.o Lucio cc. a exec. legati“ Saslušaj 23. srpnja 1555. „Respondendo io Pietro Hectoreo p. curator et advocato di m. Ant.o Lucio alla scrittura . . . perchè ms. Antonio essendo homo hormai più vicino alli anni 40 (che, 30) è ben sufficiente di trovar deffensori se mai li accaderà . .“

da se dokazati. Svakako stoji, da je i poslije nego mu se je ovaj sin rodio, Lucić još uvijek staru ljubav provagjao; jer tek njekoliko godina kasnije u poslanici prijatelju Jeronimu Martinčiću, spjevanoj po svoj prilici 1522 godine, ispovijeda da se je riješio ljubavi. [1])

Doba inače kad je Lucić svoju tajnu ljubav sprovodio i ljubavne pjesme pjevao, nije bilo, najprikladnije za ašikovanje ni za pjesmu. Dok je o ljubavi pjevao, u rodnom mu gradu puk, pritišten samovoljom plemićâ, koji su imali svu vlast u šakama, kipio je mržnjom proti onom staležu, kojemu Lucić pripadaše; dok ne dogori zublja do nokata, te narod uskipi, i buna bukne divljom silom. Puk mnogu vlastelu pogubi, kuće im opljačka i razori, biće im i njive zatre i zbrisa. [2]) Vlastela da iznesu živu glavu moradoše u bijeg; iseliše se tko na Brač i na Vis, tko u Spljet i Trogir, tko dopokon u Mletke. I naš Lucić, kojemu prigodom ovijeh buna biše vinogradi posječeni, a kuća gotovosasvimrazor ena, [3]) morade se u bijeg dati, i prekinuti ljubavne odnose sa svojom „neharnom gospojom“.

Kad je Lucić iz Hvara pobjegao, i gdje je glavu zaklonio, ne kažu nam ondašnje listine. Vjerojatno je da se je odselio iz rodnoga grada netom je godine 1510. buna buknula, i da mu je utočište bio ubavi Trogir. Mnoga su se hvarska vlastela bila u Trogir zaklonila; i tu, ako i oskudno, a ono dajbudi bezbrižno sprovagjahu život, čekajući nebili se stišala oluja, koja ih bješe tamo zbacila.

Po svoj prilici za svog boravka u Trogiru upozna se Lucić s tamošnjom vlasteoskom kućom Jeronima Koriolanovića, a regbi, da bijaše zavolio mlagjahnu mu kćer Milicu, u koje je slavu spjevao kasnije odulju pjesmu, gdje uzvisuje njezine vrline i ljepotu i slavi ci-

[1]) Stari Pisci Hrvat. VI. str. 268. „I ja t' se ovdi steć slobodan nahodim — ljuvenim tere već za stigom ne hodim“

[2]) Glavni izvor za tu bunu jest: Marin Sanuto: Arkiv za jugosl. povjest VI, 344 i slijed., ter mnogobrojne listine koje se na ovaj dogagjaj odnose, u biblioteci zadar. gimnazija, u Arhivu Ivanco kod našljednika prof. Boglića u Hvaru i drugdje.

[3]) Stari pisci hrv. knj. VI, str. 268.“ . . . ne stojim — u linost, nego stan podvignut nastojim, — razrušen ki je bil malo ne sa svima — od mnoštva, koje dil razbora ne ima — ter po sva godišća o drugom ne radim — neg zgibla vinišća ponavljam i sadim“.

jelu Ćipikovu kuću, iz koje je Koriolanovićeva vukla korijen.

Lucićevo progonstvo nije dugo potrajalo; listopada 1515. opet ga nalazimo u Hvaru, gdje se bavi diobom nasljedstva strica mu Petra. Kako se povratio u zavičaj, Lucić je, regbi, nastavio prekinute ljubavne sveze. U prva dva stiha XX pjesmice uvjerava dragu, da se je nje i u tugjini sjećao i nju vazda ljubio:

Nesrića ako je mene moja zala
od liposti tvoje, vilo, zadržala,
li misal ni stala ni časa ni hipa,
k tebi je litala, gospoje prilipa.

Inače, pošto se je kući povratio, kao da je u ljubavi srećniji bio: svoju „gospoju“ ne zove više „neharnu“; da pače u istoj pjesmici sam ispovijeda:

srića mi dat hrli vridniji svita dar;

u XXI već pjeva:

... život moj i duša
sve ke su na nebi slatkosti okuša;

a u pretpošljednjoj kliče, da ona što ga rani dade mu i lika.

Kakav bijaše taj lijek, možemo naslutiti po duhu kojim mu dišu pregjašnje ljubavne pjesme, koje baš ne odvajaju platonizmom.

Do VIII pjesme ne želi drugo, nego da se nagleda gospojinog lica i da ga ona milostivo pogleda; ali već u IX, nabrojiv sve ljubavne muke što je pretrpio, pita: nije li valja da zaslužio da ga „u krilo prima“?

da mu se povoljno trpin'je to plati,
za neka, u skutu tvojemu kad bude,
plač, plam, ranu ljutu i uzu zabude?

Pri koncu X pjesme, u kojoj opisuje njezinu ljepotu, iskazuje čedniju i umjereniju želju; zadovoljio bi se:

.... da samo nje dik se nagledam,
moj želji, inamo da pojde, ja ne dam;
jer lipost toliku da ljubi, da grli,
ni dano človiku, koji je umrli.

Ali se malo za tim kaje što je tako skromnu želju izrazio, i dodaje:

Da' vo se ne svida, neg me li zanosi
taj želja na prida, i veći dar prosi.

a u XII pjeva:

Blažen, tko joj bude grlit
grlo i vrat bil i gladak,
. . . .
žarko sunce ne će hrlit
da mu pojde na zapadak.

A mislim da drugo navoditi i ne služi.

Svakako ono što je Lucić tako vruće željkovao, što je tako dugo nestrpljivo čekao to i dočeka; te, pošto se je kući povratio, kao da mu je sreća pošla u napredak, te mu obilato naplaćivala dosadu i muku pretrpljenu u progonstvu. A ova Lucićeva sreća, koja bi bila dakle počela 1515 godine, sudeći po već pomenutoj poslanici Martinčiću, bila bi prestala malo prije 1522. godine.

Ovo je sve što bi se moglo doslutiti o Lucićevoj ljubavi opjevanoj u ovim njegovim „pisnima“.

Ali su i ovo sve pusta nagagjanja, bez tvrda temelja. Jer, na žalost, u ovom Lucićevu kanconijeru ima vrlo malo pjesama, iz kojih bi izbijala na vidjelo kakva realna zgoda te ljubavi. U njima je većinom opjevan, stereotipnim izrekama onog vremena tijek ljubavi i njeke bične pojave njezine, po načinu tadašnjih Petrarhista. Megju njegovim stihovima ima ih koji nose pečat duboke iskušane strasti, ali ima ih puno više nadutijeh običnim razlaganjima, razlikovanjima i tančinama, kojima obiluju svi onadašnji talijanski lirici. On je sam — vidi se — izbjegavao da opjeva realne prilike te svoje ljubavi, dapače nije htio da oda ni ime te svoje drage.

A to nije baš običan pojav u pjesnika XVI vijeka, jer, dajbudi u talijanskijeh lirika, nama su ne samo poznata imena njihovih ljubovnica, nego i skoro sve zgode njihove ljubavi. Što je Lucić tako brižljivo zatajio ime svoje ljube, i što nam nije ni ostalo kakve predaje o toj njegovoj ljubavi, koja bi nam rastamila mrak u kojem lutamo, možemo pripisati donekle ondašnjim izuzetnim prilikama grada Hvara, pa valja da i

osobitim odnosima samog pjesnika. U XXI pjesmici očito se krije ime te njegove ljube, u njoj je upleten njekakav zamršen ahrostih, koji se neda nikako odgonetati: Žali „čto se po svitu nje slavom ne diči" no strah ga zadržava da, kad bi svijet doznao za njezino ime, svoje dobro ne bi mu „posvoji ki godir zavidljv"; pak nastavlja:

Ter ime do vika. kim ću se gizdati,
evo će ovdika me pisni izdati.
Koje se ne boje neg samo Edipa,
ki, tanko čto no je, na tanje još cipa.

Da je u stihovima ove pjesmice sakriveno ime Lucićeve drage, nema sumnje; ali tom blaženom imenu nijesmo nikako mogli u trag ući, te nam se dogodilo ono, što je pjesnik predvigjao:

Nu jošće na pisni da dojdeš ove kad,
Edipe, ni u sni čto ne bih vidit rad,
ter budeš truditi tvu pamet i misal,
hteć skromna suditi, ka sam tuj izpisal,
misli, ne ostani misleći do vika,
ni ć znat tko me rani, ni tko mi da lika.

A čovjek se ljuti što ne može da odgoneta tu nepogodnu tajnu.

II.

U nas je vladalo, a i još donekle vlada, mnijenje, da se pri većini pjesničkijeh djela naše stare literature, slabo može govoriti o njihovoj unutrašnjoj vrijednosti; da kritično istraživanje djelâ starih pjesnika naših pruža nam jedino dokaz njihove kulture, ali nikakve estetične moći njihove; kao da su tobože — za to što se povodijahu za tugjim uzorima — bili lišeni svakog ukusa, nadahnuća i pjesničkog dara. Mislimo da su ti nazori slabo osnovani u opće, a naročito što se tiče dalmatinskijeh ljubavnijeh pjesnika XVI. vijeka, hrvatskijeh Petrarkistâ.

Govoriti o našim ljubavnim pjesnicima XVI. vijeka i kuditi ih što se povode za Petrarkom i Petrarkistima, nema smisla. U svima evropejskijem literaturama onoga

doba ljubavno se pjesništvo istovetuje s Petrarkizmom; a glavni harakter Petrarkizma jest uprav imitacija. Kako je bilo u nas, u Dalmaciji, gdje stajasmo pod neposrednim uticajem talijanske kulture, tako je bilo u Francuskoj i Engleskoj, u Španjolskoj i Portugalskoj, a, dakako kasnije, i u Njemačkoj. Mi se dapače možemo ponositi tijem, što smo, prvi izmegju obrazovanijeh naroda, bili pristupačni ovoj, pa zovimo je slobodno, slaboći tadašnje talijanske prosvjete.

Već u XV. vijeku društvene i moralne prilike bijahu na osobiti način povoljne uticanju Petrarkine poezije. U ovom se vijeku „zbija prijelaz s viteške dobi u bursoaško doba, s viteškog društva u gragjansko društvo, s vjere na slobodno raspitivanje, s askeptisma i simbolizma na neposredno proučavanje prirode, s varvarstva skolastike na klasičnu kulturu“. [1]) Petrarka bijaše naj genijalniji prethodnik i predstavnik ovog preokreta, te svi oni u Italiji, a nije ih mnogo ni bilo, koji se mogahu na dokolici baviti umnim radom, prianjahu Petrarki za skut. Lorenzo de Medici, Pico della Mirandola, Bernardo Lopini, Giusto de Conti, Benivieni u velike se divljahu kanconijeru. [2]) Petrarka bijaše uzor svim talijanskim spisateljima. Oni drugo nijesu ni tražili nego da budu obasjani ovim žarkim suncem, nebili od njega odsijevali. To im inače nije uvijek išlo sa rukom. Kako piše Varchi: „poslije Petrarkine smrti sve je išlo sa zla na gore, a pjesništvo nije bilo više poznati, kao što se može suditi po djelima Aretina, Tebaldea iz Ferrare i drugijeh; jer ako im djela nijesu tako rgjava i nevaljala kao ona Panfila Sassa, Notturna i Altissima, ne podsjećaju ni s daleka na dubinu Dantovu, ni na milinu Petrarkinu. [3]) Imitacija je vodila sve književnike stramputicom. Pjesnici mješte da goje i razvijaju dalje ono što je uprav životno u Petrarkinu kanconijeru: idiličnu, elegičnu, realističnu stranu, najviše su mu se zanosili za manama; te su u tom povogjenju do zla boga pretjerivali. Ono što najviše primamljivaše imitatore bijaše: sitno istraživanje osjećanja,

[1]) *De Sanctis*. Storia della Lett. ital. II.
[2]) *V. Varchi*. Ercolano. *Quadrio*. Storia e ragione d' ogni poesia II. Cap. 8.
[3]) *Varchi*, op. cit. str. 58.

procijegjene misli, hitrina i tančina izraza, dok poleti mašte i poklici srca pjesnikova ne pobugjivahu njihovu] pažnju ni njihovo divljenje.

Ovako se stvori u Italiji u XV vijeku ona škola Petrarkista, koja se pak u XVI. vijeku razvi na čudan način.

Kada je izumak štampe pospješio onaj pokret što ga zovemo Renaissancom, te se umjetnički ukus oplemenio u doticaju s remek djelima starine, svi se skoro talijanski književnici obratiše Petrarki, koji postade, više nego uzorom, idolom svih pjesnika, a osobito liričnijeh. On postade predmetom svakojakog tumačenja i zanositog raspravljanja. [1]. A tko da izbroji njegove imitatore? Htjelo bi se njekoliko stranica da im zabilježimo sama imena, što ih Quadrio navodi. [2])

Svi koji su u Italiji o ljubavi pjevali, na čelu im Petar Bembo, povodili bi se za Petrarkom. Za njim se povodijahu ozbiljni političari i povjesničari kao Machiavelli i Varchi, daroviti pjesnici, kao Ariosto, liječnici na glasu, kao Fracastoro, matori učenjaci, kao Trissino, poštene i plemenite gospogje, kao Vittoria Colonna, bludnice, kao Tullia d' Aragona, oglašeni umjetnici, kao Michelangiolo; pa kardinali, popovi, fratri, vojnici bez broja i bez konca. [3]) Bilo je onijeh koji, osim što su se povodili za Petrarkom, povodijahu se i za njegovim povoditeljima, koji takogjer uživahu lijep glas, kao Bembo Della Casa, Sannazaro. Dan danas se na priliku u Italiji ne cijene nego vrlo malo Della Casine ljubavne pjesme, ali u ono doba, i učenjaci kao Varchi i vrsni pjesnici kao Tasso, učili bi ih i komentovali i za njima bi se povodili.

A to nije bilo samo u Italiji. Petrarkin je *Canzoniere* izvan Italije nadahnuo najprije španjolske pjesnike, megju koje provencalno pjesništvo bijaše već utrlo put utjecaju talijanske lirike. [4]) Izmegju naj prvijeh španjol-

[1]) *Tiraboschi* op. cit. knj. VII. 3. 3. 1.
[2]) *Quadrio*, op. cit. II. 1. 8.
[3]) A. Graf. Petrarchismo ed antipetrarchismo nel cinquecento. Nuova Antologia, 1886, str. 220.
[4]) *Tiknor* — Histoire de la littérature espagnole. I. pag. XVII prev. Magnabal.

skijeh Petrarkista spominju se još u XIV. i XV. vijeku Mosen Jordi i Ausias March; ali im broj silno ponaraste, kad je po ugovoru 1503. god. Španjolska zapremila Napulj, te su u južnoj Italiji skoro za cio vijek gospodovali španjolski pod-kraljevi. Španjolska je u ono doba naj jače osjetila uticaj talijanske kulture. Čuveni pjesnici Argensola i Quevedo, koji su dugo boravili u Napuljskom dvoru, postadoše u Španjolskoj prvi apostoli Petrarkizma. Boscan Almogaver u svojim sonetima povede se za Petrarkom i Castiglionom, Garcilaso de la Vega za Petrarkom, Bembom i Sannazarom; te oba izigjoše svojim pjesmama na glas. Za njima ide duga povorka manje znamenitih pjesnika, izmegju kojih se ističu Herrera, Mendoza i još njeki. I sami Lope de Vega najčuveniji španjolski pjesnik i naj plodovitiji dramaturg, nije se mogao oteti utjecaju Petrarke. On se dapače broji u naj oduševljenije njegove imitatore U svojim sonetima — a spjevao ih je blizu sedam sto — ne samo što se ropski povede za Petrarkom, već i za njegovim talijanskim sljedbenicima, Bembom i Sannazarom.

I Engleska je u XVI. vijeku osjetila dah Renaissanse, te pohrlila da se napoji na vrelu talijanske kulture. Za vladanja kraljice Jelisave Petrarkizam pobjedonosno stupa u engleski dvor te se nameće svima uglednijim pjesnicima. — Alors — piše Taine — sous l' influence des moeurs chevaleresques du temps et de l' imitation italienne, les poètes retrouvent les sentiments de Pètrarque. Lord Berners, lord Sheffield, sir Thomas Wyatt, et au premier rang, Surrey (1516—47) sont des soupirants plaintifs“.[1]) Najveći genij onog vremena Shakspeare, i on se klanja Petrarki, te u sonetima svojim ide po njegovim stopama.

Francuzi, koji su pod Karlom VIII, Ljudevitom XII i Franjom I, u različitim vojnama cijelu Italiju pobjedonosno prohodili, a dopokon se udobno nastanili u Milanskoj vojvodini, za rana su se spoznali s Petrarkizmom.

Prvi koji je u Francuskoj stao sonete pjevati povodeći se za Petrarkom bi Saint-Gelais. Njegove pjesme čudo omilješe tadašnjoj publici, tako da se za njim za-

[1]) *Taine* Histoire de la littérature anglaise. I. 1. pogl. II.

nješe mnogi mlagji pjesnici koji su svi tražili nadahnuće u *Canzonieru*. Du Bellay, 1548. god. u svojoj knjizi: *Défense et illustration de la langue française*, u kojoj preporučuje reformu francuske književnosti, opominje mladoga pjesnika nek najprije uči grčke i latinske klasike, pa nek pjeva sonete držeći se Petrarke i drugih talijanskih pjesnika: „Sonne moi ces beaux sonnets, non moins docte que plaisante invention italienne, pour les quels tu as Pétrarque et quelques modernes Italiens“. [1]) A da njegov savjet nije ostao glas vapijućeg u pustinji, svjedoče nam Ronsard i drugi francuski pjesnici zvani „de la Pléiade“, koji ispovijedahu da su ponizni Petrarkini učenici. [2])

Ako silni geniji kao Shakspeare i Ariosto, Lope de Vega i Tasso, ako čuveni pjesnici velikih prosvijetljenih naroda nijesu se mogli oteti uticaju Petrarke i Petrarkizma; kako da mu ne podlegnu čedni naši primorski književnici XVI. vijeka, i ako krilate mašte, i ako obdareni lijepim pjesničkim darom?

Ako dakle u Lucićevim „Pisnim Ljuvenim“ budemo našli mnoge imitacije i proste prijevode iz Petrarkina kanconijera, pa i iz pjesama Bemba i Ariosta; mi mu to ne ćemo u grijeh ubrojiti, niti ga osuditi zbog tobožnje duševne ovisnosti i nesamostalnosti u pjesničkom razvoju. Hanibal Lucić, koji je i u ljubavi bio čovjek svojega vijeka, nije mu se mogao otugjiti ni kao pjesnik, niti je mogao inače pjevati o ljubavi.

I osobite prilike kulture u Dalmaciji na to su ga nagonile.

Tko se je iole bavio našom povjesti srednjega vijeka, znat će, a da se ovdje na to naročito i ne osvrnemo, kako su i političke i trgovačke sveze, koje spajahu Mletke s Dalmacijom, a osobito s primorskim dalmatinskim gradovima, utjecale silno na kulturni život njihovih stanovnika. Ali, što je ovdje najznamenitije, jest da XVI. vijeka, Mleci ne bijahu samo stolica vlasti prevedre Republike, već i središte i poglavita stolica Petrarkizma u Italiji. [3]) Spomenuli smo da, u Italiji, Petrarkistima na

[1]) *Defense et Illustration.* (Marty-Laveaux) I. pogl. 7.
[2]) *Pieri.* Petrarque et Ronsard. str. 60.
[3]) Canello. Storia della lett. it. nel sec. XVI. Milano, Vallardi 1880 str. 74 — Cian. V. Un decennio della vita di M. Pietro Bembo. Torino E. Loescher 1889, str. 137.

čelu stajaše Petar Bembo. Ovaj mletački opat, kasnije kardinal sv. Crkve, u svoje doba oglašen pjesnik, u velike učen i darovit, bijaše veliki obožavatelj i slavitelj Petrarke i njegov imitator; a toliko bijaše ugledan megju tadašnjim književnicima, da su skoro svi uzastopice za njim hodili, a njegovu ljubav za Petrarku prometnuli u kumirstvo. Ako je istina što se čita u *Dialogo della Storia*, što ga je pisao Sperone Speroni, Aldo je Manucio kazivao, da prije nego što se je Petar Bembo pojavio na književnom polju, o Petrarki nije bilo ni glasa u Lombardiji ni u Mletačkoj republici; a da ga u tim zemljama stadoše pak s tolikim zanosom učiti, da je Trissino mogao tvrditi, da je više poznat i bolje shvaćen Petrarka u Lombardiji i u Mlecima, nego u samoj Firenci. [1])

Nije se dakle čuditi što se je Lucić, pod takvim prilikama, hoteći pjevati o ljubavi, zanio za Petrarkistima, biva za onom pjesničkom školom, koja bijaše tada osobito u Mlecima toliko cijenjena.

III.

Prve pjesme nijesu mu naj bolje. Regbi da je pjesniku glavna briga da se drži što bolje može tugjijeh uzora; to su pjesme većinom ili prosto prevedene iz Petrarke ili iz kojeg Petrarkiste, i ropska imitacija kojeg njihova soneta, ili sastavljene od različitih ulomaka ove ili one talijanske pjesme; to je sve nješto šareno i neuglagjeno. Vidi se mladić jošte nevješt pjevanju, koji se hvata uzora, koji su mu pred očima, kao topac slame, i ne umije ni za dlaku od njih.

Nego nije uvijek tako; pjesnik se znade otresti veriga, kojim bijaše sam sebe okovao; ne će dalje da robuje tugjim uzorima, pouzdava se u svoja krila, i vine se do takve lirske visine, kojoj se i danas moramo čuditi.

Poroci koji polaze od mode ili od krivijeh nazora i mnijenja, ne kvare sa svim uma i ukusa pjesnikova; on znade uvijek sebi prokrčiti put, svladavši prepone i prerasude. U pjesničkim školama u kojima su zavladale

[1]) Trissino. Il Castellano, opere. Verona 1729 II. str. 282.

krive teorije, i sami im se veliki pjesnici prilagogjuj ali um ih vuče, i preko volje na pravu stazu.

Prva pjesma, uvodna pjesma Lucićeve zbirke, ne nalikuje ni jednoj Petrarkina kanconijera ni onima, poznatijih Petrarkista. Njeke misli, koje u njoj nalazimo. odgovaraju više onima starijih pjesnika prvoga vijeka ta lijanske književnosti.

Evo u kratko sadržaj toj pjesmi: Srce moje hoće da otvori gospoji svoje rane; ali ja mu to ne dam, jer se bojim da me ona ne bi tada pogledala više, ne bi mi ukazala svoje lice, niti bi se sa mnom više razgovarala. Za to odlučih „trpiti tužicu“ i mučati; nu srce moje ne će da se pokori ni da me posluša, te mu ja ne mogu odoljeti više; i završuje:

Da ti vij, da mi je sila i nevolja,
i griha da nije, gdi nije i volja,
ter mi rič i pogled, vilo, ne uzmiči,
prem ako bol i zled moja ti se obliči.

Općeniti je običaj srednjovjekovne umjetne lirike sakrivati svoju ljubav, a o njoj ipak puno govoriti. Uzroci, koje Lucić ovdje navodi svojem muku, razlikuju se nješto od onijeh dubrovačkijeh pjesnika i nose na sebi neki izražaj istinitosti Pjesnik dubrovački (Stari Pisci. II. 455) pjeva:

gizdava diklice, bolje je strpjeti
u srcu tužice, neg druzijem izrijeti:
jer druzi ne će htjet potajno držati,
nego će brzo rijet i druzijem dat znati.

Drugi je uzrok Lucićevu mučanju: njega je stid ispovjediti gospoji svoju ljubav, i strah da se rad te ispovijesti ona ne rasrdi. Srednjovjekovni pjesnici obično taje ili, da boljo rečemo, kažu da taje, svoju ljubav, ne bi li tko drugi saznao za njihovu sreću: ali naš pjesnik ovdje nema regbi sreće u ljubavi, on se dapače toliko boji da mu se „gospoja“ ne dosjeti toj ljubavi, i da svijet za nju ne dozna, pa se pretvara; prikazuje se

. . . . da mu su
radosti na licu, na srcu ke nisu,

no „laživi ga smih izdaje“. Boccaccio, a valja da se je

Lucić u njega ugledao, izrazuje u *Ninfale* I. 36. istu misao:

> Che farò dunque, lasso, poi ch' io veggio
> Che palesarmi saria il mio peggiore?
> E s' io mi taccio veggio ch' è il mio peggio,
> Però che ognor mi cresce più l' ardore.

Nalikuje Lucićeva pjesma njekoj pjesmici od Gvida delle Colonne, koja svršava:

> „I allumo dentro, e sforzo in far sembianza
> Di non mostrar ciò che lo meo cor sente,
> Ahi quanto è dura pena al cor dolente
> Istar tacente e non far dimostranza;
> Che la pesanza alla cera consente.
> E fanno viste di lor portamento
> Cosi son volentieri in accordanza
> La cera con lo core insembramente
> Forza di senno è quella che soverchia
> L' ardir del core, asconde ed incoverchia.
> Ben è gran senno chi lo puote fare
> Saper celare ed essere signore
> Dello suo core quand' este in errore“.

Podsjeća nas takogjer Lucićeva pjesma nješto na Petrarkine sonete 136. i 137. “*Pien d' un vago pensier che mi desvia*“ i „*Più volte già dal bel sembiante umano*“, ali tek iz daleka.

Svakako u ovoj Lucićevoj pjesmi mi ne nalazimo očite imitacije kojeg talijanskog pjesnika; misli, koje u njoj izrazuje, njegove su misli; one odgovaraju njekom osobitom raspoloženju duše njegove. Potvrgjuje nam to mnijenje i ona okretnost, koja u cijeloj pjesmi vlada; misli se i riječi razvijaju i kreću slobodno bez pritiska tugjeg kalupa. I sami izražaji dišu čistom hrvaštinom *britke rane*, žalost *ka mi srce cipa*, *priliutu ranu nositi na dlanu*, to je sve narodno, to su sve riječi iz srca iznikle.

Što je pjesnik slutio u prvoj pjesmi, to mu se i dogodilo; netom se gospoja dosjetila njegovoj ljubavi, rasrdila se na njega; sad ga više ne gleda, dapače mu se uklanja. Tuži se pjesnik i jadikuje nad svojom nesrećom: Prije sam se mogao veseliti gledajući tvoje lice, ali pošto tajeći pred tobom veliku ljubav svoju problijedih i ti se dosjeti mojoj duševnoj boli, sad kad je poznaš, ne ćeš da je liječiš. To je isto kako čovjeku

nazdraviti, a uliti mu u čašu otrova. Ja nijesam kriv, ako volih otkriti tebi svoje rane, nego mrijeti tajeći ih. No da sam znao što će mi se dogoditi, bio bih volio umrijeti „sit sladkoga pozora“; i tako mi je sugjeno da umrem.

Sudeći po ovim stihovima:

Ter dokle ne znaše angelska tva radost,
kom bolju boljaše nesrićna ma mladost,
pitomo i milo svrtaše ka meni
to ličce pribilo, ta pogled medeni,
. . . .
A sad kad uzroke poznaješ od tuge,
I boli žestoke nesrićnoga sluge,
ne ć', da ga pogledaš....

koji nalikuju njekima u Petrarkinoj prvoj ballati:

Mentr' io portava i be' pensier celati
C' hanno la mente desiando morta,
Vidivi di pietate ornare il volto;
Ma poi ch' Amor di me vi fece accorta,
Fur i biondi capelli allor velati,
E l'amoroso sguardo in sè raccolto.

regbi da je Lucić uzeo od ovog pjesnika motiv za svoju pjesmu.

Svakako ono što Petrarka veli u 14 stihova, razvukao je Lucić u 34 stiha: koja i prilično dosagjuju ponavljanjem starih poregjenja.

Nego pjesnik ne zna baš kako da se riješi ovog predmeta; njemu je teško na srcu, čezne za očima svoje miljenice, uvijek se povraća na istu jadikovku, pa se opet tuži na neharnu gospoju, opet joj što šta prigovara: Ako si mislila ne dati mi tvoja ličca gledati; što nijesi to učinila prije neg što mi „cvil sada ljuvena poraza“. Ako nijesi namjeravala sa mnom više govoriti „za što me tuj posu biserom od zgora, ki ti se tad prosu iz medna govora?“

Sva ova lijepa umovanja nijesu nipošto nova u tadašnjoj lirici; nova je valja da i uzeta iz naroda figura, u kojoj je gospojin govor poregjen sipanju bisera, što nas podsjeća na onaj stih narodne pjesme „kad se smije ko da biser sije“. Nego ima u toj pjesmici nješto drugo, što obično ne nalazimo u talijanskih pjesnika, u koje se Lucić ugledao.

Spominjući gospojin govor, sjeća se on njekog sastanka s njom i spominje razgovor, koji je izmegju njih bio:

Kad no me uprosi taj govor ugodni,
i reče: tuj što si goste nezaho dni?
Onada ja rekoh: gospoje išću stvar'
ku ako dotekoh po ki put ikadar,
biti ću vesel već veće ću biti blag,
veće ću dobro steć, neg caru tko je drag.
A us toj tvoja rič reče: ako možem
u tom što išćeš, nič', daj da ti pomožem.

Kara je on što „za jedno kao dilo nesklada i govor“, i ispovijeda joj da, pošto ga više ne gleda niti s njim govori, da mu je sila umrijeti. Ja mislim da je to slika iz realnog života pjesnikova. Govor jedne i druge strane nosi, dajbudi mi se tako čini, očiti izraz istine; pa i to što je ovaj dijalog, umetnut usred pjesme, sasvim izvanredna pojava u tadanjoj ljubavnoj lirici, opravdava moje mnijenje.

Još se Lucić u jednoj pjesmici tuži što mu se gospoja ne će da prikaže i ne će da vjeruje da gine od želje da je vidi; i svršava:

Da bi mi, o bože, caklom se stvoriti
prid njom, neka može srca mi prozriti;
vidiv ga, može bit, rekla bi gospoja:
ni kamo lik mu krit, a vid ga dostoja.

To je očito spjevano po VII sonetu Petra Bemba, koji počinje „*Poi ch' ogni ardir mi circoscrisse amore:*“ a svršava:

Avess' io almen d'un bel cristallo il core,
Che quel, ch' i' taccio e Madonna non vede
De l' interno mio mal, senz' altra fede
A suoi begli occhi tralucesse fore;
Ch' io spererei de la pietate ancora.
Veder cinta la neve di quel volto,
Che il mio si spesso bagna e discolora.

* * *

Pjesnik stidljiv, koji je dosle jedva smio ispovijedati svoju ljubav, sada po zakonima srednjovjekovne lirike, prelazi na drugi stepen ljubavi, u kojem očito i otvoreno moli da mu se ljubav odvrati, i jada se što mu molba uslišana nije.

Svoju „ljubavnu boljezan“ pjeva Lucić u šest pjesama. (5. 6. 7. 9. 14. 15). Nijesu mu naj bolje: većinom su proste imitacije talijanskijeh pjesnika; izvorna malo šta ima, ali i ono malo šta ima, i ono malo što je samoniklo iz pjesnikova srca, valja puno više od procijegjenijeh i izmučenijeh razlaganja i mudrovanja uzajmljenijeh od stranih pjesnika.

Tugji motiv vlada u petoj pjesmici, u kojoj pjesnik ispovijeda gospoji da, ma koliko ga njen „pozor izbrabrani“ teško izranio, ipak mu se utiče da mu rane izvida, te od nje prosi da ga „pozorom liči premda ga poraza“. Ovu misao, koju nalazimo u mnogim starijim talijanskim liricima, izrazio je i Petrarka u dva sama stiha:

I begli occhi, ond' io fui percosso in guisa
Che i medesmi potrian sanar la piaga.

Petrarka se, dakako, često povraća na ovu misao tako, da je pod različitim oblikom nalazimo u mnogim sonetima i kanconama; a, naravno, svi Petrarkiste, kao stoka za čobanom za njim idući, istu misao ponovljahu i razvlačivahu do zla boga.

U nas je još i prije Gjore Držić uzajmio u Petrarke ovu misao i lijepo je ukitio: (40)

Ranu još ku mi da tvoj pogled prilipi,
njim sad me izvida' i trudna pokripi.

Ali ne vlada tugji motiv u nastajnoj VI pjesmi, u kojoj je govor o moći „pozora“. Sadržaj se cijele pjesme može u dvije riječi kazati: kada „gospoja“ pogleda pjesnika, on je blažen; kada je ne vidi, tužan je. Tu nema ništa novo; to su skoro svi ljubavni pjesnici na svijetu kazali svaki na svoj način, a Petrarkiste svi, skoro, na isti način: zamršenim i vitoperenim poregjivanjima, procijegjenijem razlaganjima, strahovitijem hiperbolama. U ovoj Lucićevoj pjesmici, izuzmeš li njeke stihove, sve je prosto, skoro ne rekoh priprosto; nema ni mudrovanja, ni znanstvenijeh razmatranja: hiperbolâ ima dakako, ali i te su narodnoga kroja. Ja bih skoro rekao da su mnogi stihovi uzeti iz kakve ondašnje narodne pjesme. Eto kako pjesnik opisuje blaženstvo, koje ćuti, kad ga „gospoja“ pogleda milostivo:

Jer kada, gospoje, pogledaš na mene,
nasmijav tej tvoje jagode rumene:
Zimna me ogriješ, zuojna me ohladiš,
naga me odiješ, gorka me osladiš,
I nasitiš lačna, i žedna napojiš
i utišiš plačna, i trudna pokojiš.

Iznenada umjetna metafora, uzeta iz tadašnje pjesničke škole, kvari pučku intonaciju ovijeh stihova:

Kada li sinji oblak sržbe tvoga lipi
vazme mi liča zrak' neka me ne kripi;

Za jedan čas pod pritiskom tugje misli previjaju se nenaravno slog i poredak riječi; ali prosti i izraziti narodni slog opet se pojavlja u nastajnim stihovima, gdje pjesnik ispovijeda da kad ne vidi svoje „gospoje“

onada sve slane biju me i krupe,
onada svi mači siku me i kose

koje mu slike dišu odveć narodnim dahom, a, da su od Petrarkista uzajmljene.

Ako bi se tko htio uvjeriti da je ova pjesma samonikla iz srca pjesnikova, dosta da je poredi sa VII, kojoj je skoro jednak predmet. I u ovoj pjesnik pjeva o blaženstvu, koje u srcu ćuti kada vidi ljubeznicu svoju, i o tuzi, koja ga hvata kad mu se ona pokazuje rasrgjena. Ali ovdje nailazimo na njeko neobično, na njeko novo čuvstvo; pjesnik moli „gospoju“ da gorčina, koju mu ona zadaje, bude snošljiva; inače, voli plakati od ljubavi, nego se smijati i veseliti, a da ne ljubi; jer, uza sve tuge i muke koje mu zadaje „ljuvena boljezan“, to je stanje pjesniku milo.

Dakako, ovo je osjećanje odjek uglagjene i otmjene ljubavne pjesme naših zapadnih susjeda. Narodni se pjesnik ne gubi u ovakim tančinama osjećanja: on se u pjesmi iskreno i prosto veseli ako ga djevojka ljubi; iskreno se i prosto jada, kad ga ljubav bez utjehe mori. U narodnoj ljubavnoj lirici, uz mnoštvo pjesmica, u kojim se ljubavnik rastavlja s ljubovnicom jer ga ova ne voli, ne ćemo skoro nijedne naći, u kojoj bi joj obećao, da će joj ostati vjeran do smrti, i ako ga ne ljubila.

No u staroj talijanskoj lirici nailazimo često na ovako pregorijevanje svake sreće i radosti sa strane ne-

srećnog ljubavnika, koji hoće da ostane vjeran svojoj gospoji, ma koliko ona nemilostiva i neharna bila. Za njima se bijaše zanio, u ovom pogledu, još prije Lucića, dubrovački pjesnik Držić, koji je takogjer pjevao:

Makar ja mladosti mojoj si do vika
ne stvorim radosti, smiljenja ni lika
vazda sve moje dni hoću nje da sam zvan.

Nije se ugledao Lucić za ovu pjesmu u stariju talijansku liriku, ni u Petrarku, već u svog suvremenika Bemba. Prvih je četrnaest stihova gotovo preveo in njegove XX pjesme: *Gioia m' abbonda al cor tanta e si pura*, a ostalih deset načinio je sam, po motivu uzetu od zadnja tri stiha Bembove pjesme, koju nije do kraja preveo. [1])

Nego dok Bembo u zadnjem dijelu svoje *Canzone* pjeva da sve što trpi rado trpi. pače da mu nije stalo i ako bude uvijek trpio: *Anzi son di languir sempre contento*, i svršava:

Fra tutti i lieti amanti
Quanto dolce in mill' anni amor comparte,
Del mio amaro non val la minor parte.

Lucić nadimlje i razvlači ovu zadnju misao kroz deset stihova, trpajući čudnovate hiperbole i slike dotjerane do skrajnosti, kakvijeh nalazimo tek u najpretjeranijih Petrarkista. Slušajte samo:

Ti dakle, vilo, si moj čemer i moj med,
ki mi dobro nosi, i ki mi nosi zled.

[1])

Lucić	**Bembo**
Tolika obide radost mi srdačce	Gioia m' abbonda al cor tanta e si pura,
za čas, ki te vide me oči, sunačce,	Tosto che la mia donna scorgo e miro,
da svake žalosti, u kih godir bude,	Che 'n un momento ad ogni aspro martiro,
radi te radosti me srčce zabude.	In ch' ei giacesse, lo ritoglie e fura:
Nu da bi kim rokom bilo da dostojim	E s' io potessi un dì per mia ventura
gledati te okom na volju ja mojim,	Queste due luci desïose in lei
rekal bih: gospoje, ničtore ne sciuju	Fermar, quant' io vorrei;
veselje da moje na raju prominju.	Su nel ciel non è spirto sì beato,
Da nu gnjiv i još mal na licu tvojemu	Con ch' io cangiassi il mio felice stato.
toli je, vilo, zal srdačcu mojemu,	Da l' altra parte un suo bel leve sdegno
da, da bi čaš malo trpio veće dug,	Di si duri pensier mi copre e ingombra,
ne bi me ostalo razni prah tere lug.	Che se durasse, poca polve, ed ombra
Niti bi da sam živ, činiti tko mogal.	Faria di me; nè poria umano ingegno
toli bi sve taj gnjiv pomoći primogal	Trovar al viver mio scampo, o ritegno.

Taj mi med ne čini čemerom gorčati,
moj zlati jedini prstenče gvorčati,
ali tuj gorčinu miri, da podnosim,
kako prem ne zginu, ter ino ne prosim;
paka neka pridu od svita mladosti,
i stave na sridu sve njiju radosti,
pri toj radosti njih moj će plač dreseli
ostati kako smih, kim se raj veseli.

Radost i tuga zaljubljenog pjesnika u Bemba su jedino uobličene u „slatkost“ i „grkost“, *il dolce* i *l'amaro*, dok proširenjem iste misli u Lucića postanu prvo „medom“ i „čemerom“, a poslije „plačem“ i „smihom“. A k tomu, slike su toliko zapletene i zamršene, da uprav čista smisla ne imadu.

Što je ono *dolce* i *amaro* Bembove pjesme pretvorio u „med“ i „čemer“ (čemer ovdje stoji mješte jeda), bit će valja da učinio sjećajući se Petrarkinijeh stihova u *Trionfo d' Amore*.

E qual é il mel temprato coll' assenzio
O poco mel, molto aloè con fele;

ako ga nije na to podsjećao Plautus, koji je ljubav nazvao *melle et felle faecundissimus*.

Tančina i pronicavost njegova uma vukle su ga često na to da i u pjesmi umuje i mudruje i cjepidlači, razlagajući o svojoj ljubavi.

Stane ti pjesnik pred kojom ljubavnom pojavom hoće da istražuje filosofično sve njene potankosti, da mudruje o najneznatnjim prilikama; pak od svojih razmatranja izvadi često posljedice, do kojih se baš čisto logično ne bi imalo doći. Ali, dakako, ljubav i logika nijesu nigda bile prisne prijateljice.

Takovih mudrovanja ima u opće mnogo u svima ondašnjim talijanskim pjesnicima; nije dakle čudo da se je i Lucić za njima zaveo, pače da je njeke tančine uzajmio upravo u njih. Uzmimo, na priliku, Lucićevu pjesmu *Od kad se zamota ma mladost, gospoje?* vidjet ćemo da je od početka do kraja sva protkana njekakvim skolastičnim umovanjem.

Evo joj u kratko sadržaja: Otkad se moja mladost uplela u mrežu tvoje ljubavi, ma koliko postao tvojim pravim robom, ne tražim slobode; od kada si mi svojim pogledom ranila srce, ma koliko trpio, ne ću da tražim

lijeka; od kada me „ljuven plam“ obuze, i vrelo mojih suza poče teći, imao bih ili živ izgorjeti, ili se utopiti; da ne bi plam osušio potok suzâ, da ne bi suze ugasile ljubavni oganj, te da me ne bi tako jedna nesreća branila od druge. Ipak je meni drago i živim ognjem goriti i suze lijevati i trpjeti ranu i snositi uze, kojim si me svezala

Nu ako u uzi izranjen sluga sad
i gori i suzi veselo tebe rad;
nije li dostojno u kril ga prijati,
da mu se povoljno trpinje to plati,
za neka, u skutu tvojemu kad bude,
plač, plam, ranu ljutu i uzu zabude?

Kako je lako na prvi pogled uvidjeti, cijela je pjesma izvedena po njekom prije ustanovljenom nacrtu, a zaglavak sadržan u zadnjim stihovima posljedica je gornjih obrazloženja, i ako nije sasvim logično izvedena. Nego ona argumentacija o plamenu i o suzama nešto je izmudrovana i zapletena, kao što nijesu prve dvije, a u razvitku se odvaja od njih, koje su dosta jednostavno i jasno postavljene. [1])

Zašto u sredini ove pjesme, koja inače teče dosta skladno, nalazimo onaj prikrpak, koji, i ako je po tadašnjem ukusu fino izvezen, ostaje uvijek prikrpak i kvari pjesmu? Uzrok mu valja tražiti, dakako, u talijanskim uzorima.

Čitajući Bembovu knjigu *Degli Asolani*, koja se u ono doba, u otmjenom svijetu smatrala njekakvim katekizmom prave ljubavi, stavno su Luciću omiljela razlaganja Perottina u prvom poglavlju te knjige. Tu megju ostalijem stvarima, Perottino, jedno od glavnijeh lica u pri-

[1])
Od kad se uniti ljuben plam u meni,
ki konca imiti, mnju,'neće po sve dni,
i vrilo od kada mojih suz poča vrit,
ko, neznam ja, kada hoće li izavrit;
plamen taj goreći vrućinom zalihom
suze moje teći ne pušća pospihom,
ter, da me utope sa svima, ne mogu.
da svak čas li krope lica mi nebogu.
Iste tej suzice, jer tako padaju,
na prsi niz lice, oganj mi smanjkaju,
neka me u hrli, vilo, ne izžeže,
i tako umrli dan mi se proteže.
Jedna bo nesrića brani me od druge
i tuge zašćića, gospoje, od tuge.

povijeci, hoće da tumači kako je to, da čovjek mre od ljubavi, a ne će i ne može da umre, gine a ne će i ne može da izgine, te kaže:

A me medesimo tuttavia, donne, pare oltre ogni maniera nuovo questo stesso che io dico, e pure è vero: certo così non fosse egli stato, che io sarei ora fuori d' infinite altre pene, dove io dentro vi sono. Perciocchè avendo già per gli tempi addietro Amore il mio misero e tormentato cuore in cocentissimo fuoco posto, nel quale stando egli conveniva che io mi morissi; conciossiacosachè non avrebbe la mia virtù potuto a cotanto incendio resistere, operò la crudeltà di quella donna, per lo cui amore io ardeva, che io caddi in uno abbondantissimo pianto, del quale l' ardente cuore bagnandosi, opportuna medicina prendeva alle sue fiamme. E questo pianto avrebbe per sè solo in maniera isnervati ed infievoliti i legamenti della mia vita, e così vi sarebbe il cuore allagato dentro, che io mi sarei morto, se stato non fosse, che rassodandosi per la cocitura del fuoco tutto quello, che il pianto stemperava cagione fu che io non mancai. In questa guisa l' uno e l' altro de' miei mali pro facendomi, e da due mortalissimi accidenti per la loro contraoperazione, vita venendomene, si rimase il cuore in istato; ma quale stato voi vedete: conciossia cosa che io non so, quale più misera vita debba potere essere, che quella di colui è, il quale da due morti è vivo tenuto, e perciochè egli doppiamente muore, egli si vive.

Pa nastavlja u pjesmi:

Voi mi poneste in foco,
Per farmi anzi 'l mio dí, Donna perire:
E perchè questo mal vi parea poco,
Co 'l pianto raddoppiaste il mio languire;
Or io vi vo' ben dire:
Levate l'un martire;
Che di due morti i' non posso morire.
Però che da l' ardore
L' umor che ven dagli occhi mi difende:
E che 'l gran pianto non distempre il core,
Face la fiamma, che l' asciuga e 'ncende.
Così quanto si prende
L' un mal, l' altro mi rende:
E giova quello stesso, che m' offende

Reg bi inače da sva ova prepredena mudrovanja nijesu imala moći da smekšaju srce Lucićeve gospoje, jer iznenada pjesnik udara u druge žice, te drugim razmatranjima hoće da skloni gospoju neka mu jednom „dade plaću“ za vjernu službu.

(Nastavit će se)

P. Kasandrić.

SORDELLO.

(Iz VI pjevanja Dantova *„Čistilišta“*).

Al pogledaj onu dušu o sami,
  Što odonud gleda. Ta bi znala
  Put najkraći pokazati nami
K njoj stupismo. Oh kako si stala,
  Lombardeška dušo, poput diva,
  Holo, a čedno, nehajno gledala.
Ne reče nam ona ništa živa,
  Ostavljajuć da nas sreća nosi;
  Gledeć kô lav, gordo kad počiva.
Ipak Virgil zbliži se, zaprosi,
  Da nam kaže kud je uzać kraće;
  Al ne odvrati, neg zapita: Tko si,
Od kuda ste? A vodj slatki zače:
  Mantovanac... Na to sjen se zblane,
  Iz zabiti svoje, k njem se mače:
Sordello sam — kazivati stane —
  Iz tvog mjesta, Mantuvanče... I tio
  Jedan drugom u naručaj pane.
Gnjezdo jada, ropkinjo' Talijo,
  U oluji ladjo bez krmana,
  Ne krajinâ gospo, već bekrijo.
Ona skladna duša vrh mješćana,
  Na sam spomen slatke zemlje, izlije
  Toplo čuvstvo srca razdragana;
A u tebi tko u ratu nije?
  Svak se kolje i živi u svadji,
  Prem ih jedan zid i jama krije.
Svoja morska žala svud obadji
  I pogledaj, jadna, sebi u krilo,
  Pak mi u miru pedalj zemlje nadji!

Justinijanu zalud se svidilo
  Žvale uredit, bud je sedlo pusto;
  Bez toga bi manje bruke bilo.
Ako svaćaš što Bog hoće, uz to
  Vaj, narode, željet bi imao
  Nek bi Cesar u sedlo ti ustô.
Gle skot ovaj kako j' hud postao,
  Jer ostruga s njim ne upravi,
  Pošto si ga za dizgen ščepao.
O Albrechte, Njemče, što ostavi
  Ovu, te podivlja i uzbjesni,
  Jer s' u obluke njene ne postavi?
Nek tvoj porod šine sud nebesni
  Nov i očit, takav da dogusti
  Nasljedniku tvome strah podesni
Jer bo ti, i otac tvoj, dopusti;
  Zabaviv se tamo, zlata žedni,
  Da cesarstva perivoj opusti.
Hod' Monteke, Kapelete gledni,
  Monalde, Filipeške, nehajniče,
  Prvi jadni, u sumlji naredni.
Hod', gle tlaku plemstva, okrutniče,
  I liječi ga, te gle kakva ti je
  Santafiore, što s' stalnosti tiče.
Hod' i Rim gle kako suze lije,
  Sam, udovac, te dan i noć moli.
  Zašto Cesar blizu mene nije?
Hod' gle čeljad koliko se voli,
  A k nam li te samilost ne zove,
  Hod' se srami glasa svog ... Ako li
Smjem zapitat sad, vrhovni Gjove,
  Što na zemlji raspet za nas bjaše,
  Odvrati li od nas oči, il nove,
U ponoru tve mudrosti, htjaše
  Neslućene izvesti nakane,
  A za dobro namjenjene naše?
Jer su Italije pune sad sve strane
  Usilnika, te s' Marcelom gradi
  Svaki prostak, što strančarit stane.
Uživaj, Fjeremo moja, i znadi,
  Teb' ne dira što se ovdje odsuka,
  Ta tvoj narod domišljato radi.

Pravdu mnogi čute, no će s lûka,
  E da uz savjet bude, kasno puči,
  Al je na vrh usta viek tvog puka.
Javne časti mnogi od sebe otkuči,
  Al tvoj narod spremno se podaje
  Nezvan vičuć: Ja ću se podvrči!
Veseli se, dobro ti pristaje,
  Ti bogata, mirna, mudra od više,
  A da je tako, čini to ne taje.
Atin', Lakedemon, što sloviše
  S uljudbe, zakona, da ustjedeš
  Sravnit sebi — slabo nasporiše.
Jer ti tako mudro naprjed gredeš,
  Da dok na pô projuri studeni,
  Nesta, što kroz listopad ispredeš.
Koliko krat, od kad si u spomeni,
  Zakon, novac, časti običaje
  Ne prevrnu i uda promjeni.
Pamet li te i vid ne izdaje,
  Nać ćeš, da si poput bône žene,
  Što s' prevrćat nikad ne prestaje
U krevetu, da bol svoje odrene.

Iv. Cabrić.

KNJIŽEVNA PISMA

Poljska.

(*M. Zdziechowski: Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX.*)

M. Zdziechowski, poznati kroatofil, izdao je nedavno u najvećoj čednosti oveće djelo (str. 217): Hrvatski preporod u XIX. stoljeću. Sàm u zaglavku veli, da hrvatski čitaoc neće naći u njegovu djelu osobitih novih podataka, novim da je samo njegovo stanovište. Naši literarni historičari nagomilali su već dosta podataka o preporodu, no kako preporod stoji na široko slavenskoj bazi, nedostojala je našim historicima dovoljna naobrazba, da zauzmu prema ovoj gradji nekakovo prirodno stanovište. Ovo je učinio Zdziechowski, te nam je njegovo slavensko i specijalno poljsko stanovište doneslo toliko novih osobitosti i podalo prikazu ilirizma toliki magički čar, te se njegovo djelo kao literarno-historička umjetnina diže visoko nad sve, što se je doslije (ponajviše u tudjini) o našem preporodu pisalo, a autor si je napokon i sam svijestan, da je na umjetničku tvorbu Mažuranića i Preradovića bacio potpuno svijetlo, kojim se može i hrvatska kritika obogatiti.

Zamisao djela posve je poljska. Njihov preporod vezan je o tri jaka pjesnička individualiteta: Mickiewicza, Slowackoga i Krasinskoga. To je poljski preporodni trio, pred kojim sve drugo ko da iščezava, a tako je shvaćen i naš preporod. Zdziechowski prikazao je u kupnim crtama povijest ilirizma, ilirsku ideju, Ljudevita Gaja i povijest g. 1848. sa njenim pošljedicama, a to je tek ko neki uvod u studij našega preporodnoga tria: Vraza, Mažuranića i Preradovića, što pokazuje i sam opseg ovih dijelova. Historija ilirizma zaprema str. 1—66, a studije, o trim pjesnicima str. 66—211. Ovome shvaćanju moglo bi se i prigovarati, ali djelo ipak djeluje cjelovito i ugodno, osobito na hrvatskog čitaoca, koji će si tako popuniti rad ostalih preporoditelja. Bilo bi svakake bolje, da je u uvodni dio umetnuto iza Gaja još jedno poglavlje, gdje bi se sintetički prikazao rad preporoditelja, koji se u djelu ni po imenu ne spominju, a tijem bi se lakše shvatala i poezija Vrazova, Mužuranićeva i Preradovićeva. Karakter Nemčićeve tvorbe tako je usko vezan o tadašnji millien,

da se bez nje ne može potpuno shvatiti čitavo preporodno doba, a ipak se Nemčić nigdje ni po imenu ne spominje. Da se ovakovim poglavljem popune prikazi našeg preporodnog tria, oni bi jače prosinuli, a metoda prof. Zdziechowskoga bila bi ujedno najprirodnija tumačiteljica našeg razvitka, te bi je nužno morao da prihvati svaki literarni historik.

Najslabiji je dio knjige prikaz Vrazov i zato ću samo na ovaj prikaz ograničiti svoje prigovore. Ja sam posve nezadovoljan sa veoma opsežnom Markovićevom studijom o Vrazu, gdje je nagomilano i suviše životopisnih data, a da im Marković nije mogao podati nikakove ideje, koja bi ih prikupila u cjelinu, dok je estetički dio slab, jer autor nije poznavao ilirsko doba, pa nije mogao ni da shvati značaj Vrazovoga rada. Pisac „Odrodzenia“ veli, da nije umio i nije trebao ni u čem da popuni Markovićeve monografije o Vrazu i zato sam takodjer njegovim prikazom nezadovoljan, ali on je ugodniji, jer kraći i zbijeniji. Posve je krivo stanovište, s kojega svi kritičari promatraju Vrazovu ličnost: oni gledaju na nj u prvom redu kao na pjesnika, a Vraz je prije svega važan kao agitator i kritičar i što se u njega većma razvijao agitator i kritičar, sve očitije iščezava pjesnik. Kad će se dovoljno uvažiti njegova agitatorna djelatnost, njegov praktičan rad i kad se poredi njegov kriticizam sa našim nekriticizmom sve do osamdesetih godina i daljo tada će tek prosinuti njegova veličina. Vraz je u početku rada čisti pjesnik ali u polovici već je čisti kritičar, a ne za dugo nije već nikaki pjesnik. Prof. Šrepel napisao je posebnu studiju o Vrazovoj kritici, ali tu su tek pribrani veliki citati, koji govore o njegovu kriticizmu i ništa više.

Zdziechowski ocrtao je Vraza ovako: Što bijaše Novalis za romanticizam to bijaše, dakako u tješnjem opsegu, odnošajima prema ilirskoj ideji Stanko Vraz. Bio joj živim utjelovljenjem, personifikovao ju je najbolje, najčišće i najsilnije; najbolje, jer joj je, budući rodom Slovenac a ne Hrvat, doprinio kao žrtvu sve što je najdražega imao; najčišće, jer je samo u njenom ognjištu ivio, od nje nije mogla da ga otkine nikakova druga ljubav; najsilnije, jer je u njenome zanosu pjevao *Djulabije*, pjesnički tvor, koji je savršenim izrazom ilirizma i tako je postao poetičkim kodeksom narodnih težnja, osnovom preporodnoga patriotizma. Vraz je otpočeo svoju djelatnost savremeno s ilirskim budjenjem, a kad su ilirske sanje izumirale ispod udaraca Bahovske reakcije tada je umro i pjesnik (1851.) i ostao je u ljudskoj pameti ko Novalis, optočen čarom vječne mladosti.

Zdziechowski nije shvatio koliko ima za nas značenje Vrazovo *„Kolo“*, s kojim nas je Vraz htio da približi kulturnijim slavenskim narodima, a preko njih k Evropi. Tu se izvještivalo o literarnom radu svih Slovenaca Zdziechowski ističe tadašnje slabo shvatanje poljskih pjesnika u nas. Naši dodiri sa poljskim književnicima bili su doista posve neznatni ili nikakovi, ali krivnja nije na nama, pa ni na fatalizmu panslavizma, koji je imao političku

tendencijoznost, jer Vraz se je protiv toga odlučno borio, već uzrok leži u onom separiranju Poljske od ostalih Slavena, koje je dašto bilo prirodno. Koliko mi je poznato, našega se života tada od Poljaka dirnuo samo filolog Kucharski, koji je o nama pisao u „*Časopisu Muzeja českoga*" 1828. i 1829 Energični dakle Vraz nije znao na koga da se od Poljaka obrati, da referira o poljskoj literaturi i tako preuze tu zadaću Rus Petar Dubrowski, a Poljaci onda dakako nijesu sjajno prošli. No o Poljacima se uza sve ovo ipak najbolje pisalo. Čeh Zap napisa golemi članak o poljskoj književnosti, koji je izišao u dvije knjige „Kola", gdje je potanko prikazan poljski književni život, a *Pana Tadeusza* shvatio je u glavnome onako, kako ga mi danas shvaćamo Da se nije pisalo o drugim arcipjesnicima poljskog preporoda, da oni nijesu bili shvaćeni, da je Vraza oduševio I. i II. dio „Dziàdòw", a ne dulji III. dio ne znači puno, jer ko danas sve ovo pravo shvaća? Ili zar nije puno, da je Vraz preveo već tada veliki dio „*Dziadòw*" dok ih je Česima preveo tek Vrchlicky? U Poljaka nijesu naši književnici imali nikakova oslona, što ih je moglo samo odbijati i baš se ovdje pokazuje Vraz velikim, jer je sâm prvi od naših Ilira pošao, da se napaja na ovom najčarobnijem preporodnom vrelu, a za njim pošao je i Preradović, a odraz poljske poezije u našoj] pokazuje tako duboko shvaćanje, kako nijesu u ono doba bili shvaćeni poljski pjesnici ni u jednoj drugoj slavenskoj književnosti. Neka se dakle ne zaboravi, da je ovdje početnik Vraz. što pokazuje, uvaživši sve što je rečeno, neobično instinktivno kritičko osjećanje.

Prof. Zdziechowski spomenuo je, da su Djubabije stvorene na pučku notu, po uzoru i mjeri poljskih krakoviaka. Sličnost i utjecaj krakoviake tako je silan u Djulabijama., te sam očekivao, da će se Poljak pozabaviti estetičkom poredbom krakoviaka i Vrazovih pjesnica. Kad sam proučavao Vraza, bilo mi je ovo pitanje veoma važnim, a budući da je Vraz štampao pred-Djulabijama kao motto nekoliko strofa krakoviaku, to me je veoma interesiralo, da nadjem zbirku, iz koje ih je pjesnik izvadio i koja mu je jamačno bila milom lektirom. U memoarima češkog bjegunca i revolucionarca *Friča* koji bijaše dulje vremena u Hrvatskoj, gdje je drugovao i sa Vrazom kojega, je upoznao još u Pragu, te je njegov karakter opisao ljepše nego iko, doslije našao sam ključ k riješenju ovoga pitanja. Govoreći Frič o Ljubici, veli, da je „byla ve Vrázovych Langerovyma krakoviakim nápodobenych verších velebena . . ." Da nam prof. Zdziechowski nadje ovu Langerovu zbirku krakoviaka učinio bi veoma mnogo za estetičku ocjenu Djulabija.

Zdziechowski veoma ispravno veli, da je Vraza čitavoga svladala ideja, ilirska, Mažuranić stajao je na istome temelju, ali živo čuvstvo beskrajnosti i Boga podiglo ga u takove visine, te on predstavlja hrvatsku dušu u najvišim objavama unutarnjega života, dok se Preradović nije dizao tako visoko ali bijaše širi; izišavši iz ilirskoga opsega, stupio je u svjetski vidokrug,

a poezija mu je izraz sveljudskoga života. Ova je misao konsekventno provedena u prikazu Mažuranića i Preradovića, zato su ovi dijelovi knjige originalni, potpuni i savršeni, ali ona nije provedena u prikazu Vraza. On je pravi reprezentant ilirizma, u njegovim djelima i pismima najbogatije izbijaju crte ilirskoga života i zato treba ovdje zahititi sav ilirski život i u njegovim sitnicama, s dobrih i zlih strana i ovo sve treba staviti kao osnovu prikaza Vraza. No pred autorovim okom iščezava ovaj za Vraza tako važan sitni ilirski život, on naš preporod promatra s onog visokog stanovišta, na kojem bijaše Mažuranić i Preradović, ali Vraz kraj toga zlo prolazi. Ovo je ujedno uzrok zašto nije simpatičnije prikazan Vraz kao redaktor „Kola", kao kritičar i propagator narodnoga smjera u literaturi. Za tadašnji literarni millieu i za ono doba Vraz je kao kritičar svestran onako, kako je najviše u nas mogao da bude. On je u nas sve do osamdesetih godina jedini čovjek, koji je imao i znao izreći *svoj* sud. Ako se promatra njegov kriticizam s današnjega stanovišta, tada je on dakako jednostran, kako ga prikazuje Zdziechowski. Tada je u našoj literaturi ko i drugdje zavladao narodni smjer, a Vraz je uvidio, da bi nam taj smjer mogao donijeti lijepih plodova, pa je htio, da se konsekventno provodi — to je njegova potpunost. On je znao, da će i ovaj smjer proći, zato valja nastojati, da ne ostane iza njega samo pepeo. Dubrovčani smetahu njegovim aspiracijama i zato ih je odbijao, ali nigda ih nije odbacio, ali je odlučno tražio, da se sabiru i izdavaju narodne pjesme, te da one djeluju na razvitak mlade literature. Da se je ova glavna njegova misao konsekventno provela, naša bi književnost danas bila i na duhu i na izrazu znatno krepča, dok narodne pjesme, koje tek sada izdajemo na svjetlo veoma slabašno utječu na književnike, jer danas više nema one općene velike ljubavi spram narodne tvorbe. Vrazove Djulabije takodjer pokazuju, kako je pjesnik duboko shvatio narodni duh, a Zdziechowski sam spominje, kako je Vraz u Preradoviću umah vidio najvećeg našeg pjesnika, a za nj znamo, da se je ne samo čitavom svojom tvorbom, već često i izrijekom opirao uskosti formalističkoga shvaćanja narodne poezije. Ja ću u ostalom u prilog Vrazova kriticizma drugom prilikom na dobrim razlozima istaći misao, da je Vrazov kritički rad umah u početku bio općenitim mnijenjem, koje još nije podnosilo stvarnu kritiku, onemogućen i Vraz je poslje kritizirao sam za se, pa ću na osnovi valjanih razloga staviti pitanje: kamo je njegova kritička rukopisna ostavština, koje nije mogao za života da štampa?

Ne stoji ni tvrdnja Zdziechowskoga, da je Vraz bio „naivnim u sudovima o slavenskim literaturama". K. Havlička na pr. podigao je na dostojno mjesto tek prof. Masaryk, a Vraz ga je već onda veoma lijepo i upravo potpuno karakterisao sa par riječi, nazvavši ga u listu na Erbena „najljepšim originalitetom" češke literature. Svojim pjesmama stavlja jednoč Vraz motto iz najljepše pjesme Hynka Máche, koji tada umro veoma mlad, pa dok su

najefemerniji talenti bili onda u Českoj silno slavljeni, on je umro potpuno nepoznat, a tek su današnji kritičari otkrili u njemu najvećeg pjesnika onoga doba, a i Zdziechowski napisao je o njem veoma lijepu studiju. Vraz je već tada osjetio jako Máchino pjesničko bilo s najljepše njegove pjesme. Moguće da Vraz nije shvaćao najdublje misli poljskih pjesnika, a da li su poljski pjesnici bar po imenu poznavali naše?

Samo još jedan prigovor. Zdziechowski crta Vrazov značaj ovako: bijaše „zatvoren, nesmion, nije se nigda podavao mladenačkoj neobuzdanosti, uklanjao se je zabavama...“ Ne sjećam se, da li ovakov pjesnikov karakter izlazi iz Markovićeva opisivanja, no Vraz doista nije bio takav. On je bio čovjek temperamenta: u veselom raspoloženju veoma široke volje, često jogunica i veoma neobuzdan mladić a u času tuge bio ie sasvim poništen i zatvoren. Za ovo potonje ima krasna argumentacija u pomenutim Fričovim memoarima, a za njegovu veselu ćud vrve dokazi n čitavoj mu korespondenciji. Vraz veoma rado pjeva u zboru, te je veoma revan Lisinskijev pjevač, iz društva djevojaka u Krizmunićevoj obitelji u Bistrici izlazi kao vanredan veseljak i zabavljač, kad putuje po selima, sabirajući narodne pjesme, često spominje, da je izmamio na putu u koje djevojke cjelov, a ples voli, kad strastveno pleše i tijelo i duša. G. 1845. 4. siječnja moli (u pismu, što se čuva u neštampanoj Vrazovoj korespondenciji u sveuč. zagrebačkoj bibljoteci) Dragutin Kušljan Vraza, da dodje na osam dana u Karlovac, da ih ondje uči igrati narodno kolo. Ovo je dosta, pa bi bilo zališno, da dalje navodim ovakove fakte.

S nedostatka prostora puštam netaknutim prikaz Mažuranićeve poezije kome u ostalom ne bih za sada znao, što da prigovorim, a tako krasno djelo hvaliti je posve suvišno, pa prelazim na Preradovića. To je najveći, najljepši i najvrijedniji dio knjige (str 127—209), pa je time i svojom samostalnošću bolji od svega, što se je u nas o Preradoviću. pisalo. Ima i nekih neispravnosti, na p. *„Žalostnike“* shvaćene su kao ljubovne pjesme, a one su domoljubne, te je ljuba alegorička domovina; nije dosta uvažena pjesma *„Vilin san“* koja je, kad se pomisli, da potječe iz g. 1845., svojim idejama posve osamljena u prvo doba pjesničke tvorbe i u njoj je prvi zametak Preradovićevih nazora o slavenskoj misiji, koji su očitije izbili tek u pjesmama iza g. 1850· No neću da ovdje navodim svoje prigovore, jer više ću za našu publiku učiniti, kad istaknem pozitivne strane ove studije. Zdziechowski je s daleko većom spremom od naših kritičara prikazao osnovne ideje i značenje Kraljevića Marka, te pjesnikovu spiritističku crtu, a za našu literarnu kritiku, koja je tako jednostrano proučavala naš preporod, posve su nova dva poglavlja studije: *„Prerakovič i Krasinski“*, te *„Dah mesijanizma“*, pa ću ovdje istaknuti glavne autorove misli iz ovih poglavlja.

Zdziechowski opaža, da je utjecaj Krasinskoga na Preradovića očit u višim pojedinostima i stavlja pitanje, da li je taj utjecaj urezao u njego-

voj poeziji trajnije tragove i da li nije Preradović pod čarom duboke religioznosti Krasinskoga modifikovao svoju spiritističku filozofiju, kako to — čini se — uvjeravaju „Prvi ljudi“. Da se Preradovića dublje dojmila poezija Krasinskoga, jamči jedan, ali vrlo znatan fakat G. 1861. dakle u početku potonje faze svoga stvaranja, a prije postanja „Prvi ljudi“ preveo je on „*Resurrecturis*“, dakle onu pjesničku tvorevinu, što je po ispravnom sudu prof. Tarnowskoga „skrajnjim izrazom njegovog pojimanja, odrazom pošljednje i najviše epohe u njegovu životu...“ „pečat, koji je Krasinski udario na svoju poeziju“. Ova zgodnost izbora, zadržani originalni ritam, potpuna vjernost prijevoda dovoljnim su jamstvom, da je Preradović umio proniknuti dubinu misli i tvorbe najdubljega poljskog pjesnika. U pjesmi *Resurrecturis* ležao je protest protiv svijeta koji je grobljem iz suza krvi i blata, gdje zločinci iznose pobjedu. Iza toga ne prevodi Preradović ništa iz Krasinskoga, isto tako ni u listovima nemamo nikakvih znakova, po kojima bismo mogli suditi, da su ga zanimala djela pjesnika „*Irydiona*“, ali ipak se osjeća u mislima hrvatskoga pjesnika neki dašak saobraćanja s poljskim pjesnikom, osjeća se, da se je u svom zanosu često s njime sastao. Podsjeća na Krasinskoga najviše s toga, što je znao ko i on trezmeno nezamaglenim okom gledati istinu i faktičnost, a opet mu je ko i Krasinskome osjećanje dužnosti spram naroda zabranjivalo, da svoju tugu i jočaj povjerava pjesmama, jer bi tijem oslabio duše zemljaka. Svoju bol gušio je u sebi. Da je to bilo za Preradovića mučno. jamči nam posve pesimistička pjesma *Zmija*.

U XIX. vijeku se je poljska poezija većma nego li ikoja druga pri bližila religioznoj bibličkoj poeziji, a bila je vezana o nju i zajedničkom idejom mesijanizma. Preradovića nije zanio ko Mickiewicza i Slowackoga, oholi polet velebnog individualizma, on nije dosegnuo ni tako duboko, ni tako daleko, jer bijaše smotren, hladan i skroman, ali s druge strane znao je i on sretno umaknuti drugoj pogibli, osobito da nije pao u autropomorfizovanje. Od toga ga sačuvao prirodjeni mu artistički takt, a — čini se da se ne razilazimo s istinom, tvrdeći, da je na sve veću dubljinu Preradovićeve religioznosti i na njezin smjer utjecao punom mjerom Krasinski. Na prvi je pogled čudnovato, da je Preradović izabrao baš *Resurrecturis*, a ne „*Psalm Wiary*“. Ta hrvatski pjesnik bio je spiritista, a Krasinski, ma da je inače podalje staiao od te nauke, u tom je Psalmu veoma spiritistički zadahnuo crkvenu nauku o čistilištu. Ove su misli izražene tako duboko i silno, da su se ne posredno morale sastati sa Preradovićevim spiritističkim aspiracijama i da su mu morale udariti u oči. No ova pjesma nije mogla, da ga se jače dojmi, jer Preradović bijaše samo lirik. pa duh njegov nije bio sposoban za filozofičku spekulaciju, jer mu nedostajaše i sile i smionosti. U nekim prjedinostima utjecao je Krasinski na Preradovića neposredno. Pjesma „*Priznanje*“ (1861) na pr. izrazom je tihe sreće s neumrlosti duše. Na koncu ko očaran dubokom mišlju Krasinskoga, „a kad nas je Bog stvorio, dužni smo i mi da dalje

stvaramo i „iz unutrašnjosti nas samih izvoditi svjetove — da Mu predemo, ko što je on nama preo, razuma odijelo“, hrvatski je pjesnik tu istu misao popularizovao, slaveći Boga' što je stvorio u duši moć, što stvara razumne stvorove:

Po tebi sam divna i velika
Tvorna sila umnijeh tvorova.

U pjesmi *„Nepojamnost Boga“* (1861.) prekrasno je pjesnik poredjivao duh što teži za spoznajom Boga, s leptirićem, što kruži oko plamena; i njega ko leptira pretvara plamen u pepeo, a da Boga nije spoznao. Nije li tim leptirićem u Preradovićevoj predstavi bio Krasinski? Poljski pisac ide i dalje, te veli, da je moguće, te je najdublja i najznatnija od religioznih Preradovićevih tvorevina, dugačka oda *„Bogu“* (1858.) u neku ruku odgovor na *„Psalm Wiary“*, osobito na prvu njegovu čest.

Ova nabožna nota Preradovićeve poezije učinila je, te je on drugim okom gledao i na domovinu. Originalnim spojem religiozne i patriotičke misli je odulja pjesma: *„Slavenski Dioskuri“* (1863.) Pjesnik se pita, kakovi su ti znakovi štovanja prema svetim učiteljima i kakovi bi morali da budu, te je ovdje izbacio pregršt dubokih neočekivanih misli o odnošajima umjetnosti spram religije. Originalnost Preradovićevih domisli leži u tome, što nije razgalio na odnošajima današujim, već na osnovi budućega raja na zemlji, svoje sanje o blagoj slavenskoj budućnosti i što je tu budućnost pojimao ko česticu cjelokupne ljudske sreće, a ne kao sreću podijeljenu samo Slavenima, niti kao kraljevanje njihovo nad drugima. Ovo oslobodjenje od materijalnih težnja, i nagnuća, ovaj uzvišeni asketizam u patriotizmu, jedinim je pojavom u slavenskoj poeziji i to pisac osobito ističe u slavu pjesnika i naroda, koji ga je izbacio. Kad je pjesnik s visine čežnja, do koje se je u *Dioskurima* podigao, bacio oko na faktična nastojanja i borbe slavenskoga svijeta, spjevao je o njima najuzvišeniju pjesan, što je znamo u slavenskim književnostima, pjesan *„Slavjanstvu“*. U ovoj odi popustio je opet uzde mesijanizmu, ali u najplemenitijem značenju te riječi, jer je sjedinio svoje slavensko-mesijansko nagnuće s tako dubokom religioznom misli, s tako umnim i plemenitim preosjećanjem tražbina pravednosti u medjunarodnim odnošajima, da je ova pjesan svojom uzvišenošću prestizala sve ostale. što ih je nadahnula slavenska ideja, a u „Stimmungu“ i u stilu opet se je sastajao s Krasinskim, osobito sa *„Psalmem Dobrej Woli“*.

Zdziechowski je veoma lijepo obrazložio ovu crtu, što našega Preradovića diže nad sve tadašnje slavenske pjesnike. Slavenska nota odjeknula je u XIX. vijeku svuda medju slavenskim narodima — u Poljskoj najslabije, jer u njih bijaše silno osjećanje narodne individualnosti a s panslavističkom misli bila je usko spojena bojazan od ruske hegemonije, koja je prijetila rusifikacijom. U Čeha istupilo je plemensko čuvstvo stolikom snagom, da je više

puta zatamnjivalo dužnost i pripadnost u narodu, a uslijed toga nastade u njih rastapanje u — ruskome moru. Naprotiv Poljak, silan ljubavlju spram domovine i samosvješću moralne sile i značenja svoga naroda, nije mogao ne osjetiti odvratnost od rusko-češkog panslavizma, nivelirajućeg u svojoj konsekvenciji odlučivanje pojedinih slavenskih naroda; Rus je uvidio u Poljaku baš ono snažno čuvstvo individualnosti, što ih je samosvjesno vezala s katoličkom civilizacijom; Čeh je u poljskom individualizmu nazrijevao zapreku razvitka slavenske ideje, te je s nepovjerenjem, ako ne s neradošću, motrio poljske narodne težnje. A Preradović je eto spjevao u to doba pjesan, sa sadržajem koje se je mogao sporazumjeti svaki pošteno misleći Slaven, pjesan o slobodnom Slavenstvu, što bijaše zadahnuta jednakim čuvstvom pravednosti i ljubavi u odnošajima spram svih grana slavenskoga stabla. Oda *„Slavjanstvu"* daje nam pravo, da Preradovića ubrojimo medju mesijaniste najplemenitije vrste, s tom opaskom, da je on bio u toj tvorevini plemenskim, a ne narodnim mesijanistom, t. j. približavao se je više ka Kollàru nego li k Chomjakovu, Mickiewiczu ili Krasinskome.

Ne ću dalje da slijedim i navodim krasne autorove misli o našem prvom pjesniku, jer se u opće nadam, kako se naši literarni historici do danas ne pobrinuše za dostojnu studiju našega duševnog preporoda, da će čitava knjiga izaći u hrvatskom prijevodu. Tako bismo lakim načinom namirili jednu veliku našu potrebu. Na zagrebačke nakladatelje ne možemo se obratiti — obraćamo se dakle na Dolnju Tuzlu! Zdziechowski je već davno izdao knjigu „Byron i njegov vijek", pa je ona izašla doslije već u nekoliko engleskih izdanja. Nas veže ne samo zahvalnost prema piscu, već i apsolutna vlastita nužda.

Još jedno, pa da svršim. Zdziechowski je prikazao Preradovićevu i Mažuranićevu poeziju veoma religioznom, a ovo je i opravdano. U njima ima više vjerskog osjećanja, nego li smo mi do danas mislili. No posve je krivo, kad on uopće našu ilirsku i narodnu ideju smatra i predstavlja religioznom idejom, jer ona nije takova, ta našem je preporodu kumovao Drašković, član slobodne zidarske pariške lože, a ovo je krivo mnijenje uzrokom, da Zdziechowski nije otkrio pravo vrelo, iz kojega izvire Preradovićevo i Mažuranićevo vjersko čuvstvo.

Krakov, 5 listopada 1902.

Branko Drechsler.

Njemačka.

Hermann Bahr: „Der Apostel"; Žensko pitanje:

Od svih modernijih njemačkih književnika u Austriji, malo se koji bio prošlog decenija dovinuo do onog glasa, do kojeg je bio došao H. Bahr. Al to je bila samo časovita slava: kad je doprhnuo vjetar „moderne". Bahr se

pod njim zaklonio i zaplovio po uzburkanom moru oluje i borbe. Svojim agitatorskim talentom uvijek je tražio i žudio nešto nova; od jedne stvara drugu modu, igrajući ulogu nekakvog proroka i stvoritelja novih škola. „Novo“ je kod njega imalo neki osobiti smisao. a on o njemu osobititi pojam. kojim kan da se htjeo nametnuti publici i svojim tobožnijim djacima. Najprije je počeo propadati Bahr kritičar, uništila ga njegova silna subjektivnost, za koju on nije imao potrebitu snagu da imponira, niti ono osobno osvjedočenje koje takva kritika iziskuje. Kao učitelj i stvaratelj propao je sasvim onda kad je pokušao da odijeli njemačku — austrijsku književnost od njemačke i onda stvoriti posebnu panaustrijsku skupinu. Tom prigodom se on barem za sebe dovinuo cilja, jer je od onda ostao samotan i osamljen.

I kao dramatičar je Bahr bio iste sreće. On je čovjek koji je proputovao cijelu Europu koji pozna sve njezine literature tako da se jednom mogao hvalisati da „Europska duša od zapada do istoka nema za njega tajne“ I zbilja nema, jer je on njoj podlegao, dozvoliv da na njega djeluje tako silno, da je on i kao dramatičar i kao kritičar danas veliki kumulator vanjskih impresija i upliva. Bahr je bez dvojbe lijepi pojav, grehota je samo, što nije znao proživiti nutarnji proces što se nije znao formulovati i što nije uspio da pomoću nutarnjih borba dodje do nekog osvjedočenja. Silno osjetljiv, tražeć kao mahnit nove porive neprestan ce i ljepctu izvan sebe, nije nikad mogao da skupi toliko snage pa da se dovine do neke individualnosti.

Nekoja od njegovih dramatičnih djela („Tschaperl“, „Star“, „Bečanke“) imaju bez dvojbe neku vrijednost, ali ta je žalibože tek časovita i lokalna ona su katkada i jaka dramatičnošću al ta se onda izrodi u teatralnost. Da poluči nekakav uspjeh laća se većinom kakvog dnevnog dogadjaja, nakiti ga slabim verizmom, obradjuje ga i onda ga u zgodan čas iznese na kakvu bečku pozornicu i baca medju massu „dobrohotne bečke“ publike. Naravno je, da takva djela nemogu imati neku trajniju vrijednost. Djela su to ne izuzevši ni „Franzla“, koji je njegovo najbolje djelo, koja nemaju neke dublje motorne ideje, bez ikakvog interesa za čovječanstvo, pisana od čovjeka, koji kao da nema smisla ni spreme za ozbiljnije probleme, bez plastike i bez ikakvog shvaćanja dramatičnosti i plazmiranja duše.

Bahrovo zadnje djelo „*Apoštol*“, koji se nedavno prikazivao u Bečkom Burgtheatru, nov je dokaz njegove dramatske impotencije. Apoštol nas vodi u parlamenat, a Bahr prenaša opet cijeli parlamenat — od preko 400 osoba na pozornicu. Nema dvojbe da ćemo, ako se malo više zadubimo u predmet, doći do zaključka da je parlamentarna borba na pozornici po sebi skroz nedramatična. Ma koliko se ovih zadnjih godina zbilo i doživilo u raznim europskim parlamentima, ipak nije nikad bilo takvih borba i konflikta da bi mogli i potaknuti koga na dramatizovanje istih. Al to je drugačije s Bahrom; njega, čovjeka nedramatičnosti al čovjeka sensacionalnosti, zanijela je ta borba,

uvjeren da će se moderni ljudi nervå, raspaliti i zabezeknuti senzacionanolšću mekanizmom i grandioznošću mise en scene, oduševljeni primiti to „graudio. zno“ djelo. Glavna pogriješka Bahrova je ona, što je mislio i htio pokazati da na um i na srce može isto tako djelovati massa od 400 neobradjenih karaktera kao i jedan jedini cezelirani individuum. Ta novotarija bi mogla možda dati nekakvu matematičnu jednačbu, ali nikako jednu psyhologičnu.

Apoštol je ministar, javni i politički čovjek, bez ikakvog realnog programa, koji, kako govori njegov protivnik zastupnik Andri misli da je nešto učinio sa svojim velikim ideam, jer tko čita govore ministrove i sluša njegov program, ostaje zapanjen silom njegovih misli, te mora misliti e je osvanulo treće kraljestvo. No politika nije za sanjare, već „odveć suha stvar hladnog razuma“. Privrženici ministrove stranke hoće na svaki način da se okoriste njegovim položajem „jer zašto se toliko mučiti dok se dodje do vlade, ako se time ne dobije novaca i časti?“ veli privrženik njegov Gohl. Nego ministar u svojoj dobroćudnosti i netaktičnosti hoće da ostane politički svetac, a to e njegova propast. On predbacuje Gohlu podlost i tjera ga iz svoje kuće. — U parlamentu je važna sjednica, radi se o tome, komu će se podijeliti izradba zemaljskih konala. Ministar zagovara Narodnu Banku, Andri sa opozicijom amerikansko društvo. Debata je oštra. Vidi se da Ministar ima većinu. Ali Gohl je žedan osvete. On je prije nekoliko godina ministrovoj ženi pribavio novaca od narodne banke, naravno bez ministrova znanja. Da mu se osveti proglasuje ga lopovom i to dokazuje ženinom mjenicom. Naravna stvar opozicija, koja je bila podmitila Gohla, upotrebi to u svoje svrhe i sruši ministra, koji se jedva spasio od žući „ljubljenog naroda“, koji ga je htio lynčovati. Poslije nekih jako smiješnih i šablonskih prizora koji su slijedili kod kuće izmedju ministra i njegove žene, koju on naziva lupežicom, dolazi najljepše! Vodja opozicije Andri, dakle drugi politički čovjek, najljući ministrov protivnik, dolazi k njemu da isprosi kod njega oproštenje! Nitko nezna zašto, što li je on njemu skrivio i radi česa se sada kaje? Naravna stvar da sada slijedi najsentimentalniji prizor cijelog djela. Ministar poslije bombastičnog „Confiteor“ zagrli Andra i prašta mu. I tako svršavaju ti „veliki“ ljudi svoju životnu komediju, čvrstom odlukom, da će se povući s političkog života i da će biti „samo dobri. Oni će biti dobri, jer je to više nego veliko. To je jedino, to je najpljepše“. jer Andri „ne vjeruje više ljudima“.

Ovo je u glavnim potezima sadržaj. „Apoštola“. Pokušaćemo sa malo riječi dokazati kako je i ovo Bahrovo djelo neumjetničko i neuspjelo, te kako i ono potvrdjuje naše gornje tvrdnje. „Apoštol“ je mirna i plemenita, ali skroz slaba i djetinska duša, koja ima tu jedinu véliku zaslugu da žudi dobrobit čovječanstva. Iz svake njegove riječi, iz svakog pokušaja — jer djelovanja nema — vidi se da je to čovjek, koji nije sposoban i nema smisla za politiku. Ipak „Apoštol“ je vodja jedne jake političke stranke, on je dapače mi-

nistar. Politički čovjek, koji je kroz cijelu svoju političku karijeru nepolitički radio, mora na jednom da upravlja velikom državom. Ovo bi morao biti glavni karakter Bahrov, koji ima doduše mala svojstva velikog seoskog načelnika, ali nikad ona jednog ministra.

Bahr kao da je sam uvidio nemogućnost ovakvog karaktera, jer inače nije moguće shvatit, zašto bi ga Bahr bio učinio još nekonsekventnijim i djetinskim nego je to po naravnim a i tehničkim zakonima drame slijedilo. Mi znamo svi da ministar o mienici nezna ništa, a ipak nije ni pomislio da se opravda ili bolje obrani, već šuteći propada, kao da je najveći krivac. Možda u tome i sastoji njegova veličina po Bahrovom nišljenju, al mi ipak znamo da veliki i jaki individuum ne propada ovako; ako svojom krivnjom propada, možda će to podnijeti i prignut glavu, ali ako mu propast dolazi s tudjih kapriča, onda će se boriti do konca. Taj fini i oštri politički duh ne misli ni za čas na način kako je zastupnik došao u posjed inkriminirane mjenice niti na okolnost, zašto je njegova žena trebovala taj novac; zašto mu je tajila taj zajam i zašto se obratila baš zastupniku da posreduje? Sve to su okolnosti veoma važne, koje je on kao čovjek razuman i oštar morao riješiti, a ipak se toga nije „sjetio". To su samo neke bezmislice i neupravnosti, koje se na pri mah opažaju, a predaleko bi se išlo kad bi se nanizalo sve ono, što je kao logično i moralno slijedilo iz tog dogogjaja. I ovo bi morao biti toliko slavljeni „Apoštol", koji morao tobože oživjeti Crispia! Bahr je to sam očitovao. Bekoh da je ministar silno i dobro dijete, niti ministarska karikatura nije on, koji je čovjek „supernovus" u politici, za koga je politika velika nepoznanica. Polititika je moć, nikad pusta igrarija. Slabe i male duše su se doduše dočepale katkad ministarske stolice, al opet nijesu nikad bile tako naivne i djetinske. Pa tek da je Crispi ovakav bio? Crispi ta personifikacija svih vrlina i mana južne Italije? Ne vjerujemo ni da Bahr takva šta vjeruje.

O drugim licima je suvišno i govoriti, ako je Apoštol ovakav, druga su iste onako slamnata, kao što je ona „pupica", kojom se „ozbiljni" ministar pri svršetku prvog čina igra.

Takovo je zadnje Bahrovo djelo, sastavljeno od dva elementa: senzacije i ganuća, koji se protežu kroz cijelu radnju. Ipak, ma kakav bio on senzacijonsfabrikant" nije mogao stvoriti jedan cigli karakter u cijeloj onoj „ljudskoj massi. I tako „Apoštol" je djelo bez akcije, bez motiva bez konca i kraja, tek lanac suhoparnih prizora lica i karaktera kao da izdišu od mršavosti; sve je opaženo i studirano tek izvani i površno; sve je isklesano samo u primitivnim konturam.

Poslije svega ovoga nameće nam se samo po sebi pitanje: Zar je ovo *nova* umjetnost? Zar je to uspjeh tolike borbe za novu umjetnost? Zar se zato nastojalo formulovati novo doba, ljude i duše? Zar se zato tražio hram novoj dobi i umjeću?

* * *

„Die Schattenseiten des Frauens Studiums“ von Sidonie Grünwald Zenkowitz.

„Die Frau im 19. Jahrhundert“ von Therese Schlesinger-Eckstein.

Nema dvojbe da je žensko pitanje kod nas jedna od najnepoznatijih stranica socialnog života, mislim s toga da zaslužuje prikazat ove dvije knjige koje se po svojoj idei i svrsi nalaze na antipodima.

Grünwaldova je rijetki pojav u intelektualnom i borećem se ženskom svijetu, koja je imala toliko energije i kuraže, da digne svoj jaki i autoritativni glas proti *„općoj“* ženskoj naobrazbi. Ona nije protivnica ženske više naobrazbe, al pokazuje kuda bi to vodilo, kad bi žene pohadjale više škole u onom broju, u kojem ih muškarci pohadjaju.

Ona zahtjeva žensku *„individualnu“* naobrazbu, dozvoljava ju naime samo onim ženam, koje su obdarene osobitim talentom i koje za to imaju duševne i fizičke zahtjeve.

Kad bi se ženska naobrazba morala protegnuti na žene „u massi“, pita se ona kud bi to vodilo i onda nastoji da pokaže nekoliko posljedica koje bi bile ubitačne ne samo za cijeli naš duševni i socialni život, već i za čovječanstvo, pa i za žensku misiju. Najprije dolazi tu briga i strah za razvijanje ženskog tijela. Degeneriranje muškog spola koraca strašnim koracim glede njegovog fizičkog sastava, glavni je uzrok tome 6—8 satno sjedanje u školi. Kad bi i žena na to spala i tako se silno oslabila, što bi onda čovječanstvo?

Ako se pak žene podadu u massi učenju i nauci tko će upravljati kućom tko odgajati djecu? Drugim se rukam ne može povjeriti jer je dokazano da to djeluje i moralno i fizički ubitačno za mladi i nejaki naraštaj. I tako niže još drugih upita i onda ih uspjehom pobija.

Najvažniji je svakako onaj momenat gdje raspravlja o intelektualnom proletarijatu, kojemu je ženstvo davalo dosad sasvim neznatan kontingenat, ne stoga što bi žena, kako bi htjeli Lombroso i Ferrero dokazat bila inferiornija od čovjeka, već stoga što joj još svugdje nijesu otvorena sva vrata više naobrazbe i što se nije ta opća ženska viša naobrazba još raširila po svim socialnim slojevima ženstva kako je to na primjer kod muškaraca. A pošto već ni školovani muškarci nemogu uvijek naći da se prehrane i tako danomice raste taj intelektualni proletarijat, pita se Grünwaldova, bili moglo društvo ljudsko da namjesti sve školovane ženske? Suvišno bi bilo i dokazati da je to nemoguće, a pošto nije moguće, što bi se dogodilo, kad bi redovi muškog intelektualnog proletarijata bili još pojačani sa mnoštvom ženskog?

Iz ovdje nabačenih idea vidi se kolika je briga autorice za budućnost svoga spola. Da bome, da su njene idee zdrave i opravdane, al se kose sa ljudskom individualnom slobodom i zato su nemoguće, jer kao što danas ve-

ćina muškaraca, pa pripadali kojem bilo socialnom slogu, pohadjaju u massu više škole, tako će decenijem to biti i sa ženam, koje ih danas tek pojedince pohadjaju. Lako je reći „samo odabrane i pojedine žene nek se posvete nauci", al gdje su te granice, tko će ih označiti. Tu odlučuje individualna slobodna volja i megalomanija naša i stoga se tu težko dava pomoći.

Svakako ova je knjiga lijepi dokumenat ženskog pokreta i problema, koja je svugdje podigla ogorčenje i odobravanje, buku i priznanje, i koja ipak prisvaja svojim energičnim i izmjerenim tonom.

Ona druga knjiga Therese Schlesingerove mala je povjest u velikim potezima evolucije ženskog pitanja u 19 vijeku. U ovoj knjizi autorica na podlozi povjesti i statistike zahtjeva „riješenje ženskog problema, oslobodjenje žene i njeno aktivno suradništvo u socialnom radu".

Ona zahtjeva za ženu sva polja socialnog života, vojuje osobito za pripuštenje žene u industrialnom, trgovačkom i gradjanskom radu, dokazujući da će inače sav socialni život i napredak čavječanstva doći do jedne etape pri kojoj će se zaustaviti, jer će mu nedostajati fizičkih i intelektualnih sila.

Ove dvije knjige napisane od žena pro i contra razlikuju se već po svrsi za koju su napisane. Prva je knjiga više znanstvena, za više slojeve; druga je knjiga borbe, napisana više za masse, da ih prisvoji. Prva hoće da dokaže kud bi se došlo kad *bi* žena u massi sve osvojila; druga kud bi se došlo kad se *nebi* ovoj rastvorio cijeli svijet. Prva je hladna al energična, druga je vatrena ali ne uvjerava.

Svakako i jedna i druga su važne, a druga će osobito dobro doći onima, koji ne poznavaju žensko pitanje a htjeli bi ga upoznati.

Spljet 3. Listopada 1902.

Ivo Tartaglia.

Francuska.

(Emil Zola. — Silhueta čovjeka i književnika.)

S pozornice života iščeznuo je *Emil Zola*. Umro je uslijed ugušenja prouzrokovana izdušenjem plinova iz željezne peći... može li se zamisliti štogod banalnijega i od manje efekta nego li ovaj završetak franc. romanopisca?! Da se radi o kakvomu „anonimnomu", jedva ako bi ovaj nesretni slučaj zabilježnio pariški hroničar na poslijednoj stranici novine medju kakovom reklamom za „sapun Konga" i natječajem za mjesto biljažnika u seoskoj općini.

Pošto s Emilom Zolom iščežava Učitelj naturalizma u Francuskoj, mi ćemo se na ovomu mjestu opširnije osvrnuti na njegov život i književni rad.

Zola se je rodio 2. aprila 1840 u Parizu. Gimnaziju je polazio dijelom u Aix-u, a dijelom u prijestoljnici. Prve godine njegove rane mladosti pro-

življene u Aix-u pod žarkim suncem Provence, ostaviše dubok trag u njegovoj duši, tako da se je on i kasnije uvijek toplom simpatijom sjećao francuskoga juga. Već kao mladić Zola nije osjećao nikakove naklonosti prama muzici i ta antipatija prama glazbi učinila ga je u tom pogledu duševnim srodnikom s Voltaire-om, koji ju takodjer nije volio. U liceju je bio srednji djak. Privlačile su ga osobito egzaktne znanosti, te je slabo mario za historiju i geografiju. Njemački jezik imao je u njemu odrešita neprijatelja. Njegov nemar za spomenuta tri predmeta imao je posljedicom da je propao na „baccalaureatu“ (ispitu zrelosti). Bio je slabe sreće kod ispitne komisije kao i Hugo i Daudet, što ga ipak nije zapriječilo da, poput ove potonje dvojice, postane velik pisac.

Doduše ako nedostatak diplome „bachelier-a“ i nije prepona za razvitak jednoga umjetničkoga talenta, ona je ipak onaj „passe partout“ koji otvara mladiću vrata socijalnih kariera. Taj je nedostatak Zola imao kruto osjetiti. Ostavivši naime licej Saint Louis i ne videći pred sobom ljepše perspektive mladić je bio prisiljen da stupi u službu pri pariškim dock-ovima u rue des Douanes uz mjesečnu platu od . . . . . . 60 franaka. Jedva da živi dosta da ne umre. Ali ta služba nije dugo zadovoljavala njegov duh. Nadajući se boljem on ostavi dock-ove i uze tražiti novu službu. Stanovao je tada u quartier Latin-u u malenoj sobici pod krovom. On je višekrat mjenjao svoj stan, ali se nezna da se je u to vrijeme ikada spustio na jedan sprat niže. Medju ostalim obitavao je i u malenoj sobici u ulici Saint-Etienne du Mont, u kojoj je glasoviti pisac Bernardin de Saint-Pierre napisao svoje remek djelo „Paul et Virginie“, pravi dragulj francuske književnosti. U toj se je sobici mladi Zola zadahnuo parfumom čiste lirike, koju niti njegov kasniji prekomjerni i brutalni naturalizam nije bio kadar posvema razagnati.

U Quartier Latin-u Zola je provodio život Bohème, ali Bohème monotone, jednolične i dosadne koja bi atrofirala duh manje jak nego li je Zolin. Nije to bila dakako ona interesantna, gotovo briljantna i sretna pariška Bohème, koju zamišljaju moji čitaoci koji se još živo sjećaju Murger-ova romana. To je bilo pravo vegetiranje, koje dovodi duh pohlepan senzacije promjena i kretnje do očaja. Ali duh Zolin bio je vrlo jak, a njegova nada u bolju budućnost odveć jaka. Ona ga je sačuvala od svakoga nepromišljenoga i nepopravljivoga čina.

Po danu je Zola tekao pariškim ulicama tražeći kakovu zaslužbu, po noći bi se on povukao u svoju tijesnu i golu „mansardu“ i tu je pisao neumorno i bez slabosti svoje „Contes à Ninon“. Unatoč oskudice u kojoj je živio, unatoč toga materijalnoga stradanja, mladi Zola nije ni časka izgubio svoga golemoga samopouzdanja. On je tražio u napornom radu najljepše senzacije i ta ga ljubav za rad nije nikada ostavila. Koliko ga je uznosio rad najbolje se vidi iz njegove glasovite besjede, što je izrekao g. 1893 na ban-

ketu, koji su pariški djaci bili priredili u njegovu čast. „Rad je vjera koja mladeži predlažem“ rekao je Zola u toj prigodi „ali to je vjera, koju znanost rasvijetljuje. Ništa ne djeluje tako ubitačno na čovjeka i na narode kao iluzija; jer ona uništava napor, ona obmanjuva, ona je taština slabih. Ustrajan i metodičan rad jedini je kadar da nas spasi od sanje i iluzija.“

Napokon mu se ipak sreća osmijehnu. Na preporuku nekoga prijatelja on nadje mjesto u knjižari Hachette, koje mu je pribavilo 100 franaka mjesečno. Posao ne bijaše težak. ali dosadan i bez interesa. Budući pisac „Germinala“ bavio se je u početku svoje službe kod Hachette-a umotavanjem paketa i vezivanjem knjiga. Ali već tada nešto ga je gonilo da piše i piše. S prvim svojim radovima nije ipak bio velike sreće. Hachette je izdavao malu smotru za djecu, za koju Zola napisa pripovijest „Soeur des pauvres“. Izdavač odbije doduše tu pripovijest, pošto ju je našao odveć „revolucijonarnom“; ali je stil mladoga pisca toliko na nj djelovao, da je uzeo Zolu za svoga privatnoga tajnika.

Tri godine za tim ugledaše svjetlo Zolini „Contes à Ninon“. Njihov je uspjeh bio velik i oni osiguraše auktoru njegov književni glas. Od sada je Zolin život tekao mirno. Za drugoga carstva Zola se je doduše isticao republikancem, te je suradnikovao pri raznim republikanskim novinama; ali njegova opozicija protiv vladajućega režima nije išla predaleko. Ona mu bar nije pribavila neprilike, što su ih prouzrokovali Viktoru Hugu njegovi vatreni manifesti protiv Luja Bonaparte nakon državnoga udara od 2 decembra. Zola je u to vrijeme mnogo radio, ali taj njegov rad počinje biti za pravo sustavan tek od g. 1871 u kojoj Zola započinje veliku seriju romana „Rougon-Macquart“ naravnu i socijalnu historiju jedne obitelji iz drugoga carstva, koja je duhu piščevu imala da bude pendant monumentalne Balzac-ove „Comèdie humaine“.

Ovi su romani iznijeli pisca na svjetski glas. Njegov je materijalni položaj bio uz to potpuno obezbijedjen, pošto mu je godišnji dohodak bio ponarastao do lijepe svote od 200 hiljada franaka. Pisac koji je tako živim bojama znao oslikati crnu nevolju modernih helota i radničkoga proletarijata, ostavio je za sobom nakon svoje smrti, imovinu od 4 milijuna franaka. Kad se pomisli, da se je Balzac morao uticati najfantastičnijim projektima da dodje do bogastva i da se služio najkomplikovanijim stratagemima samo da umakne pandžama svojih bezdušnih vjerovnika, i kad se sjetimo da je Lamartine umro u najskrajnijoj bijedi, mora se priznati, da je Zola za svoga života umio spojiti ideal umjetnika s težnjom za ličnim materijalnim blagostanjem. Pisac „L' Argent“ znao je u ostalom kao malo tko procijeniti ulogu što ju novac igra u modernom društvu.

Recimo nešto o načinu rada Emila Zole. Posmatrajući ogromnu silu knjiga, što ih Zola objelodanio, moglo bi se pomisliti da on nije poznavao odmora i da ga je fizički i intelektualni napor morao potpuno iscrpiti. Medjutim

to nije tako. Zola nam sam pripovjeda da je radio odmjereno vrijeme, 4 sata dnevno, ni više ni manje, i da je za to vrijeme pisao 4 tiskane stranice. Ali on je radio tako svakoga dana bez razlike i to samo posvjedočava jakost njegove volje, koja je znala podvrći njegovo tjelo i duh ovoj željeznoj disciplini.

Zola je imao takodjer vlastitu metodu rada, kojoj se nije nikada izne vjerio. Evo u čemu se sastojaše ta metoda: Prije nego što će započeti pisanje romana, on bi se okružio svim mogućim dokumentima. Te je dokumente pisac „Rougon Macquart" dijelio u tri skupine. 1.o Instruktivni dokumenti, to jest oni što su ih piscu priopćile osobe iz društva, koje je on naumio opisati. 2.o Direktni dokumenti ili oni što ih je pisac sam tražio, i 3.o Pisani, koje je pisac nalazio u knjigama.

Zatim bi pisac stavljao sam sebi upite o budućim junacima romana, o njihovim navikama, temperamentu, značaju, o milieu-u, u kome su se imali kretati itd. Na svako pitanje odgovarao je s velikim brojem bilježaka. Te su se bilješke dakako neprestano gomilale uslijed trostrukoga načina dokumentiranja, kojim se je Zola služio. Suvišno je i dodati, da bi ovaj golemi materijal doveo u zabunu svaki drugi duh manje sistematski od duha Emila Zole.

Nakon serije „Rougon Macquart" Zola napisa trilogiju gradova „Lourdes", „Rome" i „Paris", a nakon ove trilogije on započe pisati novu seriju, kojoj dade kolektivni naziv „Quatre Evangiles". Od ta četiri evandjelja ugledaše svijetlo samo tri, od četvrtoga ima jedino plan.

Pod kraj svoga života Zola se je bio bacio u politiku. Njegova intervencija u aferi Dreifuss, njegova neumorna akcija u prilog zatočenika s Vražjega otoka, što ju je bio započeo svojom glasovitom poslanicom „J' accuse", upravljenom na predsjednika republike, bijaše otvorila u Francuskoj eru moralne i političke trzavice, koja još ni danas nije posvema jenjala. Mi znamo da ovdje nije mjesto da ocijenjujemo ovu vrstu rada Emila Zole, te ćemo samo reći, da je političar kod Zole mnogo škodio književniku, jer se je od toga časa Zolin rad sudio „cum ira et studio" to jest on je izazivao i nezasluženih napadaja i prekomjernih hvala.

* * *

Zola se općenito drži stvoriteljem naturalizma u francuskoj književnosti Što je naturalizam? Po etimologiji samo riječi sudeći, naturalizam bio bi neposredno opažanje i vjerno opisivanje prirode i njezinih pojava. Ako je pak tako, onda Zola nije nipošto njegov stvoritelj, pošto naturalistička koncepcija u umjetničkomu stvaranju prevladjuje kod gotovo svih francuskih romanopisaca u 19 stoljeću. Malo ih ima u istinu, koji nijesu tvrdili da direktno opažaju prirodu i da tačno bilježe svoje dojmove. Po čemu bi Balzac, Stendhal i Flaubert bili manje naturaliste od Zole? U ostalom naturalizam je u romanu

tudjinskoga porijekla te se može reći da se je u Francuskoj razvio poglavito pod uplivom engleških (Dickens. Eliot) i ruskih (Turgenjev, Gogolj, Dostojevki) romanopisaca.

Zola je nastojao dati teoriji naturalizma neku vrstu kodeksa, po kome bi se imali pisati romani. On je stvorio „naturalističku školu“ u Francuskoj. On sam pak se ne pokazuje naturalistom u pravom smislu riječi, možemo pače reći da je romanticizam i lirizam najprvi glavni temelj njegove literarne osobnosti. Zola je ostao onaj „romantique attardè„ kako ga je Doumic sretno nazvao. Dok su njegovi učenici dosljedno primijenili teorije, što ih je on sam razvio, pisac „Le roman naturaliste“ ostao je najboljim primjerom razmaka što može da postoji, medju teorijom i praksom. U detaljima on je tačan, ali njegovi ensemble su zadahnuti silnim, epskim dahom. On je počimao uvijek skrupoloznom analizom, a završivao sintezom. Njegovi junaci, kao god i oni u romantičara, jesu oživljene abstraktne ideje, oni su reprezentativni tipovi a ne individui.

Zola je svadjao čovječanstvo na jednu ideju i na jedan nagon i tu ideju i nagon utjelovljavao je u jednomu čovjeku; ali time je istrgnuo čovjeka iz njegove prirodne i realne okoline, oduzevši ono sve što čini čovjeka pojedincem. Podredivši ga ideji i učinivši ga njezinim besvijesnim orudjem, Zola je čovjeka izopćio iz čovječanstva. Ali drugačije nije niti moglo da bude kod ovoga pisca. Zola nije imao onaj realistički temperamenat, koji opažamo kod Turgenjeva, Flauberta i Maupassant-a. Pitanje pak temperamenta piščeva i sudjelovanja temperamenta u umjetničkomu stvaranju nije baš sporedno. Nije li zar sam Zola rekao, da je svaki umjetnički proizvod, bio on slika, ili kip ili pjesma, „komad prirode promatran kroz jedan temperamenat“? A Zolin temperamenat kako smo rekli, nije bio naturalistički. On je to sam u ostalom priznao. U razgovoru s novinarom Haret-om on bijaše rekao, kako unatoč svih svojih napora, on nije mogao posvema se oprostiti utjecaja romanticizma. Kadgod je Zola htio da se pokaže naturalistom par excellence, onaj romantičar' koji se je krio na dnu njegova „ja“, pomolio bi se i pokvario bi naturalisti posao. Čitajte n. pr. „Rome“, dojam, što ga ovaj Zolin roman u čitatelju ostavlja ne može se niti iz daleka prispodobiti dojmu što ga ostavlja „Madame Bovary“ ili „Maison Tellier“. Dok se kod pisaca ovih potonjih djela vidi, da je njihovo shvaćanje prirode i realnosti bilo gotovo instinktivno, dotle se kod pisca „Rome“ opaža težnja za uveličavanjem sintetiziranjem. Zola se ne trudi toliko da nam dade vjernu i tačnu sliku „vječnoga grada“, koliko da nam protumači smisao ideje koja se je kristalizirala u gradu s nekoliko tisućljetnom prošlošću. On kao da traži posvuda manifestaciju ideje. U radniku on ne vidi čovjeka već rad, u vojniku rat, a u svećeniku vjeru. Mjesto da ponastoji da snimi s čovjeka čahuru, u koju ga je njegovo zvanje obavilo, i da nam ga prikaže kao individuum s njegovim osebujnim osjećajima i po-

riviuna, on uzimlje čovjeka jedino kao predstavnika ideje. (Tako je Zola u neku ruku i simboličar. Sve osim onoga, što bi on najvolio biti.) Upravo poradi toga njegovi junaci i nijesu komplikovani i inkoherentni, kao što su svi ljudi više manje u životu, već su jednostavni i dosljedni poput kakovih silogizama. „Osobe Zoline nijesu živuća bića već neka vrst automata, a djelovanje njihovo kao da ide jedino za tim da služi dokazom za karakter, što im ga je pisac unaprvo dao“ (Pellissier: „Le mouvement littèraire en France au XIX siècle“.

To je možda za to što Zola radi po planu, unapred dobro utvrdjenom i što provadjanje toga plana isključuje sve što je slučajno i što nije s njim u potpunom skladu. Život pak donosi sa sobom mnogo toga slučajnoga, svojevoljnoga i nedoslijednoga.

Zola je imao smisao za veliko, za silno i on nam je ostavio u svojim romanima grandioznih kompozicija. Njegov snažni talenat istaknuo se je osobito u slikanju mase. Nitko do njega nije znao staviti u opis mase toliko života, vjernosti i kretnje. On slika jednakom snagom sve vrsti mase: krzmajućih radnika, uzmičućih vojnika, pobožnih vjernika. Ali taj nagon za slikanjem mase odava takodjer epskoga pisca i sintetičara. Masa je doduše sastavljena od pojedinaca, ali ti pojedinci skupljeni u velikoj masi, gube svoje individualne značajke i zadobivaju nešto općenitoga, zajedničkoga. Fizionomija mase može da bude grandiozna u času oduševljenja, tragična u času panike, dramatična u času uzbudjenosti, ali ona uvijek ostaje anonimna i donekle nejasna i poradi toga izbjegava oku analitičara.

* * *

U čemu se poglavito sastoji originalnost Emila Zole na polju naturalističkoga romana? Mi mislimo da nećemo pogrešiti, ako kažemo da se njegova originalnost očituje naročito u tomu, što je nastojao da primijeni u romanu neke glasovite postulate moderne znanosti i to u prvomu redu eksperimentalnu metodu što ju je veliki franc. učenjak *Claude Bernard* aplicirao na medicinu. Claude Bernard nastojao je da izvede modernu medicinu iz dotadanjega njezinoga stanja (empirizma) i da joj udari ozbiljan znanstveni temelj. To je isto pokušao Zola sa svojim „Le roman expèrimental“ na polju modernoga romana. Evo što nam on veli u svome glasovitomu predgovoru seriji „Rougon Macquart“. „Ja hoću da protumačim, kako stanovita obitelj ili stanovita skupina živi i razvija se u jednome društvu. Kako se iz nje radja 10 ili 20 živih bića, koja se čine da su vrlo različita medjusobno; ali ih tačna analiza pokazuje naprotiv vrlo blizu jedno drugome i u tjesnom medjusobnom odnošaju. Naslijedstvo ima svoje zakone kao god i težina u fizici. Ja ću nastojati, da, rješavajući dvostruko pitanje temperamenta i milieu-a, slijedim nit, koja matematički vodi od jednoga pojedinca drugomu“. U ovim riječima je sadržana sinteza naturalističke filozofije, kako ju shvaća Zola. On je od-

lučio proučavati fizičkoga čovjeka, smještena u fizičkom milieu-u u socijalnomu saobraćaju s ljudima i odvisna od njih uslijed djelovanja zakona naslijedstva. Zola posvećuje dakle najveću pažnju proučavanju fizičkoga čovjeka. U njegovim romanima prevladjuje fiziološki elemenat, opis životinjskoga dijela u čovjeku, studija nagona i fizičkih strasti (bête humaine.) Odatlen brutalnost i cinizam njegovih romana, koji su uz to vrlo jednostavni jer ograničeni gotovo isključivo na spoljašnost. Zola je s toga vrlo slab psiholog, on rek bi nije u stanju da prodre u delikatni i komplikovani ustroj ljudske duše i da analizira čitavi svijet njezinih težnja, osjećaja i poriva. (Ista tendencija gospoduje i kod ostalih njegovih učenika, te nije nipošto slučajan sticaj okolnosti, ako se je paralelno s periodom opadanja naturalističkoga romana u Francuskoj pojavio psihološki roman, koji, služeći se takodjer rezultatima moderne znanosti, predstavlja u istini reakciju protiv naturalističkoga pravca u romanu).

Spomenuli smo da je Zola auktor traktata „Le roman expèrimental", koji sadržava doktrinu i formulu njegove škole. Pošto je Zola nastojao da unese u roman eksperimentalnu metodu i da dade tako ovoj literarnoj formi koja je do njega imala eminentno umjetnički karakter, znanstvenu podlogu, pokušajno da prikažemo u velikim potezima osnovne ideje izložene u rečenoj knjizi. — Pišući svoj „Le roman expèrimental" Zola je kompilirao (on to sam priznaje) eksperimentalnu teoriju, što je sadržana u Claude Bernard-ovomu djelu „Introduction à l' ètude de la mèdecine expèrimentale". Francuski učenjak bio je u istinu prvi koji je ekspèrimentalnu metodu, kojom se je do njega služila Kemija i fizika, uveo u fizijologiju i u medicinu. to jest primjenio na živa bića. Udarivši tragom Claude Bernard-a, Zola je opeta sa svoje strane pokušao da dokaže, kako nas ta ista metoda može da dovede do poznavanja strasti i intelektualnoga života pojedinca. To bi u ostalom bio samo dokaz napredovanja znanosti, koja počinje s anorganskom i organskom tvari, da se uzdigne do antropologije i socijologije.

Opažati i eksperimentirati nije jedno te isto. Opažajući čovjek konstatira i proučava prirodne fenomene onakove kakovi jesu u realnosti, te ih ne može promijeniti. Eksperimentirajući čovjek naprotiv priudešava i promijenjuje prirodne pojave i stavlja ih u stanje, u kome ih priroda nije pokazala.

Za Zolu je pak naturalistički pisac u isto vrijeme opažalac i eksperimentator. On stavlja naime svoga junaka u različite milieu e, podvrgava ga djelovanju različitih strasti i osjećaja, te promatra i konstatira posljedice (učinke) toga djelovanja. „Eksperimentator je istražni sudac prirode" — rekao je Claude Bernard. Zola se služi ovom figurom i veli, da je naturalistički pisac sudac istražitelj ljudi i njihovih strasti.

Po Claude Bernard-u „eksperimentalna ideja nije svojevoljna, niti proizvod imaginacije; ona naprotiv treba da ima svoje uporište u opažanoj real-

nosti, to jest u prirodi". Naturalistički pisac, po Zoli, tako isto opaža i eksperimentira, njegovo djelo nastaje iz sumnje, koja obuzimlje njegov duh pred slabo poznatim istinama i pred neprotumačenim pojavima. To stanje pak traje sve dok se eksperimentalna ideja ne porodi u njegovomu umu i dok ga ona ne potakne da s pomoću analize faktova uspostavi istinitost hipoteze.

Zola dakle hoće da u intelektualnomu i psihološkomu svijetu primjeni rezultate moderne znanosti izložene u knjizi Claude Bernard-a. On nastoji stvoriti „znanstvenu psihologiju", koja bi imala biti dopunjak „znanstvenoj fiziologiji". Jednom riječi on hoće da operira na karakterima i strastima, na ljudskim i društvenim faktima, na onaj isti način, na koji fizičar i hemičar operiraju na bezživotnoj materiji, a fiziologičar na živim organizmima. Ta se operacija mora dakako obaviti po stalnim, dobro utvrdjenim zakonima, tako da je *znanstveni determinizam* osnova čitave ove doktrine. Nego uza sve to pouzdanje Zolino u svemoć znanosti nije neograničeno; on naime ne smatra da je znanost toliko pokročila, da bi se mogli udariti kao temelj naturalističkomu romanu stalni, nepromijenljivi zakoni. (Pisac „Le roman experimental" ubraja ipak medju takove stalne zakone *zakon nasljedstva*, koji, po njegovu mišljenju, igra prvostepenu ulogu u intelektualnim i strastvenim manifestacijama čovječjim.)

Ali i milieu, u kojemu se čovjek kreće zaslužuje da mu pisac posveti veliku pažnju. Zola se nada da će jednoga dana znanost protumačiti unutarnj milieu čovjeka to jest mehanizam misli, strasti i osjećaja; ali dotle romanopisac treba da proučava naročito vanjski ili društveni milieu. Zadaća je dakle eksperimentalnoga romana da protumači s pomoću fiziologije, manifestacije intelekta i osjetila to jest u njihovoj odvisnosti od utjecaja zakona nasljedstva i vanjskih okolnosti; zatim da pokaže čovjeka u socijalnomu milieu, i da razjasni djelovanje milieu-a na čovjeka i obratno djelovanje čovjeka na milieu.

Zola dakle uzimlje čovjeka izolirana iz ruku fiziologičara i nastoji da riješi pomoću sredstava, što mu ih moderna znanost pruža, problem odnošaja medju pojedincem i društvom.

Ispitajmo sada, koja je moralna svrha eksperimentalne metode u romanu. Po sudu Emila Zole eksperimentalni romanopisac proučava uzroke i posljedice jedne strasti u socijalnomu milieu-u, kao što liječnik, po metodi Claude Bernard-a, istražuje uzroke i proučava djelovanje bolesti na jedan organizam. Ali kao što se potonji ne ograničuje samo na to da izliječi bolest nego se služi rezultatima svojega eksperimentiranja da pronadje sredstva kako bi mogao pobijati tu bolest uvijek i posvuda, tako i pisac eksperimentalnoga romana pokazuje sav mehanizam (uzrok i posljedice) stanovite strasti i time podava sredstva za njezino uništenje ili barem oslabljenje.

Na prigovor nekojih kritičara, koji su naturalistama predbacivali „znan-

stvene pretenzije", Zola odgovara, da naturaliste, oslanjajući se na fiziku il hemiju kao pomoćne znanosti, nijesu za to ni fizičari, ni hemičari, kao što nijesu hemičari ili fizičari niti fiziolozi, akoprem se oni služe hemičkim reaktivima ili fizičkim instrumentima. Po mišljenju Zole rad romanopisca iz naturalističke škole je pače opsežniji nego li rad fizičara li fiziologa, pošto on treba da izučava sve moguće znanosti. „Roman je postao općenita enquête o prirodi i o čovjeku". (Zola op. cit.)

Eksperimentalna metoda je potpuno *impersonalna*. Ona je postavila na mjesto osobnoga auktoriteta znanstveni kriterium, koji je sadržan u njoj samoj, a taj znanstveni kriterium jeste eksperimenat. Eksperimentalna metoda, oslobodivši čovjeka od servilnoga odnošaja prama osobnomu auktoritetu, proglasila je po mišljenju Zole, takodjer potpunu slobodu ljudskoga duha.

Eksperimentalna metoda Emila Zole bila je predmet mnogobrojnih i stvarnih kritika. Mi ćemo te kritike reasumirati po izvrstnomu priručniku „Histoire de la littèrature francaise" od Lanson-a i podijeliti ih u *generalnu* kritiku, to jest onu, koja se obazire na primjenu eksperimentalne metode u romanu u opće i u *specijalnu*, to jest onu, što se odnosi na zakon nasljedstva. S obzirom na prvu reći ćemo da Zola nije shvatio ili radje nije htio shvatit razliku, koja postoji medju eksperimentom što ga fizičar ili fiziolog obavlja u svome laboratoriju i „eksperimentom" u romanu, što ga pisac izvadja u svojoj glavi i koji ostaje u svakom slučaju više ili manje svojevoljna hipoteza.

S obzirom na zakon nasljedstva, čitava serija Rougon-Macquart niti nam dokazuje niti tumači taj zakon. Hipoteza srodstva, koje veže junake tih romana, nije drugo do umjetno sredstvo, kojim se pisac služi da dokaže organsko jedinstvo što postoji u radnji i medju osobama; ali to je sredstvo sasvim suvišno jer bi pojedini romani iz serije Rougon-Macquart mogli biti lijepo odvojeni, a da time jedinstvo radnje i osoba nebi nipošto bilo povredjeno.

Pri završetku spomenuti ćemo, da se je u potonje vrijeme proizvela u Zoli velika promjena. U prvašnjim svojim romanima Zola je slikao poglavito odvratne strane života i rastvarao najodurnije društvene rane. Čitajući te romane čovjek je osjećao neko fizičko negodovanje, koje mu je dušu ispunjavalo gorčinom nad zemaljskom eksistencijom. Pesimizam je dakle bio logični rezultat Zolinoga materijalizma. U potonjim pak svojim romanima, naročito u njegovoj nedovršenoj seriji „Quatre Evangiles" Zola postaje sve vedriji i zapada sve više u optimizam. Tomu ga je optimizmu priveo poglavito njegov kult znanosti. Po njegovu je sudu znanost jedina u stanju dovesti u sklad društvene i životne opreke, ona je jedina kadra pripraviti triumf dobra nad zlom i o usrećiti ovo jadno čovječanstvo. Akoprem se mi ne slažemo s piscem „Quatre Evangiles" u ovomu pitanju i akoprem ne dijelimo njegov nazor o

magičnoj moći moderne znanosti, to ipak rado priznajemo da nam se njegov znanstveni idealizam više svidja od prvobitnoga indiferentnoga naturalizma.

U Parizu 15 oktobra 1902.

Vjek. Jelavić.

Talijanska

(*G. Negri — Novele i pjesme — Varia*).

Novine u svoje doba biti će vam javile kako je umro *Gaetano Negri*. Bio je čovjek velike načitanosti i naobrazbe. Učio književnost, znanost i filozofiju. Živio osamljen, ali kad bi ga rodoljubna dužnost zvala, stupio bi javno na popriště. Dvadesetgodišnji mladić stupio kao dobrovoljac u vojsku godine 1859 i borio se tri godine za domovinu. U Milanu pak bio glava umjerene stranke i nekad načelnikom. U Italiji uživao lijep glas kao kritičar i historičar, a znao je lagano, i zamiinivo raspravljati i o najtežem filozofskom pitanju. Znao je oživljet sve česa bi se svojim perom dotaknuo. Njegove se knjige čitale rado od svakoga, jer je znao izbjeć sve poteškoće i pisat o znanstvenim stvarima tako jasno i prosto da je uživao i shvaćao i tko nije imao bog zna kakove znanstvene spreme. On je bio pristaša novih filozofskih ideja i kriticizma. Napisao lijepih študija o kršćanstvu u povjesti, o Renanu, o Selli, debelu knjigu o G. Eliotu i mnogo rasprava kritičkih u knjigama „Rumori mondani“ „Segni dei tempi“ a najzad znamenito djelo „Giuliano l'Apostata“ povjestno djelo, živo kao roman, gdje je u punoj svjetlosti prikazana slika tog Cara, dosad samo manje više tamno nacrtanog. U malo vremena knjiga je imala tri izdanja. I zbilja njega je vjersko pitanje silno zanimalo rad važnosti što je imalo i imade u povjesti.

I sad je spravljao knjigu političkog i vjerskog sadržaja o Sv. Ambroziju, njegovoj Crkvi i odnošajima što je imala tekom vremena sa Rimskom Crkvom. Lijep predmet za Negriev um, koji bi bio lijepo rasvijetlio posebnu točku crkvene povjesti odražajima svjetske politike i povjesti.

Malo je tko u Italiji bolje uspjevao u esseima, a u njima pretresao najvažnija suvremena pitanja. Roman koji bi podigao nešto prašine, knjiga koja bi se bavila dnevnim pitanjima, dala bi mu uvijek prigodu da izreče svoje mnenje, mnenje pametnog učenog čovjeka i glave pune kriterija, kog si morao uvijek slušati počitanjem. Fogazzaro čovjek skroz protivnih vjerskih načela poštivao ga je ipak i cijenio u velike.

* * *

Sad da pregledamo nekoliko novih romana i pripovjedaka. *Luciano Zuccoli* žurnalista koji piše svud i po tal. i po francuskim novinama i smotrama, našao vremena i za nov roman *Maleficio Occulto*. Junak romana koji

je nekad ljubio i ljubi opet mladu Donnu Claru koja se udava za udovca Baruna Scavolina, priča kako je prva žena barunova umrla ubivena od sluge, kog je našla gdje krade po noći. Zna se da barun nije volio žene, pa se svašta nagadjalo. Donna Clara koleba izmedj baruna i junaka romana, nu svršava tim što idje za Baruna, jer rek bi da ju drugi nije znao uvjeriti da je ništarija. Čudni roman komu je kritika sa psihološke strane mnogo prigovorila, ali priznavajuć istodobno da se u njem vidi prava umjetnička ruka u stilu jeziku i formi.

Uplest ću ovdje i novu Orianievu knjigu *Bicicletta* premda nije roman. Knjiga ima dva dijela *L' idea*: *Il gruppo drammatico*. U prvom ima nekoliko poglavlja u prozi ali čitajuš rek bi da je čista poezija, puna života, žara i zanosa. U drugom dijelu su četiri novele, a u epilogu je opis prvog putovanja Orianieva na bicicletti. Cijelu knjigu provijava obični njegov pesimizam, zadojen strašnim, surovim, ali snažnim i originalnim idejama. U opće knjiga vrlo je zanimiva.

E. De Amicis daje nam opet dvije novele u knjizi *Nel giardino della follia*. Tu je niz liepo nacrtanih slika što je pisac vidio obilazeć ludnicu.

Matilde Serao objelodanila je svoje *Novelle sentimentali*. Sve su pune sjete, boli, melanholije, što obično ćute oni čiji je život kontrast izmedj čežnja, sanja i realnosti. U jednoj noveli priča se kako je netko zaljubio se u gospodjicu koja mu i ljubav uzvraćala, ali pri prvom susretu ljubav se rasplinula. U drugoj na primjer dvoje se ljube, ali jedno mori strah a drugo dvojba. Boje se i dvoje da li su jedno za drugo, dali će biti sretni u ljubavi. Ljube se a jedan bježi drugoga.

I *Capuana* (kad govorimo već o poznatijim) skupio u knjigu neke svoje novele pod naslovom *Delitto ideale*. Knjiga se tako zove po prvoj noveli gdje priča o poštenom i savjestnom čovjeku, koji je počinio zločin samo u namisli i mašti, ali se za to sam kaznio, kao da ga je zbilja počinio. Ima još desetak drugih novela malih ali finih, jer je Capuana majstor. U predgovoru, u pismu na Roda, tuži se pisac da novela nekad mila publici, na pr. za doba Maupassanta, sad se malo čita, manje nag roman.

Domenico Tumiati fini pjesnik, ostaje takvim i u zbirci novela *Fumo e fiamma*. Ima nešto ironije i komičkog humorizma, čega dosad nije bilo u njegovim većinom mištičnim djelima.

Dva nova romana početnika, koji malo obećavaju, jesu *L' anime delle carni* od *Giorgio Ofredi* i *Amor di sogno* od *A. Mario Antoniolli*. Kritika nasuprot se pokazala susretljivom sa mladim toškancem *Sante Bargellini* i sa drugim novim pripovjedačem *Emilio Agostini*. Prvi je izdao krasnu novelu *La campana dello scandalo*, drugi nekoliko novela *Lumiere di sabbio*. Piše krasnim jezikom, poznaje dobro seoski život, nešto preveć imitira Pascolia, ali opravdava nade što u nj polaže Orvieto, koji je napisao lijep predgovor.

Ginevra Speraz kći vaše zemljakinje poznate pod imenom Bruno Sperani, odavna se bavi knjigom kao i mati. Sad je izdala novu pripovijest *La meta*. Pripovjeda o ženi koja ostavljena brzo od muža, da nadje cilj u životu, ostavlja svoje mjestance i ide u Milan, željna da se žrtvuje za druge. Tu radi kao uzgojiteljica siromaha i započme prijateljstvo sa nekim Paolo Vettori. To prijateljstvo prelazi u ljubav i ispunja praznina njezinog srca. Knjiga ima dosta finog psihološkog promatranja i čita se rado.

* * *

A sad spomenimo i koju knjigu pjesama. Naravno svatko zna da se pjevalo na sve strane po Italiji prigodom pada zvonika Sv. Marka.

Na žalost i uspomene tih pjesama je nestalo, prije još neg su se odnijele s trga ruševine zvonika. Valjda će se oglasit Carducci ili Pascoli.

Manfred Vanni u *Odi Alcaiche* pjeva najplemenitije pojave gragjanskog života, pjeva Carla Cafiera i Carla Cattanea, pjeva vodovode što nose zdravo piće jadnicima u Maremama, ali ode su nategnute i nema lakoće u pjevanju.

Antonino Anile u *Ultimo Sogno* pjeva o ljubavi. Nova mlada pjesnikinija *Rachele Lombardo* odava sjetnu dušu u *Nuovi versi* i tehničku vještinu u poeziji, ne bez iskrenog i pravog nadahnuća. Žaliti je da često nezna obuć u lijepo ruho krasnu misao i delikatno čustvo. Nije još majstorica u formi. Dvije nelоše zbirke pjesama jesu *Il libro dei peccati* od *G. Pastori* i *Sospiri e fremiti* od Marcello Barone.

Zadnji je pun humora i ironičkog sarkazma, ruga se i sebi i svima, dočim prvi prića svoj život mladenački i mržnju što je ćutio proti svomu profesoru.

Spomenuti ću još lijepu pjesmu od *Federico Ratti Canzone a Firenze* i gotov sam.

* * *

A. G. Barrili priredio za tisak i izdao *Scritti editi ed inediti od G. Mameli*. Tako vrli tal. rodoljub pokazuje se i pod novim oblikom, pod oblikom pjesnika. Barriliev predgovor je nešto slab te iz njega ne diže se u svojoj veličini potpuna slika Mamelieva. O Nitzscheu i Tolstoju izašla je lijepa knjiga od *Iginio Petrone*, pod naslovom *Idee morali del tempo*. Tu su četiri konference što je pisac držao u Napulju. U prvoj razvija Nietzscheovu nauku, u drugoj ju pobija, u trećoj predstavlja duševnu krizu L. Tolstoja, a u zadnjoj tumači Tolstojev moral.

Poznati književnik *Francesco D' Ovidio* spravlja knjigu *Rimpianti*, koja će sadržavati študije o Bonghiu, de Sanctisu, Spaventi i Tommaseu uz ostale političke i književne članke. O životu, idejama i umjetnosti *Alfiieria Emilio Bertana* je nedavno izdao vrlo važno djelo. *Giovanni Semera* mladi fratar, toli glasovit i simpatičan u književnom svijetu, objelodanio je raspravu pod naslovom *L' evoluzione religiosa della lirica italiana nel sec. XIX.*

Mario Morasso poznat sa svojih nietzscheanskih teorija u Italiji, sad je izdao novu knjigu *Imperialismo artistico*. U njoj proučava odnošaje izmedj umjetnosti i politike i pak izmedju raznih oblika umjetnosti i raznih perioda uljudbe naroda. Nastoji da stavi u savez dogadjaje modernog života sa novim umjetničkim pojavima. Teorije su više puta čudne, ali vidi se, plod ozbiljnih nauka i dubokog promatranja.

Alessandro D' Ancona jedan od prvih literarnih historika, obdario publiku lijepom knjigom *Ricordi ed affetti*. U njoj govori o nekim, glasovitim ljudima, kao o Leopardiu, Giustiu, Viktoru Emanuelu; ima niz uspomena njegovih učitelja, učenika i prijatelja. Zatim ima nekoliko rasprava iz suvremene povjesti, a pri koncu nešto autobiografičkih podataka i ulomaka iz obiteljskog privatnog života.

Poznata napuljska velikašica Vojvotkinja *Teresa Ravaschieri* napisala je život svoga oca *Il generale Carlo Filangieri*. Za one koji ljube putopise preporuča se knjiga *Nei due emisferi* od *Natale Condorelli* gdje je izvješće putovanja po Egiptu, Istoku, Sjevernoj Americi i po raznim predjelima Europe. *Lombroso* javlja se novim sveskom djela *Nuovi studii sul genio*. U njem bavi se izvorom i naravlju genija odgovarajući Sergiu kojimu je zamjerao da neznaš tumačiti kako nastaju raznovrsnosti genija. Knjiga odavа veliku kulturu, ali malo koga će uvjeriti.

Antonio Nani u *Medaglioni estensi* prikazuje nam pet žena, koje su usko skopčane povješću Ferrare, a te su: Parisina Malatesta, Leonora Aragonska, Lucrezia Borgia, Eleonora Este i Renata Francuska. Držao se strogo ozbiljnih povjesničara, te svoga nije nova iznio ništa.

Anna Franchi u knjizi *Arte e artisti toscani dal 1850 ad oggi* govori o macchiaiolima i o poznatim nekim modernim umjetnicima.

Djelo je vrlo važno što je dosad najbolje i najpotpunije o vrlo važnoj školi macchiaiola.

Rim 10 Oktobra 1902.

D. C

Hrvatska

(*Tri knjige pjesama — Zadnja izdanja*).

U isto doba oglasila nam se tri poznata pjesnika. Izmedj njih nema ništa srodna ni zajedničkoga neg to da su pravi pjesnici. Nazor pjeva stare slavenske mite, Deželić pjeva prve kršćane i njihove Katakombe, a Kranjčević pjeva svoju bol i boli čovječanstva i skepsu koja ga muči. Prvi prenio se u poganstvo, drugi u kršćanstvo, treći u modernu skepsu.

* * *

Vladimir Nazor nakon *Legenda*, pruža nam *Živanu* mitički epos u devet pjesama. Opazit mi je odmah da je djelo mučno, skoro nemoguće shvatiti, ako

prije ne pročitaš Nodilovu radnju o Religiji Srba i Hrvata ili barem Šegvićevu knjižicu o Vjeri Vidovoj.

Nazor je pri koncu knjige dodao neki tumač, ali nije dostatan. Poznato mi je da je Marjanović bio spravio i pročitao lani u književničkom društvu raspravu o Živani, koju je poznavao u rukopisu, i da je u toj raspravi tumačio i osnovnu ideju eposa.

Nazor je zlo učinio što nije tu raspravu tiskao kao predgovor. Ako ijedna knjiga to je ova trebala predgovora. Neću ovdje potanko ispričati sadržaj Živane, predaleko bi me to odvelo. Reć ću samo u malo riječi osnovnu misao kako sam ju ja shvatio.

U knjizi je opisana borba izmedju Vida i Črta i njikovih četa, naime izmedj svjetlosti i tmine, topline i mraza, dobra i zla. Bogovi se bore za Živanu koja predstavlja zemlju. Prama tomu kako dobije sad Vid sad Črt i judima je dobro ili zlo. Dobro s Vidom, zlo s Črtom. Kad u borbi klonuše dobri Bogovi, ljudi se brane od Črta i studeni i zla, naporom i radom. Kad je opet Črt dobiven, ljudi uživaju na zemlji, u plodovima svoga rada, a opet videći gdje i dobri bogovi, sašav na zemlju, propadaju i slabe u raskoši, uče se polagati sve nade samo u se, u rad, kojim će jedino moć opet odoljeti Črtu.

Glavna ideja dakle eposa bila bi slavljenje rada kao jedinog sredstva u borbi proti zlu i kao jedinog pribavljača sreće i blagostanja, i nečesa što diže i veliča čovjeka skoro do visine Bogova.

U epilogu pak imamo i nešto drugo. Črt naumi neboriti se izvana s ledom i zimom prot čovjeku, već prenijet unutra u samog čovjeka borbu, zasadiv mu u srce klicu zlih strasti, koje će ga upropastiti. I Črt poče ljude nagovarat prot Bogovima, i ljudi htjeli u nove krajeve, ali Perun zove sve Slavene te ih potiče na vjeru u Božanstvo i proriče im budućnost.

Čini mi se da kao što je pjesnik u epilogu istakao novu Črtovu namisao da upropasti čovjeka unutrnjom borbom, borbom zlih strasti, tako da je htio tim i iznijet svoju ideju da uz rad u prirodi, treba i unutrnji rad i napor za oplemenjenje duše i vjera u nešto veliko: u božanstvo i u svoju budućnost i u budućnost svog naroda kao u cilj, u misiju od božanstva doznačenu.

Nazorov epos odlikuje se bujnošću i bogastvom jezika, tako da je često i preveć riječi i izraza nagomilano, kao da se pjesniku nedalo izostaviti koju od tih lijepih riječi. Pjesnik se služi heksametrom i šestnaestercem, te se dogadja i njemu što i mnogim drugim, da pazeć malo na akcenat i ritam, više puta stihovi se pretvaraju u prostu prozu, te kvare užitak, što nasuprot pružaju čitaocu tolike druge lijepe stranice, gdje ti uho sladi prava poezija.

Nazorov epos meni se čini da ne sastavlja baš organičnu neku cjelinu, te da izgleda više kao skupina posebnih pjevanja. Živana, koja bi imala biti središte oko koje sve se vije, višeputa iščezava ili gubi svaku važnost u ra-

dnji, a opet i po sebi to je neko bezoblično lice, koje nema u epos u pravog života u sebi, niti se ističe kao ličnost. Kao simbol mogao bi proći, ali kao žena roditeljica svega, ne. — Hoće li se još Nazor vratiti na mite? Nevjerujem. Iscrpio je i to polje. On je pjesnik koji neće da ore njivom od drugih izoranom.

Traži ne izrabljene predmete. Našao s prvice mitologiju a sada *Brundijadom* okušao se na novom polju, pustio vremena, kad su Bogovi zemljom šetali i govorili, pa sad pjeva borbe zvijeradi i sluša njihove razgovore. Hoće da bude originalan i u biranju predmeta svoga pjevanja. Dobro i to.

* * *

D.r Velimir Deželić javlja se trećom knjigom pjesama: *Zvucima iz Katakomba.*

Knjigu je hrv. kritika silno pohvalila. I meni se knjiga mili, al me nije zanijela. Malo sam što nova u njoj našao, preveć je banalna, naime prosta običajna u koncepciji većine pjesama.

Prvi dio *Lidijina ruža* je niz običnih poznatih slika kakve se susreću kod svih pisaca novela i pjesama, što su se bavili starokršćanskim životom. S jedne vidjamo mladu kršćanku kod majke, s druge strast poganina patricija. Od biva patricija i tad ju čeka mučeništvo. Za tim patricija mori grižnja savjesti. Preobrati se i on na kršćanstvo i umre mučenik.

Pjesme neofite te odavaju neku originalniju zamisao. Tu opisuje kolebanje izmedj uspomena na poganske raskoši, sa čustvom dužnosti: da kao kršćanin, sve pregori i zaboravi. Psihološki momenat nije lijepo razvijen u toj duševnoj borbi, te je preveć banalno podrugivanje idolima. U opće iz cijelog ciklusa ne proizlazi lijepa, jasna, slika i duša neofite prvih vijekova, već radje nekog modernog neokršćanina.

U opće u cijeloj knjizi fali dah starokršćanske dobe i života, kao što i s druge strane dah poganskog rimskog života one dobe. U govoru i u slikama to se najbolje opaža. Vidi se da nije proučio dobro tadanju dobu ni izvore, ni starokršćanske legende i pisce. Njegove su slike i njegovi su junaci van pravoga objema. To su moderne slike i moderni junaci, prenešeni u starokršćansko doba. Pri čitanju pada iluzija i to kvari sve.

Treći dio *U Katakombama* je najopsežniji. Tu su većinom pjesme pronikunte idejom: da se kršćani premda gaženi i ubiveni, neće moć uništiti, već da će sve to više rasti; (ideja koju često upotrebljavaju stari apologetici) i idejom kontrasta izmedj razbludnog vanjskog poganskog života i kršćana u Katakombama. Ima i grozni memento proti tirjanima i proročanstva o propasti poganstva, ali u njima fali one kršćanske stare ljubavi. Inače tu ima četiri, pet, vrlo krasnih pjesama.

Palingenezija kojom knjiga svršava, je kratka slika modernog čovjeka koji lutajuć po modernim bezbožnim teorijama, nadje napokon mir i zadovoljstvo u kršćanskoj nauci.

Teško je istaknuti se, opisujuć ono što je sto drugih opisalo, treba nać onda bar novu formu ili nešto veličanstvena, kao na primjer Sienkiewicz u „Quo Vadis“. Najbolje je nešto originalno zamisliti, kao na primjer isti pisac u krasnoj crtici „Hajdmo za njim“.

* * *

Silvije Strahimir Kranjčević naš veliki pesimista, miljenik je naše mladeži, kao što nekad Leopardi talijanske, a Vigny francuske. Vidi se po tom da nietzscheanizam što je nedavna izbijao iz pisanja te mladeži, bijaše nešto prividna, nešto hinjena jer tobože moderno kod mladih nijemaca i čeha al da je bilo bez korijena, jer Kranjčevićev pesimisam je na sasma protivnom polu nietzscheove nauke, i u opće vidja se da je naša mladež tek nastupila onaj stadij iz kog se sretno izvukla mladež na primjer u Italiji i u Francuskoj, gdje je snažnija joj volja, veće samopouzdanje, jača vjera, gdje se više ozbiljno shvaća život kao misija.

Kranjčević je tip onih bolesnika, kakvih je prošlog vijeka bila sva sila, onih koji su trpili sa nesuglasja izmedj srca i uma. Kod njega „cvili srce“ a „ruga mu se um“ cvili srce jer ljubi, a ruga mu se um jer nevjeruje u ništa, ni u ljubav, i dvoji o svemu. To je za pjesnika lijepo i može biti izvor divnih pjesama, kao što je slučaj kod Kranjčevića, ali kod ljudi to ne valja, to ubija volju i svaku inicijativu rada.

Svoju novu zbirku nazvao je pjesnik „*Trzaji*“. U njima sretamo pjesnika kakova ga već poznajemo, te nam se ne pokazuje s nijednog novog gledišta, niti nam iznaša nijednu novu ideju. Priča nam pače mnogo toga što nam je već pripovjedao. Kako je brzo izgubio idealne iluzije, kako je nadošlo ogorčenje iza vjere i sanjarenja i to uslijed općenja s ljudima. Vjera umrla vidiv nesklad „izmedj svijeta — izmedj sebe!“ U ostalom zlo i nesreća ljudima se pokazali već u času prve njihove ljubavi, a Bog kao da im se narugao riječima: „Množte se — kao u moru pjesak“ (Overtura). U ostalom pjesnik pozna svoje stanje i zna kako je gorko „stajat uz odar vlastite volje“ ali uzalud, nemože se opet dignuti i ne ostajne mu neg da ua tužnu harfu istisne koju „iskrenu suzu — dar čovječanstvu“ (Ditiramb). Um ga uvijek muči, traži istinu, i misli da Bog neće kaznit volju, kojom ga žudi. Vidi na svijetu i nešto dobra, vidi suze, ali i to je tek prividno i njima je kao zlu i dobru sebičje klica, nevjeruje ni suzi. Sjeća se ipak koliko je on suza prolio nad bijedom svijeta, ali onda kao da se kaje što je ljubio ljude i trpio što su oni nesretni (Monolog). U njegovoj i općoj boli i nesreći misli da ima i pak nešto što još vrijedi, a to je rad jer „svojom borbom, po trudu, čovjek divom biva“ (Utjeha).

Nu mislim da je i ta vjera nestalna u njega i da je ta utjeha slaba. I on opet pada u običnu sjetu i zdvajanje, te kao što nekad nazire u uma uzrok svojih patnja, tako sad nazrijeva ga u srcu, što je preveć ćutljivo. Tuži

se što ga vila odabra na porodu miljenikom i stvori ga nesretnjakom, dok inače bio bi sretan kao obični gospodin ili težak, gmižuć i puzeć kao ostali po zemlji. (Promašena kob). Vraća se pak na ideju sto put izrečenu, da svijet ne vrijedi ni da ga se ljubi ni da ga kuneš (Vjetrić vije). Zna da realnost nemože da bude dobra ni lijepa, i onda želi da mašta bar mu pozlati suhu sliku zbilje i sve ono s čeg ga peče i mozag i srce. (Noći). Pri koncu ideja smrti izbija skoro iz svake stranice. Sad je drvo što gori u peći koje mu dozivlje na pamet čovjekovu jednaku sudbinu (Zimska pjesma), sad je snijeg što ga sjeća na prošlost i na smrt što se približava (Vani sn'ježi) sad proljeće na polju mu dozivlje na pamet smrt gledajuć gdje slabiji pada žrtvom jačega (Majales) a napokon videć gdje se toliko trpi pa umire, plače: „što nas zače, što nas zače?" (Vox humana). A od smrti što očekuje? „da se nekamo pogje ni veselo ni plačno, bez cilja i bez volje, niz neznano pusto polje, mutno, mrtvo, beskonačno" (Na kolodvoru). Život je monotonija pusta, a kako će ou smrt dočekati? Nezna ni sam, ili krikom ili smijehom. (Monotonija). Ljude ljubi i ne ljubi. Ljubi nekako i protiv svoje volje, volio bi da mu je Bog dao srca manje mrvu, mislio je da ga ljubljahu ljudi, ali zna da ga je ta vjera varala. (Uzdah) Vidi u svačjem oku himbu, u svačjem srcu zvijere ali ipak nemože a da ne ljubi te ljude, valjda za to što misli da nijesu ni sami krivi što su takovi. „I on voli trpjeti, plakati s tim ljudima i radi njih, neg sreću (Pjesnik i svijet). On shvaća to svojim zvanjem. Po njemu pjesnik je pravi Hristov apoštol. Hrist je prostro stol ljubavi za sve ljude, i dade nam kupu mira, ali Jude zasjeli za trpezu svud naokolo.

. . . . . gipkom r'ječi svijet zdrave,
Kad se svrši nazdravica iz topova rika grune
Od tamjana ne vidi se, kad se rane zakrvave.

S toga prot njima pjesnik mora da uščuva pravu Hristovu nauku bratske ljubavi, da plače s bijednicima, a kad uskrsne opet Hrist i navijesti ljudima svoj Aleluja, onda je svršila pjesnikova misija i on će past Hristu u krilo. (Mir Vam). Po Kranjčeviću jedina je Hristova nauka ljubavi, kadra da svijet spasi. Rekoh već prije da je slaba njegova vjera u rad, a još slabija je vjera u znanost i u napredak. Vjeruje u napredak čovječje misli, ali napredak biti će uvijek praćen sumnjom, i kad će čovjekov um mislit da je došao do najveće visine čut će osudu — „sad podji sumnjat dalje".

O vrijednosti Kranjčevićeve poezije ovdje nemogu da se bavim. O njem sam pisao već kad je izdao zbirku kod Matice Hrv. dugu študiju u Novom Vijeku, tu sam rekao sve što sam znao.

* * *

Ciraki Franjo nekad tankoćutni i fini pjesnik, sad pabirči po lijepoj knjizi *Rečenice* koje će malo tkomu koristiti.

Zastupnik Perić spjevao *Poslanicu* o Ninu prijatelju Ujeviću.

Poznati pripovjedač Ivan Lepušći izdao malu pripovijest pod naslovom *Zločin i pravda božja.*

D.r Fran Gundrum hoće da svojom knjigom *Duhan* odvrati ljude od pušenja.

Fra Grga Martić pod stare dane javlja se prevodom Racinove *Ifigenije.* Prevod je u deseterců a jezik je čist i zdrav.

Pojavio se i nov pripovjedač Juraj Grof Oršić Slavetički zbirkom crtica. Nazivlje ju *Prva Knjiga.* Samo nek druga bude nešto bolja.

Od anonminog pisca izašla je knjiga pod naslovom „*Rat* Hrvata s Magjarima u god. 1848.49“. Može se smatrati nelošim prilogom za najnoviju povjest.

Kod Dioničke tiskare ugledala je svjetlo knjiga *Iz Grgina rovaša* od Rade. To je zbirka šaljivih crtica iz Slavonije.

Branko Drechsler pretiskao iz Mlade Hrvatske ultradekadentsku novelu *Razbacana uda.* Stil je te novele čudan, unicum u našoj knjizi.

Maks. Horman dava u svijet drugo izdanje svojih konferencija o *Spiritizmu.*

O publikacijama *Jugoslavenske Akademije* reć ćemo koju u narednom broju.

Zadar.

Jakša Čedomil.

ZNANSTVENA SMOTRA

Med izumima i obretima

Učinci električnih valova na čovječje moždane. — Englez E. Collins hoteći proučavati upliv oluje na životinje, obavio je nekoliko zanimivih pokusa, za koje je upotrebio „*coherer*“ sastavljen od sive moždane tvari. Daleko bismo zašli, kad bismo ovdje opisali, ma i ukratko, sve pokuse Collinsove, pak ćemo s toga navesti jedino posljetke njihove. Električni titraji, koje porагja preskok struje s jednog oblaka na drugi ili s oblaka na zemlju — atmosferko ispražnjenje — prouzročuju neku spojnost megju moždanim stanicama. Pojav spojnosti opaža se bud u stanju života, bud u stanju što slijedi odmah nakon fizijološke smrti. Djelovanje spojnosti dokazuje se fizijološkim načinom, ne pomoću upravnog (direktnog) djelovanja, već pomoću živčanog sustava. Što se obično zove „strahom“ pred olujom, nije drugo, van učin djelovanja električnih valova na moždane. Na moždane stanice jače uplivaju električni valovi, nego na moždana vlakanca. Djelovanje je mnogo jače, ako moždane stanice ili živčani sustav nijesu u redu. Dugotrajni električni titraji, prouzročeni od atmosferskih ispražnjenja, mogu proizvesti zanimivih pojava, a u nekim osobitim slučajevima mogu biti uzrokom i samoj smrti.

Pospješivanje rasnje biljkâ. — U Kjöbenhavnu, glavnom gradu Danske iznašao je sveučilišni profesor Johannsen nov postupak, da se pospješi rasnja biljkama. Ovaj se postupak sastoji u tomu, da se biljke podvrgavaju utjecaju eterovih para u hermetično zatvorenom prostoru za 48 sati po prilici. Njim su se regbi u Njemačkoj postigli sasvim dobri uspjesi, te nema dvojbe o njegovoj vrijednosti i valjanosti.

Fotografična sprava za čbuku slijepaca. — Dandanašnji nastoje ljudi, da što je moguće više olakšaju bijednim slijepcima njihovo teško življenje svakojakim spravama, pomoću kojih mogu i oni da se izobraze i da steku bar neki pojam o svijetu i dogogjajima, što se u njemu zbivaju. Tako je i Vl. Turine, na sastanku ruskih električara, opisao neku spravu za slijepce, koja premda nije baš najprostija, ipak sadržava u sebi lijepu i praktičnu ideju, po kojoj bi se dalo dalje graditi.

Evo o čemu se radi: Turine je uzeo crnu, prozirnu vrpcu od papira, na kojoj su, u nejednakim razmacima, bile naslikane male bijele četvorine razne širine, tako da su pojedini skupovi četvorina sačinjavali, slično kao na Morseovovu telegrafu, pojedina slova. Ova se je vrpca micala ispred jednog izvora svjetla. Svaki put, kad bi svjetlo palo na jednu bijelu četvorinu, ona bi ga propustila na selenij, koji je stajao iza nje. Tad bi selenij propustio struju i tako stavio u djelovanje jednu koju mu drago elektrofoničnu spravu koja bi izvagjala glasove. Po tim glasovima, za koie se je već prije ustanovilo što imade koji značiti, slijepci mogu da razume, što je na papiru bilo napisano.

Novi toplomjer. — M. Baudini izvijestio je parišku akademiju znanosti o novom termometru, koji je sastavljen od nekog laganog petrolejevog etera, što se ne smrzava niti u kapljevitom uzduhu, koji ostaje uvijek proziran, te ima gustoću: 0.647 pri 15°C. Ledište je na tom toplomjeru odregjeno ledom koji je pri taljenju, a vrelište parama kisika metilova klorida i dušična kisa.

„Relais" za telegrafe bez žica: „Armorl" — Tako se zove relais, što ga izumiše inž. Armstrong i Orling. Taj relais oni uporabiše pri svom novom sustavu brzojavljanja bez žica kroza zemlju.

Mi se ne ćemo zadržati kod njihovog sustava brzojavljanja, jer nije u sebi ništa baš neobična, već mislimo opisati samo relais, jer je zbilja originalno sastavljen, pa zaslužuje nešto veću pažnju, tim više, što se uspjeh, koji postigoše izumitelji svojim sustavom telegrafije, imade u najvećoj mjeri pripisati baš ovoj spravi.

Obična zavinuta teglica (syphon), napunjena živom, uronjena je jednim krakom u posudi takogjer punoj žive, a drugim krakom ulazi u posudu sa kojom razrijegjenom kiselinom. Površje žive u posudi dosiže mnogo više od površja kiseline. Teglica bi dakle težila, da približno izjednači oba površja, ali to joj nije moguće, jer krak, što se nahodi u kiselini, svršava kapilarnom cjevčicom. — U sredini teglice pričvršćen je mjeden štapić, anoda (pozitivan pol), koji spaja živu s jednim izvorom struje; negativan se pol (katoda) nalazi u posudi sa kiselinom i tako zatvara tečaj struje. Kad struja progje kroz živu i kiselinu preko anode i katode, nadjača kapilarne sile u kapilarnoj cjevčici, iz koje onda kane kap žive na polugu kojoj se jedan krak nalazi uprav spod nje: poluga se pomakne, i drugim svojim krakom spoji jedan lokalni tečaj struje.

Da u posudi sa živom bude površje uvijek u jednakoj visini, izumitelji postigoše posebnom udezbom. Promislimo mjedenu kruglju, iz koje s gornje i donje strane izlazi po jedna cijev uronjena u istoj posudi sa živom, u kojoj se nalazi i jedan krak teglice: donja je cijev duboko uronjena, dočim gornja samo zeru prekoračuje površinu žive. Kruglja je za dvije tretine napunjena živom, a treću tretinu ispunja prilično razrijegjen uzduh. Kad se snizi povr-

šje žive u posudi — jer ju teglica kapanjem na polugu prenaša u posudu s kiselinom — tad izroni iz žive gornja cijev te, kroz nju ugje nešto vazduha u kruglju. Tim joj se poveća nešto malo tlak pa iz nje sigje u posudu onoliko žive, koliko je potrebno da opet cijev zaroni u živu.

Poradi svoje velike ćutljivosti relais *„Armorl“* mogao bi se sasvim dobro upotrebiti za mnoštvo praktičnih uporaba, a, naravno, i za sve moguće uporabe u telegrafisanju bez žica.

Novi način pravljenja portlandskog cementa. — Vapno iz tvornica sladora ne može se upotrebiti kao žeženo vapno jer ga nema više od 20%; ali zato služi kao gnjoj (gjubre) buduć ima u sebi 1·3% pepeljike, 6·6% fosfornog anhydrida i 2% dušika. Nego ima nekih te tvrde da im je gnjojenje tim vapnom bilo na štetu mješte na korist. Navlastito se tužili oni, koji sade ljekaricu *) i običnu djetelinu.

Obzirom na sve ovo inž. Duprez u zadnje doba svjetuje tvornice sladora, neka prave vapnom, što im preostaje od tvorenja sladora, portlandski cemenat, koji se mnogo traži i dobro plaća u trgovini. Da se dobije cemenat — i to dobre vrsti — po Duprezu ne služi drugo, već pridodati vapnu gline. A to je lako svakoj tvornici postići, kao kad već ima na raspoloženje i potrebitu pokretnu silu i čeljadi.

Ovako Duprez računa: Bačva (tona) burka uporabljuje 35 kilograma vapna, koje karbonizacijom (pretvorbom u ugljen) daje 62.500 kg. kalcijeva karbonata (ugljično-kiselog vapna, krede). Nadodav tomu oko 19·50 kg. gline dobit će se 79 kilograma cementnog tijesta, iz koga će se izvaditi poslije pečenja 52 kg. portlandskog cementa. Dakle tvornica, koja potroši 100·000 bačava burka, može proizvesti 5200 bačava cementa, a tim imade nuzgrednog dobitka više od 20 kruna na bačvu, t. j. preko 100.000 kr.

Dobivanje barijevih sastavina pomoću električne peći. — Ako se rastavi barijev sulfat u nazočnosti velike količine ugljena većim dijelom tvori se barijev sulfid. Naprotiv biva li barijev sulfat rastavljen uz malu količinu ugljena, barijev sulfid, koji tim nastaje, reaguje — kako je našao Amerićanin Ch. B. Jakobs — sa suviskom sulfata i daje barijev kis i anhydrid fosforne kiseline. Proizvod, što se tako postigne, biva u vodi opran, te se iz njega kristalizacijom odijeli težac (barit).

Kristalizovani težac ne sadržava u sebi niti 1% nečistoće, pak zato može se neposredno uporabiti u mnogim industrijama najpače u priugotavljanju sladorače.

Sprava za automatično dojavljivanje atmosferskih električnih ispražnjenja — U smotri *„Electrician“* nalazimo opis jedne proste sprave, koja sama po sebi javlja električna ispražnjenja u vazduhu. Premda jedino, što je zanimivo

*) Vrst djeteline

u ovoj spravi, jest osobita vrst „koherera“, koja se tu rabi, te se je pokazala veoma dobrom, ipak ćemo ju su malo riječi ovdje opisati.

U teċaj baterije, sastavljene od nekoliko Meidingerovih članaka umetnuti su omot tanke žice i koherer, koji se sastoji od dvije šivaće igle, što stoje naprosto jedna povrh druge unakrst, te se lagano dotiču. Kritična napetost koherera iznosi 0. 4 volta. U omotu se nahodi magnetična igla, koja se otkloni svaki put, kad koherer oćuti djelovanje atmosferskóg ispražnjenja. Dekoherija se postigne tim što se koherer položi na kutijicu električnog zvonca, koje je umetnuto u istu struju, u koju i koherer.

Novi sustav električne vožnje. — U Italiji se je u zadnje doba pokušao pred kompetentnim osobljem jedan novi sistem električne željeznice, što ga izmislio inž. Cattori. Kako od onamo javljaju, bi reć, da su uspjesi potpuno odgovorili nadama, koje se prema njemu gojile.

U Cattorijevom sustavu struja jednom tračnicom dolazi u motor, odakle preko druge tračnice i žice koja se može uz tračnice razapeti, gdje je najzgodnije, vraća se u dinamo-stroj.

Tračnice mogu biti položene povrh običnih kolaca, koji dosta je da budu dobro namazani katramom, jer struja, koja se tu rabi, slabe je napetosti pak joj nije potreba veće izolacije.

Osim ove prednosti imade nova željeznica i tu, da njezini motori djeluju sasvim prosto, te je lako ravnati brzinam njihove vrtnje. Ne samo već budući svaki vlak potroši taman čitavu struju, koja mu dolazi, za svoju kretnju, u slučaju da jedan vlak nabasa na tračnice, po kojima već drugi ide, oba će se najednom zaustaviti, jer će obama biti premalo struje. Na taj je način nemoguće da se dogode nesreće o kojima žalibože još uvijek često čujemo po svijetu, premda se je na stotine sprava do sada izumilo, koje bi ih imale zapriječiti.

Budući za Cattorijevu željeznicu nijesu potrebite posebne tračnice, tako da po njima može juriti i vlak na paru, veoma bi lako bilo za nju priudesiti već postojeće pruge.

Kuće od osinca gragjene. — Društvo „Asbest und Gummiwerke“ iz Hamburga sklopilo je ugovor sa njemačkim ministarstvom rata u pogled zgragjenja novih kuća od osinca (azbesta) u malom gradiću Wreschenu za časnike njemačke posade, koju vlada kani tu postaviti.

Ove će kuće zapremati prostor od kojih 22.000 četvornih mogu, a moraju biti dovršene u roku od osam sedmica.

Kuće osincem gragjene prijatno i lijepo izgledaju veoma su čvrste, te imadu jaku izolatornu moć, tako da se njihova nutrnja temperatura sasvim malo mijenja, bila na polju velika vrućina ili vladala velika studen, a to je, dakako, jako zdravo po stanare. Budući je pak osinac spomenutog društva uz to i antimikrobičan, t. j. sasvim nesklon bakterijskim zamecima, takove su

kuće neprocjenjive vrijednosti s higijenske strane za nezdrave predjele i uopće za sva mjesta izložena zlu vremenu ili velikim razlikama temperature.

Osincem iz tvornice „Asbest und Gummiwerke" ne grade se u ostalom samo kuće, nego on služi i za pokrivanje kuća, za arhive: uopće kao izolujuća tvar proti ognju.

Modro svjetlo i tuberkuloza. — Bečki liječnik D.r G. Keiser mnogo se je i teoretično i praktično bavio terapeutskim učincima modrog svjetla na tuberkulozu. On je opazio, da zrake koje istječu iz električne svjetiljke na luk, te prolaze kroz objektiv napunjen metilenom, koji ih omašćuje u modro — unište tuberkulozni bakcil u kojih 30 časa.

To iznašašće ne bi imalo nikakve praktične vrijednosti, da se ne bude našlo te ove modre zraka prolaze kroz čovječje staničevlje. Učinio se i pokus, na dvama sičijavcima, koji su već daleko bili odmakli u bolesti, te se opazilo, da im odsele bivalo mnogo laglje: pogubnih posljedica ove grozne bolest pomalo je nestajalo.

Uporabom modrih zraka pokazalo se, da su one i anestetične, osobina ta jake važna i uporabiva uz jedini uvjet, da se med modre ne prikrade na koji način koja crvena zraka.

Josip Buzolić.

Za uredništvo odgovara *Petar Bilan.*

PROPAST „KRALJA SALAMUNA".

Jutro je mjeseca srpnja. Već ranim jutrom po obali žurba se svijet. Danas je u gradu dosta težaka iz okolice Blagdan je, što ga naši otočani zovu „Gospom od Sela"; niti je rabotnik, niti je baš svetačni dan. Zovu takove dneve „polu-svecem". Danas je u susjednome Dolu veliki blagdan: ide se tamo na sajam i na proštenište. Obično u ovakove „polu-svece" niko ne radi, a težaci u takove dneve vrve u grad, da kupuju domaću potrebu u hrani i obrani.

Paron Nikola jutros je podranio. U zoru se našao na obali, sve razmišljajući i misleći na svojega „Kralja Salamuna".

Trabakul „Kralj Salamun" njegov je davni drug, prijatelj i suborac: s njime je učinio skoro pô vijeka po morskoj pučini. Paron Nikoli ih odavna mitilo šezdeset, a bliže je sedamdesetoj godini. Lice mu je od sunca i mora pocrnilo, navraššilo se. Tà, morem se pobratio već od desete godine. Pobijeljela i zapuštena brada uprav mu podava pravi izgled mornara s onim licem crno-mjedenaste boje.

Njegovu „Kralju Salamunu" skoro malo manje godina nego njemu. On je bio dijete, i jedva se sjeća, kad ga na domaćemu škveru sagradiše i u more porinuše. S njim je proveo djetinjstvo, prošao mladost i prevalio muževnost. Sada su obojica, barem po običajnome računanju — starci!

No paron Nikoli ne može nikako u glavu, da je njegov „Kralj Salamun" ostario. Paron Nikola, ma da mu i kosa i brada osijediše i pobijeliše kao u bijele ovce,

ćuti, da mu je u mišicama snage a u srcu volje za rad; te sebe ni iz daleka ne drži — starcem. Istina! nije onako okretan, kao kad je bio mladji; ali je more utvrdilo njegove žilave mišice, a srce uzdržalo zdravo i poletno kao u mladića: čini mu se, da bi se na radnji mjerio s mužem pedesetih godina. On nije ništa gori mornar sada, nego li je nekada bio. I ko ga zbilja gleda, kako obavlja mornarske poslove, dao bi mu još desetak godina, da muti more.

A što paron Nikola ćuti o sebi, to isto misli i za svojega „Kralja Salamuna“. Što mari, da mu je preko pedeset godina! Kad ga načini, bit će kao svaki drugi trabakul. A on opet voli svojega „Kralja Salamuna“ od svih drugih brodova. Najveća nesreća bijaše za „Kralja Salamuna“ što je četiri godine ležao usidren u dnu gradske luke Kroz to vrijeme ni taklo ga se, ni maknulo s mjesta. A da je i bolji brod, ako ga se barem jednom na godinu ne „karina“, pročisti, okatrama i obojadiše, mora istrunuti. Paron Nikola kroz te četiri godine prodavaše na Rijeci vino, gdje je imao skladište. Svojta, što je bio uzeo sobom, izjela mu uloženi novac u vino, pa je morao kući, jer ostao bez prebivene pare.

Kad je došao kući, našao je „Kralja Salamuna“ u tako razrušenome stanju, da nije o takvom šta ni u snu sanjao. Sav put iz Rijeke do kuće na parobrodu razmišljao je, kako će ponapraviti svojega „Kralja Salamuna“, pa ga opet upustiti na debelo more. Ovo nekoliko godina bijaše napustio more, jer je sin brodario, i gonio mu vino; a on prodavao. No sin je dugo bolovao i napokon umrô. Brod je stajao u dnu luke usidren, a on se nije prije mogao kući da povrati. Valjda ni još ne bi bio, da ga ne izjedoše, i ostaviše praznoruka.

Svi u gradu, osobito mornari, držali su „Kralja Salamuna“ — penzionircem, koji jedino čeka da ga se istegne na žalo, pa onda rascijopa, i s njegovim ostancima na — vatru.

Kad ga je paron Nikola ugledao nakon četiri godine, istinabog nije ga našao u onako dobrome stanju, kako je on mislio, ali opet nije se mogao nikako uvjeriti, da njegov stari morski sokô nije ni za što, nego za — vatru. To, baš to nije mu nikako išlo u glavu.

Kad je prispio kući. te se sastao sa starim prijateljima i morskim drugovima, rekli su mu neki onako na pô šaljivo a na pô ozbiljno:

„Ela, paron Nikola, „Kralj Salamun" čeka sikiru!"

— Neka, neka! A ja govorim, da će on još jidriti put Rike krcat vina. —

„Kad bi ko pamet izgubio, da novac utaplja!"

Paron Nikola bi u početku branio svojega „Kralja Salamuna", pa kad bi vidio, da ga se ponovno draži, znao se i bijesno rasrditi, i izazivaču opsovati i žive i mrtve. To se zna, da su ga tim češće zanovetali, što se je on više ljutio. A čim su ga oni više dražili, tim je on svakidan veće bio uvjeren, da je „Kralj Salamun" još dobar za brodarenje, pa ga valja svakako načiniti

Ali za napravu „Kralja Salamuna" hoće se novaca, a to je ono čega paron Nikola malo ili ni malo ima. Jedva, da ima čim, da se od dana na dan prihrani. Paron Nikola je mnijenja, da se za popravak broda neće mnogo potrošiti, ali niko neće da ga uduži ni krajcare. Svi drže njegovu namisao ludom. Dapače neki mornari šapću izmedju sebe s posmijehom, da je paron Nikola — izvjetrio. Eto je prošlo nekoliko mjeseci, da smišlja i snuje o načinu, kako da dodje do novaca, ali mu je sve zaludu.

Lanjske jematve, kako je bila obilna, mogao je prodati sav „butam" (bačve i bureta) „Kralja Salamuna", što mu je još u dobrome stanju, te dobiti lijepih novaca. Ali je odbio sve ponude. A svakome je odgovarao, da će mu „butam" služiti, kad bude po jematvi krcao vino pod „naval". Medjutim prošla jematva, prošlo i toliko mjeseci, i vino se i prodalo i ukrcalo a nikomu ne palo ni u snu na pamet, da traži paron Nikolu za „naval".

I opet počela nova bockanja:

„O, paron Nikola, što će reći, da ne gremo pod „naval"?

— Bilo bi i toga, odgovorio bi on, samo, da sam brod ispravio. Ovako nespravno, to se zna, da se ne može krcati. —

„A zašto ga niste ispravili?" Tražio je podrugljivac, da upecne u živo paron Nikolu.

— Jer me nije bilo volja! Pa što su to tvoji posli. — I onda bi rasrdjen izasuo niz epiteta izazivaču, a

kadkada, kad bi se razbijesnio, nijesu ostali na miru ni Bog ni svi njegovi Sveci.

Od nekoliko dana natrag ipak uspjelo je Paron Nikoli prikupiti nešto novaca, i tim novcem odlučio brod načiniti onako, kako se za sada bude moglo. Kad Bog providi, kasnije će ga bolje iskrpiti, za sada samo, da bude mogao pustiti se na more.

„Kralj Salamun“ stajao je usidren u dnu luke. Voda i sunce bijahu mu izgrizli boje, te je izgledao kao oderan. Na jarbolima istrošilo se ulje, te su već i pocrnili. Užeta, što drže jarbole, nehajno su visjela, a neka i popucala. Ko je pak dobro okom omjerio „Kralja Salamuna“ mogao je već na prosto oko opaziti, da su mu krma i prova malo upale, dočim se sre ina broda nekako istuvljala. Uprav izgled pogrbljena starca!

Popravak trebalo je započeti izdna; a za to valjalo je brod nagnuti, ili po mornarsku rečeno „karinati“. Paron Nikola bijaše u oči „Gospe od Sela“ sve potrebito ispravio: privezao gvozdene okove za stupove na obali, poredao užeta, pripremio sisaljku, ako brod bude puštati vodu.

Jutros je uranio, i jedva čekao, da se osvane, i u rasvanuću započme posao. Jedva se razdanilo, iskupilo se po običaju na obali nekoliko mornara i trhonoša. Paron Nikola ih zamoli, da bi mu dali ruku:

„Ljudi, pomognite mi „karinati.“

— A zašto ne, paron Nikola! —

Zapeše užeta, što su privezana o križeve jarbola, za okove na obali, i uz običajni povik „eha“ počeše natezati. Nastade škripanje, a brod se poče polagano naginjati; dok ga se nateglo dotle, da mu je polovica dna bila van mora. Privezaše užeta; paron Nikola im zahvali, i neki se odmah razidjoše. Neki ostadoše još tu, i opaziše na veliku žalost paron Nikole, da se uslijed natezanja „Kralj Salamun“ iskrivio, te mu s natege jarbola sredina više se nagnula od krune i prove. Paron Nikola i sam se uvjeri o novoj nezgodi, ali se utješi, da će se stvar naravnati, kada ga se bude s protivne strane „karinalo“. U istinu, to je bio najbolji dokaz za mornare, da je „Kralj Salamun“ samo za — sjekiru i vatru.

Paron Nikola uhvati se posla. Iznajprije je sve božje

jutro do podne na žarkom suncu crpao sisaljkom more, što je kroz rasušene bokove prodiralo u nutrinu, dok voda u manjoj mjeri rasla. Onda je u puklo podne stao napornim rabotanjem „mučigotom“ u desnici strgati i čistiti polovicu dna izvan mora, dočim je lijevom rukom šesulom grabio more i polijevao.

Paron Nikola radio je i znojio se cijeli božiji dan na suncu, ali mu to sve nije bilo teško, samo, kad je doživio, da može ugledati ispunjene davne želje i osnove.

Prolaznici čudom se čudjahu, što paron Nikola nije baš imao kada, da započne rabotu, nego je čekao, baš „Gospu od Sela“, kad niko ni u gradu ni okolici ne radi. Ta, imao je kada i prije, a bio bi imao i kasnije A što je najviše svakoga čudilo, da u dobu dana, kada i težak odpočiva u hladu, na žarkome suncu se pekao kao da mu je najveća žurba. Sa obale se čuo i koji podrugljivi dovik, jer se rugahu, što gori na suncu bez potrebe, tim više, što bijahu uvjereni, da „Kralj Salamun“ i tako neće nikamo; jer ko je pamet izgubio, da svoju robu čini utopiti. Da su znali ono, što je paron Nikola znao, ne bi tako bili dovikivali. Paron Nikola je medju tim šutio, i nije se na podrugivanja osvrtao, nego se je samo s poslom žurio.

* * *

Drugi dan je paron Nikola okrenuo „Kralja Salamuna“, i na drugu stranu ga „karinao“. Kad su ga naginjali na drugu stranu opet se je uspravio, te mu je nestalo ono malo grbe. Paron Nikola je to slavodobitno primjetio onima, koji su mu ga pomogli „karinati“. I kad je bio gotov s drugom polovicom dna, te „Kralj Salamun“ oslobodio se debele sviline i svakojakih školjaka i oštriga i svih parasita, što su ga izjedali, onda je našao majstora, da ga iskrpi, gdje je potrebito. Majstor je upozorivao parou Nikolu, da bi trebalo „Kralja Salamuna“ istegnuti na škver, ako ga misli osjegurati za plovitbu. No paron Nikola odvratio je, da on sada to nije u stanju učiniti, neka ponačini, koliko je za čas najnuždnije, samo da ne bude tekao.

Dok je majstor brod amo tamo krpao puneći mu pukotine stupom i dobro nabijajući, paron Nikola je paklinom mazao; pak je katramavao užeta, jarbole, o-

strugao i nauljio ih. U jednu riječ sve je sam činio, te je kroz malo dana „Kralj Salamun“ bio naredjen kao starac — mladoženja, kada se uredi i iskiti, ali mu se ipak opaža, da je star, jer ga odavaju vraske po licu i grba na ledjima. Tako je „Kralju Salamunu“, ma da ga je paron Nikola dobro omazao katramom i bojama, svak mogao opaziti starost i klonulost. Ali toga mnijenja nije nipošto bio njegov gospodar; nego je sve spremao za — put.

U istinu o putovanju se i radilo. Tih dana težaci iz Plaže, što se grije na južnoj strani otoka, bijahu došli u grad, te nakupovali se hrane. modroga kamena za polijevanje a sumpora za sumporavanje vinograda. Svega toga moglo biti jedno sto vreća. Kako je sredina otoka nabrežita, te je ždrijelo, kuda put prolazi, za visinu od šest stotina metara nad morskom površinom, velika je poteškoća prenašati robu po suhu Za to običavaju težaci za prevoz unajmiti brod. Put je dalji, ali gube manje vremena, a opet roba gonjena na živinama, prepati radi uzbrditosti; a ne rijetko zgodi se i koja nesreća.

Paron Nikola bijaše prvi saznao, da traže brod, pa im ponudio pod „naval“ svojega „Kralja Salamuna“. Nijesu se baš dugo pogadjali. Težaci gledahu, da brod bude što veći, da mogu udobno smjestiti robu, a „Kralj Salamun“ takav bijaše; Nikoli pak bijaše do toga, da već jednom uputi plovitbu. On je želio, da odjedri i natrag doplovi, da bude mogao sve svoje izazivače i podrugljivce uzobraziti i postidjeti. On je već bio spremio se i sam sobom izgovarao, što će na povratku vratiti za višemjesečna bockanja i ruganja. Trgovac, kod kojega težaci kupiše robu, znao je, što se u gradu misli o paron Nikoli i njegovom „Kralju Salamunu“, ali nije ništa htio reći. Bio je tu, kad su se težaži pogadjali s paron Nikolom. U sebi se smijao, i bio bi rado težake obavijestio, ali se je bojao paron Nikole. Poznavao ga: i ako je već star, da je još jak i snažan, pa onako nagle i naprasite ćudi, mogao bi ga zdipnu i žuljevitom šakom medju oči, kad bi se usudio težake nagovarati, da ne uzimlju pod „naval“ „Kralja Salamuna“. U ostalom bio je miran, jer nije progovorio ni za, ni proti. Zgodili se što, on će se lako obraniti, da bijahu sami gledati. Te-

žaci sa svoje strane ne bijahu kadri izmjeriti snagu „Kralja Salamuna". I tako je pogodba bila gotova.

Čim je „Kralj Salamunu" bio gotov i spreman za put, stalo se krcati. U jedan dan bilo je sve ukrcano, i brod je zašao pod more, za jedno pô metra. Paron Nikola našao isti dan dvoje mladića za mornare — u istinu nijesu bili mornari od zanata, već ribari.

Sutradan u zoru svi bijahu na brodu — odriješiše užeta, istegnuše sidro, i „Kralj Salamun" pobjedonosno se odaljivaše od kraja. Digoše najprije „flok", a onda „maistru", i „Kralj Salamun" napokon nakon pet godina zajedri sinjom pučinom.

Bijaše lijep ljetni dan. Duvaše lagahno jugo, i tek navraščivaše površinu mora, a brod jedrijaše kao da se skliže niz površinu vjetarcem u krmu. Paron Nikola stajaše na nogama kod kormila, te se ogledavaše na ribarske ladjice, koje duljinom zaliva ribahu. U njemu je sve poigravalo od radosti. Želio je, da svi vide, kako njegov ismijehivan „Kralj Salamun" ponosito jedri morem. Kad bi došli u blizinu koje ladjice paron Nikola prvi bi pozdravio:

„Hvaljen Bog, ljudi!

— Na vike; a za kamo?

„Za Plažu s „navlom", odgovorio bi, ali sa takim naglaskom, da se je iz toga glasa razabirala radost, što mu srce puni, a i zloradost, što se eto osvećuje svojim podrugljivcima. I onda bi mu oko zaigralo jače od veselja, a mrki na pô osijedjeli brk zasukao bi onim žuljevitim ručinama.

Nad modrom pučinom, što je oblijevaše sunčano zlato i šarovito se prelijevaše, prelijetahu polagano sivi morski galebovi. Pokadkada bi koji opazio plijen na površini mora, te bi se naglo spustio i zaletio u more, i pograbiv plijen zadovoljno pokliknuo. Paron Nikoli bi se pričinilo kao da eto i galebovi, ti stari suborci protiv bijesne pučine morske, pozdravljaju njegovog „Kralja Salamuna".

S mornarima malo razgovaraše. Bijaše sav uzbudjen od radosti, ali u isto vrijeme mišljaše i spravljaše osnove za buduća putovanja, pa ne imadjaše vremena, da se razgovorom rastresuje.

Kad su došli spram drage svetog Antona, gdje je kapelica istoimenom svecu, javi se s prove jedan od mornara:

— Molitva svetom Antonu!

— Bona parola! — odjaviše kao jedan glas paron Nikola i onaj drugi mornar. Skinuše kapu, i izmoliše na glas očenaš.

Paron Nikola nije davno tako pobožno molio. Neprilike, koje je imao, dok je ponapravio „Kralja Salamuna", tako su mu i onako goropadnu narav ražestile, da je psovao i proklinjao kao nikada prije u životu. Sada je oćutio grizodušje, pa je kao pravi pokajnik izmolio očenaš, i nakon molitve pogledao s uzdahom put neba, snažno udario se u prsa. Nije ništa rekao, ali onaj pogled, onaj uzdah, onaj udarac izrekoše više nego li najdulja molitva.

Sunce bijaše se već dobro ispelo na obzorju, i stalo baš po ljetnu pripicati. Ali je sa sve to većim sunčanim žarenjem počeo opadati povjetarac, dok na koncu nije sasvim prestalo duvati u krmu. Brod se je već jedva micao. To je po obićaju potrajalo malo, jer se daleko na zapadu pokaza na glatkoj površini kao nešto navrašćeno: To se istom pojavljivaše „maistral".

— Evo ćuha od maistrala! — javi paron Nikola mornarima, koji su sjedili na srijedi broda u hladu.

— Spravni, gospodaru!

Sada se „Kralj Salamun" nije više onako glatko sklizao površinom kao jutros. Valjalo je amo tamo, ili „burdižati", dok se ne prevali rt od Pelegrina. Vjetar je rasao sve jači, a brod se sve to više naginjao i more sjekao, ostavljajući za sobom bijelu pjenu ,i dugo i široko usječenu brazdu prevaljenog puta. Bokovi „Kralja Salamuna" počimali biti pod vodom, a vjetar je drmao i zviždao užetima.

Bilo je već davno mitilo podne, kad je „Kralj Salamun" zakrenjivao oko rta od Pelegrina. Sad je vjetar duvao u krmu. Prekrižiše jedra, a brod je kao letio medju Hvarom i Špalmadorima Paron Nikoli bila prva briga, da vidi kako je u nutrini broda. Brod se jako naginjao za „burdižanja", pa je dopuštao sam u sebi, da je mogao puštati vodu Mogla je biti još koja pukotina.

što je majstor ne zastupao i nabio, pa je tuda mogla pr odrijeti voda, kad se naginjao.

Zapovjedi mladjemu mornaru, da pregleda. Ovaj otvori „bukaportu", unidje u stivu; kad na svoje čudo opazi, da se je toliko mora, nakupilo, da je voda nadvisila „santinu" i izmočila donje vreće.

— Borami, gospodaru — javi se ovaj iznutra — more je napunilo santinu i počelo močiti vreće.

Paron Nikolu uhvati muka Pusti brže bolje kormilo drugom mornaru, a sam udje u stivu. Ogleda dobro:

— Ajde, borati, ništa za ovo. Ovo je ostala na bokovima po koja pukotina, za koje majstor nije mislio, da će vodu puštati. A kad smo za „burdižanja" naginjali se, more je proviralo. Gore na sisaljku, pa sisaj!

Izadjoše obojica iz stive. Paron Nikola prihvati opet kormilo u ruke, a mornar sisaše, ali je vode uvijek bivalo. U istinu brod je, i ako po malo, puštao vodu Uslijed jakog vjetra za „burdižanja", stresle se stare kosti „Kralja Salamuna" i otvorio je vodu do blizu „kolumbe".

Sunce je naginjalo zapadu, i tonulo naskoro za morsku pučinu, vjetar je postepeno opadao, i more se smirivalo. Već se je bilo i počelo smrkavati, kad je „Kralj Salamun" prispio pod Plažu.

Jedan od mornara skoči u ladjicu, što je s'ajala privezana za krmom, primi s broda uže, i zavesla put bove, da ga priveže. Kad je došao do bove, iskrca se na nju s užetom u ruci. Kao nevještak zaboravi prije privezati ladjicu za bovu. Stupio na bovu, ova se zaljulja; on u strahu, da se ne prevali u more. pusti uže iz ruku, koje otrže sobom i ladjicu. Uže ispuza zatim iz ladjice u more. Sada je bilo lijepo: Mornar je stajao na bovi držeći se gvozdenog okna. Ladjica prazna plovila, nošena vjetarcem, što je još malo ćuhao, put kraja. A „Kralja Salamuna", koji već bio bez jedara, gonilo kraju Paron Nikola stao psovati na sav glas i kleti nebo i zemlju, ali nije bilo pomoći

Selo leži za pô sata daleko od žala. Težaci oni živu od polja, pa su već, kako se bilo smrklo, nahodili se u svojim kućama. Paron Nikola s mornarima stao na sve grlo zvati u pomoć, ali je sve bilo zaludu, jer se niko

ne odazivaše. Medjutim je „Kralj Salamun“ došao do kraja, i tu je počeo malo po malo lupati o grebenje. Mornar skoči s broda na kraj, ukrca se u ladjicu, što je bila doplivala prva do kraja. Paron Nikola doda mu uže s broda, a on snažno veslajući odaleči malo „Kralja Salamuna“ od kraja, te više nije tukao o kamenje.

Sada hitro zavozi put bove. Mornar, što je kroz sve to vrijeme stajao sred mora na bovi, priveza uže, i ukrca se u ladjicu. Paron Nikola stade s broda svom snagom potezati, jer se je brod opet bio približio kraju. Mornari, došav na brod, prihvatiše uže, i tako istegnuše „Kralja Salamuna“ iz očite propasti. Kad su brod osjegurali i dobro ga privezali, paron Nikola svijetnjakom u ruci spusti se u stivu. Tu opazi na svoju veliku žalost, da voda još uvijek raste. Nije dakle to ušlo kroz bokove, već voda ulazi kroz dio broda, što je pod vodom. Paron Nikola se tješio, da će brod puštati vodu kroz dio, što je izvan vode, kad je prazan. Za to se dogovori s mornarima, da će na izmjenice kroz noć sisati.

Čitavu ljetnu noć paron Nikola i mornari na izmjenu sisahu, ali je vode veće ulazilo, nego izlazilo. Vreće stale se močiti i natapati vodom, a brod je sve to više bio pod vodom.

U zoru prista paron Nikola s brodom uz kraj; posla jednoga od mornara u selo, a s drugim poče iskrcavati vreće Gornje vreće bijahu suhe. te su pridošli težaci, čija je roba bila, ćutali. Ali kada počeše vaditi najdonjo redove, bilo je sve promočeno.

Težaci stadoše psovati. Paron Nikola ih je mirio, da neće biti ništa štete. I doista lako je bilo sa vrećama, u kojima bijaše muka i sumpor, ali gdje je voda smočila vreće sladora i modroga kamena, tu se je sve već rastapalo. Slador i modri kamen cijedjahu se Najgore je bilo, što je rastopljeni modri kamen razlio se po nekim vrećama muke. Težaci, znajući, da je ta rastopina otrovna, digoše užasnu viku i psovanje na paron Nikolu. Paron Nikola, čije su muke bile veće od njihovih, smeten i bolan od tuge i žalosti, nije ni riječi govorio, niti se je više branio.

Kada je sve već bilo iskrcano, težaci zanijekaše mu preostali novac; dapače neki oštećenice tražiše natrag i

onaj već isplaćeni. Sreća njegova što mu isplatiše prije odlaska na put polak svote. Za pravo paron Nikola nije se mnogo s njima ni natezao, da mu isplate „naval“. Jedva je čekao, da ih se oslobodi, pa da odputuje i pomno pregleda nutrinu broda, sada praznu.

Uz viku i mrmljanje težaka odriješiše mornari brod, a ovaj se otisnu od kraja. Paron Nikola je ćutio i mislio. Za njega ne bijahu sve nade uginule. Istina. udarac je bio težak, ali on je još uhvao, da je voda prodrla samo kroz bokove, što stajahu pod vodom. A ni za čas nije htio pomisliti, da i dno broda teče.

Kada su se malo od kraja odalečili unidje on u stivu. Ali na svoju neizmjernu žalost ugleda, gdje brod teče uprav pri samome dnu, i to ne na jednome mjestu, nego na više.

Sada je tek razumio — sve. Veličinu njegove boli nije moguće izraziti. On je tu ostao sred stive kao odrvenjen. Niti se micao, niti je u opće znao, gdje je, i što je. Samo je nijemo buljio u dno broda.

Mornari, koji ga sa palube opaziše tako obeznanjena, pomisliše u prvi čas, da će pasti mrtav od tuge, te ga smeteni mukom gledahu. Napokon se jedan javi:

— Gospodaru, što ćemo?

Paron Nikola uzdahnu. Dvije okrupne suze navriše na one mornarske oči Davno ih nije na njima bilo; jer ih je more kroz dugi niz godina osušilo, i srce otvrdnulo.

— Činite, braćo, što hoćete. Za mene je sve propalo! —

Mornari se dogovoriše, da će najprije jedra otvoriti, a jedan od njih putem neprestano sisati. Tako i učiniše.

Paron Nikola napokon kô osvijesti, i izadje na palubu. Rekao je samo, ali uz mukli uzdah: Hvala Bogu!; i stao pomagati mornarima. Ali taj usklik mnogo je rekao: Paron Nikola se je napokon i sam uvjerio, da „Kralj Salamun“ nije više za putovanje, pa se je volji božjoj rado pokorio, znajući, da drukčije ne može biti....

U večer istoga dana usidro se je „Kralj Salamun“ u gradskoj luci. Paron Nikola očitova mornarima svoju odluku, te ih pozva za sutradan na rabotu.

*
* *

Sutradan u jutro dotegnuše „Kralja Salamuna" na plitko žalo, gdje je dno glibasto. Bio je već na pô pun mora. Po gradu se brzo razasu glas o zgodi sa „Kraljem Salamunom". Živahna dječurlija zgrnula se na žalo, te se veselila zanimivom prizoru. koji se počimao odigravati. Paron Nikola prvi stao odriješivati užeta; mornari ih dodavali bosonogoj i na pô goloj djeci, a ovi nosili na kraj. Malo po malo izprazniše sav brod. Naskoro je „Kralj Salamun" bio ogoljen, samo su još stajali uz vis goli jarbuli. A kada su i njih skinuli, pograbio je paron Nikola prvi sjekiru, te je svom snagom zamlatio po „kavabandi", ne dopuštajući, da ko drugi udari prije njega njegovog dugoljetnog druga i borca po burnoj pučini...

Da je ko u taj čas mogao prodrijeti u nutrinu parona Nikole, bio bi oćutio, da je taj udarac odjeknuo u njegovom srcu kao da je sam sebe sjekirom zamlatio....

Ante Petravić

IZ „SUTONSKIH SONETA“

VIENČIĆ LJUBICA NA GROB MARICI.

Laeta fere laetus cecini; cano tristia tristis:
Conveniens operi tempus utrumque suo est.
P. Ovidii N. Ep. Ex. Ponto
Lib. III. Ep. IX.

I.

I opet vidjam ove mile kraje,
Gdje rascvjeta se proljet mog života,
U kojem blaga oka ti toplota
Cviet ljubavi mi prvi razvila je.

Sve, ko što bješe, jošte uviek traje,
Al sve izgubi sviet svojih milota;
I sve je pusto, jer tvoja ljepota,
Kom sve je cvalo, davno ocvala je.

Ko sitna cvietka na pustošnoj gori,
Pod sušom zbilje nestalo je tebe,
I prvi cviet mi ljubavi izgori.

Sad neko čuvstvo nejasno me zebe
Po mrtvu srcu, kanda stara klica
Probija, tvojeg sjećajuć se lica.

II.

Ante meos oculos, tua semper imago est.
Et videor vultus mente videre tuos.
P. Ovidii N. Pont. Lib. II. El. IV.

Al tebe nema! Nigdje tebe nema:
Na cvjetnoj zemlji, u mirisnu zraku:

U srcu ljudskom tvoja spomen driema,
Tek živiš jošte u mom duhu jaku.

Tu živiš jošte čarna sliko niema,
Ko sjajna luča u mog žića mraku,
A krv mog srca hranu ti doprema
I s njom izgaraš dušu vilenjaku.

Ja često mišljah, da već ljubim drugu,
Al obmana me brzo razočara:
Zalievah suzam svoju staru tugu.

Al bolje za te, što izčeznu mlada,
Jer ja tek ljubim valjda punu čara
Ideju, koju mašta sanjam sklada

III.

Koliko drugih, u poletu strasnom
Za svojim divnim ljuven-idealom,
— Ko zbiljom nadu ispunjenu krasnom —
Zagrlit pregnuh plamen-čuvstva valom

Na sutona ko Hesper krilu kasnom
Treperahu nad pustog žića žalom;
Al kano metulj u poletu lasnom,
Pod stiskom ruke postadoše kalom.

Jer čim kroz ljepost zavirih im tiela,
Mrak iskvarene oplinu me duše,
I obmana se rasplinula biela.

Otrovne striele u me zarinuše...
Al ti — jer umrije? — živiš još u meni,
Ideal srca čist nepomućeni.

IV.

I sad, kad suton na brežuljke pada,
— Oh, sladko vrieme naših sastanaka,
Ko suton nujno, čisto kano zraka! —
Tvoj lik u zraku moja mašta sklada.

Ko živa lebdiš, moja sanjo mlada,
Iz duše cviet mi cvjetaš nježna laka;
A oči nujne iz mirisna zraka
Zaliju miljem pelin mojih jada.

Na bliedu lišcu smiešak blag ti trepti,
A nevin cjelov na usnama titra;
Ko cviet ga ubrat moja duša hlepti.

Al ti već eto odlaziš mi hitra,
Ko nekad, za kut onaj izčezavaš
I mahom ruke zadnji pozdrav davaš.

V.

Al možda ipak, da ljuta sudbina
Ne ukinu te sa bokora žića,
Moj čarni san, što nema stvarno bića.
Oživio bi od tvojih milina;

Jer tvoja nježnost bila bi jedina
Napajala ga vrutkom čista pića;
Razumjet znala sjetni poj slavića
I gniezdo svit od sanja paučina.

Tvoj cjelov nije bio ujed zmije,
Što kada grli, uvojima davi,
I oči pije, zubom mozak rije,

Što hoće tielo, ime; praznoj slavi
Što tek se sljubi; nego čist ko zore
Očima cjelov, kad se smije s gore.

VI.

Vix igitur possis visos agnoscere vultus:
Quoque ierit, quaeras, qui fuit ante, color.
P. Ovidii N. Pont. L. I. El. X.

Al tebe nema! Oh da dogješ k meni
Iz neizmjernih otajnih praznina,
Protrnula bi do duše dubina,
Tvoj dragi, videć, kako se promieni.

Bol trepti neka u umornoj zjeni,
Gdje prije sjaše ljubavna milina,
A pjesma s mlada lica se nevina
U srce sakri od ljudske studeni.

Još proljeće mi života ne minu,
Al zimski snieg po mladoj glavi pada,
A cvieće misli smrznu inje zbilje.

Oluje biesne udes na me rinu,
Što svakog drugog skršile bi mlada.
Al mog im duha odolieva žilje.

VII.

Nad mojom glavom crn se oblak vije,
I kudgod krenem po svuda me prati;
A munje iz njeg sikću kano zmije,
I hladan vihor ispod njeg me mlati.

I muklo grmeć prieti i zavije
Sudbine vuk i ceri se za gnjati;
Sa lomne staze — kom se noga bije
K svom cilju stalnom — hoće da me svrati.

Ja kadkad nogom udrem biesno štene
Sudbine, i mirno čekam prolom kobi,
Uz vrletne se penjuć žića stiene.

Sve patnje trpim hrabro gadne dobi.
Od ljubavna tek izgaram čeznuća:
Al tebe nema, moja željo vruća!

VIII.

Jer ti izčeznu, željo vruća moja,
Kroz bajnu nojcu moga premalieća,
Ko meteorna šarno-sjajna svieća
Kroz modru tamu prugom divnih boja.

Već nikad neće sinut svjetlost tvoja,
Ni u mom srcu procvast ljuven-sreća,

Jer korom mraza, mjesto čuvstva cvieća,
Obraslo je sred mrazna s ljudim boja.

Još živo u njem gori vatra stara,
Al led mu prodriet djevojčice cvjetne
Nijedne neće oko puno čara.

Ne tvrdo srce, već te neće ranit!
A ja ću tvoje ljuven čežnje sjetne
Marice slatkom uspomenom hranit.

IX

Oh, kamo posmieh s usna ti ishlapi,
Što bješe ko na cvietku tračak zore?
Oh, kamo sok božanstveni ishlapi
Cjelova čistih, ko rosa vrh gore?

Da ja isuzim more gorkih kapi,
Ne probih kobi otajstvene dvore,
Što lik ti kriju! Zaman duša vapi;
Moj vapaj k tebi ne dopire gore!

Jer da me čuješ, ti bi sišla k meni,
I utješno mi zasinula zjeni.
Al kano ptići u gniezdašcu goli,

Kîm negdje majku proždrie ljuta zmija,
I moje želje zlatokrile — s boli —
Očajne ginu: Udes ih ispija.

X.

Marice, sestro ljubičica čednih,
Najragje kojim kitila si grudi,
I duše miris prosipala svudi,
Sred dračja svieta skrita i sniega lednih

Za tvojim daškom oh kako ožednih!
Dračje je svuda, tebe nema tudi:
Na hladnoj sunce ko ljubicu grudi
Osuši kob ti sok sa usna mednih.

Al ko što ona miriše i suha,
Osjećam miris tvoj u sjetnu zraku,
I prisutnost tvog nježna brižna duha.

I ganut kupim ljubičice ove
Po duši, da ti s njima kitim raku,
Što naše sreće skriva biele snove.

Dr Tresić Pavičić.

NOVIJA HRVATSKA LIRIKA

Malo prije svoje smrti tužio se Preradović u pismu prijatelju pjesniku Trnskomu na mladi naraštaj, da ne vrijedi mnogo, a osobito da nema mladih pjesnika, te veli: „Skoro bi se čovjek pobojao, kad mi stisnemo oči, da će umuknuti i vila nam pjesnikinja".

Ali ako onda mladih pjesnika nije bilo, odmah nakon pjesnikove smrti, pojavila ih se mala četa. Arnold, Badalić, Hranilović, Palmović i Harambašić, svi zapjevaše za prvi put u ono doba. Marković onda bio u naponu svoje snage, ali kao da je ostavljao liriku, a naginjao radije epici. Nu ti su pjesnici, skoro svi, tek neprestanim ustrajnim radom, malo po malo, izašli na javu, te su i Arnold i Badalić i Hranilović, teke u najnovije doba stekli neko priznanje, dok Palmović g. 1882 bio već umro, a malo iza njega umro skoro i glas njegovih pjesama, koje ipak nijesu bile najgore i ako ih je malo bilo. Marković se bijaše domogao neke slave kao dramatičar, kritičar i epski pjesnik; lirskih pjesama bijaše malo ispjevao, a i te u mladje dane, pa kad ih je 1889 izdala Matica Hrvatska, činile se nekud prestare. Jedini je Harambašić odmah mahom postao slavan i ljubimac publike. Publika koja se tužila da je sa Preradovićem umrla hrvatska lirika, obradovala se mladomu pjesniku; ovjenčala ga lovorom, netom mu vilu čula.

Megjutim bijaše umro g. 1881 August Šenoa, ljubljen kao pjesnik, ali mnogo više kao pripovjedač i ostao Harambašić sam, da bere slavu i pohvale publike, sve dok se ne pojaviše dva mlada pjesnika, čije ime potamni brzo njegovu slavu.

Bili su to Tresić i Kranjčević Ovi su i danas na prvom mjestu hrv. lirike, premda nastupiše snažni pje-

snički talenti, a nekoji i udrili novom stazom, ne povadjajuć se ni najmanje za njima. Ovo su činjenice, koje udaraju u oči svatkomu, koji bez strasti i predsude gleda novije doba hrvatske lirike. Kako i zašto se to dogodilo, i kako se istodobno razvila hrvatska lirika, to ću nastojati da prikažem u ovoj študiji. Pri tom neću spomenuti imena svih pjesnika, ni obazreti se na njihov rad, već ću se bavit samo onima, što su imali neki upliv, pa bio štetan, bio koristan, na razvitak hrv. lirike, koji su po tom predstavnici raznih pravaca ili skupova. Mnogo je u nas pjesnika, mnogo se pjeva i mnogo se piše, ali ako ćeš prodrijet okom malo dublje i malo dalje, ako ćeš raširit obzorje, da zahvatiš pogledom veći prostor, treba razrijediti šumu i osjeć manja stabla. Za to volio sam ostati kod onih, kojim je ime slavnije u narodu, i kojim će potomci sačuvati ime i ako ih ne budu slavili kao mi. Tko bude pisao povjest hrv. lirike trebat će da svih spomene.

I.

Nema dvojbe, da su ideje one, koje upravljaju svijetom. One su izvor političkih i umjetničkih evolucija. Unutrnji razvitak ili promjena ideja, odrazuju se u razvitku ili u promjeni filozofskih i estetičkih nauka i pravaca, i po tom cijele umjetnosti na njima osnovane. Više puta, pače češće, politika i umjetnost ne idju usporedo u svom razvitku ili u svojim promjenama, taj razvitak i te promjene opažaju se prije kod jedne ili kod druge, ali ne izostaju nikad i ako koja zakasni i zaostaje časom za drugom. Ovim ne mislim isključiti da pak umjetnost uslijed prvog pokreta ne bi se mogla i sama nadalje razvijati, bez obzira na politiku, jer ona nosi u sebi klicu vlastitog života.

Evolucija politike i umjetnosti, od francuskog prevrata do naših dana, kod raznih naroda, to nam jasno dokazuje. Do neke dobe, pokret začet tim prevratom odrazivao se posvud jednako i ako ne u istoj mjeri, ali kasnije, negdje je sustao, a negdje razvio se drukčije, prama tomu, što je došao do ostvarenja svojih težnja, ili ne. Za to s prvice opažamo posvud dvije jake struje: vjersku i

pesimističku. Jedni zastrašeni nepredvidjenim posljedicama prevrata, tražili utjehu u vjeri, drugi u očajanju, nijesu više imali vjere ni pouzdanja, ni u sebe, ni u što drugo. Medjutim politička ideja bratstva i slobode okupljala sve sinove istog naroda, i nasta težnja za narodnom nezavisnošću i zajedništvom. Radoljubna struja odrazila se u književnosti. Pa kad su narodi dobili jedinstvo ili neodvisnost, taj je pokret prestao, i nije imao više ni smisla

Onda naravno politika krenula drugim putem, kako bi uredila najbolje unutrnji narodni život i usrećila narod i pojedince. Zato je trebalo proučiti uzroke zla i nedostataka, što se u društvu opažali i gušili život društvu i pojedincima. A to se odrazivalo u proučavanju realnog života i u analizi psihološkoj, što zavladaše književnošću a najskoli romanom, koji je tada počimao cvasti kao vrst umjetnosti, koja se najbolje prilagodjivala za takav posao. Dok napokon upoznav zlo i uzroke i izvore zla, nastojalo se da se pronadje i lijek, te tako zavladala nova struja, koja teži za preporodom pojedinca i društva, koja se najbolje vidi u današnjim piscima kao što su: Tolstoj, Ibsen, Bourget i drugi, koji svi misle da navješćuju spas čovjeka i društva.

Ovo je naravni tečaj stvari, ali takav tečaj negdje naišao na zapreke, kojih nije mogao svladati, te tako sustao. Kod nas taj pokret sustao u fazi patriotskih težnja, koje i ako su se pojavile istodobno kad i drugovdje, nijesu se ostvarile, kao na primjer kod nijemaca ili talijanaca.

Taj je pokret bio velik, široko zamišljen u ideji ilirizma; sveo se na manje, prirodnije granice malo kasnije pod narodnim imenom hrvatskim, ali tad se je kristalizovao i ostao u stanju idealnih izvanjskih aspiracija i težnja, koje se usljed većih i jačih sila, nijesu mogle ostvariti. Velika Hrvatska ostala idealom, i posta program politične jedne stranke.

To nam tumači zašto kad je u Italiji i Njemačkoj rodoljubna književnost prestala oživotvorenjem svojih ideala, u nas je jošte ostala u životu, to nam tumači zašto rodoljubna tendencija ilirske dobe provijava pak i kasniju književnost našu, sve do dana današnjega, te je po tom ta književnost anakronizam jedino, ako ju uspo-

redimo sa onom drugih naroda, ali ne pokazuje se takova onomu, koji ju promatra u njenom pravom razvoju i u unutrnjem narodnom životu i prilikama, u kojim žive i razvija se.

Ali i ako nije moglo biti drukčije, to opet nije bilo moguće da suvremeni pokret ideja i umjetnosti drugih naroda, ne nadjė otziva i odjeka kod nas. Izobraženija ruka ; književnici, koji, hoćeš nećeš, moraju se uzgojiti na vrelima tudje nauke i tudje knjige, kao ljudi, nijesu se mogli otet uplivu tih nauka i tih knjiga, pa nije čudo ako su, staviv na stran, bar za čas, težnju za nekim rodoljubnim idealom, za sada barem, nemogućim i neostvarivim, pokušali staviti se u kolotečinu današnjeg napretka, te tako uveli i u našu književnost najnovije pravce i struje od naturalizama i realizma, sve do simbolizma i dekadenstva. Izabranije umove to prosto i nenaravno prilagodjivanje tudjih prilika našim posve drugačijum prilikama, nije moglo zadovoljiti, te je tako morala kod njih nastat neka trzavica, neko nastojanje, da politički ideal primjene današnjim prilikama i da ga promjene, makar i osakativ ga i umanjiv ga, zadovoljivši se onim što bi moglo biti izvedivo.

Ne treba da opširnije to protumačim i naznačim imena ljudi i stranaka i škola, kod kojih se opaža sve što gore navedoh. To može svatko sam po sebi naći, a na nešto ću se i sam osvrnuti tekom ove študije. Naravno, moram se ograničiti ovdje na hrv. liriku, te nemogu zahvatiti druge grane književnosti, a opet samo tako bi slika bila potpunija i jasnija.

II.

Patriotizam nije samo kod nas uveo se u knjigu kad i kod drugih naroda, on je kod nas i preporodio književnost. Kad je počela rodoljubna tendencija provijavat našu knjigu, tad su rodoljubni ideali mogli pričinjati se izvedivim i najhladnijim glavama. Nu stvari u malo godina, pošle takvim putem, da izvedenje tih ideala postajalo sve to teže i napokon skoro nemoguće. U takvoj nevolji nije čudo ako je bilo teško ljudima odreći se svojih težnja i nade u budućnost, nije čudo, ako se

našlo ljudi, koji izabraše programom svog rada „ideal ujedinjenja i neodvisnosti narodne“ nije čudo ako narod, a najskoli mladež i književnici, prigrliše taj program i priljubiše se uz muževe, koji ga branjahu.

Starčević postao narodnim junakom a Harambašić narodnim ljubimcem. Prvi se održao sve do smrti, jer je u njem utjelovljena bila narodna ideja i narodni ideal; drugi je propao, jer u književnosti sama ideja i sam ideal nijesu dostatni, hoće se uz njih i umjetnost.

Kao što se nije smjelo dirati, ni mjenjat Starčevićev program baštinjen od otaca, — mislilo se, da se ne smije dirat, ni mjenjati poezija, što nam namrješe predji.

Nekoji su imali odveć slavnu uspomenu u narodu, a da bi tko promislio i pokušao pjevat drukčije ili čak nadvisit ih. Oni su bili nedostiživi, a trebalo se zadovoljiti tim, da ih oponašaš, nasljeduješ i po mogućnosti dostigneš.

Kao što politički ljudi, tako i pjesnici upravljahu svoju riječ cijelomu narodu. Trebalo je dakle govoriti kako svi govore, i ono o čem svi govore, da te bolje shvate i slušaju. Da su drukčije postupali, ne bi bili našli odziva, ali to je sve moralo biti na ušrb poezije.

Mjesto da uzdignu masu do svoje visine, oni se ponizili do njezinog niveau-a. Zaboravljalo se, da ako je koji stari pjesnik bio slavan, nije za to samo, što je pjevao što su drugi ćutili i mislili, već najviše za to, što je izrazio na svoj način čustva i ideje, što su bar u začetku nalazile se u svima. Nevalja smetnut s uma ni to, da rodoljubna pjesma je mnogo lakša za one, koji ju prvi počinju pjevati, neg za one, koji za njima dolaze. To je polje, koje se lako obradjuje, lako se taj predmet iscrpi i postaje retoričan, jer nema vele raznih načina shvaćanja slobode i rodoljublja, pače u neko stanovito doba i u nekim stanovitim prilikama, nema neg sami jedan dobar i prav način shvaćanja slobode i rodoljublja, a taj isključuje sve ostale kao nevaljale i krive. Opet rodoljubno čustvo je nešto izvjesna, jasna, što nije vele zgodno za variacije. Druge općenitije ideje i čustva kao: ljubav smrt i.t.d. zgodnija su za liriku i lakše je u njima biti originalan, jer u njima ima toliko variacija, koliko ima raznih osjetljivosti.

Kad se na sve to promisli, ne može se biti odveć strog sa Harambašićem i njegovim sljedbenicima. Njihov je posao bio težak, rad poteškoća skopčanih po svojoj naravi sa patriotskom poezijom i još više zbog ideja, ili radije predsuda, što su tad vladale u pogledu takove poezije. Ali ako je bilo poteškoća, opet prilike su bile najpovoljnije za uspjeh njihove poezije. Rodoljublje bilo je tad zanosno i takovo, da što danas nekoji smatraju retoričnim tiradama, onda je zaista zanašalo srca. Znam po sebi. Bijah tada mlad, ali ispovjedam, da su me onda dirale do suza, napunjale svetim žarom za domovinu ili srdžbom prot njezinim neprijateljima, nekoje Harambašićeve pjesme, koje danas nemogu čitati, a da ne uvidim odmah njihovu golotinju i siromaštvo u sadržaju i u formi. „Poletarke" Harambašićeve bile su u potpunom skladu sa duševnim stanjem publike, a najskoli mladeži. One su bile najmilija knjiga svima, a čitale se rado i sve druge pjesme, što se za njima povadjale. Mnogo se u istinu pjevalo o ljubavi i smrti za domovinu; bijahu većinom i pjesme loše sastavljene, ali što je falilo u stihu i u sroku, nalazilo se sve u srcu čitatelja. Bila je tad živa vjera u ideal domovine. Nije se mnogo od pjesnika iziskivalo. Ako je samo znao usplamtiti ti vatru rodoljubija, a to nije bilo teško, drugo mu se sve praštalo. I tako nijesu se opažali, ili su se valjda praštali nedostaci Harambašićeve lirike. Ipak u njega nije bilo originalnosti ni u sadržaju, ni u formi. Glede sadržaja, opazio sam već, da su njegove ideje bile ideje publike; on je o narodu o domovini, o njezinoj slavi, prošlosti, budućnosti, mislio kao i svi drugi oko njega. Njegove su ideje, ideje općenite i od filozofskih postaju retorične, nijesu često neg retorika u srokovima; nema filozofije, ni dubokih ideja, jer njegove ideje nijesu personalne, nijesu uprav njegove, već svačije.

Kompozicija je kod njega većinom banalna kao i koncepcija, kojoj uvijek odgovara. Ljudima je milo čuti uvijek što su već prije od drugih čuli, a mile im je, da im opet opširnije protumačiš i prikažeš, što si im već rekao. I tako kod njega koncepcija je ideja, koja se već nalazi u prijašnjim pjesnicima, a kompozicija nije neg razvijanje te ideje. Po tom, dosta mu je bilo, naći mnogo

riječi, da uzmogne opetovat istu misao, samo drugim riječima. To je on i radio, jer mu je bilo do uspjeha, do popularnosti i s nedostatka ideja i s lakoće u stvaranju novih izraza, kojim bi mogao podat istu ideju, uvijek različitim slikama i bogatstvom sinonima. Često češ naći kod njega cijeli niz slika, da izrazi kakvu ideju, što s umjetničkog gledišta malo vrijedi, dočim skoro nikad nećeš naći, kao na pr. kod Tresića ili Kranjčevića, ideju izraženu u samoj jednoj slici, što je prava umjetnička kompozicija, jer tad sama vizija u pjesnikovu duhu utjelovljuje se u skladnom i savršenom obliku, kao kakav organizam, a ne kao kakva zgrada raznih elemenata i slika.

Treba priznati, da je u njega čuvstvo jako i osjećanje fino, ali fali mu krepčina misli da to oplodi i snaga mašte da to rasvijetli. Vrela Harambašićevih pjesama jesu: ideja Boga, ljubavi, smrti i Hrvatska, ideje već izrabljene, koje će se ipak uvijek pjevati i koje su nekoje, kao Preradovića, visoko uzdigle, jer je pazio da ne upane u prostu retoriku, politiku ili umovanje i nastojao da estetička tendencija bude jača od drugih. U Harambašićevim pjesmama bilo je svedeno u kitice, u stihove i u srokove, ono što se pisalo po polit. novinama, a njegove „Ružmarinke“, „Nevenke“ i „Tugomilke“ ne iznašaju nijedno novo personalno shvaćanje ljubavi. Te su pjesme pjevane po tudjem kalupu, kad po narodnim ženskim pjesmama, kad po Vrazu i ostalim starim romanticima, a kad po Heineu, koji sa svojim „htio bih postat ovo, htio bih postat ono“ naveo je naše mlade poletarce na to, da su želili biti i vjetar i trava i mjesec i što ti ja znam, samo da se dovuku u blizinu svoje ljubovce. Čudna je ljubav kod Harambašića i ostalih njegovih sljedbenika.

To je ljubav podredjena ljubavi domovine, teži za tim, da dade pak domovini valjanih sinova, kojih će majka učiti da ljube dom i da umru za nj, čim budu momci gotovi. Nema ni u ljubavnim pjesmama personalne note, te mjesto osobnoga vlastitog čustva, nastupa prosta retorika, jer ide i u tom za rodoljubnom tendencijom.

On je u predaji našao ideal ljubavi žene u suglasju

sa ljubavlju domovine, i pred njim ledbi uvijek taj ideal. Ljubavne njegove pjesme, ako nijesu junačke, zuje običnom elegičnom žicom starih naših pjesnika.

Harambašić je za se imao veliku lakoću u stvaranju stihova. To je dobro i rijetko svojstvo. Ali njegovi su stihovi često nesavršeni, mnogo je slabih srokova, što često kvari i nelošu pjesmu. U opće malo je kod njeg počitanja prave umjetnosti, preveć ju zanemarujo A nadahnuće, ni sveta vatra čustva, nijesu dostatne za pjesnika; ništa nemože biti trajno, ako je forma slaba a i umjetnost i poezija imadu svoje tajne, kojima davaju i samomu čustvu vrijednost, koju bez' njih nebi imalo. Poezija ima svoje zakone i metodu svoju, kojih treba znati, a i najnadahnutiji čovjek, neće ništa lijepa izvesti, ako mu nijesu gusle dobre i ako mu nijesu sve žice cijele i akordirane. Harambašić je zanemario stih i srok. Stih mu je često prazan i nadut.

Nebih se ni bavio ovim mahnama i nedostacima, da nijesu škodili neg njemu samo, ali osvrnuo sam se na njih za to, jer su našli sljedbenika i poveli stranputice nekoje nelośe pjesničke talente.

Ako sam jedino o njem govorio, to sam njega izabrao, jer je bio slavniji od drugih, pa i ako nije to dokaz osobite njegove genijalnosti, valja u tom viditi popularnost njegova imena i zamašnost i prostranost njegova upliva.

Druge manje pjesnike njegove dobe i ne spominjem. Ima od nekojih po koja lijepa pjesma, ali nemamo do kad da se kod njih zaustavimo. Već znamo što oni pjevaju, što bi nam oni mogli reći.

Nu ipak i za vrijeme najveće Harambašićeve slave, bilo i boljih i vrijednijih pjesnika. Mi ih ostavljamo onomu, koji bude pisati povjest hrv. knjige. Onda se toliko oko Harambašića bučilo, da se izmedj buke, nije ni čuo nježan zvuk njihovih gusala, a i kritika imala je pune uši i bavila se samo tim, da hvali one, koji su najvišu graju dizali, a rijetko kad, da se i prot njima bori.

III.

Muza, govorio je Gautier, ne prima naredbe od nikoga, niti od kakve nauke, niti od kakve stranke, pa

ako ju pjesnik sili da idje na čelu kakve čete, pjevajuć kakvu himnu ili svirajuć kakvu fanfaru, ona se osvećuje prije ili poslije . . . . . . ona pušta da se uvuku u njegove stihove teške fraze uzete iz novina ili iz panfleta. To se dogodilo i našim pjesnicima, kad su ovi htjeli spregnut vilu pod kola jedne stranke. — Uz to dogodilo se, da kako ih je njihova stranka slavila, tako druge su baš za to počele ih napadat i umanjivat im ugled medj svojima. A proti tomu nemože se održati neg pjesma, koja ima u umjetnosti svoju pravu vrijednost.

Tih nije bilo vele i tako počelo je propadanje, koje je pak pospješilo pojavljenje novih snažnijih talenata. Nadodaj i to, da publika nije mogla uvijek se zadovoljavat političkom pjesmom; da bi se i nadalje za nju zanimala, trebalo je da prestane biti uvijek jednaka, da bude drukčija i bolja. Ushit i zanos i za političku ideju, nemože uvijek trajati; nakon nekog vremena počinije jenjati, a onda teško ga je opet uspiriti, hoće se tomu velike vještine. Harambašić i njegovi sljedbenici bili su preslabi za to. Uspjelo je, i to samo djelomice, boljemu pjesniku: Tresiću. Valjalo je računati i sa novim idejam koje iz drugih naroda prodirahu u nas, trebalo otvoriti vrata i prozore naše kuće, da i u nju udje novi dah, što je kolao svijetom. Čitatelji htjeli i duševne hrane, a ne samo zanosnih riječi. A loši pjesnici nijesu čuli mukli šušanj ideja, što oko njih letijahu zrakom i pod njima rovahu zemlju. Oni su se držali ideja prošlih vremena, a nijesu znali ni zaodjevati je onako lijepo, kako su stari znali.

Socialna pitanja težila za tim, da izbace politiku iz literature. Trebalo donekle prilagoditi se duhu vremena. Tendencija, ako se hvata časovitih interesa zastari brzo, a škodi i knjizi. Tendencija koja hoće da prokrči put nekim idejama dobra je, ona je za knjigu kao krv za čovječje htjelo, samo mora biti vješto provedena kroz knjigu, kao i ova kroz tjelo, a da preveć ne izbija na vidjelo Kad ju izričito ističeš, kvari knjigu.

Ako se htjela spasiti još rodoljubna tendencija, valjalo ju je učvrstiti sočnim idejama i vješto provući pjesmom.

To je donekle pošlo za rukom novijim pjesnicima:

Tresiću i Kranjčeviću. Moramo uzet i u obzir da je propadanjem i napokom smrću Starčevića, propadala i stranka njegova i ideal za koji se on borio.

Njegova duga borba, bezuspješna, razočarala duhove, koji promisliše da je ludo boriti se za same neizvedive ideale i trošiti svu energiju u uzaludnoj borbi; da je bolje računati sa realnošću i boriti se za ono, što se može lakše postići.

Ovi su nazori, malo po malo, uveli promjenu općeg mnenja, a opće mnenje je izraz misli i volje naroda. Opće mnenje stvara srednja klasa naroda, jer opće mnenje jest ono što se govori, a niža klasa, prosti puk, zna samo ćutjet ali ne govorit, on samo izrazuje želje i tužbe svoje; viša klasa, samo misli i obično ne čustvuje sa narodom i nije u saobraćaju s njim, pa ne zna ni što puk želi, ni što ga tisti, za to ostaje jedino srednja klasa, koja stvara javno mnenje.

Gdje je srednja klasa razdijeljena u stranke, tu je obično list dotične stranke, koji stvara opće mnenje kod svojih privrženika, te po tom, ovo se i mijenja prama propadanju ili rastenju jedne ili druge stranke. Kad stranka izgubi vodju, koji je znao svojim radom, značajem ili drugim srestvima, steći veliki ugled, propada, a s njom prodada i knjiga i pjesma, koja se na službi njezinih ideja borila

Ovo se kod nas najbolje vidjalo. Ono što se prije u poeziji smatralo čustvom, nazivlje se bedastim usklikom i kričanjem, a što se smatralo idejom, nazivlje se banalnim frazama. Jao, ako pjesmu ne spasi ljepota forme. I tako, mladi pjesnici, koji su tada stupili na polje, bili su prinuždeni, da biraju lijepu formu, da ju uglade i da se supregnu u zanosu, ostajuć što više objektivni.

To im se samo po sebi namećalo. Jeli im uspjelo, vidjet ćemo. Ali opet patriotizam nije se dao najedanput odbaciti ni isključiti.

Politika nije bila donijela ništa izvanredno dobra. Stara patriotska pjesma nije više valjala, moralo se dati joj novi oblik, novi dah, novi život. Uvidilo se, da i u umjetnosti treba vještine. Ne našav kod kuće učitelja, potražiše ih vani.

Stari su naši bili pjesnici; mladi hoće da budu i

umjetnici. Nije im dosta nadahnuće, hoće im se i učenja; ne zadovoljavaju se kojekakvim stihom, ni srokom, hoće lijepu misao da zaodjenu lijepom odjećom, da sadržaj i oblik srastu zajedno u jednu lijepu i harmoničnu cjelinu. Ako stare političke ideje nijesu svih zadovoljavale, valjalo je zadojiti pjesmu mislima i čustvima, čiju plemenitost i važnost nebi niko mogao zanijekati, pa kojoj mu drago stranci pripadao. Uzore kad ih kod kuće nijo bilo, valjalo je tražiti vanka. Mladi su to i učinili. Odgojeni na tudjoj suvremenoj knjizi, nemogli joj se oteti uplivu, i ne opaziti u čemu ona našoj prednjači. Zašto se nebi dalo pomladiti i našu i malko ju podignuti? Tko prati razvoj hrv. knjige biti će vidio kako se i roman i pjesma i kritika stala istodobno pomladjivati pod uplivom izvanjskim. Meni je ostat pri samoj lirici, za to spomenuh samo Tresića i Kranjčevića. Ni jedan ni drugi ne potiču od prijašnjih naših pjesnika, kao što ni Kumičić, ni Gjalski, ne potekoše od naših pripovjedača, premda se nitko od njih nije za to otudjio svomu narodu, ni prekinuo domaću tradiciju. Tresić i Kranjčević odnjihali se van romanticizma, koji je kod kuće vladao. Romanticizam se osnivao na ova tri čustva: na čustvu junaštva, ali ne realnog, već skoro izvanrednog, izmišljenog, na čustvu prirode i na čustvu ljubavi, koja hoće da zavede krijepost, što se opire, tuži i plače. Kranjčević ne vjeruje u takvo junaštvo, nema oči za prirodne ljepote, a o ljubavi i ne pjeva. Tresić gleda ljubav, junaštvo i prirodu, kroz oči klasika a ne romantičara, ima dosta i realnog junaštva u povjesti i u životu, zašto tražiti drugo veće?

Tresić je podigao propalu rodoljubnu poeziju i prokrčio joj nove pute i obogatio praznu liriku novim zdravim i jakim idejama. Kranjčević je učinio kraj romantičnom ljubavnom pjevanju i jadikovanju za nesretnom ljubavi i priopćivanju ljubovnih uzdisaja i sličnih stvari, koje nijesu ni koga mogle zanimati, a svoju ljubav posvetio svim ljudima, svim onima, koji trpe, ma bilo kako. Oba su ipak zadržala svoju personalnost, ona je tipična i nema i malo uvježbanog čitatelja, koji neće poznati ih u svakoj i kojoj mu drago njihovoj pjesmi.

Prava poezija i nemože a da ne bude izrazom naših čustva; treba prelit u stihove svoju dušu. Ali to uspi-

jeva kad su čustva jaka a duša velika. Ispovjedati naivno ili bezobrazno čustva i osjećaje vulgarne i poznate svima, proizvadja samo dosadu kod poezije i hladnoću.

Krančević ne priopćuje nam svoje doživljaje, ni ljubavne zgode, već plod svojih razmatranja po širokom svijetu, a najviše u čovječjoj duši. On misli i samo izbor svojih misli dava općinstvu u pjesmi.

U tomu on se može smatrati ustukom pretjerane personalne ljubovne lirike, bilo iskrene, bilo hinjene po romantičkoj modi.

Dok se prije i za njihove dobe još, pjevale cijele knjige o sretnoj ili nesretnoj ljubavi, tužeć se u jadu do neba ili u srcći prispodobljajuć se s bogovima, on je to sve zabacio. zaboravio svoje boli, da gleda bolje sveopću tugu. Čemu pričati svoje ljubovne jade, kad je toliko većih jada na zemlji? Kad kao da neko proklestvo leži na zemlji?

Tim je veliku uslugu učinio hrv. lirici, jer je potaknuo pjesnike, da traže nadahnuće van svojih doživljaja, razbluda i ljubakanja, pa ćemo vidjeti pjesnike, gdje se nadahnjuju na vrelu povjesti, prirode, znanosti; te živeć životom svojih zemljaka i krećuć se u realnom svijetu, ispraviti će i promijeniti do potrebe, personalno shvaćanje i promatranje stvari.

Kranjčevićeve su tužbe i bolni usklici jači od romantičarskih, ali su i intensivniji i odavaju veću bol. Nijesu usklici ljubavne boli, već teškog razočaranja pred zlom i patnjom, što svud vlada. On je htio ljubiti sve i svakoga, pa je nesretan, a mi nemožemo a da ga ne ljubimo, kad se za to tuži i kad nam to priča. On znači napredak u osjetljivosti i u dubini opažanja. On osjeća bol, gdje drugi samilost, on prodire okom, gdje drugi ne vidi ništa. Više puta forma njegovih stihova nije jasna ni čista, riječi mu fale da izrazi tančinu svojih osjećaja, ali volio je i reći više puta loše, ono što je htio reći i što nam nije nitko prije njega bio rekao, nego li ne reći.

Njegove pjesme nijesu nikad razvodnjene, krcate su i pune smisla, bilo, da su u apstraktnoj formi spjevane, bilo, što biva češće, da utjelovljuju u slici kakvoj ili u kakovu simbolu, epičku, filozofsku ili dramatičku ideju da

ju plastičnije tako prikažu. Kasno je stekao popularnost. Teško su ga shvaćali, govorili su da odveć visoko leti. Dobro je da se i publika priuči visini ideja i umjetnosti. Ne fali nam na žalost nadri-pjesnika, koji hoće da ugadjaju masi, a biti će ih uvijek, nebojte se. Dobro da bude bar tkogod da, pregorivši i uspjeh i popularnost, uzdrži visoko zastavu poezije, časteć ju, kao nešto uzvišena. Ali sad je došlo i njegovo vrijeme i on uživa ime i slavu, što zaslužuje. Njegov je upliv velik na mladje pjesnike, samo što rek bi da ga mnogi uprav ni još danas ne shvaćaju, valjda za to, što ga čitaju nekom predsudom i traže u njem, ne ono, što imade, već ono, što oni hoće da nadju Hoće da u njem vide novog Prometeja, koji se diže u ime ljudstva proti svesilnom, hoće da nadju cijeli sistem filozofski, cijelu pozitivističku Conteovu nauku, pa ga natežu amo tamo, dok im se prikaže, ne kakav je, neg kakvim ga oni umišljaju i hoće, a ja mislim da bi i on sebe mučno prepoznao u slikama što su od njeg učinili. On je još mlad, ali jedini napredak, što se do sad kod njega vidja, to je u njegovu pesimizmu. Svijest sveopćeg zla, s prvice maglovita, postaje sve jasnija i bolnija, kao da sve to bolje vidi, shvaća i poznaje ništavilo i nevolju jadnog življenja.

Drugim je putem išao Tresić. On je donekle nastavio rodoljubno pjevanje naših pjesnika, ali ga primijenio današnjim zahtjevima, novomu duhu, obogatio ga novim idejama i ljepšom umjetničkom formom. Odgojen za mlada u Dalmaciji, kad je borba za narodnost bila najžešća, on nije mogao ostat hladan, ni indiferentan u tom objemu. Duh narodne borbe zahvatio i njega u svoje kolo. Tko nije tad u Dalmaciji živio, taj nemože shvatiti zanos, koji je tad vladao, taj ne može shvatiti, ni pravo prosuditi naše mlade pjesnike. Svaka najmanja narodna pobjeda, bila je velika narodna stečevina. Pohrvaćenje i najmanje općine, otvor nove čitaonice, izbor narodnog kandidata, to je sve poprimalo kakakter važnog dogodjaja, što bi pjesnici opjevali.

Sve to treba uzet u obzir kad se piše o Trešiću i o drugim našim pjesnicima.

On je pak iz Dalmacije prenio se u Zagreb, gdje je još tada vladao, bar megju mladeži, kult Starčevića i

zanos za rodoljubnu ideju i pjesmu. Odgojen pak na vrelu starih klasika i njihovih ideja o slobodi, i veličini domovine, kao što je jako ljubio i slobodu i domovinu, tako je i poletno njima pjevao.

Shvatio je odmah svoje zvanje, da uzdrži u narodu budnu svijest narodnu i vjeru u svoju jakost, plemenitost i veličinu, koju mu jamči slavna i krvava prošlost. U njegovu srcu odjekivala svaka radost i tuga hrv. naroda. On se nadahnjivao starom slavom naših junaka i današnjim prilikama i dogadjajima. Smrt velikog rodoljuba, pobjeda hrvatske misli, dostatne su, da mu zagriju maštu.

A zašto da mu to zamjerimo? Ta i Goethe je govorio da sve pjesme moraju biti prigodnice.

I Pindarove divne ode nijesu neg prigodnice. Ovo zanimanje za prigodne dogadjaje uzdržava odnošaje izmedj publike i pjesnika. Kad pjeva, znade barem da pjeva nešto, što zanima i druge.

Takvi dogadjaji poprimaju neki poetički i sveopći karakter, kako veli Goethe, baš za to, što ih pjeva pjesnik. Pri tom može uvijek sačuvat personalnu notu. On je uvijek ostao u dotičaju sa svojim narodom i bio je više neg itko, čovjekom svoje dobe, niti je umjetnost svoju odijelio od života naroda, ali kad je narod zamijenio posebnom političkom strankom, učinio je strančarsko a ne narodno djelo i osudio na smrt dio svojih pjesama, zbog ljubavi i naslade u nekim mnenjima, zbog jagme za popularnošću i zbog tvrdokornosti da bude u svemu vjeran svojoj stranci. Ali zbog potrebe da kuša i dijeli s narodom čustva i misli što je on svojom pjesmom jačim i ljepšim prikazivao, imao je i više upliva u malo godina, neg drugi za cijelog života. Privikav živjet životom cijelog naroda i pjevat za cijeli narod, kad hoće da pokazuje i analizuje personalna nježna i tanka i ljubovna čustva, pada, postaje djetinjast ili barbar i neotešan. Njegove ljubovne pjesme za to su i slabe, ili hladna imitacija narodne poezije.

Spočituje mu se sada, da je preveć retoričan, ali ima i dobre i zle retorike. Više puta, ona dira srce, koje nemože umovanje dirnuti. Demosten i Ciceron su nam dokazom.

Logikom dokazati ćeš ljudima nešto, ali retorikom ćeš ih osvjedočiti. Retorika koja hoće da saopći čitateljima svoje ideje i svoja čustva, ima pravo na opstanak, a mi bismo krivo uradili, kad bi ju prezirali.

Ne bude se strasti razlaganjem, a strasti samo zanimaju ljude, uvijek uzburkane strastima. Žao mi je da nemogu ovdje, dulje se baviti obranom retorike, jer bih rado naveo što sve lijepo o njoj kaže Brunetère, u svojim „Nouvelles questions de critique“ a i trebalo bi, jer se preveć prezirno i površno, o njoj i proti njoj. kod nas piše.

Nemogu ovdje da se potanko bavim Tresićevom poezijom, obećah već da ću to učiniti u posebnoj študiji, kako već učinih za Kranjčevića, a sad ću samo istaknuti što spada u pitanje, koje proučavam.

Kod Tresića forma kad i kad hramlje. Preveć je filozofije htio zoiti u svoje pjesme, a bogastvo misli pomalo nadje zgodnu formu, često vrije i prekipi preko medje. Jaka čustva i duboke ideje imadu u sebi neki žar i polet, što ih ne čini odveć podobnim za ugodnu formu, kao na primjer siromaštvo ideja u krasnim idilima. Izraz nije, priznajem, kod njega uvijek na visini ideja, što bi htio prikazati, u izradbi on nailazi na muke i poteškoće i vidi se da traži često riječ, kojom bi izrazio misao, pa ju ne nadje uvijek. Ali bez dvojbe, ako nije najsavršeniji umjetnik stiha, ipak je najsilniji i najbogatiji idejama. I te su ideje zdrave, čiste, plod vlastitog filozofskog sistema, koji zna jasno i bistro otkle potiče i kamo idje, bez dvoumlja, bez kolebanja, sve pravo i odriješito. On je možda jedini današnji hrvatski filozof, kod koga je naći cijeli i vlastiti filozofski sistem.

Ujedno je i najzdraviji, najnormalniji današnji pjesnik i u tom je njegov moderni klasicizam. Njegove pjesme mogu biti jednima mile a drugima ne, ali su svakako izmedj najljepših što imademo. U zadnje doba, dio mladeži mu se otudjio, i naravno je. Kao što je razno duševno stanje dalo nam Tresića i Kranjčevića, tako i nekima čini jednoga, a nekima drugoga milim, oba odgovaraju duhu vremena. Jedne je razočarao politički živiot, izgubiše nadu u sve i svakoga.

Stranke i ljudi, koji ih vode, ne jamče za nikakov uspjeh, a za državne i narodne interese, brinu se ljudi, koji od naroda ne odvise. Bavit se i nadalje u tim prilikama politikom, kamo može voditi? nije li pusta danguba? Pa opet nijesu samo politička pitanja kojim se treba baviti, opstoji ipak i unutrnji svijet i život, čija su prava sveta. Nešto se u duši kreće, nešto nas peče, muči, što nemožemo ugušiti, pa moramo našu bol da utažimo nadom, ili da joj dademo oduška plačem i] kletvom. Kranjčević je to oćutio, a s njime oćutili su i mnogi drugi. Zato i Tresić i Kranjčević imaju svoje pristaše i sljedbenike, koji uzdižu jednoga na uštrb drugomu, ali oni su braća, oni su oba veliki pjesnici i najpravednije je odavat obojici dužno počitanje. Tresiću je politika više škodila neg pomogla, a škodile mu i razne prigode i zgode njegova života. Tko nevoli čovjeka, osudjuje pjesnika i nepravedno sudi. Meni je žao, što je on morao svašta kušati i prokušati, da se svijetom probije, ali nemogu pojmiti, da mu se to upisuje u grijeh. I ako nije ništa naškodilo njegovoj pjesničkoj slavi, koliko razne njegove nezgode zadnjih godina, ja to žalim a uhvam se da će i čitatelji to sa mnom žaliti. Oni će valjda i žaliti da su ga političke i stranačarske pizme progonile i da jedino ovakovi razlozi, skoro uništiše njegovo pjesničko ime.

Hvala Bogu, on se opet diže iz nizina u koje ga htjedoše uvaliti, on se nameće i neprijateljima, znamenitim djelom, kao što je „Finis Reipublicae“.

Što se djelomice mladež od njega odbija i odalečuje, dobro je; preveć ih je za njim u pjevanju se povadjalo, a nama treba nove poezije. Ali kad ga ti mladi ljudi preziru, smješni su, jer je Trešić jedan od onih, koji traju i ostaju, jer prava poezija i umjetnost ne propadaju.

Tresić i Kranjčević još su mladi, ali oni ne ostavljaju hrvatsku poeziju u onom stanju, u kom su je našli. Njihov rad znači napredak u povjesti hrvatske lirike. Veće slave nemogu ni željeti.

IV.

Primičemo se zadnjim godinama, a teško je dobro vidjeti što te još okružava. Samo što ti je podalje, vidiš dobro i upravo.

Ima ipak nešto, što i samo upada u oči, jer svud susrećeš, čuješ i vidiš. Što karakteriše najnovije doba kod nas, to je neka sveopća umornost, slaboća volje i energije, nerad i nezanimanje za opće stvari. Nema se više nade, ni vjere u nijednu stranku, jer nijedna nije održala svojih obećanja.

Ono što opstoji, ne zadovoljava, a nezna se čim, ni kako, stvoriti nešto nova, nešto boljega. Uče se svakojake teorije za podignuće društvenih ustanova i za poboljšanje javnih prilika, na svakom polju i ekonomskom i političkom, ali kao da se ni u te teorije nema vele pouzdanja. Svud naokolo zidovi i barikade, prot kojima nemožeš se boriti. Manjkaju sredstva, vlast i snaga za sve. Da nije najpametnije mučati i prilagoditi se današnjemu stanju? ili misliti samo za se, a za drugo se i ne brinuti, kad i tako, nemožeš pomoći? Junaštvo je uzaludno a i nemoguće; brige i misli za opće dobro, dovadjaju te do očajanja. Najbolje mirno živjeti i uživati ono malo sreće, što ti je priušteno, pa smijati se i rugati svemu i svima i povuć se u svoji kutić, daleko od svijeta. Ovako mnogi misle.

Ovako je nastao opet skrajni individualizam, a snjim dekadenstvo i diletantizam. Jelovšek pjeva Sinfonije, Nikolić svoju sumornost, a Begović Boccadoro.

Odijelivši ovako umjetnost od sveopćeg života, ona nije više smatrana nego zabavom ili svrhom sama sebi, Za nju se traži svaka sloboda, njoj je sve sveto i dopušteno.

Svedena na individualizam umjetnost, mladi ljudi htjeli ju dovest do onog stupnja, do kog su ju doveli njihovi vršnjaci kod drugih naroda, a uzeli se uzori kod onih naroda, čija se književnost bolje poznavala; jedni tražili ih kod nijemaca, drugi kod čeha, treći kod talijanaca. To je kako se umah vidi, nešto anormalna, što nemože trajati i malo je trajalo. To može biti jedino, ili časovita skrajna reakcija, ili sredstvo da se svrne pažnja na se i da se sebi prokrči put. Dostignuv jednu ili drugu svrhu, nema smisla da više obstoji, već jedino ako je plod morboznosti i patologičkog slučaja pojedinih umjetnika, jer tad nije neg izlijev njihove naravi.

Preveć izrazita tendencija morala je uzbudit reakciju,

koja je došla do skrajnosti sa umjetnošću, koja hoće da sebi bude svrhom. Nauka ta u istinu, u formuli „l'art pour l'art" ne znači drugo, neg prosvjed proti medjama koje umjetnosti nameće moral. Dakle sloboda i proti zakonima morala i proti estetičkim zakonima metrike. Nije čudo, ako je za čas lirika zašla u blato i u negaciju metrike do tako zvanog slobodnog metra, do proze u poeziji, bez ritma, stiha i sroka.

Glavno obilježje takove individualne lirike je nestašica ideja, za koje se društvo zanima, kao da bi lirika izgubila što od svoje ljepote, da se pjesnik vrše zauzimao za ono, što se oko njega zbiva i zanima njegov narod.

Skrajni egotizam i egoizam je bez dvojbe gori, neg sućut za opću bol. Mislit više na druge neg na sebe, biti glasonošom svih onih, koji stradaju, je bez dvojbe plemenitije i odgovara uzvišenijem pojmu o umjetnosti Ako se pjesnik ne stara za druge ljude, kako da zahtjeva da se drugi brinu za njegove realne ili umišljene boli, ili još gore za njegove strasti. kad su te niske i ogavne? Izvrći smijehu publike uspomenu žene, koju ni sam ne častiš, nego spominješ samo, kao onu koja ti je pružila časoviti sensualni užitak, to nije ni lijepo ni pristoj no, jer nitko nema pravo uz sebe i drugoga pred svijetom sramotiti, ni otkrivat prošlost, koja ne pripada njemu samomu. Pa i ako je pjesnik što pretrpio, čemu tražiti opisivanjem svojih rana simpatiju, koju jedino mora zadobiti svojim djelima?

Netko je dobro prispodobio takove pjesnike siro masima, koji se skitaju po sajmovima, i kojima rane služe kao sredstvo da se prehrane, te tako pokazuju ih i natječu se, tko će više rana pokazat i izmamiti novac, što im mi davamo, ne od ljubavi, već zgadjeni. Poezija nema se ponizit do sličnih djela nje nedostojnih, A tim se nekoji naši lirici ogrješili, kao Jelovšek u „Sinfonijama", i Devčić u raznim pjesmama, da druge i ne spomenem.

Kod drugih nema takove skrajnosti senzualne ljubavi, ali tkogod hoteć ipak da poeziju odcijepi od života, kad nema jaku personalnost, da ju njom zadahne, upada u diletantizam, tražeć, jedino ljepotu. Tako kad pjeva ljubav, nećeš naći da ju shvaća načinom, po kom bi se od ostalih pjesnika razlikovao.

Nema ni o ljubavi, ni o ljepoti bilo umjetničkoj bilo prirodnoj, vlastitih svojih ideja, niti ih ćuti vlastitim osjećajem i ćustvom.

Fali mu po tom, prvi elemenat lirizma, i on može biti pjesnik ili radije vješt stihotvorac, ali ne dobar liričar. Diviti ćeš se njegovim krasnim slikama, zvonkosti stiha, biranim srokovima, umjetničkoj kompoziciji kitice i soneta, nać ćeš kod njeg slikovitost i plastičnost. Takav je Begović u knjizi „Boccadoro". Na sreću kod njega u drugim pjesmama imamo i boljih stvari i ljepših svojstava, ali o njima ne govorim, jer nije to čemu se mladež kod njega divi.

U velikoj želji pak svakojake slobode, prevršila se i mjera u upotrebljavanju slobodnog metra. Ne valja zaboravati, da ono što razlikuje stih od proze, nije da nebi i proza imala ritam, već da ritam proze je sasvim slobodan, dočim ritam stihova čuva neku simetriju, osnovanu na pravilnim i stalnim kombinacijama.

Mjesto stihova i kitica, imamo često redaka kraćih ili dužih, kojim se oduzeo ritam i srok. Ostaje sama proza; biti će pjesnička, muzikalna, ali uvijek proza. Poezija nije isto što i muzika.

Dobro veli Carducci: „Čine se slobodni metri, ali to što se poprimilo takovo stvaranje stihova, koje nije neg recitacija i opis, bez kitica sa srokovima, kako je komu drago, znak je, da se o pravoj lirici izgubio svaki pojam. Narodi u istinu pjesnički, istine uprav pjesničke, ne poznivaju takovih metara, i dosta je reći da u Francuskoj oni su bili najmilija forma one bedaste poezije za vladanja Ludviga XVI i prvog carstva, koja je svršila sa Delavigne-om".

Žalosno je vidjet darovite mladiće, gdje se gube u dekadentstvu.

Neka se ostave toga i mjesto da se kose uzaludno proti javnom mnenju, koje ih zanemaruje, nek mu se nametnu i nek s njim zavladaju. Ne treba, mislim, da im za to naznačim put i sredstva.

Nek se ostave personalnog individualizma za narodni individualizam, naime za patriotizam.

Individualizam je protusocijalan i dovodi do mržnje svoga naroda. Tko hoće da se o tom uvijeri, nek čita

magistralnu studiju Faguetovu u II svesku knjige „Politiques et moralistes du XIX siècle" na str. 325 i slijedećim.

Patriotizam nije smješna stvar, kako oni misle. On je raznolik prama raznim prilikama naroda. Može biti nagon obrane proti tudjincu i ponos veće snage i veličine, nego li je tugjinska. On je korektiv egoizma. Čovjek, koji ne ljubi domovine, vraća se opet na ljubav samoga sebe, a od personalnoga egoizma svakako je bolji egoizam kolektivni, koji se zove patriotizam.

Nijedan se narod, opaža Carducci, ne diže sa prezirom sama sebe i udivljenjem pred svojim neprijateljima koji ga tlače. Snošljivost u robovima i slabićima je licumjerstvo.

Nepristranost je samo kod jakih. A sad ću svršiti riječima francuskog akademičara Fagueta: „Želim da dodje čovjek, koji auktoritetom genija uvjeri ovu zemlju, ovako iskušanu, o potrebi da sebe ljubi duboko, žarko i snažno. Kult svoga „ja" nemože se svjetovat pojedincu. ali zemlji mora se prikazat kult samoga sebe, kao dužnost. Kad neb' patriotizam bio krijepost, bio bi nužda, dok ima drugih naroda, kod kojih nije još zastario, ni pao s mode. Ne valja dakle nikad sustati u hvalenju i slavljenju patriotizma, kao prve medj svim dužnostima i najbitnije medj svim krijepostima, bez koje bi sve druge bile uzaludne". Mladim pak realistama upraviti ću riječi istoga pisca: „Patriotizam sastoji se u ljubavi svoje zemlje jer je naša zemlja, to jest, bez znati zašto. Da bi se znalo ili da bi se umovalo, tad bi se računalo a ne bi se više ljubilo.

Pravi patriotizam ne računa, ono je samo prijegor. Kao što je krijepost žrtvovanje svih interesa, brišuć sve razloge i uništujuć sva poticala pred unutrnjom zapovijedi, koja ne dava razloga, tako patriotizam nije priljubljivanje svoga „ja" k cijelini, da se iz tog korist crpi, već je nestajanje „ego-a" u cjelini, bez druge svrhe van žrtvovanja. Samo u takvim prilikama on je moćan i plodan, osniva štogod živo a ne banku kakvu, već domovinu. Čustvo je a ne računanje. Misli na narod kao narod, ne kao na financiarsko društvo, gdje jedan žrtvuje nešto društvu, da od toga dobije kakvu korist".

Jakov Čuka.

BRUNDIJADA

Pjevanje IV.

Noć je. Šuma driemlje. Svud mir i tišina,
Samo negdje potok u doli glogoće.
Ne vidiš pred sobom: debela je tmina.
Doba je kad sjeni u noći se roče.
Bojiš se i jeke vlastitih koraka,
I groza te hvata u šumi sred mraka.

Noć je. Šuma driemlje. Sad su luzi pusti,
Ali k Medvjedkuku, eto, ide neko.
Da je lisac ili velik vuk, bih reko,
Al se možda varam, jer su mraci gusti.
Je l' uhoda noćna, potucalo jadno,
Ili protjerano koje pašće gladno?

Ide uz strminu, kad na jednom stane.
Korake je čuo; misli: ris il mačka,
Il mišad te noću mlado lišće pljačka —
I hitro se baca u busenja grane.
Disanje uzdrži, ko ptić se šćućuri,
A do grma Striko u trku dojuri.

Lisac glavom vrti i ušima strši,
Stoji, prisluškiva, naokolo njuši;
Zatim naglo skokne i k dolini brusi,
Jureć preko grmlja, panjeva i krši.
Uhoda se diže, smiri se i tepa:
Opet ob noć lovi rod svilenog repa?

Opreznije, tiše ide uz strminu
I lista se boji što s drveta pada.
Vaj, jadnog življenja? tihano se jada,
Kad ću da ugledam njegovu pećinu?
Stane. K špilji jednoj mrakom se tetura
I s otvora stienu u pećinu gura.

Tiho vije: Brundo, jadnog prognanika
Išćerati nećeš sa tvojega praga.
Znam, ti izdat nećeš vuka nesretnika,
Kojem šuma ova ko majka je draga.
Prognaše me jadnog, al mi srce neda
Otić, a pred srižbom gordog Kisa predam.

Kud ću jadan? kud ću glavom bez obzira?
Dvie trećine šume posjekli su ljudi.
Na istoku: ravan i sviet loše ćudi...
Neću nigdje naći pokoja i mira!
Ti si dobar, dundo — sâm si, bez ikoga:
Prosti i primi me sred ležaja tvoga —

A sa špilje medvjed kurjaku odvraća:
Udji, jadni Vuko, udji i konači.
Mladost ludost — krv je od moždana jača...
Kod mene ćeš jela i utjehe naći —
U staračko leglo udje Vukan vrli
A dlakavom šapom medvjed ga zagrli.

Stajali su dugo tako zagrljeni,
Dokle Brundo reče: Utješi se, sine!
Već davno me one zapustiše psine,
Drugovi su moji panj i kam studeni.
Znaj: ne ćemo ljetne kiše dočekati:
Skoro će nas Čovjek s gore išćerati.

Spremaju se zvieri, spremaju se, ali
Bor za borom pada, jasen za jasenom.
Već su ljudi orat i krčiti stali;
Do skora će vladat tom gorom zelenom.
Još naši pogibli uvidjeli nisu:
Na Sijelu buče i laskaju Kisu.

Mene ko da nema, sada noću lovim.
Vele da ostarih, da sam srca tvrda,
Da šumu zapuštam, da se samo tovim;
Kad tkogod me sreta na mene se mrda.
Čekaj dok za gorom bliedi mjesec sine,
I propast ću našu pokazat ti, sine —

Iz špilje smignuše i čekaše muče
Dok se uštap digne za Vukanskom gorom.
Ćarlijao vjetrić busenjem i borom,
Slušahu gdje divlji mačak miauče.
Čekali su dugo, a kad mjesce bane,
Udariše skupa put Južne Poljane.

Idu. Muče jure. Uhode se boje.
Sad se pred njim kamen u dol zakotrlja..
Sve se teže Brundo kroz šiprage ljulja,
Vuko žedan lapće, a oba se znoje.
Pred sobom su šator i tor ugledali,
Do njeg čovjek granjem živu vatru pali.

Kriju se, gledaju visoke kladare,
Posječenu goru, debla obaljena.
Brundo travu čupa od žestoke jàre,
Vukanu na usta udre krv i pjena.
Udarimo, dundo... vrli Vukan zbori,
Repom o bok šiba, a oko mu gori.

— Vaj, ne luduj, sinko! gle, šator je velik.
U njemu je barem trideset vragova.
Za ramenom diljka, u ruci im čelik,
Što ćemo dvojica prot četi biesova?
Bit će nove bruke i nove sramote..
Vaj posjekli sve su hrastove i plote!

Gledaj, sve do mora pusto ko na dlanu.
Go je rt Vukanski, Pisak — Brieg i Glava.
Znaj, oni će sjutra da na Vučjak banu;
Za stopama njinim propada i trava.
Posjekoše borik na dnu Medvjedkuka.
Dà, skoro će svako leglo da zakuka! —

Još je jadni Brundo u riječi bio,
Kad se do njih nešto svali i zašušne.
Od straha se tužni starac skamenio,
Vukan naglo skoči i u grmu cucne.
Al se ohrabriše i na noge staše.
Pred njim kneza lija, Strika, ugledaše.

Nosi lisac kokoš medj oštrim zubima.
U bjegunce gleda i ušima striže.
Brundo zube kesi: Ej, za kokošima
Sad te srce vuče! Ej, za to se diže
Noću iz svog legla vriedni glavar lija...
Ukradjena pilad, striče, kak' ti prija?

Je li: tako hoćeš da ljude utučeš?
Da, da — sad će čovjek da od gladi crkne.
Ej, za kradjom, Striko, je l', netom se smrkne
Svilenu repinu kroz šiprage vučeš.
Pak nek šumu sieku... što te briga za to!
Čovjek sobom vodi i kokošje jato...

Al se lisac ljuti: Propali medvjede,
Ti si lupež noćni, junak iz busije,
Ti si onaj koji prognanike krije.
Gdje su o zakonu tvrde ti besjede?
Doći ćemo sjutra do tvoje pećine
Da nam pričaš koga vodiš usred tmine.

Reče i odjuri, a medvjed: Vukane,
Prozbori, gle i on sada se junači.
Lažljivac i lupež u gori prednjači,
Prieti, al i hitro brusi uza strane.
Znam: sutra će oni na me hajku dignut...
Oj, al će ih skoro velja kazna stignut

Pustimo ih, Vuko, njihovoj sudbini.
U pustinju koju glavu zaklonimo.
Oporbu i borbu, sine, batalimo.
Ta što ćemo sami? Na onoj pećini
Tamo na istoku preko one krši,
Gle, zidina stara u visinu strši!

Zapuštene kule zvierinje se boji.
Vele da k njoj jure u noći aveti.
Mrka i turobna tu od vieka stoji.
Nad njom samo šišmiš o sutonu leti.
S kuka ćemo onog gledat kako pada
Bor za borom, naša sloboda zapada.

I oni se opet uz strminu veru.
Brundo star i tužan tromo se migolji.
Negdje ptica kriči tamo na sjeveru,
A zvonko za njima u toku grgolji.
Oni dalje kreću — tiho je u gaju
A jasno i voljno u mjeseca sjaju.

Idu. Luna gleda te noćne skitnice,
Koje se šikarjem veru uzbrdice.
Sad se uprav penju na visoko brdo.
Tugjer samo liti i kamenje tvrdo.
Na sjaju ćeš lako vidjet mjesečine
Gdje je dižu trošni zidi i mirine.

Sačuvo se nasip, jarak i ćuprija.
Bunika i kostrik buji na kaldrmi.
Nad mrkim se jazom derna kula strmi:
U njojzi se kote gušteri i zmije.
O prstenu visi zardjali lanac,
Past će i on skoro s kamenom u šanac.

Sa visoke rupe ćuk glavu pomoli:
Dobar lov zvijeri! prognanicim kliče.
Repato zvjerinje tu kulu ne voli;
Od nje sve to dalje u šumu odmiče.
Pohadja me samo puh, mali glodavac,
A otkad do kada leganj i pupavac.

A medvjed odvraća: Ćuče samouče,
Mi bjegunci jesmo Brundo i Vukane.
Mene davno, a njeg iššeraše juče:
Ne smijemo više pod zelene grane.
Primit će nas, je li, tvoja derna kula,
I tako se bojim općega rasula.

— Dodj' te, Ćuko krikne; sâm sam i ostarih.
Amo preko mosta... još propao nije.
Odavna zvjerinje za mene ne mari,
A mrzim na hladne guštere i zmije.
Amo preko mosta... ovdje ste sigurni.
Pazi... kamen onaj, Brundo, s puta gurni!

Zvieri most prevale, stubama se penju.
Sve više i više do Ćukove rupe.
Pod njim gnjile daske krše se i stenju,
Uplaši se Ćuko od praske i lupe.
Pazi Brundo... Vuko... sve se u prah ruši!
Teško vama ako pod se u' jaz sruši!

Brundo i Vuk legnu do staroga Ćuka.
Gledali su dugo, ne izrekav rieči,
Klance i strmine sa tog pustog kuka.
Dizao se mjesec sve bljedji i veći:
Vidjalo se kao po bijelom danu.
Vjetrić tiho ljuljo od jasena granu

Medvjedkuk i Vučjak ko dvie tamne ljage
Leže usred one puste i golote.
Uzdisao medvjed: od prašume drage,
Ćuče, ostadoše samo bašte ote.
I to gledat moram sa ovoga zida:
U meni se srce na komade kida.

Baranove ploče — gole, krševite,
Jer ih vjetri biju, kiše i gromovi
Pod njim posjekoše šume ponosite
Medvjedkuk i Vučjak — jedini lugovi..
Ali tko će njizi od tesle obranit?
Čovjek sjekirom će do skora uranit.

Medvjedkuk i Vučjak — oj vi zadnji luzi,
Probudite mrtve mede i kurjake!
Ja sam star i shrvan u jadu i tuzi,
A današnjo zvieri lude i opake.
Prenite se oba, probudite mrtve,
Drugče ćete i vi postat tesle žrtve.

Tako Brundo tuži, i (vjerujte, gospe!)
Iz očiju niz nos vruće suze roni.
Kapljica se kiša po kamenu prospe,
U daljini potok žalobno romoni,
Vuko, i on ćuti da mu vlažno oko,
A ćuk na kamenu razmišlja duboko.

Misli mudra ptica da l' je zbilja tako,
Da l' zbilja na svietu sve na gore kreće,
Da l' se šuma sudbi svojoj otet neće,
Da l' bi skoro i on od žalosti plako.
Misli dok i smisli, tvrdi kljun otvori
I jadnom medvjedu tiho progovori:

Brundo, vihor šumu guli, grom ju pali,
Ljetne žege suše, a ljudi ju sieku:
Sudjeno je tako. Gle, u prah propali
I ovi pragovi, stupi i krovovi...
Tko će da se opre zgoda kobnom teku?
Idi smjel i hladan niz vremena rieku.

Plačeš: šumo moja! Moja ko i tvoja.
Šuma je svačija: čovjeka i zvieri.
Svaka gora — njeg' va, tvoja, njena, moja..
Svak može da prodje kroz zelene dveri.
Kaži mi što znači ta rieč: domovina.
Hlapnja! ciela zemlja naša otadžbina!

Kad tu kulu vihor jednom sasvim sruši,
Ja ću drugu naći, a u drugoj gori.
Prirasla mi nije na srcu i duši.
Sve na bolje kreće — mlagji nisu gori:
K savršenstvu teže kroz promjene duge!
Al dà: gaje sieku... posadit će druge.

Al naš Brundo mudri taj govor ne shvaća.
Nije za njeg riječ ćuka samouka.
Njegova je bólja sve jača i jača.
Stenje i uzdiše, tuži se i kuka:
Oj gorice moje i luzi zeleni!
Panji pokraj moje špilje povaljeni!

Usto Ćuko misli: taj je medo prostak.
Rob je osjećaja i mozgom ne misli.
Vukan mu je stalno i tomu ortak.
Glupani se jedan uz drugoga stisli.
Al ću ipak sade da polomim s njima
Kruh istine — rieč se moja svakog prima —

I on dalje zbori, al u rupi Brundo
Uz Vukana spava: svladao ih umor.
Do druga na podu spružio se dundo.
Ne dopire do njih gustog lišća šumor,
Niti dugi govor ćuka samouka,
Čija rieč je mudra, pametna nauka.

— — U Ravanjski zaton u cik zore rane
Dojedrilo danas šest mletačkih drieva.
Ona će da nose put dal' kih krajeva
Velebitska debla, kladare i grane.
Udariše klancem mladjani mornari
Put Vučjaka gdje ih čekaju teslari.

Šire ruke, bielo u lice se ljube,
Za junačko zdravlje i za rod pitaju.
Šjor Rajnera pismo uzradova ljube.
— Kako vama, druzi, u tom zelen gaju?
— Je l' oluje bilo na valu slanome?
— Je l' sve berićetno u gradu bielome?

— Jošte malo dana pak smo mi gotovi.
Bojasmo se dosad Kuka i Vučjaka,
Jer su u njim legla meda i kurjaka,
A biesni i gladni ti divlji zvjerovi.
Sada ćemo, braćo, udariti snova:
Bit će skupog krzna i vesela lova!

— Ima kod nas praha, ali ima, mòre,
I žarkoga soka vinove lozice.
Ima i kozlića — da ih pokoljemo!
Ima i krmčeta — da ga ispečemo!
Posiecite ražanj, nosite grančice...
Ej, kak' ćemo sretno niza sinje more!

I Mlečići mladi vatre naložili,
Kozliće ispekli i maleno krme.
Od jutra do mraka pjevali i pili
Ti vjerni drugovi katarke i krme.
Gostili se, pili do kasnoga mraka
Sretni podanici dužda od Mletaka.

Orila se pjesma, titrala gitara.
Prevarilo mnoge dalmatinsko vino.
Kliče šjor Rajnero: trala, lara, lara!
Do skora ću tebe poljubiti, Lino!
Cmoknut ću te živo sred rujnih usana..
Jesi l' uviek svježa ko proljetna grana?

Pjani mornar viče: tu je preveć drva.
Što ostane sve će na kiši sagnjiti.
Nek nas vide gore i morska ostrva,
Nek nas vidi zvjerad s velebitske liti.
Deder, zapalimo kladaru najveću!
Studeno je meni, ja se tresti neću.

I vatru podmetne — Suho drvlje praska,
Plamni jezik liže uz klade visoko.
Dobro... Vulkan pravi! Rajnero mu laska,
Smućena mu duša, a mutno mu oko.
Gorski vjetrić puše, veći plam potiče
Pjana momčad pjeva, šali se i viče.

Put neba se diže vatre piramida.
Puca, praska greda, s vrha na dno pada,
Za iskrom varnica s kladare se kida;
Kormilar Antonio kliče: bit će jada!
I gle, drvlje sad se na žeravu svali
I bližnji redovi naglo gorit stali.

Rajneru se mladom uozbilji lice.
Svu će muku njinu vatra da proguta.
Što će? Vjetrić duva, a lete varnice.
More je daleko — vaj nesrećo ljuta!
Polukrug je plamni Vučjak okružio,
Zabrundao medvjed, a vuk zatulio.

Nema spasa. Požar vinom se ne gasi.
Puše sve to jače. Bližnja stabla gore.
Ognjeni jezici uz hrapave kore
Ližu, list se grči, previjaju grane.
Naglom vatrom češer, prut i krošnja plane.
Vučjakom se bolno zavijanje glasi.

Vjetar dim i iskre vitla prama moru.
Vatra drvlje ždere i goricu hara.
Gori naokolo šiprag i guštara,
A smolom se znoji kora starom boru.
I da se otvore nebeske ustave,
Nebi kiše mogle da plam zaustave.

Noć je bez mjeseca. Ko krvave sjeni.
Pećine se gole put neba p. otegle.
Sve se višje penju stupovi ognjeni,
Najvišje su hvojke varnice dosegle.
I dalje se granje grči i previja,
U crne omotke hrastov list savija.

I šuma se trza, praska, šumi, stenje.
Hiljadu zubalja Vučjakom izgara.
Dok gorući hrast se na zemlju obara
Pod njim naglo plamsa zeleno busenje.
Puca krš — daleka zatreptala sela;
Avaj, Velebita gori šuma ciela!

Sa ležaja svoga plaha zvjerad bježi.
Gori, gori, prama Pločam Baranovim!
Od straha se njojzi tvrda dlaka ježi.
Bježi, bježi, k pustim Pločam Baranovim!
Kiso, Munjko, Striko složni su u tomu.
Bježi, propadosmo... jao, našem domu!

Koštro prvi brusi što ga noge nose.
Neće da ostane izgorjela brka.
Još je željan lova i jutrnje rose.
Mukidolskim klancem nasta divlja trka.
Bježe bez odmora na Ploče goletne.
Bježe bez domaje kroz klance vrletne.

Sa Ćukove rupe gledali su usto
Prognanici naši onaj požar strašni.
Stenje Brundo: avaj, Vučjak već izgori!
I za sahat cieli nije plakat susto.
Tuli Vukan: — ljudi nijesu opasni:
Nasrnimo, dundo... Medvjedkuk već gori.

Medo dalje stenje, al kad vidje gdjeno
K njegvom leglu požar šuljati se stao,
Zariče ko lavić i na noge skoči,
– Nikad u životu tako zabrundao! —
Bijesnim mu plamom zaplamsale oči:
Ajmo, Vuko — to nam bješe dosudjeno! —

Udariše niz brieg; već su do požara.
Naniela ih trka baš sred klanca tvrda,
Što vodio k moru sa gorućeg brda.
Njime četa brza nesretnih teslara.
Kliče: na brodove! nose pjane druge.
— Ostavimo ove gorice i luge!

Ide, al se pred njom Brundo i Vuk stvore.
Prestrašeni, pjani, momci bježat stanu,
Ali za njim debla sve strašnije gore,
Kliču: Zvjerad gorska, eto, na nas banu!
Kamo? Zvier u klancu, požar za ledjima,
Puške su na brodu — napred, noževima!

Napred udri! vatra ledja vraški grije...
I niz klanac oni divljom vikom jurnu.
Brundo pandžom prieti, a Vukane vije;
U pijani čopor naglim skokom gurnu.
Nasta zapomagaj — u klupku biesnome
Zvier i ljudi buče u klancu tiesnome.

Vukan grize, dere. U zvjerinjem oku
Gori stara mržnja na kobnog čovjeka.
Reži, srta, tuli, al u lievom boku
Već ga rana peče — zna da smrt ga čeka.
Nož mu bedro rani, glog mu tjeme bije,
Al on dalje biesni: grize, skače, vije.

Rajnera upozna i na njeg se baca.
Momak dugim nožem u susret mu srta.
Podignutom desnom put vuka koraca;
-- Stane, peta mu je o kamu uprta.
Misli: Vuk je ranjen; nasrnut će ludo
U biesnilu svome, a gvoždje je dugo.

Vukan junak, kojeg do sto boli rana,
Ko pomaman skače na mrženog stranca.
Al u času tomu usred tiesna klanca
Grozan krik se začu — Rebra rasparana
Kormilar Antonio pod medvjedom leži,
A mornara četa niza klanac bježi.

Rajner vidja da ga ostaviše sama.
Sad mora da obim ljutu borbu vodi.
Dugim nožem mahnu i jadnog Vukana
Baš medj prednjim nogam usred srca zgodi.
Pane Vukan vrli, prava zvierska dika,
Pane od handžara blijedog silnika.

Ali Brundo hrli da druga osveti.
Sami su u klancu, bit će smrtna borba.
Probliedio Rajner, ali nožem prieti:
Poginut ću, al će duga bit oporba!
Medo pandže pruža, oštre zubi kesi.
Momka, regbi, ludi spopali bijesi.

Handžarom ga bode, sto zadava rana.
Trom je i star Brundo, a Rajner je tanak
Kao mlada jela, hitar kao srna;
Na meda udara, a sa sviju strana.
Hoće još da gleda kako sviće danak.
Pred oč' ma mu bliešti Line kosa crna.

Borili se dugo — al već momak leži
Pod medvjedjom šapom; tuži i uzdiše:
Vaj neću te dakle ugledati više,
Curo moja! život iz meneka bježi..
Zbogom kratki dani moga mladovanja,
I veselo jato mojih zlatnih sanja! —

Gleda Rajner mladi u medvjedje oči.
Čeka da mu pandža bokove otvori,
Al Brundovo oko sve se većma koči.
Zbilja, čudan plamen u toj zjeni gori!
Ćuti gdje mu jezik krv na licu liže,
Kroz tiho brundanje glas do uha siže:

— Mladče, zvieri nisu gore od čovjeka.
Ja sam star i jadan, a ti pun života.
Mene smrt, a tebe dobra ljuba čeka.
Nè, da mladjan paneš bila bi grjehota!
Star sam, mladče, puno ja sam doživio...
Zašto bih na tebe tudji grieh svetio?

Posjeko si šumu, al nisi za sebe
Ubijao nisi po zelenom lugu.
Usmrti. al kadno skočiše na tebe,
I ja zato rebra skrših tvome drugu.
Štono starcu uzeh, tebi, momče, vraćam:
U jadu se boljeg savjeta prihvaćam.

Idi, i kazivaj po bielome svietu
Da je zvierje samo krivo jadu svome,
Da gdje sloge nema sve na gore kreće,
Jerbo vraga svoga nikad suzbit neće,
Nikad na put stati dušmaninu kletu.
Idi, i kazivaj po svietu bielome! —

I Rajner se mladi sam u klancu nadje.
Misli: sanak snivah! to je varka smrti...
Na noge se diže i očima vrti.
Gle, Vukan je do njeg i kormilar stari.
Bježi k moru, kliče: mornari! mornari!
I ko mahnit stiže do bijele ladje.

(On je kašnje, gospe, sred bielih Mletaka
Stoput pričat stao o toj čudnoj zgodi.
Al mu svak odvraćo; ti me za ludjaka
Držiš, mlad Rajnero — to je puka šala.
Otkad zvieri zbore? bre ne luduj... hodi!
Gospe, ni Lina mu nije vjerovala.)

„PISNI LJUVENE" HANIBALA LUCIĆA

IV.

I eto nas na pohvalne pjesme, u kojima zaljubljen pjesnik kuje u zvijezde ljepotu i sve ostale vrline svoje „gospoje", nebili laskanjem predobio milost i ljubav njezinu.

Pjesniku Renaissance, koji vatreno i postojano za godine i godine provodi tobože tajnu ljubav s „gospojom", ona se utvara tako naočita i vilovita, takve rajske ljepote, da joj daleko druge nije. Čudo kažu za te njihove ljepotice tadašnji Petrarkiste, i vjerno se držeći učitelja svoga, kunu se da nema tog jezika, koji bi dostojan bio da ih pohvali, da sami ne znaju kako bi počeli u pjesmi hvaliti taku krasotu; a ipak neprestano siplju kao iz rukava sonete i kancone, u kojima jedino o njoj govore, i to uvijek skoro istim općenitim izrazima, uzajmljenim u Petrarke.

Lucić ne zna, a i ne smije ni on drugačije, dajbudi s početka. U VIII. pjesmici, gdje se tek dotače predmeta gospojine ljepote, žali što o njoj još propjevao nije; a opravdava se tijem, što nije takom zadatku dorasao. Prvi stihovi:

> Mnogo krat s sobom sam misleći vrh tebe
> bude me stid i sram samoga od sebe,
> čto tvoju lipotu, tvoj ures, gospoje,
> tvoj um, tvu dobrotu ma pisan ne poje,

podsjećaju nas na Petrarkin sonet (I. 14.)

> Vergognando talor ch' ancor si taccia,
> Donna, per me vostra bellezza in rima.

nego se u daljem razvoju od njega odalečuju, te dolaze do obećanja, kojemu u Petrarke nema traga:

Nu od sad koliku imati budu moć,
hvalu ću razliku peti ti dan i noć.

Ali X pjesma, u kojoj počinje ispunjavanje tog obećanja, skoro sva je spjevana pod očitim uticajem Petrarkina soneta (I. 184).

Petrarka pjeva:

Onde tolse Amor l'oro e di qual vena,
Per far due trecce bionde? e 'n quali spine
Colse le rose, e 'n qual piaggia le brine
Tenere e fresche, e diè lor polso e lena?
Onde le perle in ch' ei frange ed affrena
Dolci parole oneste e pellegrine?
Onde tante bellezze e sì divine
Di quella fronte più che 'l ciel serena?
Da quali angeli mosse e di qual spera
Quel celeste cantar che mi disface
Si che m'avanza omai da disfar poco?
Di qual Sol nacque l'alma luce altera
Di quei begli occhi ond' io ò guerra e pace,
Che mi cuocono 'l cor in ghiaccio e 'n foco?

A naš pjesnik:

Tko čista izmota iz zlata preden zlat,
ter ovoj omota gospoji bili vrat,
i glavu pokrili? tko li joj da čelo
već nego dan bili vedro i veselo?
i crne obrvi uzvite načinom
miseca u prvi dan, ki je za minom?
i crno iz bila oko meda slaje,
kim dušu iz tila vadi poziraje?

Lucić se sada odalečuje od modela i slavi u osam stihova kose, čelo, obrve i oči svoje gospoje, pak nastavlja po Petrarki:

Da li tko ružicu sabra i žilj bili,
ter prosu po ličcu gizdavoj toj vili?
tko perle od valje u pored izniza
i zgor od kuralje usta joj proriza?
tko grlo iz bila mramora i ruke
i prsi izdila z dvi drage jabuke?

Na klizavom putu metafore, slijepo hodeći za Petrarkom, naš se pjesnik ne zna držati, već sunovratice srće u bezdan takih besmislica. Dok drugamo, kada se odalečuje od svoga uzora, udara narodnim prostim putem, a pjesma mu teče skladna i glatka, ovdje, gdje hoće da

se s njim takmači, mješte da se odlikuje, postaje nespretan. I naš narod pjeva da su djevojčine oči dva draga kamena, obrvice morske pijavice, trepavice krila lastavice, rusa kosa kita ibrišima, usta kutija šećera, zubi dva niza bisera, ruke labudova krila, bijele dojke dva siva goluba; ali ne pita: Tko je djevojci dobavio ono drago kamenje, biserje, svilu i šećer, ni gdje su ulovljene pijavice, ni otkle su joj doletjeli oni golubi, labudovi i lastavice. Kako opaža prof. De Sanctis u svojoj knjizi o Petrarki, metafora ističe i osvjetljuje stvari uporegjenjima, odnosima i svezama; ali kad se uzimlje u prvome i pravome smislu ono što je u prenesenom smislu metaforično rečeno, pak se dosljedno dalje uporavlja, tada metafora postaje manom. A ovako baš griješi Lucić pretjerujući Petrarkinom metaforom, tu gdje pita: tko je gospoji izdjelao od bijeloga mramora ruke, i od dvije jabuke prsi, tko joj je prorezao usta od koralja i tako dalje.

Pjesma XI. „Kad naj pri ja tvoje vidih zlate kose“, u kojoj Lucić takogjer slavi ljepotu i vrline svoje „gospoje“, nije ništa drugo nego slobodan prijevod XI. soneta Ludovika Ariosta. Luciću, koji je, kako smo već vidjeli, svoje ljubavne pjesme spjevao izmegju 1505. i 1515. godine, morao je ovaj sonet doći do ruke tek u rukopisu; jer je prvo izdanje Ariostovih soneta štampano 1537. god. u Ferrari, biva šesnaest godina prije smrti našega pjesnika, kada ga jamačno nije bila volja da o ljubavi pjeva. Inače da je ova pjesma prevedena iz Ariosta nema sumnje:

Lucić

Kad najpri ja tvoje vidih zlate kose
i oči, gospoje, ke srca zanose

i dike još ine tvojega obraza,
gdi narav načine sve lipe ukaza;

ne mogoh ne reći i sudit' u sebi,
da je dar najveći lipota u tebi.

Nu kada procinih tvoj razum pak i ćud,
tuj misal prominih, gospoje, i taj sud.

I evo ne vim reć, oda dva taj dobra:
ali si lipa već, al umna i dobra?

Ariosto

Quando prima i crin d' oro e la dolcezza
Vidi degli occhi, e le odorate rose
Delle purpuree labbra, e l'altre cose
Che in me creâr di voi tanta vaghezza:
Pensai che maggior fosse la bellezza
Di quanti pregi il ciel, donna, ín voi pose,
Ch' ogni altro alla mia vista si nascose,
Troppo a mirar in questa luce avvezza,
Ma poi con si gran prova il chiaro ingegno
Mi si mostrò, che rimaner in forse
Mi fe', che suo non fosse il primo loco.
Chi sia maggior non so, so ben che poco
Son disuguali, e so che a questo segno
Altro ingegno o bellezza unqua non sorse.

Misao koja vlada u Ariostovu sonetu, ukićena u Lucićevoj pjesmici, i ako je gdjekad nješto sažeta, nije na silu nagnjetena, lijepo joj pristaje i skladno se s dvanaestercima slaže. A što je pjesnik prepustio kao suvišnu zadnju Ariostovu kiticu, dokazuje nam finoću njegova ukusa.

Drugačije je Lucić postupao u XIII. pjesmici, u kojoj isto govori o gospojinoj ljepoti, a koja je prijevod Petrarkina 54. Soneta: *Io son già stanco di pensar sì come*:

Lucić

Misal se zabude, misleći u sebi,
kako se ne utrude me misli o tebi,
i kako ne ostavim nesrićan život ov,
za da se izbavim žestokih uzdahov:
i jezik moj i glas od kuda ima moć
klikovat svaki čas tve ime dan i noć;
i ličce pribilo i kose pripivat,
zlatu, moja vilo, ke budu odsivat;
i očiju tvojih prislatki on pozor,
očiju, od kojih vazda je moj govor;
i kako još svuda noge te slidivši
ne stanu od truda, stupljaje zgubivši;
i odkud pisan' ja i knjige nahodim,
i ova skladan' ja, cić tebe ka svodim,
u kih ako grišam, jer ličce gizdavo
tvoje ne uzvišam, koliko jest pravo;
ni moja krivine, gospoje, toj zna bog,
neg tvoja visina, ku doseć nisam mog.

Petrarka

Io son giá stanco di pensar si come
I miei pensier in voi stanchi non sono,
E come vita ancor non abbandono
Per fuggir de' sospir si gravi some;

E come a dir del viso e de le chiome
E de' begli occhi, oud' io sempre ra-
[giono,
Non è mancata omai la lingua e 'l suono,
Dì e notte chiamando il vostro nome;

E ch' e' piè miei non son fiaccati e lassi
A seguir l' orme vostre in ogni parte,
Perdendo inutilmente tanti passi;

Ed onde vien l' inchiostro, onde le carte
Ch' i' vo empiendo di voi: se 'n ciò fal-
[lassi,
Colpa d' Amor, non già difetto d' arte.

Ovdje je Lucić nješto razvodnio gusti sok Petrarkinih stihova; a najviše pri kraju, gdje je morao raščiniti u četiri dvanaesterca ono, što je Petrarka rekao su desetak riječi. Ali, dakako, jedrine zadnjeg Petrarkina stiha nije bilo lako pretočiti u jedan hrvatski dvanaesterac

Naravno, u ovim pjesmama, u kojima Lucić, slijedeći sustopice Pekarku i Ariosta, opisuje ljepotu svoje gospoje, ne pojavlja nam se niti njezin osobiti lik, niti u opće živa slika kakve žene. Izmegju tolikijeh hiperbola i drugijeh rektoričnijeh šuškarija ta se ženska pojava gubi i iščezava, a da nam ne ostaje o njoj nego vrlo neizvjestan pojam.

Ali tako je zahtijevala tadašnja pjesnička škola. koja je u svemu sustopice stupala za Petrarkom.

Po Petrarkinim sonetima mi ne bismo nigda znali kakva bijaše njegova Laura. Kako rijetkom tančinom i pronicavošću razlaže De Sanctis u pomenutoj svojoj radnji o Petrarki, Laura je njeki primjer potpune savršenosti, koji dušu uzdiže sa razmatranja tjelesnih čari, na poimanje rajske ljepote; ona je ljestva, uz koju se čovjek vine, da se dovije do neba. Za to je u Petrarke slika ženske krasote nješto neizvjesno. Ima, piše De Sanctis, u tjelesnoj krasoti nješto što je vidljivo, ali se ne da doseći; jest u tijelu, a prikazuje se kao da je nad tijelom; nješto neograničeno, neizvjesno, neopredijeljeno, kao da plovi u vazduhu, i što nam pruža kao njeki daleki pojam duše. Ta bestjelesna pojava djeluje na maštu na taki način, da nam se čini njekako da ljudsko tijelo, riješeno zemaljskog oblika, dobiva njeki uzvisitiji, nadčovječji oblik. To nješto nadčovječno u ljudkoj krasoti jest: blaga svjetlost očiju, milina i slatkost u pogledu, u govoru, žar uzdaha, lepršanje kose, ponos ili lagahnost u hodu, izraz lica, kretanje tijela i ostalo.

To je, prama realnim krasotama tijela, što je musikalni zvuk prama ljudskom govoru. Petrarka i Petrarkiste nastojahu više da opisuju pjesnički ovaku idealnu ljepotu svojih ljubovnica, nego realnu žensku krasotu. I zbilja; što mi znademo o Petrarkinoj Lauri? Savršene slike njezine nema nigdje u kanconijeru. Petrarka sam ispovijeda da nije kadar da je naslika: *A voler poi ritrarla Per me non basto* (can. I. 10) Njeke potankosti o njezinoj krasoti možemo gdje gdje popabirčiti: ali su vrlo rijetke.[1]) Što nam je poznato o liku ljubavnica talijanskijeh Petrarkista? Od prilike ono, što znademo i o Lauri.

Što nam kažu Menčetić i Držić o svojim „gospojama“? I u njih vlada na ista neizvjesnost, koju opažamo kod talijanskijeh tadašnjih pjesnika. Kad pročitamo ono sedam sto pjesmica Menčetićeva i Držićeva kanconijera, u kojima se ponajviše govori o gospojinoj ljepoti, doznat ćemo jedino da joj je ures *izbrani*, *gizdavi*, *slavni*, *angjeoski*, *pun ljuvene kreposti*; da je lijepa *kao sunce*, *uzrasla kao cvijet*, *da visinom predobiva sve vile*, da *nalići Diani*; da joj je na glavi *vije ac zlatni*, *kosa zlatna*, *dva zlatna prama*, da kose joj *zlatom gore*, da imaju *priliku od ognja*, da je obraza

[1]) *Renier*. Il tipo estetico della donna del medioevo. Str. 103.

lijepa, *bijela, rumena, gizdava, biserna, puna rajske ljepote*, iz njega *sunce sja;* jabučice joj *plamenom gore, sjaju sunašcem, gore ljepotom*; *bijela su. rumena, grimizna, biserna, gorušta, angjeoska*, oba oka su joj *dva svijetla prozcra, svjetlija od zore istočne;* onda gleda *slatko, ljuveno, pitomo, gizdavo*; usta *rumena cvatu koraljem, grlo joj je od snijega, visok vrat, prebijele ruke*: ovo je sve.

Nigdje ne ćemo naći koju harakterističnu, koju realnu crtu ženskog lika, već svuda onu istu neizvjesnost, onu vječitu težnju da tjelesnu krasotu idealizuje i uzvisuje do njeke nadčovječne ljepote.

Lucić ipak, i u onim pjesmama koje pjeva ugledajući se na Petrarku, pokazuje njeku težnju da istakne po koju osobinu svoje ljubovnice, neka joj slika bude vjernija Tako, na priliku, dok nam ni Menčetić ni Držić ne kažu koje su šare oći njihovih ljuba, dok to ni talijanski Petrarkiste obično ne ističu, a i sami Petrarka samo jednom, onako nuzgredice spominje da je Laurino oko crno, Lucić skoro uvijek, govoreći o očima i obrvama svoje drage, spominje da su crne [1]). Njeke vrline koje tadašnji pjesnici pripisivahu svakoj otmjenoj gospoji, on i ne spominje, jer se, po svoj prilici, njegova ljubovnica nije odlikovala njima. Tako, dok Petrarka i skoro svi talijanski Petrarkiste, a za njima Menčetić i Držić, kuju u zvijezde pjevačku vještinu i grlo glasovito svoje ljubovnice [2]) u Lucića ni pomena nema toj vještini Dapače i gdje, kako smo vidjeli, imituje Petrarkin sonet „*Onde tolse Amor l' oro e di qual vena*“ mimoilazi sasvijem onu kiticu:

> Da quali angeli mosse e di qual sfera
> Quel celeste cantar che mi disface
> Si che m' avanza omai da disfar poco?

te na prosto pita:

> Tko milost u tihu poda govorenju?

[1]) Od *crnih očiju*, kimi kad poziraš (8.13)
I *crne obrvi* uzvite načinom
Miseca u prvi dan, ki je za minom?
I *crno* iz bila *oko* meda slaje. (10,5 7)

[2]) Menčetić je ispjevao dovet pjesmica jedino u slavu slatkog pjevanja svoje gospoje. Vidi Stari Hrvatski Pisci II. Str. 91, 92, 93, 94.

Jamačno Lucić ne će uvijek da robuje tugjim pjesnicima; on dapače, kad hoće, znade naslikati vjernu, cijelu, savršenu sliku ljubovnice svoje; znade on kad hoće prikazati je svijetu kakvu je svojim očima vidi, kakvu je svojim umom, svojom zaljubljenom dušom poimlje. Slušajte ga:

Jur nijedna na svit' vila
Lipotom se već ne slavi,
Jer je hvale sve skupila
Vila, ka mi srce travi.
Ni će biti, ni je bila,
Njoj takmena ka se pravi.
Lipotom se već ne slavi
Jur nijedna na svit' vila.

Vrhu njeje vedra čela
Vridna ti se kruna vidi
Od kosice, ku je splela,
Kojom zlatu ne zavidi;
Svakomu je radost vela,
Kad ju dobro razuvidi.
Vridna ti se kruna vidi
Vrhu njeje vedra čela.

Obrve su tanke i crne
Nad crnima nad očima;
Crne oči kada svrne,
Človik tugu prem da ima,
Tuga mu se sva odvrne
Za veselje, koje prima.
Nad crnima nad očima
Obrve su tanke i crne.

Kako polje premaliti
Lička joj se ružom diče,
Ruža nigdar pri na sviti
Toli lipa ne izniče.
Mladost će se pomamiti,
Koja no se za njom stiče.
Lička joj se ružom diče
Kako polje premaliti.

Pri rumenih njeje usti'
Ostao bi kuralj zada;
Zubići su drobni, gusti.
Kako biser, ki se sklada;
Slatku ričcu kud izusti,
Bi rek mana s neba pada.
Ostao bi kuralj zada
Pri rumenih njeje usti'.

Blažen, tko joj bude grlit
Grlo i vrat bil i gladak;
Srića ga će prem zagrlit,
Živiti će život sladak;
Žarko sunce ne će hrlit,
Da mu pojde na zapadak.
Grlo i vrat bil i gladak
Blažen, tko joj bude grlit.

Lipo ti joj uztrepeću
Prsi bilji sniga i mlika,
Tere oči na na nje meću,
Ki žalosti išću lika,
Jer ne mogu slatkost veću
Umisliti do vik vika.
Prsi bilji sniga i mlika
Lipo ti joj uztrepeću.

Prsti joj su tanci, bili,
Obli, duzi, pravni, prosti,
Gdi bi zelen venčac vili
Ali krunu od vridnosti,
Koga nebi prihinili,
Od lefanće da su kosti?
Prsti joj su ravni, prosti,
Obli, duzi, tanci, bili.

Od svih gospoj, ke su godi,
Gospošćina njoj se prosi;
Meu njimi jer kad hodi,
Toli lipo kip uznosi,
Bi rek tančac da izvodi,
Tim se ona ne ponosi.
Gospošćina njoj se prosi
Od svih gospoj, ke su godi.

Grihota bi, da se stara
Ova lipost uzorita,
Bože, ki si svim od zgara,
Čin', da bude stanovita,
Ne daj, vrime da ju shara
Do skončanja sega svita.
Ova lipost uzorita
Grihota bi, da se stara.

Isporedite ovu pjesmu sa svim ljubavnim pjesmama stare talijanske lirike, u kojima se opisuje ženska ljepota, isporedite je s pjesmama Petrarke i svih Petrarkista do konca XVI vijeka, poredite je sa svim ljubavnim

pjesmama Menčetića i Držića, u kojima je opjevana krasota ženskog tijela; pak recite nam na koju nalikuje, iz koje je štogod uzeto? — Na koga se je ugledao Lucić pjevajući onaku divnu pjesmu? Gdje je uzeo metar; od koga je naučio ukititi stihove u onako musikalne kitice; odakle mu ona živahnost u opisivanju, ono zanosito klikovanje, onaj poletni prijelaz s jednoga na drugo? Mi mislimo da je ono provalilo iz živa srca pjesnikova, u žarkom času nadahnuća; da je ono bujni izliv duše zaljubljene na vrhuncu sreće i blaženstva; kada pjesniku nije više stalo ni za klasične uzore, ni za književne škole, već jedino hoće da opjeva krasote ljubovnice svoje na način da mu pjesma bude živi odraz živog uzora što ga u srcu nosi, što mu pred očima lebdi.

Tkogod će opaziti da je ta pjesma ipak većinom sastavljena naj običajnijim izrazima i slikama tadašnje pjesničke škole. Istina; ali nam se čini da vrijednost njezina sastoji baš u tome, što je pjesnik i onakom gragjom znao izmisliti i stvoriti zgradu novu i originalnu, a rasporedom i skladnošću svojih dijelova i savršenošću tehnike baš uzornu.

Pjesma *Jur ni jedna na svit vila* nova je i originalna po obliku i po sadržaju Ako pazimo na oblik, naći ćemo u njoj dvije stvari nove u tadašnjoj našoj ljubavnoj lirici: metar i strofu. Stihovi su osmerci, a kitica, kojoj nema para u našoj staroj lirici, prikazuje njeku znamenitu savršenost. Kitica ima osam stihova; prvih šest s isprekrštenom rimom, za kojima dolaze kao pripjev („ritornello“) dva prva stiha obrnuta. Ovaka kitica, u kojoj pjesnik ima da se bori s velikijem teškoćama, toliko je skladna i muzikalna, da kad je čovjek čita, ni malo se ne dosjeti pjesnikovu naporu i muci.

Na koga se je ugledao Lucić prihvativ se ovog metra? U starijim hrvatskim pjesnicima nalazimo skoro uvijek dvanaesterac. Marulić je n. p. spjevao u osmercima jedino *Spovid Koludric* (druge dvije pjesme u osmercima: *Škazanje od suda ognjenoga* i *Govorenje Sv. Bernarda*, što u akademijskom izdanju prolaze kao Marulićeve, nije dokazano da su njegove), a stihovi su naprosto rimani sljubljenom rimom, po dva i dva. U Menčetića i Gjore Držića nema ni jedne pjesmice u pravim

osmercima, s dierezom nakon četvrte slovke, ako ne ćemo da brojimo u te elegiju: *Odiljam se*, koja je upravo spjevana u šesnaestercima s pripjevkom. „Osmerce nalazimo tek u „Remeti“ Vetranića i možda u većini njegovih ostalih pjesama, dočim u dramama njegovim, osim nekih mrvica osmerca u Hekubi, sve je ostalo dvanaesterac. Taj se isti dvanaesterac isključivo nalazi i u Dimitrovića, Nalješkovića, Hektorovića i Marina Držića“ [1]) Ali je i u Vetranića osmerac ukićen naprosto u kitice od četiri stiha s isprekrštenom rimom.

Lucić je dakle prvi izmegju starijeh hrvatskijeh pjesnika uveo u ljubavnu liriku osmerac i ukitio ga u tako harmonijsku kiticu, kojoj se i danas divimo. Mislio bi čovjek da je naš pjesnik, koji se toliko držao talijanskijeh lirika, od njih naučio sastaviti ovu kiticu; ali nije. Od prvog vijeka talijanske književnosti pa sve do konca XVI, nije naći traga ovakoj strofi. Po kretanju kitice i pjesme, i po onom pripjevu, imala bi se ova lirika brojiti u tako zvane *Canzonette*, koje su XV vijeka bile zavladale u Italiji; ali ma koliko proučavali ovu vrst pjesništva, nijesmo mogli naći, megju tisućama, ni jedne, koja bi po obliku ili po sadržaju nalikovala ovoj našega pjesnika. Čuveni talijanski književnik D' Ancona, na koga se obratismo za savjet, i Severino Ferrari, oba čuveni stručnjaci, nijesu ni oni mogli ući u trag kakvoj sličnoj pjesmici u staroj talijanskoj literaturi. [2])

U talijanskoj literaturi XIV, XV i XVI vijeka ima dakako potpunijeh i savršenijeh slika ženskijeh tipova u pjesmi i u prozi: Boccaccio u svome Dekameronu potanko opisuje Fiammettu i druge ženske glave, Angelo Poliziano čuvenu Simonettu, ljubovnicu Giuliana de Me-

[1]) *Bogišić.* Narodne pjesme iz starijih najviše primorskih zapisa — Predgovor „O svezi megju bugaršticam i umjetnim pjesništvom u primorju“ Str. 120. 121. — Biograd. 1878.

[2]) Prof. *D' Ancona* ovako mi je pisao: „A me parrebbe che l'originale avesse a ricercarsi, più che presso gli antichi, presso gli autori di Canzonette della metà e della fine del secolo XV. Persuaso che qui si tratti non di una poesia lirica delle solite, ma di una vera e propria Canzonetta, ho cercato da per me e fatto cercare al mio amico prof. Severino Ferrari, che è pratico più che altri in tal genere di componimenti. E anch' egli mi scrisse di non saperne rintracciare l'originale. Trattandosi di un componimento che ha una nota così caratteristica, com' è quella specie di ritornello arrovesciato ad ogni strofa, bisogna dire che si tratti di cosa non ancora venuta alla luce. e nascosta chi sa in qual manoscritto.“

dici, Ariosto mnoge junakinje svog eposa „Orlaudo Furioso“ (Alcinu, Olimpiju, Doralicu) Sannazaro u svojoj „Arkadiji“ Amarantu, Giustiniani i drugi pjesnici, koji su imitovali narodne talijanske pjesme, opisuju potanko svoje krasotice; ali nijedna od njihovijeh slika. bilo u pjesmi, bilo u prozi, nije izvedena tehnikom ove Lucićeve pjesme.

Ova pjesma ima i njeko osobito znamenje u Lucićevu kanconijeru: ona je tu kao megjaš koji bilježi gdje prestaje isključivo povogjenje za talijanskom lirikom, a nastaje vladadanje čistog unutrnjeg nadahnuća; te će mu nove samorasle pjesme često mirisati duhom narodnog pjesništva.

* * *

U njeko se doba mislilo da su se najstariji hrvatski lirici, zaneseni za ljepotom talijanskijeh uzora, libili domaće narodne pjesme, te da nijesu htjeli pjevati po narodnu. [1]) Taj sud bijaše dakako preveć nagao i neopravdan: jer kako da niječemo uticaj narodne pjesme na naše lirike XV i XVI vijeka, kad nam nije poznato što i kako je narod pjevao u njihovoj okolini? Narodne ljubavne pjesme, koje se u ono doba razlijegahu po ulicama dalmatinskih gradova, na žalost su se skoro sve izgubile i zaboravile; još im se valja da u kojem mjestu na primorju čuva kakav trag; ali će i njega skoro nestati. Ti se tragovi mogu primijetiti u njekim pjesmicama, što su u zadnje doba pokupljene po njekim našim gradovima u Dalmaciji i u Istri, [2]) u kojim se pjesmicama njeki oblici, pače i cijeli stihovi, za čudo podudaraju s onima najstarijih hrvatskih pjesnika.

Ova vrst pjesništva nije do sad bila u nas dosta proučena, jer su se do sad naše narodne pjesme sakupljale, ženske naime, s obzirom samo na njihovu estetičnu ljepotu; a izostavljale bi se i odbacale sve one, koje ne bi odgovarale njekom prostom djevičanskom tipu prirodne krasote; sve one, koje ne bi mirisale onim oso-

[1]) *Jagić.* Trubaduri i najstariji hrvatski lirici. Rad. IX. 215.

[2]) Volkslieder u. a. von der Insel Curzola. Arhiv f. slav. Phil. V. 3-456.
Karaman. Sbirka nar. pjesama sakupljenih u Spljetu „Marjanska Vila“ 1885.
Hrvatske nar. pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih. U Trstu 1880.

bitim mirisom samonikla cvijeta proste narodne duše, što cvjeta u osamljenosti seoskog života. Sami Vuk nije htio da tiska sve bačvanske pjesme, što je po varošima sakupio bio, nego je, iz sviju njih, one izabrao, koje po njegovu mnijenju bijahu najljepše i naj dostojnije društva ostalijeh ženskijeh pjesama njegove zbirke. Dakako, ove pjesme, pokupljene po našim primorskim gradovima, što se tiče ljepote jezika i nježnosti osjećaja, ne mogu se ni iz daleka takmiti s narodnijem pjesmama sakupljenim po selima, po brdima i dolinama; ali su za nas s toga znamenite, što sačinjavaju njeku osobitu vrstu, kao njeki odsjev prostog narodnog pjesništva umjetno preobražena: jer ako je pjesma ostala narodna u duhu, ipak se nješto odvaja od svojih seoskijeh sestara, te, pripitomljena u gradskom obјemu, ponosito stupa na prag umjetne poezije.

Ove narodne pjesme primorskih gradova, koje se u jezgri i u obliku razlikuju od drugijeh narodnijeh pjesama našijeh, poudaraju se u mnogočem s pjesmama Menčetića, Držića, Lucića i drugijeh pjesnika onog vijeka.

Tip žene, uzor ženske ljepote, što se u tijem pjesmama hvali, ne slaže se s običnim djevojačkim tipom ostalih našijeh narodnijeh pjesama, već se približuje više idealnoj i konvencionalnoj ljepoti srednjovjekovnijeh pjesnika talijanskijeh, a dosljedno i našijeh. Crnooka, karakosa djevojka u njima se ne hvali, ili sasvim rijetko; tip je sasvim različit. Spominju se: *tanki struk, zlatne kose, žute kose, visoki vrat, kruna na glavi, oči kako dvi zvizde, zubi drobni tere gusti*, sve kako u našim pjesnicima XV. i XVI. vijeka. U spljetskijem narodnijem pjesmama nalazimo vrlo rijetko proste obične nazive: *djevojčice, dušice, draga* i t. d. već: *gospojo, vilo i gospojo, gospojice, angjele nebeski;* udvornosti koje se nalaze samo u kanconijerima našijeh starijeh lirika, a kojima nema traga u seoskijem i planinskijem pjesmama našega naroda.

I izvanjska im je forma harakteristična. Narodni deseterac, *vlaški veras*, kako bi ga u Dubrovniku zvali, u spljetskijem se pjesmama uklanja pred uglagjenim šestercem s isprekrštenom rimom, koji odgovara „dalmatinskom dvanaestercu“; što bijaše toliko omilio svijem dubrovačko-dalmatinskijem pjesnicima XV i XVI vijeka Same

rime često su uzete izmegju najobičnijeh kod tijeh pjesnika: *srdašce — sunašce; bisere odabrani — teškoj rani; visokoga vrata — od suhoga zlata; pramen — dragi kamen; duše moje — gospoje;* i t d.

Prebirajući ove gradske narodne pjesme, ulazimo u trag onom uzajmljivanju na izmjence megju skromnim pučkim pjevačima i ponositim učenim pjesnicima, koje se zbivalo u nas kao u susjednoj Italiji i u Francuskoj; dakako u čednijoj mjeri. [1]) A ta je pojava inače bila sasvim naravna u primorskim gradovima Dalmacije, gdje je književni i učeni elemenat bio u svagdanjem doticaju s pukom. Narod je pjevao po ulicama svoje omiljele pjesme; pjevao ih je na vas glas, dugo, postojano; tako da su književnom pjesniku XV vijeka pištile od njih uši, a stihovi bi mu se oni prikovali u mozak; te nasljedujući Petrarku i Petrarkiste, prihvatio bi i nehotice one izraze, one oblike, kojima se bio navikao slušajući pučko pjevanje. S druge strane pučki pjevač gledao bi da svoju prostu pjesmu dotjera do one savršenosti umjetnijeh pjesama, koje su se hvalile u gospodskim krugovima.

U Italiji srednjovjekovne gradske narodne pjesme ostadoše većinom sačuvane u arhivima, te i ako se u prijašnje doba malo tko na njih obazirao, sada postadoše predmetom marnog istraživanja i ozbiljna proučavanja, te je neumorna briga tamošnjih učenjaka okolo tijeh dosle zanemarenijeh rukopisa razjasnila mnoge pojave stare talijanske književnosti. Budemo li i mi jednoć imali pri ruci obilatiji materijal, budemo li imali bogatijih zbiraka naših narodnih primorskih pjesama, moći ćemo i mi, dublje i temeljitije ispitujući ovu malo poznatu granu svog narodnog blaga, iznijeti na vidjelo sveze koje ga spajaju s umjetnim hrvatskim pjesništvom XV i XVI vijeka. Svakako smijemo već sada ustvrditi, da se tadašnji naši pjesnici nijesu ni malo stidjeli narodne pjesme, da pače da se često njoj obraćahu, da u nje štogod pozajme; ali, dakako, valja promisliti da su narodne pjesme, iz kojih su oni crpali svoje ljezično blago, bile nješto drugačije

[1]) *Bartoli.* Storia della letteratura. II. 110—150. *D' Ancona.* La poesia popolare italiana. 125. 322 pass.

od onijeh, što se sada pjevaju po našim gradovima i sasvim različite od seoskih narodnih pjesama.

A sada da se povratimo na Lucićevu pjesmu, s koje smo krenuli i ovako zabrazdili. Na koga se je dakle ugledao Lucić kad je opisivao onako potanko svoju miljenicu? Mi bismo rekli: donekle, na narodnu pjesmu.

Slušajmo kako slavi ljepotu svoje ljubovnice narodni pjesnik po našem primorju. Pjesma iz koje navodimo ove kitice, nalazi se u Karamanovoj zbirci „Marjanska Vila" str. 25.

A sad ću te počet
Od glave slaviti,
Povr'j glave tvoje
Venac postaviti.

Angjele nebeski
Visokoga vrata,
Na tebi je *kruna*
Od suvoga zlata.

Tvoje jesu vlasi
Sve u jedan pramen;
Na glavi ti stoju
Kako dragi kamen.

. . . .

U tebe je čelo
Povijeno s vlasmi,
Kakono mlad misec
Liti pod oblaci.

U tebe s' obrve,
Ispod nji dva oka,
Kakono dvi zvizde
Sunca od istoka!

U tebe je nosac
Srid lišca usadjen,
Liljanon i ružom
Prilipo ogradjen.

A ta tvoja usta
Kada progovore,
Regbi da se vrata
Od raja otvore.

A ti tvoji *zubi*
Drobni tere gusti,
Lipo ti pristoju
U rumeni usti.

. . . .

U tebe su prsi
Širokoga poja,
Na njin dvi jabuke
Rajskoga pokoja.

A te tvoje noge
Kada potrepeću,
Regbi, dušo, vilo,
Da biser izmeću!

Dakako da se ova pjesma ne će biti baš ovako pjevala još šesnaestog vijeka, za živa Lucića; ali uz male promjene, koje su se zbile tijekom vijekova, sva je prilika da se je pjevala početkom šesnaestog vijeka po našim primorskim gradovima. I kad se ne bi po njekim izrazima moglo odmah suditi da je ova pjesma od davnine, kao i veći dio od onijeh u „Marjanskoj Vili"; mi već znademo da su sve narodne lirske pjesme, koje se u nas pjevaju, blago, što smo baštinili najmanje od nazad pet vijekova; te je prelazeći od oca na sina došlo do nas. Dakako da je starijem pjesmama što god otpalo, a štogod opet nadodano; nijedna od njih nije sačuvala svoj

prvi oblik. Kako Vuk piše: „Sve pjesme nijesu odma (u prvom početku svome) postale onake, kakve su, nego jedan počne i sastavi što, kako on zna, pa poslije idući od usta do usta raste i kiti se, a kašto se i umaljuje i kvari“. Ali u ovom slučaju mislimo da ova pjesma nije ni pretrpjela bog zna kakvih promjena.

Pjesnički je dar u našem puku osobito po primorskim našim gradovima malaksao: tako da, i kad hoće da što nova stvara, on jedino staru gragju premeće i raznoliko sastavlja. Mi možemo dakle s njekom pouzdanošću tvrditi, da se je pjesma, nalik ovoj navedenoj, pjevala šesnaestog vijeka po našim primorskim mjestima, i da je od nje Lucić uzeo *motiv* za svoju liriku.

Ako dobro pazimo, uvidjetćemo kako Lucićeva pjesma i narodna idu sve skoro jednakim redom, kako su im njeki izrazi zajednički, a mnogi slični, te kako duh kojim obedvije dišu pokazuje srodstvo što je megju njima.

V.

Carpe diem! opominje Lucić svoju „gospoju“ u XIV pjesmici „Ka god je vridna stvar“. Ljubi dok ti u prsima mlado srce bije; ljubi jer ćeš ostariti; tvoje će zlatne kose osijediti, vedro čelo bore namrstiti, lice će ti problijediti

Zgubivši mlade dni istom ćeš reći: ah,
vaj meni nesrićni, za č' ovo pri ne znah?
. . . .
ne pusti, na žalost da budeš na tu doć,
uživaj tvu mladost, do kolu imaš moć.

Malo drukčije, ali su manje riječi, davao je Šiško Menčetić isti savjet svojoj Anici i Kati, u pjesmicama: „Angjelska ma slavo, ter venče poviti“ i „Kraljice od svih vil, što tvoriš? ne stoj man“ (IV. 8. 9.) Lucić ide drugim putem

Epikurejska misao, koja mu provijava svu ovu pjesmu, nije uzajmljena niti u Petrarke niti u kojeg Petrarkiste. Ona inače nije nova u talijanskoj pjesmi, jer je nalazimo već u njekom madrigalu XIV vijeka: *Tu credi sempre stare in giovinezza.* [1]) Kasnije, prelazeći u usta

[1]) *Carducci.* Cantilene e ballate nei sec. XIII e XIV. Pisa 1871 str. 121.

naroda, prihvati prostiji oblik, dok je Poliziano, Serafino i Sassi ne pripitomiše i oplemeniše. [1]) Je li se na koga od njih ugledao Lucić, ne bi smo mogli pouzdano kazati; ali regbi da se je sjećao, dok je svoju pjesmu pjevao, Polizianove kitice: [2]).

Deh, non insuperbir per tua belleza,
donna; ch' un breve tempo te la fura
Canuta tornerà la bionda treza
che del bel viso adorna la figura.
Mentre, che il fiore è nella sua vagheza,
coglilo; ché belleza poco dura.
Fresca è la rosa da mattino, e a sera
ell' ha perduto suo' belleza altera.

Motiv je, dakako, u Lucićevoj pjesmi slobodno obragjen, a pjesnik ga bezbrižno razvije, na dugo i na široko, i preko mjere; osobito prispodobe na kraju pjesme, prilično su mu nespretne, te kvare komposiciju.

Inače mu stihovi teku neobičnom lakoćom, tako da te gdje gdje podsjećaju na narodno pjevanje; a njeki, na priliku oni gdje opominje ljubovnicu da će joj zlatne kose

. . . . prit opadši na manje,
jak zelen ali cvit, ki no srp požanje;

potpuno se podudaraju s onima narodne pjesme s otoka Krka:

Mladosti prilipa svaki dan na manje,
Kako i travčica ka se srpom žanje. [3])
. . . .
Tužna mladost moja, svaki dan ne manje
Kako letna trava ka se srpom žanje. [4])

Pjesma „Od kola“, po živahnom kretanju nalikuje njekijema Menčetića i Držića, jednakog metra, koje su se po svoj prilici pjevale kolo igrajući, kao što bijaše običaj u Italiji. Zaljubljen pjesnik jada se u njoj što „neharna gospoja“ niti hoće da mu „dade platu za virnu službu“, niti da raskuje s njega okove, u koje ga „željna sveza“, već ga još nemilice svaki čas očima strijelja. Slu-

[1]) Biblioteca di lett. popol. italiana. Firenze 1882. I. 283.
[2]) *Il Poliziano* — ediz. Carducci, Firenze, 1863, p. 243.
[3]) Hrv. Nar. Pjes. što se pjevaju u Istri. Trst. 1880. str. 12.
[4]) Ibid. Djevojčina ljepota — Str. 18.

žio je „duga lita ponižen i umiljen“ i sve utaman; ali dalje ovako ne može: „Zagledaj se, gospoje, — vapije — u moju viru pravu!... Vrime je; smrtnoj žalosti izmi me jur iz ruke“.

Tolikom se lagahnošću i okretnošću rasplišu i razvijaju misli u ovoj pjesmi, tako je neobična snaga kojom odušuje žar čustava, slog je tako naravan i prost svake ukočenosti i zamršenosti, da bi čovjek teško vjerovao da to nije sve samoniklo iz pjesnikova srca Tim više, da se sva ona procijegjena fraseologija o neharnoj vili, o strijelama, o srcu ranjenom, o dvorbi i ljubavnoj plaći bijaše u nas tako ponarodila i prešla u naše pučke pjesme, da isti motiv, malo drukčije razvijen, nalazimo u spljetskoj narodnoj pjesmici Karamanove zbirke „Očajanik“, [1]) a u jednoj s otoka Krka, nalazimo u četiri stiha slične misli, jednakim riječima izražene. [2])

Ipak dok u prva dvaest i dva stiha nema pouzdana traga kakvoj imitaciji, završetak pjesme nije drugo nego parafraza VI madrigala Ludovika Ariosta; ali tako majstorski utajana, da joj se je vrlo teško dosjetiti:

Lucić	Ariosto
Nu se zagledaj, gospoje, u moju viru pravu. kako no i ja u tvoje ličce i rusu glavu; Vidit ćeš, vira da moja nadhodi sve virnosti, Kako no, vilo, i tvoja lipota sve liposti.	Se voi così miraste alla mia fede, Com' io miro a' vostri occhi e a vostre [chiome, Eccedér l' altre la vedreste, come Vostra bellezza ogni bellezza eccede.

[1]) Zajubin svin srcen *vilu i gospoju*
Kojoj ja posveti tužnu misal moju!

Ona se, *nearna*, od mene odmeće,
Nemilo se ruga, jer mi glavon kreće.

Od velike tuge puca mi srdašce,
Jer mi ne ističe već žarko sunašce!

Već na misto sunca *strile dolitaju*,
Po srid žejna srca slugu udaraju,

Izranjen san teško već ne mogu biti,
Od vele žalosti vaja mi umriti!

[2]) Sokole medeni i zelena Meto
Evo te ja *služim danas treto leto*:
Ako te ja budem četvrto služiti,
Koju hoću *plaću* od tebe *imiti*.

(Šenoa. Antologija. 8.)

Kako se tebi pristoji,
Kako se prosi za te,
da tvoja glava ne stoji
brez vridne krune zlate;
tako se i meni pristoji,
koji bih umrl za te,
da moja vira ne stoji
brez koje godi plate.
A dosti sam, ma radosti,
pritrpil jada i muke,
vrime je, smrtnoj žalosti
izmi me jur iz ruke.

E come io veggio ben che l'una è degna,
Per cui nè lunga servitù, nè dura,
Noiosa mai debba parermi, o grave:
Così vedreste voi, che vostra cura
Dev' esser, che quest'altra si ritegna
Sotto più lieve giogo e più soave:
E con maggior speranza che non have,
D' esser premiata, e se non ora a pieno
Come devriasi, almeno
Con un dolce principio di mercede....

Pjesmica XVI „Htij prijat ovi dar za zlamen ljubavi“ to je njeka pjesma pratilica, s kojom Lucić šalje na dar ljubovnici svojoj:

sok rumenoga cvita
kojim no pribilo (nje) lice procvita.

Domaća „voda od ruže“ bijaše u ono doba u gospodskim kućama vrlo obljubljeni „article de toilette“: te se je u svakoj boljoj kući nalazila, a još se u gdjekojoj čuva od starine, naročiti “lambik„, u kojem su naše stopanjice XVI vijeka pekle ružovicu. Ta se je „vodica“ običavala na dar slati; pa je i Lucić, pod stare dane, dobivao iz Trogira od svoje davne prijateljice Milice Jeronima Korjolanovića, kojoj na uzdarje spjeva krasnu poslanicu (Star. Hrv. Pisci VI, 290). — Pjesma je po predmetu neobična; ali u sebi nema ništa osobita: običnijem riječima pjesnik ispovijeda „gospoji“ svoju veliku ljubav, koja namiruje malenkost dara i koju će „po vas vik trpiti skrovito“ od nje samo „lik ufajuć i mito.“

Nema osobite vrijednosti ni pjesma koja za ovom dolazi: „Od kada obećah tebi se za slugu“, u kojoj se pjesnik kune svojoj „vili“ da će jedino nju do smrti ljubiti. Osjećamo tamo amo koju daleku reminiscenciju talijanskih lirika onoga vijeka; ali u opće pjesma nam se čini sasvim originalna.

Puno je zlamenitija alegorična pjesma: „U vrime, ko čisto poznati nije moć“, koja, i ako joj predmet nije originalan, u obliku je — regbi — prosta svake imitacije talijanskijeh pjesnika. Pripovijeda pjesnik kako je jednoć grdan sanak usnuo: Na visokoj gori sjala „zlatna

jabuka“, svjetlija od sunca, te on saželi da je dohvati; ali dok se teškom mukom napinjao da se popne na vrh one kršne i strmene gore i da se dočepa „bogatog voća“, začuje jedan glas gdje mu govori:

Oni dar čestiti druzim je odsujen,
a listo jesi ti, nebore, zatrujen.

te vidi kako „jedan priljuti — i jidoviti zmaj krili kreljuti“ onu zlatnu jabuku „i valja po tlehu i ustami obziva“. Od jada savi mu se tuga oko srca, i da se od sna ne probudi, bio bi umr'o. I sada ga, na javi, još muči uspomena tog sna:

I boga sve moli, pri da ga umori,
nego se izkoli, čto mu san govori.

Alegorija sna dosta je jasna, te ne treba da tumačimo što znači ta „zlatna jabuka“ i „privridno toj voće“. Ova je alegorija prilično obična u staroj talijanskoj ljubavnoj lirici, odakle ju je Lucić i uzeo. Već Ciullo d'Alcamo, najstariji talijanski pjesnik (1197) u svome *Contrasto* (prigovaranje ljubovnice i ljubovnika) govori o toj jabuci [1]); o istom voću govori fiorentinski fratar Bonaggiunta u jednoj kanconi, [2]) Angioleri u jednom sonetu [3]) i anonimni pjesnik XV vijeka u nizu od devet soneta: *Il bel pome.* Jabuka ili voće, kako u koga pjesnika, ima gdje šire, gdje uže značenje, a kadgod na prosto puteno.

[1]) *Am.* Di quaci non mi mosera, se non ai de lo frutto
Lo quale stao ne lo tuo giardino.

Mad. Di quel frutto non àbero conti, nè cabalieri,
Molto lo disiano marchesi e iustizieri:
Avere nonde pottero, gironde molto feri.

[2]) Un arbore fogliato — d'amor novo riguardo. — *Corbinelli* Raccolta di rime antiche, aggiunta alla „Bella mano“ — Verona 1753 str. 225.

[3]) Si volsi per lo frutto risalire,
Ma non potei, però ch' i fu conteso.

[4]) I vidi in un giardino un si bel pome
che d'abbracciallo i n'ebbi una gran voglia.
grande che anchora ne sono chon doglia
in fra me stesso immaginando come...
Giornale Storico della Letter. ital. VI 226.

Ali nije snu vjerovati; kako narodna pjesma kaže: San je laža, a Bog je istina; bit će da se je naš zaljubljeni pjesnik one noći „ružno glavom naslonio, a mučno se nješto pomislio“, pa usnuo taki zao sanak; jer mu se zaista obistinio nije.

U pjesmi iza ove: „Za sve jer od vele vridnosti se broje“ „gospoja“ ga vrlo rječito uvjerava, da je u njega strašno zaljubljena; te završuje svoje ljubavno pismo izjavljujući mu:

. . neću pokoja nigdare doteći,
do kle, da sam tvoja, ne budeš mi reći.

Pjesma je sva prožeta kao njekim toplim Ovidijanskim dahom; te podsjeća na poslanice ljubavnica u Ovidijevoj knjizi *Epistolae Heroidum*, koja u ono doba bijaše vrlo obljubjena, a iz koje je Lucić i preveo onu: *Paris Helenae*. Po svoj prilici pjesma je spjevana pod uticajem čitanja pomenute knjige sulmonskog pjesnika. Na priliku distih:

pamet se jer boji, sunce ali zora
da mi te posvoji spustiv se od zgora

potekao je valja da iz stiha:

Hunc ne pro Cephalo raperes, Aurora, timebam;

iz poslanice *Sappho Phaoni* (XV. 77.)

U XX pjesmi ispovijeda Lucić svojoj „gospoji“ da i dok je, od ljute nevolje, živio od nje daleko, uvijek se je nje sjećao; pratila ga dobra ili huda sreća, on joj je uvijek vjeran bio; te joj se opet kune i preklinje da je nikad zaboraviti neće. A kako bi je i mogao zaboraviti, kad je ona ljepša od sviju naj čuvenijih ljepotica, i od same grkinje Elene? Duboko ga je ljubavnom strijelom ranila; te je moli da mu ranu zamelema slatkim pogledom. On se jošte i boljoj sreći nada, kad ovako završuje pjesmu:

A čto se obita tvoj ures čestiti,
sobom darovita mene učiniti;
bude l' mi toj biti, da sedu tebe kraj,
nitkor mi na sviti ne kaži drugi raj.

Jer ako pribilo tve grlo zagrli
tvoj sluga, ma vilo, biti će neumrli!
Zavidniče vrli, na tvoju malu har
srića mi dat hrli vridniji svita dar.

Početak ove pjesme, izuzev prvu kiticu, spjevan je na osnovi prvijeh dvanaest stihova VII. Ariostove elegije:

Lucić	Ariosto
Jer srića il k sebi prima me, il tira,	Qual son, qual sempre fui, tal esser voglio,
prava je pram tebi ma ljubav i vira;	Alto o basso fortuna che mi rote,
ona ne umira u srcu mojemu,	O siami Amor benigno o m'usi orgoglio.
neg se li razšira svaki čas po njemu.	Io son di vera fede immobil cote,
Ni ću, da primisti zima ju ni lito,	Che 'l vento indarno, indarno influsso [alterno
od gdi se namisti jednoč stanovito;	Del pelago d'Amor sempre percote.
ti s' plaća i mito, za koje ja hitim.	Nè giammai per bonaccia nè per verno,
život na očito zginutje da hitim.	Di là dove il destin mi fermò prima,
Ako l'ja zabudu tu ljubav ikada,	Luogo mutai né muterò in eterno.
i ove ne budu vire, ke sam sada;	Vedrò prima salir verso la cima
vidit ćeš onada, da večer čini dan,	Dell'alpi i fiumi, e s'aprirà il dia- [mante
i da iz zapada sunačce grede van;	Con legno o piombo, e non con altra [lima;
vidit ćeš da rika uz goru ustiče,	
i trava razlika po ledu da niče,	
i pasuć da tiče po moru košuta, [1]	
i drvo da siče želiza prikruta.	

U drugom dijelu pjesme, Lucić svrće s puta kojim bijaše sprvice udario; te pošto je, po primjeru Petrarke (I. 202) i Petrarkista izjavio da ni grkinja Elena ne bi se smjela takmiti s njegovom „gospojom", sjeća se Ovidijeve XV. (XVI) Heroide „Paris Eleni" te se vraća na tragove latinskog pjesnika. Tako na priliku stihovi:

Jer (ovo dobro znaj) ljubavi tve strila
ni mi se otonjaj srdačca dodila,
nego uvrtila moćno se u njemu,

prevedeni su očevidno iz pomenute poslanice: (275)

Non mea sunt summa leviter districta sagitta
Pectora; descendit vulnus ad ossa meum.

Dok Lucić u svojoj prvoj pjesmi stidljivo priznaje da ne smije ispovjediti „gospoji" svoju ljubav, od straha da se na njega ne rasrdi; te, kao Petrarka (son. I. 70) krije, prisiljenim posmijehom na licu, teške rane koje su mu na srcu, da ne bi svijet doznao za taj njegov „poraz";

[1]) Ante leves ergo pascentur in acquore cervi. (Virg. Egl. I. 60)

u XXI pjesmi, pri kraju svog kanconijera, pošto je sa zadovoljstvom očitovao da je već okušao sve ljubavne slasti, kaže da ne će tobože skrovitu da ljubav obliči“ jer se boji

. . . . da toj izuvidiv
dobro *mu* posvoji ki godir zavidljiv.

To je njeka osobina srednjovjekovnih ljubavnijeh pjesnika, da se uvijek boje zavidnika. Tuže se na nenavist i Menčetić i Držić: ona je kriva svakoj njihovoj nesreći: „Zavidos koja bdi kako straž dan i noć“ — pjeva dubrovački pjesnik — „ukaza kako bi gdi mogla svoju moć; te mene rastavi s onomzi od gospoj, bez koje ljubavi veniše život moj“. A od talijanskijeh pjesnika, Luciću naj poznatiji, Ariosto, u jednoj pjesmi, koje se on sjetio ovu pjevajući, kaže da je opasno drugijem pripovijedati ljubavne zgode:

perchè sempre chi ascolta è più proclive
ad invidiar che ad esserne gioioso. (Capit. I.)

Ali Luciću sada sve ide na ruku, pa se može smijati u brk i zavidnicima; on za njih malo mari, pa pjeva dalje:

Nu za sve toj želju ne mogoh utažit,
i čim se veselju, očitit ne smažit.
Ter ime do vika, kim ću se gizdati,
evo će ovdika, me pisni izdati.

Već smo se na početku ove radnje osvrnuli na ovu zagonetku, okolo koje se zaludu mučismo da je odgonetamo: te je za nas ime ove blažene Lucićeve ljubovnice još nješto tajneno. [1])

[1]) Dr. Medini iz Dubrovnika mi piš : „Čitajuć Vašu radnju o Luciću pomislio sam, da bi se onaj stih: *Ter ime....* mogao ovako tumačiti:

Ter i : me do vika kim ću se gizdati

t. j. *Teri Medovića*, prama onoj: *Milici Korijolanovića*. Čini mi se kao da sam čuo, da i sada ima Medovića ili Medi ili Medo na Hvaru ili Braču“.

Meni se ovo tumačenje čini, s mnogijeh razloga, nepouzdano; i ako je dr. Medini, po mome mnijenju, pogodio pravi put kojim se može naći odgonetljaj ove zagonetke. Imamo za to primjer baš u drugoj Lucićevoj poslanici Milici Jeronima Korijolanovića, gdje se u prvom stihu:

Ja mnih da *mi lica*, grlo i prsi taj

krije ime ove njegove prijateljice.

Pjesmica XXII. „Tko bude čtil moje bludne ove pisni“, kojom Lucić završuje svoje „Pisni Ljuvene“, u mnogo čem se podudara sa sonetom, s kojim Petrarka počinje svoj *Canzoniere*; i ako mu je smjer nješto drugačiji.

Lucić

Tko bude čtil moje bludne ove pisni,
ljuben vrid ako je trpio kad bisni,

znam, da će mojemu po sebi on umit
veselju tašćemu i tuzi razumit.

Ako l' u ljuben dvor još nogu ni stavil,
za to sam prem na dvor tej pisni odpravil,

neka bludna dila tašćinu pri vidi,
nego mu pak sila bude, da se stidi,

kako se ja stidim evo sad i kajem
jur kasno, kad vidim i dobro poznajem

svitovna da je slas kako san, ki laže
i biga oni čas, u ki se prikaže.

Petrarka

Voi ch' ascoltate in rime sparse il suono
Di quei sospiri ond' io nudriva il core
In sul mio primo giovanile errore,
Quand' era in parte altr' uom da quel ch' i' sono;
Del vario stile in ch' io piango e ragiono
Fra le vane speranze e 'l van dolore,
Ove sia chi per prova intenda amore,
Spero trovar pietà, non che perdono.
Ma ben vegg' or si come al popol tutto
Favola fui gran tempo; onde sovente
Di me medesmo meco mi vergogno:
E del mio vaneggiar vergogna è 'l frutto,
E 'l pentirsi, e 'l conoscer chiaramente
Che quanto piace al mondo è breve sogno.

I naš pjesnik, dakako, dolazi ovdje na koncu do onog obligatnog kajanja, koje nalazimo skoro u svima ondašnjim kanconijerima, počevši od Petrarkina; ali on hoće još i da se opravda, za to što je „na dvor tej pisni odpravil“; i navodi da je to učinio u dobru svrhu, biva nek budu kao opomena onome, koji „u ljuben dvor još nogu ni stavil“

neka bludna dila tašćinu pri vidi,
nego mu pak sila bude, da se stidi.

Istu je misao izrazio Lucić u prozi, u poslanici Jeronimu Martinčiću, s kojom mu šalje prijevod Heroide „Paris Eleni“ i ove „Pisni Ljuvene“. Kaže mu, da je s početka bio u dvoumici, bi li „dao na dvor“ tu Heroidu, koja „u mnogo lipo složenih besidah grube nauke uzdrži“; pak dodaje: „Razmislih dopokom, da ne ihako svakoj ženi, ka hoće da počten' je svoje ubrani, nego kako i onomu, ki hoće grad sagraditi, potribno jest znati sve pute i načine, kojimi bi mogli neprijatelji pod'rvati ga, za neka umi sve tej pute i načine zapričiti. Videći ja dakle, da u toj knjižici svi himbeni ti na-

čini s mnogom hitrostju izmišljeni nahode se, odlučih svršeno ne držati veće sakrvenu ni nju ni ostale od takova razloga moje, kakove takove, pisni od davna složene.“ (St. Pis. Hrvat. VI. 186).

Je li Lucić ovo ovako iskreno pisao, to Bog sam znade. Nama se čini da u onom vijeku imitacije, u književnosti je bilo skoro sve imitacija, dopokon i licumjerstvo.

* * *

Pošto smo ovako, i ako nješto površno i nepotpuno, istražili ljubavne pjesme Hanibala Lucića i ušli donekle u trag izvorima, iz kojih je on crpao, te dokazali da su mu Petrarka, Bembo i Ariosto bili učitelji i glavni uzori na koje se ugledao; tkogod bi nas mogao pitati: a nije li to žalosno i zazorno, što je ovaj naš pjesnik na ovaki način robovao tugjim književnicima, te stao pod vrhovnom vlašću Petrarke i onijeh u Italiji koji igjahu njegovim slijedom?

Znamo da ih ima dosta koji ovako misle; te okrivljuju naše pjesnike XV i XVI vijeka s te njihove zavisnosti od italijanskih pjesnika, od Petrarke i Petrarkistâ. Mi ćemo im odgovoriti riječima, kojima je francuski učenjak, prof. Marius Piéri, svršio svoju krasnu knjigu *Petrarque et Ronsard. ou de l'influence de Petrarque sur la Pléiade française* (Marseille 1896 str. 331)“ „Nous „croyons plutôt qu' ils (nos poètes) en ont tiré un „grand profit pour la poésie. Le fond d'idées et de sen„timents sur lequel étaient édifiées leurs compositions „importait peu; il suffisait qu' il prêtât à la noblesse, à „la chaleur, à la richesse du développement. Il était superflu „pour le moment de rechercher l' originalité poétique . . . „Si l'exemple d'un maitre pouvait donner à nos écri„vains le goût et le sentiment de la grandeur, de l'élé„vation, de la magnificence poétiques, nous ne regrette„rons pas qu' il (Pétrarque) ait trouvé dans notre pays „un accueil enthousiaste“.

Mi se s ovim nazorima potpuno slažemo.

P. Kasandrić.

KNJIŽEVNA PISMA.

Hrvatska.

MRTVI I ŽIVI.

Jednoga su zakopali u tudjini gdje je i umro; za sprovodom hodilo je nekoliko prijatelia, a za njegovu smrt kod nas skoro nitko nije ni znao. Hrvatska štampa djelomice odužila se teke nakon dva tjedna njegovoj uspomeni, a djelomice nije ni javila da je umro.

Ta, živio je daleko od nas, nije pripadao nijednoj političkoj stranci, nijednoj Akademiji, pa tko da se zanj brine?

Drugoga je narod veličanstveno i sjajno sproveo do groba, a sad mu tijelo počiva u narodnom Pantheonu kod slavnih Iliraca. Hrvatski narod ima da žali jednog i drugoga. Oba zu za narod živili i radili.

Kanonik Dragutin Parčić privezao je svoje ime radu, koji je bio i najpotrebitiji i najsvetiji za narod, radu komu je bio cijeli svoj život posvetio. Kad smo bili zaboravili u otudjenoj rodnoj zemlji materinski jezik, dao nam slovnicu i rječnik, iz kojih smo ga opeta učili i naučili, pa mu je Bog dao da vidi i bolje dane; da vidi djecu od onih koji su u njegovim knjigama učili rodni jezik, gdje se iz njegova rječnika uče talijanskomu jeziku. Kad je umirao u našim crkvama naš jezik, očuvao ga od smrti i ulio mu nov dah krepčeg života hrvatskim Ritualom i staroslovenskim Misalom. Da potonjem ojača snagu, spravio i staroslovensku slovnicu i rječnik. Žalio jedino što nema novaca da to dade štampati, a čekati izvana ili iz rodne zemlje pomoć, znao je da je ludo. Znao je dobro, da čovjek ima se uzdat samo u se, ta znao je i matice spravljat i lijevat slova sam, samo da Misal bude štampan. Čovjek koji nije našao za živa ni priznanja od onih, koji su tu da paze i nagrade one, koji za narod i za narodnu prosvjetu i knjigu rade, znao je da je još teže naći novaca. Nije se ipak nikad nitkomu ni na nitkoga tužio, radeć uvijek kao crv, u svojoj maloj sobici na Ripetti u Rimu, gdje bi osamljen, iza napornog rada, zaboravljen od svih i od svakoga, tražio zabavu i nasladu u muzici ili u popravljanju raznih mašina i malih mehanizama, kao kakav stari

alkimista sredovječni. Dok smo ga imali živa, nijesmo znali kakova čovjeka u njem imademo, niti koliko nam je toga stekao, sad kad ga nema, upoznati ćemo da više nemamo nitkoga, ondje gdje bi nam drugi Parčić najviše trebao: u Rimu.

Kanonik Ilijašević zaboravljen u zadnjim godinama, nije mogao ni knjigom pjesama, izdanom godinu dana prije smrti, da svrati na se pozornost mladjeg naraštaja, koji naprijed koraca a pušta s vida one koji zaostaju, ali je njegova smrt potresla sicem svijn i mladeži. Ako mu što skrivismo za života, okajasmo pri pogrebu. Sjećam se živo dobroćudnog lica i vesela starčeva razgovora.

Pričao mi pred dvije godine, stare uspomene iz Ilirske dobe, pričao o Gaju, a iz njegova se govora izvijao neki maleni Gaj. Bilo mi je žao vidjet umanjenu sliku velikana, komu se divljah u svojoj duši kao narodnom velikom junaku, pa sam starcu se uklanjao, da mi ne smrvi ili umanji Gaja. Lani stadoh čitati starčevu novu zbirku pjesama, pa nakon malo stranica zaturih nekamo knjigu, da mi nebi opet ona umanjila starčevu sliku. On je živio još u svojim pjesmama u staroj ilirskoj dobi, a ja na početku XX vijeka. Bili smo daleko. A sad kad je umro, ćutim da nešto je s njim otišlo iz našega života. On je nosio u sebi nešto od naše proslosti, bio predstavnikom slavne dobe, bio dijelom povjesti. Uzanj činilo ti se da si suvremenikom ljudi i dobe, čiji je on sudionik bio, i čije crte je on evocirao. Njegovom smrću nestaje jednog spomenika. Bijaše mio u svojoj starosti, jer nam nosio nešto uspomena iz prošlosti. On je bio upleten u život, koji više ne opstoji. Bijaše nekom svezom izmedju sadašnjosti i prošlosti. Ne ostavlja za sobom, Bog zna kakva dragocijena djela. Ali što za to? Ima slučajeva, kad kritika strogo literarna nije kompetentna, pošto veličina čovjeka nije uvijek sadržana u onomu što on piše, već razasijana u onomu što on jest. A tko bi htio znati što je Ilijašević, imao bi zaći u prve dane ilirskog preporoda.

Slava milim pokojnicima. Njihova je duša imala svoj korijen u samom srcu hrvatskoga naroda. Namriješe nam lijepu baštinu, krasan primjer života i rada posvećena na uhar narodu, u ime nekog višeg ideala. Živjeti će oni uvijek u uspomeni sinova hrvatske zemlje,

Car de sa vie á tous léguer l'oeuvre et l' exemple
C' est la revivre en eux plus profonde et plus ample.

* * *

Eugen Kumičić nastavlja pisat i izdavati knjige, a da ta plodnost što je najveći dio njegova talenta, ne oćuti ni najmanjeg umaranja. Do jučer pisao novele, romane, drame, historične rasprave, i to sve bez napora i uvijek istom sjegurnošću uspjeha, bar kod publike a i kod dobrog dijela kritike. Danas nakon dvadesetičetirigodišnjeg rada još većim žarom nastavlja dvoje rodoljubno djelovanje poticaja i budjenja narodne svijesti. On je sretan pisac

ima veliku publiku, valjda cijeli narod za se. Kako to? Možda za to, jer radije idje za publikom, nego li joj se nameće, jer traži da joj omili, povadjajuć se za njezinim ukusom radije, negoli da ju svlada, nametnuv joj svoj ukus. Vješt u izmišljavanju i rješavanju zapletaja, zanimiv i ako ne dubok u posmatranju i pričanju, zna uvijek stavit se na niveau publike, i računa vješto i sjegurno sa efektom. Ima, rekao bi, zvanje uspjeha.

Njegova nova knjiga *Kraljica Lepa* uzima mjesto kod ostalih njegovih knjiga, uvijek dobro primljenih od publike, za koju kao da su izričito i napisane. Novom knjigom vraća se na prošlost, na doba nama milo, na doba hrvatskih kraljeva.

Nijesmo zaista mnogo napredovali, nijesmo ni bolji ni gori od starih naših predja. Je li to za to, što je baš tako, ili za to, što je te naše stare predje pisac digao iz naše dobe, pa prenio toliko vijekova natrag, tko bi znao? Svakako Kumičić je dobar, nije nam nikad rekao da smo zli i nevaljanci. Krivi su nam uvijek svemu tudjinci. A tako je bilo uvijek. I našim predjama krivi su bili Latini, kao i danas u Istri, koju naš pisac dobro pozna, jer se tu i rodio i nju nam opisao u novelama i romanima, nad kojima su tolike mlade oči zasuzile.

Historički roman (a tako ili nikako ima se nazvat njegovo novo djelo, koje ipak on ne zove nikako), redovito je vrlo pogibeljan žanr, ali jedino zloraba ga čini nevaljalim i lošim. Sva Kumičićeva vještina nije mogla da spasi ovaj roman, zloraba je donešena do vrhunca, a njegova vještina jedino ju pokriva. Kumičić je književni veteran, s kojim se može i mora biti i strog i iskren. Historički je roman pogibeljan i težak posao za pisca, jer pisac nije suvremenik svojih junaka, niti ima dušu sličnu njihovoj, ni uzgojenu u istom objemu i nemože kazat nam utisak, što na njih proizvadjaju dogodjaji, niti prikazati nam njihove skrovite naume, ideje i čuvstva. To osobito vrijedi kad su junaci historičke ličnosti, za čije doba i uslijed čijeg upliva, nastadoše znameniti dogodjaji. To je bez dvojbe oćutio i Kumičić, jer se pripravio na posao proučavanjem historičkih djela. Ali ima u proučavanju i shvaćanju povjesti raznih metoda i dobrih i zlih. Možeš tražiti sintetičku sliku, sveukupni dojam, i možeš iskati analitično sve manje i veće uzroke. Nekoji na primjer služe se strogom analitičkom i znanstvenom metodom. Hoćeli da prouče tudji upliv na narod? Proučavaju filozofske spise i nauke i načela, koja najviše uplivaju na društvo, bilo u vjerskom, bilo u političkom, bilo u civilnom pogledu, i prate te nauke, te ideje, od začetka, kroz njihov razvitak, sve dok se pretvore u djela i u izvanjske dogodjaje, i proprime ono, što se samo po sebi izvija. Drugi nasuprot, ima već gotovu svoju ideju i traži u povjesti čim će ju potkrijepiti.

On je već predvidio i ustanovio razvoj svega, jer sve ima da služi nekoj isvjesnoj odredjenoj svrsi. Tad je povjest za nj, kao neka rijeka koja neidje

svojim tekom. Ona je njegovo vlastništvo, a on je tu da svrati vodu na svoj mlin. Čovjek pun dobrih i praktičnih ideja, on je vidio tu rijeku, i zamislio odmah kako će se s njom okoristiti. To je Kumičićev slučaj. Borba prava i slobode proti nasilju, borba naroda proti tudjini, to je što nam treba sada. Tudjini nas dave, oni su nam neprijatelji, oni će nas i zadaviti. Nevjerujete li? gledajte povjest propasti kraljeva hrvatske krvi. Latini su bili neprijatelji, Rim im jé bio na glavi. Tako on umuje. Ako neznate što je bilo, on će vam sve to ispričati. To je on učio, na to je on dugo mislio. I zaista, misleć dugo o tom, on se zanio; stvorio u svojoj mašti neki posebni svijet, postavio u nj junake, kakove on ljubi, sa svim njegovim bolima, nadama. Njima je podao sve krijeposti, kojim se divi, sve mahne koje ljubi, a zanos njegove mašte u svom žaru nema više uzde; diže, se i raste strastveno, pa nam napokon dava neke napo fantastične stvorove, bez debe, objema i realnosti, neku maštaniju u koju se sam bacio, da ih stvori.

Pjesnik žive mašte, rodoljub u srcu, tražio u hist. romanu prigodu i priliku da izlije pred nas svoju dušu i da slavi zemlju i stvar, koje ljubi koje su mu svete. Ali nije opisao život, ni doba onoga vijeka. Pružio nam je ganuća i užitka, ali ništa živa.

Kad njegovi junaci, kad Lepa na primjer razborito govori o politici i o povjesti, čini nam se, da je svakako valjalo u romanu to iznijeti, jer je potrebito za cilj knjige. Ali kako i kad se to imalo iznijeti? Ne svakako u onim časovima, kad je srce prepuno intimnijih čustava i osjećaja, jer je tad prekoračiv granice vjerojatnosti, izgubio s vida junakinju da upravi riječ galerijama.

Neću ući u potanku kritiku romana, čija je glavna mahna, što nema mjere prave, proporcija, a ni sama kompozicija nije sretna. Nešto je preveć razvučeno, nešto u nezgodan čas upleteno. Nekoji su prizori dugi, suvišni, preveć romantični, ima preveć sekundarnih epizoda upletenih bez potrebe, kao na primjer ljubovne epizode nekih sporednih lica i opisi kupanja ropkinja i drugi razni, što bi se lako dali nabrojiti.

Rasprave o glagolici, o politici Grgura i o stanju njemačkih prelata i samostana, nijesu zaista zgodno upletene, kad se razvijaju pri skupštini, gdje se ima birati kralj i preče stvari rješavati, ili gdje se ima pretresati radije o stanju hrvatskih prelata i samostana, što bi nas više zanimalo, kao što je valjda više zanimalo i gostove spljetskog nadbiskupa. U opće zamjeriti je da se pisac više bavi prilikama i pitanjima, što se odnašaju na druge narode, nego li onim, što se odnašaju na nas. Mi znamo preveć o Njemačkoj, a malo o Hrvatskoj; preveć ob onom, što onda nije bilo najvažnije, a malo ob onom što je onda odlučno bilo. Ima uz to anahronizama u izrazima i u idejama i preveć. Sve ono o glagolici lijepo je, ali baš onda nije bilo najvažnije, jer nije bila u kritičnom času.

Ali pisac je imao pred očima naše doba i naša pitanja, a glagolica je sad na dnevnom redu. Nije baš ni umjetničko ono njegovo uplitanje povjestnih ulomaka i tumača o Grguru, o Stjepanu VI i Formozu o Henriku IV, o mornarici hrv. i mnogo toga što je moglo ući u note, i što je on sve naveo iz manualnih knjiga, bilo povjesnih, bilo crkvenog prava. Htio je dokumentirat roman, pa naveo većinom podatke iz „Handbucha". I sami opisi su slabiji, neg u prijašnjim djelima.

Opisi su većinom bez kolorita, preveć nekud općeniti, te ćeš mnogo puta naći, gdje počima: „bio vedar krasan dan" „osvanu krasan proljetni dan" „krasan je proljetni dan osvanuo" „tiha je i vedra proljetna noć" i t. d. — Opeta često upotrebljava romantičku metodu, koja nam prikazuje neko tajno čeljade, gdje ide po noći, pa ga prati, dok nam napokon, nakon nekoliko stranica, kaže i ime. To je lijepo da se uzbudi zanimanje i radoznalost, ali to je zastarjelo sredstvo.

Još bih mogao zamjeriti da u tom romanu vidjamo samo život velikaša, a život i običaji prostoga naroda su sasma zaboravljeni. Ali ostavimo sve to i vratimo se na cilj knjige. Pisac je bez dvojbe htio, pokazav nam kobni plod nesloge, pozvat narod na slogu. Ali, nijeli više puta išao proti svomu cilju, zagradiv put koji slogi vodi dračjem, koje te odbija i ubada pri samom ulazu? Htio bih, da to pisac upozna i da bi upoznali svi, koji tu knjigu obljubiše i to u interesu onih cilja, što sam sebi postavlja pisac i što je htio da prikaže kao nauku povjesti.

U doba, kao što je naše, kad se radi o tom, da se što god zadobije i da se ne ponove stara zla, treba se čuvati krivih analogija u proučavanju povjesti i u prispodabljanju nje sa sadašnjošću. Kad hoćeš da iz povjesti izvadiš lekciju za sadašnjost i kad hoćeš da se svaki čas pozoveš na iskustvo, treba pazit da se ne prevariš u onom, što nas povjest ima učiti, i da nas prošlost ne rastavi još više, mjesto da nas sjedini i združi još jače, da ne stvoriš zabunu i smetnju mjesto mira i prosvjetljenja.

* * *

Preda mnom je još nekoliko knjiga. Samo malo riječi o nekojima. *Antun Sasso* preveo je *Grobove* Uga Foscola. Prijevodu dodao lijep uvod, zgodan komentar i talijanski izvornik. Mnogo se pisalo u svako doba o poteškoćama u prijevodima. Neću da opetujem stare tužbe, ali zato nijesam ni tražio u prijevodu ljepotu originala. Našao sam ipak vjernost i uvijek lijepo pogodjen smisao, te mislim da će prijevod olakotiti mnogima shvaćanje originala.

Za tim rek bi da je Sasso i težio, premda je to često na uštrb prijevodu sa pjesničkog gledišta, jer stih gubi krepčinu izraza. Često da napuni

stih umetnuo i suvišne epitete. Prijevod jednom riječju dobar je, da se upoznaš s Foscolovim Grobovima, ali od male vrijednosti kao književno pjesničko djelo.

Podnopoljski izdao album slika pod naslovom „*Iz Dekadence*". Opisuje propadanje Bokeškog plemstva. Sadržaj je lijep, zanimiv i nov kod nas. Grjehota što pisac nije znao s njim stvoriti književno djelo. Knjiga je samo skup malih glavnih crta i poteza, bez ikakve kompozicije i razvoja. Junaci u knjizi nemaju ni zraka, ni prostora, da se razviju. Nekako nehajno i na brzu ruku, pisac pripovjeda što je važnije, kao što to biva pri koncu pisma, i kad već nastupa sumračje ili nestaje hartije. Knjiga je radije zastava neka, nego li djelo. A ipak mogao se razviti originalan roman.

Jelovšek završio svoj „Zbornik pouke i zabave" dramom u tri čina „*Myrrha*" od *Stanka Dušića*. Knjizi je motto. „Sve za ljubav i za ljepotu, Myrrha! Neka te ne smetu zakoni ljudski: oni su nepravedni, tašti i sebični oni su prolazni. Ljepota i ljubav su vječne: samo je ono grijeh što njima ne služi" — Sjeća te na Ovidijeve riječi: „humana malignas Cura dedit leges et quod natura remittit, invida jura negant". Dušićev motto nema smisla u drami, jer Myrrha počinja strašni grijeh, ne za ljubav, ni za ljepotu, već, bar kako Dušić kaže, po nalogu Bogova. U ostalom, kad pisac veli u Myrrhi, da zakoni ljudski osudjuju sve lijepo, misleć valjda da Myrrhina protunaravna požuda je lijepa, pokazuje da je u njega najanormalniji pojam ljepote. Myrrhin grijeh je predmet što je obradio Ovidij u X knjizi Metamorfoza i Alfieri u Tragediji.

Prvi nas pripravlja na grozni čin riječima: „Dira canam": moleć nas da ne vjerujemo da se dogodio ili bar da vjerujemo da je i grijeh stigla kazna. Pak nam pokazuje Myrrhu, gdje trpi prije grijeha strašnu unutarnju borbu; pokazuje cijelu grozotu grešne namisli u strašnom utisku, što ta proizvadja na staru dojilju, kad joj ju Myrrha kaže, i u opisu prirode, pri grešnom času, jer mjesec bježi s neba, zvijezde se sakrile, sve se skriva pod tamom, da ne vidi zločina, a moralno prirodno čustvo čitatelja zadovoljeno je time, što vidja grijeh za uvijek kažnjen od Bogova: Myrrhu pretvorenu u stablo, koje uvijek plače. Alfieri pronašao je potrebno, da se u dugoj noti opravda, što je posegnuo za takvim predmetom, i u tragediji Myrrha niti ne dolazi do izvršenja naumljenog zločina.

Naš Dušić je bio smjeliji, on se vratio na Ovidija, izostavio sve što je kod ovoga, ljudsko i naravno u čustvu, rastegnuv u tri čina, što je stoput ljepše Ovidij sveo u 140 stihova i tako napisao dramu, bez ičesa dramatičkoga, dramu koja se dramom nemože zvati, kao što se ne može zvati u opće nikakvim književnim djelom, već jedino zlim djelom s esthetičkog književnog i moralnog gledišta.

To mu je trebalo ozbiljno reći, jer se on pokazao u istinu preveć malo

ozbiljnim prama općinstvu. Pojav, kao što je Myrrha, tumači se jedino našim nekojim prilikama. Pred malo godina „Mladost" i „Život" okupiše kolo mladih književnika, od kojih mnogi imadu lijepih svojina, ali koji svi preveć računaju na „kamarateriju". Proizlazi odatle za nekoje neko prebrzo zadovoljstvo i prezir publike i njegovanje škakljivih predmeta, kao što i čudnih afektiranih i precioznih umjetničkih oblika, kojih većina ne razumije. Da ne držim ništa do njihova talenta ne bi im ni ovako govorio, jer zaista inače bolje bi bilo preći mukom preko takovih djela, kao što je Myrrha.

Rikard Katalinić Jeretov pod naslovom *Inje*, izdao svoje kratke crtice. Mnogo ih je, veće nego su ih napisali i Baudelaire, i Turgenjev i Ragusa-Moletti i naš Mažuranić. Nekoje nijesu neg najobičnija parafraza ili primjer nekih uobičajenih izraza. Kaže se na primjer: „prošla je godina pak?" „prava zmija" „radi kao mrav" „sve umire" „crna mu je duša" „novac je moderni kumir", a naš Jeretov to sve dokumentira kakvom crticom. Druge su obične i proste refleksije ili opaske što mogu pristat tekom kakova članka, prodike ili što slična. Nekoje su nategnute, da izvedu jači utisak, a nekoje slabo izradjene. Mnoge su slične, jer se vrte oko istog leitmotiva, na pr.: oko prevarene djevojačke nevinosti. Ali ipak imade i dobar broj vrlo zgodnih i lijepih a te su: „Snijeg" „Pradavna pričica" „Zimska idila" „Labud" „Muha" „Tramvajski konj" „Gavran" „Ševa" „Koka" „Milosrdje" „Moro" „Divlja ruža" „Ajde misli moja" „Zlatna ribica" „Neopravdane suze" „Moj znanac" „Paragraf" „Metamorfoza". Razne druge bile bi i ljepše, da nema pri dnu moralna aplikacija od samoga pisca. Pjesnička je ljepota više u sugestiji nego li u izrazu. Pisac misli da će proizvest veći utisak izravnim opisivanjem svoga čustva, ali tim će lakše taknuti srce, no teže će stvoriti nešto umjetničkoga i pjesničkoga. Ovakvo, kakvo je, *Inje* je knjiga za svatkoga. Prostiji će čovjek nać veliki broj crtica po svom ukusu, nešto finiji i izobraženiji čitatelj, naći će ih manje, ali nitko neće moći reći da nije našao ništa.

Eugenij Kumičić pretiskao je novele *Slučaj. Broj 84 i broj 85* i *Crn Božić.*

Nekoji *S. P.* i *N. A.* izdadoše studiju *Dr. Antun Tresić Pavičić.* Vidi se ljube pjesnika, ali njihova će mu ljubav malo pomoći. Za kritičara hoće se i vještine i umjeća.

Svetojeronimsko društvo razaslalo je u svijet svoje knjige, naime: Danicu i četvrti dio pripovijesti iz hrv. povjesti i dvije pripovijesti: „Mučenici" i „Čovjek smije a Bog odredjuje". Tendencija im je dobra, a prva je iz staro kršćanske dobe, dok se druga bavi seoskim životom.

Dvije dobre prigodne knjige jesu *Borba za glagolicu* od *Prodana* i *Hrvatski zavod Sv. Jerolima u Rimu* od *Jelića.*

Velimir Deželić izdao je knjigu *Inkunabula Zagreb. sveuč. biblioteke*

a *Dr. Šurmin Bilješke za hrv. preporod.* gdje ima dosta toga iz neštampane Gajeve korespondencije.

Fran Folnegović objelodanjuje svoje uspomene pod naslovom *Doživljaji i dojmovi.*

Matica Josip daje nam prijevod dvaju poljskih romana od Kraszewskoga: *Morituri* i *Resurrecturi.*

* * *

Hrvatska Misao donijela je u zadnjim sveskama prošle godine studiju o Kranjčeviću od Marjanovića. Kritičar se više divi kod pjesnika onomu što mu on sam meće u pjesme, nego bi onomu što u njima imade. Ne mećimo u Kranjčevićeve pjesme i česa nema, kad i tako u njima ima dosta toga da ga priznamo pjesničkim prvakom,

Mlada Hrvatska je prestala izlaziti.

Politeo pokrenuo novu smotru *Pravu Hrvatsku Misao.* Prvi je broj u cjelini iz Politeova pera. Čita se rado. Nadamo se da će u drugim brojevima držati se bolje programa i u literarnom dijelu i da će „pratiti književni pokret u domovini i na zapadu". Neznamo hoće li uvijek sam izdavatelj pisati sve članke kao i sada. Ako je tako, neće nikad svoju Svotru moć pretvoriti u veliko političko-književnu Smotru, po primjeru drugih naroda. Takovom je morao biti *Vienac* te sam i ja s Politeom u tome, jer ovako imamo „Nadu" i „Vienac" što izlaze dva puta mjesečno, oba ilustrovana, a oba skoro uvijek i s istim piscima. Dosta bi i jedan bio, a Vienac bi se imao podignuti do velike mjesečne smotre bez ilustracija. Prvi je broj „Vienca" koji je sad prešao u ruke Gjalskoga i Dežmana, dosta zanimiv i donaša sastavke priznatih pisaca.

Provjeta napreduje lijepo, a obećaje mnogo raznovrstnoga štiva. Bez velikih umjetničkih aspiracija, ovo je pravi obiteljski časopis, vrlo zgodno i vješto uredjivan. Valjda će ipak istisnuti iz naših kuća „Dom i sviet", koji neprestano kvari srce i ukus čitatelja nekim nezgrapno i ludo izabranim prijevodima, pred kojima iščezava i ono malo dobra što je kad i kad u njemu.

Nada donaša u prvom broju početak studije Ljudevita Dvornikovića o Gjalskomu.

Zadar, 10 siječnja 1903.

J. Čedomil.

Srpska.

(Srpski novinarski kongres. — Gjorićeva epopeja o boju kosovskom. — „Pjesnički Zbornik" Jovana Maksimovića.)

Najvažnija pojava u kulturnom životu srpskoga naroda u najnovije vrijeme bio je kongres predstavnika javne štampe, koji je dana 26,,27 i 28 oktobra p., g.

održan u Biogradu. Tom se prilikom lijepi broj srpskijeh književnika i novinara sastadoše u prijestonici kraljevine Srbije, da ostvare jednu misao, koja se od vajkada isticala u javnoj štampi, no koja se dojako ne bijaše nikada provela u djelo. Na kongresu je bilo predstavnika iz Srbije, Stare Srbije i Macedonije, Bosne i Hercegovine, Ugarske, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Razumije se, sve sami Srbi, pošto se, žalibože, drukčije nije moglo. Stara namjera nekijeh Srba i Hrvata, da se srpski i hrvatski radnici na peru, ma gdje bilo, sastanu na zajednički zbor i dogovor, morala je u zadnje vrijeme biti sasvijem napuštena, pošto se uvidjelo da je srpsko-hrvatska umna zajednica, za sada bar, jedna lijepa — utopija!

Bilo je, kako rekoh, i srpskih i hrvatskih publicista, koji su naivno mislili da je dovoljna zajednica *krvi* i *jezika*, pa da se Srbi i Hrvati barem na književnom polju — na polju, dakle, idealnog stvaranja sredstvom jezika — za jedan štap uhvate. Ali, na žalost, fakta pokazaše i neprestano pokazuju, kako mi imamo, istina, jedan jezik, ali dvije književnosti, i to književnosti, koje se razvijaju raznim pravcem i raznim težnjama Te se književnosti ne mogu, dakle, da nagju na zajedničkoj stazi, a najmanje oni ogranci njihovi, koji se hrane politikom i nalaze izraza u periodičnoj štampi.

Ne treba se varati ni obmanjivati: politika je megju nama takov jaz stvorila, da nije moguće ni pomišljati na ma kakvu literarnu (dakle ni žurnalističku) zajednicu, dok se ne stvori (ako se ikad stvori) mogućnost za našu zajednicu političko-narodnu.

Vodeći dakle računa o faktičkim prilikama u kojim živimo, i o ne baš najljepšem iskustvu iz skore prošlosti, pokretači biogradskog kongresa odlučiše da ovaj sastanak književnika i novinara bude čisto srpski, pa je on, prema razaslatijem pozivima, takav i bio, premda je program njegova rada bio takove prirode, da je iz njega bila sasvijem isključena politika.

Dnevni red kongresa bio je ukratko ovaj: 1.) kako da se unaprijedi srpska knjiga i žurnalistika; 2.) treba li udariti neke granice ličnoj polemici izmegju novinara, da se očuva svetinja privatnog života i ugled samijeh novinara; 3.) je li potrebito osnovati jedan centralni organ (novinarski „bulletin“) za srpsku štampu i na koji način; 4.) da li da se osnuje udruženje srpskijeh novinara, književnika i umjetnika.

O svim ovim pitanjima povedena je na kongresu opširna debata, te su stvoreni i odnosni zaključci, megju kojijema je najvažniji onaj o zavedenju u Biogradu glavne knjižarnice s jakijem kapitalom, koja će po svim srpskim oblastima imati, u svim većim mjestima, svoje filijale, te onaj o ustavljenju, takogjer u Biogradu, srpskog centralnog *presse-bureau*, sa zadaćom da u pitanjima nacionalnijem šalje novinama razna obaviještenja. Što se tiče osnutka udruženja srpskijeh književnika, umjetnika i novinara, za to je na kongresu

izabran naročiti odbor sa zadatkom da izradi odnosni statut, te da ga iznese na pretres i konačnu odluku narednom kongresu.

Kao što se vidi, kongreski je rad bio dosta obilan i smišljen, a namjera mu je bila da učini prvi korak ka uregjenju dosta neuregjenih prilika u srpskoj štampi, kako bi se njezine radne snage što bolje ujedinile u korisnom djelanju za opšti napredak, samo bi željeti bilo da prihvaćeni zaključci kao što često biva, ne ostanu mrtvo slovo, nego da se što prije provedu i u djelo.

* * *

Najvažnija prinova u srpskoj književnosti današnjeg dana, bila je, otkako sam zadnji put ovdje o njoj referisao, epopeja o boju na Kosovu polju od Nikole Gjorića, pod natpisom *Kosovo*. Pisac, koji je i ranije poznat bio kao dobar pjesnik, stupio je ovim svojim dojsta znamenitim djelom megju prve pjesnike srpskoga naroda, i nije pretjerano kazati da će njegovo djelo, kad gotovo bude, po zamašnosti i vještačkoj izradi svojoj, zauzeti mjesto megju epohalna djela na našem jeziku. Rekoh kad bude gotovo, jer je ovo, što je pisac sada izdao, tek prva knjiga u dvanaest pjevanja, u kojoj je, tako reći, predistorija kosovskoga boja, a opis same bitke, sa poznatim nam već tôkom dogagjajâ i odnosnom katastrofom, kao da će biti predmet druge, vjerovatno pošljednje knjige.

S obzirom na ranije, mahom neuspjele pokušaje da se epska gragja o kosovskoj pogibiji obradi, ili bolje reći, plazmira u jednu umjetničku cjelinu ja sam ispovjedam — ovaj Gjorićev trud uzeo u ruke sa priličnom dozom nepovjerenja, kojemu je mnogo doprinosilo i moje mišljenje da je današnje kroz prozajično i analitično doba ve ma nepodesno za pjesnička uskršavanja naše epske prošlosti. Dok je o tome umovao Branko i djelomice pokušavali Njegoš i Milutinović, naime pjesnici koji su, više manje, svojom mladošću i sami dodirivali pošljednje dane legendarnog doba naše narodne borbe, to se moglo razumjeti; ali da će se i danas naći pjesnik, koji bi kadar bio da se onim na pola fabuloznim legendama tako zanese, da ih svojom evokativnom silom pred nama oživi i njihov oveščali kostur zaodjene mesom i mišićima, to je stvar koju ja, u doba Zolino i Edisonovo, nijesam mogao slutiti. Pa ipak je ta nevjerovatnost ostvarena. Srpski pjesnik, kojemu sam gore ime ispisao, dao nam je u ovom svom spjevu i čistu epopeju, koja po formi odgovara svijem pravilima ove vrste pjesništva, a, što je mnogo važnije, svojom sadržinom divno ostvaruje jednu omiljenu ideju naših starijih pjesnika, hoće reći: epsko-poetski živopis, u velikom stilu, najvažnijeg dogagjaja naše narodne prošlosti.

Naravno, da se pisac nije u svemu držao suhe tradicije; on je u ekonomiju svoga eposa unio neke epizode i neka lica, koja su apsolutno plod njegove fantazije, ali je, u velikim crtama i u okviru umjetničkog plana svoje

radnje, opet strogo pazio na predanje, ne obzirući se nimalo na to, što je t. zv. istorijska kritika u potonje vrijeme neka fakta oborila kao neistinita, ili bar pokušala da ih obori. Pjesnik je ovdje, punijem pravom, zadržao za se punu slobodu umjetnič e interpretacije one daleke prošlosti; a valjda ga je u tome rukovodila i misao, da neka blagotvorna predanja nije pametno rušiti, i da su neke legende, koje su srasle s dušom naroda, *istinitije i od same istorije.*

Megju fiktivnijem osobama, koje je Gjorić u svoje pričanje upleo, zauzimlje prvo mjesto junak Srgja Zlopoglegja, ili, da tačnije kažem, Marko Kraljević, od Usuda pretvoren u Srgju Zlopoglegju, koji, popnt Omirova Odisija i Vergilijevog Eneja, slazi u podzemni svijet, i tu doznaje šta je upravo sudbina ljudska i rašta je srpski narod osugjen da zapane u ropstvo. Pisac je u ovoj epizodi očito htio da nas pouči kako se „dragi Bog" s pravom „na Srbe raž-ljuti za njihova strašna sagriješenja", i njegova je namjera, besumuje, plemenita bila; no biće ih koji će sumnjati, da li je taj odveć prozrivi didaktički smjer umjestan bio u jednom epskom spjevu, koji treba da nas morališe primjerima uzvišenog djelanja, da nas popravlja karakterima i osjećajima, pregje nego li namještenim i formalnim poukama. Meni se, lično, ova epizoda opet svigja, i pjesnik je u njenoj izradi imao zanago pred očima šestu knjigu *Enejide*, u kojoj Vergilijev junak, kroz Sibilinu pećinu, slazi u pakao, gdje mu otac Anhiz predskazuje glavne dogagjaje rimske istorije.

Kad bi me kogod upitao, ko je upravo junak ovoga spjeva, ne bih znao da mu tačno odgovorim, je li to Car Lazar, Miloš Obilić ili Marko Kraljević, koji se skoro u jednakoj mjeri ističu i slave; stoga će možda biti najtačnije reći da je predmet, koji se u *Kosovu* opijeva, samo Kosovo, kao što se u Lukanovu latinskom epu opijeva Farsal, premda se u njemu podjednako ističu i Pompej i Cezar i Katon. No, pošto su srpski junaci kudikamo više u mitsku koprenu uvijeni nego li čuvena istorijska lica iz gragjanskog rata staroga Rima, to su i njihovi karakteri mnogo podesniji za pjesničku obradu, i srpski je pisac iz legenada, što se na njih odnose izvukao svu korist koju je kao umjetnik mogao da otud izvuče. Ako su glavne osobine epskoga spjeva, kao što se uopšte misli, jedinstvo radnje, uzvišenost i zanimljivost gatke, Gjorić je, rekao bih, zadnja dva uvjeta potpuno postigao ; a, koliko se već sada suditi može, epizodične slike, koje je on u svoju pjesmu upleo, kao da neće smetati jedinstvu cijele radnje.

Stih u kome je *Kosovo* napisano, to je onaj u potonje vrijeme i kod nas udomaćeni pseudo-heksametar, kojijem se u Italiji služio Carducci, i koji se sastoji iz šest stopa sa prelomom poslije treće stope ili u njoj samoj, ako je ona daktil; stih doduše, za naše čitaoce malko neobičan, ali kojemu se čovjek lako navikne, tijem više, što je često puta sklopljen iz skupa kombinovanih običnih sedmeraca, ili jednog sedmerca i jednog osmerca, kako kada.

Što se mene tiče, ja taj stih volim, samo bih rekao da je za tako opsežnu pjesmu zgodnije bilo da je pisac sasvijem izostavio rimu, koja ga ponekad u svoj nesovoj košulji nemi o steže i prinugjava da riječima bezobzirce akcenat mijenja, a gdjegod i sami oblik, prikazujući nam ih u najčudnovatijim travestijama.

Tih *licencijâ* (zovimo ih tako) nema, istina, mnogo; ali jako udaraju u oči

U ostalom je ovo djelo, kako sam u početku kazao, jedna stvarna dobit za srpsku (pa i hrvatsku) književnost. Sačinitelj je sa mnogo umješnosti proniknuo u duh narodnijeh tradicija i iste oživio svojim lijepim pjesničkim darom. Opisi su mu puni ljepote, a ističu se megju njima priče raznih megdana i, naročito, pregled srpske vojske, koja se pod raznijem vojvodama kreće put Kosova polja.

Da bi se čitaoci ovoga lista o tom i sami uvjerili, prenijeću ovdje jedan ulomak iz VIII. pjevanja, u kom se opisuje vojvoda Šubić, gospodar Klisa, Omiša i Skradina, koji kao da je na Kosovu bio u voisci Tvrtka, kralja, bosanskog, koja je Lazaru u pomoć poslana. Uz Šubića, spominje se ovdje i Ljutovid, čuveni junak i gospodar od Ljubljane. Odnosni odlomak glasi:

Pred ovom vojskom dva su dična junaka i mlada:
Jednoga rod nad Klisom a drugog u Ljubljani vlada.
Prvo je Šubić od loze i plemena Nemanje slavna,
Kojega pradjed Mladen u vremena metežna tavna
Vladaše Bosnom, a unuk istoga imena Lejko,
Za milu ljubu dobi Dušana Silnoga sejku,
A ove opet unuk se Gojko na Dušana metu,
I sad od tvrda Klisa dragovoljno povede četu
U pomoć rodjaku Tvrtku, i njegovoj podloži vlasti
Grad neosvojni Klis i svake mu ukaza časti;
Klis koju od Lejke hrabre, dostojne seje Dušána,
Zalud osvajaku Mleci četiri mjeseca dana.
Ona ih odbi i gordo s bedema tvrdoga grada
Gledaše kako bježe opsade siti i jada.
Krvavih odoše glava, i tako će svaki da progje,
Koj se na Šubiće hrabre i moćne usudi da pogje.

Rod ovaj i sam sobom slavan bez ravnoga drugog,
Dičnih muževa pun i spomena slavnog i dugog:
Dvogubo moćan posta, kada se srećno u njemu
Srpsko junáštvo, kome prvenstvo pada u svemu,
S ponosom sm'ješa hrvatskim, da spajanjem takim zadivi
Istok i zapad za primjer bratstva i sloge nam živi.

Drugi je junak Ljutko, Ljubljane slava i dika,[1]
Od koga nema ljepšeg u Lazara vojski vojnika.
On na Žerávu jašeć na konjicu silnu i gojnu,
Bacio bješe na se opremu jutros ubojnu.[1]
Zlaćani oklop grudi i pleća mu snažna skriva,
Mišce i goljeni krjepke šine od čelika siva.
Čilo junačko šljem od suvoga zlata mu krasi;
Tigrova čeljust na šljemu, rek' o bi, hoće da gasi
Krvlju protivnika žegj, na Ljutovida ko se usudi..,
Gadaru mlagjani junak trgao bješe iz kora.
Ponosno jezdeći ispred ljepota Lazovih dvora,
Odade carici pozdrav, a Žerav sa temrem na čelu,
Razriva kopitom zemlju a povija glavu smjelu.
Nu kad ga ostruga žacnu, miran od nevolje posta,
Ode na Kosovo junak, al srce mu ovdjena osta.

Tehnička je izrada Gjorićeve knjige vrlo spretna i odgovara potpuno znamenitosti samoga djela, te se i s te strane preporučuje kao dostojan ukras svako i srpske i hrvatske biblioteke.

* * *

Jedna druga knjiga, koja će vrlo dobro doći ne samo srpskoj omladini, kojoj je namjenjena, nego i onoj braći Hrvatima, koja su manje upoznata sa srpskom književnošću, to je jamačno *Pjesnički Zbornik* Jovana Maksimovića' koji je tu nedavno ugledao svijeta nakladom knjižarnice Pachera i Kisića u Mostaru. To je jedna velika antologija, u kojoj je urednik njen sabrao cvijet srpskog i hrvatskog i mnogu lijepu stvar iz tugjeg pjesništva, sa željom da ta knjiga bude ne samo prijatna lektira za prijatelje čitanja uopšte, no i hrestomatija za srednje škole i, naročito, ručna knjiga za književne novajlije, koji bi voljni bili da katkad u nju zavire.

Ja sam ovaj zamašni trud g. Maksimovića tek letimice pregledao, i ma da sam ovda onda morao požaliti što je g. sabirač poneko važno ime iz domaćeg i stranog pjesništva neopravdano mimoišao na kraju sam se opet morao uvjeriti da će ova knjiga veliku uslugu učiniti svakom onom koji rad bude da se praktično obavijesti o ovoj ili onoj grani pjesništva, a napose omladini, koja će iz *Pregleda vrsta pjesništva*, pridodanog zborniku, moći da se korisno obavijesti o mnogome pitanju iz oblasti poetskog stvaranja, o kom bi trudno mogla da se obavijesti u drugoj kojoj knjizi na našem jeziku.

Od hrvatskih je pjesnika u ovom zborniku najobilatije zastupan Preradović, ali ima prilično sastavaka i od Arnolda, Stanka Vraza, Harambašića

i ost. Od hrvatskih proznih pisaca ušli su u *Pjesnički Zbornik*: Šandor Gjalski i August Šenoa.

Nema sumnje da je ova antologija, po svom opsegu, najzamašnija publikacija u srpskoj književnosti ove godine. Tehnička je izrada vrlo lijepa i dostojna staroga glasa Pacherove i Kisićeve štamparije, te je stoga pravo i umjesno da se ova knjiga najtoplije preporuči svakoj srpskoj i hrvatskoj kući, kao zgodan pregled koji vodi u carstvo poezije.

M. C.

Ruska.

Književne novosti.

U zadnje doba opažamo u ruskoj knjizi da nema velikih imena, nema neumrlih djela, već cijeli niz mladih pisaca pojavljuje se na književnom obzorju, i postaju odmah glasoviti ne samo u Ruskoj već i van domovine. Njihova slava sliči možda meteori, ali brzi uspljeh u inozemstvu ipak je značajan. Taj uspjeh znak je nove dobe. Pred 20 ili 10 godina trebalo je biti velikim talentom kao što su Tolstoj ili Dostojevski, da te upoznadu u tudjini, a sada mala zbirka novela privlačuje na ruskog pisca pažnju cijele Europe, i on naidje odmah na popularnost. Dogodilo se i da je koje rusko djelo ugledalo svjetlo u tudjini prije neg u Ruskoj.

To je na primjer slučaj Gorkieva djela „Mješčanje“ (gradjani). Kako se ovo tumači? U čem sastoj njihov uspjeh? Ni novošću predmeta, ni analizom psikološkom ne zadivljuju oni čitatelja, već njihov uspjeh radije proističe od toga što se u svim njihovim djelima odrazuje ruski današnji život i što svi oni mladi pisci smjelom iskrenošću analizuju temelj na kom se društvo osniva. Zapad je dirnut od svježine misli i prati pomnjivo razvitak ruske knjige.

Izmedj ovih mladih pisaca, koji su potresli ruskim srcima i postigoše velik uspjeh u tudjini mi ćemo spomenut nekoje: *Leonida Andrejeva*, *Veresajeva*, *Dmitrijevu* i *Tana*. Nije moguće podat njima neku opću karakteristiku, oni ne pripadaju nijednoj školi, ni formom, ni tendencijom njihovom, ali oni se svi bave unutrnjim sokom što vrije u Rusiji, oni svi odrazuju emocije i patnje intelektualne moralne i društvene što rusko društvo ćuti.

Uzmimo na primjer *Leonidu Andrejeva*. Nepoznat suradnik malog Moskovskog lista, s prvice objelodanio malu novelu u nekom časopisu, zatim malu zbirku novela i postao najmoderniji piscem. Prevadjali ga na njemački pak na francuski i na druge jezike. Mi ćemo se bavit samo trima njegovim djelima, koja su bez dvojbe i najzanimivija, a ta su: *Stjena*, *Bezdna* i *Misl*. Naslovi su kratki ali značajni. *Stjena* (zid) užasna epopeja gubavaca, slika strašnih fizičnih i moralnih muka. Guba, bolest dosta raširena po sjevernoj Rusiji, gdje narod prisiljen da se hrani ponajviše osoljenom ribom, često smra-

dnom okužuje se tom prilijepčivom i neizliječivom bolešću. Gubavci tjerani iz sela sastavljavu posebne kolonije, koje se ogradjuju visokim zidom da se očuva druge od pošasti, i lako je promisliti što se dogadja za tim zidovima u tom posebnom svijetu. Andrejev baca pogled u taj strašni svijet, daje strašnih opisa o njem i pita: što radi dakle liječništvo i znanost, pozvani da umanje ljudske boli? Sve je nemoćno, pred tim zidom: i znanost i ljudi. Druga pripovijest *Misl* bavi se opet nekim važnim pitanjem, što se teško dade riješiti. Jeli sve dopušteno? Jeli sve moguće čovjeku umnomu, prosvjetljenomu i smjelomu koji ne priznaje drugih zakona, drugih poticaja, neg samo personalne i egostične. Pitanje nije sasvim novo. Dostojevski se njim bavio u djelu „Prestupljenje i nakazanije“ ali uz neku razliku

Za Raskolnikova to je bilo pitanje morala i savjesti, za junaka Andrejeva to je pitanje juridično.

Sadržaj novele je prost, sva je zanimivost u psihologiji i umovanju junaka.

Junak novele je liječnik Keržencev, talentiran i uman čovjek. Jedne večeri, ubije on svog prijatelja i sudruga na univerzi Savelova. On se nalazi u psihiatričkoj klinici, gdje se proučavaju njegove sposobnosti. On piše dnevnik gdje analizuje svoje misli i sudi samoga sebe. On pokazuje taj dnevnik psihiatrima i vještacima. To je neka vrst ispovijedi grozne uslijed cinizma, i oštroumlja. Keržencev bijaše ubio svog jedinog prijatelja s ljubomornosti, jer on liubljase ženu, koja posta ženom prijatelja.

On ga je ubio iz mržnje, ali najviše rad radoznalosti, da vidi je su li znanost, nauka, učenost kadre da oslobode čovjeka od društvenih ustanova koje kazne zločin. Jer što je napokon zločin? Tko može reć gdje svršava bolest a počinje zločin? Psihiatri? On sam je psihiatar. On će prevariti njihovo znanje.

On se dakle pripravlja za zločin, što bijaše naumio odavna. On hoće da se pričinja bolesnim, ludim. Pošto je liječnik, lako mu je prevariti ih. On počini niz djela, koje navadjaju liječnike na misao da je zbilja, izgubio pamet. On hoće da izbjegne kazni. „Ja ljubim život. Ljubim samoga sebe, snagu svojih mišica, oštroumnost svoje misli. Ljubim život rad njegovih poteškoća, rad njegove okrutne osvetljivosti, rad njegove igre sa prilikama i sa ljudima“.

Ovu igru sa znanošću sa medicinom i sa zakonom počinje ju on sam. Kako će se izvuć oni koji su zvani da brane sjegurnost i zdravlje ljudskog društva? Hoće li oni naći Keržanceva bolesnim, anormalnim hoće li ga pustit slobodnim ili osuditi ga kao zločinca i kazniti ga po zakonu? „No opstoji za me ni sudac, ni zakon niti išta nemogućega. Nijeli ista misao podla, lažna, izdajnička i iluzorna koja radi i u vašim mudrim glavarama i u mojoj? Vi ćete dokazati da sam zdrav, a ja ću vam dokazati da sam lud; vi ćete

mi: reć da nije dopušteno ubiti, a ja ću vam dokazati da se to može i da je moralno. Vi ćete umovat i govoriti, a i ja ću umovati i govoriti, i mi ćemo svi imati pravo i nitko neće imati pravo. Gdje je sudac, koji će moć nas suditi i pronaći istinu? „Ovo je Krženčevo shvaćanje morala. Koliki prezir za znanost i um, koji nije neg igračka čovjeka. Ovo karakterizuje Kerženceva. Suci nijesu složni. Trojica ga sude bolesnim a trojica su protivnog mnenja.

Pitanje dakle ostaje neriješeno. Andrejev ga iznaša pred publiku, pokazujuć joj svu vještinu znanja.

Treća novela *Bezdna* (bezdan) ima etički karakter i pokazuje bezdan u koji može upast i najveći idealista. Neki učenik zaljubljen u svoju sudrugu na gimnaziji, šćće s njom i oboje sniva o samoprijegoru za ljudski rod. Skup pijanih radnika susreće ih na putu, udre i svali na zemlju njega, a djevojka postane plijenom tih zvijeri. Prodje nekoliko sati. Mladić osvjesti se i nadje kod sebe drugaricu golu obeščašćenu i onesviješćenu.

Ražalošćen je što ju vidi u takom stanju, ali, na čudo, sućut i bol brzo se pretvaraju u strast i mladi idealista slijedi primjer pijanih radnika. To je sadržaj novele, škakljiv i smion kao sve što izadje iz pera Andrejevljeva. Ovu tužbu mladost ruska ne zaslužuje. Idealistkinja, saujarska i strastvena, ruska je mladež daleko od takva zvijerstva, ali pisac hoće da dokaže da nitko nezna do kog bezdna može pasti i najidealnija i najčišća duša. Kako se vidi, Andrejev je fini promatrač, slikar grozota, fizičkih i duševnih. On je smion talenat, koji se laća pitanja i teorija, što uznemiruju društvo. To je i tajna njegova uspjeha.

Prodjimo na *Veresajeva*. Njegov je slučaj još zanimiviji od Andrejevljeva. Mala knjižica proslavi mu ime, a ta je knjiga *Zapiski vrača* (liječnika). Nijesu to memoari u pravom smislu riječi, to nije ni dnevnik, to je ispovijest, unutrnja drama iskrena i savjesna čovjeka, čija je savjest u borbi sa zvanjem njegovim. To je pripovijest personalnih utisaka. Učenik u mladim godinama, zaljubljen u nauku, on se strastveno dade na učenje liječništva. Ali čim je on prešao s teorije na praksu, drama počima. On, vidiv nedostatke znanosti, nemoć čovjeka, zaniječe znanost, koja stvara svoj napredak žrtvujuć život ljudi. Sva čustva prosvjednju proti takovoj objektivnosti liječništva, koje smatra čovjeka kao predmet svojih istraživanja i ne brine se za njegovu osobu. Nebhodnost progrešaka je jasna, premda te progreške stoje ljude život. I glasovite ličnosti, kao [Pirogov i Bilroth priznadoše da su pogreškama došli do svog znanja. Kao liječnik Veresajev dopušta da znanost mora imat svoje žrtve, ali kao čovjek, koji sam može trpjeti, on ostaje proti napretku uz tu cijenu. I on tako analizuje odnošaje, što opstoje izmedj liječnika i publike, izmedj liječnika i žene, i pitanje o honoraru.

Mala knjižica imala je velik uspjeh. Ona se je raširila po cijelom svi-

jetu, bi prevedena odmah na sve jezike i kineški i japanski, i u malo mjeseca proslavila pisca širom svijeta i stvorila je cijelu kritičku literaturu, podižuć za sobom četu protivnika, najskoli izmedju piščevih kolega, izmedju liječnika. Koliko se svakovrstnih tužba podiglo prot njemu, koliko pogrda i tužba!

Predbacila mu se i nemoralnost i klevetanje i izdajstvo znanosti. A zašto? Nije li se nikad govorilo o nedostatku liječništva, nije li se nikad raspravljalo o neznanju diplomiranih liječnika? Bez dvojbe često, ali u strukovnim časopisima, a Veresajev se prvi usudio dignuti koprenu koja bi pokrivala i spasila tajne liječništva i njegovih apoštola. On je pokazao općinstvu otvoreno dramu koja se razvija izmedj znanosti i čovjeka. Druga študija od istoga pisca „Na estradje" analizuje odnošaje izmedj umjetnosti i društvenog života, Mladi neki pisac izlazi na put da čita publici svoje djelo. Povladjuju mu, ovacije i pleskanje zadivljuje ga. On se ćuti sretnim, prenešenim u neki slatki svijet. Najedanput na dnu njegove duše uzbudjuje se nezadovoljstvo, muklo ali uvijek jače.

Zašto te ovacije? On se upravlja općinstvu i izreče strastveu monolog. Umjetnost nije u stanju da uzbudi dobra čustva, ona je radije štetna, jer privikne čovjeka da gleda i sluša, laka srca, najveće boli. Ona dava iluziju života, oslabi čovjeka i čini njegovo srce tvrdje. „Vama je dodijalo ljubiti, ne ljubiv nikada, dodijala vam je borba a da se nijeste nikak borili. Riječ pisca je njegovo djelo".

Naravno može se biti i protivan ovomu prosvjedu silnomu proti umjetnosti i njezinom uplivu na društvo. Mi vidjamo pače da je umjetnost učinila velikih usluga čovječanstvu i da je mjesto da uspava savjest čovjeka, češto ga potakla na dobro, na pravicu i na ideal.

Drugi predmet manje apstraktan i koji bolje karakteriše današnju Rusiju jest onaj, što nalazimo u *U Povorot.* (Na raskršću). To je slika duševnog stanja, u kom se sada nahodi ruska mladež, to je analiza komplikacija i protuslovja raznih zahtjeva i čustva ruske inteligencije, koja se nemože zadovoljiti sadašnjim formulama u druševenom i individualnom životu. Tu vidjamo skup učenika i učenica, koji su svi zanešeni za Marksove teorije, koje su u modi sad u Rusiji; vidjamo jošte radnika, učenika tih djaka.

Veresajev je dobro opazio razdor izmedj zdravog duha ruskog radnika i apstrakcija mladeži, koja nije privezana uz svoju zemlju. Ova novela dava nam pojam umnog života i pravca nekoje klase ruskog društva. U opće Veresajev je fin i dubok motrilac, on se živo zanima za sve što sada muti ruske duhove; on sam prolazi sada kroz tu krizu te ju jasno i iskreno razvija pred općinstvo. Sve što piše je ozbiljno, zanimivo i karakteristično za suvremeni ruski život.

Tan (pseudonim) dava nam niz novela iz polarnog života.

Sjeverna ga Rusija zanima i onaj kraj koji je nekad Korolenka i Mamina Sibirjaka nadahnuo da opišu polarnu ljepotu i njegovu poeziju, poprima kod Tana drugi oblik. To je prediel siromašan, gdje se čovjek bori svakojako da prežive, i gdje nema drugih briga, neg za život. Tanova djela su nedostiživa glede njihova realizma i istine.

Eto vidimo sve ove mlade talente gdje se bave realnim životom, jedni umnim i društvenim pokretima u Rusiji, drugi davajući nam sliku njezinih materialnih jada.

Svi su skupljeni oko Marksistnih listova. Naj prije bio to *Načalo* koji nakon malo brojeva prestade uslijed ministarske naredbe, jer je širio socializam. Za tim „Novoje slovo“ gospodje Popovoj, okupi oko sebe mlade nezadovoljnike. Ali i njegov život bi kratak kao i onaj prvašnjega. Godinu poslije stao izlaziti list *Žizn* koji i proslavi Gorkievo ime, donjiev njegov roman „Trcje“.

Nakon djačkih iskaza i nereda na Kazanjskom trgu u Petrogradu, list bi zabranjen, Tad se uredništvo prenijelo u Londonu, gdje je list sasvim zapustio literarni dio, da se bavi jedino revolucionarnom propagandom. Nije ostao neg *Mir Božji* gdje su ovi mladi talenti rado primani.

Ostaje nam da nešto rečemo o ruskoj drami. Najpoznatija današnja drama jesu *Mješčanje* Gorkoga. Predstavlja se ta drama posvuda u Njemačkoj, u Austriji it.d. Izvrstan beletrista, Gorki je slab dramatičar. Njegova drama je bez akcije i bez svega, što bi ju učinilo prikladnom za pozornicu i zanimivom. To je drama izmedj mladih i starih, izmedju gradjanskog života i težnja dosta neizvjesnih, mutnih i abstraktnih, mladih blaziranih nezadovoljnika. U njoj ima mnogo umovanja, mnogo otezanja. Gorki opetuje tu, što je već rekao toliko puta i pod zamamljivom formom u njegovim malim novelama punim svježine i poezije.

On je napisao novo dramatičko djelo *Na dnje* koje još nije ugledalo svjetlo. Dava nam u njem opeta nekoliko slika iz života bijednika „bivšje ljudji“. Biti će pokus dramatizovanja proze.

Beč, 25 prosinca 1902.

Vera Vergun.

Njemačka.

(*Gerhart Hauptmann „Der arme Heinrich“ eine deutsche Sage — Razno —*).

U njemačkoj su književnosti priče i basne opet u modi. Usprkos svim borbam i poduzećima u prilog naturalizmu, njemački duh strastvene žudi, da se opet prenese u onaj davni nerealni svijet, pa da dahom svoje poezije udahne nešto života onom azurnom cvijetu sanja i basna.

U njemačkoj drami osobito, često nailazimo na taj pojav. Spomenuća

samo dva najveća prestavnika moderne njemačke drame. Sudermann poslije *„Časti“*, *„Magde“*, *„Sreće u Zakutku“*, onda bibličkog *„Johannesa“* piše *„Tričapljina pera“*, Hauptmann poslije *„Osamljenih ljudi“*, i *„Tkalaca“*, piše sanjarsko *„Hannelino uzašašće“*, onda bajovito *“Utonulo Zvono“*, a poslije jakog i realističnog *„Kirijaša Henschela“*, stvara nerealne *„Schluck i Jan“* a sada ovog *„Bijednog Hinka“* dramu u pet čina, koju je on sam okrstio *„jednom njemačkom basnom“*.

Eto kako nastalo i to zadnje pjesnikovo djelo. Basna je to u njemačkoj literaturi jako poznata a iz dalekog i starog izvora. Prvi ju je opjevao Hartmann von Aue po prilici izmedju god. 1200 i 1210, i tako ta basna kojom je Aue, ujedno sa drugom legendom *„Gregor na kamenu“*, slavio kršćansku mistiku i askesu, dozivila je eto danas po Hauptmannu svoje sedanstogodišnje vaskrsenje.

Naravno, da se kroz to silno doba mnogi nazor na svijet i na život promjenio, te se s toga i ideje i tendencije, koje su nadahnjivale i vodile ta dva pjesnika, silno razilaze. Zajedničkoga imaju jedino to, — što je za nas važno — da Hauptmann nekom strastvenom žudnjom ispitiva i proučava misterije onih praznovjernih sredovječnih duša — Hauptmann utemeljitelj njemačkog naturalizma! — Druga daleka sveza sa Aueom, je želja Hauptmanna da dokaže i dokumentira silnu moć vjere.

„Der arme Heinrich“ sadržava nekoliko stranica iz života dvaju bolesnih individua. „... Negdašnji gospodar, Vitez Heinrich, postao je sada bijednim Henrichom“... On je živio kao pravi Turčin, a Bog da kazni životinju, poslao mu je znak Aleppa“... On putuje cijelim svijetom da nadje mira i lijeka svojoj gubi, al nigdje ga nemože naći. Umoran i zdvojan, zavuče se u nekakvo daleko i osamljeno seoce, da u kući svog težaka Gottfrieda proživi zadnje dane života. Gottfried ima kćerku, malu Ottegebe, kojom se Heinrich još kao dječak igrao i nazivao ju „svojom malom suprugom“.

Sada se oni opet sastaju i opet se šale dozivajuci sretne dane lijepe prošlosti. I mi već tu vidimo, da je Ottegebe silno privržena Heinrichu, al neshvaćamo, iz kojeg čustva ta privrženost izvire. Ni ona, ni nitko nezna još, da Heinrich ima gubu.

Drugi nas čin spravlja na buduću Ottegebinu žrtvu; to su samo kratki, nehotični momenti, koji simbolično na tu žrtvu ciljaju. Odmah u drugom prizoru pripovjeda Ottegebe majci, sasvim nevino, kako... *„u Salernu živi nekakov majstor, koji krvlju Gubu liječi“*... a onda *„Majko... je li znao Isak onda, kad ga je otac htjeo zaklati što je Abraham s njim bio naumio“*. Takva se tama i neizvjesnost puna tajna i simbola proteže sve do kraja drugog čina, kad Heinrich, u strašnom momentu boli i zdvojnosti, otkriva prijatelju Hartmannu svoju groznu sudbinu.. Ottegebe sluša to pripovjedanje šuteći i drhćući, a kad nemože da dalje ustraje, baci se na Heinricha, počima cjelivati

njegove okužene ruke i u boli kliče: *Dragi gospodaru! Sjetite se, jaganca Božjeg! Ja znam... ja hoću da grijehe snašam! Ti moraš biti spašen*".

Treći čin — pravi književni biser i krasna psihologična studija — mogao bi sasvim lako izostati, jer suvišan za dramatičnu akciju. Važan je tek za evoluciju Heinrichove bolesti pozniji njegov vjerski preokret... Heinrich je pobjegao iz Gottfriedove kuće i sada živi u nekakvoj špilji u gori. Mi ga vidimo tu osamljena i propala, gdje si kopa vlastiti grob. Tu dolazi njegova razjarenost, njegov bijes do vrhunca. Uzalud nastoje Gottfried i otac Benedikt nagovoriti ga, da se povrati u Gottfriedovu potlonšicu, jer će inače mala Ottegebe od žalosti umrijeti. On zna, da ona hoće da ga odvede u Salerno i da se tu za njega žrtvuje, podvrgav se operaciji, pri kojoj bi joj srce iščupali, njime namazali Heinricha i on bi onda ozdravio, al on ju u svojem ludilu psovkam i kamenjem tjera od sebe. Poslije toga se Ottegebe bolesna i tužna preselila kod pustinjaka Benedikta, koji kuša sve moguće, da ju odvrati od naumljene, žrtve... Al ona je čvrsto odlučila i čeka Heinricha, da s njim ode u Salerno... Dugo ga se načekala i već se čuju glasovi o Heinrichovoj smrti, kad jedne noći nahrupi on u kapelicu Benediktovu, da, kao u Canossi, pita i traži milosti i oprosta od onoga, kog je prije psovao i proklinjao... Ottegebe sluša, kao u snu njegovo „djelo skrušenja" i blažena da je nadošao žudjeni čas, moli ga i zaklinje ga, da odputuju u Salerno.. Benedikt sluša njene molbe, uzalud je odvraća i onda kuša zadnje srestvo i kliče: „*Ottegebe, što ću ja tvome ocu reći?* — A ona, poput nekakve svetice mučenice odgovara:"*.., Idem slaviti moj rodjendan... moj je otac na nebu, i ja ću prije od tebe kod mog oca biti... Ja nijesam Heinrichova, ja sam božja*"...

Oni su otputovali u Salerno. Tu je ona već ležala na stolu, majstor je već digao nož da zareže njena prsa i iščupa njeno djevičansko srce, al u to nahrupi u sobu Heinrich, ote majstoru nož, a on čudom ozdravi jer „*je volja i nakana učinila ono, što je djelo učiniti moralo*"... Oni su se povratili iz Salerna i došli u Heinrichov grad, gdje će ih otac Benedikt vjenčati... U petom smo činu već pred oltarom. Ottegebe je kao izvan sebe od srama. Ona, se prije htjela žrtvovati velikom Bogu, a sada hoće da se poda božici Veneri. U njenoj se duši bore: ljubav nebeska i zemaljska. Ćuti da je sada odveć slaba da se povuče u samostan, jer je današnje njeno čustvo prama Heinrichu nešto nova za nju, ona ćuti da ga sada strastveno ljubi... Napokon ona dodje k sebi, pokori se zakonu naravi, a otac ju Benedikt zadovoljnu i blažen vjenča za Heinricha. I kad je sveti čin već gotov kliče ona: „*...Heinriche sada ću slatko umrijeti*" i tako je gotova ova — basna!

„Der arme Heinrich" je jedno od najboljih pjesničkih djela Hauptmannovih. Kao drama, ima ono nekoliko nedostataka, koji silno slabe potenciju akcije. I zato cijenim, da mi dobivamo kud i kamo jači dojam, kad čitamo

tu radnju, nego li je onaj koji se dobiva od prikazivanja iste. Čitajući, mi i ne opažamo onu hladnoću, onu specialnu njemačku monotoniju, koja provejava iz tih dugih pet čina. Nalazimo svježost i čar basne, al ne jakost i moć drame, a tomu je možda jedini razlog sam predmet i sadržaj, koji apsolutno nije bio zgodan predmet za dramu. Pjesnik se, na primjer, morao odreći najdramatičnijeg momenta, onog najme, kad se Ottegebe žrtvuje, a to drami samoj mnogo škodi. On nam taj momenat, dòduše jako fino i uspješno, pripovjeda po samom Heinrichu, al gdje je ona dramatična moć, koju bi mi oćutili, kad bi prisustvovali tom momentu?

Hauptmann sa svojom običnom analitičnom snagom, svojim vještim i dubokim promatrajućim duhom, nije uspio da u ovoj drami spoji harmoničnim vezom prizore opisa, prikazivanja i pripovjedanja, sa prizorima, koji bi morali izražavati sintetični smisao cijele knjige. A odatle slijedi kao naravna posljedica, ona nejednakost i ono neravnotežje, po kojem je radnja gdje gdje slaba i neuspjela, a u svojoj izvanjskoj strukturi pruža jako malo onoga, što se u opće za modernu dramu zahtjeva.

Preselio se Hauptmann — ma i cijelom dušom — u srednji vijek, pak htio on i iznijeti vjerske nazore one dobe, opet ostaje on uvijek moderan naturalističan pisac. Djevičanska i mistična Aueova Ottegebe kod Hauptmanna je skroz moderna figura: Ona je histerična i anemična djevica i danas bi ju mi okrstili skroz patologičnom pojavom moderne psyche — koja se bori izmedju religioznog fanatizma i seksualnog nagona, koji je tek pri koncu drame jače akcentuiran.

Rekoh da je drama životopis dvaju bolesnih individua. U istinu samo je Heinrich prikazan kao gubav i bolestan, al zar danas, nemožemo mi tvrditi da je i Ottegebe bolesna? Jedina je razlika u toj boli, da dok Heinrich boluje od fizične boli, Ottegebe boluje od duševne, mentalne boli.

A Ottegebe je bez dvojbe glavni karakter u drami, jer ona djeluje aktivno, dočim Heinrich je skroz pasivan karakter.

Prikazanje i interpretacija evolucije tih skroz oprječnih bolesti su bez dvojbe najljepše stranice drame. Dok mi u prvom činu i neznamo da je Heinrich bolestan, vidimo kako u drugom činu ta bolest progresivno raste, dok nam u trećem činu pjesnik u skroz Shakespearskim prizorima ne otkriva svu razjarenost i svu moć te bolesti. To isto vrijedi i za Ottegebe, u prvom je činu ona još nevino i slabo dijete, u drugom i trećem njena je mistična duša u svom naponu, u četvrtom sumnjamo, da li nju vodi i tjera ljubav ili vjera dok nam u petom nije ni to jasno.

Ja ću završiti ističući da nam i ovo djelo, iz kojeg izvire jaka pjesnička duša a gdjegdje i silni dramatički talenat Hauptmannov, još jednom jasno dokazuje, da Hauptmann spada u one jake moderne duhove, koji smatraju kazalište kao čistu formu književnosti i umjetnosti.

* * *

Jednom sam u nekom mojem pismu natuknuo malo riječi o spisateljici *Marie Gugenie delle Grazie*, danas ću opet samo sa malo riječi prikazati istu kao pjesnikinju. Ta stara konservativkinja u prozi još je konservativnija u poeziji, u kojoj se dobrano nazrijeva upliv starog svijeta, znanosti, umjetnosti. Jakost svog duha pokazala je u eposu *„Robespierre"* a sad se ta jakost još jače opaža u ovim njezinim pomladjenim *„Pjesmama"*. U njenim novelam upoznali smo majstorku psihološkinju, u drami. *„Sjena"* tamnu simbolistkinju, dočim u ovim pjesmam diše duša duboke misaonkinje.

U svojoj je lirici ona najprije filozofkinja, koja nam u svojim stihovima iznaša cijeli jedan svjetovni nazor izražen lijepom pjesničkom dikcijom.

S neke visine promatra ona ljudstvo, proučava njegovu sadanju i prošlu dušu, stopiv ju sa dušom cijele naravi, i odatle diktira ona svoje — sad strastvene, sad bolne stihove — uvijek ispreplićene nekom dubljom filozofskom mišlju, tako da joj stih samo srestvom izražavanja služi.

Čutljiva ženska narav oćutila je bol ljudstva i toj je boli posvetila svoje najljepše stihove, kao i svoje najljepše novele. Stihovi su to puni melanholije, koja graniči sa pesimizmom i ako se nemože tvrditi, da je ona pjesnikinja „Weltschmerza".

Ona stoji postrance i osamljena u njemačkoj literaturi, a od njemačkih spisateljica je možda jedina, koja se znala dovinuti do neke individualnosti.

Od tolikih zbirka novela, kojim njemačka literatura obiluje, spomenuću samo dvije. Stari je *Paul Heyse* poslao u svijet *„Ninon i druge novele"*, a mladi *Ivan Proelss svoje „Modelle"*.

Heyse je tu opet onaj stari ljubimac sensacijonalnosti sa svojim čudnovatim i katkad nenaravnim sujetima i kombinacijam, karakterim i situacijam, pri čemu se on inače pokazuje još više kao izvrstan konstruktor događjaja i basna.

Ono što mu sad priječi sijeda starost, nadoknadjuje on svojom već istrošenom maštom, oslabljenim psihološkim pogledom u ljudsku dušu, a jakim pripovjedalačkim umjećem. Al one svježine i krepčine, onog žara, teško je naći u njegovim današnjim radnjam.

Jedino tako možemo rastumačiti dojam tih novela, koje nas možda svojim nenaravnim situacijam raspaljuju i rastežu nam živce, al ne pružaju više onog užitka, koji su jednom pružale.

Ove su novele, većinom crpljene iz umjetničkog socijalnog života i raspravljaju o raznim pitanjima i borbama izmedju umjetničkih, odabranih duša i onih profanih ljudi. Odlikuju se inače i ove onom posebnom Heysovom žudnjom i vještinom, da segne u dubinu ženske duše, pa ju skrutira i riješava kojekakve, sad važne, sad sporedne probleme te duše, za njega jako komplicirane.

Takva je „Ninon“ i „Dvije duše“, takva je i „Tantalus“, koja nas još jedina potsjeća na nekadanjeg Heysea.

I Proelss je ljubinac tih "künstler-novellen", koje su inače od nekog vremena poplavile njemačku književnost.

Proelss pripovjeda većinom dubokom psihologijom duševne odnošaje izmegju slikara i svojih „Modella“, slikajući lijepe umjetničke sličice, bez da bi se igdje latio nečesa ružna, skandalozna i sensacionalna, kako bi se možda po naslovu sudilo.

Glavna mana tih uspjelih novelica je možda ta, da se one prebrzo zbivaju, skroz slikarski. Slikar Proelss misli da skicira kakvu skicu, a skicira ju pjesnički, lijepim, jednostavnim stilom, tako da iz nje provejava nekakav zdrav, narodni dah.

Ljubitelj „pleinaira“ karakterizirao je možda najbolje svoj književni rad u svojoj predgovornoj „epistoli“ kad veli: „Tko hoće da vjerno po naravi stvara, pjeva i slika, nek rastvori svoju dušu naravi i njezinim čarima, i shvati svojim duhom, nek bude vjeran vlastitoj naravi.“

* * *

Još samo malo riječi o maloj knjižici *„Artura Möller Brucka“* *„Mladi Beč“*, koja je u carskom gradu uzvitlala silnu buru. Tà pomislite samo, ustao je Berlinac da strmoglavi sa bečkog Olimpa krive idole.

Nema dvojbe, da u toj knjižici ima dosta dragocijene istine i žalostne ironije, al opet je ona gdjegdje prestroga i — prezavidna.

Möller je htio da pokaže Pangermanstvu što je uopće taj silni Beč i slavljeni Bečlije. U tome je on možda predaleko otišao.

Za njega i ne opstoji bečke umjetnosti jer ta je odveć naivna i odveć djetinska da bude umjetnost, već sposobna tek za veliki „Flirt“. Ona nema one krepčine i svježine, koja se za umjetnost zahtjeva. Ona je k tomu bolesna i histerična, nosi na sebi sve znakove dekadence, koja ju dovadja do skrajne i smiješne sentimentalnosti.

Möllera sve to uvjerava, da je bečka umjestnost nešto patvorena, bolesna i — umjetna. Umjetnost, koja nije niknula iz nutarnje nužde i potrebe, već je umjetno sagradjena, kao što su većinom sagradjene one neuku, sne i ogromne kućetine u Beču.

Čudnovato kako Norddeutschi sude Donaudeutschim!

Spljet na Božić.

Ivo Tartaglia.

Talijanska.

Nove knjige,

Mnogo ih je, ali malo ih je dobrih, naime takvih da čovjek može reći o njima: ostati će, ili ta knjiga znači napredak u povjesti naše književnosti.

pa bilo na pjesničkom, dramatičkom ili kojem mu drago polju. A da pravo i kažem, sve te nove knjige kritika ih javlja, kad i kad i pohvali uz reservu, ta kad nema boljih, valja se obazirati i na loše. Pa ću i ja ovoga puta najaviti cijelo mnoštvo novih knjiga, a neću sustati vele kod nijedne, jer sam u neprilici; većinom skoro sve imaju što dobra, ali opet toliko je u njima nedostataka i mahna, da nemožeš se zanijeti za nje. Počet ću ovoga puta pjesmom i to odmah pjesmom, koju mogu mirna srca pohvaliti i svakom preporučiti.

Riccardo Pitteri izdao kod Trevesa svoje pjesme pod naslovom *Patria terra*. Ima baš 25 godina da pjeva a već mu je ime bilo kod nas slavno, prije nego je došla ova zbirka. Kako biva uvijek, sada kritičari traže jeli jači Pascoliev ili Carducciev upliv na Pitteria, dočim najjače izbija iz njegovih pjesama vlastita personalna nota, i pravi originalni pjesnički duh. Pjesnik živi većim dijelom na polju daleko od Trsta, u krasnoj villi kod Gradiške, pa je i pretežni broj njegovih pjesama nadahnut ljubavlju prirode, čiji čari i tajne sačinjavaju posebnu ljepotu njihovu. Sve što je oko njega, prikazuje se živo zanimivo pjesnikovu oku, i zapad sunca, i cik zore, i težaci na polju i ptice i stabla i cvijeće, to sve, premda stoputa dosad opjevano, pjeva opeta i on a ne upada nikad u banalnu imitaciju, niti u hladnu romantičku retoriku. Kao da je pjesnik prodro u tajni život cijele prirode, medj kojom živi i koju gleda i sluša velikom ljubavlju. Uz prirodu pjeva i domovinu Istru i njezine gradove a nada sve rodni grad Trst. Pjesnik je duhom i čustvom talijanac pa su i njegove pjesme talijancima još milije kao jeka iz daljih krajeva. Nu sve da izuzmeš i dobar bio političkog zanosa, ostaje u toj zbirci i velik broj pjesama, koje samo nadahnuti pjesnik mogao ispjevat, i koje bi resile talijansku modernu pjesničku Antologiju.

Nek mi oprosti *Chiarini* što sam ustupio Pitteriu prvo mjesto. Chiarinieve *Poesie* već su nam bile poznate iz drugih knjiga, prije nego li ih je sada skupio u samu jednu knjigu. Zbirka je razdijeljena u „Rime varie". „Storie" „Lacrimae" i „Traduzioni" a tu su sve pjesme ispjevane od 1868 do 1902. Mješte uvoda je pismo Carducciu, gdje se samo obara na D'Annunzia, koga je ipak sam Chiarini bio prikazao u početku talijanskoj publici kao odabrana pjesnika. Brzo će izać kod Zanichellia i druga Chiarinieva djela u šest svezaka.

Chiarini nije loš pjesnik, ali je slavniji kao kritičar.

Chiariniev prijatelj *Panzacchi* sada pod stare dane pruža nam i on novu zbirku pjesama *Cor Sincerum*. Većim dijelom su to razni opisi iz prirode, dosta lijepi ali i dosta hladni i mrtvi više puta. Ljepše su mu pjesme koje odrazuju unutrnji duševni život pod nekom mekom, sjetnom koprenom.

Panzacchieve pjesme kritika je u opće povoljno primila, ali više radi

pjesnika, nego radi samih pjesama. Panzacchi je veći umjetnik i pjesnik kad piše kritike, nego li kad pjeva.

Možda najljepša knjiga pjesama što se u zadnje doba objelodanila, je antologija koju je priredila *Eugenia Levi* i nazvala *Dai nostri poeti viventi*. Tu su sabrane najljepše moderne pjesme. Knjiga je u malo vremena doživila treće izdanje.

Domenico Tumiati od koga sam zadnji put najavio zbirku novela, sad je izdao u posebnoj knjizi sve svoje lirske pjesni, koje su po raznim talijanskim gradovima recitovane uz glazbenu pratnju, bile stekle opće priznanje.

Giuseppe Aurelio Costanzo stari pjesnik nekad na glasu rad svojih *Eroi della soffitta*, sad se javlja novom knjigom pjesama *Fosforescenze*, gdje su „Eroi" opeta tiskani, a i ovi su valjda najbolja stvar u cijeloj zbirci.

Vaš zemljak *Artur Colautti* izdao je pjesan *Il terzo peccato*, o kojoj odavna se toliko govorilo i pisalo. Knjiga je izašla u samih 500 istisaka i nijesam ju mogao dobiti, ali pjesnici i kritičari hvale ju u velike. Colautti se i prije već istaknuo kao jedan od najboljih tal. pjesnika.

Cesare Rossi iz Trsta pjeva prirodu i toškansku umjetnost u zbirci *Peregninando*.

Svršiti ću ovaj kratki pregled ugodnom viješću da je *Marradi* dovršio novu garibaldinsku rapsodiju *I mille*.

* * *

A sad nešto i o novim romanima i novelama. Ima ih sva sila, ali spomenuti ću samo one o kojim se kritika više bavila, a možda će mi tako izbjeći koje bolje djelo, koje nije znalo praviti sebi reklame, ali tko bi mogao sve čitati.

Beccardi Alberto poznat sa nekojih romana, koji nijesu bili svi sretni izdao sad *L' Irredenta*. Pošto je Tršćanin, mislilo se kod nas da govori o svom rodnom gradu, i tomu ima zahvaliti što se knjiga mnogo čitala. Ali roman nije politički, već povijest žene koja s prvice se bila dala na razbludu, pak neće da traži preporod u ljubavi, ali uzalud, jer onaj koga je ljubila i u kom je nazrijevala svoj spas, ubija se, a ona se vraća na prijašnji grešni život. Roman je slab, nešto moderne psihologije smiješane sa starim romantičkim procesom.

Poznati publicista *Zuccoli* pojavio se novim historičkim romanom *Ufficiali, sottufficiali, caporali e soldati*. Slika vojnički život u kasarni i na vježbama i po kavanam i po krčmama i to sve finom ironijom, ali bez uvrijeda. Može se smatrati više knjigom uspomena iz vojničke službe nego li romanom. Napisan je duhovito, kao sve što Zuccoli piše.

E. Calandra svratio na se pozornost svojim novelama *La falce* —

punizione — *l'enigma*. Na žalost novele ipak uz svu aristokratsku finoću pisca, zaostaju za nekadašnjim lijepim romanom *La bufera*.

Imamo i nov socijalistički roman *Umanità* od *F. Camerino*, kao što imademo već mnogo ih od Albertazzia, Bianchia, Novara i Alvia. Neki Ma rio Dorigo hoće da se osveti grofu Logaresiu, koji mu bijaše zaveo sestru pa ju zapustiv, za čim bijaše i umrla, Ali siromah mora najprije da nadje posla da se prehrani. Podje u Ameriku, tu mu bogat španjolac namre velik imetak. Oženiv se sa nećakinjom bogataša vraća se u Italiju da izvrši osvetu.

Tražeć po svuda Logaresia, upoznao je što bijedan narod posvud trpi te kad je našao zavodnika pokojne sestre, smilovao mu se jer ga vidio nevoljna i siromašna i naumi posvetit novac i život bijednomu i stradajućemu ljudstvu.

Luigi Pirandello mlad ali vrijedan pisac opet nam dao zbirku novela „*Quand' ero matto*". Stil i jezik su divni, a novele se odlikuju nekim pesimizmom čudnim, koji izvire iz samog personalnog proučavanja života.

Olivieri di Sangiacomo dodao je sada velikom nizu svojih romana nov roman *La collaboratrice*, gdje nam priča kako neki komponista izviždan nakon prve opere, traži utjehu u ljubavi, pa kad je postigao veliki uspjeh novom operom, ostavlja tu ženu da se priljubi nekoj pjevačici. Banalna stvar a banalan i roman, kao svi drugi istoga pisca.

Térésah objelodanila je novelu *Rigoletto* koja je bila nagradjena od *Letture* i druge omanje novele. Spisateljica kojoj je pravo ime Corinna Teresa Umbertis, mlada je djevojka. Započela književni rad lijepom knjigom pjesama *Il campo delle ortiche*, ali izašla tek na glas sa Rigolettom. Danas ju kritika broji u najbolje tal. pisce. Na dramatičkom polju ubrala lovor vijence u Milanu i u Brescii sa dramom *Sul Gorner*, a ovih dana izmedju 90 natjecatelja dobila nagradu kod Društva dramatičkih auktora u Rimu sa komedijom *Il giudice*. Sad spravlja zbirku pjesama koja će izać kod Sandrona pod naslovom *Il prisma*.

Druga sretna spisateljica je *Grazia Deledda*. Nuova Antologia donijet će nov roman od nje a Revue de deux mondes javlja, da će donašat prijevod romana *Elias Portolu* a Deutsche-Rundschau prijevod novele *I giuochi della vita*.

* * *

A sad, hvala Bogu, mogu preći na knjige koje nijesu ni pjesme, ni romani, ali su zato meni i draže i ako uvijek nijesu ugodne za čitanje, bar pružaju čitatelju uvijek nešto više duševne hrane, te iz njih naučiš bar nešto. Početi ću originalnom knjigom *Panzacchia* a zove se *Il libro degli artisti*. Nije to proizvod Panzacchieva pera, već neka vrst antologije, kakve nijesmo imali.

Panzacchi je sabrao proze i poezije raznih umjetnika da pokaže tako,

„mnogostrane odnošaje što spojiše kroz vijekove našu umjetnost i našu književnost“. Nov je to pokušaj pa moli da mu se i oprosti ako je mnogo toga izostalo ili ako nije uvijek sačuvao proporcije.

I zbilja zamjera se, što je malo naveo iz prve renesanse. Pošto se knjiga za čas rasprodala stalno je da će drugo izdanje biti potpunije i savršenije u svakom pogledu.

Prof. Giovanni Cesca izdao je vrlo interesantnu knjigu *La filosofia della vita* u kojoj pretresa najvažnija pitanja što se odnašaju na život i na vjeru, kao na primjer determinističko, spiritualističko i humanističko shvaćanje života.

Za prijatelje starije talijanske umjetnosti javljam dvije lijepe knjige vjestački napisane i krasno ilustrovane *Le Chiese artistiche del Mantovano* od *V. Matucci* i *I monumenti dell' Italia Meridionale* od *A. Avena.*

Zanimiva je knjiga *Per gli amici miei — Ricordi autobiografici* od *Jacopo Maleschott.* Rodom iz Holandije, poznati materijalista nastanio se bio kao sveučilištni profesor u Italiji, gdje je umro. Tu je opisan cijeli njegov život i umni razvitak, te nalazimo ne toliko učenjaka u njem, koliko čovjeka vrlo izobražena i zanešena za umjetnost, pravog pjesnika koji je težio k onomu idealu što si za mlada bio odabrao ciljem, pun onog pouzdanja u znanost, koga više ne nalazimo kod novijih učenjaka, uvjerenih da se znanošću ne otkrivaju ni riješavaju sve tajne.

O Nietzscheu piše se sve to više kod nas. I ovih dana je izašla nova knjiga o njem, naime *Le idee fondamentali di Fed. Nietzsche* od *Fr. Orestano* Uz potpuno i jasno prikazivanje Nietzscheove nauke nalazimo tu i zgodnu kritiku glavnih ideja.

Za liječnike biti će zanimiva knjiga *Un libro sui medici* koju je napisao *Lelio Montel* tešuć povijest medicine od Hipokrata do naše dobe i proričući u kojim će se prilikama naći u budućnosti.

Očekuje se velikom znatiželjnošću najavljena kritička knjiga „*Sulla breccia dell' arte* od *Uga Valcarenghia.*

Adolfo Faggi profesor na Univerzi u Palermu izdao malu ali vrlo uspjelu knjigu *Victor Hugo poeta e filosofo*, gdje je originalno proučen i prikazan pjesnikov rad.

Arturo Foà u knjizi *Ugo Foscolo* bavi se pjesnikovim ljubavima i estetičkim proučavanjem grobova.

A. Manzoni — I promessi sposi naslov je knjizi od *Policarpa Petrocchi* u kojoj imademo krasan historički, estetički filozofski komenat glasovitog romana. Pisac je umro prije neg mu je djelo doštampano bilo.

Raffaelo Barbiera dovršio je i drugu knjigu o kneginji Belgiojoso i njezinoj dobi, te će doskora izać kod Trevesa pod naslovom *Passioni del Risorgimento.*

Krasno potpuno a može se reć i definitivno kritično izdanje *Ariostovih Satira* dao nam je ovih dana *G. Tambara* uz uvod gdje prikazuje povjest teksta tih satira.

Aktualnom knjigom možemo nazvati *La Biografia di un bandito* u kojoj *Morselli* i *De Sanctis* proučavaju Musolina prama psihiatriji i sociologiji. Ima 8 tablica i 59 manjih slika.

Povjestničare zaminatiće *La vita di Giovanna prima di Napoli* od *Tristana Caracciolo*, gdje se nalazi i latinski original uz dobar tal. prijevod.

Tko hoće da se upozna sa novom dekorativnom umjetnošću nać će vrijedna učitelja u *V. Pica* koji je u knjizi *L'arte decorativa all' esposizione di Torino* njegovom poznatom vještinom rekao sve što se može reći.

Kratak ali lijep životopiš Sv. Frane Asiškog imamo u knjizi *Amor che spira* od *Eliseo Battaglia*. Dosta je reć da je knjigu u velike pohvalio Paul Sabatier.

Život *Nikole Macchiavelli* izdao je u kolekciji Barbére „Pantheon" *Vittorio Turri*. Pri koncu naći je bibliografiju Macchiavellovih djela i svih kritičkih spisa što su izašli o piscu.

Rim, 10 siječnja 1903

C. D.

Norveška.

Bjoernstjerne Bjoernson.

Bjoernsonova sedamdesetgodišnjica bila za Norvešku velik dogadjaj. Mučno je samo i promisliti kakvo zamašno mjesto on drži u rodnoj zemlji. Mnogi ga smatraju najraprezentativnijim Norvežaninom.

U maloj zemlji, gdje svi, koji su stekli neko ime, mnogo bolje su poznati negoli, u kakvom velikom narodu, gdje svak svakoga susreta na putu, i gdje je svaki glasoviti čovjek vjerojatno i mnogima poznat, naravno je da čovjek kao Bjoernson može steći popularnost, prama kojoj i sama popularnost jednog kralja, bila bi maljušna u najlojalnijoj državi.

A Norveška je malo lojalna, jer većina Norvežana smatra svog Kralja nešto preveć Švedcem, a ipak meni se čini, da kad bi imali kralja baš svoga, ovo ponešto djetinško čustvo, što se lojalnošću nazivlje, sastavljeno od udivljenja prama nekom uzvišenom položaju, i od sentimentalizma što se smatra štitnikom svog ljubimca i od udivljenja prama samom sebi u osobi reprezantivnog nekog čovjeka, medju njima bi se divno moglo razvijati. I nešto je toga čuvstva valjda u štovanju, kojim je zakruženo Bjoernsonovo ime od nekoliko godina. Čovjek koji zalazi u dvor, govorio mi je nekoč naivno: „Koja šteta što Bjoernson neće da idje u kralja: ova su dva čovjeka baš stvorena da se medjusobno razumiju". Bjoernsonova književna djela, premda raznolika i važna, ne bi dostatna bila za njegovu izvanrednu popularnost. S početka

bile su najprije novele iz seoskog života, kad i kad nešto idealizovane i preveć idilske, ali u njima barem koncizan stil imao veliku snagu. Zatim, niz historičkih drama, skoro sve crpljenje iz kraljevih Saga, i ove su pokazivale napredak prama glasovitim romantičkim dramama danca Oehlenschlagera.

Pjesme Bjoernsonove razasijane po njegovim djelima u prozi ili sastavljene po na se, broje se u najobljubljenije i najpoznatije njegove spise: svi, u Norveškoj, znadu nekoliko ih na pamet, i ne govoreć o patriotskim pjesmama, koje su postale narodnim.

Od njega imamo još nekoliko tendencioznih romana — ne baš romana *á thèses* — punih ganuća i sentimentalnog dramatičkog interesa.

On je u tudjini poznat sa svojih drama. Premda je ovih zadnjih deset godina pisao samo drame, nemoraju se ipak zaboraviti ni njegove novele, ni romani.

Njegove novele najskoli, uvijek se čitaju i smatraju najboljim njegovim djelom. Prva izdana 1857 *Synnoeve Solbakken*, je djelo koje je u Noveškoj možda najviše izdanja doživjelo.

Poznato je što su njegove drame moderne, u kojima se čudno križaju komičar, dramatičar, realista i simbolista. Nadješ u njima pitanja proučena bez ikakve izvjestne svrhe, teza jasno i čisto izraženih, čiste maštanije, psiholoških študija i sva ova raznolikost sadržana je u jasnim oblicima, lako pristupačnim, obične dramatičke anekdote. Ali sve to još nije neg jedan dio njegove književne djelatnosti.

Od dvadesete svoje godine, nije prestao pisat po listovima o svim pitanjima, uplićat se u svaku polemiku, stupat uvijek u prvom redu, spravan na navalu. Sad se spravlja zbirka glavnih članaka: bilo bi važno znati koiko bi svezaka zapremalo cjelokupno izdanje.

Čim mu se ime pronijelo van domovine, stao pisati o medjunarodnim pitanjima za njemačke ruske i engleske novine. Nije nikad zatajio svoje mnenje o nijednom pitanju, koje je zanimalo javno mnenje u Norveškoj tekom 50 zadnjih godina i u Europi zadnjih 15 godina.

Obično on piše u *Verdens Gang*. Zbirka tih članaka biti će važna: nać će se u njima neka vrst povjesti Norveške, zadnje polovine prošlog vijeka; nać će se najskoli povjest razivtka njegovih ideja i to bolje neg u književnim mu djelima. U ostalom, nevalja dijeliti kod njega književna djela od drugih spisa. Njegova je djelatnost jedinstvena, a romani i drame nijesu neg dio iste javne djelatnosti pod raznim oblicima.

Ovaj polemičar i žurnalista bio i umjetnik snažnim bogatstvom jezika i krepčinom invencije, tako da su njegove knjige ostale, i da se prve čitaju jednako kao i najnovije. Ali naravno uspjeh je bio neposredniji s početka jer su napisane pod utiskom onoga, što je istodobno zaokupljalo i duh publike. Bjoernson nije nikad mučao. Njegova se misao izjavila kad u prilog,

kad proti najproširenijim idejama, ali nije nikad bila osamljena. Tu je, očevidno, prvi uvjet popularnosti.

U 50 godina, ideje se mijenjaju, a nijesu ni Bjoernsonove ostale iste Ali u njihovu preobraženju opaža se neka jedinstvenost. Nada sve on je bio narodnim.

Njegova je prva bitka započela kad je bio učenikom, a za njom sliedile druge. Radilo se o prosvjedu proti predaji, koja je htjela da se dade prednost danskim piscima, koji su naravno uzdržavali i na kristianijskim pozornicama svoj govor, i koji su predstavljali, obučeni kao Jyllandski težaci, uloge Norveških seljaka. To je bila borba štampe i zviždanja.

Njegove su seoske novele izraz narodnog norveškog pokreta, kod koga seljaci bijahu najveći dio. Velika se uloga dava u historičkom pokretu naroda seljacima, njihovom kulturnom razvitku, njihovu duhu neodvisnosti. Oni su imali dobar broj zastupnika u [Stortingu. Bjoernsom se s njima bavio i slikao ih je idealizujuć ih u smislu te historičke tradicije.

I kada se počelo iznašati pitanje seoskog jezika proti jeziku uredovnom, on je objelodanio novelu u oba jezika najedanput. Zatim, on se izjavi proti seoskom reformiranom jeziku, proti *lands maal*-u, ali je uvijek aktivno sudjelovao u neprestanoj polemici o tom pitanju. On je pristaša brze evolucije oficielnog jezika u smislu naznačenom od gramatičara Kundsena i sam piše tim jezikom uz osobitu ortografiju, koja je medjutim mijenjala se tekom njegova rada, tako da kad se priredjivalo potpuno izdanje njegovih spisa nasta i pitanje o izjednačenju njegove ortografije.

I njegova historičko-dramatička djela odrazom su kakva aktuelna pitanja, sad sveopće, sad partikularne važnosti. Tu su vjerska pitanja kao u prvom dijelu drame „Nad silama"; socialna pitanja, kao u drugom dijelu te drame, moralna kao u „Mladoženjama" i „Rukavici" i u govoru „Monogami i Poligami". Jer u njegovim djelima sve se drži jedno s drugim i konferencé i članci i drame.

On je velik govornik i velik umjetnik istodobno, te se ne boji govoriti pred hiljadama slušatelja. Može se ipak opaziti da od novijih djela, veći dio bavi se općim pitanjima, ne baš jedino norveškim, kao prije. Rek bi da se njegovim glasom i njegova misao raširila. Nu uza sve to, drame kao što su: „Kralj" „Pavao Lange i Tora Parsberg" nemogu se potpuno shvatiti nego samo u Norveškoj.

On ostaje usprkos svemu, narodnim pjesnikom u prvom redu. U tudjini on se pokazuje kao poslanik svoga naroda. Pomnjiv na sve što se kaže, on posreduje i ispravlja. Ako propovjeda u prilog koje općenite stvari, kao što je sveopći mir, on najviše misli na interes malih zemalja, kao što je Norveška, prama većim velevlastima. I u samoj Norveškoj, premda nije nikad bio član Stortinga, niti sudjelovao izravno u političkom životu, njegovo je dje-

lovanje neprestano, i nedavno još izlagao je u „Tempsu“ pitanje sjedinjenja sa Švedskom.

Pred malo vremena, mislilo se, da će doć do dvoboja radi aluzija na Johana Sverdrupa, bivšeg minista Bjoernsonove stranke, u drami „Pavao Lange i Tora Parsberg“. Dvoboja nije bilo i to je još više smelo politiku lijevice.

Bjoernsonove ideje medjutim dobralmo su se promijenile u glavnoj točki. Bjoernson bio s prvice kršćanin, a prvi dio drame „Nad silama“ pokazuje da nije više. Ne vjeruje više u moć vjere. Ta promijena nije ništa promijenila u njegovim knjigama, u njegovoj djelatnosti i u njegovu vladanju Njegov je karakter ostao isti.

Sin svećenika, širi svoje moralne ideje i ako nijesu više vjerske. A pošto moralno pitanje, koje najviše zanima svijet jest spolno pitanje, on se neprestano bori za vjernost u braku i za sprovadjanje mladosti u neporočnoj čistoći.

Bjoernson je dakle borac i propovjednik, čovjek komu je potreba ćutiti se sporazumnim s drugima i koji nastoji da ih uvjeri. Mnenja protivna njegovim, to su njegovi neprijatelji. i on se proti njima bori. Ali on se bori proti idejama a ne prot ljudima, koji ih brane. Nećeš uvjeriti ljudo boreć se prot njima. Sretan je što mu je glas donio neki autoritet, jer taj dava njegovoj riječi višu uvjerujuću snagu.

Ali koje su njegove ideje? Pripada lijevici i optimista je. Htio bi sreću cijelog ljudstva, i u tom se smislu rado nazivlje socijalistom. Prof. Sar, njegov prijatelj, koji pripada istoj strarci, ističe u važnoj studiji koju tiska u *Verdens Gang*, da on nije radikalac i da nije nikad ni bio, već da je liberalac i konservativac, i da te stranke bi se mogle složiti na njegovim idejama i da je on na pravoj stazi kao konservativni reformator, jer društvo stvara nešto nova uvijek samo na sačuvanoj starini. Ne upuštajuć se u raspravljanje o pohvalama kojim profesor obasiplje Bjoernsonovu djelatnost, rek bi ipak da je on, tako govoreć, najbolje shvatio Bjoernsonove težnje, usprkos glasu radikalizma što su Bjoernsonu naravno pribavili njegov auktoritarni način i njegova vatrena ćud

Peer Ekstrae.